

MUZEUL JUDEȚEAN ARAD

ZIRIDAVA

XIX - XX

1996

MUZEUL JUDEȚEAN ARAD

ZIRIDAVA
XIX - XX

1996

Colegiul de redacție: Pascu Hurezan (*redactor responsabil*), Mircea Barbu,
Rodica Elena Colta, Peter Hügel (*secretar de redacție*)

Tehnoredactare computerizată la S.C. „Leximis” S.R.L. Arad, tel./fax: 256758
Tiparul executat la S.C. „Easy Print” S.R.L. Arad, tel.: 253391

<p>ZIRIDAVA Publicație a MUZEULUI JUDEȚEAN ARAD Correspondența se va adresa: MUZEULUI JUDEȚEAN ARAD 2900 Arad, Piața G. Enescu 1 Tel./Fax: 057/2818847</p>	<p>ZIRIDAVA Publikatoin des MUSEUMS ARAD Adressieren Sie Ihre Korrespondenz an: 2900 Arad, Piața G. Enescu 1 ROMANIA Tel./Fax: 057/2818847</p>
--	--

CUPRINS

INHALT - SOMMAIRE - CONTENTS

ARHEOLOGIE

DAN BĂCUIEȚ	Noi date cu privire la așezarea aparținând perioadei de tranziție la epoca bronzului de la Dud (jud. Arad)	7
	<i>New Dates About the Settlement of Dud (Distr. Arad)</i>	8
MIRCEA RUSU, EGON DÖRNER,	Fortificația de pământ de la Sântana - Arad în contextul arheologic contemporan	15
IVAN ORDENTLICH	<i>Die Erd-Festung von Sântana-Arad im zeitgenössischen archäologischen Kontext</i>	26
MIRCEA BARBU	Fortificații dacice pe valea Mureșului inferior	45
	<i>Dakische Festung im unteren Maroschtal</i>	54
LIVIU MĂRGIȚAN	Un meșteșug-artă din Dacia preromană confirmat exclusiv de către descoperirile arheologice - orfevrăria	59
	<i>Ein Kunsthandwerk aus dem vorrömischen Dakien das ausschließlich durch archäologische Entdeckungen bekannt ist - die Silberschmiederei</i>	65
LIVIU MĂRGIȚAN	Divinități adorate în Dacia preromană oglindite în <i>interpretatio romana</i>	67
	<i>Gottheiten die im vorrömischen Dakien angebetet wurden und ihre Widerspiegelung in der interpretatio romana</i>	71
PETER HÜGEL	Cărămizi romane ștampilate descoperite la Cladova (jud. Arad)	73
	• <i>Römische gestempelte Ziegel aus Cladova (Kr. Arad)</i>	76
EUGEN D. PĂDUREANU	Așezarea daco-romană de sec. IV d. Hr. de la Arad - Gai (I).	79
	<i>Die dakisch-römische Siedlung aus dem IV. Jahrhundert von Arad-Gai (Kr. Arad) (I)</i>	82
MIRCEA BARBU	În legătură cu o cataramă tip Sucidava descoperită la Pecica - județul Arad	91
	<i>Bemerkungen zu einer der „Schmalle vom „Sucidava“-Typus aus Pecica (Kr. Arad)</i>	92
DAN BĂCUIEȚ	Descoperiri arheologice în hotarul comunei Șicula (jud. Arad)	95
LORAND BORDI	<i>Archaeological Discoveries at Șicula (Distr. Arad)</i>	96
PASCU G. HUREZAN	Un nou inel sigilar descoperit la Cladova (jud. Arad)	103
	<i>Ein neuer Siegelring aus Cladova (Kr. Arad)</i>	105

ISTORIE

ADRIAN BEJAN	Organizarea cnezială în Banat în secolul al XIV-lea	109
VALERIA NICOLETA CIUPE	<i>The Knezial Organization in the XIV.th Century in Banat</i>	125

IOAN HAȚEGAN	PAVEL CHINEZU - Ucenicia armelor <i>Pavel Chinezu - le métier des armes</i>	127 141
ADRIAN ANDREI RUSU	Cahle din Transilvania (I) <i>Kacheln aus Siebenbürgen</i>	143 150
EUGEN GLÜCK	Pe urmele globurilor pământești medievale <i>Mittelalterlichen Globen auf der Spur</i>	163 165
EUGEN GLÜCK	Contribuții cu privire la istoria medicală medievală a Aradului <i>Beiträge zur Geschichte der Arader mittelalterlichen Medizin</i>	167 170
DAN DEMȘEA	Locuri și vetre în munții Zărandului sau „Lumea lui Horea” la 1784 - 1785 <i>Routes et demeures humaines dans les montagnes Zărand ou „Le monde de Horea” à 1784-1785</i>	171 178
EUGEN GLÜCK	Relatările din presa cehă și poloneză privind răscoala din 1784 <i>Die Berichte der tschechischen und polnischen Presse über den Aufstand von 1784</i>	179 181
CORNEL CLEPEA	Însemnări din secolele XVIII și XIX pe obiecte de cult din parohii ale eparhiei Aradului <i>Aufzeichnungen aus dem XVIII. und XIX. Jahrhundert auf Kultgegenständen der Eparchie Arad</i>	183 200
ȘTEFAN MARINESCU	Colonizările din a doua jumătate a secolului al XIX-lea pe teritoriul fostului comitat Arad <i>The Colonisations from the Second Half of the XIXth Century in the Territory of the Former County of Arad</i>	201 207
IULIAN NEGRILĂ	Ioan C. Bianu și contemporanii săi <i>Ioan C. Bianu und seine Zeitgenossen</i>	209 214
ALEXANDRU ROZ.	Nicolae Oncu, directorul băncii „Victoria” din Arad <i>Nicolae Oncu, directeur de la banque „Victoria” d’Arad</i>	217 220
VASILE BUTA	Actele de stare civilă din Hălmaگیu în secolele XIX și XX <i>Die Zivilstandakten des XIX. und XX. Jh. aus Halmagiú</i>	223 237
DORIN GOȚIA	Muzeul „Asociațiunii” în perioada 1914-1918 <i>Das Museum des „Vereins” während der Zeitspanne 1914-1918</i>	239 253
VASILE BUTA	Emigranți din Hălmaگیu și jur (județul Arad), din alte județe ale Transilvaniei și din România în Statele Unite ale Americii de Nord (în al doilea deceniu al secolului al XX-lea) care au înființat societatea „Viitorul” <i>Emigranten aus Halmagiú (Kr. Arad) und aus anderen Gegenden Rumäniens die in den USA den Verein „Viitorul” gegründet haben.</i>	255 260

STELIAN BOIA	Evoluția învățământului românesc în părțile Aradului între anii 1919 - 1945 (II): Structura învățământului arădean. A. Rețeaua școlară	271
	<i>Die Entwicklung des rumänischen Unterrichtes aus der Arader Gegend in der Zeitspanne 1919-1945 (II): Die Struktur des Arader Unterrichtes</i>	278
MIRCEA TIMBUS	Vechi preocupări privind organizarea viticulturii în Sebiș, județul Arad	279
	<i>Alte Beschäftigungen hinsichtlich Organisation der Winzerei in Sebiș (Kr. Arad)</i>	282
VIRGIL ȘERBAN	Învățătorul erou - Petru Șerban (1914 - 1941)	283
	<i>Der Lehrer und Held Petru Serban</i>	289
DUMITRU ȘANDRU	Aplicarea reformei agrare din 1945 în județul Arad	291
	<i>The Land Reform of 1945 in District of Arad</i>	308
ILEANA FLORIEA	Interpreți și reprezentații scenice ale lucrărilor lui Emil Montia	311
	<i>Interpreten und Aufführungen der Werke von Emil Montia</i>	316

MANUSCRISE. DOCUMENTE. FONDURI MUZEALE.

ELENA RODICA COLTA	Manuscrisele românești din județul Arad	319
	Tipologii și individualizări	
	<i>Die alten rumänischen Manuskripte aus dem Kreis Arad</i>	331
	<i>Typologien und Individualisierungen</i>	
DIMITRIE STOI	Doi gemeni butinceni și diploma lor de înnobilare	339
	<i>Ein Zwillingspaar aus Buteni und deren Adligungsdiplom</i>	341
LUCIA TURC	Documente referitoare la biblioteca societății „Petru Maior”	343
	<i>Dokumente der Bibliothek des Vereins „Petru Maior”</i>	345
MIRCEA TIMBUS	Din documentele Unirii	365
	<i>Extraits des documents de l'Union</i>	369
NATALIA DASCĂL	Din colecțiile muzeului arădean - Fondul Ioan Suci	371
	<i>From the Collections of the Museum of Arad.</i>	377
	<i>The Fund „Dr. Ioan Suci”.</i>	
NATALIA DASCĂL, AUGUSTIN MUREȘAN	O scrisoare a lui Caius Brediceanu către Elena Goldiș	385
	<i>A Letter from Caius Brediceanu to Elena Goldiș</i>	386
NATALIA DASCĂL, AUGUSTIN MUREȘAN	O epistolă inedită a lui Roman Ciorogariu către Lazăr Nichi	389
	<i>Ein Brief von Roman Ciorogariu an Lazăr Nichi</i>	391

HERALDICĂ. VEXILOLOGIE

MARIA DOGARU, DIMITRIE STOI, AUGUSTIN MUREȘAN, IOAN POPOVICI	Heraldica în slujba cercetării istorice: Evoluția însemnelor heraldice aparținând familiei Mocioni	395
	<i>Heraldry in the Service of Historical Research: The Evolution of Heraldic Signs Belonging to the Mocioni Family</i>	403

AUGUSTIN MUREȘAN	Un sigiliu al breslei zidarilor și dulgherilor din Aradul-Nou <i>Ein Siegel der Maurer- und Zimmerer-Zunft aus Neu Arad</i>	415 417
AUGUSTIN MUREȘAN	Inscripții aflate pe steaguri tricolore din timpul Marii Uniri a românilor de la 1918 <i>Inschriften auf Trikoloren aus der Zeit der Grossen Vereinigung der Rumänen von 1918</i>	419 422

VARIA

FLORIN DUMIȘCU, MIRCEA IACOBINI	Calamitățile naturale și lucrările de amenajare a râurilor din județul Arad reflectate în documentele din arhivă <i>Naturkatastrophen und die Regularisierung der fliessenden Gewässer des Kreises Arad widerspiegelt in Archivdokumenten</i>	425 433
VASILE POPEANGĂ	Studii geografice în școlile medii transilvănene <i>Das Studium der Geographic in den siebenbürgischen Gymnasien</i>	435 456
VASILE POPEANGĂ	Când se mută hotarele, vama se plătește cu sânge	459
LIVIU MĂRGHITAN	Al VII-lea Congres Internațional de Tracologie Marian Gumă, <i>Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României</i> , București, 1993, (Liviu Mărghitan) Blazovich László - Géczi Lajos: <i>A telegdiék pere 1568-1572</i> (Procesul familiei Telegdi 1568-1572), Szeged, 1995, (Eugen Glück)	489 491 493

NOI DATE CU PRIVIRE LA AȘEZAREA APARTINÂND PERIOADEI DE TRANZIȚIE LA EPOCA BRONZULUI DE LA DUD

DAN BĂCUEȚ

În timpul unor cercetări periegetice din anul 1995 s-au pus în evidență mai multe puncte de interes arheologic aparținând unor epoci diferite. Printre acestea se numără și așezarea de la Dud, comuna Târnova, județul Arad, din perioada de tranziție la epoca bronzului.

Așezarea situată la confluența văii Dudului cu pâraul Chelari, pe dealul „Cioaca Chicioara” a mai fost semnalată în literatura de specialitate de Eugen D. Pădureanu¹.

Datorită caracterului restrâns al cercetării din punctul „Cioaca Chicioara” o serie de probleme ridicate de acest obiectiv nu vor putea fi lămurite acum. Totuși cantitatea mare de material rezultată, precum și originea eterogenă a acestuia, ne îndeamnă să readucem în atenția specialiștilor această așezare.

Majoritatea materialului a fost recoltată de la suprafața solului, în punctul cel mai înalt al dealului realizându-se și un mic sondaj. Datorită dimensiunilor reduse și a faptului că nu s-a atins solul viu nu suntem în măsură a face referiri asupra stratigrafiei sau duratei locuirii. S-a recoltat o cantitate mare de fragmente ceramice la care se adaugă 5 topoare de piatră în stare fragmentară (Pl. V. Fig. 1-3) și un număr redus de fragmente de silex.

Ceramica de uz comun: fragmente de culoare cărămizie sau cărămiziu negricioasă, pastă prost frământată, având în compoziție nisip, mică, pietricele.

Ceramica semifină: reprezentată de fragmente de culoare cărămizie sau cenușiu-negricioasă. Pasta este mai bine frământată având în compoziție nisip.

Ornamente: prin incizie s-au realizat benzi verticale sau orizontale cu interior hașurat, linii verticale, oblice sau orizontale; decorul în „ramură de brad”. Prin impresiune: șiruri de liniuțe verticale plasate pe buză sau pe umăr, ornând singular un fragment sau încadrând alte tipuri ornamentale. La acestea se adaugă un număr relativ mare de fragmente ornamentate prin impresiune cu un obiect circular, decor frecvent întâlnit în cadrul culturii Baden. Ornamentul în relief cuprinde brăuri alveolate, aplicații „boabe de linte” și - având și un caracter utilitar - proeminențe pentru apucat (Pl. II. Fig. 1). Acestea din urmă ornamentate la rândul lor prin impresiuni. Prin canelare a fost ornamentat un singur fragment, realizându-se un motiv unghiular (Pl. III. Fig. 6).

În cadrul ceramicii fine amintim un fragment de culoare cărămiziu deschis decorat prin incizie cu motivul „ramurii de brad” [decorul cuprinde toată suprafața fragmentului] (Pl. IV. Fig. 1) și două fragmente de culoare cărămizie ornamentate cu un brâu în relief. Aceste ultime fragmente aparțin bronzului timpuriu cu bune analogii la Cicău, Copăceni, Șoimuș² (Pl. II. Fig. 2-3).

Materialul ceramic se completează cu o fusaiolă bitronconică și un fragment de culoare cărămiziu deschis ornamentat prin impresiune în V sub care s-au trasat linii incizate orizontale. Acestui fragment nu i-am stabilit deocamdată proveniența.

Încadrare cronologică: După tehnica de ornamentare, majoritatea

materialului se încadrează în faza a II-a a culturii Coțofeni³. Numărul relativ mare de fragmente Baden⁴ ar putea indica fie o aşezare aparținând acestei culturi în imediata apropiere, fie doar importuri Baden în mediul Coțofeni (Pl. II.).

O altă problemă ridică două proeminente perforate („cioc de pasăre”) aparținând culturii Tiszápolgár (Pl. III. Fig. 7). Existența sau inexistența unor straturi aparținând culturii Tiszápolgár sau bronzului timpuriu va putea fi dovedită numai de cercetări sistematice. Sperăm ca cercetări viitoare să poată rezolva problemele puse de aşezarea de la Dud.

NOTE

¹ E. Pădurean, *Noi descoperiri eneolitice în județul Arad*, în *Ziridava*, XIV, 1982, p. 35-47

² I. Andrișoiu, *Contribuții la cunoașterea bronzului timpuriu în S-V Transilvaniei. Grupul cultural Șoimuș*, în *Thraco-Dacica*, X, 1-2, 1983, p. 39-56

³ P. Roman, *Cultura Coțofeni*, București, 1976.

⁴ P. Roman, I. Nemethi, *Cultura Baden în România*, București, 1978.

EXPLICAȚIA PLANȘELOR

PL..I

- Fig. 1-5 Ceramică Baden.
Fig. 6-7 Ceramică Coțofeni.
Fig. 8 Fusaiolă.

PL..II

- Fig. 1 Ceramică Coțofeni.
Fig. 2-3 Ceramică Bronz timpuriu.
Fig. 4 Ceramică Coțofeni.

PL..III

- Fig. 1-6 Ceramică Coțofeni și Baden.
Fig. 7 Ceramică Tiszápolgár.

PL..IV

- Fig. 1-5 Ceramică Coțofeni.

PL..V

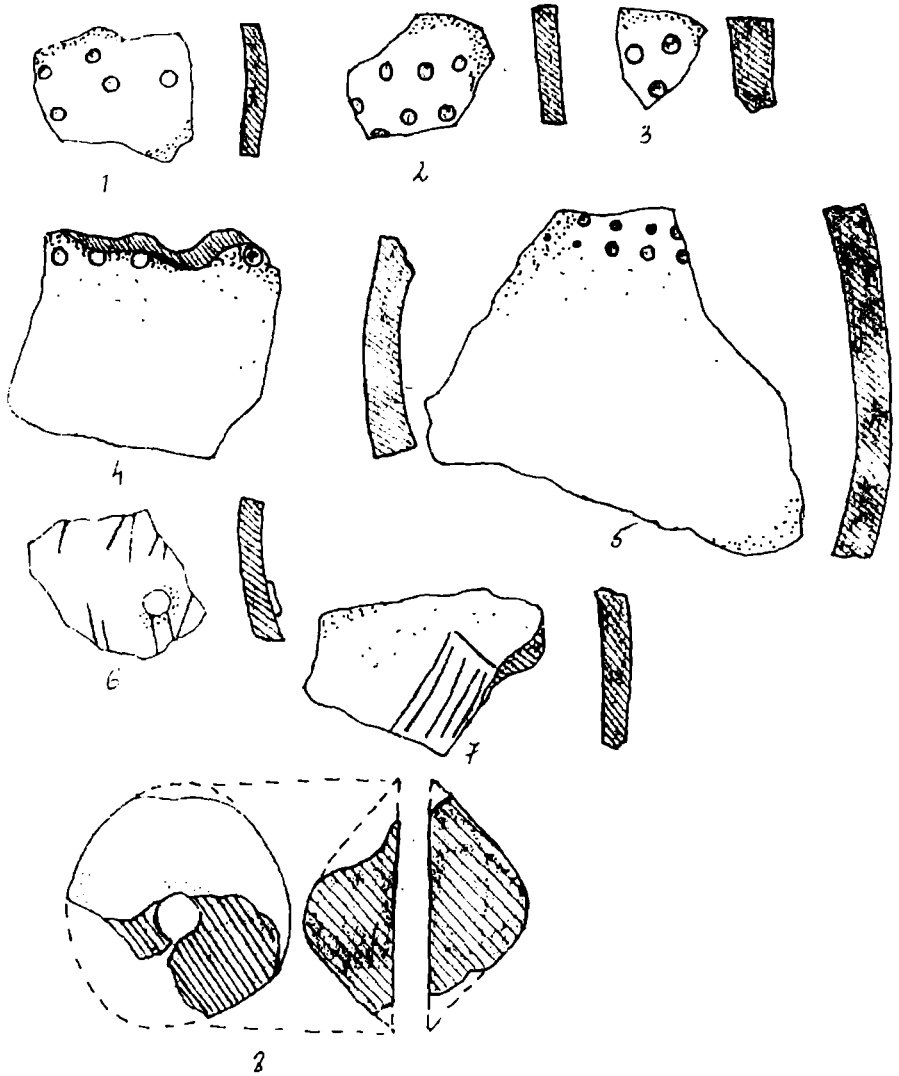
- Fig. 1-3 Topoare din piatră.

NEW DATES ABOUT THE SETTLEMENT OF DUD

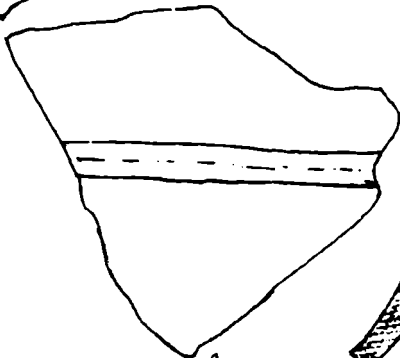
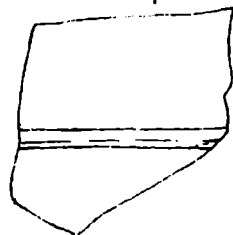
(Summary)

This study brings new dates about the settlement of Dud (Arad district). Coțofeni, Baden, Tiszápolgár (neolithic) and Early Bronze Age ceramics has been discovered here during a survey undertaken in the summer of 1995.

Planşa I

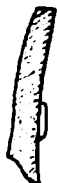

Planşa II

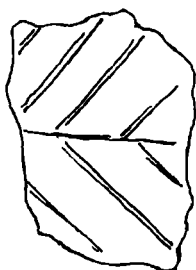
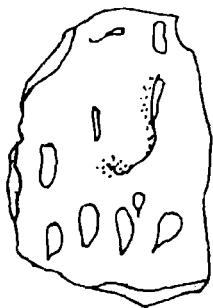
2

3

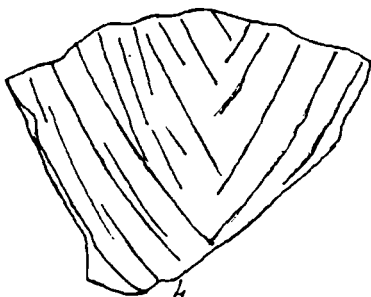
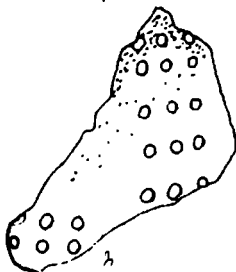
4

Planşa III

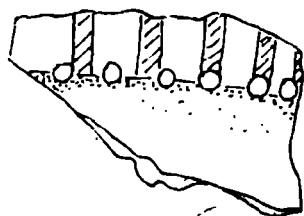
1

2

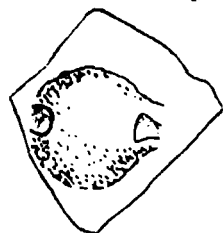
3

4

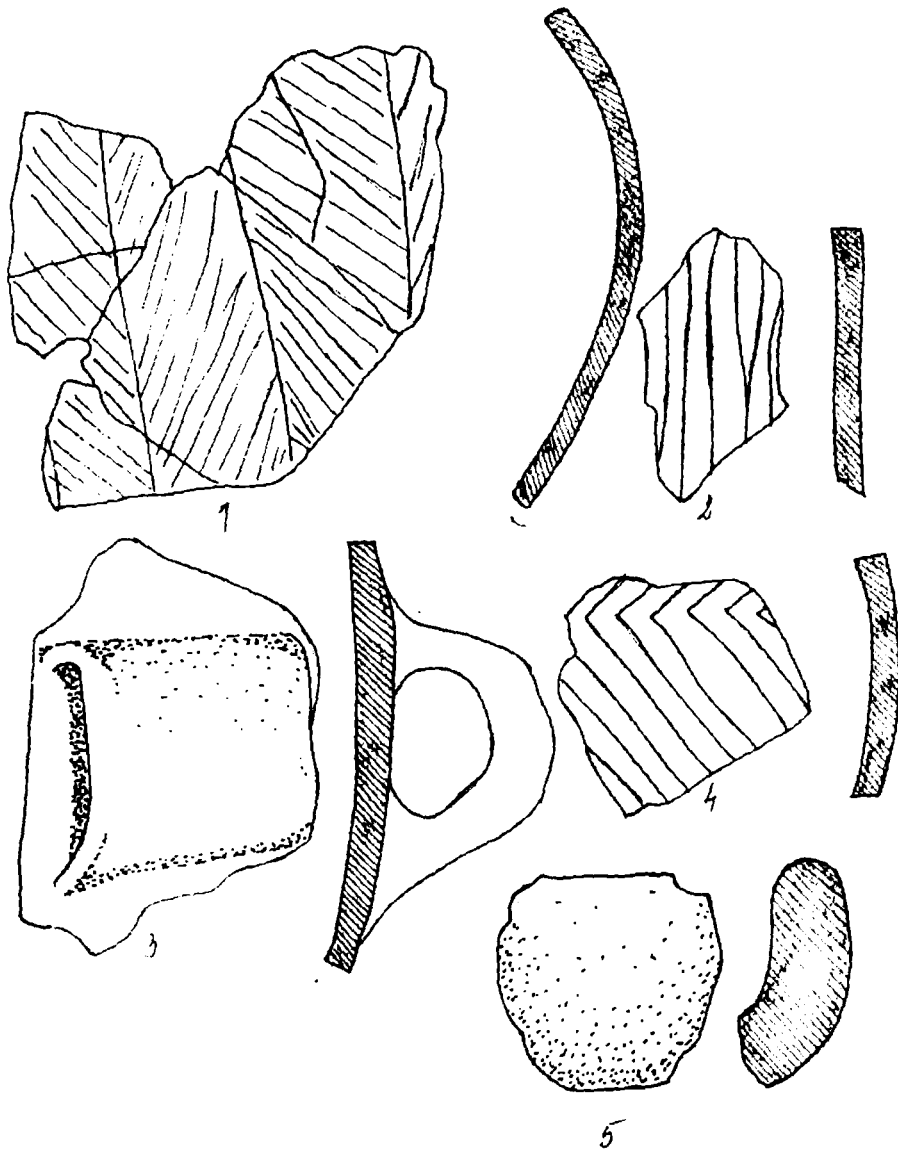
5

6

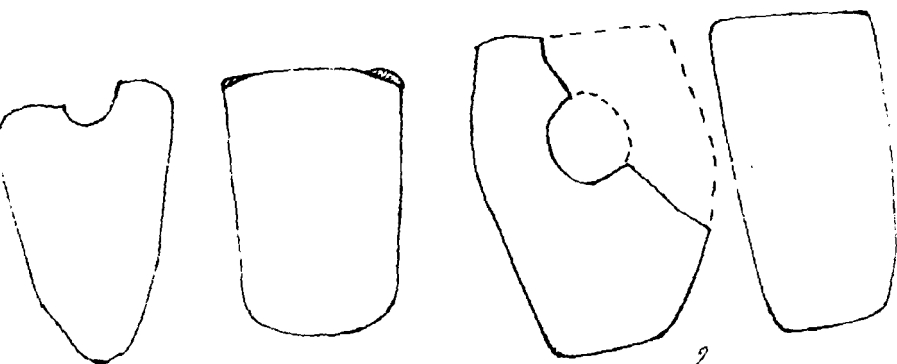

7

Plansa IV

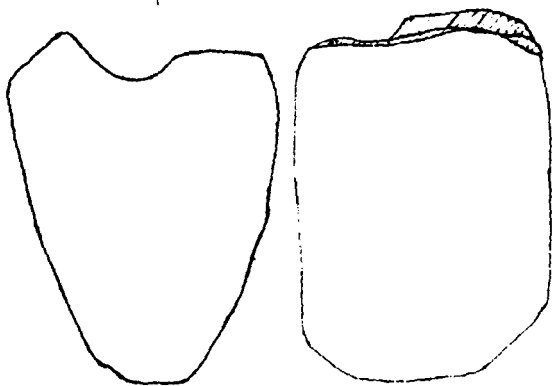

Planșa V

1.

2.

3.

FORTIFICAȚIA DE PĂMÂNT DE LA SÂNTANA - ARAD ÎN CONTEXTUL ARHEOLOGIC CONTEMPORAN

MIRCEA RUSU
EGON DÖRNER
IVAN ORDENTLICH

La aproximativ 4 km sud-vest de biserica din Sântana jud. Arad, în imediata apropiere a drumului ce duce spre Zimand, la punctul unde a fost amplasat cantonul CFR „Cetatea Veche” se află o fortificație care datorită bunei conservări a valului din pământ poate fi observată de la mare distanță deoarece terenul din zonă este o câmpie netedă. Circumvalația de pământ, de formă aproximativ ovală are diametrele de 1130x970 m, cu un perimetru de peste 3 km. Valul de pământ, ce înconjoară o incintă de circa 78 hectare, se mai păstrează pe o lățime de 30-40 m și o înălțime de 2-5 m în funcție de aplatizarea lui de către arăturile intensive făcute cu tractorul (cf. Pl. I). Localnicii numesc această fortificație „La Varbă” „Die Schanzen”, sau „Földvár”. La aproximativ 800 m sud-vest de cantonul CFR, amplasat chiar pe creasta valului, în imediata apropiere a unui drum se află un tumul circular cu diametrul de 65 m și înălțimea de 5-6 m (cota 116) pe care localnicii îl numesc („Holumbu Verbei” sau „Schanzhügel”). Acum cele mai apropiate cursuri de apă curgătoare sunt situate la 5-7 km depărtare de fortificație: „Canalul Morilor” spre nord, „Canalul Matac” spre est și „Canalul Militar” spre vest. Probabil că la data când funcționa fortificația exista numai un pârau a cărei albie meandrică a fost îndreptată de „Canalul Matac”, iar o altă albie, situată la est de fortificație era pâraul Chiser, afluent al Crișului Alb.

Datorită bunei conservări și a dimensiunilor ei impresionante, fortificația de la Sântana a fost semnalată în literatura de specialitate încă din anul 1835, dar ea a devenit mai bine cunoscută după ce istoricul arădean Marki Sandor a publicat două studii în care a încercat să demonstreze că fortificația respectivă, ca și cea de la Cornești (Jadani) jud. Timiș, ar fi ringuri avare în care aceștia s-au refugiat după înfrângerea lor de către Carol cel Mare. Tot el făcea legătura dintre cele două fortificații și valurile de pământ ce străbat Banatul și Crișana de la sud spre nord, pe care localnicii le numesc „Drumul lui Traian”, „Șanțurile romane” sau „Șanțurile Dracului” („Ordögarok”).¹

Descoperirea la 21 aprilie 1888 a unui tezaur din aur cu ocazia efectuării lucrărilor de terasament a liniei ferate Oradea-Arad, ce traversează fortificația, a atras din nou atenția specialiștilor asupra ei. Din relatările publicate rezultă că piesele din aur au fost descoperite în asocierie cu oase umane și fragmente ceramice grosiere, iar în apropiere se afla scheletul unui adult, care însă nu avea inventar. În sondajul de verificare, efectuat de A. Török au mai fost descoperite alte două schelete, așezate în poziție chircită, unul de adult și altul de copil (probabil mama și copilul). Ar rezulta deci că tezaurul respectiv (Pl. XIII-XIV) provine dintr-o necropolă și că el putea fi inventarul funerar al unei căpetenii sau preot-șaman.² Fortificația și piesele din aur au continuat să fie considerate ca avare până în anul 1952, când, dimpreună cu colegul E. Dörner am efectuat la fața locului o perieghetă și am constatat că în interiorul incintei pe arătură nu am găsit urme de locuire din epoca migrației popoarelor, ci, numai din epoca târzie a bronzului

(BD) și începutul epocii fierului (H.A.).³ Ca urmare a acestor descoperiri s-a hotărât efectuarea unor săpături arheologice sistematice, care însă au fost posibile numai în vara anului 1963.⁴

Prima secțiune, lungă de 80 m și lată de 2 m a fost trasată perpendicular pe valul de pământ în locul unde era mai apalazit, situat la circa 150 m este de cantonul CFR, care este amplasat chiar pe creasta valului după ce acesta fusese în prealabil nivelat și netezit. La data când a început să fie construit valul de pământ, humusul antic de culoare cenușie, amestecat cu nuanțe de brun deschis, avea o grosime de 0,70-0,90 m, (cf. P1.II și IV). El este uniform pe o lungime de 54 m. Între metri 53,5 și 57 a fost săpat un șanț de apărare cu vârful ascuțit, lat de 3,5 m și adânc de peste 3 m. Cu pământul scos din șanț s-a înălțat valul de apărare. O primă lentilă de pământ brun deschis amestecat cu pământ cenușiu a fost depusă peste humusul antic între metri 33,5 și 52 indicând cu aproximație lățimea inițială a valului în construcție. În continuarea a fost adus pământ din diverse locuri, formând lentile sau fâșii de pământ de diverse culori: galben deschis, brun deschis, cenușie deschis sau negru închis. În fața valului au fost înfipti în pământ stâlpi verticali, groși de 40-50 cm, care probabil că aveau o înălțime de 6-8 m până unde a fost ridicat și valul de pământ. Probabil că pe creasta lui a existat un drum de rond cu un parapet în față pentru a apăra luptătorii de săgețile dușmanilor. La o dată ce nu poate fi precizată valul de pământ a suferit unele avarii în sensul că stâlpii verticali, dimpreună cu scheletul din lemn (bârne orizontale și transversale) au fost incendiați, după cum ar rezulta din pământul ars de culoare portocalie existent în gropile stâlpilor (cf. P1.III și IV m. 52-52,5). Cert este că șanțul de apărare a fost astupat cu pământ negru, adus din altă parte sau căzut de pe creasta valului, iar ulterior valul inițial a fost înălțat și lărgit cu pământ scos dintr-un alt șanț de apărare ce avea o deschidere de aproape 12 m (P1.IV m 60-72) și o adâncime de circa 3 m. Valul de pământ din a doua fază de construcție, lat de peste 25 m era susținut tot de un schelet din lemn ce se sprijinea în exterior de stâlpi verticali mai groși de 50 cm. Se pare că perioada de funcționare a celei de a doua faze de construcție nu a fost de lungă durată deoarece stratul de pământ depus la baza șanțului nu depășește 0,50 m, probabil cu ocazia unui asediu îndelungat, ori din alte motive, scheletul din lemn a fost incendiat, iar pământul ce a ajuns în contact cu lemnul a ars până la vitrifiere, primind o culoare cărămie sau chiar violetă, atât în gropile stâlpilor, cât și de-a latul bârnei. Stratul de pământ ars are o lățime de peste 4 m și o grosime de 0,30-0,80 m indicând proporțiile dezastruoase ale incendiului.

În fâșiile sau lentilele de pământ ce formează valul nu au fost găsite fragmente ceramice sau alte indicii ce ar putea contribui la datarea celor două faze de fortificare. Doar în pământul de umplură al celui de al doilea șanț de apărare, sau în interiorul incintei între m 0-30 au fost găsite câteva fragmente ceramice similare cu cele descoperite în suprafețele 3 și 4 pe platformele de locuințe din H.A.₁. În schimb între m 31-32 la o adâncime de 1,30 m, în peretele estic al secțiunii s-au găsit oase umane, un calcaneu și falange de la talpa piciorului. Trasându-se o casetă a fost desvelit un schelet uman așezat în poziție chirchită ce avea ca inventar două vase întregi și un pandantiv (pensetă?) de bronz (cf. P1. II/2; VII/17, 18; XV/5) care prin factura și forma lor ar putea fi încadrate cronologic în H.B.

Cele mai apropiate analogii pentru tehnica în care a fost construit valul de pământ de la Sântana le găsim la fortificațiile contemporane de la Cornești. Fortificațiile de la Cornești sunt și mai impresionante ca dimensiuni (Pl. XVII).

Astfel, incinta I are 67.5 ha, a II-a are 198 ha, iar a III-a are 578 ha.⁵ Conform profilului secțiunilor trasate peste valurile de pământ de la Cornești în 1939 valul s-a mai păstrat pe o lățime de 21-25 m și o înălțime de circa 3 m, iar deschiderea șanțurilor de apărare variază între 11 și 15 m și adâncimile între 2,5 și 3 m. Fâșiile sau letilele de pământ de diverse culori, ce formau valul proveneau fie din șanțul de apărare, fie din interiorul incintei (cf. Pl.XVIII). Importanți pentru soluția tehnică pe care au folosit-o constructorii sunt stâlpii verticali ce susțineau spre exterior valul de pământ și palisada pe de creasta valului, deoarece sunt amplasați la fel ca și cei de la Sântana.⁶

Similitudinile, ce ajung uneori până la identitate, între fortificațiile de la Cornești și Sântana sugerează nu numai o contemporaneitate, rezultată de altfel și din materialul arheologic recoltat, ci și o concepție și o tehnică de construcție identică. Chiar dacă populația care a lucrat la înălțarea acestor impresionante fortificații a făcut parte din uniuni de triburi diferite, foarte probabil că au vorbit aceeași limbă și aveau același stadiu de dezvoltare al civilizației, atât din punct de vedere economic, cât și social sau spiritual. Cantitatea impresionantă de lemn și pământ necesară înălțării acestor fortificații arată elocvent că numai o societate bine organizată și puternică, cu un grad de civilizație și cunoștințe remarcabile putea înfăptui o astfel de realizare de excepție chiar pe plan european, deoarece după cunoștințele noastre nu știm să existe incinte fortificate contemporane care ar putea egala sau depăși suprafața incintei a III-a de 578 ha de la Cornești. De altfel și în alte domenii cum ar fi prelucrarea metalelor, a bronzului, a aurului, a fierului etc. creatorii și purtătorii civilizației sau culturii Sântana - Lăpuș⁷ cum am denumit-o încă din 1963, au avut un rol prioritar pe plan european, căci de pildă numai opt depozite - turnătorii din H.A₁ -cuprind o cantitate de bronzuri echivalentă cu toate depozitele de bronzuri contemporane adunate la un loc din întreaga Europă centrală și de nord. Dar asupra acestei probleme vom reveni mai târziu argumentat când vom trata geneza culturii hallstattiene timpurii din bazinul carpato-dunărean și creatorii acesteia, , tracic nord-dunăreni.

Referitor la particularitățile și deosebirile uneori substanțiale dintre fortificațiile hallstattiene timpurii de tip Sântana-Cornești și celelalte fortificații hallstattiene: Sighetu Marmăției, Șomeșul Rece, Huedin, Mediaș, Teleac etc⁸ - acum dorim să subliniem doar faptul că odată cu intensificarea cercetărilor arheologice la aceste obiective s-a constatat că ele încep să fie în funcție abia la sfârșitul H.A₂, dar mai ales în H.B₁, iar unele dintre ele (Teleac etc) sunt în funcție pe întreaga perioadă a hallstattului mijlociu (H.B_{1,3}). Deasemenea s-a constatat că cele două vase descoperite întâmplător la Gava, care au stat la baza denumirii de cultura Gava⁹ provin de fapt dintr-o necropolă ce începe să fie în funcție abia în H.B₁, deci toate descoperirile databile în H.A., vor trebui scose și tratate separat de ansamblul general al culturii Gava. De fapt Hallstattul mijlociu (H.B) este o perioadă când sinteza culturală hallstattiană se uniformizează pe spații întinse depășind cu mult aria de răspândire a culturii Sântana-Lăpuș.

Secțiunea a II-a lungă de 150 m și lată de 1,20 m a fost trasată în interiorul incintei fortificate cu scopul de a se lămurii dacă a existat și o a doua circumvalație, având o formă de atol, frecvent întâlnită la așezările culturii Otomani din epoca bronzului.¹⁰ Stratul de cultură inițial are o grosime ce variază între 2,50 și 3 m fiind format din mai multe niveluri de locuire suprapunându-se peste lutul galberverzui virgin (Pl.IV). Nivelul inferior are o grosime constantă de circa 1 m pe întreaga lungime a secțiunii, fiind format dintr-un pământ de culoare cenușie cu nuanțe brun deschis. El cuprinde fragmente ceramice răzlețe din perioada eneolitică

(cultura Tisa) și sfârșitul bronzului (BD) similare celor descoperite în așezările în faza finală a culturilor Otomani și Pecica. Între m 96-97 a fost descoperit un schelet uman așezat în poziție chirchită ce avea ca inventar cinci vase întregibile (cf. P1.VI/1-5 și P1.II/3) specifice culturii Tisa III (Tiszápolgár).¹¹ O primă locuință de suprafață clar înregistrată și bine delimitată de gropile stâlpilor ce susțineau eventual acoperișul, ei se află între metri 40 și 48. Locuința probabil de formă patrulateră era orientată în direcția nord-sud și a fost secționată în lățimea ei, după cum ar indica gropile din dreptul metrilor 41,50 - 42 și 48-48,60 în care au fost înfipti stâlpii ce susțineau pereții laterali ai casei, iar stâlpul din dreptul metrului 42,75 - 43,50 susținea probabil grinda mediană a acoperișului. Stâlpul mai subțire din dreptul m 50,60 - 40,80 susținea probabil un pridvor sau prelungirea streșinei. Mai greu de explicat este stâlpul din dreptul m 47, care eventual susținea un perete despărțitor din interiorul locuinței (cf. P1.IV). Pe podeaua locuinței, situată la 1,75 m, dar și în exteriorul ei (m.489, se aflau bucăți compacte de chirpic sau pământ ars de culoare cărămizie, bucăți compacte de cărbune și multă cenușe. În interiorul locuinței, ca și în stratul de cultură contemporan ei, gros de 0,50 - 0,75 m (cf. m 40-58) s-au aflat relativ puține fragmente ceramice, deoarece se pare că locuința a fost evacuată înainte de-a fi mistuită de foc. În afară de 2-3 cioburi databile în BD, restul aparțin perioadei următoare H.A. . O altă locuință este cuprinsă între metrii 27 și 39. Aici între m 39-40 se află o groapă de stâlp masiv ce are baza la -2,50 m. La această locuință nu am mai găsit stâlpii de susținere ai pereților și acoperișului ci numai 3 alveolări ale podelei, în dreptul m 31,33 și 39 în care au fost probabil așezate grinzile longitudinale ale unor pereți; mai ales că în alveolarea din dreptul m 39 s-a găsit o mare cantitate de cărbune. Bucăți de cărbune, ori de chirpic și pământ ars sfărâmat ori un strat compact de cenușe se află pe întreaga podea dintre m 27 și 39. Fragmentele ceramice descoperite în interiorul locuinței, ca și lama unui firez de bronz (P1.XV/10) ori inelul de tâmplă (P1.XV/3) sprijină datarea locuinței în H.A. . Trebuie precizat însă că această locuință este sigur ulterioară primeia deoarece stratul de pământ ce o acoperă are o nuanță mai închisă suprapunându-se parțial peste prima locuință. Peste cele două locuințe a fost depus un strat gros de 0,60 - 1m de lut galben compact pe o lungime de 56 m (între m 17 și 73). De asemenea au fost înregistrate cinci gropi de stâlpi masivi, largi de 0,60 - 1 m ce se adânceau uneori până la 3 m față de nivelul actual, toate fiind umplute cu lut galben compact neamestecat cu alt pământ. gropile de stâlpi au fost înregistrate în dreptul metrilor 21, 23, 58 , 61 și 65.

Masivitatea stâlpilor, care probabil aveau o grosime de 50-80 cm, ca și disponerea lor oarecum similară cu cea a primei locuințe ne-au determinat inițial să presupunem că ei susțineau o construcție impunătoare, eventual, un templu, ce avea o latură de 42 m, cât reprezintă distanța dintre stâlpii exteriori.¹²

Ulterior, după publicarea unor fotografii aeriene¹³, întreaga interpretare a situației stratigrafice dintre m 17-73 ai secțiunii II, care se pare că secționează fortificația A, va trebui schimbată, chiar dacă până la o nouă verificare ar rămâne doar ca simplă ipoteză de lucru. Astfel, cei cinci stâlpi existenți între metri 41-48 ar putea fi interpretați că susțineau nu acoperișul unei locuințe, ci bărnele longitudinale ale unui schelet din lemn ce îmblăneau un val de pământ lat de 7-8m. Stratul de pământ ars, cenușe, bucățile compacte de chirpic sau cărbune ar putea proveni de la arderea scheletului de lemn ce susținea și îmblănea fortificația din prima fază. O a doua fază de fortificare înregistrată între metrii 30 și 40 avea în față stâlpi mai masivi după cum rezultă din diametrul de 1m (m 39-40) al gropii, ce se adâncea până la 3 m față de nivelul actual. Bucățile compacte de cărbune,

pământul ars și chirpic arată că și această fortificație a fost incendiată după o perioadă de funcționare care nu pare să fi fost prea îndelungată. Alveolările terenului cu diametrele de circa 50-60 cm indică locul amplasării grinzilor longitudinale care îmblăneau pereții laterali ai valului de pământ, ce avea acum o lățime de circa 10 m.

Impresionantă este cea de a treia fază de fortificare prin marea cantitate de lut galben adus din altă parte dar mai ales prin dimensiunile ei, căci distanța dintre stâlpii exteriori, ce susțineau bârnele care îmblăneau valul depășește 42 m. Această fază de fortificare nu a mai fost distrusă prin incendiere, cel puțin în porțiunea secționată, iar dărâmare ei după cum o arată stratul de lut galben din exteriorul valului (metrii 17-21 și 65-73) s-a petrecut lent, probabil după părăsirea ei. Din păcate nu se poate preciza cu certitudine perioada ei de funcționare. Cert este că ea suprapune fortificația anterioară care pe baza puținelor fragmente ceramice și a lamei de firez poate fi datată în H.A, deci ea este ulterioară acestei etape cronologice eventual în faza finală a Hallstattului A.

Cele două suprafețe (3 și 4) au fost trasate în locul unde fierul plugului a scos la lumină fragmente compacte de chirpic, ori fragmente ceramice și oase de animale indicând prezența în acel loc a unor locuințe. Într-adevăr, după decopertarea stratului de arătură s-a constatat că fierul plugului a răvășit parțial platforma de pământ ars cu bucăți compacte de chirpic și lespezi de gresie căzute odată cu prăbușirea pereților și a acoperișului locuinței de suprafață care probabil a avut o formă patrulateră cu laturile de aproximativ 14x8 m. Din păcate din cauza culorii uniforme a stratului de humus antic nu au putut fi înregistrate gropile stâlpilor ce susțineau pereții și acoperișul casei. De asemenea nu au fost înregistrați pereții despărțitori ori vetre de foc. Fragmente ceramice descoperite pe cele două platforme prin forma, factura și ornamentația lor pot fi încadrate cu precădere în H.A, deși au fost găsite și câteva fragmente ceramice din B.D sau chiar din H.B₃. Cea mai mare parte a ceramicii este neornamentată, provenind de la diverse forme de vase folosite cu precădere la bucătărie. În caroul 13-14/2 între adâncime de 0,40 la 0,90 m a fost descoperit un vas mare bitronconic ornamentat pe gât cu patru caneluri late paralele, iar pe corpul bombat cu caneluri late ce formau arcade, precum și cu opt butoni proeminenți, împodobii de asemenea cu caneluri concentrice (cf. P1X/1 și P1.V/4). Deoarece gura vasului era la nivelul de călcare, deci al podelei și restul vasului a fost îngropat în pământ foarte probabil că acest vas era folosit pentru păstrarea apei potabile. O întrebuințare cotidiană similară au putut avea și alte vase de mari dimensiuni, cu înălțimea de 0,80 - 1,10 m, cum ar fi de pildă vasele descoperite la Valea lui Mihai.¹⁴ În astfel de vase se păstrau cerealele (grâu, seară, orz, etc) sau alte semințe (mazăre, linte, etc) ori erau conservate în saramură carnea și zarzaturile. Alte vase, ornamentate cu mult gust artistic cu diverse motive sacre (sori, stele, semilune, spirale și triunghiuri), animale incizate, ori rediate plastic în formă de mânere sau torți reprezentând capete de câini, berbeci, etc. eventual totemurile familiei, clanului sau tribunului (cf. p1. X/5-6). Deci rolul funcțional al acestor vase era multiplu, fiind folosite atât ca vase de provizii pentru lichidele și alimentele necesare zilnic, cât și pentru anumite scopuri rituale sau mitice, inclusiv ca urne funerare ori vase de ofrandă oferite mortului pentru viața de dincolo. Necropolele plane (Bobda, Igrîța, Arad - Gai, etc.) ori cele tumulare (Lăpuș, etc.) ne oferă o mare varietate de forme de vase folosite cotidian, dar și numai ocazional la anumite sărbători, nunți, ori banchete funerare. Având un rol funcțional, bine precizat forma acestor vase nu suferă modificări substanțiale, de aceea încadrarea lor tipologică și

cronologică e dificilă, aproape iluzorie. Doar detaliile tehnice de ardere, ori culoarea angobei, dar mai ales motivistica ornamentală, permit eventual unele nuanțări cronologice. De aceea pentru o încadrare cronologică mai corectă, mai veridică, trebuie în mod obligatoriu să recurgem la alte produse ce însoțesc ceramica, în special la cele din metal (arme, unelte, obiecte de podoabă etc.) care, pe bază de statistici și contexte precis înregistrate arheologic, permit o nuanțare cronologică mai veridică, dar și aceasta numai relativă. Aceste „vase directe” cum le-am denumit, fiind descoperite în asociere cu alte produse ceramice în funcție de aria lor de răspândire și de complexele arheologice, așezări, necropole etc. pot ajuta la delimitarea cronologică și zonală a unor grupe de populații ce formau în acea vreme triburi sau uniuni de triburi care vorbeau însă o limbă comună, sau dialecte foarte apropiate, ce permiteau o înțelegere reciprocă în conversația cotidiană.¹⁵

Pentru datarea fragmentelor ceramice (P1.VII, VIII și IX) descoperite pe platformele locuințelor din suprafețele 3 și 4 (cf. P1.V) deosebit de utile sunt unele piese din bronz ce au fost găsite la adâncimi ce variază între 0,40 și 0,50 m printre fragmentele de chirpic și ceramică răspândite pe podeaua fostelor locuințe. Astfel, în caroul 13-14/2 la 0,40 m a fost descoperit fragmentul unei brățări cu capul spiralic (P1.XV, 8). În caroul 7-8/6 la 0,50 m a fost descoperit un ac cu corpul ușor torsionat și capul răsucit (P1.XV, 7). În caroul 6-7/2-3 tot la 0.50 m a fost găsit un vârf de lance din bronz (P1.XV, 13), iar în caroul 1-2/5-6 a fost găsit un nasture circular dintr-o lamă de bronz ușor concavă (P1.XV, 1), ce are două găuri prin care trecea ața sau șnurul din piele cu care era fixat de haină. Un alt nasture (P1.XIV, 2) și două fragmente de brățări (P1.XV, 4), precum și un alt vârf de lance din bronz (P1.XV, 11), au fost găsite în pământ fără a putea fi asociate cu ceramica. De asemenea celul (P1.XV, 12), vârful de seceră cu buton (P1.XV, 6) ca și brâul din bronz aurit (P1.XV, 14) artistic ornamentat au fost descoperite întâmplător cu ocazia arăturilor. Probabil că ele au fost scoase la lumină de către fierul plugului de pe platformele unor locuințe de suprafață similare celor înregistrate în casele 3 și 4. Cea mai reprezentativă piesă ce poate fi bine încadrată tipologic și cronologic este brâul de bronz aurit, lung de 87 cm și lat de 10 cm. De fapt, brâul nu este întreg, lipsindu-i circa o treime din lungimea lui. El este ornamentat cu diverse motive obținute prin gravare sau ștanțare cu ajutorul unui dorn ascuțit, astfel că diversele motive ornamentale: arcade, linii în zig-zag, triunghiuri hașurate, cercuri, ancore simple sau duble, etc. sunt redată prin linii punctate obținute cu multă îndemănare și gust artistic. Motivele ornamentale sunt grupate în șase compartimente diferite. Interesant și probabil că nu era lipsit de importanță simbolistică pentru gravor este faptul că se repetă diverși multipli numerici: 2, 3, 4; 3, 6, 12; 2+3=5 etc. Pentru unele motive ornamentale folosite fecvent de diverse populații, în stadii diferite ale evoluției lor religioase este cunoscută semnificația lor religioasă sau simbolistică, cum ar fi de pildă cercurile simple sau dințate ce reprezintă soarele, ori triunghiurile simple sau hașurate, ce simbolizează trinitate: pământ, apă, foc, etc. Măsurând cu șublerul lungimea compartimentelor am constatat cu uimire că ele au dimensiuni perfect egale. Folosirea multiplilor: 2, 4, 8; 3, 6, 12 sugerează clar că meșterii gravori aveau unități de măsură și cunoștințe matematice remarcabile. Nu știm care a fost metoda de aurire a brâului de bronz pe care a folosit-o meșterul făurar, dar foarte probabil că a utilizat metoda cea mai simplă de amalgamare a aurului cu mercurul, în care brâul a fost îmbăiat în repetate rânduri până a obținut o aurire aproape perfectă, încât la prima vedere el părea a fi din aur curat.¹⁶

După cunoștințele noastre este cea mai veche dovadă concretă de aurire a bronzului, deoarece de pildă inelele de tâmplă de la Morești și Cluj¹⁷ au fost placate cu foițe subțiri din aur, ce reprezintă o altă tehnică de aurire a bronzurilor. Pe teritoriul Transilvaniei au fost descoperite aproape 400 de fragmente de brâuri, provenind de la peste 100 brâuri diferite găsite în 30 de localități, dintre care amintim doar câteva depozite de bronzuri datate în H.A₁ în care sunt prezente exemplare întregi sau fragmentare: Aiud, Bicz, Caransebeș, Gușterița, Pecica, Suseni, Spălnaca, Uioara, etc.¹⁸ Faptul că un procent de circa 90% din fragmentele de brâuri transilvănene apar numai în H.A₁ îi asigură și brâului de la Sântana aceeași datare. Tot în H.A₁ sunt datate și lamele de firez (PI.XV,10) deoarece numai în 8 depozite-turnătorii au fost descoperite 1417 lame întregi sau fragmentare de ferăstrău, folosite probabil ca pile pentru îndepărtarea liniilor de turnare rămase la obiectele turnate în tipare bivalve.¹⁹ O încadrare cronologică similară asigură și marele număr de nasturi descoperiți în depozite de bronzuri: Tăuți (433 exemplare); Pecica II și IV (62 exemplare) Sarmizegetusa (20 exemplare) sau chiar în necropole (Igrîța, 53, 513? exemplare).²⁰ Chiar dacă nasturii calotiformi apar din punct de vedere cronologic mai devreme, exemplarele citate pot fi sigur datate în H.A₁ mai ales că multe exemplare au fost făcute din fragmente de plăci de centuri ornamentate care nu mai puteau fi folosite. Faptul că exemplarele de la Igrîța erau înșiruite pe o ață în formă de colier ar putea sugera ipoteze că nasturii respectivi erau folosiți și ca monede, căci nu întâmplător ei imită forma șiragurilor din sidef făcute din valvele scoicilor, care până în zilele noastre sunt folosite de către populațiile primitive pentru a cumpăra unele produse (trocul). Același rol economic l-au putut avea și șiragurile din tuburile conice, făcute din plăci dreptunghiulare tăiate tot din fragmente din brâuri, ornamentate sau neornamentate, din depozitul de la Pecica II sau tezaurul de la Hinova. Tăierea plăcilor dreptunghiulare, dar mai ales a nasturilor circulare din brâuri scoase din uz s-a putut face fie cu dalte bine ascuțite, fie cu foarfeci sau clești speciale pentru tăiat, făurite foarte probabil, fie din bronz cu un procent mare de staniu (probabil 18-20%) fie din fier forjat în repetate rânduri, ori din fier meteoritic, care având în compoziție iridiu are o duritate similară oțelului.²¹ Folosirea nasturilor calotiformi, sau a conurilor de tip Pecica, ca mijloc de schimb divizionar ni se pare firească deoarece, având o greutate mai redusă, deci o valoare intrinsecă mai mică, trocul sau schimbul în natură era mult ușurat.

Celul masiv, vârful de lance, fragmentul de seceră cu buton, fragmentele de brătară, ca și acul torsionat sunt atât de frecvente în depozitele databile în H.A1 încât considerăm că nu mai este necesar să trimitem la analogii, chiar dacă prototipul unora îl găsim și în BD. Pentru aceeași încadrare cronologică pledează și analogiile pentru brățările din aur formate din 4 foi laminate în formă de frunză de salcie ca și brățara formată din patru spire de sârmă parțial torsionată ori cele patru inele.²² Sârmele din aur cu secțiunea circulară constituiau materia primă din care prin laminare se obțineau lamele în formă de frunză de salcie iar nervurile acestora erau apoi ornamentate cu linii punctate realizate cu ajutorul unui dorn. Bijuteriile din aur sau bronz în formă de salcie au o largă răspândire fiind prezente cu precădere în complexe arheologice (necropole, așezări, tezaure din aur, depozite de bronzuri etc.) databile în H.A. Ne referim la fibulele de tip Spindlersfeld²³ la brățările de tip Sărmășag, la brățările din placă de tip Uioara, la brățările cilindrice de tip Pecica, la inelele de tâmplă Drslavice²⁴, etc. Preferința pentru bijuteriile în formă de frunză de salcie a fost condiționată foarte probabil de rolul benefic pe care îl are „fierțura” sau ceaiul din frunze tinere sau coaja

nuielilor tinere de salcie albă (*Salix alba*) sau răchită (*Salix fragillis* sau *purpurea*) care datorită conținutului de salicină și taninuri oprește „frigurile” și „fierbințelile” provocate de malarie sau atenuează durerile reumatice. De asemenea salicilatul sau acidul salicitic a fost și este folosit la conservarea alimentelor, dar și la vindecarea rănilor prin calitățile astringente și coagulante pe care le au substanțele prezente în coaja și frunzele acestei plante miraculoase, atât de frecvent folosită și azi în medicina populară.²⁵

Datorită multiplelor întrebuniări (împletitul coșurilor de provizii și transport din nuiel) dar mai ales a calităților curative benefice ar fi foarte posibil ca în mitologia acelei vremi salcia să fi fost considerată ca un arbore sfânt, totemic sau chiar ca o divinitate explicându-se astfel varietatea și mulțimea podoabelor în formă de frunză de salcie. Astfel de bijuterii cu conținut simbolic, în special cele din aur, erau purtate probabil numai în anumite ocazii, serbări, ceremonii religioase, de către căpetenii tribale sau preoți-șamani. Cert este că brățelele de aur din patru frunze de salcie de tip Sărmășag sunt un produs specific al meșterilor făurari din H.A₁ ca și brăul din bronz aurit subliniind și pe această cale importanța deosebită pe care a avut-o în acea vreme fortificația de pământ de la Sântana. Din păcate, cercetările arheologice efectuate în vara anului 1963 au avut mai degrabă un caracter de sondaj și abia efectuarea unor cercetări intensive pe mari suprafețe vor putea contribui la cunoșterea mai temeinică a complexului arheologic de la Sântana reliefând astfel adevăratul rol istoric pe care l-au avut aceia care au construit și folosit fortificațiile și impresionantul tumul din imediata apropiere care acoperă probabil mormântul căpeteniei care a coordonat înălțarea acestei cetăți.

NOTE

¹ Fabian Gabor, *Arad varmegye leirasa historiai, geographiai, és statistikai tekintetben*, Budapest, II, 1835, p. 91; Miletz Janos, *Temes és Arad varmegyek törtenelemi és regeszteti emlekei*, 1876, p. 166 sqq; Marki Sandor, *A szentannai avar ring*, in *AE*, 1882, p. 112, sqq; idem, *A szentannai avar gürüi. in Kölcsey - egyesület evkönyv*, 1883, p. 185 sqq; Lejtényi Sandor, *Arad és környeke*, Arad, 1913 p. 62, sq. Pentru fortificațiile de la Cornești și problema valurilor de pământ cf. M. Rusu, *Transilvania și Banatul în sec. VI-IX*, în *Banatica*, IV, 1977, p. 196 sq; Florin Medeleț, *În legătură cu fortificația de pământ de la Cornești*, în *Analele Banatului*, II, 1993, p. 119 sqq (cu bibliografia mai veche).

² *AE*, 1888, p. 286; *AE*, 1889, p. 1890, p. 190; E. Dörner, *Der Goldfund von Sântana - Arad*, în *Dacia* IV, 1960, p. 471 sq (cu bibliografia mai veche); K. Horedt, *Problemele ceramicii din perioada bronzului evoluat în Transilvania*, în *Stud. și Com. Sibiu*, 13, 1967, p. 149; M. Rusu în *Enziklopädisches Handbuch zur Ur und Frühgeschichte Europas*, II Praga, 1969, p. 1289, s.v. Sântana; idem, *Considerații asupra metalurgiei aurului din Transilvania în Bronz D și Hallstatt A*, în *Acta MN IX*, 1972 p. 45 sqq; A. Mozsolics, *Bronze und Goldfunde des Karpatenbeckens*, Budapest 1973, p. 208 pl. 104-105; VI. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București 1974, p. 143, fig. 451; N. Burda, *Tezaure de aur din România*, București, 1979, p. 18 și 65 n. 28.

³ De fapt am făcut mai multe periegeze și măsurători, căutând vestigiile scoase la suprafață de arăturile adânci făcute cu tractorul. Fragmentele ceramice, etc. recoltate au fost depuse la Muzeul Județean din Arad (cf. inventar 12382 - 12398; 12448 - 12477; 12595-12630. Tot în arătură au fost descoperite de către Mărinoiu Ioan în 1954 un celt și vârful unei seceri (cf. P1.XV, 6 și 12 și inv. 12642-12643) iar un tractorist a găsit un brău din bronz aurit (P1.XV/14) și două brățări masive frumos ornamentate, brăul a fost achiziționat de Muzeul Bruckenthal din Sibiu (inventar A7905) cf. M. Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehorde in Transilvanien vom Ende de Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit*, in *Dacia* VII, 1963, p. 188 nota 35; K. Horedt, 1967, p. 149; I. Paul, în *Schwert und Silberschätze, Reichtümer aus 6000 Jahren rumänischer Vergangenheit*, Frankfurt, 1994, p. 137.

⁴ Colectivul de cercetări a fost format din Mircea Rusu, Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj, Egon Dörner, Muzeul Județean Arad, Ivan Ordentlich și Sever Dumitrașcu, Muzeul Județean Oradea

⁵ Dimensiunile celor trei (eventual patru) incinte fortificate diferă de la autor la autor, în funcție de măsurătorile efectuate, dar și de transformarea stânenilor și iugărelor în hectare cf. B. Milleker, *Delmagyarország régiségleletei a honfoglalás-előtt időkől*, II, Timișoara, 1899 p. 189 sqq; M. Rusu, 1963, p. 188; K. Horedt, *Befestigte Siedlungen der Bronzezeit und der Hallstattzeit im Innerkarpatischen Rumänien*, în *Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa*, Bratislava, 1974, p. 222; M. Rada, N. Ciochină, D. Manea, în *SCIVA*, 4, 1989, p. 377 sqq; F. Medeleț, 1993 p. 126 sq și 144.

⁶ Despre contemporaneitatea fortificațiilor de la Sântana și Cornești am discutat în repetate rânduri cu Dl. Prof. Marius Moga, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru amabilele și generoasele informații referitoare la bogatul material hallstattian existent în Muzeul din Timișoara, în cea mai mare parte inedit la acea dată, provenit din așezări, necropole și depozite de bronzuri (Cruceni, Bobda, Timișoara - „Pădurea Verde” etc)

⁷ M. Rusu, 1963, p. 188 sq; K. Horedt, 1967, p. 149 sq; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966 p. 128 sq E. Comșa, *Acta Arch. Carpathica*, VIII, 1966, p. 169 sq; M. Petrescu - Dâmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, p. 22, sqq, 30 sq idem. *Symp. Thrac.*, 8, 1990, p. 136 sq.

⁸ K. Horedt, *Așezarea fortificată din perioada târzie a bronzului de la Sighetul Marmației*, Baia Mare, 1966, p.3 sqq; idem, 1974, p. 220 sqq (cu bibliografia mai veche referitoare la aceste fortificații).

⁹ A. Mozsolics, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der grossen Wanderung*, în *Acta Arch. Hung.* 8, 1957, p. 121 sq; M. Rusu, 1963, p.189; idem, în *Actes du VIII Congres ISPP*, III, Beograd, 1973, p.105 sq vezi și nota 15; E. Zaharia - S. Morintz, *Cercetarea Hallstattului timpuriu în România*, în *SCIV*, 1965, p. 451 sqq; K. Horedt, 1966, p.18 sq; idem, 1967, p.137 sqq; *ibidem*, în *Acta Arch. Carpathica*, 9, 1967, p.5 sq; A. Laszlo, *Considerații asupra ceramicii de tip Gava din Hallstattul timpuriu*, în *SCIVA*, 1973, p. 575 sq; idem, *Cercetarea începuturilor epocii fierului din spațiul est carpatic*, în *Symp. Thrac.*, 9, 1992, p. 208 sqq; Datarea ceramicii de tip Gava de la Piscolt și Sanislău apărută în asociere cu bronzuri specifice H.B1 este elocventă cf. I. Nemeti, *Necropola hallstattiană de la Sanislău*, în *Stud. Com. Satu Mare*, II, 1972, p. 121 sq; idem, *Descoperiri de la începutul Hallstattului în zona Carei*, în *Stud. Com. Satu Mare* 1981-8, p. 51 sqq T. Kemenczei, *Der Bronzefund von Vajdacska*, în *Studien zur Bronzezeit*, Mainz, 1981, p. 151 sqq; N. Chidioșan - I. Emödi, *Grupul cultural Igrîța de la stârșitul epocii bronzului*, în *Crisia*, 12, 1982, p. 61 sq; V. Vasiliu, *Probleme ale cronologiei Hallstattului în Transilvania*, în *Acta MN*, 1983, p. 33 sqq; idem, *Über die befestigten Hallstattzeitlichen Siedlungen aus dem innerkarpatischen Gebiet Rumäniens*, în *Ephemeris Napocensis* I, 1991, p. 3 sq; M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, București, 1993, p. 168 sq (cu bibliografie mai veche).

¹⁰ I. Ordentlich, în *Dacia*, VII, 1963, p. 115-138; idem, *Anordnung und Bau der Wohnungen im Rahmen der Otomanikultur in Rumänien*, în *Dacia*, 12, 1968 p. 141 sqq, fig. 3; idem, *Probleme der Befestigungsanlagen in den Siedlungen der Otomanikultur und deren rumänisches Verbreitungsgebiet*, în *Dacia*, 13, 1969, p. 457 sq; idem, *Die chronologische Gliederung der Otomanikultur auf dem rumänischen Gebiet und ihre wichtigsten Merkmale*, în *Dacia*, XIV, 1970, p. 83 sq; idem, *Aria de răspândire a culturii Otomani de pe teritoriul României*, în *Marmația*, I, 1971, p. 19 sqq; idem, *Aspecte privind cultura Otomani*, în *Crisia*, 4, 1974, p. 135, sq.

¹¹ Tot în cadrul șantierului Sântana s-a efectuat o secțiune de verificare într-un tel situat la circa 7.5 km vest de comună aproape de încrucșarea șoselei Oradea-Arad cu drumul comunal Sântana - Curtici. Telul propriu zis are o formă circulară cu diametrul de 40 m fiind înconjurat de un șanț lat de 5 m. Stratul de cultură are o grosime de 3 m și cuprinde 5 niveluri de locuințe de suprafață. Ceramica descoperită aparține culturii Tisa III (Tiszápolgár) Telul este plasat periferic față de așezare mai întinsă cu diametrul de peste 200 m unde se găsesc la suprafață fragmente ceramice Tisa III sau din epoca bronzului. Localnicii numesc telul „Holumb”, „Holumbul de la Nyety” sau „Dâmbul Popilor” (Popokhalma) Movila și terenul din jur a fost în proprietatea lui Mojic Petru din Comlăuș nr. casei 888. rezultatele cercetării au fost publicate de Sever Dumitrașcu, *Așezarea neolitică de la Sântana - Holumb*, în *Banatica* III, 1975, p. 25 sqq. Menționăm că în hotarul comunei a fost descoperit și un topor de cupru cu brațele încrucșate varianta IV-a după tipologia lui M. Roska, *A rézsakonyok*, în

Közlemenyek, Cluj, II, 1 1942, p. 56 nr. 197 fig. 24. Alexandru Vulpe a stabilit o altă tipologie și cronologie a topoarelor de cupru cf. *Die Äxte und Beile in Rumänien*, I, în *PBF*, IX/2, 1970 și *Probleme actuale privind metalurgia aramei și bronzului în epocă bronzului în România*, în *Rev. Ist.*, 27, 1974, p. 243 sqq. Pentru încadrarea cronologică a descoperirilor de la Sântana cf. și M. Rusu, *Cultura Tisa*, în *Banatica*, I, 1971, p. 77 sqq.

¹² Pentru această primă interpretare cf. M. Rusu, în *Enziklopädisches Handbuch zur Ur und Frühgeschichte Europas*, II, Praga, 1969, p. 1298 s.v. Sântana.

¹³ Pentru fotografiile aeriene cf. Simion Ștefan, *L'habitation protohistorique fortifié de Sântana (Arad, Roumanie) (Fin du l'âge du bronze-début de l'âge du fer)*, în *Revue Photo - Interprétation images aériennes et spatiales Paris*, 2, 1986, p. 13 din care rezultă existența a trei incinte fortificate (cf. Pl. I A.B.C.).

¹⁴ K. Horedt, M. Rusu, I. Ordentlich, *Săpăturile de la Otomani*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 323; I. Ordentlich, *Un depozit de vase de tip Otomani de la Valea lui Mihai*, în *Studii și Comunicări Sibiu*, 12, 1965, p. 181 sqq; cele 28 vase întregi au fost descoperite la baza unei gropi, săpate în lutul galben, fiind așezate toate cu gura în jos, probabil ritual. Tot la groapa de unde se extrage și azi lut galben au mai fost descoperite 3 vase mari de provizii, negre în exterior și roșii în interior, neornamentate sau ornamentate cu caneluri și proeminențe canelate (cf. Pl. X/6 și XII/5-6). Ceramică neagră canelată din H.A. a mai fost descoperită în grădini pe str. Izvorului și str. Caciora, iar în Piața Libertății a fost descoperită o urnă și un depozit de bronzuri într-un vas de lut databil în H.A₁ cf. M. Rusu, *Dacia*, 1963, p. 208 nr. 67. Pe strada Breslelor a fost descoperit un mormânt de incinerare ce avea ca inventar fragmentele unei urne, o brățară cu capete spiralice de tip Secuieni - Acâș și nasturi circulari de tip Pecica (cf. *Repertoriul monumentelor din județul Bihor. Oradea*, 1974, p. 83 și inventarul Muzeului din Valea lui Mihai, colecția Dr. E. Andrassy, inv. 2176-2202).

¹⁵ Primul care a precizat că patria de baștină a ceramicii negre canelată, similară cu cea de tip villanovian, este în zona confluenței Mureșului cu Tisa a fost G. von Merhart, în *Böhm. Jahrb.*, 147, 1942, p.6. sq. Ipoteza savantului german este confirmată de descoperirile și cercetările arheologice sistematice efectuate ulterior. În afară de vasele în care au fost descoperite depozite de bronzuri din H.A₁ (Pecica, Valea lui Mihai, Fizeș, Liubcova, Cornuțel, etc), deosebit de importante sunt necropolele în care ceramica neagră canelată a apărut în asociere cu piese de metal (Bobda, Arad - Gai, Valea lui Mihai, Igrîța, Lăpuș, Ticvanul Mare etc), cf. M. Moga în *Rev. Muz.*, I, 1964, p. 296; idem, în *Act. del VII Congr. ISPP*, II, 1965, p. 450; K. Horedt, 1967, p. 146 sq; (Bobda); M. Rusu, în *Actes du VIII Congr. ISPP*, 1973, p. 105 sq, P1 1-2 (Arad - Gai, Valea lui Mihai, Lăpuș) I. Emödi, 1980, p. 254 sq (Igrîța); M. Gumă, 1993, p. 181 sq P1. IX-XIII, XXIV-V (Cruceni, Bobda, Fizeș, Liubcova, Cornuțel, Ticvanul Mare).

¹⁶ La data când fragmentul de brâu a fost descoperit folia din aur ce acoperea miezul din bronz era perfect păstrată, cu excepția zgârieturilor făcute de fierul plugului cf. M. Rusu, *Dacia*, 1963, p. 188 nr. 35; idem, 1969, p. 1289. Ulterior însă, odată cu încercarea de curățire și conservare a brâului, probabil din cauza folosirii unor rețete greșite, o bună parte a foliei de aur a fost distrusă cf. Iuliu Paul, în *Goldhelme „Schwert un Silberschätze*. Frankfurt a M.” 1994, p. 137. Pentru tehnica probabilă folosită la aurirea brâului cf. M. Rusu, *Bemerkungen zu den grossen Werkstätten und Giessereifunden aus Siebenbürgen, in Studien zur Bronzezeit*, Mainz, 1988, p. 388 n. 30.

¹⁷ K. Horedt, *SCIV*, 1954, p. 213 fig. 6.3 (Morești); I.G. Russu, în *Folia Anatomica Universitatis Canimbrigensis*, XXXIV, 11, 1959, p.3 sqq; A. Florescu, *Repertoriul culturii Noua - Coslogeni din România*, Călărași, 1991, p. 50 sq, fig. 166,2 (Cluj)

¹⁸ M. Petrescu - Dâmbovița, 1977, p. 80 sq., p. 224 (Aiud); p. 82 sq. Pl. 115 (Band); p. 87 Pl. 126 (Caransebeș); p. 95 sq. Pl. 158-159 (Gușterița); p. 101 sq. Pl. 171-172 (Pecica); p. 107 sq Pl. 192 (Suseni); p. 108 sq. Pl. 202-204 (Spălnaca); p. 114 sq. Pl. 255-57 (Uioara); O. Bozu, *Depozitul de bronzuri de la Fizeș*, în *Stud. și Com. Caransebeș*, IV, 1982 p. 137 sq, M. Gumă, 1993, p. 169, p1.XXII (Fizeș).

¹⁹ M. Rusu, 1982, p. 378 și Tab. I

²⁰ M. Petrescu - Dâmbovița, 1977, p. 101 sq. pl. 176, 3-8 și pl. 177, 17-21, 24-34 (Pecica), pl. 113, Pl. 213, 18-31 (Tăut); M. Davidescu, *Un tezaur de podoabe tractice descoperite la Hinova-Mehedinti*.

Thraco - Dacica, II, 1981, p.7 sqq; I. Andrișoiu, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, București, 1992, p. 84, p. 172, 8-9, 14-23, 28-35 (Sarmizegetuza); I. Emödi, *Necropola de la sfârșitul epocii bronzului din peștera Igrîța*, în *SCIVA*, 1980, p. 229 sq 263, 268 fig. 5, 11-12 și fig. 16,1-51.

²¹ Pentru cunoșterea metalurgiei fierului încă din H.A. cf. M. Rusu, *Începuturile metalurgiei fierului în Transilvania*, în *In memoriam Constantini Daicovicu*, Cluj, 1974, p. 349 sq; N. Boroffka, *Folosirea fierului în România de la începuturi până în secolul al VIII-lea î.e.n.*, în *Apulum*, XXIV, 1987, p. 55 sq; A. Stoia, *The Beginning of Iron Technology in Romania*, în *British Archaeological Reports*, 483, Oxford, p. 43 sqq; M. Gumä, 1993, p. 263 sqq (cu bibliografia mai veche).

²² Se pare că Muzeul Național din Budapesta a reușit să achiziționeze în 1889 numai o parte din piesele de aur descoperite la Sântana (în greutate de 131 gr.) cf. inventarul muzeului nr. 71/1889/1-14) deoarece S. Marki într-o lucrare păstrată în manuscris reproduce alte piese (sârme) existente într-o colecție particulară (cf. E. Dörner, *loc.cit.*, fig. 3) și A. Mozsolics, *loc.cit.*, Pl. 105. De asemenea tezaurul de la Sărmășag a fost publicat integral doar recent cf. G. Lazarovici, *Goldhelm. Schwert und Silberschätze*, 1994, p. 126 sq. Pentru alte descoperiri cf. N. Chidioșan, în *Repertoriul monumentelor din jud. Bihor*, Oradea, 1974, 29 sq (Curtuișeni) p. 39 (Hodiș); I. Emödi, *Necropola din peștera Igrîța*, în *SCIVA* 1980, p. 255, 265 fig. 17/117 (Igrîța); N. Burda, 1970, p. 18 și 65 (Hodiș și Sibiu).

²³ E. Sprockhoff, în *Marbg. Stud.* 1938, p. 205 sqq; H. Müller - Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Berlin, 1959, p. 103 sq, 193 fig. 27, 4-5; W.A. von Brunn, *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit Berlin*, 1968, p. 42, 48, 53, 70, 87, sq, fig. 7 și 10; M. Petrescu - Dâmbovița, 1977, pl. 135, 10; p1.160,6,25 și p1. 268,11; T. Bader, *Evoluția fibulelor pe teritoriul României de la sfârșitul epocii bronzului până la perioada Hallstattului târziu*, în *Thraco - Dacica*, IV, 1983, p. 120 sqq; idem, *Die Fibeln in Rumänien*, in *PBF*, XIV, 6, München, 1983, p. 10 sqq.

²⁴ M. Petrescu - Dâmbovița, 1977 p. 173 - 174 (Pecica), pl. 90 (Rozsaly) J. Richovsky, *Die Messer in Mähren*, PPF, München, 1972, p. 20 sq, 35 și 96 sq, pl. 34,47 (Drslavice).

25 C. Constatinescu, *Plantele medicinale în apărarea sănătății*, București, 1971, p. 103 sq; Gr. Constantinescu, E. Hațieganu - Buruiiană, *Să ne cunoaștem plantele medicinale, proprietățile lor terapeutice și modul de folosire*, București, 1986, p. 121 sq. Și indienii din America foloseau cojile arborelui de chinină (quiquina) pentru vindecarea malariei cu mult înainte de sec. XIX, când s-a preparat sulfatul sau clorhidratul de chinină pentru combaterea malariei. De fapt și renumita aspirină are la bază acidul acetisalicilic. Probabil că în urma unor experiențe empirice repetate, oamenii din epoca bronzului au constatat că fiertura, respectiv ceaiul sau supă din frunze și coji de salcie are un rol benefic pentru combaterea unor boli. Vracii sau șamanii aveau și au și în zilele noastre cunoștințe despre proprietățile plantelor medicinale și folosirea lor eficientă. În mitologia triburilor germano-scandinave dendrolatria era răspândită cf. V. Kernbach, *Miturile esențiale*, București, 1978, p. 121. Cultul arborilor era frecvent la diverse populații (cf. arborele vieții deci un cult al salciei, ori chiar al unei divinități vindecătoare, care avea ca simbol salcia era posibil). La Roma antică încă regele Numa Pompilius (714-671 a Cr.) a înființat ordinul preoților salieni, iar fasciile purtate de prețorii erau formate din nuiele de salcie.

LISTA ILUSTRĂȚIILOR

- Pl. I: Schița fortificațiilor de la Sântana, după o fotografie aeriană;
Pl. II: a.Mormântul eneolitic Tisa III (Tiszápolgár);
b.Mormântul hallstattian;
c. Platforma locuinței din suprafața 3;
d. Vasul bitronconic în situ;
Pl. III: a. Profilul secțiunii 1: 1 = humus modern, 2 = pământ cenușiu închis din umplutura șanțului; 2 a = pământ de la baza șanțului de apărare; 3 = pământ ars cărămiziu; 3 a = pământ ars portocaliu; 4 = fâșie de pământ cenușiu din val și humus antic; 5 = lentile de pământ cenușiu

din val; 6 = lentilă de pământ brun deschis; 7 = pământ cenușiu și brun de la baza valului; 8 = pământ negru din umplutura primului șanț de apărare; 9 = calupuri de chirpic; 10 = cărbune; 11 = oase; 12 = pietre; 13 = lut galben închis; 14 = lut galben deschis;

b. Profilul parțial al secțiunii 2 : 1 = humus modern; 2 = lut galben deschis; 3 = pământ cenușiu deschis; 4 = pământ cenușiu închis; 5 = humusul antic; 6 = lut galben verzui; 7 = calupuri de chirpic; 8 = cărbune; 9 = pământ ars și cenușe.

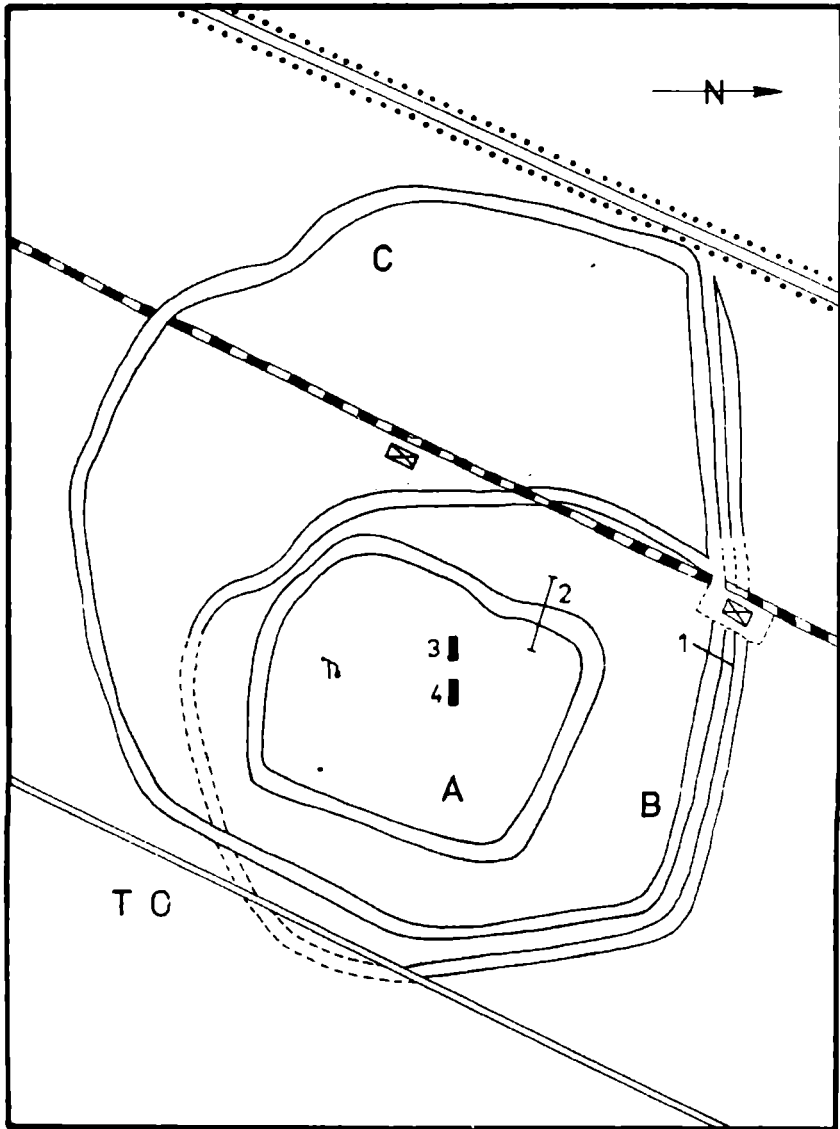
- Pl. IV Platformele de chirpic și dărămăturile locuințelor din suprafețele 3 și 4
- Pl. V Inventarul mormântului eneolitic
- Pl. VI Ceramică hallstattiană. 8 = Ghiulea de praștie globulară din lut ars; 17 - 18 Inventarul mormântului hallstattian.
- Pl. VII Ceramica de pe platforma locuinței din caseta 3.
- Pl. VIII Ceramica de pe platforma locuinței din caseta 4.
- Pl. IX Vase hallstattiene: 1 Sântana, 2 Arad - Gai, 3 - 4 Lăpuș, 5 Pecica, 6 Valea lui Mihai.
- Pl. X Vase din necropola tumulară de la Lăpuș.
- Pl. XI Ceramică hallstattiană. 1 Pecica, 2 Arad - Gai, 3 - 4 Lăpuș, 5 - 6 Valea lui Mihai.
- Pl. XII Sântana, inele și brățări din aur.
- Pl. XIII Sântana, brățări și sârme din aur.
- Pl. XIV Sântana, Piese din bronz și bronz aurit.
- Pl. XV Moldova Veche. Colier ritual format din 43 verigi și 5 pandative simbolice dintre care 3 vase de tip Crucești - Pecica (H.A.) (fosta colecție Dr. Iclovan).
- Pl. XVI Fortificațiile de la Cornești (Jadani) jud. Timiș.
- Pl. XVII Cornești. Profilele secțiunilor traste prin valurile de pământ.

DIE ERD-FESTUNG VON SANTANA - ARAD IM ZEITGENÖSSISCHEN ARCHÄOLOGISCHEN KONTEXT (Zusammenfassung)

Die vorliegende Studie stellt die vor mehr als 30 Jahren unternommenen archäologischen Forschungen ausführlich vor. Zu erst wird das erforschte Gebiet genau umschrieben wobei die älteren Forschungen angeführt werden. Weiterhin wird des Verteidigungssystem analysiert wobei auf Analogien mit den Festungen von Cornesti (Banat), Sighetul Marmatiei, Somesul Rece, Huedin, Medias und Teleac (Siebenbürgen) hingewiesen wird.

Aufgrund der Analyse des archäologischen Materials, sowie des Verteidigungssystemes und der Elemente der Zivilsiedlung gelangen die Autoren zu einer genaueren Datierung des Komplexes (Hallstatt A. 1) als in den vorherigen Studien.

Planşa I

- ☒ — Canton si linie CFR
- ⋯ — Drum
- — — — — Drum de care
- — — — — 1-4 Săpături arheologice
- — — — — Traseul fortificațiilor ABC

SÂNTANA ARAD

1: 25.000

T Tumul

F Fintina

Planșa II. 1.

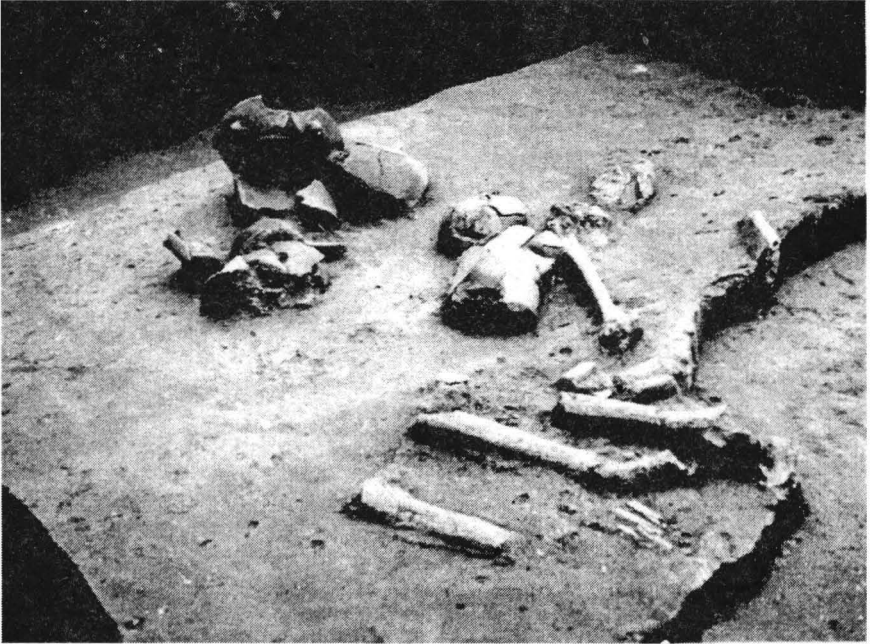

Fig. a

Fig. b

Planșa II. 2.

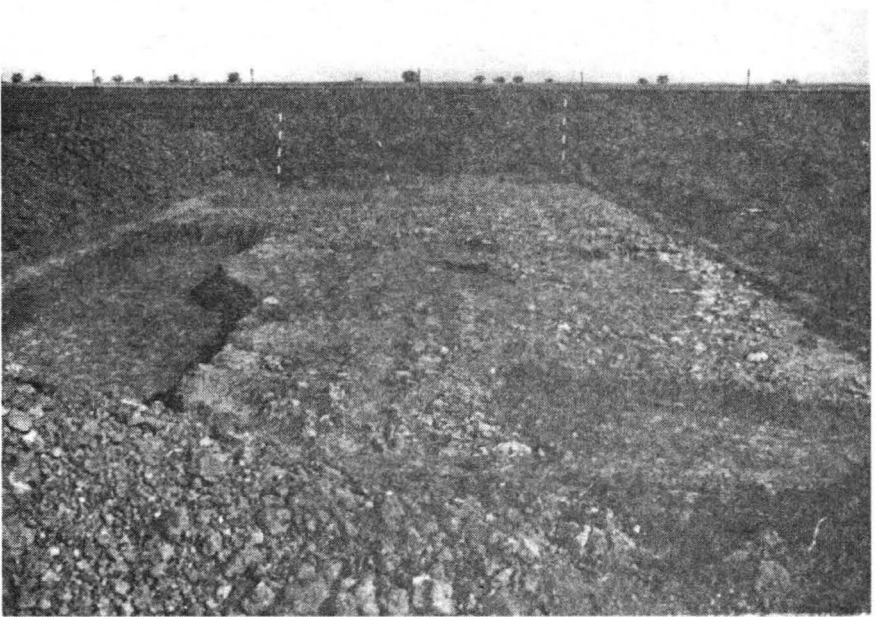
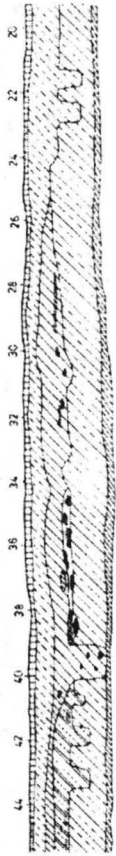
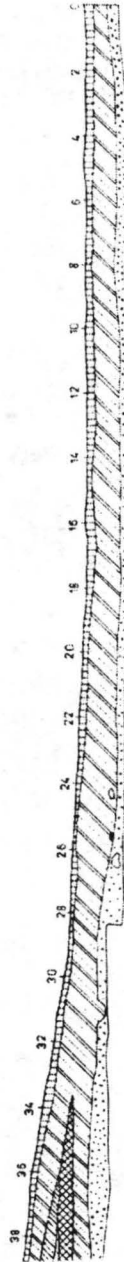
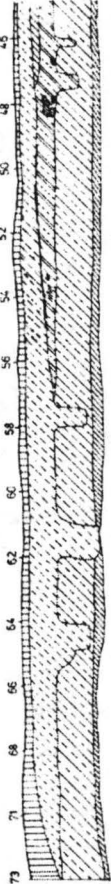
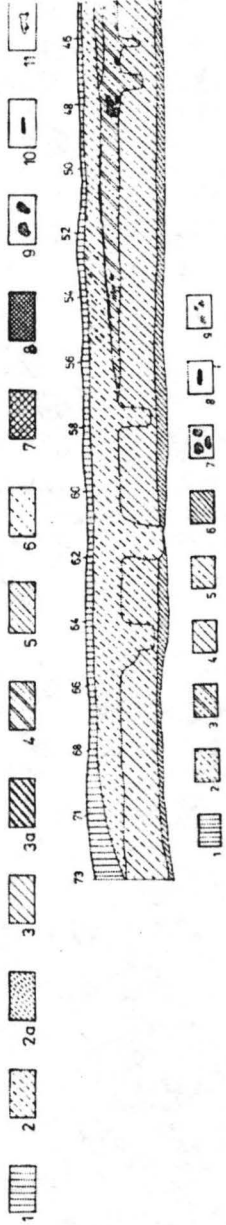
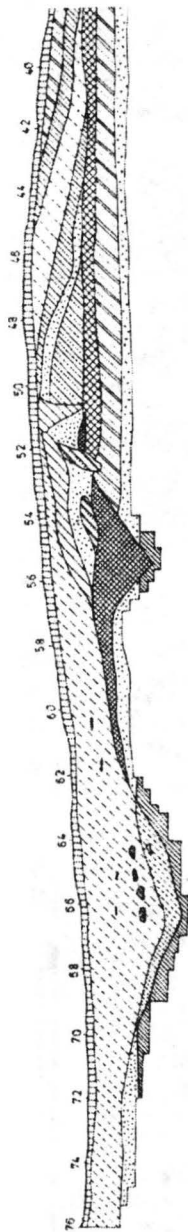

Fig. c

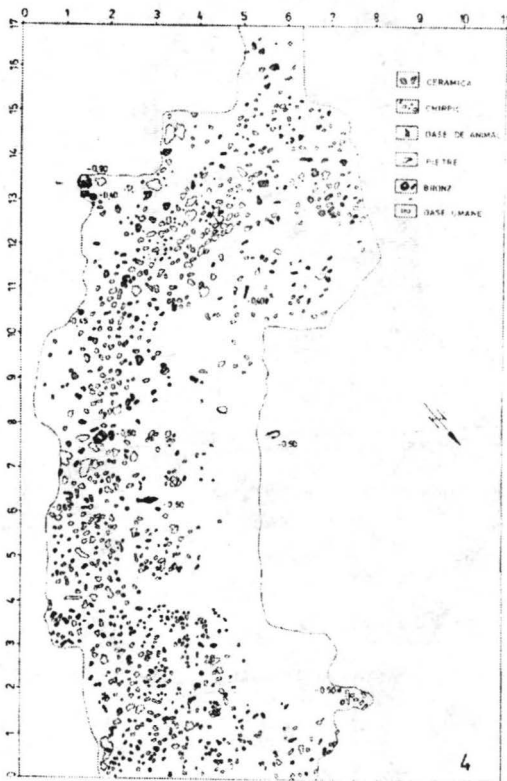
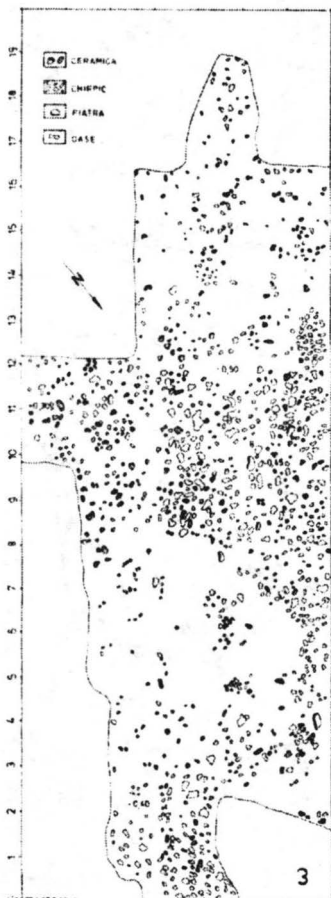

Fig. d

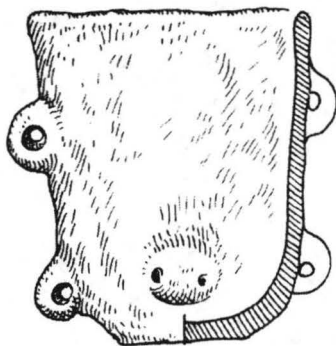
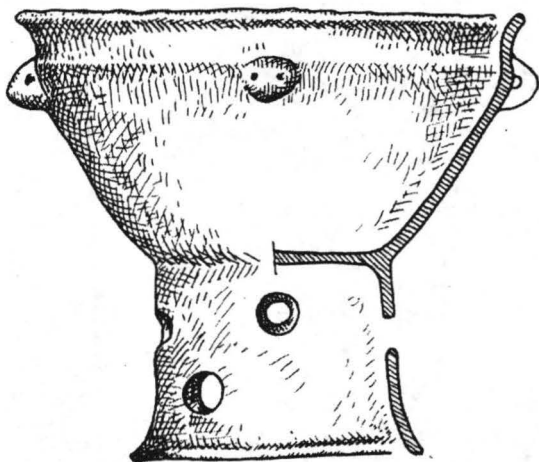
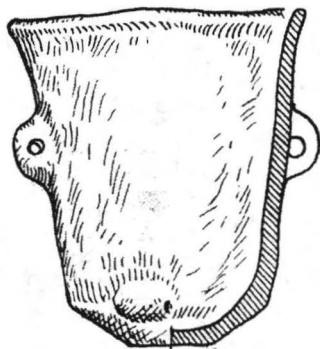
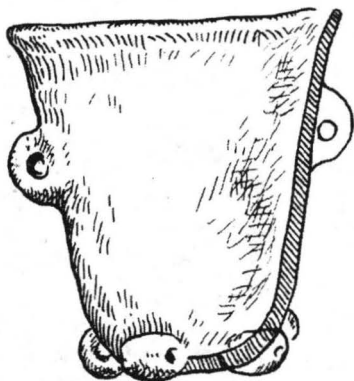
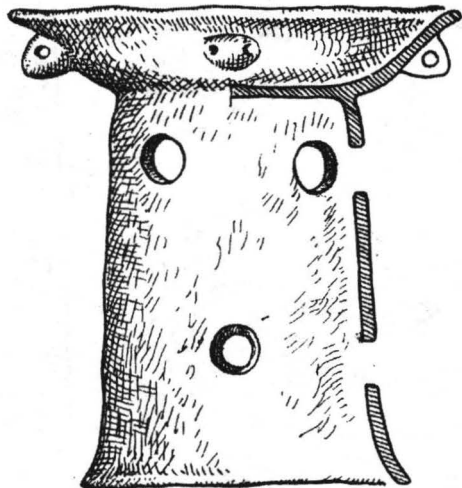
Planșa III

Planșa IV

Planșa V

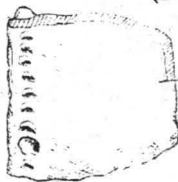
Planșa VI

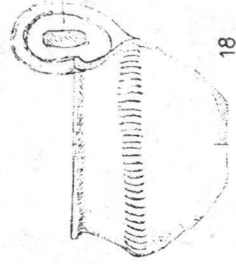
8

13

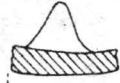
14

18

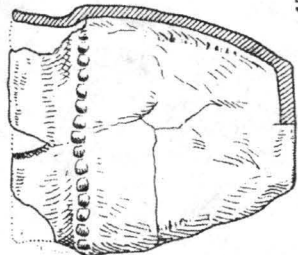
4

7

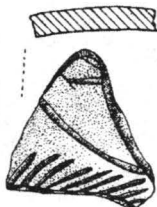
12

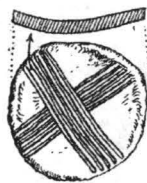
17

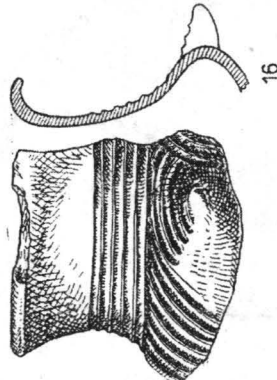
3

6

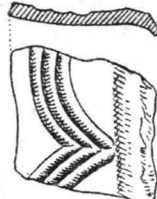
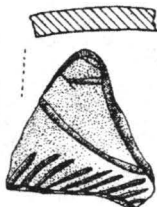
11

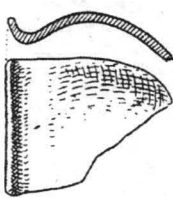
16

2

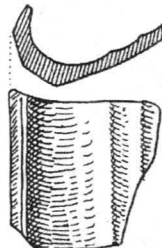
10

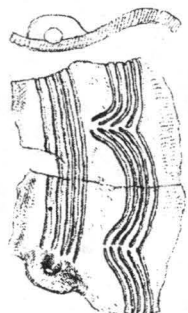
1

5

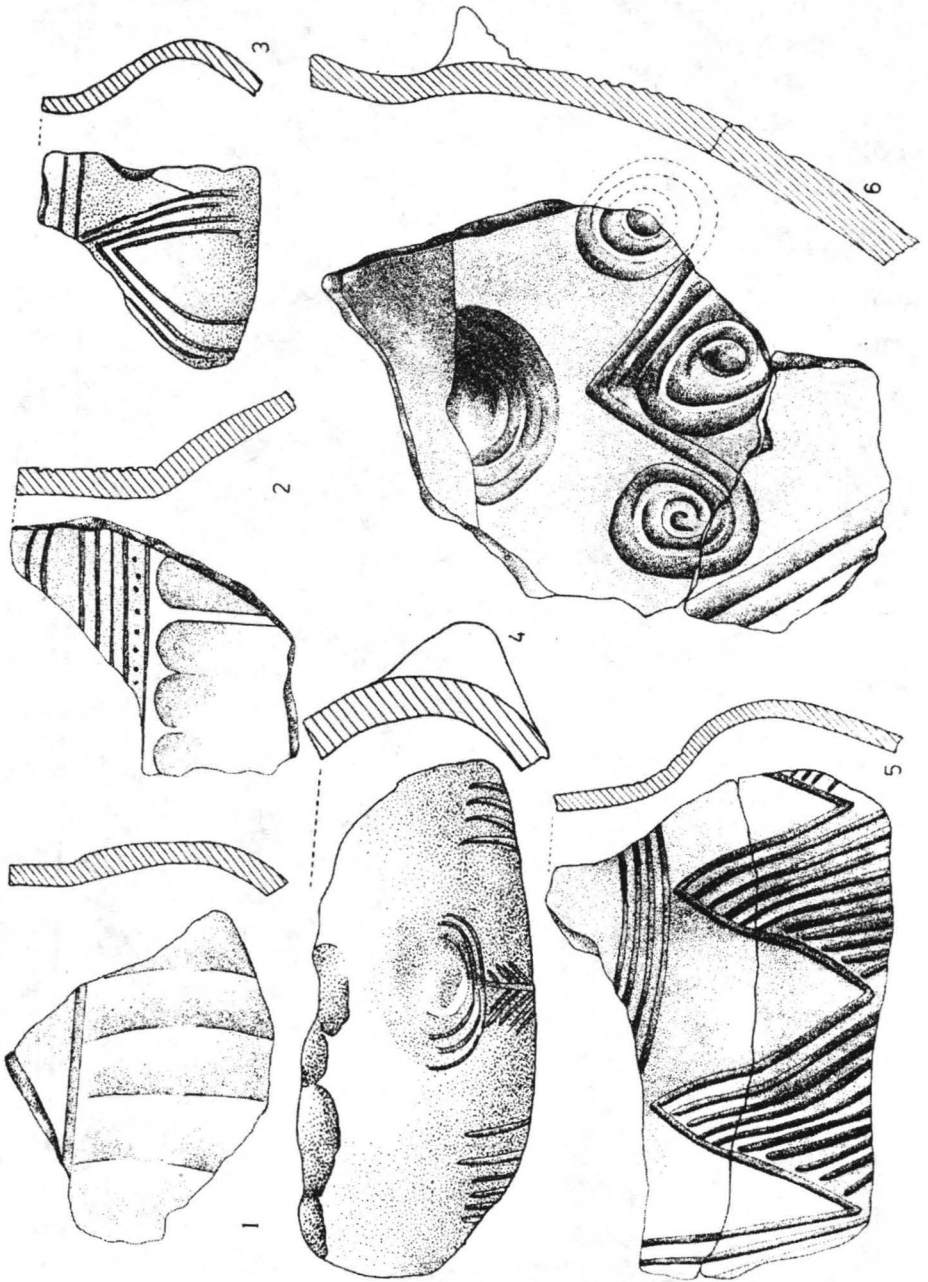

9

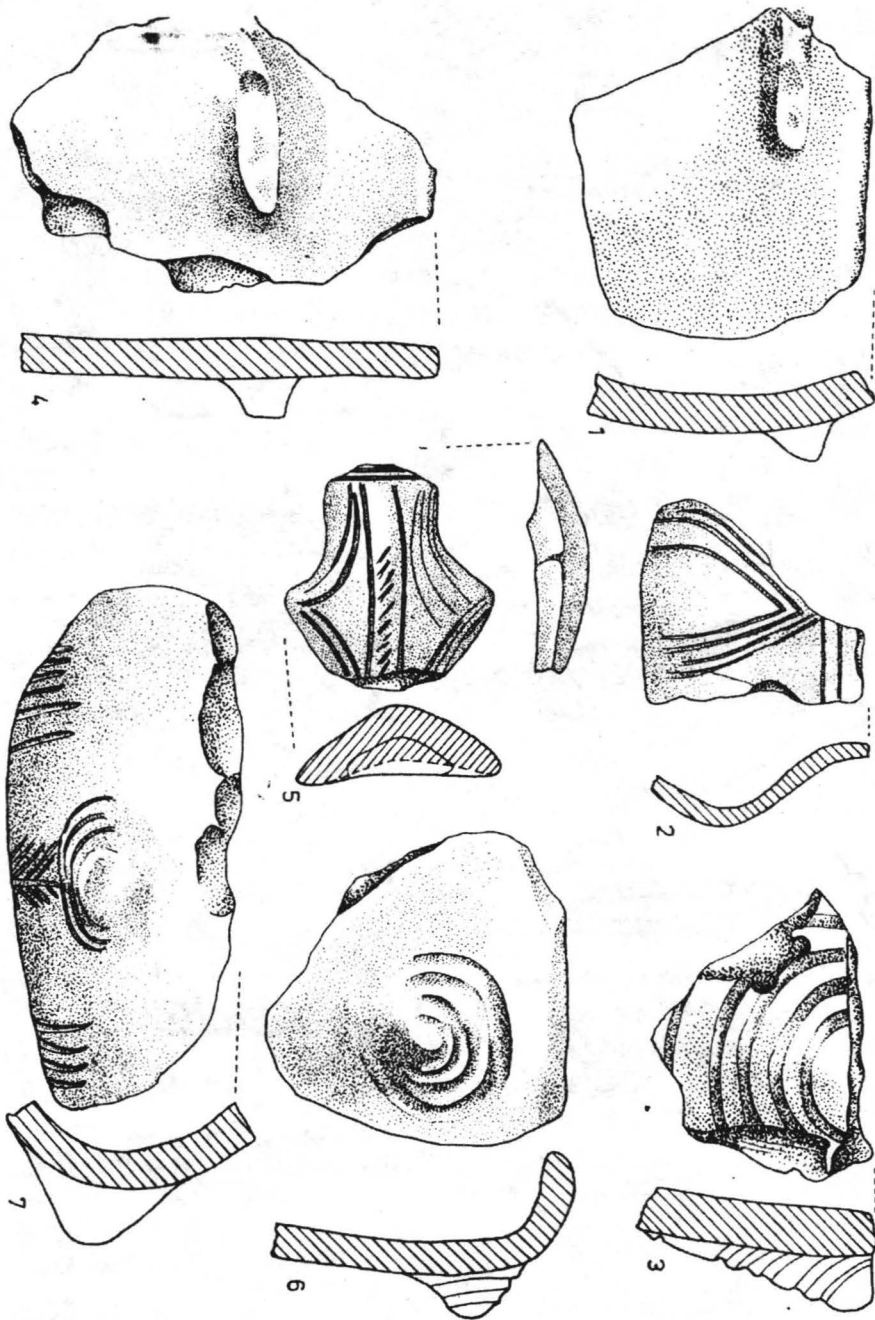

15

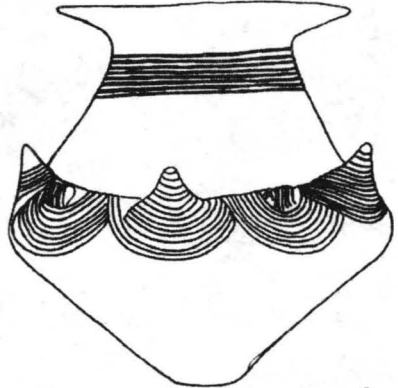
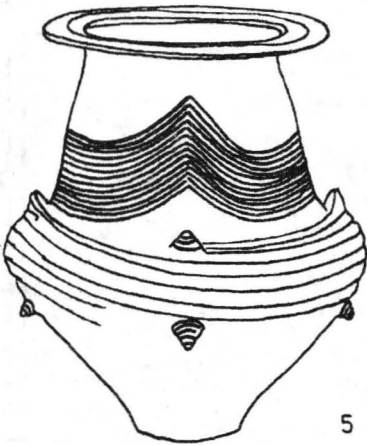
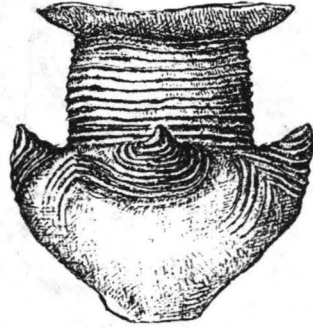
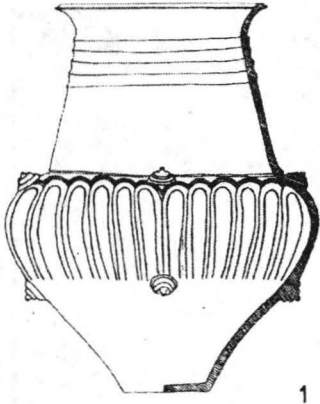
Planșa VII

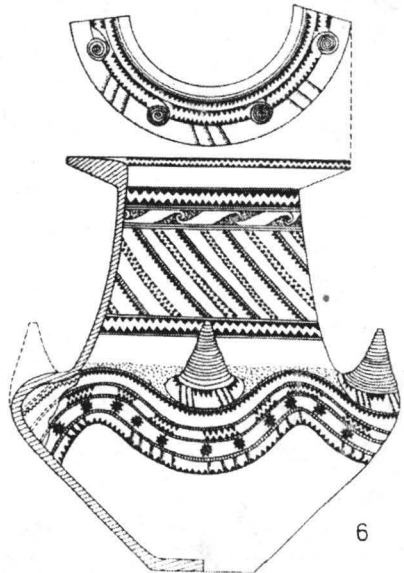
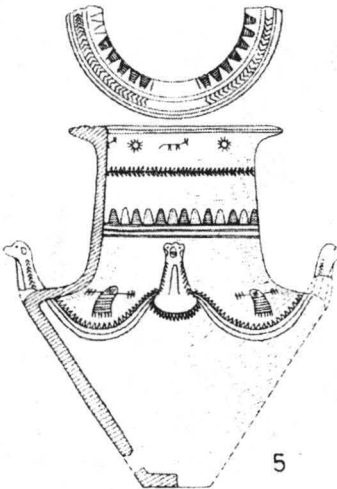
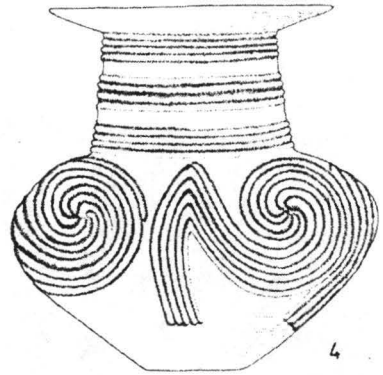
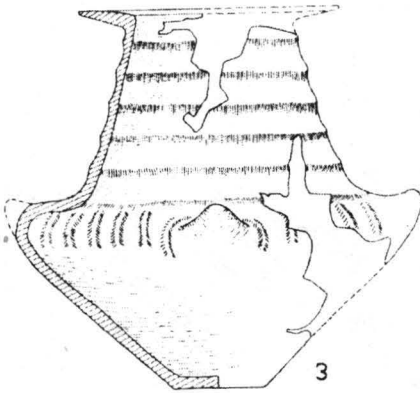
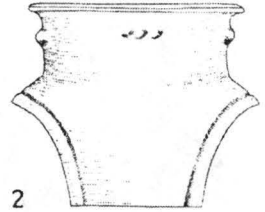
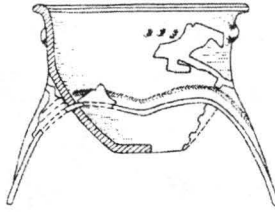
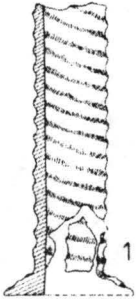
Planşa VIII

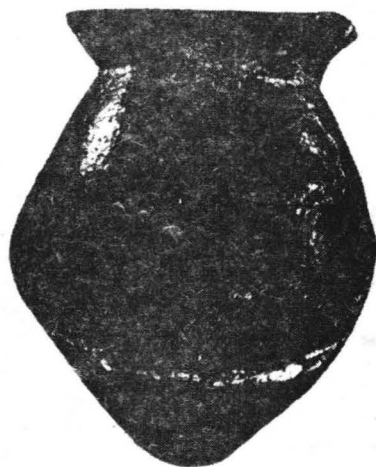
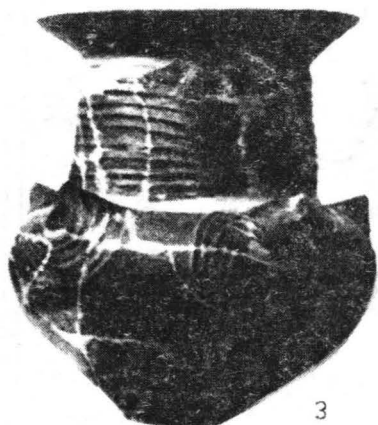
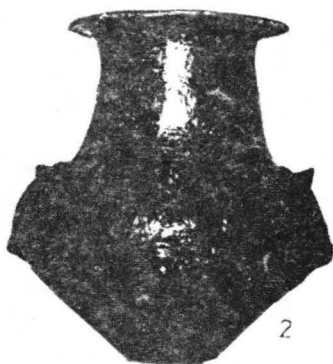
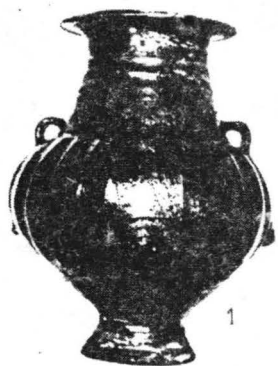
Planșa IX

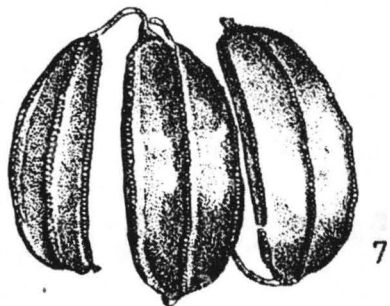
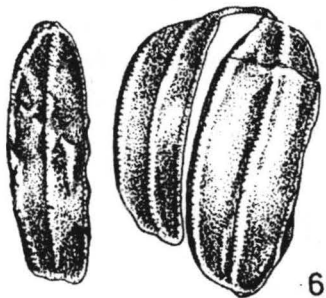
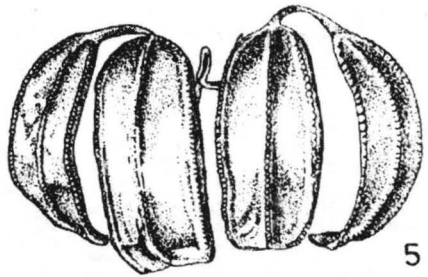
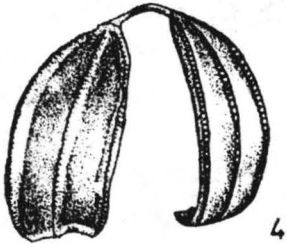
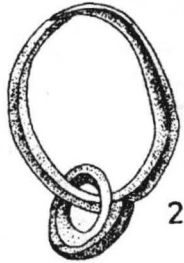
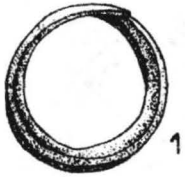
Planșa X

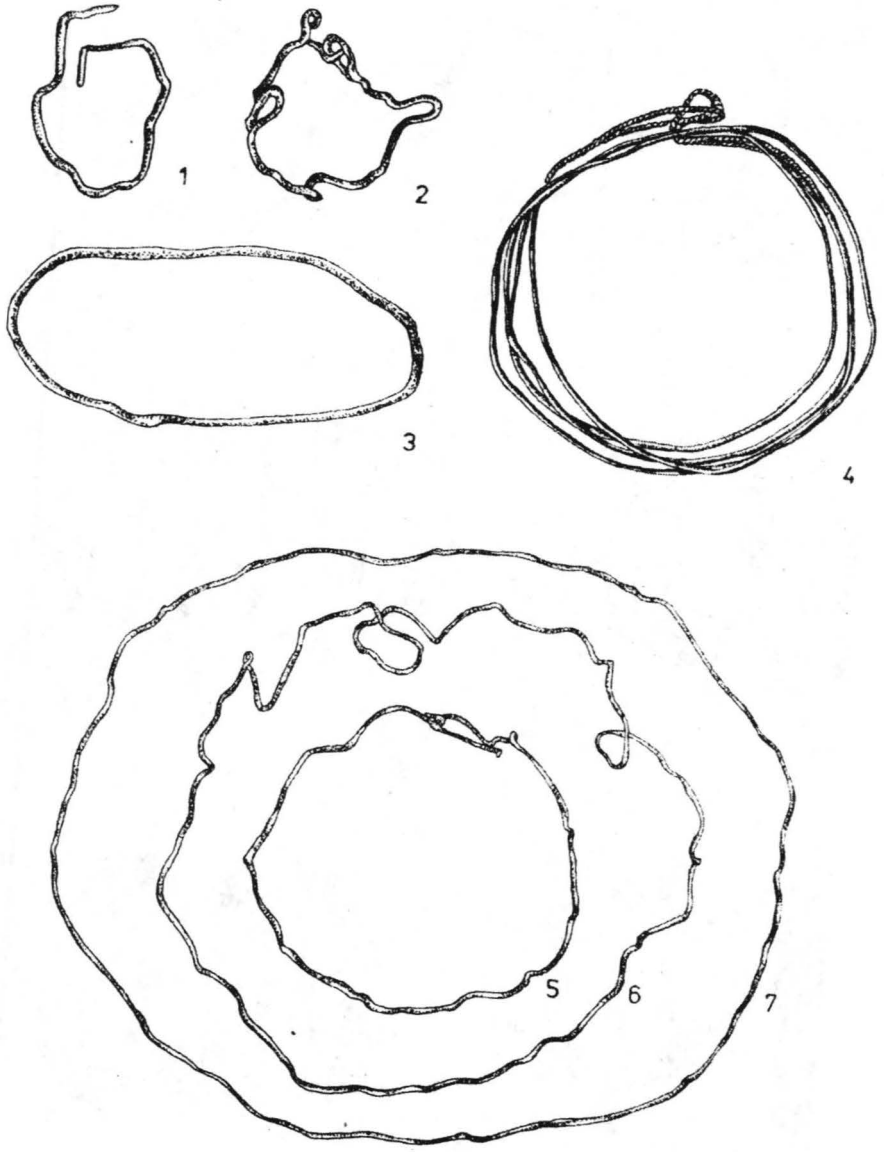
Planșa XI

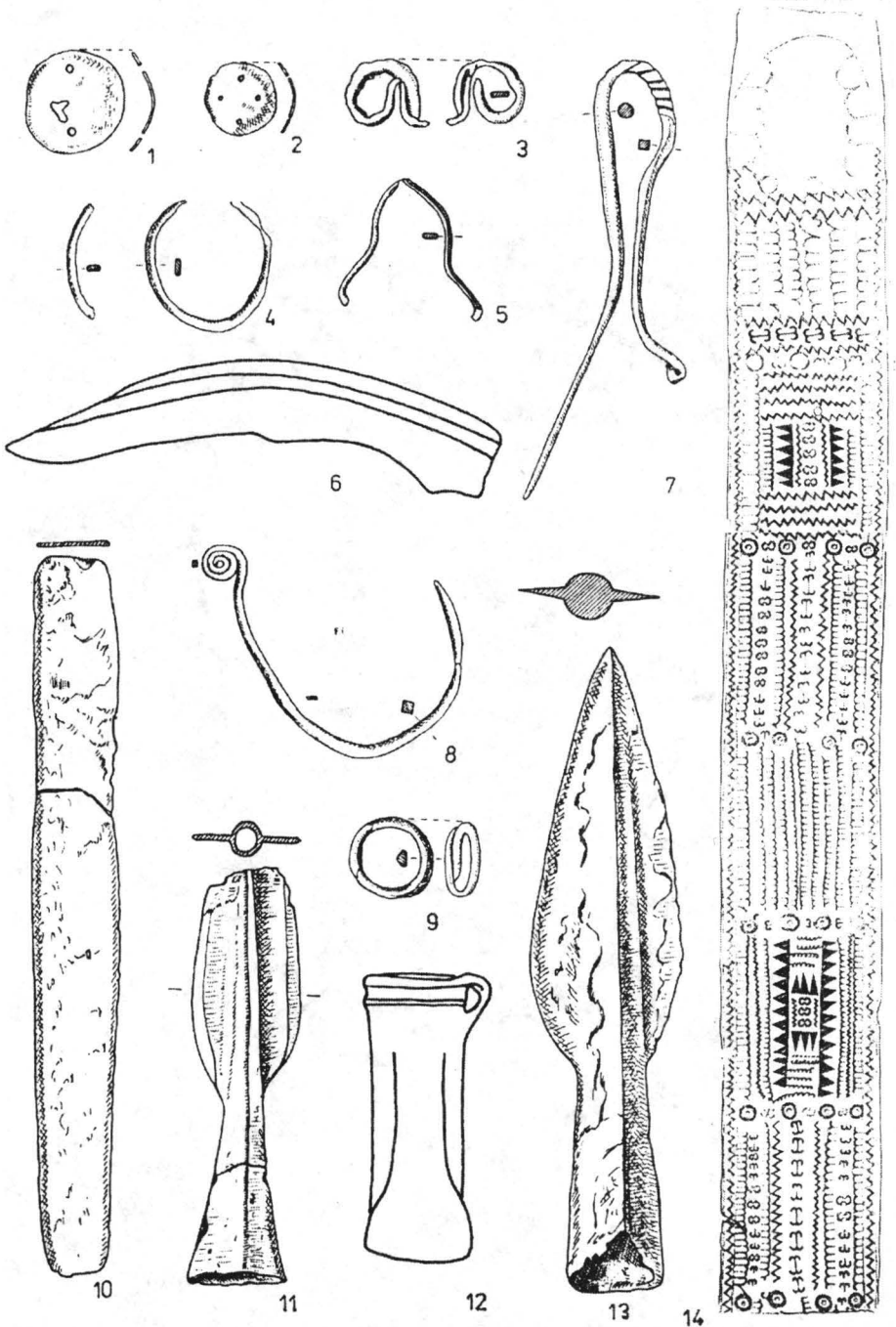
Planşa XII

Planşa XIII

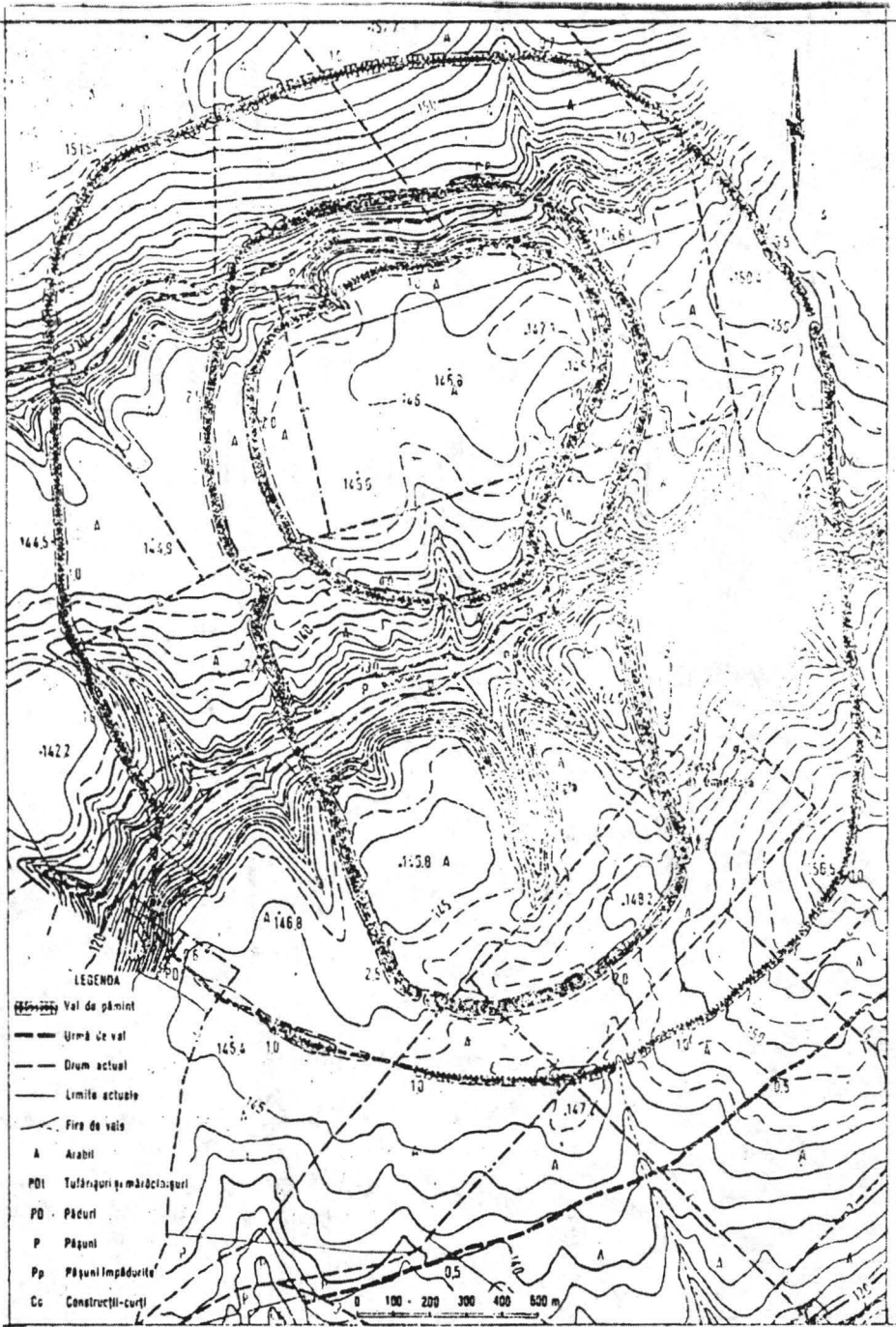
Planșa XIV

Planșa XV

Planșa XVI

Pe teritoriul vestic al Daciei, respectiv zona inferioară a Mureșului (Maris, Marisos),¹ a Crișului Alb sau Negru, locuirea intensă și realizările comunităților dacice, sunt confirmate deplin de numeroase descoperiri arheologice.² În special ne rețin atenția cele 27 tezaure date în perioada secolului III î.d. H. - II după H. dacice, greco-macedoniene, republicane - romane și imperiale.

Alături de aceste dovezi, așezările dacice fortificate de la Cozia, Câmpuri-Surdac (jud. Hunedoara), de la Pecica - Șanțul Mare, Vărădia, Berindia, Clit ori alte așezări nefortificate de la Arad, Călugăreni, Cuvin, Groșeni, Lipova, Rădești, Moroda, Vladimirescu, Zerindul Mic,³ duc la concluzia unei intense locuiri în zona arădeană în perioada sus menționată și mai târziu. Această imagine de ansamblu asupra civilizației dacice, în ultimele două decenii, este întregită și de rezultatele săpăturilor efectuate într-o serie de noi așezări dacice fortificate de pe Valea Mureșului inferior.

Cercetările de la Șanțul Mare efectuate la sfârșitul secolului trecut și la începutul veacului nostru au adus la descoperirea unor importante vestigii arheologice.⁴

„Șanțul Mare” Pecica se găsește pe malul drept al Mureșului pe cea de-a doua terasă fluvială. Altitudinea absolută a platoului este de 113 m, el fiind mai înalt cu 15-16 m decât relieful înconjurător. Platoul superior al promotoriului este de formă aproximativ ovală, măsurând 120 m lungime și 60-70 m lățime. Orientarea axului longitudinal este pe direcția nord-est, sud-vest, paralel cu cursul Mureșului. Inițial, platoul, a făcut parte integrantă din cea de-a doua terasă fluvială a Mureșului de care a fost separat printr-un braț al râului ce se prezintă sub forma unui enorm șanț pe trei laturi.

Existența acestei bune fortificări naturale a determinat locuirea îndelungată și în perioade diferite a promontoriului. Șanțul, cu o largă deschidere, a fost amenajat prin adâncire și taluzare în decursul folosirii sale ca fortificație.

Săpăturile de la „Șanțul Mare” au fost începute în 1899 de Ladislau Domötör care le continuă până în anul 1902. Istoricul cercetărilor arheologice de la „Șanțul Mare” mai cuprinde și cercetările efectuate de Marton Roska între anii 1910-1924 și ale lui Dorin Popescu din partea Muzeului Național de Antichități București.

Săpăturile efectuate în anii 1960-1964 de către Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca au reprezentat punctul culminant al cercetărilor de la Pecica.⁵

La capătul a patru campanii de săpături, autorul lor, arheologul I. H. Crișan cocluziona existența la Pecica a uneia dintre cele mai importante așezări fortificate dacice transilvănene⁶, de tip *dava*, comparabilă cu cea de la Popești din Muntenia sau cu cea de la Poiana din Moldova. Așezarea dacică de la Pecica se compunea din două părți. O parte fortificată ce constituie acropola și altă parte, situată în imediata apropiere, ce constituie așezarea deschisă și care se întinde pe o vastă suprafață.

Acropola așezării o constituie promotoriul menționat înconjurat de enormul șanț de apărare în bună parte natural (un braț mort al Mureșului), care a fost amenajat, începând cu epoca bronzului. În perioada dacică, „acropola”,

a fost întărită probabil cu o fortificație de lemn. Pe acropolă locuințele sunt toate de suprafață spre deosebire de cele din așezarea deschisă care sunt adâncite în pământ⁷. Inventarul locuințelor din așezarea deschisă este cu mult mai sărac decât al celor de pe acropolă. Pe acropolă, de asemenea, au fost descoperite vestigii ale unor ateliere și ale unor clădiri de utilitate publică.

Cele două sanctuare descoperite la Pecica se înscriu printre dovezile existenței unei arhitecturi dacice de nivel superior.

Sanctuarul rotund de la Pecica aparține nivelului vechi și a fost înlocuit cu altul de formă patrulateră terminat cu o absidă.

Existența celor două edificii de cult demonstrează că pe lângă alte funcțiuni așezarea fortificată de la Pecica îndeplinea și rolul unui centru religios.

Nota esențială a acestei așezări fortificate rămâne cea legată de producție: un important centru de producție și desfacere a mărfurilor.⁸ Dintre atelierele descoperite pe acropola așezării o importanță deosebită o deține atelierul de bijutier apărut în urma săpăturilor. Atelierul bijutierului de la Pecica prezintă importanță și prin faptul că din inventarul său făcea parte o ștanță monetară aparținând tipului Toc - Chereluș. Aria de răspândire a monedelor de tip Toc-Chereluș cuprinde o zonă situată între Munții Apuseni, Mureș și cursul inferior al Crișului Alb și al Crișului Negru, iar spre vest ajunge până în valea Tisei.⁹ Această arie de răspândire corespunde cu un areal geografic de existență a unei puternice formațiuni politice dacice ce cuprinde și fortificațiile dacice de pe Valea Mureșului și Câmpia Aradului.

Această formațiune politică dacică se va opune înaintării celților spre răsărit și apoi în secolul I î.d.H. va intra în componența marelui stat dac creat de Burebista.

În așezarea fortificată de la „Șanțul Mare”, cu ocazia săpăturilor efectuate a fost descoperită o mare cantitate de ceramică lucrată cu mâna sau la roată. Pe lângă ceramica autohtonă la „Șanțul Mare” a fost găsită și o însemnată cantitate de ceramică de import de factură romană, ce face dovada legăturilor comerciale în lumea imperiului roman.¹⁰

Având în vedere multitudinea de descoperiri arheologice, I. H. Crișan a emis ipoteza identificării așezării de la „Șanțul Mare” cu antica Ziridavă. Această identificare ar fi fost reală, certă în cazul descoperirii unei inscripții în care să fie înscris toponimul. Cum o asemenea inscripție nu s-a găsit, identificarea păstrează un mare coeficient de probabilitate.¹¹ Menționăm că identificarea s-a făcut în momentul când pe teritoriul actual al județului Arad și în întreaga zonă de vest a țării erau efectuate destul pe puține cercetări arheologice legate de civilizație dacică.

Aproape în aceeași perioadă, cercetările arheologice efectuate în anii 1963 în hotarul localității Câmpuri Surduc (jud. Hunedoara), pe Valea Mureșului inferior au identificat importante vestigii aparținând civilizației dacice.¹² Cercetările au fost efectuate pe „platoul la Mănăstire” și pe dealul „Cetățeaua”.

Punctul „La mănăstire” se găsește pe platoul relativ mic al dealului cu aceeași denumire din partea de nord a satului. Dealul, datorită formei de promontoriu, cu pante repezi, cu perspective largi și ușor de apărat este propice pentru construirea unei fortificații.

Pe platoul nivelat artificial au fost dezvelite urmele unui zid care urmează, în general marginile acestuia. Zidul închide o suprafață ovală neregulată având un diametru mare de 37 m iar diametrul mic de 22 m. Construit din piatră brută, locală, cu legătură de pământ, zidul acesta are o grosime de 1,80 m. Nu s-a păstrat pe nici o porțiune înălțimea inițială a zidului, porțiunile cele mai înalte, în momentul săpăturii nedepășind 80-100 cm. În preajma zidului, în partea inferioară a

construcției s-a descoperit un strat gros de chirpic cu urme de lemn fasonat și nefasonat amestecat cu cenușă.*

Masiva cantitate de chirpic și dispunerea lui demonstrează că zidul nu a fost în întregime din piatră, ci, de la o înălțime oarecare era construit din lemn și pământ.

Suprafața considerabilă a terenului înconjurat de zid reprezintă dovada că acesta nu închidea o încăpere oarecare, ci, el era zidul exterior al unei fortificații, în interiorul căreia, s-au constatat urme de vetre de locuire.

Pe dealul „Cetățeaua”, din cauza dimensiunilor reduse ale terenului (25 m diametru) săpăturile arheologice, au semnalat conturul unui șanț la aproximativ de 1,65 m, în care se mai păstrează bucăți de piatră de stâncă, care apar la adâncimea de 1,50 m față de nivelul actual al solului. Acest fapt lasă să se presupună că pe locul conturului de șanț a existat cândva un zid ale cărui urme au dispărut.

Prin faptul că distanța dintre cele două obiective este mică și datorită dimensiunii mici a vârfului „Cetățeaua”, autorii cercetărilor consideră că așezarea principală era cea de „la Mănăstire” în timp ce cea de pe „Cetățeaua” era o așezare mai mică având rolul unui avanpost de observație pe Valea Mureșului. În interiorul incintelor cercetate au fost semnalate vetre de foc, urme de chirpic, cenușă, cărbune și o mare cantitate de cioburi și vase calcinate.

Prezența stratului de cenușă și cărbune admite existența unor clădiri din lemn, care au ars cu prilejul distrugerilor incintelor fortificate din cele două puncte. Existența în cele două așezări fortificate a materialelor datate în secolul I î.d. H. face posibilă datarea lor în cursul epocii lui Burebista.¹³

Cercetările arheologice efectuate în 1967 de către arheologii hunedoreni pe Vârful Pietra Coziei au dus la descoperirea unor importante vestigii de epocă dacică.¹⁴ Pe cele cinci terase dispuse în trepte, fiecare în parte măsurând cca 100-150 mp. plasate în partea de sud-est a Pietrei Coziei, s-a putut identifica la minus 30-40 cm un nivel antic de locuire corespunzător civilizației dacice. Pe toate cele cinci terase în urma săpăturilor a apărut un bogat material arheologic compus din ceramică și obiecte din fier. Pe întreaga suprafață cercetată s-au descoperit vetre de foc și o însemnată cantitate de chirpic pe care erau imprimate urmele de nulele și de scânduri pe care a fost aplicat stratul de lut al pereților locuințelor.

Urmele de incendiu duc la presupunerea că sfârșitul așezării fortificate natural de la Cozia poate fi legat de luptele pentru supunerea dacilor de către romani în cursul războielor purtate în primul deceniu al secolului II după Hristos.

Faptul că nu s-au găsit urme de ziduri din piatră nu exclude importanța strategică a așezării. Foarte verosimil că din cauza pereților verticali, ce fac imposibilă ascensiunea spre vârf pe mai mult de trei sferturi din extremitățile poalelor dealului, au făcut lipsită de sens fortificarea suplimentară, prin zidul de piatră, fiind suficient relieful.

Apropierea de așezarea romană Micia, de pe al cărui teritoriu se vede vârful Pietra Coziei, cât și prezența materialului ceramic dacic în cadrul așezării de epocă romană, reprezintă dovezi edificatoare referitoare la faptul că încetarea vieții așezării fortificate de pe deal ar corespunde în timp cu întemeierea așezării romane Micia.

Între aceste trei așezări fortificate situate pe înălțimi există o legătură directă vizibilă între ele și zona înconjurătoare. Acest șirag de așezări fortificate în zona de vest al județului Hunedoara, întregește lanțul dacic de pe Valea Mureșului inferior și se leagă de descoperirile dacice de pe raza județului Arad din apropierea văii Mureșului.¹⁵

Cercetările arheologice efectuate de Muzeul din Arad pe Valea Mureșului inferior în anii 1971-1974, întregesc lanțul așezărilor fortificate din această zonă. Cercetările de la Vărădia au fost efectuate pe promontoriul ce se ridică la marginea de răsărit a comunei în apropierea liniei ferate și a șoselei naționale Arad-Deva (loc cunoscut de localnici sub denumirea de „La cetate”) au scos la iveală vestigii istorice cu totul nebănuite. În locul unei presupuse fortificații medievale săpăturile au scos la iveală urmele unei biserici medievale și vestigii arheologice corespunzătoare civilizației dacice din epoca sec. II î.d.H. - II d.H.¹⁶

Menționăm faptul că, în deceniul al nouălea al sec. trecut în localitatea amintită, au fost descoperite fibule de argint specific dacice fără o menționare a locului descoperirii.¹⁷

Promontoriul „La cetate”, cu o întindere de 60/30 m și cu orientarea nord-est sud-vest, nu este cel mai înalt din împrejurimi, însă datorita formei sale cu pante destul de abrupte, cu perspective largi și ușor de apărat cât și datorită prezenței Mureșului a fost deosebit de propice pentru locuire în antichitate și ușor de apărat fără forme deosebite de fortificare, eventual un șanț și un val de apărare realizat prin pământul scos din șanț.

Secțiunile și suprafețele executate atât pe promotoriu cât și la poale au dus la descoperirea unui bogat material arheologic de factură dacică. Se remarcă descoperirea unor locuințe de suprafață și de tip semidordei de formă rectangulară. La două din locuințe au fost surprinse puternice urme de arsură, stratul de chirpic provenind de la distrugerea așezării. De asemenea, în urma cercetărilor, a rezultat un bogat material ceramic, fragmente de unelte și unelte din fier, fragmente de râșnițe etc.¹⁸. Pe baza materialului rezultat în urma săpăturilor, așezarea de la Vărădia se apropie cronologic de cele cercetate în județul Hunedoara, aparținând perioadei dacice clasice și reprezintă o punte de legătură între nucleul dacic din jurul Sarmisegetuzei Regia și așezările dacice din Câmpia Aradului.

Aria de locuire a fost mult mai amplă, însă lucrările legate de construirea șoselei naționale Arad-Deva, în anii 1930-1940 au dus la distrugerea unei părți însemnate din așezarea existentă în zona de nord-vest a promotoriului. În această zonă, în urma realizării drumului național au fost îndepărtate șanțul și valul de apărare ce proteja așezarea fortificată de la Vărădia. Intensitatea locuirii dacice de la Vărădia a fost demonstrată de secțiunile efectuate la poalele promontoriului, secțiuni a căror executare a fost îngreunată de construcțiile moderne.

Fortificația de la Vărădia intră, după formă și sistemul de construcție, în categoria fortificațiilor de tip promotoriu barat.¹⁹

Descoperirile întâmplătoare cât și cercetările de teren și chiar unele săpături efectuate cu ani în urmă au demonstrat că zona localității Săvârșin a fost intens locuită încă din epoca bronzului și mai ales în cea a fierului, când se manifestă atât de pregnant înfloritoarea civilizație dacică.²⁰ Cercetările de teren efectuate în anii 1969-1976-1979, au dus la descoperirea de materiale ceramice, din epoca bronzului, materiale ceramice dacice și chiar de factură prefeudală.²¹

Lucrările edilitare efectuate la poalele dealului „Cetățeaua”, au dus la descoperirea unei impresionante cantități de ceramică dacică și a unor urme de locuire, care nu a fost de scurtă durată, după cum ne-o dovedește stratul de cultură, fapt care ne-a determinat la efectuarea unor săpături de salvare și sondaj.²² Săpăturile au fost efectuate pe o zonă destul de întinsă, la poalele dealului, în zona sud-estică a acestuia. Începând cu anul 1980 s-a trecut la săpături sistematice la poale și pe promotoriu (acropolă) ce are în partea cea mai înaltă dimensiuni între 80x35 - 40 m.

În urma săpăturilor din anii 1979-1980 s-a putut constata existența unei așezări dacice fortificate natural și artificial care se întindea în timp din sec. II î. d. H. până în sec. II d. H. Încadrarea cronologică a fost sprijinită și prin descoperirea într-o locuință a unei imitații dacice locale după o drahmă emisă la Dyrrhachium în timpul magistraților Meniskos - Philadamon.²³

Continuarea cercetărilor în așezarea dacică în ultimii ani inclusiv în campania anului 1993 - ne-a demonstrat faptul că suntem în fața unei așezări dacice de tip „dava”, care se întinde în timp din sec. V - IV î. d. H. până la începutul sec. II d. H., când ea dispăre în contextul războaielor daco-romane și la sud de Mureș în apropierea ei apare fortificația romană de la Bulci și probabil cea de la Căpâlnaș.²⁴

Până în momentul de față cercetările s-au desfășurat atât pe acropolă cât și la poalele dealului. Ca urmare a săpăturilor în punctele mai sus menționate a rezultat un bogat material arheologic aparținând epocii preistorice (cultura Coțofeni)²⁵ și perioadei dacice.

Pe acropolă, în secțiunile executate, au fost surprinse două niveluri dacice distincte, având împreună o grosime de 0,40-0,50 m. În secțiunile și casele trasate la poalele dealului a fost identificat un strat de cultură de o grosime de 1,60-1,80 m distingându-se cinci niveluri dacice de locuire.

Nivelul inferior de pe acropolă și nivelurile patru și cinci inferioare de la poale, sunt reprezentate exclusiv printr-o ceramică lucrată cu mâna dintr-o pastă rudimentară cu ardere slabă, cu urme de tradiție hallstattiană. În stratul superior dacic de pe acropolă și în următoarele două niveluri de la poale, ceramica lucrată cu mâna se amestecă cu cea lucrată la roată. În nivelul trei de la poale, materialul ceramic lucrat la roată se găsește într-o cantitate mai mică decât în primele două niveluri mai sus. Nivelurile unu-trei de la poale sunt contemporane cu nivelul superior de pe acropolă.

Pe acropolă, la o adâncime de 0,40 m față de nivelul actual, a fost surprinsă o locuință dacică de suprafață de formă rectangulară. La nivelul locuinței au fost observate urme de lustruire a vetrei peste care se suprapune un strat de chirpic cu o grosime de 10-15 cm, rezultat probabil în urma incendiului locuinței. Pe vatra locuinței au fost găsite materiale ceramice, greutăți de război și o ceașcă dacică cu buza ușor reliefată și un decor din liniuțe incizate.²⁶ Lângă ceașcă a apărut un cui cu capul rotund și lătit, cu secțiunea corpului pătrată, care probabil a fost folosit în construcția locuinței.²⁷ În apropiere a apărut, la aceeași adâncime, un obiect din fier care la curățire s-a dovedit a fi o cheie.²⁸ Lângă locuință, la aceeași adâncime a apărut o groapă cu un diametru de 60-70 cm în care s-a găsit material ceramic lucrat cu mâna și mai ales la roată. Din gropă menționăm apariția a trei fragmente de cuțit și a unui lustruitor de ceramică.²⁹ Ca urmare a efectuării unei secțiuni în pantă cât și pe terasă au apărut materiale ceramice de factură dacică. În această secțiune, în zona metrilor 1-10, unde terenul coboară în pantă au apărut bolovani, fragmente de blocuri fasonate și un vârf de lance cu profil lenticular.³⁰ Bolovani și fragmentele de blocuri provin probabil de la un zid, care a existat aici și a fost distrus. Materialul litic se găsește până pe terasa ce a fost suprinsă la terminarea secțiunii S 4, datorită scurgerii în pantă a materialului în această zonă. De asemenea, la terminația pantei, a apărut un șanț la cca. 1,5 m și adâncime de 1 m, iar în spatele său un val înalt de 1 m.

O mare parte a săpăturilor, în campaniile ulterioare anilor '80, au fost axate pe zona de sud-est al dealului Cetățeaua. Cercetările în această zonă au avut în vedere elucidarea sistemului de construcție al unor urme de fortificare locuințe atelier și un cuptor pentru reducerea metalelor, având în jur un bogat material

arheologic. Un alt obiectiv urmărit în timp l-a reprezentat verificarea datelor stratigrafice obținute anterior și a stabilirii în timp a unei cronologii cât mai exacte a așezării și fortificației, având în vedere și descoperirea unei necropole de incinerare din secolul V-IV î. d. H., începând cu campania din 1984. Lucrările în această zonă au fost îngreunate de existența unei pante accentuate a terenului împădurit. Pe întreaga arie de sud-est a dealului Cetățeaua, în zonele unde s-au efectuat săpături, au fost surprinse cele cinci niveluri dacice de locuire.

La poale, la adâncimea de 2,60 m față de actualul nivel de călcare, la cea 2 m de profilul unui cuptor, lângă o vatră de foc de la o locuință de suprafață, a apărut un vârf de săgeată cu profil rectangular și cu manșon de înmănușare.³¹ Alături de vârful de săgeată a apărut și un cuțit cu lama semilunară folosit la prelucrarea pieilor.³² În aceeași locuință, la adâncimea de 2,70 m a apărut jumătatea unui clește de făurar,³³ și o scoabă din fier³⁴, cât și două cuțite curbate. În secțiunea S 5 de la poale, la adâncimea de 2,40-2,50 m au fost surprinse două ziduri paralele. Aceste ziduri taie transversal secțiunea. Aflăte la o distanță de 5 m, zidurile au o lățime de 2 m și sunt construite din blocuri de piatră fasonată și nefasonată, blocuri legate cu pământ galben. După părerea noastră, aceste ziduri, reprezintă fundațiile unui turn ce a fost ridicat spre a împiedica accesul spre acropolă și pe terasele inferioare acesteia cât și pentru supravegherea Văii Mureșului care curgea în imediata vecinătate (maximum 15-20 m). La mijlocul secțiunii, aceste ziduri se întrerup, și la o distanță de aproximativ 1,5 m față de zidul de pe latura de sud-vest apare un cuptor pentru reducerea minereurilor, cuptor care are pereții din piatră. Acest cuptor are diametrul de aproximativ 1,10-1,20 m în exterior. În apropierea sa, pe o platformă de lut, au fost surprinse terminațiile a trei gropi circulare, realizate special pentru turnarea metalului fluid în lingouri ce urmau a fi prelucrate. Sub această platformă a fost surprinsă pardoseala locuinței atelier formată din pământ amestecat cu nisip scos din albia Mureșului.

Materialul ceramic, rezultat în urma săpăturilor este deosebit de variat și cuprinde întreaga gamă a ceramicii dacice. Foarte răspândite sunt vasele de tip borcan și cele cu profil aproape drept, ele constituind una din formele de bază ale ceramicii dacice de la Săvârșin.³⁵ Numeroase sunt și fragmentele ceramice din categoria ceramicii fine lucrată cu mâna. Se remarcă cămile cu toartă³⁶, și fragmentele de străchini cu buza ușor îndoită sau chiar răsfrântă.³⁷ Din categoria ceramicii fine remarcăm mai ales vasele de tip fructieră, care au buza mai scurtă în unghi drept sau oblic.³⁸ În cazul ceramicii lucrate cu mâna deosebit de numeroase au fost ceștile și fragmentele de ceașcă dacică.³⁹

Fragmentele de vase tip borcan, în general, prezintă ca decor, brăuri alveolare, orizontale și verticale. Cămile cu corpul bitronconic au în general trunchiurile de con de dimensiuni egale și toarta pornește din buza rotunjită fiind uneori supraînălțată.⁴⁰ Fragmentele ceramice și vasele întregite lucrate la roată sunt compuse din străchini și castroane⁴¹, cu inel de fund în relief cât și din vasele de tip fructieră.⁴² Ca și tip, ele sunt asemănătoare cu cele lucrate cu mâna, având buza scurtă, așezată orizontal în unghi drept sau ușor oblic. De asemenea, în cadrul acestei categorii de ceramică mai amintim și fundurile de vas de tip borcan ce prezintă un inel de fund în relief.⁴³

Fragmentele de chiupuri (buze, funduri, pereți) aparțin unor vase mari sau mijlocii ca dimensiune.⁴⁴ Ca și formă întâlnim vasele chiup cu buza răsfrântă în exterior sau în trepte. Lucrate dintr-o pastă de bună calitate de culoare roșie cărămizie, pe teritoriul arădean, aceste vase apar și la Vărădia de Mureș și la Șanțul Mare-Pecica, având analogii în așezările din Munții Orăștiei.

O importanță deosebită, în cercetările de la Săvârșin, o are apariția în urma săpăturilor a unei necropole dacice de incinerare. Primul mormânt a apărut în urma campaniei din 1984. El era un mormânt de adult care a fost depus într-un vas urnă ce a fost acoperit cu o strachină de tradiție hallstattiană cu caneluri ușoare, de culoare cenușie. În campaniile ulterioare, până în anul 1989, au mai apărut 5 morminte sigure. Unul din aceste morminte are o importanță deosebită prin faptul că vasul urnă în care a fost depus defunctul îl reprezintă un coif din fier. Acest coif din fier face parte din tipurile de coifuri de tip celtic timpuriu (secolul IV î.d.H.).⁴⁵ Și acest mormânt a fost acoperit cu o strachină de tradiție hallstattiană.

Bogăția și varietatea materialului arheologic aflat în așezarea fortificată natural și artificială de la Săvârșin, întinderea ei în timp și spațiu contemporaneitatea ei în unele momente, cu așezările fortificate, cercetate în județele Hunedoara și Arad, ne determină să afirmăm că aici își va fi avut sediul un puternic nucleu dacic de pe Valea Mureșului Inferior probabil „ipotetica” Ziridavă menționată de Ptolemeu în această zonă inferioară a Mureșului.

Cercetările viitoare asupra sistemului ei de fortificare în ansamblu, asupra așezării propriu zise vor întregi multitudinea informațiilor arheologice asupra fortificațiilor dacice de pe Valea Mureșului Inferior din zona arădeană.

O altă așezare dacică fortificată, cercetată în ultimul timp, este cea de la Cladova (comuna Păuliș) județul Arad. Cercetările au început în anul 1977 pe dealul „Carrierei” sau „Dealul cu cetatea”. „Dealul carierei” se află pe malul stâng al văii Cladovei, fiind de fapt o terasă erodată la începutul cuaternarului și modelată apoi de acțiunea apelor Mureșului. De pe această terasă se poate observa ieșirea Mureșului din defileu și câmpie. Terasa are o lungime de aproximativ 180 m. și o lățime de 160 m, fiind înconjurată de un val de pământ și un șanț exterior pe latura nord-est și pe latura de sud-vest, probabil de factură medieval timpurie. Pe latura de est și sud există numai un val de pământ. În primii ani cercetările sau axat pe studierea sistemului de fortificație al așezării. Secționarea sistemului de fortificare pe latura de sud, a permis identificarea unui val de pământ de epocă hallstattiană realizat din pământ bătut și care este afectat parțial de valul din prima etapă de locuire dacică.⁴⁶ În apropiere a fost identificată o locuință hallstattiană de formă rectangulară cu un material arheologic variat. Locuirea surprinsă și în alte părți ale terasei aparține și culturii Basarabi.⁴⁷

Valul de epocă dacică este realizat din rocă locală dislocată, amestecată cu pământ și consolidat spre exterior cu stâlpi de lemn ce au diametru de cca 30-35 cm. Peste stratul de pământ și piatră s-a aflat un strat de pământ bătut.⁴⁸ Pe creasta valului se afla o palisadă de pământ bătut, prinsă între două îngrădituri de nuiele. După acest val în pantă, la aproximativ 3 metri se afla un val mai mic constituit din pământ gălbui, în care se observă urmele unor pari dispuși pe două rânduri. Acest val mai mic a dispărut odată cu distrugerea sistemului de fortificare, păstrându-se doar conturul parilor. Actualmente, datorită extinderii nedorite a carierei de piatră, valul de pe latura de sud a fost distrus. Cercetările efectuate în partea de sud cât și spre centru, au permis observarea în interiorul perimetrului așezării a trei terase. Autorii săpăturilor cred că prima terasă s-a realizat în contextul construirii valului de pământ de pe latura de sud. Pe această terasă au fost găsite gropi dacice săpate în stâncă de formă circulară. În interiorul lor au fost găsite materiale ceramice diferite. Și pe terasa, mijlocie, au fost identificate urme de locuire dacică, exemplificate prin existența unei gropi de semibordei

și a unei gropi similare cu cele de pe terasa întâi.

Prima etapă de construcție a valului dacic se încadrează aproximativ în secolul II î.d.H., după o monedă emisă la Apollonia și găsită în val. Într-o epocă ulterioară, valul pare a fi refăcut.

Locuirea de epocă dacică comportă, după autorii săpăturilor două niveluri, unul mai vechi, cu locuințe de tip semibordei sau bordei în care ceramica dominantă este cea lucrată cu mâna și un nivel al doilea cu locuințe de suprafață, în care materialul ceramic lucrat cu roata este abundent. Printre materialele lucrate cu roata, un procent însemnat îl ocupă ceramica portocaliu cărămizie de influență romană sau poate chiar de import.⁴⁹ Locuințele de tip bordei sau semibordei au forma rectangulară și se adâncesc în funcție de grosimea stratului de pământ.

În cadrul ceramicii dacice ca și tipuri de vase, la Cladova, pot fi recunoscute ceștile cu toartă, castroane, fructiere, cămile cu gât lung și cu toartă, vase tip borcan etc. Ceramica comună, uzuală, este realizată dintr-o pastă ce are în compoziție mult degresant, este arsă neuniform, având culoare de la negru la negru-cenușiu. După materialul ceramic, locuirea dacică de la Cladova se poate data în secolul II î.d.H. până în secolul II d.H. În legătură cu această locuire trebuie pusă efectuarea terasărilor și a sistemului de fortificație. La fel ca și așezarea de la Săvârșin, fortificația de la Cladova reprezintă în cadrul tipologiei fortificațiilor dacice fortificații de tip promotoriu barat cu val și șanț.⁵⁰

Așezările fortificate de pe Valea Mureșului Inferior, au alcătuit un sistem de apărare menit să protejeze dinspre vest și nord-vest față de orice năvălire complex de fortificații din Munții Orăștiei.⁵¹ În același timp, prin așezarea lor pe văi (Valea Cladovei sau Valea Troășului) ce legau bazinul Crișurilor cu Valea Mureșului, ele reprezentau centre în jurul cărora gravita o intensă viață social-economică și poate chiar politică. Bogăția și varietatea materialului arheologic din așezările de pe Valea Mureșului Inferior ne permite să afirmăm că aici a existat un puternic nucleu dacic care făcea legătura cu așezările dacice din Câmpia Aradului și din pustă, întreg ansamblul încadrându-se în sec. I î.d.H., în statul dac centralizat condus de Burebista, și apoi în regatul lui Decebal.

NOTE

¹ Strabon - *Geografia* VII, 3, 13, în *Izvoare privind istoria României*, I, București, 1964, Ed. Academiei R.P.R., p. 239.

² *Aradul. permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 51-66; Mircea Barbu, Eduard Ivanof, *Evoluția istorică a zonei Aradului până în secolul X*, în *Studii privind istoria Aradului*, București, Ed. Politică, 1980, p.22-31. Idem, *Civilizația dacică în părțile Aradului*, p.47-62. Pentru Valea Mureșului privind săpăturile, a se vedea: „Șanțul Mare” - Pecica: I.H. Crișan, *Ziridava*, Ed. Facla, Cluj, 1978; Vărădia de Mureș: M. Barbu, M. Zdroba, *Așezarea dacică de la Vărădia de Mureș*, în *Ziridava*, X, 1977, p.21-40; Felnac: M. Barbu, M. Zdroba, *Săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimirescu*, în *Ziridava*, VI, 1976, p.47-56; Zăbrani: V. Boroneanț, *Sondaajul arheologic de la Zăbrani*, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 57-72; Cladova: Vasile Boroneanț, *Considerații preliminare asupra cercetărilor de la Cladova. (com. Păuliș, jud. Arad)*, în *Ziridava*, X, 1978, p. 139-158; Cicir: I. H. Crișan, *Continuitatea dacică în câmpia Aradului*, în *Apulum*, VII, 1968, p. 245-249.

³ *Repertoriul arheologic al județului Arad*, lucrarea mss, aflată la Institutul de istorie și arheologie Cluj. M. Barbu, *Așezarea dacică de la Săvârșin*, în *Ziridava*, XII, Arad, 1980, p. 101-116; M. Barbu, G.P.Hurezan, *Cercetările arheologice de la Săvârșin*, în *Ziridava*, XIV, Arad, 1982, p. 49-67; V. Boroneanț, *Considerații preliminare asupra cercetărilor arheologice de la Cladova (jud. Arad)*, din

anul 1979, în *Ziridava*, XII, 1980, p. 117-123.

¹ I. H. Crișan, *op. cit.* p. 16-25.

⁵ *Ibidem*, p. 36-64.

⁶ *Ibidem*, p. 162-165.

⁷ *Ibidem*, p. 175

⁸ I. H. Crișan, *Lucrarea podoabelor dacice*, în *Acta MN*, VI, 1969, p. 101-110.

⁹ Eugen Chirilă, M. Barbu, *Sistemul monetar dacic în Transilvania*, în *Ziridava*, X, 1979, p. 61-67.

¹⁰ I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 225-226.

¹¹ Cercetătorul clujean Mircea Rusu, în 1955, publicând în *Studii și cercetări științifice*, nr. 3-4, anul VI, lucrarea: *Depozitul de vase dacice de la Gușterița - Sibiu*, emite ipoteza localizării Ziridavei la Șanțul Mare Pecica. Vezi nota 25 din acest studiu cu întreaga problemă.

¹² Mircea Valea, Liviu Mărghitan, *Așezarea dacică de la Câmpuri-Surduc*, în *Sargetia*, IV, 1966, p. 51-64.

¹³ *Ibidem*, p. 65.

¹⁴ Mircea Valea, Liviu Mărghitan, *Așezarea dacică de la Cozia - Deva*, în *Sargetia*, VI, 1969, p. 47-51.

¹⁵ *Ibidem*, p. 53.

¹⁶ M. Barbu, M. Zdroba, *op. cit.* p. 21-40.

¹⁷ *Orvos Termes zettudomány Eresítő*, Cluj, 1887. Liviu Mărghitan, *Vestigii dacice pe cursul mijlociu al Mureșului*, în *Sargetia*, VII, 1970, p. 11-20, apud

¹⁸ Mircea Barbu, M. Zdroba, *op. cit.* p. 22-25.

¹⁹ I. Glodariu, *Arhitectura dacilor*, Cluj Napoca, 1983, p. 60.

²⁰ Temeșești: S-au descoperit unele din piatră iar în 1916 un tezaur de 135 monede dacice; cf. *Repertoriul arheologic...*; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 301; I. Winkler, în *Studii și Cercetări Numismatice*, IV, 1968, p. 84-85; Troaș; Așezare de epocă a bronzului, sondaj de I. H. Crișan; monedă de bronz, Filip Arabul cu legenda „Provincia Dacia an I”, cf. *Repertoriul arheologic...* p. 186, Bucur Mitrea, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, XV, 1964, p. 579.

²¹ Cercetări de teren efectuate de Ștefan Ferenczi, Mircea Barbu, M. Zdroba și învățătorul I. Dohangie.

²² Săpături efectuate în octombrie 1979 de M. Barbu și E. Dörner.

²³ E. Chirilă, M. Barbu, *O imitație de drahmă dyrrhachiană din județul Arad*, în *Ziridava* XII, 1980, p. 127-135.

²⁴ M. Barbu, P. Hügel, *Cetatea dacică de la Săvârșin*, lucrarea mss, prezentată la Sesiunea de rapoarte, Satu Mare, mai 1994.

²⁵ *Istoria României*, vol. I, Ed. Academiei R.P.R., București 1960, p. 78-81.

²⁶ I. H. Crișan, *Ceașca dacică*, în *Studii și Cercetări Științifice*, Cluj, VI, 1955, p. 128-135.

²⁷ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, (sec. VI î. e. n. sec. I e. n.), Ed. Dacia, Cluj, 1979, p. 114, fig. 60, 23, 24.

²⁸ Radu Vulpe, *Șantierul arheologic de la Popești*, în *Materiale și cercetări arheologice*, Ed. Academiei, vol V, 1959, p. 345.

²⁹ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, Ed. Științifică, București, 1969, p. 205-206.

³⁰ I. Glodariu, Eugen Iaroslavschi, *op. cit.* p. 33 (fig. 70, 10).

³¹ *Ibidem*, p. 135 (fig. 68, 14, 10, 22).

³² *Ibidem*, p. 110 (fig. 35,4).

³³ *Ibidem*, p. 48-52 (fig. 14, 4-5).

³⁴ *Ibidem*, p. 113 (fig. 58, 25).

³⁵ I. H. Crișan, *Ceramica...* p. 107-108, p. 161-163. Asupra ceramicii dacice a se vedea și I. Glodariu, *Contribuții la cronologia ceramicii dacice în epoca La Tene târzie*, în *Studii dacice*, Cluj Napoca, 1981, p. 146-163.

³⁶ I. H. Crișan, *op. cit.* p. 121-124; R. Vulpe, E. Vulpe, *Les Fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III-IV, 1927-1932, p. 282-283, fig. 26 (1,7,8)

³⁷ I. H. Crișan, *op. cit.* p. 114.

- ³⁸ V. V. Pârvan, *Getica, o protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 283-285; R. Vulpe, E. Vulpe, *op. cit.*, p. 299-300; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 129-167-170; Idem, *Ziridava*, în *Apulum*, VI, 1965, p. 120; L. Mărghitan, *Vestigii dacice pe cursul mijlociu al Mureșului*, în *Sargetia*, VII, 1970, p. 11-20; L. Mărghitan, M. Valea, *Așezarea dacică de la Cozia-Deva*, în *Sargetia*, VI, 1969, p. 47-53; L. Mărghitan, M. Valea, *Așezarea dacică de la Câmpuri-Surduc*, în *Sargetia*, IV, 1967, p. 65-74.
- ³⁹ I. H. Crișan, *Ceramica dacică...* p. 127-157; idem, *Ceramica daco-getică*, p. 159-160.
- ⁴⁰ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică...* p. 165; R. Vulpe, E. Vulpe, *op. cit.*, în *Dacia*, III-IV, fig. 43.
- ⁴¹ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 179-180; R. Vulpe, E. Vulpe, *op. cit.* în *Dacia*, III-IV, 1927, fig. 78.
- ⁴² V. Pârvan, *Getica...* p. 584; R. Vulpe, E. Vulpe, *op. cit.*, 303-304; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 167.
- ⁴³ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică...* p. 57.
- ⁴⁴ C. Daicovicu și colaboratorii; *Șantierul arheologic de la Grădiștea Muncelului*, în *Materiale...* V, 1959, p. 379-401;
- ⁴⁵ Pentru datarea coifurilor de tipul respectiv: Daniele Vitali, *I Celti in Italia*, în *Celti*, Boempioni, Milano, 19 (coif similar de bronz, sec. IV. î. d. H.), p. 226, și Maurizia Landolfi, *La necropoli di Filotrano, in I Celti...* p. 287; M. Gumă, în *Thraco - Dacia*, XII, 1991, p. 85-103
- ⁴⁶ V. Boroneanț, *Săpăturile arheologice de la Cladova (jud. Arad) din anul 1979*, în *Ziridava*, XII, 1980, p. 118.
- ⁴⁷ A. Vulpe, *Zur Mittleren Hallstattzeit in Rumänien, Die Basarabi Kultur, Dacia*, IX, 1965.
- ⁴⁸ V. Boroneanț, *op. cit.*, p. 118-120.
- ⁴⁹ V. Boroneanț, *Considerații preliminare asupra cercetărilor arheologice de la Cladova, com. Păuliș, jud. Arad*, în *Ziridava*, X, 1980, p. 142.
- ⁵⁰ I. Glodariu, *Arhitectura dacilor*, Cluj-Napoca, 1983, p. 60-61. L. Mărghitan, *Fortificații dacice și romane*, București, 1978, p. 64.

DAKISCHE FESTUNGEN IM UNTEREN MAROSCHTAL

(Zusammenfassung)

Das Maroschtal bot schon seit der Vorgeschichte günstige Lebensbedingungen. Die menschlichen Siedlungen aus der Periode der dakischen Zivilisation sind bezeichnend für den westlichen Teil Rumäniens. Die archäologische Erforschung der befestigten dakischen Zentren, vom Typus *oppida* oder *polis - dava* genannt - bieten das Bild einer besonderen Entwicklung vor allem nach der Bildung des dakischen, zentralisierten Staates unter Burebista.

In der vorliegenden Arbeit werden die Ergebnisse der älteren als auch der neueren Forschungen im Gebiete der unteren Marosch vorgestellt. Analysiert werden die Daten bezüglich Pecica - Santul Mare, Varadia, sowie die Ergebnisse der neueren Grabungen von Cladova und Savirsin. Desgleichen wurden auch die Festungen von Campuri Surduc und Cozia in Betracht gezogen.

Die befestigten Siedlungen aus dem Gebiete der unteren Marosch bildeten ein Verteidigungssystem welches die Rolle hatte den möglichen Einfällen von Westen in Richtung des Komplexes aus den Brooser Bergen den Weg zu versperren. Durch ihre Lage in der Nähe von Tälern die das Kreischbecken mit dem Maroschtal verbinden (Cladova- und Troastal) stellten diese wichtige sozial-ökonomische und politische Zentren dar. Diese Zentren stellen gleichzeitig auch die Verbindung zu den dakischen Siedlungen aus dem Arader Tiefland und der Puszta dar. Das besonderes reiche und diverse archäologische Material sichert eine Datierung des Ensembles in der Zeitspanne I.Jh. v.Chr. - Anfang des II Jh. n.Chr., bzw. die Zugehörigkeit zum zentralisierten Staat des Burebista und dem Königreich von Decebal.

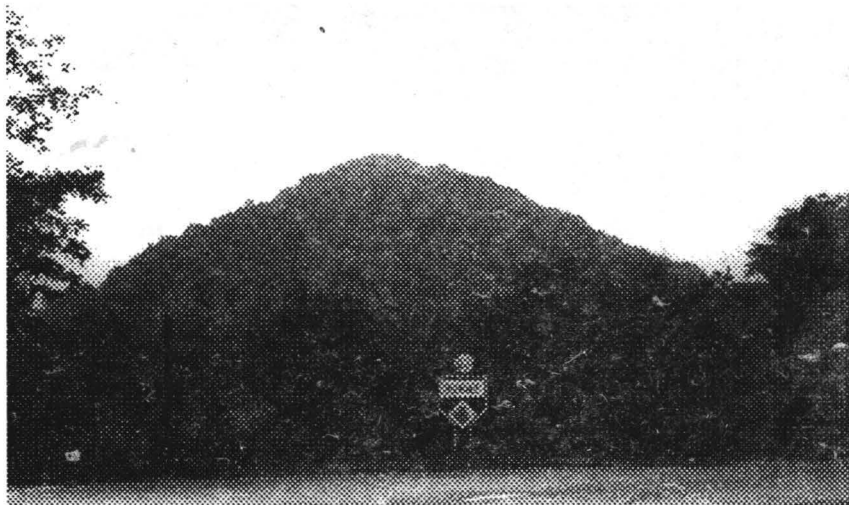

Fig.1 Săvârșin - Dealul Cetățuia

Fig.2 Vărădia- "La cetate"

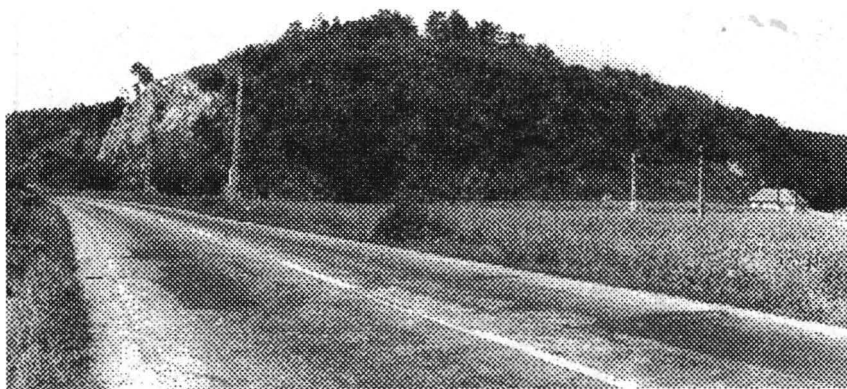

Fig.3 Cladova - Dealul Carierei (Cetății)

Fig. 4 Pecică - Șanțul Mare

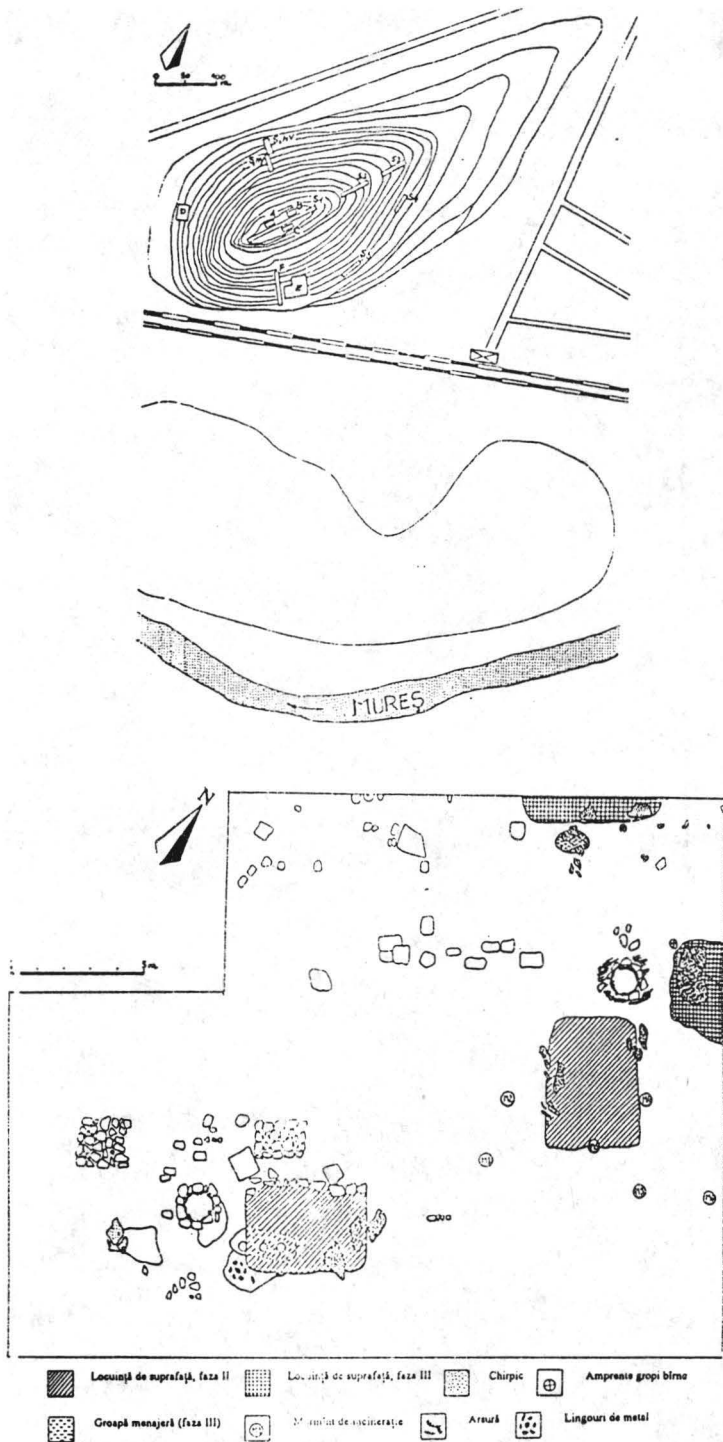

Fig. 5 Săvârșin - Dealul Cetățuia.
a - Plan general (săpături 1983-1993); b - Sector SE, suprafața E

UN MEȘTEȘUG-ARTĂ DIN DACIA PREROMÂNĂ CONFIRMAT EXCLUSIV DE CĂTRE DESCOPERIRILE ARHEOLOGICE - ORFEVRĂRIA

LIVIU MĂRGHITAN

Cunoașterea civilizației materiale și spirituale a daco-geților din aria carpato-dunăreano-pontică este unul dintre lungile capitole ale istoriei noastre ce au fost deslușite cu greutate de către cercetători pe durata a mai multor zeci de ani de ample investigații desfășurate pe întregul cuprins al României. Nu greșim nicidecum în afirmația că dintre multiplele aspecte ce se cereau elucidate din tainele lumii geto-dacice dovedirea existenței în domeniul autohton a categoriei meșterilor-artiști ce prelucraseră metalele prețioase a constituit enigma a cărei dezlegare a fost de o extremă dificultate.

Este adevărat că nici produsele finite ale aceluia prețios meșteșug merită să crece frumosul în primul plan al muncii și numai în postura secundă să realizeze utilul, n-au ieșit la iveală cu rapiditate în calca celor ce erau preocupați de asemenea vestigiile ale lumii vechi. Cele circa 150-155 de puncte topografice în al căror perimetru s-au descoperit ocazional sau prin intermediul unor săpături arheologice tezaur sau piese izolate realizate cu predilecție în argint - bijuterii încadrabile în timp pe durata celor două secole de la cumpăna dintre epoca anterioară lui Iisus și epoca ce i-a urmat Mântuitorului - s-au acumulat în repertoriul arheologic românesc într-un interval de peste 170 de ani.

Cea mai veche înregistrare cvasi-științifică a descoperirii unui lot de obiecte de podoabă confecționate din argint de pe arealul locuit în antichitate de daci s-a făcut în anul 1821. E vorba de găsirea din întâmplare a unei mici comori în satul Cioara, din apropiere de Orăștie, tezaur ale cărui obiecte s-au recuperat de la descoperitor și au fost trimise de către autoritățile administrative austriece la Viena unde exista o colecție de antichități în cadrul curții imperiale a Habsburgilor.

Desigur că și anterior acestei descoperiri care din fericire pentru posteritate a fost consemnată scriptic și astfel au ajuns până la noi o serie de detalii referitoare la modul apariției tezaurului, a conținutului acestuia, a drumului urmat de obiectele acestui fond până au ajuns la colecția împărătească vieneză, se vor fi aflat și alte tezaur de podoabe din argint sau de aur pe care gășitorii le-au utilizat ca material brut pentru a face alte obiecte, sau le-au vândut unor bijutieri care le-au topit distrugându-le. Câte asemenea descoperiri vor fi fost pe cuprinsul Transilvaniei e greu de apreciat.

Așadar, vom porni discuția de la întâia consemnare documentară (arhivistică) a unui tezaur compus din piese de podoabă confecționate din argint, aceea de la anul 1821¹. Tot din felurite săpături în scopuri edilitare sau cu prilejul lucrărilor agricole s-au mai aflat și înregistrat repertorial încă câteva tezaur care și ele au luat calea spre unele muzee din afara Ardealului, ajungând câteva la Viena, și ceva mai multe la Budapesta.

Dacă în ceea ce privește tezaurile antice transilvane ce sunt păstrate la Viena s-a întreprins o investigație științifică din partea unor specialiști din țara noastră, despre cele din muzeele budapestane încă nu există o situație cât de cât clarificată. La Viena, în cadrul Muzeului de Istoria Artelor, sunt conservate și puse la dispoziția cercetătorilor în materie, pe lângă fondul de la Cioara (actualmente Săliște, județul

Alba), tezaurele de la Moigrad, descoperit în 1855 și achiziționat în anul următor, Feldioara (este vorba de două descoperiri separate) din anii 1859 și 1865, Poșaga, intrat în colecția vieneză la 1844, Marca, preluat în 1845, Moroda, ajuns în scriptele vieneze în 1866, brățara de la Orăștie, achiziționată în 1856 și tezaurul de la Someșu Cald, ce fusese dat spre publicare la anul 1860.

Pentru cititorii Ziridavei vom zăbovi asupra tezaurului de la Moroda, sat aparținător comunei Seleuș, județul Arad. Constă dintr-un singur *torques* (colier) - atât se află în colecția din capitala Austriei, deși e de presupus că au mai fost și alte piese de podoabă corporală sau vestimentară ce nu au fost însă achiziționate în anul 1866. Exponatul nu a fost publicat, așa cum se precizează de către Dr. Radu Florescu, specialistul român care a fost la Viena special pentru a studia fondul de antichități al căror loc de proveniență este țara noastră.

Iată descrierea făcută de arheologul bucureștean: „8. *Torques* din patru fire de argint netede, cu extremitățile ciocănite împreună și întoarse înapoi, terminate în formă de cap de drac. D(iametru) max(im) 127mm, gr(osimea) 7,7mm, g(reutatea) 90,7 gr. Inventar VII A 226”.

De formă circulară, cu capete libere dar atingându-se între ele, singurul element cu formă diferențiată îl constituie tocmai capetele de animal în care se termină. Acestea sunt modelate prin ciocănire și au clar caracterul unor capete de mamifer cu profile puternice și cu botul pătrat, cu nările marcate. Asemenea capete ne sunt cunoscute de exemplu de pe o brățară de la Slimnic^{1a}, iar decupajul lor unghiular poate fi raportat la brățările spiarlice de la Feldioara, Hetiur, Ghelinta^{1b}. Capul de animal cu profil unghiular își găsește o paralelă evidentă în terminația zoomorfă a unui inel serpentiform de aur de la Nesebăr^{1c}.

... Cum nu se știe nimic despre condițiile de descoperire a tezaurului, nu se poate trage nici o concluzie cu privire la caracterul lui”.²

Deja în primele decenii ale secolului nostru fuseseră descoperite pe cuprinsul României un număr destul de mare de tezaure compuse din obiecte de podoabă lucrate din argint, încât Vasile Pârvan în monumentală-i lucrare apărută la București în anul 1926, sub egida Academiei Române, în editura Cultura Națională, să poată atribui acest gen de obiecte arte locale din Dacia preromană.

Ulterior lui Vasile Pârvan s-au preocupat începând cu deceniul al IV-lea al secolului nostru, de analizarea tezaurilor de argint din Dacia anteromană arheologii Dorin Popescu³, profesor la Universitatea București, și Kurt Horedt, acesta din urmă profesor la Universitatea din Cluj⁴. Ei au dispus la acea dată de circa 100 de tezaure în al căror conținut se aflau aproape 1750 de felurite obiecte de podoabă.

Tot cam în aceiași interval de timp în care cei doi arheologi din țara noastră studiau și catalogau tezaurele din argint din spațiul geto-dacic, în străinătate și alți cercetători publicau lucrări de diversă amploare în cadrul cărora încercau să demonstreze imposibilitatea ca în Dacia să fi existat artizani ai metalelor prețioase capabili să execute bijuteriile componente ale tezaurilor de argint din mediul arheologic al civilizației dacice preromane. În această categorie a contestatarilor artei argintului în Dacia se înscrie Páulovics István care afirmă că aceste loturi de piese de podoabă sunt în mod eronat denumite de către specialiștii români *tezaure dacice*, ele în realitate ar fi aparținut și ar fi fost confecționate de către grupările de celți stabiliți în Pannonia, ținut din care prin secolul al II-lea d.H. ar fi migrat în interiorul provinciei Dacia, aducând cu ei și deja des amintitele tezaure din argint.⁵ Preconcepția idee a lui I. Páulovics a fost reluată din alt unghi de vedere, considerat mai doct și deci mai credibil, de către cercetătoarea budapestană Pátek Erzsébet. Ea a emis părerea, în două sofisticate lucrări publicate în reviste arheologice de mare prestigiu, că respectivele tezaure ar fi fost doar vehiculate

în Dacia, dar confecționarea acestor bijuterii ar fi avut loc undeva în aria sud-vestică a Peninsulei Balcanice, meșterii argintari fiind de etnicitate greco-illiră(?). Drept consecință, în pofida faptului că tezaurele de bijuterii din argint s-au găsit pe teritoriul locuit de către daco-geți, ele nu reprezintă *arta torcutică dacică*, fiind achiziționate sau luate ca pradă de război din cadrul altei civilizații superioară aceleia din Dacia anteromană.”

Contestarea autohtonismului artei argintului în Dacia a fost obiectul unei alte lucrări având ca obiectiv aceeași tematică a bijuteriilor antice. Harmatta János consideră că tipurile de podoabe aplicate pe veșminte sunt identice cu piese ornamentale similare ale sarmaților”, câtă vreme un alt contestatar, Fetich Nándor „demonstrează” că tezaurele din Dacia s-au realizat în ateliere grecești din polisurile (acestei etnii) ce își duceau existența pe litoralul de nord al Pontului Euxin.”

Toate aceste pseudo-studii își axau divagațiile în temeiul lipsei din izvoarele literare a vreunei mențiuni din care să rezulte că geto-dacii ar fi avut meșteri care să prelucereze metalele prețioase, și pe detaliul, e adevărat nu lipsit de importanță, că până la acea dată nu s-a identificat în cadrul culturii materiale din Dacia ateliere sau unelte de bijutier.

Dar, această carență în documentarea arheologică a început să dispară treptat, pe măsură ce s-a accentuat în România cercetarea sistematică a siturilor geto-dacice. Un prim și modest debut l-a produs aflarea în cadrul săpăturilor de mare anvergură întreprinse sub coordonarea profesorului clujean Constantin Daicoviciu în perimetrul larg de la miazăzi de Orăștie. La Costești, a fost descoperită într-una din primele campanii de săpături arheologice o nicovală de mici dimensiuni (circa 12 centimetri înălțime), ajunsă la muzeul din Deva,⁹ piesă a cărei destinație nu era bănuită de către cercetătorii din anii '43-'44, fiind în realitate o uneltă de bijutier.

În anul 1934, la Sureea, comuna Brateș, județul Covasna, pe coasta unei coline din preajma pârului Dreptății apăruse ocazional un lot de șase mici cilindri din fier (având înălțimea de 7,3 cm și diametrul de 1,3 cm; $\hat{h}=6,9$ cm, $d=3$ cm; $\hat{h}=9,5$ cm, $d=3,3$ cm; $\hat{h}=7,5$ cm, $d=4$ cm; $\hat{h}=7,7$ cm, $d=2,5$ cm; $\hat{h}=7,2$ cm, $d=3,2$ cm; $\hat{h}=6,9$ cm, $d=3$ cm.), împreună cu câteva bijuterii din argint, dintre care câteva exemplare aflate în curs de confecționare, însă nici de data aceasta nu s-a pus respectiva descoperire în legătură cu posibilitatea prezenței în Dacia a unor bijutieri autohtoni.¹⁰

Cea dintâi mărturie arheologică substanțială și indubitabilă în privința atestării în spațiul geto-dacic a meșteșugului prelucrării metalelor prețioase, îndeletnicire artistică practică de băștinași, a fost făcută în cadrul așezării dacice de la Pecica, județul Arad. Într-o extinsă așezare dacică situată în punctul topografic Șanțul Mare s-au identificat și cercetat, între alte construcții dacice de diferite mărimi și rosturi economico-gospodărești și un atelier de bijutier. Atelierul de bujutier a fost distrus de un puternic incendiu, însă sub stratul de cenușă au putut fi găsite și recuperate aproape toate uneltele metalice ale argintarului. Există opt dălțițe din bronz, având fiecare un alt tip de tăiș (dălțițele au lungimea de circa 7-10 centimetri și diametrul de 0,7-1,2 centimetri, lățimea tăișului fiind de 0,5-0,8 centimetri). Se constată o specializare a tipurilor de dălțițe, în funcție de modelajul părților „tăietoare”. Astfel, trei dintre ele erau special făurite ca piese pentru tăierea materialului brut, alte două se utilizează pentru perforat orificii circulare, sau după necesități, la efectuarea unor îndoituri rotunde. Celelalte trei dălțițe erau concepute pentru îndoirea bucăților de metal în așa fel încât să formeze unghiuri drepte.

Un mic patralater din fier a servit ca mică nicovală pentru aplatizarea unor suprafețe reduse prin bătăi succesive cu un ciocan, și acesta de mici

dimensiuni.

Nu lipsesc nici tiparele, sau mai bine spus creuzetele din lut ars. S-au descoperit trei tipare: unul relativ mare (lungimea 34 cm, lățimea 7,8 cm), pe ale cărui fațete există patru locașuri de turnare din care se obțineau prin umplerea acelor spații cu metal fluidizat, următoarele tipuri de lingouri: I. Lungime = 30 cm, lățime = 2 cm, grosime = 1,5 cm; II. L.=29 cm, l=3 cm, g=1,5 cm; III. L.=19cm, l=1 cm, g=0,8 cm; IV. L.=2,9 cm, l=1 cm, g=0,6 cm. Celelalte două sunt ceva mai mici și puteau forma lingouri de 10,5 cm lungime și 1,7-2 cm grosime.

Firește că pentru a fi turnat în tipare metalul trebuia mai întâi topit. Această operațiune se efectua în cinci creuzete, și ele din lut ars vitrificate, având aspectul unor trunchiuri de con sunt înalte de 9, 8, 6,7 și 5 (două exemplare) centimetri, iar diametrul gurii măsoară 6, 4, 3,9, 3,6 centimetri (două având d=4 cm), grosimea pereților fiind de 0,7 cm. Evident că lucrând cu metale nobile nu erau necesare creuzete de mare capacitate.

Două mici instrumente de bronz, având înfățișarea a câte unui crac pentru praștie, serviseră ca menghine. Brațul lung se introducea într-un butuc din lemn iar între cele două brațe se fixa o vergea subțire din metal cu ajutorul căreia se realiza strângerea materialului ce urma să fie supus prelucrării.

Pentru perforat exista un instrument din bronz având o extremitate ascuțită și rotundă în secțiune. Aceeași utilizare a avut-o și un alt obiect de bronz, de formă triunghiulară, având un vârf rotund, iar la o altă extremitate un cap oval¹².

O altă descoperire arheologică tot pe atât de edificatoare în privința documentării în lumea geto-dacică a prezenței meșterilor argintari ce își desfășurau activitatea în ateliere stabile, special amenajate pentru practicarea meseriei de orfevrier. s-a făcut în localitatea Tășad, comuna Drăgești, județul Bihor. Cercetând o așezare dacică s-a identificat în perimetrul acesteia o locuință de tip bordei, având forma ovală (diametrul mare de 3,2 metri, diametrul mic 2,2 metri) care avea pe latura nord estică o mică absidă (180/70 centimetri). Față de nivelul antic de călcare bordeiul se adâncea cu circa o jumătate de metru. Pe un suport din pietre se aflau resturile unei vetre de foc, iar în interiorul absidei și foarte aproape de acea vatră era o groapă cvasicirculară, de 40 centimetri adâncime, care era aproape umplută cu mangal spart în bucăți de dimensiuni diferite. În partea opusă absidei, aproape de extremitatea de miazăzi a construcției îngropată în sol era depus un veritabil *pachet* de bijuterii din argint, piese întregi, exemplare în curs de confecționare, precum și bucăți de argint brut (în formă de bară cu secțiune pătrată).

Descoperirea de la Tășad s-a dovedit edificatoare pentru rezolvarea controverselor științifice pe tema autohtonismului confecționării podoabelor din argint în Dacia preromană. În componența tezaurului aflat în interiorul unui atelier de prelucrat metalul, dovada fiind vatra de foc și groapa cu mangal, descifrăm o serie de fabricație completă: materia primă reprezentată prin bara de argint, apoi produsul semifabricat ilustrat printr-o bară de argint îndoită și aplatizată, și în fine, produse aproape terminate constând din mai multe fibule cu nodozități pe arc (2 exemplare) și un colan întreg, gata de a fi purtat în jurul gâtului. Elementul arheologic cel mai edificator îl constituie segmentul de bară din argint aflat în lucru, fiind veriga de legătură dintre materia primă în formă de bară și produsele semifinite și finite. Un astfel de detaliu nu s-a mai întâlnit în cadrul altor descoperiri arheologice de factură dacică.¹²

Cercetările arheologice din ultimul deceniu au îmbogățit repertoriul ustensilelor ce erau utilizate pentru confecționarea de piese de podoabă din metale prețioase. Un astfel de obiect, realizat din bronz, s-a găsit în cadrul

ășezării dacice de la Ardeu, comuna Balșa, județul Hunedoara. Este vorba de o mică nicovală de aspect circular, înaltă de cica 4,5 centimetri, în greutate de 200 de grame, purtând în porțiunea superioară o teșitură rezultată dintr-o îndelungată batere cu ciocanul a felurite corpuri metalice care au fost așezate pe nicovală.¹³ Alte nicovale de dimensiuni reduse, confecționate din fier, care pe lângă corpul propriu-zis și partea activă pe a cărei „spinare” se efectua procesul lucrativ mai erau prevăzute cu un cui prin al cărui intermediu se fixau în trunchiuri de lemn. Două exemplare din acest tip de nicovale în forma literei majuscul T, înalte de 21 și respectiv 21,6 centimetri s-au recuperat din nivelul arheologic de la Grădiștea Muncelului, iar alte trei exemplare înalte între limitele dimensiunilor de 5,2 - 8,6 centimetri provin din cunoscuta așezare fortificată dacică de pe vârful Piatra Craivii, județul Alba (acestea din urmă au corpul în patru muchii și se termină în partea superioară printr-un capăt pătrat sau dreptunghiular).¹⁴

Cât privește dălițele, de genul celor provenite din atelierul de bijutier de la Pecica, s-au mai identificat și recuperat la Cozia, comuna Cârjiți, județul Hunedoara, Poiana, comuna Nicorești, județul Galați și Ocnița, județul Vâlcea.¹⁵

Nu mai puțin importante în atestarea practicării în Dacia a prelucrării artistice a metalelor prețioase, ni se pare și descoperirea de lingouri de argint provenit din topirea unor monede ce erau ieșite din uzul pieții acelor timpuri¹⁶, cel mai concludent exemplu fiind tezaurul monetar de la Stănceuța, județul Brăila, fond numismatic în a cărui componență există lingouri din argint provenit din topirea mai multor monede.¹⁷

Așadar, în temeiul celor arătate se poate conchide că în stadiul de acum a cercetărilor privind cunoașterea civilizației și culturii materiale a daco-geților practicarea meșteșugului-artă al prelucrării artistice a metalelor nobile, de predilecție a argintului apare ca o realitate în afara oricărui dubiu. De altfel ar fi de mirare cum în spațiul Daciei preromane au apărut tezaure, mai consistente, sau cu un număr relativ restrâns de bijuterii, în nu mai puțin de 150 de puncte topografice.

Datorită faptului că în ultima vreme n-a mai apărut nici o lucrare de specialitate în care să fie consemnate datele ce îmbogățesc cu încă 30 de descoperiri vechiul repertoriu publicat de noi în anul 1976, considerăm utilă pentru cei interesați inserarea localităților cu obiecte de podoabă dacice din argint: 1) Agârbiciu. 2) Aiud. 3) Alba Iulia. 4) Angheluș. 5) Apold. 6) Ardeu. 7) Arpaș. 8) Band. 9) Bălănești. 10) Bănița. 11) Bârca. 12) Bâzdâna. 13) Beia. 14) Békéscsaba (Ungaria). 15) Bernadea. 16) Bistrița. 17) Bobâlna. 18) Bogata. 19) Bradu. 20) Brașov. 21) Cădea Mare. 22) Călinești. 23) Căpâlna. 24) Cărpiniș. 25) Cățelu Nou. 26) Căndești. 27) Cârломănești. 28) Chețel. 29) Cerbăl. 30) Cetatea de Baltă. 31) Cetățeni. 32) Chiperești. 33) Chirnovi. 34) Chitid. 35) Ciolănești. 36) Clipicești. 37) Coadă Malului. 38) Cojocna. 39) Coldău. 40) Colțești. 41) Costești. 42) Covasna. 43) Crăciunel. 44) Cuculata. 45) Cucuteni. 46) Cugir. 47) Dărmănești. 48) Dârlos. 49) Dealul Piscului. 50) Derna de Sus. 51) Dersca. 52) Dezna. 53) Divici. 54) Drăgănești. 55) Drăușeni. 56) Dupuș. 57) Epurenii. 58) Făget. 59) Fântânele. 60) Feldioara. 61) Fundeni. 62) Ghelnița. 63) Gherla. 64) Gura Văii. 65) Grădiștea. 66) Hărman. 67) Herăstrău. 68) Hetiur. 69) Hunedoara. 70) Iuri. 71) Întorsura. 72) Izvoru Frumos. 73) Kovin (Vojvodina). 74) Licuriciu. 75) Lupu. 76) Marca. 77) Mediaș. 78) Mirșid. 79) Moigrad. 80) Morești. 81) Moroda. 82) Moțăței. 83) Nădăștie. 84) Ocnița. 85) Oradea (anul 1825). 86) Oradea (a. 1973). 87) Oradea (a. 1970). 88) Orăștie. 89) Orțișoara de Sus. 90) Oprelu. 91) Pănet. 92) Pecica. 93) Peteni. 94) Craiva... Piatra... 95) Piatra Neamț. 96) Piatra

Roşie. 97) Poiana (judeţul Galaţi). 98) Poiana (judeţul Olt). 99) Polovragi. 100) Popeşti. 101) Poşaga. 102) Radovanu. 103) Răchiş. 104) Răcăţău. 105) Răcoasa. 106) Recaş. 107) Remetea Mare. 108) Rociu. 109) Rotbav. 110) Sălcia. 111) Săcălăşău Nou. 112) Sălişte. 113) Sărăcsău. 114) Sărmăşag. 115) Săsciori. 116) Sâncrăieni. 117) Sânger. 118) Sângeorgiu Trascău. 119) Senereuş. 120) Sighişoara. 121) Slimnic. 122) Socu. 123) Someşu Cald. 124) Sprâncenata. 125) Stăncuţa. 126) Stupini. 127) Surcea. 128) Sredişte (Vojvodina). 129) Şaeş. 130) Şeica Mică. 131) Şeitin. 132) Şimand. 133) Şimleu Silvaniei. 134) Tăşad. 135) Tântava. 136) Târgu Mureş. 137) Târpeşti. 138) Târnova. 139) Tekja (Vojvodina). 140) Tilişca. 141) Tinosu. 142) Turburea. 143) Văidei. 144) Vălenii de Munte. 145) Vălişoara. 146) Vede. 147) Vinţu de Jos. 148) Virtiş. 149) Zimnicea + tre localităţi neidentificate din Transilvania din care provin obiecte dacice din argint păstrate la Muzeul de Istoria Artei din capitala Austriei + un tezaur de la Baré (Jugoslavia).

NOTE

¹ Despre tezaurul de la Sălişte (fostă Cioara), judeţul alba vezi: Vasile Pârvan, *Getica* (ediţia nouă, Bucureşti 1982), p. 299-300; Liviu Mărghită, *Tezaurul de podoabe dacice din argint de la Sălişte (fost Cioara, jud. Alba)*, în *SCIVA*, nr. 20/2, 1969, p. 313-327; Radu Florescu, Ion Miclea, *Tezaurul transilvane*, Bucureşti, 1979, p. 16-20.

² D. Popescu, *Obiecte de parure*, p. 200; MĂRGHITAN, *Tezaur*, p. 52

³ CĂRPINIŞ - Dorin Popescu, *Tezaur de argint dacice* (II), B.M.I., XLI, 1, 1972, p. 7, fig. 74; GHELINŢA - Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 7, fig. 75.

⁴ Ivan Venedikov, Todor Gherasimov, *Trakijskoto izkustvo*, nr. 201 Sofia, 1973.

⁵ R. Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, p. 24

⁶ Dorin Popescu, *Tezaur de argint dacice*, I şi II, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, nr. 40/4, 1971, p. 19-32 şi nr. 41/1, 1972, p. 5-22. Facem trimiterea doar la aceste ultime două materiale dar menţionăm că D. Popescu a avut un număr mai mare de contribuţii publicate în reviste de specialitate apărute pe durata a circa patru decenii, lucrări deosebit de valoroase ştiinţifice.

⁷ Kurt Horedt, *Die Dakischen Silberfunde*, în *Dacia*, N.S., XVIII, 1973, p. 127-167. Enumeră în repertoriu III puncte.

⁸ Páulovics István, *Dáciai keleti határvonala és az ugynevezett „dák” ezüstkincsek kérdése*, Cluj, 1944.

⁹ Pátek Elisabeth, *Az ugynevezett „dák” ezüstkincsek balkáni kapcsolatai*, în *Antiquitas Hungarica*, II, 1948, p. 180 şi urm. şi în A.II., III, 1949, p. 133 şi urm.

¹⁰ Harmatta János, *Studies of the Sarmatians*, în *Magyar-görög tanulmányok*, Budapest, nr. XXX, 1952, p. 87 şi urm.

¹¹ Nándor Fetiich, *Archaeologische Beiträge zur Geschichte der sarmatisch-dakischen Beziehungen*, în *Acta Archaeologica Academiae Scientiae Hungaricae*, Budapest, nr. III, 1953, p. 127 şi urm.

¹² Piesă inedită.

¹³ Zoltán Székely, *Contribuţii la cultura dacilor în epoca fierului*, Miercurea Ciuc, 1954, p. 5 şi urm.; Radu Florescu, *Arta dacilor*, Bucureşti, 1968, p. 46-47.

¹⁴ Ion Horaţiu Crişan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 84-89.

¹⁵ Nicolae Chidioşan, *Contribuţii la problema originii podoabelor dacice de argint din spaţiul carpato-danubian*, în *Crisia*, VII, 1977, p. 27 şi urm.

¹⁶ Liviu Mărghită, *Tezaur de argint dacice*, Bucureşti, 1976, p. 17-18.

¹⁷ Ioan Goldariu, Eugen Iaroslavschi, *Civilizaţia fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, p. 96 şi urm.

¹⁸ Rodica Tanţău, *Meşterşugurile la geto-daci*, Bucureşti, 1972, p. 21.

¹⁹ Constantin Preda, *Provenienţa argintului din tezaurul de argint dacice*, în *SCIVA*, VIII, 1-4, 1957, p. 113-122 şi în *Studii şi Cercetări Numismatice*, II, 1958, p. 239-249.

²⁰ Rodica Tanţău, *op. cit.*, p. 19.

**EIN KUNSTHANDWERK AUS DEM VORRÖMISCHEN DAKIEN
DAS AUSSCHLIESSLICH DURCH ARCHÄOLOGISCHE
ENTDECKUNGEN BEKANNT IST - DIE SILBERSCHMIEDEREI**
(Zusammenfassung)

Die vorliegende Arbeit bringt eine Neuwertung der Problematik der dakischen Goldschmiederei im Kontext der antiken Handwerke.

Es werden über 150 topographische Punkte erwähnt in deren Nähe zufällig, oder durch systematische Forschungen, Horte oder Einzelstücke gefunden wurden. Es handelt sich um Silberstücke die in den letzten 170 Jahren entdeckt wurden.

Es werden die Interpretationen von Dorin Popescu, Kurt Horedt, Radu Florescu und Ion Horatiu Crisan wieder aufgegriffen. Gleichzeitig werden die Meinungen ausländischer Forscher, wie Paulovics Istvan, Patek Elisabeth oder Nandor Fetich, widersprüchlich. Abschliessend wird eine Fundliste des auf dem Gebiete Rumäniens entdeckten dakischen Silberschmuckes vorgestellt welche die Existenz dieses Handwerkes im vorrömischen Dakien bezeugen.

DIVINITĂȚI ADORATE ÎN DACIA PREROMANĂ OGLINDITE ÎN *INTERPRETATIO ROMANA*

LIVIU MĂRGHITAN

În intervalul 16-18 martie 1995 a avut loc în Portugalia, la Sintra, sesiunea științifică internațională „Al II-lea Colocviu de Epigrafie Greacă și Latină”. Tematica acestui forum european al epigrafiei a fost fenomenul socio-cultural cunoscut sub denumirea de *interpretatio romana* prin a cărui intermediu s-a făcut tranziția de la credințele în divinități locale la adorarea zeităților specifice lumii greco-romane.

Organizat de către Asociația Internațională de Epigrafie Greacă și Latină (cu sediul la Paris și Roma) și de către Muzeul Național al Portugaliei și al Comisiei Naționale de Arheologie din Portugalia (cu largul concurs al Primăriei - *Camera Municipal* și al Institutului de Arheologie din stațiunea climaterică Sintra) colocviul a avut o consistentă participare. S-au prezentat 35 de comunicări susținute de renumiți epigrafiști din Portugalia, Italia, Spania, Germania, Franța, Finlanda. Din România, a fost o singură contribuție, cea înserată în filele de mai jos.

Împăratul Marcus Ulpius Traianus (98-117 d. Chr) purtând două războaie la care a fost nevoit să ia el însuși parte (101-102; 105-106), cu mari eforturi militare i-a înfrânt pe daci.¹ Ca urmare, pe la finele verii anului 106 a fost constituită pe cea mai fertilă și cuprinzătoare parte a fostului regat al lui Decebal *Provincia Imperială Dacia*.² „Dacia traiană” a fost *ab initio* concepută ca o foarte importantă punte strategică a Romei la nordul Dunării de Jos, în cununa Carpaților, cu un rol economic nu mai puțin important datorită bogatelor filoane de aur și argint din Carpații vestici (Munții Apuseni).

Noua provincie organizată după strictele criterii pragmatice ale colonizărilor romane, în prezența lui *optimus princeps*, care a rămas pe teritoriul dacilor circa 11 luni după ce ostilitățile încetaseră, fapt fără precedent în comportamentul împăraților romani de până la Traian. De îndată după înfrângerea adversarilor imperatorii nu mai zăboveau în noile teritorii cucerite ci se întorceau grabnic la Roma spre a serba cu fastul cuvenit triumful în Forul Romei.

Stăpânirea romană în Dacia a durat 165 de ani, lăsând în urma sa un mare număr de vestigii arheologice, iar pe plan etnic local a contribuit hotărâtor, prin romanizarea covârșitoarei majorității a dacilor, la apariția pe harta europeană a unui popor vorbitor de limbă latină și de credință creștină, națiune care viețuiește de aproape două milenii la miazănoapte de Dunărea Carpatică, poporul român.³

Conștient de originea sa latină, acest popor a manifestat de timpuriu interes științific pentru cunoașterea cât mai aprofundată a vestigiilor arheologice de factură romană. Cercetarea vestigiilor antice romane a debutat în România în urmă cu mai bine de un secol și jumătate. În acel interval de timp, relativ îndelungat, au fost identificate în teren nu mai puțin de 12 centre urbane cu rang de *colonia* sau *municipia*, constatându-se o progresivă urbanizare (un oraș în vremea lui Traian, 3 orașe sub domnia lui Hadrian, 5-6 orașe în anii domniei lui Marcus Aurelius, și în fine, 12 centre urbane în timpul lui Septimius Severus⁴). La aceasta se adaugă circa două sute de așezări de tipul *vici* sau *pagi*, precum și aproximativ 150 de gospodării izolate de-sine-stătătoare, așa-numitele *villa rustica*.⁵

Din *territorium*-ul localităților antice de epocă romană și din necropolele așezărilor au fost recuperate monumente epigrafice de diferite tipuri, însumând

cca 2000 de exemplare ⁶, inscripții latinești ce se păstrează în valoroase colecții muzeale din București, Cluj-Napoca, Drobeta-Turnu-Severin, Alba Iulia, Deva, Lugoj, Timișoara, Caransebeș, Turda, Aiud, etc. Selectate în funcție de tematica conținutului aceste epigrafe se înscriu în următoarea ordine procentuală pe grupe: 40% *tituli sepulcrales*, 30% *tituli sacri*, 15% *tituli imperatorum* și în final, 15% grupajul *tituli publicum portorii, tituli orientalis* și *instrumentum*.

De îndată ce a debutat știința descifrării acestui gen de izvoare scrise și s-a trecut la clasificarea inscripțiilor romane din Dacia traiană a reieșit amănuntul că într-o provincie ocupată pe calea armată, în cadrul căreia la un anume moment istoric își aveau sediul nu mai puțin de patru legiuni, pe lângă care mai erau cantoane și încă câteva zeci de formațiuni militare auxiliare - *cohortes, alae* ⁷ nu era preponderent grupul de texte epigrafice în al căror conținut se aduceau omagii diverșilor împărați și casei imperiale romane, respectiv modului inscripțiilor din categoria *tituli imperatorum*. Așa cum se poate vedea din procentajul mai sus consemnat, pe primul loc se află monumentele funerare particulare (individuale), iar locul secund e deținut de inscripțiilor dedicate divinității (*tituli sacri*). În acea fază de la începutul secolului nostru, anomalia epigrafică a fost constată ca o realitate dar nu s-a putut formula o explicație a acestui fapt oarecum ciudat.

Lucrurile au început să se limpezească pe măsură ce arheologii au adus la iveală urme de existență materială care puneau în evidență faptul că în viața economică a Daciei romane un rol apreciabil l-a avut elementul etnic local de origine dacică, infirmându-se teoria potrivit căreia învingătorii romani au dislocat de pe întregul cuprins al noii provincii nord-dunărene absolut toată populația dacică surprinsă în acel spațiu în vara anului 106. d. Chr. Odată dovedită în mod concret prezența și continuitatea populației dacice în provincia imperială Dacia, precum și participarea acesteia la activitățile de natură economică și implicit la viața culturală specifică lumii romane⁸, prezența unui număr apreciabil de inscripții dedicate divinităților nu mai reprezintă o surpriză.

Investigațiile privind cunoașterea religiei dacilor din timpul organizării lor statele ale cărei baze au fost puse de către regele Burebista, pe la anul 80 î. Chr. ⁹, au conchis că și dacii, asemenea celorlalte popoare antice europene, au fost politeiști.

Marele grupaj de sanctuare de diferite aspecte geometrice (pătrat, dreptunghiular și circular) de la *Sarmizegetusa Regia*¹⁰, obiectiv antic situat în partea de sud a Transilvaniei, a pledat în mod concret și hotărâtor în admiterea ideii că și dacii erau dominați spiritual de o suită întregă de divinități având fiecare un rol bine stabilit. Așa numitul monoteism al dacilor, teorie ce fusese emisă la începutul secolului nostru s-a dovedit imposibil de susținut prin dovezi arheologice.

Izvoarele literare antice consemnaseră și ele acest aspect de cult din lumea dacilor, menționându-l ca zeu suprem pe *Zalmoxis*¹¹, iar ca zeu al războiului și vitejiei ostășești pe *Gebeleizis*¹². Nu lipsește nici divinitatea feminină, ale cărei atribute sunt corelate de protecția vietăților din pădurile care sunt atât de numeroase în masivul Carpaților, și anume divinitatea denumită *Bendis*¹³.

Relativ de curând (1979) s-a descoperit în România un tezaur de obiecte artistice confecționate din argint, obiecte ce se pare că erau utilizate în cadrul unor practici de cult¹⁴. Deoarece procesul tehnic de restaurare a acelor piese a durat foarte mult, descoperirea nu a putut fi încă pe deplin valorificată științific. Abia de curând cercetătorii au la dispoziție piesele restaurate ale tezaurului de la Lupu, județul Alba.

Există în cadrul acestui lot de plăcuțe figurative două exemplare ce conțin

imagini similare, și anume câte un vultur care ține în ghiare un șarpe. Este imaginea unui zeu care stăpânește atât spațiul ceresc cât și aria pământeană. Acesta nu poate fi altul decât Zalmoxis¹⁵, stăpânitorul cerului și al pământului. Dar, atributele puterii urano-htonice a zeului suprem al dacilor se aseamănă până la confundare cu atributele lui Zeus, în credința vechilor eleni, și respectiv Juppiter, în religia romanilor.

Cea de-a doua imagine pe care o supunem atenției înfățișează un călăreț, înarmat, care ridică spre cer mâna având palma deschisă, ca pentru un salut adresat Marelui stăpân al cerului. Cu certitudine că reprezentarea figurativă îl înfățișează pe *Gebeleizis*. Această imagine se poate confunda cu acea sugerată de către poetul latin Veirgilius, în *Eneida*, III, 35, strofă în care îl evocă pe *Mars Gradivus*¹⁶.

Imaginea terță constă dintr-o ființă feminină, somptuos înveșmântată, lângă care sunt înfățișate două animale, ce nu pot fi atribuite unui anume regn. Zeița își ține mâinile, cu palmele desfăcute, ocrotitor deasupra celor două vietăți de la picioarele sale. Și în acest caz corelația Bendis-Artemis-Diana¹⁷ ni se pare că nu mai poate fi pusă sub nici un semn de întrebare.

Așadar, între religia dacilor cea a lumii greco-romane au existat similitudini care merg până la confundare a atributelor diverselor zeități masculine și feminine, fapt ce a favorizat tranziția după cucerire romană la divinitățile pantheonului latin.

Se poate deci conchide că numărul ridicat al inscripțiilor cu caracter sacru din provincia Dacia e o reflectare a unei masive și relativ rapide treceri a autohtonilor daci spre credințele romane, în religia dacilor existând, așa cum am precizat, multe afinități cu religia oficială romană¹⁸. Aceste similitudini de credințe au contribuit într-o măsură hotărâtoare la acea de-a dreptul incredibilă romanizare a dacilor în mai puțin de două sute de ani, proces social și lingvistic de o extremă complexitate în desfășurarea sa. Evident că rolul religiei în suita fenomenelor romanizării nu a fost deloc de neglijat. Este știut că în existența popoarelor din așa-numitul *barbaricum* rolul credințelor ancestrale era de-a dreptul incomensurabil¹⁹. Cum între religia dacilor și cea romană s-au surprins științific atât de multe tangențe, așa cum o atestă concret imaginile prezentate din tezaurul de la Lupu, prin fenomenul numit astăzi de noi *interpretatio romana* s-a înfăptuit simbioza daco-romană din care a rezultat poporul român, unica națiune a cărei limbă e structurată gramatical pe limba latină din aria sud-est europeană.

NOTE

¹ Dio Cassius, *Istoria romana*, cartea 67, cap. 6-10 (cf. *Statius*, I, 1, 79-81, Iordanes, *Getica*, XIII, 76-77); Nicolae Iorga, *Histoire des Roumanis et la Romanité Orientale*, tom. I, pars. 2, Bucarest, 1937; *Istoria României*, I, București, 1960, p. 300-316; Radu Vulpe, *Columna lui Traian monument al etnogenezei românilor*, București, 1988; Hadrian Daicoviciu, *Un Estado independente na Dacia existin há 2050 anos*, in „*Diario de noticias*”, Lisboa, 14 x 1980, p. 19-20.

² Mihail Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 22-60; Hadrian Daicoviciu, *La colonizzazione e la funzione della città nella romanizzazione della Dacia*, in „L'Adriatica tra Mediterraneo e Penisola Balcanica nell'antichità”, Taranto, 1983, p. 205-220; Liviu Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, II, Timișoara, 1980; Nicolae Branga, *Urbanismul Daciei romane*, Timișoara, 1980.

³ Gheorghe I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, Bucarest, 1942 (2ème édition); Constantin Daicoviciu, Émile Condurachi, *Roumanie*, Genève-Paris-Munich, 1972, p. 127-

158 (collection „Archaeologia Mundi); Alain Ruzé, *Ces Latins des Carpates*, Berne-Francfort s. Main-New York-Paris, 1989, p. 11-19, 37-42, 89-94.

⁴ Dumitru Tudor, *Orașe, târguri și sate din Dacia romană*, București, 1968; Constantin Daicoviciu, *Developement urbain et romanisation dans la province de Dacie*, în *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, 153-160.

⁵ Liviu Mărghitan, *Cercetări arheologice pe vatra orașului Deva*, Deva, 1971; Victor Henrich Bauman, *Ferma romană în Dobrogea*, Tulcea, 1983; Ioan Mitrofan, *Villae rusticae în Dacia Superioară*. I. în *Acta MN*, X, 1973, p. 127-150 et II, în XI, 1974, p. 41-59.

⁶ *Inscriptiones Daciae Romanae* (Collegit, commentariis indicibusque instruxit, Dacoromanice vertit - Ioannes I. Russu). I, București, 1975; II, București, 1977 (Collegerunt, Dacoromanice verterunt, comentariis indicibusque instruxerunt Gregorius Florescu et Constantin C. Petolescu); III/1 (Ioannes I. Russu adsumptis in operis societatem Milena Dusanić (Jugoslavia), Nicolae Gudea, Volker Wollmann); III/2; III/3, București, 1984.

⁷ Nicolae Gostar, *L'armée romaine dans les guerres daces de Trajan (101-102, 105-106)*, în *Dacia*, 23, 1979, p. 115-123; Andrei Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977; Liviu Mărghitan, *Les systèmes de fortification daces et romaines dans la vallée du Marisus*, în *Ziridava*, 13, 1981, p. 117-122.

⁸ Dumitru Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966; idem, *Der Forschungsstand zur Kontinuität der bodenständigen Bevölkerung im Römischen Dazien (2-3 Jh.)*, în *ANRW*, II, 6, Berlin, New-York, 1977, p. 990-1015; Constantin Daicoviciu, *Dacica*, Cluj, 1969, p. 421-437, 44-558; Judita Winkler, *Le processus de la romanisation à la lumière des monuments épigraphiques et sculpturaux des agglomérations rurales de la province de Dacie*, în „SCIVA”, 25/4, 1974, p. 497-515; Silviu Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei*, Iași, 1981.

⁹ Ion Horațiu Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1977.

¹⁰ Ptolemeu, *Geographia*, III, 8, 4; Constantin Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, *Sarmizegetusa. Cetățile și așezările din Munții Orăștiei*, București, 1962 (résumé par Marcel Renardin „Latomus”, tom 22, fasc.2, p. 389-390); Hadrian Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, București, 1972.

¹¹ Herodot, *Istoriei*, IV, 95, 20, 25, 30, 35, IV, 96, 40; Diodorus Siculus, *Bibliotheca historica*, I, 94, 2; Apuleius, *Apologia*, 26; Porfyrios, *Vita Pitagorae*, 14; Strabon, *Geographia*, VII, 3, 5; Vasile Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 157-161, 171, 264, 521, 639; Ion I. Russu, *La religion des Geto-Daces*, în *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, Cluj, 1944-1948, p. 61-139.

¹² Herodot, *op. cit.*, IV, 94, 5; Constantin Daicoviciu, *Herodot și pretinsul monoteism al dacilor*, în *Apulum*, II, 1943-1945, p. 90-94; idem, *Dacica*, p. 18-21; Ion I. Russu, *op. cit.*, în *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, 5, p. 103-112.

¹³ Herodot, *op. cit.*, IV, 33, V, 7; *Real-Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft* (hersch. von A. Pauly, G. Wissowa, W. Kroll, K. Ziegler etc.), Stuttgart, I, 1893, sqq., p. 269-271; Hadrian Daicoviciu, *Bendis*, în *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 87; Mihai Bărbulescu, *Au sujet du culte de la déesse Bendis chez les Daco-Gètes*, în *Acta MN*, VIII, 1971, p. 91-103; Constantin Preda, *Bendis*, în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, București, 1994, p. 174.

¹⁴ *Goldhelm, Schwert und Silberschätze. Reichtümer aus 6000 Jahren rumänischer Vergangenheit*, (Katalog), Frankfurt am Main, 1994, p. 180-181, nr. 61 (Lucia Marinescu); Ioan Glodariu, Vasile Moga, *Tezaurul dacic de la Lupu*, în *Ephemeris Napocensis*, IV, 1994, p. 33-48.

¹⁵ *Ibidem*, p. 47 și notele nr. 41-44.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Radu Florescu, *Bendis*, în *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, 1980, p. 58; idem, *Diana*, p. 133-134; Gabriela Bordenache, *Sculture grece e romane del Museo Nazionale di Bucarest*, 1969, p. 64-69 (Diana).

¹⁸ Mihai Bărbulescu, *op. cit.*, p. 100-103.

¹⁹ Dumitru Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, (résumé: *Les rites funéraires chez les daces et les daco-romains*), București, 1971, p. 183-214; Dan Gheorghe Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul*, Iași, 1981; Mihai Gramatopol, *Artă și arheologie dacică și romană*, București, 1982, p. 33-95.

**GOTTHEITEN DIE IM VORRÖMISCHEN DAKIEN
ANGEBETET WURDEN UND IHRE WIDERSPIEGELUNG
IN DER *INTERPRETATIO ROMANA*
(Zusammenfassung)**

Die Mitteilung wurde innerhalb des „II. Internationalen Kolloquiums für Griechische und Römische Epigraphie“ (16.-18. März 1995, Sintra, Spanien) vorgestellt. Der Autor unterstreicht die Ausmasse der Romanisierung der römischen Provinz *Dacia*. Die Existenz *der interpretatio romana* wird anhand folgender Argumente angenommen: im Hort von Lupu (Kr. Alba) ist auf einem Silberplättchen die Darstellung eines Adlers mit einer Schlange im Schnabel zu erkennen, dabei kann es sich nur um eine Darstellung des Zalmoxis handeln, dem Herren der Erde und des Himmels; auf einem anderen Plättchen ist ein bewaffneter Ritter zu sehen der einen Arm mit geöffneter Hand zum Himmel erhebt, es handelt sich hierbei sicherlich um eine Darstellung von Gebeleizis; auf einem anderen Plättchen ist eine weibliche Figur dargestellt die zwei Tiere hütet, in diesem Falle handelt es sich um Bendis.

CĂRĂMIZI ROMANE ȘTAMPILATE DESCOPERITE LA CLADŌVA (JUD. ARAD)

PETER HÜGEL

Pentru epoca romană valea inferioară a Mureșului¹ fost discutată în istoriografia noastră mai ales în contextul desfășurării graniței de vest a provinciei² sau în legătură cu sistemul de drumuri din Dacia romană³. De-a lungul timpului puținele date din teren⁴, asociate cu laconicele informații oferite de autorii antici⁵, au fost combinate în mai toate variantele cu puțință. Impulsul necesar avansării cercetării îl poate constitui, la ora actuală, doar sporirea volumului de informații provenite din săpături arheologice riguroase. Folosirea unor mijloace de cercetare moderne - aerofotografia, prospecțiunea electromagnetică - se impune cu necesitate. Într-o primă etapă ne propunem publicarea unor materiale romane provenite din săpături arheologice mai vechi sau mai noi, din periegeze și descoperiri accidentale, materiale rămase, din diverse motive, nepublicate.

Începând cu anul 1975 cercetările arheologice de la Cladova au adus în atenția specialiștilor un sit de o complexitate deosebită. Urmele de locuire de pe Dealul Cetății (sau Dealul Carierei), situat la întretăierea văilor Cladovei și a Mureșului (la N de aceasta), în hotarul dintre comuna Păuliș și orașul Lipova (Radna), acoperă mai multe epoci istorice pornind din paleoliticul mijlociu și până în evul mediu. Cele mai semnificative date privesc paleoliticul, perioada de trecere spre epoca bronzului, prima vârstă a fierului, civilizația dacică și, în final, evul mediu. Acestea au fost tratate prioritar în ceea ce s-a publicat până acuma despre acest sit⁶. În trecere se amintește și descoperirea unor cărămizi romane, unele ștampilate, în partea central - sudică a promontoriului⁷. În campaniile 1994 - 1995 în aceeași zonă au apărut, în context stratigrafic clar, alte cărămizi cu ștampila unor unități militare romane⁸.

I. Cărămizi cu ștampila legiunii XIII Gemina

I. 1. Tipul LEGIO XIII GENINA

I. 1. a. *Cărămidă* fragmentară, 24 x 21 x 5 cm; cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit, 10,3 x 2,5 cm; litere în relief înalte de 1,8 cm; Muz. Arad, nr. inv. 16.386. LE(gio) XIII GEN(ina) (Pl. I. 1. a.)

I. 1. b. *Cărămidă* fragmentară, 11 x 10 x 6 cm; cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit, păstrat fragmentar, lățimea 2,5 cm, lungimea păstrată 10 cm; litere în relief înalte de 1,8 cm; Muz. Arad, nr. inv. 16.664. LE(gio) XIII GEN(ina) (Pl. I. 1. b.)

I. 1. c. *Cărămidă* fragmentară, 9 x 13 x 6 cm; cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit, păstrat fragmentar, lățimea 2,5 cm; litere în relief înalte de 1,8 cm; Muz. Arad, nr. inv. 16.712. [LE(gio) XIII] GEN(ina) (Pl. I. 1. c.)

I. 1. d. *Cărămidă* fragmentară, 16 x 10 x 5 cm; cartuș dreptunghiular, simplu adâncit, păstrat fragmentar, lățime 2,5 cm; litere în relief înalte de 1,8 c.; Muz. Arad, nr. inv. 16.508. (Pl. I. 1. d.)

[LE(gio) XIII Ge] N(ina)

I. 1. e. *Cărămidă* fragmentară, 15 x 12 x 5 cm; cartuș dreptunghiular, simplu adâncit, păstrat fragmentar, lățime 2,5 cm, litere în relief, înalte de 1,8 cm; Muz. Arad, nr. inv. 16.716. (Pl. I. 1. e.)

LE(gio) XIIII Gen(ina) |

La toate exemplarele litera N este imprimată sinistrovers (este foarte posibil ca și la I. 1. e. să avem de-a face cu aceeași anomalie). Descoperiri similare la: APULUM (J. Szilágyi, *A Dáciai Erödrenszer Heliöségei és a katonai Teglábélyegek*, în *Diss Pann.*, II, 21, 1946, pl. VI, nr. 90, p. 44; I.I. Russu, în *Apulum*, V, 1965, p. 219 - 220; CIENAD (Fl. Rómer, în *Arch. Közl.*, VII, 1868, p. 191; A. Borza, în *Dacia*, IX-X, 1945, p. 552, fig. I/2; I.I. Russu, în *Apulum*, V, 1965, p. 219 - 220; IDR III/1, p. 248, nr. 277 e); o piesă în MUZEUL BANATULUI TIMIȘOARA (M. Moga, I.I. Russu, *Lapidarul Muzeului Banatului. Monumente epigrafice romane*, Timișoara, 1974, 40 a; IDR III/1, p. 251). Acest tip este discutat de I.I. Russu, *Inscriptiones tegularum legionis XVIII Geminae*, în *Apulum*, V, 1965, p. 219 - 220 și amintit de V. Moga, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea XIII Gemina*, Cluj - Napoca, 1985, p. 62. Imprimarea inversă a literei N este socotită eroare de cărămidar. Precizări cronologice semnificative nu sunt deocamdată posibile.

I. 2. Tipul cu dublu registru, cu antroponim

I. 2. a. Cărămidă fragmentară, 15 x 12 x 5,2 cm; cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit, lățimea 3,2 cm; litere în relief, înalte de 1,1 cm, pe două rânduri; Muz. Arad, nr. inv. 16.713. [Le]G(io)X|IIII Gem(ina) |..S.....(Pl. I. 2. a.)

Starea de conservare a ștampilei este precară. Se pot desluși doar linia despărțitoare, în relief, dintre cele două registre, litera G și cifra X, precum și litera S din antroponimul cărămidarului (în rândul al doilea) Reconstituirea, numelui cărămidarului este imposibilă. În genere ștampilele incluzând numele cărămidarului sunt datate mai târziu decât cele care cuprind doar apelativul unității militare, resp. la începutul sec. III d. Hr. (V. Moga, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea XIII Gemina*, Cluj - Napoca, 1985, p. 62 sq)

II. Cărămizi cu ștampila COHORS II FLAVIA COMMAGENORUM

II. 1. Tipul sinistrovers, cu pastilă și L în chip de „lambda”

II. 1. a. Cărămidă fragmentară, 17 x 14 x 5 cm; cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit, lățimea 2,3 cm, lungimea păstrată fragmentar (5,7 cm); litere în relief înalte de 1 cm; Muz. Arad, nr. inv. 16.502. [CO]H (ors) II FL(avia) CO(mmagenorum) (Pl. II. 1. a.)

II. 1. b. Cărămidă fragmentară 14 x 12 x 5 cm; cartuș simplu, dreptunghiular, adâncit, lățimea 2,4 cm, lungimea păstrată fragmentar (4,5 cm); se păstrează doar două pastile; Muz. Arad, nr. inv. 16.715. [Coh(ors) II Fl(avia)] CO(mmagenorum) (Pl. II. 1. b.)

II. 1. c. Cărămidă fragmentară x x 5 cm; cartuș dreptunghiular, simplu adâncit, lățimea 2,3 cm, lungimea păstrată fragmentar (5 cm); litere în relief înalte de 1 cm, se păstrează doar a douaastă din cifra 2 și literele FL (L în chip de „lambda”); Muz. Arad, nr. inv. 16.716. [Coh(ors) I] FL(avia) CO(mmagenorum) (Pl. II. 1. c.)

Toate cele trei ștampile aparțin aceluiași tip, imprimate sinistrovers cu două pastile în capăt, încadrate în câte un careu adâncit, care credem că reprezintă o formă grafică aparte a prescurtării CO(mmagenorum) sau „un desen care asociat cu numele unității poate fi un semn distinctiv al acesteia” (C.C. Petolescu, L. Mărghitan, *Țigle și cărămizi ștampilate din termele de la Micia*, în *Muzeul Național*, I, 1974, p. 256, n. 51). Ștampilele reprezintă a variantă a tipului descris de C.C. Petolescu și L. Mărghitan, în *Muzeul Național*, I, 1974, p. 256, nr. 197, resp. de I.I. Russu, în IDR III/3, p. 201, nr. 197, tip III. Deși s-a presupus la un moment dat că ștampilele de acest tip ar fi aparținut cohorții II *Hispanorum*, care

ca atare ar fi staționat la Micia (C.C. Petolescu, în *Sargetia*, IX, 1972, p. 44, n. 24; C.C. Petolescu, L. Mărghitan, în *Muzeul Național*, I, 1974, p. 256-257; O. Floca, St. Ferenczi, I. Mărghitan, *Micia. Grupul de cuptoare romane pentru ars ceramica*, Deva, 1970, p. 9), era vorba de fapt de o citire cronată a ștampilei resp. a grupului de litere FL interpretat drept „H”, ștampilele menționate aparținând de fapt cohorții II *Flavia Commagenorum* (I.I. Russu, în IDR III/3, p. 201; N. Gudea, *Recent Research on the Limes of Roman Dacia*, in *The XIIIth International Congress of Roman Frontier Studies*, in *BAR*, 1980, p. 807).

Cărămizile au fost descoperite în umpluturile locuințelor atelier nr. 2 (I. 1. c. și d. II. 1. a.), nr. 4 (I. 1. b.) și nr. 5 (I. 2. a.), la adâncimi, față de nivelul de călcare actual, de 0,7 - 0,8 m. Restul pieselor au fost găsite în preajma clădirii de piatră medievală, resp. în interiorul ei (I. 1. a.) lângă zidul sudic al acesteia (în SVIII, II. 1. c.) și în exteriorul zidului vestic, în dreptul intrării (în SXII, I. 1. e și II. 1. b). Ultimele trei piese provin dintr-un context stratigrafic interesant, respectiv dintr-un strat de dărămătură anterior primului nivel de construcție al clădirii de piatră, ale cărei ruine se mai văd și astăzi în teren. Acest nivel umple urmele de scoatere ale unor ziduri de piatră. Fragmente de cărămizi romane au mai fost folosite și în emplectonul zidăriei medievale, alături de cărămida medievală. Prima clădire medievală, de piatră, nu poate fi anterioară sfârșitului de sec. XII. Cărămizile ajunse în umplutura locuințelor atelier (care au funcționat probabil la sfârșitul sec. XII și începutul sec. XIII) provin din prima clădire de piatră medievală.

Deși stadiul actual al cercetărilor nu permite încă o concluzie fermă în ce privește existența pe Dealul Carierei de la Cladova a unui punct fortificat roman, există totuși unele indicii în acest sens: alături de cărămizile menționate și de un mare număr de cărămizi neștampilate, au mai fost descoperite și *pilae* de hypocaust (circulare), un fragment de conductă din ceramică, mici fragmente de *terra sigillata*, o cheie de factură romană; 2. există un nivel de dărămătură anterior nivelului de construcție al primei clădiri medievale de piatră, nivel care umple urmele unor ziduri pe piatră scoase care au aparținut unei clădiri care avea altă orientare decât cea medievală; 3. cărămida romană folosită în zidăria medievală se prezintă exclusiv sub formă de fragmente fiind utilizată ca umplutură, în condițiile în care în același tract de zid se folosește și cărămida medievală, ori ni se pare improbabil ca un material de umplutură să fi fost adus tocmai de la Micia, situată la aproape 100 km în amonte.

Credem că actualul volum de informații ne permite formularea ipotezei că în cazul descoperirilor de Cladova - Dealul Carierei ne aflăm în fața unor elemente care indică existența unui punct fortificat roman în triunghiul Lipova⁹ - Neudorf¹⁰ - Cladova. Cercetările viitoare vor fi în măsură să-l localizeze mai precis.

NOTE

⁹ Ca „vale inferioară a Mureșului” desemnăm cursul râului cuprins între Micia și Partiscum (cca. 250 km); vezi și *Aradul pe treptele istoriei*, Arad, 1978, p. 18 sqq (A. Ardelean); I. Ferenczi, în *Ziridava*, XI, 1979, p. 128 - 130; Al. Borza, *Banatul în timpul romanilor*, Timișoara, 1943.

¹⁰ cf. I. Ferenczi, în *Ziridava*, XI, 1979, p. 131 - 138 (cu întreaga bibliografie până la data respectivă), mai nou vezi la D. Benea, în *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden - Württemberg*, 20, 1986, p. 451 - 460; D. Benea, A. Bejan, în *Thraco - Dacia*, IX, 1992, p. 45 sq; D.

Benea, în *Analele Banatului*, III, 1994, p. 309 sq.

³ I. Ferenczi, în *Tibiscus*, III, 1974, p. 111 - 127 (cu toată bibliografia); mai nou vezi n. 2;

⁴ Marea majoritate a descoperirilor sunt accidentale, multe vechi și neverificabile: datele provenite din săpăturile de la Bulci (I. Ferenczi, M. Barbu, în *Ziridava*, X, 1978, p. 67 - 81; Idem, în *MCA A XII-a Sesiune de Rapoarte Arheologice*, Oradea, 1979, p. 289 - 290) încă nu definesc un context roman clar.

⁵ cf I. Ferenczi, *Tibiscus*, III, 1974, p. III sqq.

⁶ *RepArhAr*, sv. Cladova; V. Boroneanț, în *Ziridava*, XI, 1979, p. 109 sqq; Idem, în *Ziridava*, XII, 1980, p. 118-120; Idem, în *Ziridava*, XVI, 1982, p. 109 - 119; V. Boroneanț, P. Hurezan, în *Ziridava*, XV - XVI, 1987, p. 67 sqq

⁷ vezi n. 6

⁸ V. Boroneanț, P. Hurezan, P. Hügel, *Rapoarte arheologice privind săpăturile din 1994*, București, 1995, sv *Cladova*.

⁹ D. Tudor, *OTS*, p. 59.

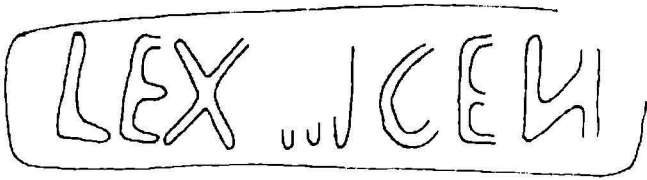
¹⁰ S. Marki, *ArMon*, II, 1, p. 23

RÖMISCHE GESTEMPELTE ZIEGELN AUS CLADOVA (KR. ARAD) (Zusammenfassung)

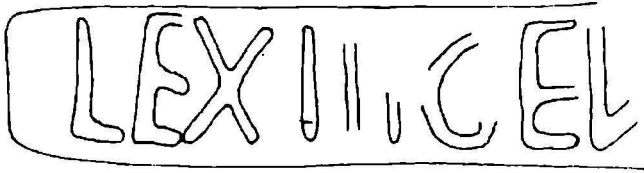
Während der Ausgrabungen aus den Jahren 1994 - 1995 von Cladova-Dealul Carierei (Kr. Arad) wurde eine relativ grosse Anzahl von römischen Backsteinen gefunden. Einige von diesen tragen die Stempel römischer Militäreinheiten: *legio XIII Gemina* und *cohors II Flavia Commagenorum*. Die Stempel gehören folgenden Typen an: LE(gio) XIII GEN(ina), {LĒ}G(io) X|III Gem(ina) | ... |S| ... | bzw. |CO}H II FL(avia) CO(commagenorum). Den Stempel der Legion aus Apulum tragen 6 Ziegeln, davon einer mit doppeltem Register und Anthroponym. Sechs dieser Stempel enthalten einen möglichen „Stempelfehler („N“, sinistrovers, statt „M“). Die Stempel der Kohorte sind aus Micia bekannt wo diese ihre Garnison hatte. Die Ziegelsteine stammen aus klar definierbaren archäologischen Kontexten: aus dem Emplekton eines mittelalterlichen Mauerwerkes, aus einer Füllschichte die in die Zeitspanne zwischen dem I. Jh. n.Chr. und dem XII. Jh. n.Chr. zu datieren ist.

Von derselben Grabungstätte stammen auch andere römische Fundstücke: einige Bruchstücke von *terra sigillata*, Fragmente von Keramikrohren, ein Schlüssel. In diesem Zusammenhang ist damit zu rechnen, dass auf dem Dealul Carierei („Steinbruchberg“) von Cladova, der sich nördlich der Marosch befindet, ein vom römischen Militär kontrollierter Punkt befand. Obwohl noch keine klaren Baustrukturen gesichert werden konnten, sind die Funde von Cladova die ersten die einem sicheren stratigrafischen Kontext zuzuordnen sind und gleichzeitig die zahlenmässig reichsten römischen Ziegelstempelfunde an einem Ort der am unteren Lauf der Marosch gelegen ist (Sinnicolau Mare und Cenad ausgenommen). Hiermit werden der Hypothese hinsichtlich des Verlaufs des Limes entlang der Marosch neue Argumente geliefert. Desgleichen rückt die Zugehörigkeit des Banates zur römischen Provinz Dacia in ein neues Licht. Von den folgenden Forschungen werden weitere Klärungen erwartet.

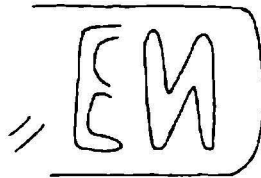
Planşa I

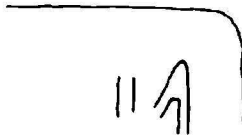
I. 1. a

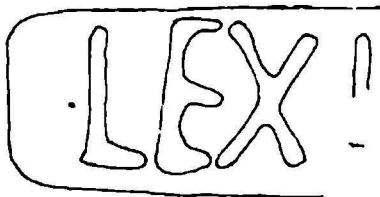
I. 1. b.

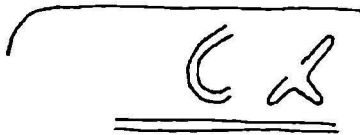
I. 1. c.

I. 1. d.

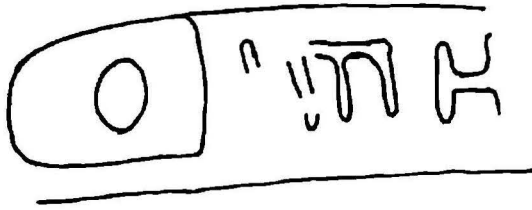

I. 1. e.

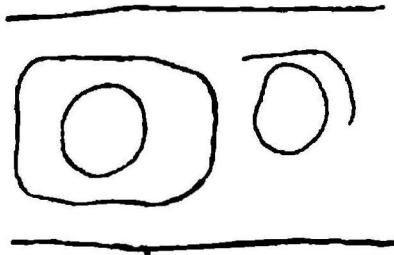

I. 2. a.

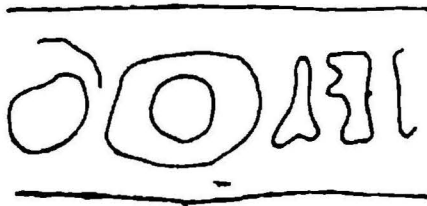
Planşa II

II. 1. a.

II. 1. b.

II. 1. c.

AȘEZAREA DACO-ROMÂNĂ DE SEC. IV. D. HR. DE LA ARAD-GAI (I)

EUGEN D. PĂDUREANU

Materialul arheologic prezentat în acest articol, provine din colecția Gh. Miloi fiind descoperit pe teritoriul municipiului Arad, în partea de vest a cartierului Gai.¹ Punctul în discuție este un grind situat în stânga șoselei naționale Arad - Nădlac. În apropiere se găsește un veche albie a Mureșului. Punctul figurează în literatura de specialitate cu numeroase descoperiri aparținând unor epoci diferite, fiind intens locuit.²

Materialul arheologic a fost salvat de juristul Gh. Miloi în perioada 1954-1958, cu ocazia utilizării unei cariere de nisip și constă din: fragmente ceramice aparținând unor vase, chirpic, vetre, o fusaiolă dintr-un perete de vas cenușiu, o monedă de bronz romană-târzie, material osteologic (cochilii de melci, valve de scoici, coarne și oase de cervidee).

I. *Ceramica*. Din ceramică au fost realizate un număr însemnat de tipuri de vase. Întâlnim ceramica lucrată cu mâna și ceramica lucrată la roată.

A. *Ceramica lucrată cu mâna*, este procentual redusă (3%) Pasta este impură, de culoare brun-cărămizie cu pete negricioase. Forma cunoscută este *vasul-borcan* (Pl. V/5).

B. *Ceramica lucrată la roată*. După tipul de pastă utilizat întâlnim ceramica lucrată la roată din *pastă fină* și din *pastă zgrunțuroasă*. Ceramica lucrată la roată după culoarea vaselor rezultată după ardere, o împărțim în ceramică de culoare cenușie, maronie și roșie-cărămizie.

1. Ceramica lucrată la roată din pastă fină cenușie, prezintă o multitudine de nuanțe (gri-cimentie, plumburie, negru-cenușiu). Arderea este bună, străbate pereții vaselor în majoritatea cazurilor. Uneori miezul este negru cenușiu. Suprafața exterioară este la majoritatea lustruită. Formele cunoscute sunt: a/ căni și cănițe cu o toartă (Pl. II/1; III/2,5), b/ urcioare (Pl. VII/5; IV/2), c/ străchini și castroane (Pl. I 1-7), d/ chiupuri mari și mijlocii (Pl. II/2;4;IV/6), e/ vasul zvelt, piriform (Pl. II/5.), f/ vasul-biberon (Pl. III/4). Ornamentele sunt: în relief (nervuri tehnologice) (Pl. II/3,5), incizate cu bețișorul și lustruite-meandru (Pl. VIII/11). Des întâlnite sunt ornamentele lucrate având motivele: linia în zig-zag și meandrul (Pl. II/4,5; VIII/6) motivul brăduțului (Pl. V/2), linii verticale șerpuite încadrate de linii paralele verticale alcătuind registre (Pl. V/3), benzi de linii în val sau simple, realizate cu piaptănul în timpul lucrului la roată (Pl. VIII/7,8). Fragmentul de vas-biberon (?) păstrează urme de vopsea de culoare neagră. Buza unui vas (Pl. II/5) păstrează cinci linii incizate după ardere (unitate de măsură pentru capacitatea vasului?). *Fundul vaselor*, este tăiat drept, uneori ușor concav (Pl. III 5; IV/1,4,5,6.), subliniat printr-o talpă (Pl. IV/2,3), împinsă spre interior (Pl. IV/5). Lipsesc fundurile *inelare*.

2. Ceramica lucrată la roată, din pastă de culoare *maronie* este numeric redusă. Suprafața exterioară este bine lustruită. Formele cunoscute sunt: castronul (Pl. VII/) și urciorul (Pl. VII/5). Ornamente nu se cunosc.

3. Ceramica lucrată la roată din pastă fină, roșie - cărămizie, este excepțional arsă, pereții vaselor prezintă rezonanță, arderea străbătându-i. Rareori miezul este negru cenușiu. Suprafața exterioară este lustruită. *Formele* cunoscute sunt: castronul

(Pl. VI/1,2) vasul zvelt, priform (Pl. VI/5) vasul mijlociu (Pl. VI/4) chiupul mijlociu (Pl. VI/6). Ornamentele constau din: nervuri tehnologice (Pl. VI/3-5, VIII/9), benzi de linii în val trase cu piaptănu (Pl. VI/3), striuri rare, ornamente lustruite - linia în zig-zag plasată între două nervuri (Pl. VIII/9, VI/6) La *interior* sunt vizibile „coaste” realizate în timpul lucrului la roată. Fundul vaselor este tăiat drept (Pl. VIII/3) uneori împins spre interior (Pl. VIII/5). Foarte numeroase sunt fundurile de vase subliniate printr-o talpă (Pl. VIII/4). Numeroase sunt urmele de desprinderi cu sfoara de pe discul roții olarului, uneori ceramica păstrează urme de vopsea de culoare alb-crem. Un alt fragment ceramic (Pl. VI/5) păstrează incizii intenționate. Este greu de apreciat care a fost intenția meșterului olar.

Ceramica lucrată la roată din *pastă zgrunțuroasă*, o întâlnim în procent redus, pasta conține mult nisip care-i dă un aspect aspru la pipăit. Culoarea este brun gălbui cu pete negricioase. *Formele cunoscute* sunt: vasul - borcan și strachina (Pl. VII/1-4) *Ornamentele* întâlnite sunt: benzi de linii incizate cu piaptănu pe buză și imediat pe gât (Pl. VII/2). În interior se observă coaste. Fundul este tăiat drept (Pl. VII/4). Din peretele unui vas cenușiu lucrat la roată a fost obținută o fusaiolă (Pl. VIII/12).

Întreg materialul arheologic a fost descoperit în interiorul unor locuințe de tip semi-bordei după afirmația descoperitorului. Alături de ceramică se găsea o mare cantitate de valve și cochilii, precum și fragmente osteologice, unele cu urme de prelucrare, aparținând în general cervideelor.

Materialul arheologic, în speță ceramica, după *pastă*, formă și ornamente, poate fi încadrat la începutul sec. IV-lea d. Chr. Elementele care pledează pentru această încadrare sunt: lipsa fundurilor înelare și prezența în număr mare a celor cu talpă, ornamentele lustruite, lipsa fructierelor. Fragmentul de picior aparținând unei fructiere de culoare cenușie, bine lustruite la exterior (luciu metalic) nu aparține sec. III-IV d. Chr. ci sec. I î. Chr. - I d. Chr. și l-am prezentat pentru a sublinia continuitatea locuirii în acest spațiu.

Încadrarea cronologică este întărită și de descoperirea în interiorul unui bordei, pe fund, a unei monede de bronz foarte uzate de la Constantin I.³

Materialul arheologic descoperit la Arad - Gai (I), prezintă analogii cu descoperirile din zone apropiate Arad-Ceala⁴, Arad-Grădiște (str. Lucreției)⁵, Arad - Grădiște (sere)⁶, Arad-Bujac⁷, Arad - Fabrica Teba⁸, Arad-Micălaca (Deluț)⁹, Arad-Vladimirescu (Pădurea vrăbiilor)¹⁰, Arad-Vladimirescu (gară)¹¹, Horia-vest¹², Moroda¹³, Sântana¹⁴, de asemenea cu descoperirile de la Arad-Grădiște (str. Voievod Moga), Aradul Nou (Str. A. Ipătescu, Str. Constituției, „La bufniță”, Stația de pompare Nr.3) Bodrogul Nou - „Către Vale”, Cicir-„Sălciile lui Muchi”, Horia-vest, Neudorf - „Pârăul Roșia”, Păuliș - „Dealul Bătrân”, Sâmbăteni - „Către cicireni”, Șagul - „Pădurița”)¹⁵.

Întâlnim analogii și în așezările din Crișana¹⁶, nord-vestul țării¹⁷ și Banat¹⁸. Fără îndoială că ne găsim la Arad-Gai (I), în fața uneia din sutele de așezări ale autohtonilor daco-romani mai precis dacilor romanizați într-un grad mai accentuat, datorită așezării lor în apropierea fostei granițe de vest a Daciei romane¹⁹.

Influența romană se manifestă mai pregnant în reproducerea unor forme specific romane, vasul-borcan (pl. VII/1-2) strachina-farfurie (pl. VII/3) ambele tipuri confecționate din *pastă zgrunțuroasă* în aceeași tehnică romană²⁰, castronul confecționat din *pastă cenușie* sau roșie (pl. III/1) arse în tehnica romană²¹. Ornamentarea buzei la vasul - borcan susmenționat, este tot o moștenire romană²², ca și de altfel fundurile vaselor împinse spre interior²³.

Ceramica descoperită la Arad-Gai (I), își păstrează însă pregnante trăsături

specifice ceramicii dacice. Astfel vasului mijlociu de la Pl. VI/4 îi găsim bune analogii ca formă și ornamente în ceramica daco-getică²⁴. La fel chiupurile mijlocii și mari, ornamentate cu benzi de linii simple sau în val, cu pereți până la 2 cm își au originea în chiupurile dacice care la rândul lor își au originea în ceramica grecească²⁵.

Atât tehnica de ornamentare prin lustruire, cât mai ales motivele utilizate, sunt o clară moștenire din olăria geto-dacică²⁶. De fapt locuințele de sec. IV. d. Chr. au antrenat ceramică dacică și ceramică *net romană*, dovedind o clară continuitate. Intensa locuire de pe grindul de la Arad - Gai I, este explicabilă atât prin detaliile de planimetrie (grindul apărut de inundații) cât și de prezența râului Mureș și a unor brațe secundare. Zona împădurită atunci, bogată în vânat și pește după cum o dovedește materialul osteologic, va fi fost un motiv în plus pentru locuirea de aici. Întinderea așezării cât și alte precizări vor rezulta în urma unor săpături de amploare.

NOTE

¹ Juristul Gh. Miloi din Arad (decedat 1993) a efectuat o lungă perioadă (1950-1979) cercetări de teren în jud. Arad, salvând un bogat material arheologic. O parte a acestui material arheologic mi-a fost cedat pentru publicare. Mulțumesc și pe această cale familiei pentru cedarea materialului și permisiunea de a-l publica.

² *Repertoriul arheologic al jud. Arad.* - sv. Arad - Gai (I) (denumire dată de juristul Gh. Miloi).

³ Se găsește în colecția Gh. Miloi.

⁴ I. H. Crișan, *Continuitatea dacică în Câmpia Aradului*, în *Apulum* VII/1, 1968, p. 243-246.

⁵ F. Dudaș, *Un mormânt autohton din sec. III-IV e.n. descoperit la Arad-Grădiște*, în *Ziridava*, V, 1975 p. 13-15, Pl. I/1; Pl. II/3-12.

⁶ Egon Dörner, în *Materiale*. IX, p. 446, fig. 2/1

⁷ M. Zdroba, *Săpăturile de salvare de la Arad-Bujac*, în *Ziridava*, XIV, p. 75-76 fig. 5.6; Pl. III/1.3.

⁸ E. Dörner, *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădean*, Muzeul Județean Arad, 1968, p. 25, fig. 16.

⁹ Material ceramic în studiu din aceeași colecție Gh. Miloi.

¹⁰ M. Barbu, *Săpăturile arheologice de la Arad-Vladimirescu. Campania 1979*, în *Ziridava*, XII, 1980 p. 155-156.

¹¹ E. D. Pădureanu, *Descoperiri arheologice în hotarul comunei Arad-Vladimirescu*, în *Ziridava* XI, p. 151-152, Pl. X/1-4; 7, 8; IX/1-10; XII/1-5; XV/2.

¹² E. Dörner, *op. cit.*, p. 24-25.

¹³ S. Dumitrașcu, D. Mălăescu, F. Dudaș, *Așezarea dacică de la Moroda din sec. II-IV e.n.*, în *Lucrări Științifice. seria B.*, Oradea, 1970, p. 160-162, 165-167, Pl. III/1-7; IV/1-7; V/1-8; VI/7-8.

¹⁴ M. Barbu, E. Dörner, *Cercetările arheologice de la Sântana. Campania 1979 în Ziridava*, III, 1980, p. 131-151.

¹⁵ Eugen D. Pădureanu, *Așezări de sec. III-IV e.n. pe cursul inferior al Mureșului*, în *Crisia*, XVIII, 1988, p. 381-391 Pl. II/9-14; III/1-14, IV/1-31; V/1-15; VI/1-15; VIII/1-9, IX/1-4; 6-17; X/4-11, 13-16; XIV/1-4, 6.6-a.

¹⁶ S. Dumitrașcu, *Munții Apuseni Note arheologice. Biblioteca Crisia*, VIII, notele 142-146, 148, p. 14.

¹⁷ Gh. Lazin - I. Nemethi, *Descoperiri dacice de sec. II-IV e. n. în zona Carei. în Crisia*, 1972, p. 199-213; S. Dumitrașcu - T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Mediașul Aurit*, Muzeul de Istorie Satu Mare, 1967.

¹⁸ A. Bejan, *Complexul ceramic de la Lenaheim (jud. Timiș) din sec. IV e.n.*, în *Banatica*, II, 1973 p. 131, 136 fig. 1/4-8 E. Iaroslavschi, Gh. Lazarovici, în *Acta MN*, 1978 p. 255-261.

¹⁹ E. Dörner, *Dacii Liberi din Câmpia Aradului și stagiul lor de romanizare în sec. II-IV e. n.*, în *Ziridava*, III-IV, 1974, p. 93-103; D. Protase în *Autohtonii în Dacia*, vol. I. București, 1980, atrage

atenția că noțiunea de daco-roman poate fi înțeleasă în mai multe feluri. În cazul nostru este vorba de o așezare populată de *daci romanizați* din perioada *post aureliană*.

²⁰ Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1967, Pl. XXXV/349; L. XIX/tipul 5 (850-855) în special 853.

²¹ G. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova 1980, p. 148 Pl. XXV/2 (M. 179).

²² *Ibidem*, Pl. V. M. 29/1; *Ceramica romană...* pl. L. XVIII/842; L. XIX/843-847.

²³ Gh. Popilian, *Ceramica romană...*, Pl. XXXV/343; XL/417; *Necropola daco-romană*. Pl. I/M2/1; XXIII/M 160/1; XIX/M 206/1.

²⁴ I.H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978 Pl. 64/5.

²⁵ S. Dumitrașcu, *Chiupuri dacice (Phitoi, Dolia) descoperite în jud. Bihor*, în *Crisia*, XVIII, 1988, p. 15 nota 23.

²⁶ Supra nota 24, pl. 80/1-7, 9. Registrele de linii ondulate lustruite apar și la dacii liberi din Moldova (v. I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1982, fig. 12/1-3). Motivul brăduțului lustruit este des întâlnit pe ceramica daco-getică, a dacilor liberi, ori daco-romanilor, v. bunăoară la Biharia (S. Dumitrașcu, I. Crișan, în *Crisia*, XVIII, 1988, Pl. IX/1; *Colonești-Mărușei*, în Muntenia, Gh. Bichir, *Geto-dacii din câmpia Munteniei din epoca romană*, Pl. XXV/15).

EXPLICAȚIA PLANȘELOR

Pl. I. Arad - Gai I; 1-7 Ceramică cenușie lucrată la roată.

Pl. II. Arad - Gai I; 1-5 Ceramică cenușie lucrată la roată.

Pl. III. Arad - Gai I; Ceramică cenușie lucrată la roată.

Pl. IV. Arad - Gai I; 1-6 Ceramică cenușie lucrată la roată.

Pl. V. Arad - Gai I; 1-4 Ceramică cenușie lucrată la roată; 5 - lucrată cu mâna.

Pl. VI. Arad - Gai I; 1-6 Ceramică roșie lucrată la roată.

Pl. VII. Arad - Gai I; 1-4 Ceramică zgrunțuroasă lucrată la roată; 5-6 ceramică brună lucrată la roată.

Pl. VIII. Aradul Nou - Gai I; 1 - Ceramică romană, cărămie; 2 - Fragment de picior de la un vas fructieră (sec. I. î. Chr. - I d. Chr.); 3-5 funduri de vase de culoare roșie; 6-9, 11 fragmente ceramice ornamentate cu linii lustruite; 7,8 cu benzi vălurite incizate; 12 fragment de fusaiolă.

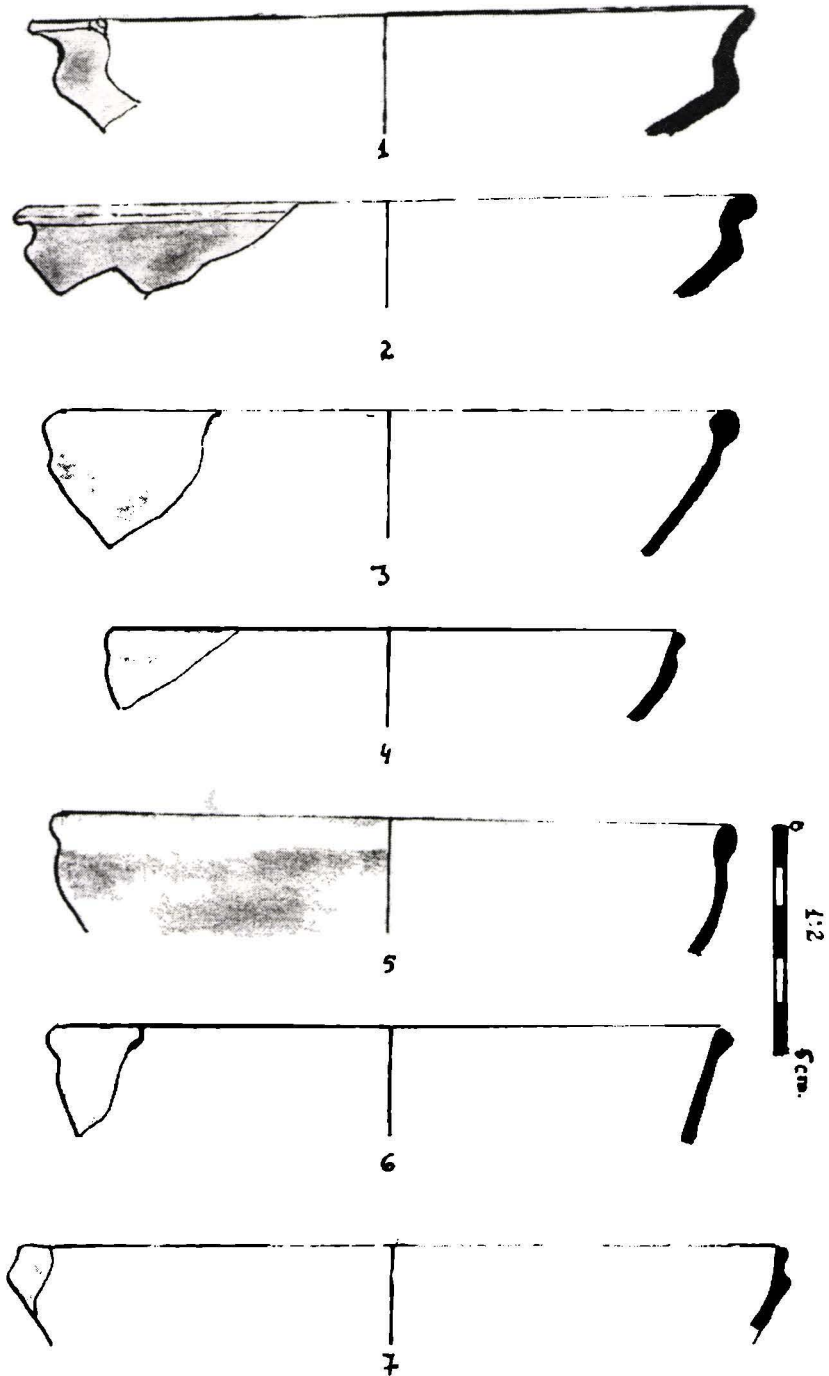
DIE DAKISCH-RÖMISCHE SIEDLUNG AUS DEM IV. JAHRHUNDERT VON ARAD-GAI (I) (KR.ARAD)

(Zusammenfassung)

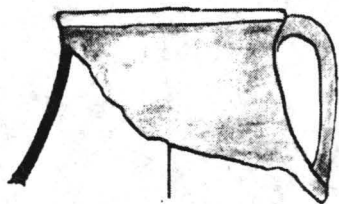
Der Autor stellt das von Gh. Miloi in Arad-Gai entdeckte und gerettete archäologische Material vor.

Die Keramik ist scheibengedreht, aus einer feinen (grau, braun, ziegelrot) oder grobkörnigen Pasta gearbeitet. Die Formen und die Ornamentik erlauben eine chronologische Einordnung ins IV. Jh. n.Chr. Die Datierung wird von einer Bronzemünze des Constantin I, in einer halbvertieften Wohnung gefunden, unterstützt. Die klare dakische bzw. römische Tradition in der die Keramik angefertigt wurde, erlaubt uns sie den romanisierten Dakern zuzuschreiben.

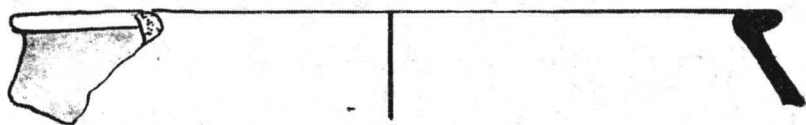
Planşa I

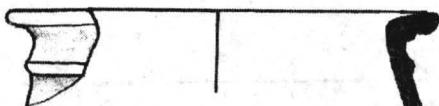
Plansa II

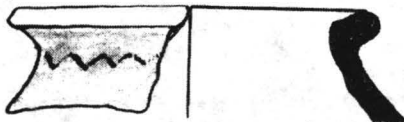
1

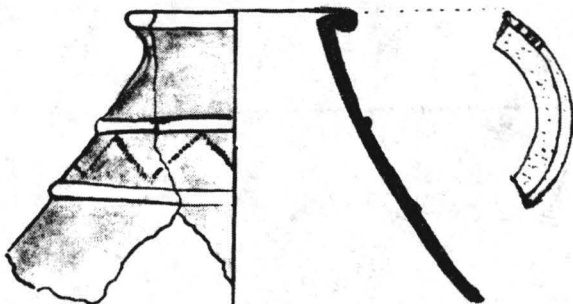
2

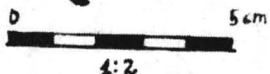
3

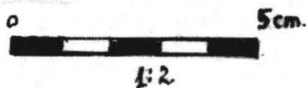
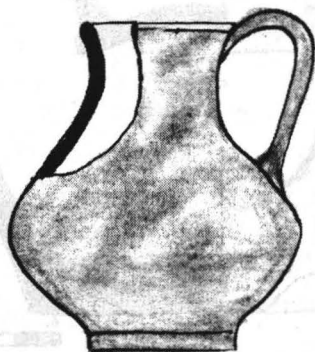
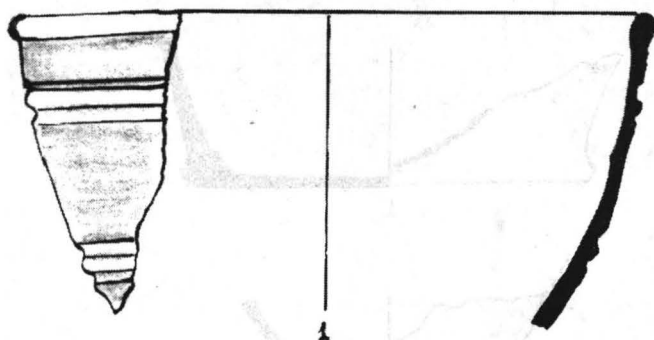
4

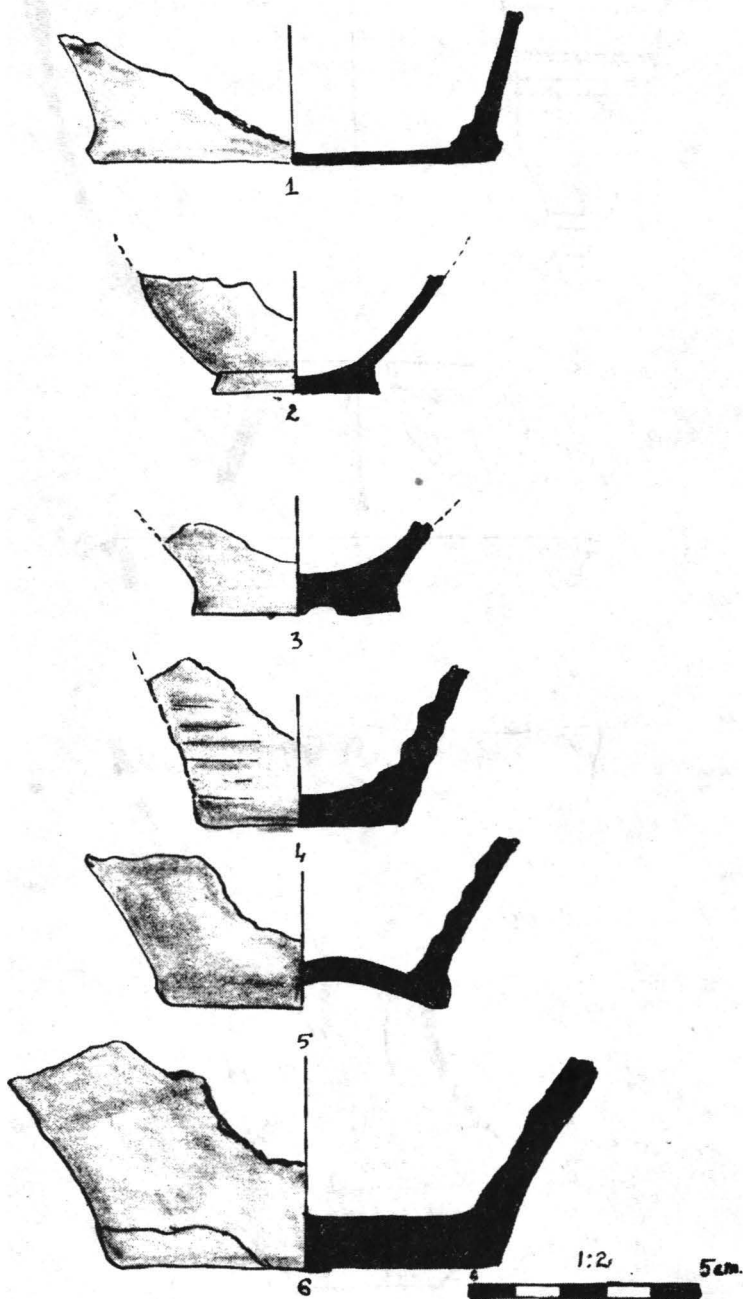
5

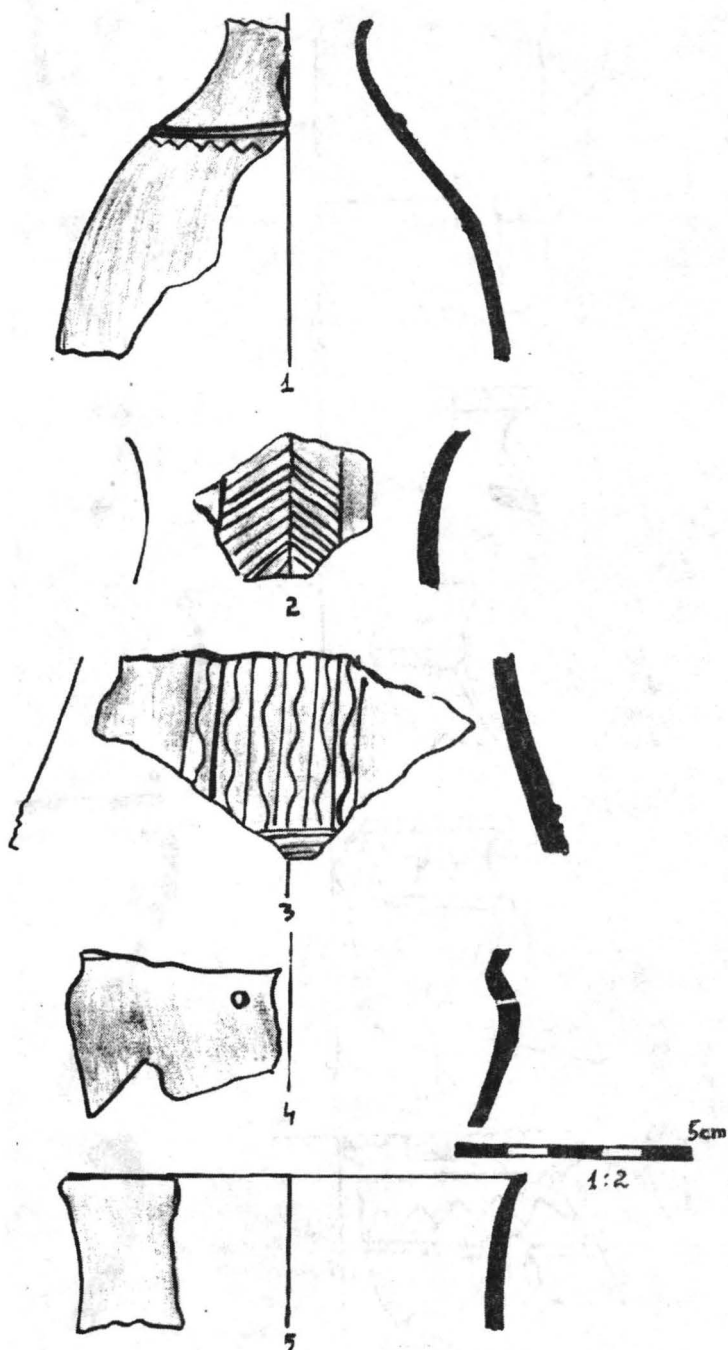
Planşa III

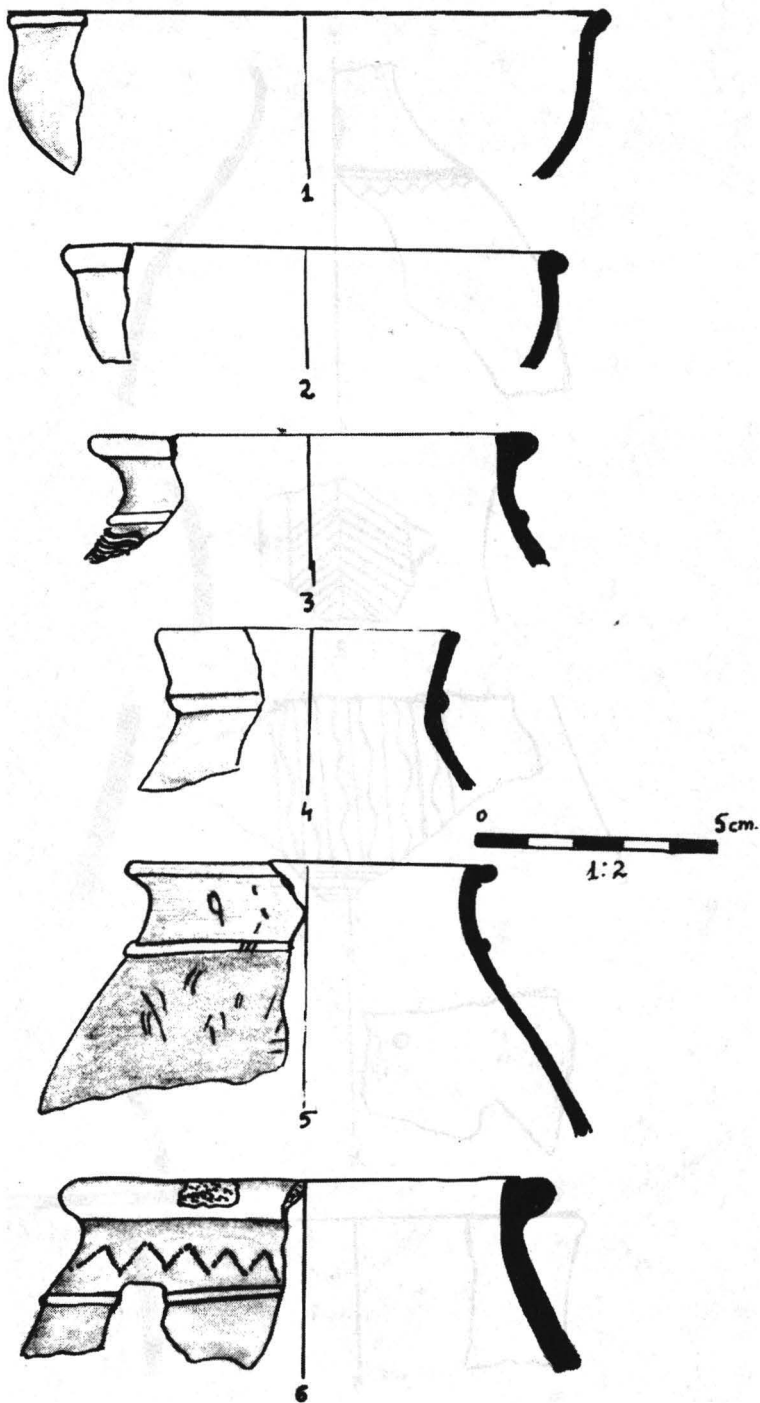
Planşa IV

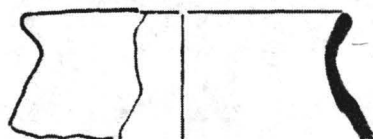
Planşa V

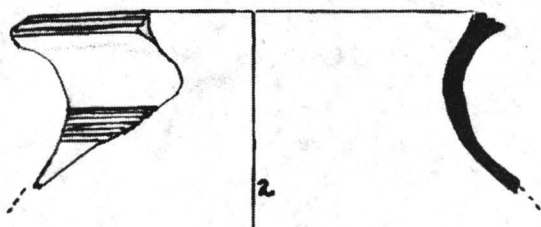
Planșa VI

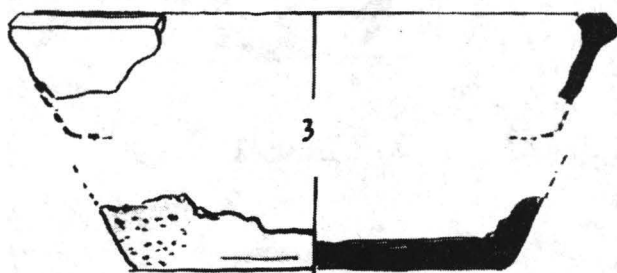
Planșa VII

1

2

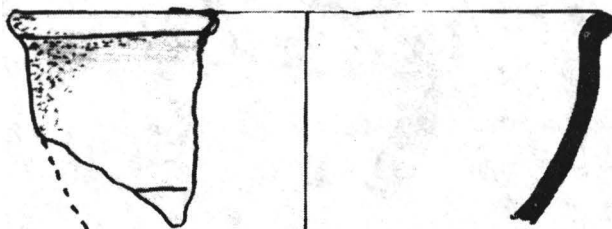
3

4

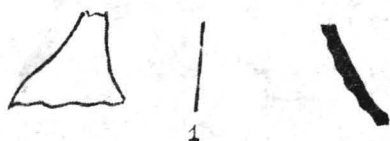

1:2.

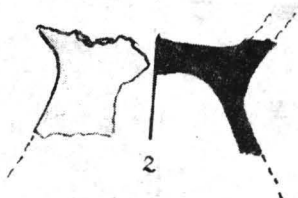

6

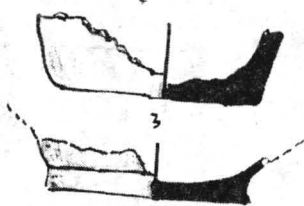
Planşa VIII

1

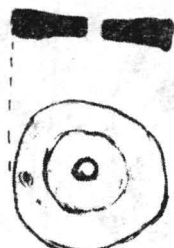
2

3

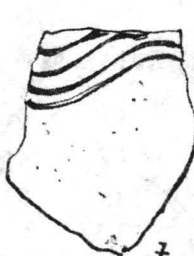
4

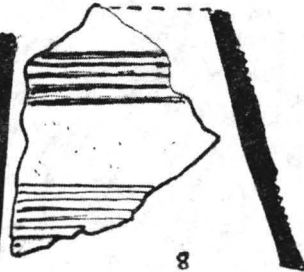
12

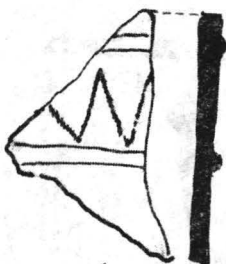
6

7

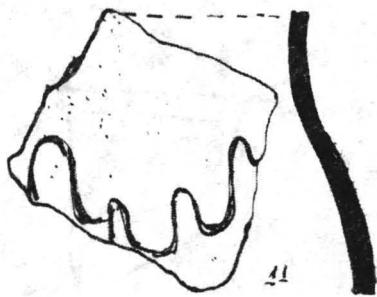
8

9

10

11

ÎN LEGĂTURĂ CU CATARAMA TIP SUCIDAVA DESCOPERITĂ LA PECICA - JUDEȚUL ARAD

MIRCEA BARBU

Creștinismul, pe teritoriul arădean, la fel ca pe întregul spațiu românesc, s-a răspândit într-o formă simplă, populară, la început fără așezăminte religioase deosebite și fără o ierarhie bisericească. Elementul creștin s-a alimentat cu influențele cultural religioase din sudul româno-bizantin. Viabilitatea sa în zonă s-a datorat romanității locale și legăturilor acesteia cu sudul Dunării.

În județul Arad, elemente cu grad de probabilitate creștină au fost descoperite la Lipova, Pecica, Zăbrani, Felnac, Vladimirescu, Vărșand, Chișineu - Criș. De la Lipova provin două opaițe în formă de pește. Primul dintre acestea, confecționat din bronz, poate cu caracter creștin, în jurul anului 1868 se găsea într-o colecție particulară și apoi a dispărut. Al doilea opaiț, de lut, provenit de pe teritoriul localității, tot în formă de pește cu crisme și cruce, se află în momentul de față la muzeul din Timișoara¹.

De la Felnac provin tipare de piese cruciforme de harnașament și centură de influență bizantină, descoperite în anul 1899 într-o groapă de pietriș pe malul Mureșului. Tiparele au servit la confecționarea unor garnituri de centură, piese ornamentale pentru împodobirea centurii și a pieselor de harnașament. Descoperirea datează din secolul VII și aparține epocii avare timpurii².

La Vărșand, în cimitirul din marginea satului cu ocazia săpării unei gropi de mormânt în anul 1990, a fost descoperit un vas aparținând perioadei secolelor V-VI. Pe umărul vasului este incizată o cruce cu dimensiunile de cca 2 cm. Vasul se află în muzeu, dar măргеele și piesele de metal aflate în interior nu au fost recuperate³.

În apropiere, în anul 1949, săpăturile efectuate de Dorin Popescu au dus și la descoperirea unui mormânt din aceeași perioadă⁴. Nu excludem posibilitatea ca și vasul acesta să fi făcut parte din inventarul unui eventual mormânt.

Cea mai semnificativă piesă ce poate fi atribuită creștinismului din această perioadă, este însă o cataramă de tip Sucidava, descoperită la Pecica în urma săpăturilor efectuate de Lászlo Dömötör în anii 1899 - 1901⁵. Catarama, aflată în fondul vechi al muzeului, provine se pare de la un mormânt surprins de arheologul arădean, în campaniile efectuate pe „Șanțul Mare” și în apropiere. În același context au apărut două fragmente de fibulă din bronz și o fibulă întreagă digitală. Probabil catarama ovală din bronz de la Muzeul Național din Budapesta să aparțină aceleași descoperiri⁶. Atribuirea etnică este discutată pe larg de D. Csallany în *Archäologische Denkmäler der Gepiden ...* fiind specificată apartenența sa prezenței gepidice în zonă.

Catarama este din bronz, în stare fragmentară. Capul este rupt și acul lipsește. Ea are următoarele dimensiuni: L = 4,8 cm, l = 2,5 cm și grosimea de 0,25 cm. Capul era probabil dreptunghiular. Între cap și corp se află o porțiune cu gătuire alveolată. Corpul are două părți: o parte alveolată, marcată de două nervuri care depășesc lungimea corpului și o parte care este dreptunghiulară și se termină rotund și cu un buton. Pe partea alveolată și pe începutul părții dreptunghiulare este un traforaj în formă de cruce. Pe partea rotunjită un traforaj în formă de lunulă⁷. Analogii pentru ea găsim la Piatra Frecăței, la Szentes -

Nagyhegy în Ungaria și la Slokosnica în Bulgaria⁸. Catarama de la Szentes este descoperită într-un mormânt gepidic datat în perioada 568-600 d. H.

Deși este o piesă izolată în această parte, catarama de la Pecica, considerăm că are o importanță deosebită pentru prezentarea pieselor creștine din spațiul larg al romanității nord dunărene la cumpăna veacurilor VI-VII, moment când creștinismul începe să i-a amploare.

NOTE

¹ Dumitru Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina descoperirilor arheologice*, București 1966. p. 152.

² J. Hampel, *Altertümer des frühern Mittelalters in Ungarn*, II, Braunschweig, 1905, p. 529-531; idem, în *Arheológai Értesítő*, Budapest. 19, 1899, p. 430; idem, 20, 1900, p. 117 - 123.

B. Milleker, *Délmagyarország régéségleletei*, III, Timișoara, 1897 - 1906, p. 277 - 282, Egon Dörner, *Mormânt din epoca avară la Sănpetru German*, *SCIV*, XI, 1960, 2, p.429 - 431.

³ Nr. inv. 16.280 I.V.

⁴ Dorin Popescu, *Săpăturile arheologice de la Vărsand*, *SCIV*, 1 - 2, 1950, p.149 - 152.

⁵ Nr. inv. 1.968 I.V.

⁶ Dezső Csallany, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (457 - 568U.Z.)*, Budapest, 1961, p. 144, pl. CCXIII, 13.

7 Nicolae Gudea, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*. Oradea, 1988. p.174.

8 Petre Aurelian: *Săpăturile de la Piatra Frecăței*, în *Materiale și Cercetări arheologice*, VIII, 1962. p. 579 - 580; Dezső Csallany, *Byzantinische Schnallen und Gürtelbeschläge mit Maskenmuster*, in *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, tom. X, fas. 1 - 3, Budapest 1962, p. 55 - 77.

BEMERKUNGEN ZUEINER SCHNALLE VOM „SUCIDAVA“-TYPUS AUS PECICA (KR. ARAD) (Zusammenfassung)

Das Christentum fand in der Arader Gegend Verbreitung in seiner einfachen, volkstümlichen Form, Dank der Verbindungen der einheimischen, romanisierten Bevölkerung mit den Gebieten südlich der Donau. Im Kreis Arad wurden Gegenstände die möglicherweise mit dem frühen Christentum in Verbindung stehen in Lipova, Zabrani, Felnac, Vladimirescu, Varsand und Chisineu Cris entdeckt.

Eines der bezeichnendsten Stücke das dem VI.-VII. Jh. zugeschrieben werden kann, ist eine um die Jahrhundertwende von Laszlo Dömötör in den Grabungen von Pecica-Santul Mare entdeckte Schnalle vom Typ „Sucidava“. Die Schnalle stammt aus einem Grab. Perfekte Analogien sind in Piatra Frecatei (Kr. Constanta, Rumänien), Szentes-Nagyhegy (Ungarn) und in Slokosnik (Bulgarien) zu finden.

Obwohl die Schnalle aus Pecica ein Einzelstück in diesem Landesteil ist, ermöglicht sie einen Einblick in die Verbreitung des Christentums auf dem Gebiete Rumäniens um die Wende des VI.-VII. Jahrhunderts.

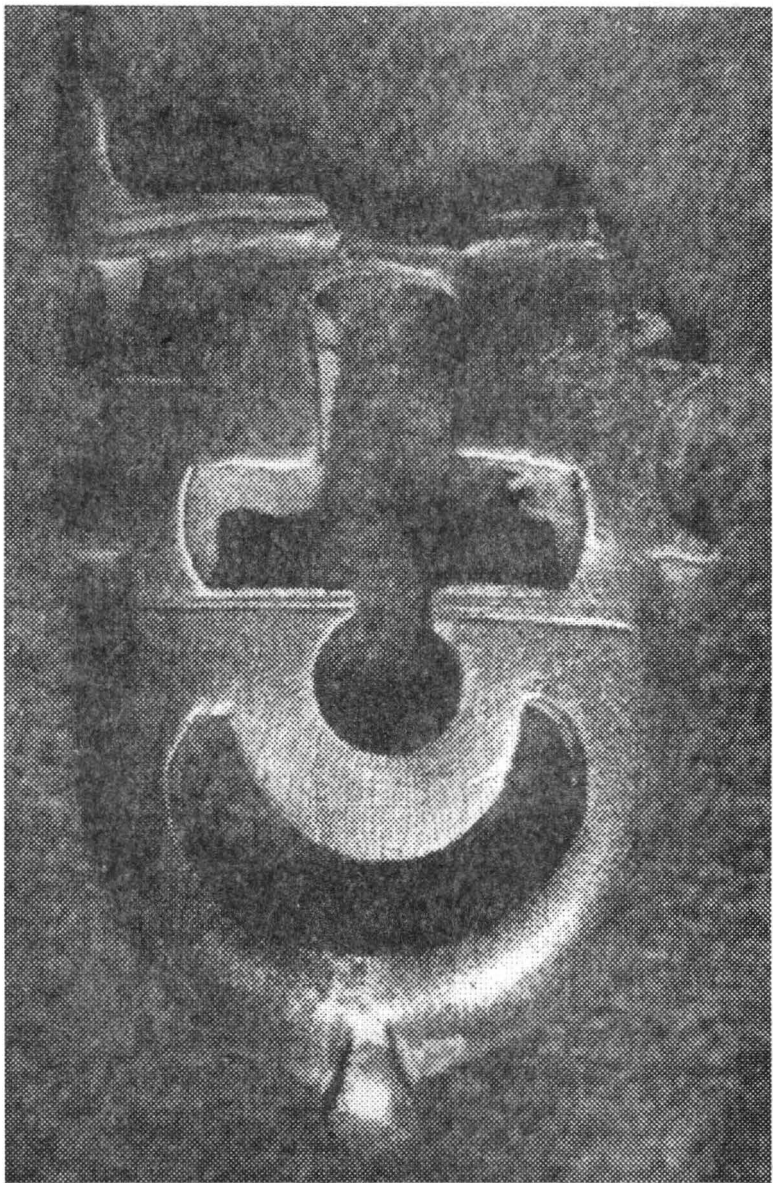

Fig.1 Catarama de la Pecica - Șanțul Mare (jud. Arad)
<https://biblioteca-digitala.ro>

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE ÎN HOTARUL COMUNEI ȘICULA

DAN BĂCUEȚ
LORAND BORDI

Cercetările periegetice efectuate de către noi în hotarul comunei Șicula, au dus la descoperirea unui numeros material arheologic format în majoritate din ceramică.

a) În locul numit „Paisa” (la circa 2 kilometri de Șicula) la 5 metri de digul Crișului Alb, spre satul Chereleș, au apărut pe arătură numeroase fragmente ceramice aparținând unor epoci diferite.

Alături de ceramica preistorică care este puternic fărâmițată, îngreunând astfel atribuirea culturală, au apărut și câteva fragmente ceramice de secol VII (Pl. I, fig. 1-3) împreună cu un cercel de factură bizantină (Pl. I, fig. 4). Fragmentele sunt decorate cu linii în val sau benzi de linii orizontale. Arse oxidant, au o culoare brun-roșcată. Pasta este bine frământată, având în compoziție nisip cu bob mărunt.

Cercelul are formă semilunară cu un pandativ stelat decorat cu granulații în tehnica bizantină. Capetele cercelului erau unite de un semidisc de prindere care din păcate lipsește, fiind rupt. Cercelul este confecționat din argint amestecat cu plumb.

Acesta face parte din categoria cercelilor de tip Gîmbaș¹-Coșoveni² descoperiri similare fiind numeroase pe teritoriul țării noastre: Prișaca Gornea³, Câmpia Turzii⁴, Teiuș⁵, Gîmbaș, Clisura Dunării⁶, Coșoveni.

Pe baza analogiilor cu descoperirile de la Gîmbaș, cercelul poate fi datat sec. VII-VIII d. Hr. fiind prezent în numeroase așezări aparținând acestei perioade.

b) La circa un kilometru de comuna Șicula, în partea stîngă a șoselei Șicula-Chereleș, în locul numit „Tarș” sau „Săliști”, au apărut pe arătură numeroase fragmente ceramice aparținând unor epoci diferite.⁷

Fragmente ceramice de secol VI (Pl. II, fig. 1-4) de culoare cenușiu-deschis, pastă bine frământată, lucrate la roata înceată. Unul dintre fragmente este decorat cu linii paralele orizontale, produse prin lustruire. (Pl. II, fig. 1).

Interesante sunt două fragmente din „ciocurile de scurgere” ale unor vase de epocă gepidică. Primul fragment (Pl. II, fig. 3) este cenușiu deschis, al doilea este lustruit având o culoare cenușiu închis spre negru (II, fig. 4). Pasta este bine frământată, cenușie, arsă reductor. Amândouă fragmentele au bune analogii cu descoperirile de la Morești.⁸

Ceramica de secol XI-XIII este reprezentată de fragmente de căldări de lut (Pl. II, fig. 5-8) de culoare brun-roșcată cu miez cenușiu, pastă bine frământată, având ca degresant nisip și mică.

Cele mai numeroase sunt fragmentele ceramice de secol XIV-XV reprezentând diferite părți ale unor vase: gât, corp, capace (Pl. III, fig. 6-7). Fragmentele sunt mici, neputându-se reconstitui profilele vaselor de la care provin.

Ornamentele: linii, benzi de linii orizontale pe gâtul sau corpul vaselor (Pl. III, fig. 1-5).

Buzele de vase sunt foarte numeroase, reprezentând circa 70% din material (Pl. IV, fig. 1-24). Pasta este fină, bine frământată, arsă oxidant sau reductor.

Fragmentele provin de la vase lucrate la roata rapidă.

Alături de acestea au apărut și un fragment de cahlă de secol XV (Pl. IV, fig. 25).

Toată ceramica de secol XIV-XV are bune analogii cu cea desoperită la Baia.⁹

NOTE:

¹ K. Horedt; *Contribuții la istoria Transilvaniei (sec. IV-XIII)*, București, 1958.

² M. Comșa; *Unele considerații cu privire la originea și apartenența etnică a complexelor cu fibule „digitate” de tip Gîmbaș-Coșoveni*, în *Apulum*, XI, 1973, p. 259-276.

³ Uzum, I. *Mărturii arheologice de civilizație veche românească descoperite în satul Gornea - Căunița de sus*, în *Banatica*, 10, 1990, p. 205-237.

⁴ Horedt, *op. cit.*

⁵ *Ibidem*

⁶ Uzum, I.; *Die Rumänen aus der Clisura Dunării zwischen dem VI - und XIV Jahrhundert*, în *Banatica*, 5, 1979, p. 215-224.

⁷ Locul descoperirii se prezintă sub forma unui platou de formă alungită înconjurat de un șanț. Șicula este atestată la 1334. Acest loc pare să fie fosta vatră a satului, de unde satul s-a mutat în actuala vatră.

⁸ K. Horedt. *op. cit.*

⁹ E. Neamțu, V. Neamțu, St. Cheptea, *Orașul medieval Baia în sec. XIV-XVII. Cercetările arheologice din anii 1967-1976*, Iași, 1980, vol. I-II.

EXPLICAȚIA PLANȘELOR

PL. I

„Paisă” Fig. 1-3 Ceramică sec. VII-VIII.
Fig. 4 Cercel de factură bizantină.

PL. II.

„Tarș” Fig. 1-4 Ceramică sec. VI.
Fig. 5-8 Ceramică sec. XI-XIII.

PL. III.

„Tarș” Fig. 1-9 Ceramică de sec. XIV-XV.

PL. IV.

„Tarș” Fig. 1-24 Buze vase sec. XIV-XV.
Fig. 25 Fragment cahlă sec. XV.

PL. V. Harta zonei.

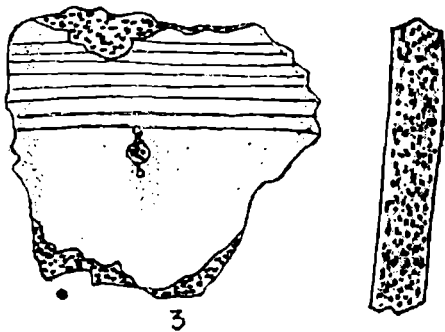
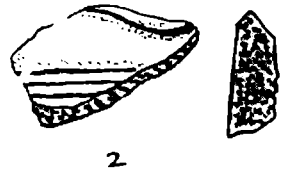
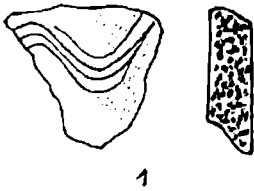
ARHAEOLOGICAL DISCOVERIES AT ȘICULA

(Summary)

This study presents the arhaeological material discovered at Șicula, district of Arad.

The arhaeological material belongs of VI-VII th, XI-XIII th and XIV-XV th centuries. Among these the attention has to be pointed at a bizantine carring with star-shaped pendant.

Planșa I

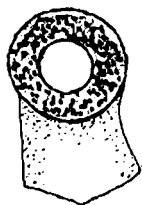
Planșa II

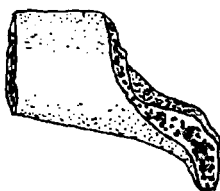
1

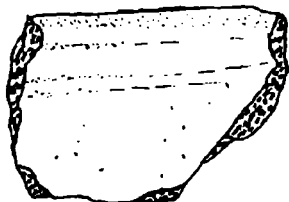
2

3

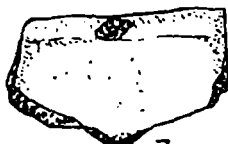
4

5

6

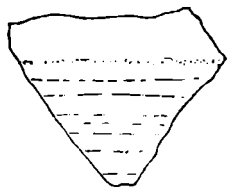
7

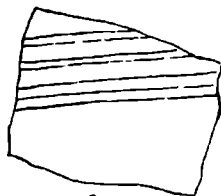
8

Planșa III

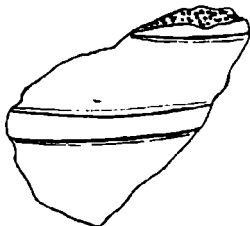
1

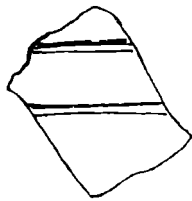
2

3

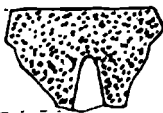
4

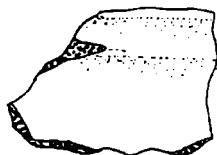
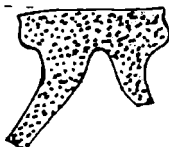
5

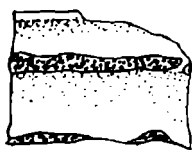
6

7

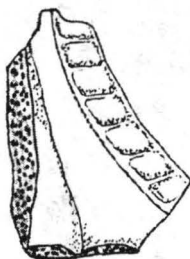
8

9

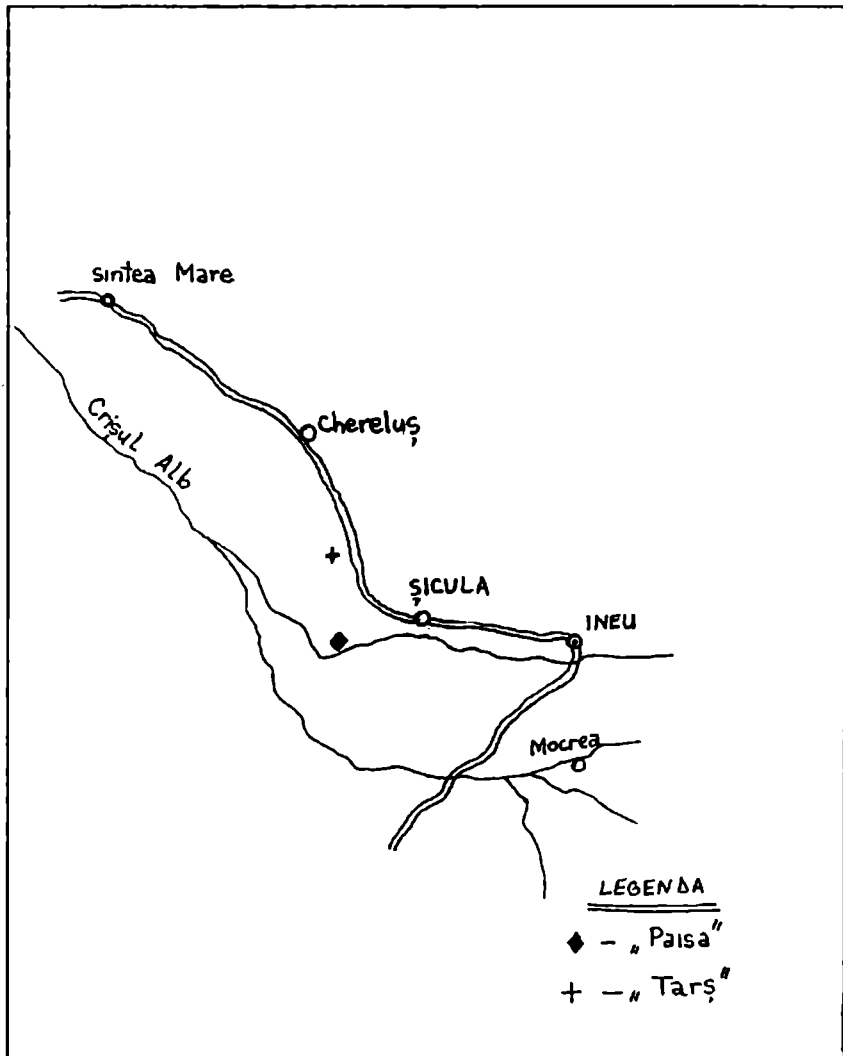

Planșa IV

25

Planşa V

UN NOU INEL SIGILAR DESCOPERIT LA CLADOVA (JUD. ARAD)

GEORGE PASCU HUREZAN

Cercetările efectuate pe „Dealul Cetății” de la Cladova, comuna Păuliș, județul Arad, începute cu mai bine de un deceniu în urmă, au pus în evidență o stațiune arheologică cu o stratigrafie complexă. Materialul arheologic aparține mai multor epoci istorice: paleolitic mijlociu, epoca bronzului, epoca traco-dacică, romană și medievală (sec.XI-XVI).

Săpăturile din ultimele campanii s-au efectuat în zona centrală și de nord a platoului; au fost studiate construcția din piatră și cărămidă (biserica), necropola ce o înconjoară, valul de pământ de pe latura de nord care înconjoară terasa. S-a urmărit stabilirea relațiilor între diferitele etape de locuire, cât și a relației dintre acestea, necropolă și fortificație.

Au fost astfel scoase la suprafață, locuințe, morminte de înhumare aparținând necropolei (cu mai multe faze) și câteva construcții mai deosebite denumite de noi locuințe-atelier. Pe baza materialului arheologic rezultat - ceramică, unelte, arme, piese de harnașament, obiecte de podoabă, monede - întregul complex medieval se poate încadra în timp între sec.XI-XIII.¹

Cel mai bogat și spectaculos material a fost descoperit în cele 5 locuințe-atelier. Locuințele diferind ca dimensiuni au câteva caracteristici comune: au formă rectangulară, sunt săpate în stânca granitică, au intrări cu una sau două trepte pe una din laturi. Pe lângă ceramică, unelte, arme, podoabe, obiecte de uz casnic, obiecte de construcție, în aceste locuințe-atelier a fost descoperită o mare cantitate de zgură și lupe de fier (zeci de kilograme).

În două din aceste locuințe-atelier au putut fi depistate resturile unor cuptoare de redus minereul, din tipul „pe vatră”². Cele mai bogate, sub aspectul materialului arheologic au fost locuințele nr.3 și nr.4, unde au fost descoperite pe lângă materialul amintit, obiecte de podoabă din os, cupru, pandantive, cât și două inele sigilare.

Primul inel, în ordinea descoperirii, găsit în locuința nr.3, având inscripția pe floare „DUS POUSA”, a stârnit un deosebit interes, atât din punct de vedere arheologic, dar mai ales istorico-documentar. Datat în sec.XIII și atribuit unui înalt demnitar feudal (ipotetic chiar unuia dintre voievozii Transilvaniei - Pousa, pomenit în documente, ultima data în 1240), el reprezintă o piesă rară și importantă pentru complexul medieval de la Cladova.³

Campania din 1995 a dus și la dezvelirea locuinței atelier nr.4 și la studierea materialului descoperit aici. Ea este situată în zona centrală a terasei, la N de secțiunea S VII, ce străbate platoul așezării pe direcția S-N. Are o formă rectangulară neregulată, cu dimensiunile laturilor de 3,50x6,70 m; este săpată ca și celelalte locuințe în stâncă (aproximativ 0,40m) și se adâncește cu circa 1 m față de actualul nivel de călcare. Intrarea în locuință se face pe latura de S printr-o treaptă cu lățimea de aproximativ 1 m. În cele 4 colțuri ale locuinței-atelier au fost surprinse gropi adâncite în stâncă, de formă rotundă cu dimensiunile de 0,40x0,40m, probabil urme ale stâlpilor din lemn pentru susținerea unui acoperiș în două ape.⁴

Aproape de marginea dinspre N a locuinței, la -0,80m adâncime a fost

descoperit un inel de sigiliu din argint. Inelul, confecționat din argint de bună calitate are greutatea de 1,38 g. după curățire, iar diametrul verigii de 20mm. Brațele inelului sunt sudate de sigiliu și pe umeri au ornamente simple din liniuțe dispuse vertical executate prin incizare. În partea unde se lipsesc de sigiliu brațele se lătesc ușor. Pe sigiliu, în câmpul central, este incizată o floare de crin într-un cerc; proximativ jumătate din verigă lipsește, ruptura fiind probabil de epocă (Fig.2.)

Inele de sigiliu cu motivul florii de crin au fost descoperite în numeroase zone, cele mai apropiate le găsim chiar în zona Aradului, Banat, Transilvania, câmpia Tisei (Ungaria).⁵ Ele provin fie din descoperiri întâmplătoare, fie din complexe arheologice, fie făcând parte din tezaure. Diferite ca dimensiuni și greutate, ele au câteva caracteristici: materialul din care sunt confecționate este argint, argint aliaj sau cupru (cazuri mai primitive), majoritatea nu au inscripții, sigiliile sunt incizate central într-un chenar circular, sigiliul este sudat pe inelul propriu-zis, în zona sudurii inelele se lătesc, fiind ornamentate prin incizie cu motive simple.⁶

Analizate stilistic sau pe baza materialului arheologic și uneori pe baza monedelor, acest tip de inel este datat în sec. XIII și începutul sec. XIV. Studiul câtorva inele descoperite în tezaure în Ungaria le plasează în prima jumătate a sec. XIII, tezaurele fiind considerate ascunse în preajma năvălirii tătare. Motivul florii de crin apare în sec. XIII (prima jumătate și se cristalizează în a doua jumătate.)⁷

Ținând cont de contextul în care a fost descoperit inelul de la Cladova, cât și de analogiile amintite credem că el se poate încadra în a doua jumătate a sec. XIII, cel mai târziu la începutul sec. XIV. Pentru această încadrare ar pleda și locuințele, construcția din piatră și cărămidă, atelierul, necropola, care funcționau în această perioadă.⁸ De altfel, documentele istorice atestă începând cu sec. XIII, continuând cu sec. XIV și următoarele, conducători feudali în zonă, juzi, cnezi, voievozi, vicecomiți, comiți, castelani, care în mod sigur erau șefii formațiunilor politice și militare din zonă; este sigur că o asemenea formațiune în acea perioadă exista și la Cladova.⁹ Începând cu sec. XIV, odată cu formarea domeniului catății Șoimoș care va îngloba pentru o vreme și Cladova, aici întâlnim castelani, dintre care unii erau vicecomiți sau comiți ai comitatului Arad.¹⁰

Centrul militar se mută la Șoimoș și mai apoi la Lipova și Cladova, ca și alte cetăți din Podgoria Aradului, rămânând probabil fortificații de refugiu, dar în care viața comunităților continuă.

În acest context arheologic și istoric, inelul de sigiliu descoperit la Cladova ridică unele probleme: dacă a fost confecționat în atelierul menționat, pentru cine a fost confecționat și deci, cine ar putea fi posesorul lui?

Întregul complex medieval din sec. XIII-XIV, dar mai ales intensa activitate meșteșugărescă (cele 5 locuințe-atelier descoperite până acum) ne îndeamnă să afirmăm că inelul este produs local; posesorul lui trebuie să fi fost un feudal local cu atribuții greu de precizat, dar făcând parte din structurile feudale ale timpului. Continuarea cercetării de pe dealul "Cetate" de la Cladova, dar și extinderea ei în zona Podgoriei Aradului, corelarea ei cu documentația istorică va aduce, suntem siguri la clarificări importante pentru istoria secolelor XI-XII din această zonă.

NOTE:

¹ Rezultatele cercetărilor de la Cladova au făcut obiectul unor articole și studii din care amintim: V. Boroneanț, *Considerații preliminare asupra cercetărilor de la Cladova (jud. Arad)*, *Ziridava* X, 1978, p.139-159; V. Boroneanț, *Considerații asupra istoriei străvechi a județului Arad în lumina cercetărilor de la Conop. Zăbrani și Cladova*, *Ziridava* XII, 1979, p.109-117; V. Boroneanț, *Săpăturile arheologice de la Cladova (jud. Arad) din anul 1979*, *Ziridava* XII, 1980, p.117-127; V. Boroneanț, *Considerații asupra locuirii feudale de la Cladova în lumina descoperirilor arheologice și a unor investigații istorice*, *Ziridava* XIV, 1982, p.109-119; V. Boroneanț, G.P.Hurezan, *Șantierul arheologic Cladova (jud. Arad) A XII-a Sesiune națională de rapoarte arheologice*, Brașov, 1981, p.19-21; V. Boroneanț, G.P. Hurezan, *Cimitirul din secolele XI-XII de la Cladova (jud. Arad)*, *Ziridava* XV-XVI, 1987, p.67-75; V. Boroneanț, G.P. Hurezan, *Cetatea Cladova*, *Ziridava* XV-XVI, 1987, p.75-85; O. Iliescu, *Inelul de argint de la Cladova*, *Ziridava* XV-XVI, 1987, p.85-87; V. Boroneanț, G.P. Hurezan, *Săpăturile de la Cladova (jud. Arad)*, *A XVII-a Sesiune de rapoarte arheologice*, Ploiești 1983, în *M.C.A.*, 1991, p.11-14; V. Boroneanț, G.P. Hurezan, P. Hügel, *Șantierul arheologic Cladova (jud. Arad)*, *A XXIX-a Sesiune națională de rapoarte arheologice*, Cluj 1995, p. 23.

² V. Boroneanț, G.P. Hurezan, *Cetatea de la Cladova - reședința voievodului Transilvaniei - Pousa*, *Ziridava* XV-XVI, 1987, p.76-78 și urm.

³ O. Iliescu, *Inelul de argint de la Cladova*, *Ziridava* XV-XVI, 1987, p. 85-87; p. 86. Fig.1 și Fig.2; V. Boroneanț, G.P. Hurezan, *Cetatea de la Cladova - reședința voievodului Transilvaniei-Pousa*, *Ziridava* XV-XVI, 1987, p. 82 și 81 (pl.V Fig.2-3).

⁴ V. Boroneanț, G.P. Hurezan, P. Hügel, *Șantierul arheologic Cladova (jud. Arad)*, *A XXIX-a Sesiune națională de rapoarte arheologice*, Cluj, 1995, p.23.

⁵ Există multe asemănări după cum s-a putut constata între inelul pe care îl prezentăm din locuința atelier nr.4 și inelul descoperit în locuința atelier nr.3; de asemenea stilistic are analogii cu unul din inelele din rezaurul de la Șămbăteni, din imediata vecinătate, datat în sec. XI-XIII; I. Uzun, D. Țicu, *Precizări de ordin cronologic și considerații istorice în legătură cu monumentul de arhitectură feudală de la Reșița - Ogășele*, *Banatica* VII, p.297-310 (Fig.6 b,c,d); Z. Lovag, *Arpad Kori pecsétgyűrűk*, în *Folia Archaeologica*, XXXI, 1980, p.221-238.

⁶ Z. Lovag, *Arpad Kori pecsétgyűrűk*, în *Folia Archaeologica*, XXXI, 1980, p.221, Fig.1 (1-5).

⁷ N. Parádi, în *Fol. Arch.* 26, 1975, p. 119-161; I. Hampel, *Arch. Ert.*, 1882, II, p.146; Z. Lovag, *op. cit.*, p. 221-223. Fig. I, nr.15;

⁸ V. Boroneanț, *Săpăturile arheologice de la Cladova din anul 1979*, *Ziridava* XII, p.120 și urm.; V. Boroneanț, *Considerații asupra locuirii feudale de la Cladova în lumina descoperirilor arheologice și a unor noi investigații istorice*, *Ziridava* XIV, 1982, p. 109-119; V. Boroneanț, G.P. Hurezan, *Cimitirul din sec.XI-XII de la Cladova (jud. Arad)*, *Ziridava* XV-XVI, 1987, p.67-69.

⁹ S. Marki, *Aradvármegye és Arad király város története*, Arad, 1895, II, 1, p.144, 153, sq;

¹⁰ S. Marki, *Diplomatarium aradiense*, mss., vol.I, p. 89, Arhivele Statului Arad; Gy. Györffi, *Az arpádkori Magyarország története földräza*, Budapest 1966, p. 179.

EIN NEUER SIEGELRING AUS CLADOVA (KR. ARAD) (Zusammenfassung)

Der Autor stellt einen silbernen Siegelring vor der 1993 auf dem „Steinbruchberg“ (Dealul Carierei) von Cladova, 30 Km östlich von Arad, entdeckt wurde. Der Ring, dessen Siegel ein stilisiertes Lilienmotiv darstellt, wurde in der Füllschichte der Werkstatt Nr. 4 gefunden und wurde anhand von Analogien in das XIII. Jh. datiert. Es handelt sich hiermit um den zweiten Siegelring der auf dem „Steinbruchberg“ gefunden wurde. Der erstentdeckte trägt die Inschrift *DVS POVSA* und wurde desgleichen ins XIII. Jh. datiert.

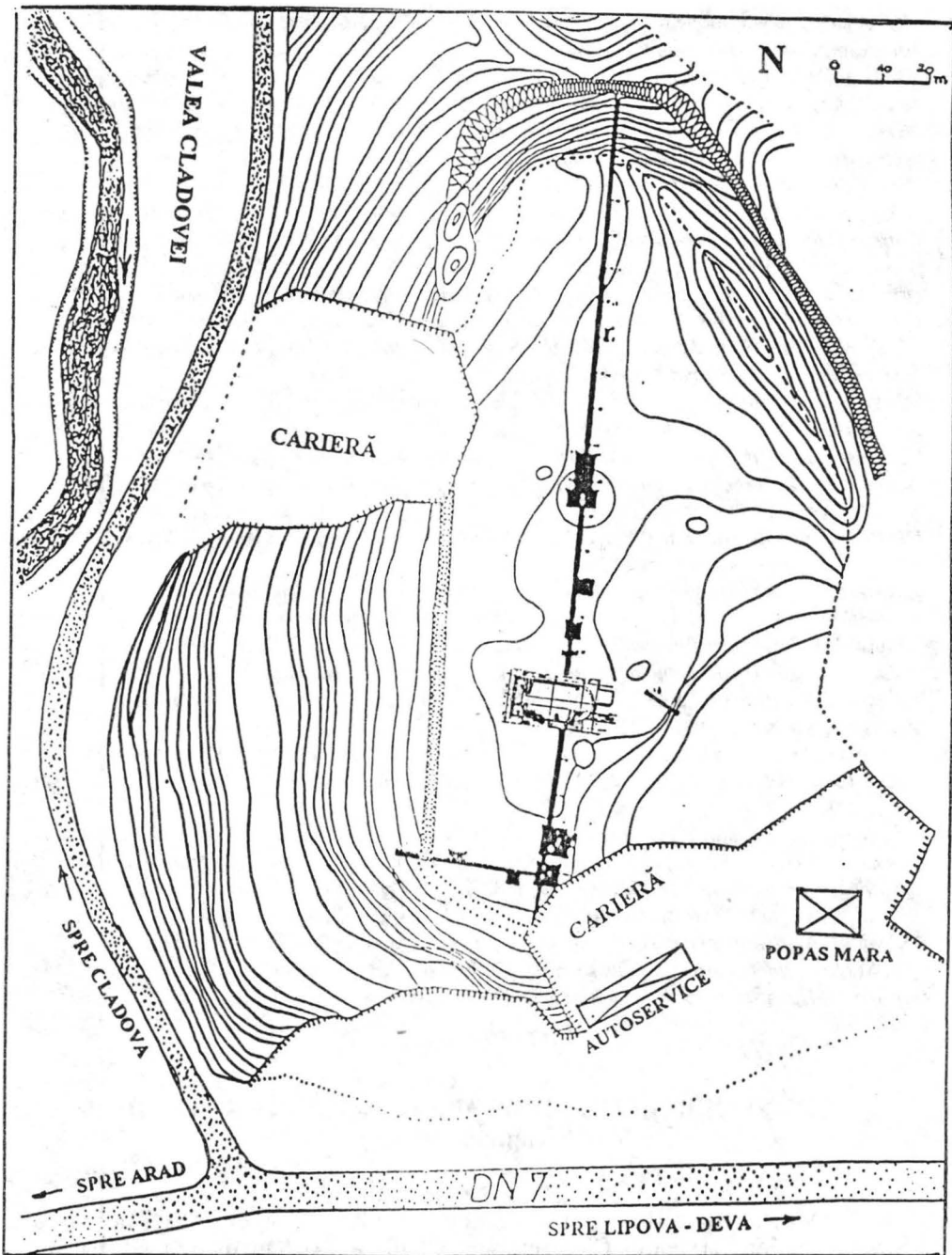

Fig. 1 Cladova - Dealul Carierei. Plan de situație (1995).
 (zona locuinței atelier nr.4 încercuită)

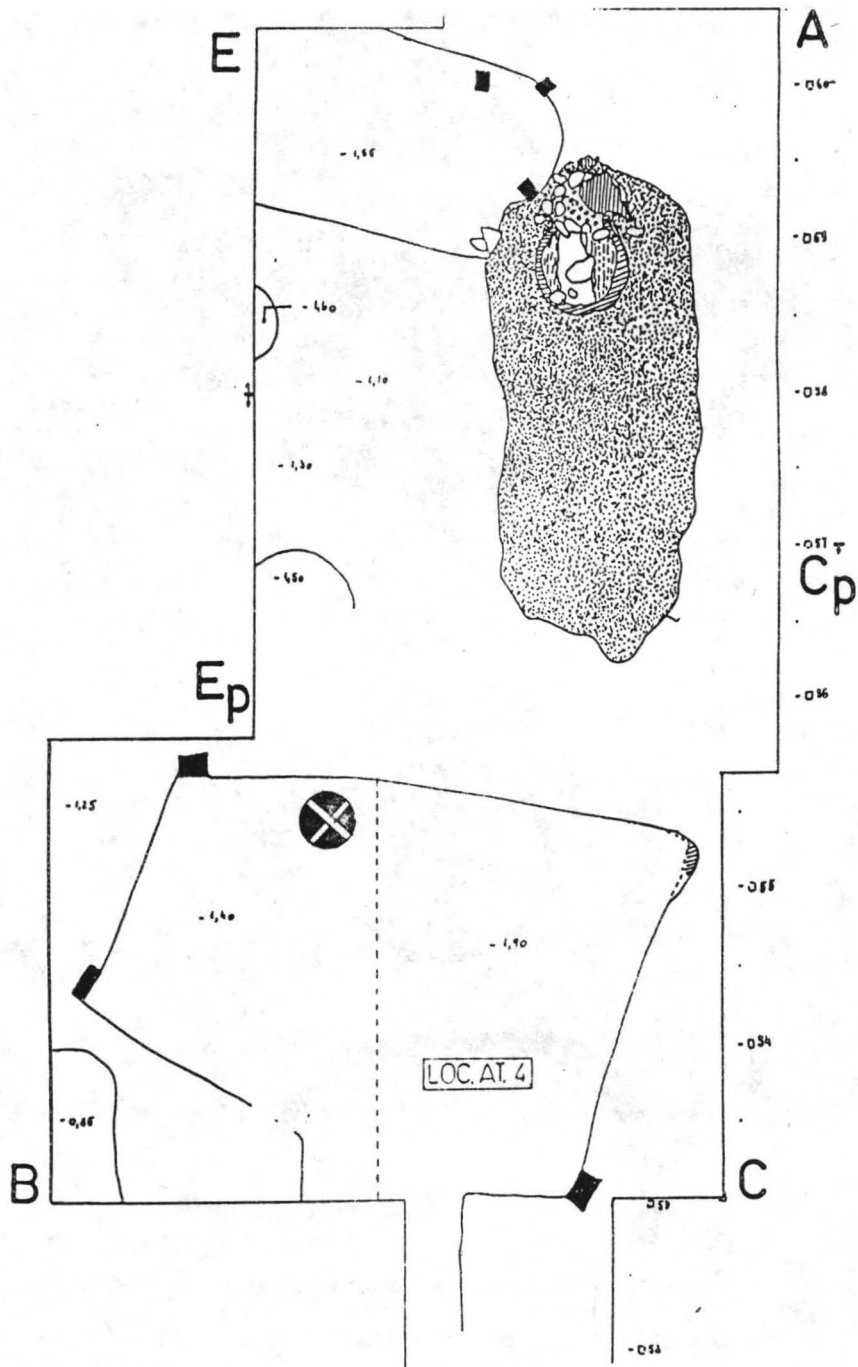

Fig. 1a. Cladova - Dealul Carierei. Zona centrală.

Plan de situație (1993), cu marcarea locului de descoperire ainelui.

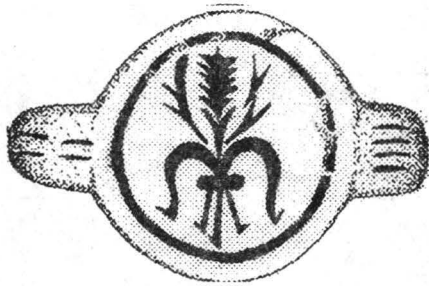

Fig. 2

ORGANIZAREA CNEZIALĂ ÎN BANAT ÎN SECOLUL AL XIV-LEA

ADRIAN BEJAN
VALERIA NICOLETA CIUPE

a) Statutul social-economic și juridic al cnezilor bănățeni în secolul al XIV-lea.

În secolele XI-XIV, stăpânirea regatului feudal maghiar asupra Banatului era încă precară, în ciuda organizării la jumătatea secolului al XII-lea și la începutul secolului următor a unor din regiunile sale în comitate, mai ales a celor din câmpia de vest și nord - vest: Timiș (1177); Cenad (1197) și Caraș (1200).¹

La începutul secolului al XIV-lea, odată cu instaurarea pe tronul Ungariei a dinastiei angevine, se constată pătrunderea pe teritoriul Banatului a unui mare număr de feudali străini, mai ales maghiari, care reușesc să obțină, pe diferite căi - prin donații pentru merite deosebite, prin silnicie - de la regii angevini proprietăți întinse.

În zonele de câmpie și de podiș ale Banatului, unde stăpânirea străină s-a impus mai de timpuriu și mai direct, structurile social-economice și politice autohtone au fost afectate, dezvoltarea lor firească a fost mult îngreunată, rosturile lor au fost diminuate, dar niciodată nu au putut fi complet desființate. În zonele de deal și de munte ale Banatului, din vecinătatea Țării Hațegului și a Țării Românești, feudalizarea a cunoscut un ritm mai lent, obștile și conducătorii lor au rezistat mai mult, s-a păstrat organizarea tradițională în cnezate, voievodate sau jupanate (jupe). În aceste regiuni românii și-au conservat instituții proprii, o clasă feudală proprie, și-au menținut autonomiile lor, rânduie după principiile dreptului românesc², pe tot parcursul secolului XIV și în secolele următoare.

Când primejdia externă era mai puțin amenințătoare, după slăbirea și îndepărtarea stăpânirii tătare (înainte de a se fi făcut cunoscută primejdia turcească în aceste părți), feudalismul maghiar, ajuns într-o fază de înflorire, odată cu ridicarea Angevinilor pe tronul Ungariei, a trecut la un adevărat asalt împotriva realităților structurilor feudale românești.

De multe ori s-a desfășurat un lung și uneori dramatic proces între obștile care-și apărau viața, pământul și libertatea și forțele feudale sau feudalizante: puterea centrală era sprijinită de feudații laici și eclesiastici care încearcă să știrbească autonomia și libertatea obștilor.³

Pentru Banat, primele informații clare despre cnezi le avem de la începutul secolului al XIV-lea, vechimea acestei instituții fiind evident mai mare. Excepții sunt: informația lui Anonimus, de la sfârșitul secolului al XII-lea din „Gesta Hungarorum”, care amintește despre „trei cneji ai bulgarilor”, care luptând de partea ducelui Glad împotriva maghiarilor, își pierd viața cu acest prilej și confuzele date oferite de Rogerius referitoare la unii din conducătorii locali ai tătarilor, identificați uneori drept cnezi români.⁴

Admițând originea cnezilor în interiorul obștilor sătești și apariția lor în perioada finală a procesului de etnogeneză, rezultă că adevăratul cnez și adevăratul cnezat au existat în perioada anterioară menționării lor în documente. Atunci când încep să apară menționări scrise asupra existenței cnezatelor (diplome de întărire date de autorități) ele nu fac altceva decât să oglindască transformările suferite de instituție ca atare.⁵

Analiza statutului cnezilor bănățeni în secolele XI-XIV poate lămuri atât problema originii și evoluției instituției cnezilor cât și caracterul și complexitatea feudalismului românesc în perioada sa de început. Prima mențiune a unui cnez în părțile bănățene datează din anul 1319: cnezul Baci („Bach knezius”), care, împreună cu fiul său Ivan, se plânge în acest an comitelui de Caraș că „un nobil - Pavel zis Oloz - a mutat cu sila un sat al său numit Eueriș, în alt loc din același comitat”⁶, ceea ce nu înseamnă atât faptul că cnezul Baci stăpânea de mai multă vreme satul Ezeris,⁷ ci faptul că el stăpânea probabil în calitate de cnez mai multe sate.

Deci prima mențiune a unui cnez bănățean e privitoare la un caz de deposedare.⁸ Actul deschide seria documentelor de acest tip prin care se reflectă, pe de o parte, tendințele acaparatoare ale nobilimii maghiare sprijinite de regalitate, pe de altă parte, prin opoziția (protestele frecvente) cnezilor români însuși rezistența și trăinicia instituției, bazată pe vechiul drept românesc, *Jus valahicum*.

Despre cnezul Baci (Bach), documentele nu mai amintesc nimic până în anul 1360, când este menționat Dominic, nepotul său de fiu, nobil de Giulvăz, însă fără nici o referire la calitatea de cnez a bunicului său. El se plânge de cotropirea a trei posesiuni dobândite de antecesorii săi⁹, ceea ce confirmă ideea că Baci (cel din 1319) stăpânea mai multe sate în calitate de cnez.

Câțiva ani mai târziu, în 1326, este atestat un alt cnez - Stanislau - fiul lui Stan, care a primit drept danie de la regele Carol Robert, moșia Strâmtura (Surduky), pentru slujbele făcute regelui.¹⁰ În ce au constat aceste slujbe nu se menționează. Poate pentru merite deosebite în apărarea granițelor, dacă ar fi să ținem seama de importanța pe care atribuțiile militare le au în viața cnezului.

Dacă cnezul Baci (Bach) din 1319 protestează împotriva strămutării samavolnice a locuitorilor din satul său Ezeriș, el nefiind încă supus unei autorități, nu același lucru îl putem spune despre cnezul (Kenesius) Bratan din Șoșdea (Caraș) , care în documentul din 1333 apare în situația de cnez supus stăpânului feudal maghiar. În această calitate, el participă la acțiuni inițiate de stăpân (pustiirea moșiei Remetea a magistrului Pavel fiul lui Himfy (Heym) și a fraților săi), singur sau împreună cu alți oameni, cum este Mauriciu, fostul slujbaş al magistrului Pavel Magyar, zis de Themeskuz.¹¹

Cercetarea cazului, poruncită de regina Elisabeta a Ungariei, la 30 august 1333, nu are efect, dovadă că la începutul lunii decembrie a anului 1334, același cnez Bratan, împreună cu fiii săi, răpesc - probabil tot din ordinul stăpânului feudal - animalele iobagilor din același sat Remetea.¹²

Zece ani mai târziu, după pustiirea moșiei Remetea, la 1343, comitele Benedict Himfy se plânge împotriva actelor de violență ale unui cnez, Bracan (Braian la Șt. Pascu), care „împreună cu fii săi Grigore și Finta din același sat Șoșdea, au săvârșit pagube pe aceeași moșie Remetea”.¹³ Dat fiind asemănările și timpul relativ scurt care a trecut de la întâmplările din 1333 și 1334, credem că Bratan, cnezul de Șoșdea este una și aceeași persoană cu cnezul Bracan menționat în plângerea lui Benedict Himfy din 1343. În același an 1343 cnezul Lucaci, fiul lui Raicu, ocupă unele sate de pe domeniul cetății Vărădia.¹⁴

În categoria cnezilor supuși autorității stăpânului feudal intră și cnezul Toma din Caraș, osândit în 1342 la plata unei amenzi în valoare de 3 mărci, pentru că nu anunțase vicecomitelui de Caraș furtul unui cal.¹⁵ Din relatarea acestui episod se desprinde una din atribuțiile cnezilor, anume aceea de a supraveghea menținerea ordinii satului sau satelor pe care le conduceau.

Intensificarea penetrării maghiare, reflectată de organizarea comitatelor regale, constituirea domeniilor feudale aparținând nobilimii ungare, au avut urmări

negative pentru cnezatele de pe teritoriul Banatului. Cnezii devin cnezi domeniali, supuși autorității feudalilor laici sau ecleziastici, intermediari între obște și noul stăpân. Atribuțiile cnezilor sunt din ce în ce mai mult îngrădite de autoritatea reprezentanților regalității sau ai stăpânului feudal.

Menținerea instituției cnezatului în Banat, de-a lungul întregii perioade medievale, nu ar fi fost posibilă fără rezistența îndârjită a obștilor sătești românești, în frunte cu unii dintre cnezii lor, în fața tendințelor de cotropire care veneau din partea feudalității maghiare. Această împotrivire se manifestă sub diferite forme violente, uneori pe timp îndelungat. De violență se face vinovat cnezul Dobrotă din Banat, care în 1344 prinde pe Mihai, iobagul lui Benedict Hem (Himfy) și-l duce legat în comuna Sântă-Maria.¹⁶

Rezistența îndârjită a populației românești în obști în frunte cu cnezii lor aleși, determină regalitatea maghiară să aplice o politică mai elastică în aceste regiuni. Se constată, mai ales în prima jumătate a secolului al XIV-lea și în secolul următor interesul regalității de a îngădui formele vechi de viață în regiunile mărginașe, pentru a cointeresa populația la apărarea granițelor în fața pericolului extern îndeosebi tătari și turci, puterea centrală colaborând cu cnezii obștilor.¹⁷ Din timpul lui Carol Robert datează primele innobilări de cnezi, încercându-se pe căi ocolite, subminarea autorității obștilor. Pe de altă parte, cnezii care se desprind din mijlocul comunității și ajung la poziții economice mai avantajoase, (aceasta în virtutea unor atribuții îndeplinite din tată în fiu) caută să-și legalizeze din punct de vedere juridic situația, printr-un act de danie. Obținând actul de danie, de multe ori însoțit de imunitate, cnezii se transformă în adevărați feudali, asimilați și din punct de vedere juridic nobilimii. „Cnezatul lor nu se mai bazează pe autoritatea conferită de obște, stăpânirea lor nu mai era sub *servitute keneziatuș*; cnezul nu mai datora regelui ascultare, slujbe și dijme cum datorau ceilalți cnezi. Moșiile stăpânite până atunci *sub nomine keneziatuș*, acum le stăpâneau *nomine regio, pleno jure ... perpetuo et irrevocabiliter*”.¹⁸

Documentele confirmă această realitate. Dintr-un act din 1419, care conține expunerea unui proces desfășurat la Vissegrad (Ungaria), între românii Sandu și Petru în legătură cu dreptul de proprietate asupra a două sate românești. Lipcea și Hernicea, rezultă că strămoșii Sandu și Petru - Sărăcin Neculai și Luca, fiii lui Crăciun, căpătaseră de la regele Ludovic de Anjou în 1350, două sate românești - Lipcea și Hernicea, cu dreptul de cnezat. S-a demonstrat prin acest document că întărirea în cnezat nu înseamnă totodată și dreptul de proprietate deplină asupra satului concedat unui cnez. Ceva mai târziu, pe la sfârșitul secolului al XIV-lea, Sigismund de Luxemburg întărește această despărțire a cnezatului de proprietate. Ulterior, membrii acestei familii vor obține și dreptul de proprietate de tip feudal (condiționată), iar românii Sandu și Petru din 1419, pretind la judecata ce se face în Vissegrad, să li se recunoască asupra satelor menționate nu numai dreptul de cnezat ci și pe cel de proprietate.¹⁹

La 1352, regele Ludovic de Anjou, prin magistrul Posa de Zeer, comitele Carașului și castelan de Caransebeș, confirmă lui Iuga și Bogdan, fiii lui Ștefan din Mâtnic (Mutnuk), cnezatului Mâtnic din districtul Caransebeș, cu dreptul de jurisdicție asupra tuturor locuitorilor pentru „credincioasa slujbă”.²⁰ În aparență este un act de dăruire a unui pământ „desert” numit Valea Mâtnicului. Se arată că acel pământ a fost cerut de frații Iuga și Bogdan de Mâtnic spre a fi stăpânit și îmbunătățit după drepturile cnezilor de Caransebeș. Comitele le dă acest pământ pe veci, „Întru fiii fiilor lor și urmașii moștenitorilor lor”, lămurind că nici un judecător nu îi va judeca ci ei vor avea dreptul de judecată în toate pricinile, afară de tâlhărie, hoție și incendieri.²¹

Este probabil că și Ștefan, tatăl fraților Iuga și Bogdan sau alți înaintași ai lor să fi fost tot cnezi, funcția transmițându-se din generație în generație, acum (1352) având loc pentru prima dată confirmarea oficială.

Tendențele contropitoare ale nobilimii maghiare, încercarea lor de a pune mâna pe pământurile stăpânite de români se vor intensifica în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Este o perioadă de mari transformări în statutul social-economic și juridic al cnezilor în general, perioada care corespunde domniei lui Ludovic de Anjou „unul din principii cei mai ageri, mai activi și mai stăruitori din acest secol al XIV-lea, în care înfloresc cele din urmă personalități cavaleresti”.²² Politică dusă de regele ungar nu mai este atât de favorabilă cnezilor români ca cea a înaintașului său Carol Robert. Antagonismul dintre populația de rând, majoritar românească și nobilimea regatului se manifestă acut cu prilejul conflictului cu domnul Țării Românești, deși originile acestui antagonism trebuie căutate încă de la aplicarea măsurilor de uniformizare²² administrativă hotărâte de rege prin decretul din 1351. Potrivit decretului, nobilimea, considerată de rege ca elementul de bază al stăpânirii sale, dobândește prin recunoașterea principiului avicității o putere de sine stătătoare și o permanență ce făceau din ea unul din stâlpii regalității, în timp ce țărănimea, și în general toți oamenii pământului ce nu erau nobili sau asimilați nobililor erau supuși unui regim uniform ce impunea perceperea aceluiași sarcini de la toți țăranii, indiferent de situația lor de iobagi stabiliți pe pământul unui nobil, sau de *oameni* din satele cneziale nesupuși până atunci acestor obligații.²³

În intervalul aprilie - octombrie 1366, regele Ludovic de Anjou s-a aflat în Transilvania, având în obiectiv problema românească sub două aspecte: 1) efortul de a readuce la ascultare celelalte două țări românești de peste Carpați (Moldova și Țara Românească); 2) luarea unui complex de măsuri împotriva românilor din interiorul regatului.²⁴ Prin decretul regal din iunie 1366 se statua că stăpânirea legală asupra pământului se exercită exclusiv pe baza actului scris, a diplomei emise de rege, ceea ce însemna, de fapt, excluderea cnezimii românești din rândul feudalilor, aceștia stăpânind pământul în virtutea dreptului nescris - „*ius valahicum et ius Keneziale*”. În același act se stabilea că nimeni nu poate să posede moșii cu titlu nobiliar sau cu titlu de beneficiu, decât dacă este catolic, ceea ce marca excluderea prin lege a feudalilor români de religie ortodoxă din rândurile nobilimii. Intuind reacțiile adverse pe care le-ar stârni aceste măsuri restrictive, suveranul maghiar acordă nobilimii libertate deplină de a „extermina sau nimici toți făcătorii de rele din Transilvania de orice neam și mai ales pe români”.²⁵

Prin aceste măsuri care se vor extinde și asupra Banatului, regele Ludovic de Anjou a limitat asimilarea cnezimii românești cu nobilimea (fapt care se întâmplase sub regii Arpadieni și chiar în prima jumătate a secolului XIV). Punând cele două condiții: deținerea actului de donație de la rege și apartenența la religia catolică, regele i-a oprit pe români să mai constituie o stare privilegiată, nobiliară și românească, de sine stătătoare și a pregătit cotopirea în viitor a nobililor români, care se conformau cerințelor regale, în masa nobilimii ungar.²⁶

Hotărârea luată în 1366 - departe de a potoli disensiunile dintre nobilii regelui și români-era menită să întetească conflictul. Prin privilegiu se făcea deosebire între cnezii nobili, adică innobilați sau dăruiți cu cnezatul printr-o diplomă regală - a căror mărturie era echivalentă cu aceea a unor nobili și cnezii de rând, a căror mărturie era asimilată cu aceea a „vilicilor” sau juzilor sătești, fără a emite să susțină că favoarea acestei asimilări nu trece dincolo de acordarea acelei valori cantitative mărturiei cnezilor recunoșcuți și nu ajungea nicidecum până la recunoașterea unei calități nobiliare conținute implicit în formula folosită. Procedura

de judecată constă în mărturia unui număr de 50 de persoane din aceeași categorie socială: nobil pentru nobil, nenobil pentru nenobil.²⁷

Cu decretul regal din 1366 se intensifică procesul de diferențiere a cnezimii, proces care se va caracteriza prin strădania unui număr cât mai mare de cnezi de a pătrunde în rândurile nobilimii, tendință realizată însă de puțini dintre ei. Marea majoritate a cnezilor vor mai fi numiți un oarecare timp „bărbați cinstiți”, „bărbați destoinici”, „bărbați vrednici”, ajungând în cele din urmă a fi simpli juzi sătești sau oameni de rând, pierzându-se, treptat în rândurile țărănimii.²⁸ Au rămas însă foarte mulți cnezi care, chiar și în veacul următor, au stăpânit pământul fără act scris, mai ales în regiunile de deal și de munte ale Banatului; de asemenea au rămas nobili care și-au păstrat credința ortodoxă secole de-a rândul, sau nobili români de origine cnezială care și-au păstrat etnia și care vreme îndelungată erau numiți „nobiles valachi”. Cu trecerea vremii apar și tendințe de a înlocui principiul eligibilității cu principiul ereditar, concretizat în deținerea *dregătoriei* de cnez perioade mai îndelungate de către membrii aceleiași familii. Spre sfârșitul secolului XIV și în secolele următoare, puterea centrală va întări unor familii cneziale dreptul de a stăpâni unele formațiuni cneziale sub forma de „cnezat veșnic” (*titule perpetuo keneziatu*), stăpânirea pământului în temeiul unei danii regale asimilându-i pe cnezii respectivi însă cu nobilii, în aceste cazuri fiind ilustrată faza de trecere de la starea cnezială la cea nobiliară.²⁹

În Banat conflictul dintre modul de stăpânire al cnezilor bazat pe normele vechiului drept românesc și cel al nobilimii maghiare, care se baza pe documentul scris al conferirii regale, avea să fie puternic, manifestându-se sub forma unor deposedări forțate în favoarea noilor beneficiari. Acest fel de donații contrastează cu cele întâlnite sub Carol Robert, când dania consta de fapt în recunoașterea unor stări mai vechi.³¹ Împotriva acestei situații românii protestează cu vehemență și acționează prin cele mai felurite mijloace. Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, protestele, plângerile și judecățile purtate între cnezii români și noii beneficiari ai actelor de împrumut sembrate de regii maghiari se înmulțesc. Astfel, dintr-un document din 1357, știm că românii Farcaș, Grigore și Nicolae, fii cnezului Socol, cedează comitetului Ioan Bissenul o parte din moșia Valea (Woya) - Secașului, din comitatul Caraș. În anul următor, 1358, Farcaș și Grigore, fii aceluiași cnez Socol, sunt în proces cu magistrul Ioan Bissenul, împotriva lui se acuză pentru stăpânirea moșiei Valea Secașului, arătând că le-a fost dăruită de regele Carol Robert în 1342, pentru vitejia în luptă a părintelui lor.³² Prin contopire, satul Woya (Valea) a ajuns în întregime în stăpânirea lui Ioan Bissenul. Acești fii ai cnezului Socol (Farcaș, Grigore și Nicolae), nu sunt menționați nicăieri a fi cnezi, dar când e vorba de moșia lor, Valea Secașului, actul judelei Curții regale din 1358 amintește de calitatea de cnez a tatălui lor.

Nu știm dacă la proces balanța dreptății a înclinat în favoarea românilor, știm doar că în același an Ioan Bissenul și oamenii săi - cnezii Basarab din Carașul Mare și un alt cnez, Bararab din carașul Mic - hotărâsc soluționarea neînțelegerilor și încheierea grabnică a procesului pe calea violenței, dând foc casei cnezului Socol (Zokul sau Zecul), care „pierdu în acel pojar actul de dăruire al regelui pentru moșia Valea Secașului (Sekaspataka)”.³³ Prin cumpărare cu suma de 3400 florini, satul Valea (Woya) a ajuns în stăpânirea regelui Ludovic de Anjou. În 1361 regele dăruiește domeniul familiei Himfy. Urmașii cnezului donator au fost alungați de noii proprietari, sub pretextul că pământul dăruit de regele Carol Robert a fost sporit între timp, cu alte pământuri necuprinse în actul de dăruire. Desfășurarea evenimentelor pledează pentru un caz de deposedare forțată și pe nedrept a cnezilor români. Valoarea în bani a statului - 3400 florini - constituie o dovadă cu privire la

valoarea economică și chiar demografică a satului Valea. Este posibil ca cnezii donatori sau urmașii lor să fi alipit donației alte suprafețe de pământ, defrișate sau deștelenite de oameni de sub jurisdicția lor, ceea ce nu justifică însă prin nimic pretențiile nobililor Himfy. Și în acest caz, lăcomia feudalilor s-a orientat asupra celor mai valoroase așezări și asupra altor bunuri ale celor mai slabi.³⁴

În anul 1363 cnezii români din districtul Ilidia protestează împotriva anumitor rectificări de hotar pe seama familiei nobiliare Himfy, cerând ca moșiile dăruite de regele Ungariei lui Benedict Himfy să nu se extindă și peste teritoriul aflat sub jurisdicția lor.³⁵ În anul următor, 1364, cnezii români Ștefan, Ioan, Toma și Dimitrie din comuna Comianu (poate Comiat) se află în proces cu un oarecare Nicolae din comuna Zlavatinți, pentru o părțică de moșie.³⁶ Diferențele nu se rezolvă însă și în același an, cnezul Dumitru de Comiat (Carăș) fiul lui Matis (Mathias) este acuzat pentru că a vrut să atace și să ucidă pe Andrei Toma pe moșia sa Zlavotinți.³⁷ Rezultă că în fața presiunilor exercitate de reprezentanții feudalității maghiare, românii nu preocupă nimic pentru a-și apăra drepturile lor, recurgând chiar la acțiuni de rezistență.

Reacția nobilimii maghiare din Banat va fi dură. În anul 1370, de exemplu, nobilimea din comitatul Carașului proscribe pe mai mulți cnezi și iobagi români din zonă și le confiscă moșiile.³⁸

O altă mărturie care confirmă rezistența îndârjită a cnezilor români din Banat este cea din 1372, prin care Ludovic de Anjou restituie românilor Ioan, Ladislau și Petre Neașu (Nexe), cnezatul și moșiile ce le confiscase sub falsul pretext de rebeliune.³⁹ Se pot presupune numeroase intervenții și eforturi depuse de cnezii români pentru a reuși să intre în posesia drepturilor care le-au fost încălcate și a moșiilor care le-au fost confiscate. Deși deținea actul de restituire al regelui, în anul 1376 cneazul Neașu își manifestă din nou nemulțumirea împotriva familiei Himfy, care începea să-și exercite autoritatea și pretențiile în Banat, sechestrând un iobag al familiei din comuna Colonia, strămutându-l cu locuința pe teritoriul castrului Cuiejdi și săvârșind probabil și alte acte de violență.⁴⁰

După consolidarea dinastiei Angevine, atât Carol Robert cât și fiul său Ludovic de Anjou iar mai târziu Sigismund de Luxemburg vor încerca, în repetate rânduri, să-și impună suzeranitatea asupra teritoriilor de peste munți. De aceea, în secolul XIV intervin momente de criză în relațiile dintre Ungaria și Țara Românească, având ca efect încă înainte de 1360 luarea de către regii maghiari a unor măsuri represive împotriva cnezilor români din Transilvania. Situația cnezilor bănățeni reflectă acest proces, Banatul aflându-se în vecinătatea zonei de conflict dintre Ungaria și Țara Românească. Măsurile luate în 1366 împotriva stăpânilor de pământ care nu au aderat la religia catolică reflectă de asemenea și încercările de prozelitism, care urmăreau să rupă populația ortodoxă locală de legăturile cu Țara Românească.⁴¹

Nemulțumirile românilor din Transilvania și Banat față de stăpânirea străină se vor accentua din cauza măsurilor luate pe plan social de Ludovic de Anjou. Biruințele domnilor români din Moldova și Țara Românească împotriva regilor ungari influențează capacitatea de rezistență a cnezilor din Banat față de tendințele cetroproitoare ale regatului Ungariei. Cnezii bănățeni își dau seama tot mai mult că în Țara Românească pot găsi adăpost în caz de pericol; unii dintre ei au trecut de partea domnilor români când aceștia au fost atacați de suveranii maghiari. Astfel se explică gestul cnezului Vladislav, fiul lui Laheci (sau Ladislau Lehăcescu), din districtul Mehadiei, căruia regele Ludovic de Anjou îi confiscă la 19 iunie 1376 satul Boloșnița (Baluasnica) din același district, pentru că „a fugit în ținuturile de peste munți și s-a aliat dușmanului nostru”.⁴² Domn al Țării Românești în acel

timp era Vladislav Vlaicu. Gestul lui Vladislav Laheci va fi urmat în alte împrejurări de alți cnezi bănățeni. Satul Boloșnița (Balvasnita) a fost dăruit de rege cnezilor „Surian, Bogdan, Dimitrie, Toma și Blasie, răsplătind astfel vitejia lor în lupta și credința lor față de rege”.⁴³

Cel mai amplu document care reflectă cauzele nemulțumirilor românilor este cel din 1376: un apel al cnezilor fraților Hirmfy de pe moșia Remetea, adresat soției banului Benedict Hirmfy. Cauzele pentru care protestează oamenii de pe moșie sunt (conform M. Holban):

1) Vexațiuni și împilări din partea administratorului sau „judelui” cu prilejul executării obligațiilor față de stăpâni: „Nicolae cnezul, fiul lui Pribill, vi se plânge vouă și fiilor voștri că judele Nicolae ne-a poruncit să mână oamenii în grabă. Noi nu am fost acasă atunci, în ceasul ăla, și el ne-a luat pentru această pricină 17 boi și 14 florini. Henec (poate Hâncu) se plânge de aceasta, că i-au luat un cal l-au dat lui Pavel și l-au omorât”.

2) Mutarea cnezilor în altă parte, din porunca stăpânilor (probabil pentru a-i despărți unii de alții): „și numai pentru pricina asta și de teama asta, au plecat 6 oameni numai din satul ăsta în satul ăla al zisului Pribill (care nu trebuie confundat cu satul lui Nicolae, fiul lui Pribill), căci Nicolae cnezul este la un loc cu fratele său și Mioc, judele lui Nicolae ne-a despărțit, căci fii voștri i-au zis să facă lucrul ăsta”.

3) Jecmâniri din partea judeului care împreună cu oamenii săi (în cazul de față cnezul Marcu și cnezul Dobrota), percepe îndoitul celor datorate, împărțind câștigul cu oamenii săi: „de la moara lui Ioan cnezul au luat 14 florini fără temei. Pavel care e cnez zice așa că în satul meu *s-au luat* 26 florini și 2 boi și în Călina un bou și 200 de bolovani de sare, 4 florini au plătit și din Files a luat un cal bun făcând 14 florini, 7 a plătit, 6 florini a luat; și mai spunem lucrul ăsta că din părțile Remetei a lui Petru, judele Nicolae a luat pe un an 1000 de florini, adică 30 de boi, 10 vaci și din celelalte lucruri de mâncare, nu putem să zicem cât, adică din caș, din oi, din pui și din porci și 40 de țapi; și asta putem să mai spunem iarăși că Dobrota cnezul cu Marcu cnezul săvârșește astea asupra noastră împreună cu judele, că ei iau banii și împart între ei și iau de două ori atâta. Din Files și Călina s-au luat cu japca 8 boi, 23 de porci; și cum cnezii din Remetea spun cu toții că noi am plătit toate cele datorate lui Petru și judeului și lui Nicolae”.

4) Pierderi suferite cu prilejul transportării bucatelor: „și Herka a cărat bucatele cu 4 boi și i-au pierit; și Mihail cnezul spunea așa: că doi boi au mai pierdut și Peleş și Henec adică au pierdut 70 de grămezi de bucate”.

5) probleme și pierderi datorită unor conflicte de hotar, cu castelanul cetății vecine Cuiesti.

Și totuși acest apel înfățișând greutățile și împilările suferite de cnezii români și de oamenii aflați sub jurisdicția lor se încheia pe un ton amenințător: „deci să ne vestească nouă adevărul prin omul de față sau prin altul, căci de nu, atunci vom merge aiurea, unde putem să trăim”.⁴⁴

Documentul reflectă situația cnezilor de pe domeniul feudal. În acest caz, cnezii, deși supuși autorității unui „jude” cu atribuții de administrator, își exercită autoritatea asupra „oamenilor din satul lor”. Deci cnezii au ”o dublă calitate, fiind în același timp reprezentanții stăpânului de moșie față de oamenii din satul lor (cnezul Marcu și cnezul Dobrotă, care colaborează cu administratorul domeniului, judele Nicolae), și reprezentanții acestor oameni față de stăpân. În calitatea dintâi, constituie și ei într-o oarecare măsură un instrument al clasei dominante, în calitatea cealaltă ei reprezintă dimpotrivă, un element de solidarizare cu dominanții și pun condiții stăpânului sau pleacă de pe moșie, cu toate riscurile unei asemenea acțiuni.”⁴⁵

Într-un alt document din 1377, referitor la un partaj între frații Himfy - Benedict și Nicolae - legat de domeniile Remetea și Iersig, se află prețioase lămuriri asupra rolului jucat de satele cneziale în economia domeniului nobiliar al fraților Himfy. Astfel, în afară de târgul (*civitas*) Iersig, ce se împarte între cei doi frați în porțiuni bine determinate, în cuprinsul cărora intră unele gospodării (*mensiones*) iobăgești, toate celelalte așezări ce se împart între frații Himfy sunt sate cneziale. Se pomenesc chiar trei mori cneziale, două pe Pogonis în satele lui Dobrota și Luca, a treia în satul lui Mihai. Se pot distinge chiar două tipuri de așezări cneziale (M. Holban): a) satele cneziale numite după numele cnezului (satul lui Mihail, satul lui Pribill, etc.); b) forma mai veche a cnezatelor menționate aici în lotul lui Nicolae Himfy, anume *Jupa cu cnezatele sale*.⁴⁶

Înverșunarea cu care cnezii români își apără drepturile rezultă și din răscoala cnezilor survenită după moartea regelui Ludovic de Anjou. Profitând de tulburările din regatul Ungariei prilejuite de alegerea noului suveran, cnezii bănățeni se răscoală în 1385, sub conducerea lui Vladislav și Mihai, fiii cnezului Dan, nerecunoscând pe noul rege Sigismund de Luxemburg, ginerele și urmașul lui Ludovic. Cnezii bănățeni aderă la partida lui Horvathy, care luptă împotriva regelui Sigismund, răscoala continuând și după încoronarea lui Sigismund. Conflictul a căpătat o amploare deosebită prin intervenția domnului Țării Românești Dan I (1384-1386) în ajutorul cnezilor răsculați. Dan I, cu o armată puternică încearcă să pătrundă în Banat prin două direcții: pe la sud, unde a întâmpinat o rezistență puternică la cetatea Mehadia și pe la est, unde a fost oprit în jurul Hațegului.⁴⁷ Pentru a potoli răscoala și a-i aduce la supunere pe cnezii răzvrățiți, regele va trimite împotriva lor pe banul de Maciova, Nicolae Garay, devenit ulterior palatin al Ungariei, probabil pentru serviciile aduse regalității cu acest prilej. Proporțiile răscoalei se întrevăd din documentul emis de regele Sigismund de Luxemburg în 1408, la mai bine de 20 de ani după încetarea conflictului: „Apoi, nu la mult timp după aceea, după ce am fost încoronați cu sacra coroană regală, numitul Nicolae, în prezent Palatin, pe atunci banul nostru de Maciova, la porunca noastră și-a ridicat cu putere banderla sa pentru zdrobirea numiților infideli din părțile Timișane, unde numărul lor se mărea, pornind cu alți credincioși de-ai noștri, ajutați de puterile Celui de Sus, au învins pe Vladislav și pe Mihai, fii lui Dan, și pe celălalt, Vladislav Zanc, care-și adunaseră cetele spre jignirea noastră”.⁴⁸

După încheierea conflictului dintre Ungaria și Țara Românească, documentele de la sfârșitul secolului XIV, dar mai ales din secolul următor, abundă în danii de sate și cnezate pe seama cnezilor de obști sau a cnezilor pe cale de înnobilare, drept răsplată pentru servicii credincioase sau pentru fapte de arme deosebite. Astfel, în 1387, regele Ungariei Sigismund de Luxemburg, conferă lui Bogdan de Mârnic și fiilor săi cnezatul comunei Almafa (Mărul) din districtul Temeskuz, drept recompensă pentru serviciile militare ce i le-a prestat la diferite ocazii,⁴⁹ sau, în 1392, regele Sigismund confirmă pe Bogdan, cnezul de Mâtnic, în posesiunea unui teren, pe care îl câștigase în urma unui proces desfășurat în 1391, în fața banului Nicolae al Severinului și a nobililor și cnezilor districtelor românești Sebeș, Lugoj, Caran și Comiat, cu orașenii din Caran, pentru o părticică de pământ de lângă râul Timiș.⁵⁰ Din seria acestor documente nu trebuie omis cel din 1370, prin care chiar Ludovic de Anjou confirmă pe Roman și Ladislav, fii lui Struza (Sturza) Românul în cnezatele a două moșii la izvoarele râului Mutnic, „pe care tatăl lor le-a stăpânit cu titlul de cnezat”.⁵¹

Uneori, cnezilor le sunt dăruite sub titlul de noi donații (*novae donationes*) domenii și cnezate pe care le stăpâniseră sau le deținuseră până atunci cu drept cnezial (*more keneziatu*), cum s-a întâmplat în 1394, când îl găsim din nou pe

Bogdan de Mâtnic, într-o diplomă a regelui Sigismund, prin care Bogdan este confirmat în posesiunea comunelor Maciova și Dobragoste de pe domeniul castrului Sebeș, pe care le stăpânise și până atunci cu titlul de cnez⁵², drept răsplată pentru faptele sale de vitejie.

La A. D. Xenopol, datarea și interpretarea acestor documente este total diferită. Astfel, eruditul istoric român consideră că „în 1387 regele Sigismund întărește despărțirea cnezatului de proprietate, deoarece printr-un document din acest an, regele dăruiește lui Ștefan de Mutruk (Valahul), pentru credincioasele lui slujbe, proprietatea moșiei Almalfa pe care până atunci o deținuse ca Knezat”.⁵³ După câte s-a văzut, în documentul din 1387 nu este vorba de Ștefan de Mâtnic, ci de fiul său Bogdan, și nu este vorba de proprietatea moșiei Almalfa, ci de cnezatul comunei. Considerăm că este inexactă și afirmația lui Xenopol potrivit căreia: „același monarh - Sigismund - întărește pe Bogdan în 1387 în proprietatea a două moșii, Maciova și Dobragosta din districtul castrului Sebeș, pe care moșii, până atunci, Bogdan le deținuse cu titlul de cnez dându-i anume toate drepturile de proprietate, locurile cultivate și necultivate, apele, cursul apelor, munții și pășunile”.⁵⁴ După cum rezultă din documentele referitoare la această reprezentant al familiei Mâtnic, nu poate fi vorba încă de dreptul de proprietate deplină asupra pământului, ci doar de cel de posesiune.

Analizând modul de redactare al documentelor, când satul cnezial este întărit prin danie regească se disting 3 momente esențiale: 1) poruncă a regelui către instanța de constatare și adevărire cerând relații asupra moșiei solicitate și dispunând atribuirea ei, urmând ca eventualele împotriviri legale să fie judecate în fața regelui; 2) răspunsul instanței cu arătarea numelor împotrivitorilor legali; 3) actul de danie al regelui cuprinzându-le pe celelalte.

După un interval era dată diploma sau privilegiul solemn pecetluit cu pecetea dublă și autentică.⁵⁵ Actul de danie sau de întărire cuprinde porunca adresată locuitorilor români din satele respective, de a-i primi pe stăpânii noi sau pe vechii stăpâni confirmați prin documente oficiale și pe urmașii lor și a-i păstra și a-i asculta ca pe cnezii și stăpânii lor, ca pe alți cnezi dinaintea acestora, sau când se dau sau se întăresc sate sau cnezate altor cnezi, condițiile sunt de a le stăpâni cu aceleași libertăți, drepturi, imunități și datini de care s-au bucurat alți cnezi. Pentru daniile sau confirmările de moșii pe seama cnezilor români, de pe la mijlocul secolului al XIV-lea se folosesc formule proprii, cu respectarea *obiceiului românilor* sau cu toate libertățile, drepturile, scutirile și obiceiurile folosite și ținute de ceilalți cnezi ori să le țină (stăpânească) după obiceiul cnezatelor celorlalți români (St. Pascu).⁵⁶

În seria documentelor din secolul al XIV-lea, există unele în care se găsesc mărturii privind rolul și obligațiile cnezilor bănățeni.

b) *Atribuțiile cnezilor bănățeni în secolul al XIV-lea*

Un prim document care oferă informații privind atribuțiile cnezilor datând din 1369 este o plângere comună a obștii cnezilor din districtul Sebeș (*universitas kenezorum et aliorum Olachorum de districtu Sebeș*), adresată banului Benedict Himfy, prin care aceștia îl roagă pe ban să-i scutească de darea de 300 de florini pe care n-o mai pot achita. În document se arată ca: „atunci când regele a atacat Bulgaria, cnezii au participat cu toate resursele la expediție, oferind în același timp, pe cheltuiala lor ospitalitatea regelui și suitei sale; că au participat, tot atunci, alături de armata banului Emeric și a voievodului Denis la asediul Vidinului; au acordat din nou sprijin și ospitalitate atunci când voievodul Denis a trecut cu împăratul Ioan al V-lea Paleologul; în timpul iernii regele s-a reîntors cu împăratul și din nou au acordat întreaga ospitalitate lui și suitei ce îi însoțea, neprimind

nimic din cheltuielile făcute, astfel că acestea se ridică la 263 florini pentru oraș și încă 150 dați de district, la care trebuie adăugate și furajele date suitei și trupelor ce îl însoțeau pe rege; încă de la începutul expediției militare organizate de rege împotriva Țării Românești în 1368 (unde doamna Vladislav Vlaicu), districtul a organizat o trupă permanentă de 200 oameni la Mehadia, până ce regele a revenit aducând cu el o trupă de 500 oameni, cheltuielile pentru întreținerea acestora fiind suportate tot de cnezi și de locuitorii districtului”⁵⁷ Aceste eforturi materiale au dus la înrăutățirea situației locuitorilor acestor ținuturi, fiind puși în situația de a nu mai putea achita darea de 300 de florini: „iar acum, mărirea voastră cere de la noi, adică de la ținut și de la cetate 300 de florini, pe care nu putem în nici un chip să-i dăm acum... fiind atât de cumplit copleșiți de atâtea nevoi... Drept aceea, închinându-ne până la pământ, ne rugăm de domnia voastră să ne cruțați de data aceasta și să nu puneți să ni se ceară acei florini”⁵⁸ Documentul, pe lângă faptul că relevă forța militară și economică considerabilă a districtului încă din veacul al XIV-lea, surprinde atribuțiile cnezilor, care erau de natură economică, militară, financiară. Se pare că această dare de 300 de florini era periodică și că sarcina strănerii ei de la locuitorii districtului revenea cnezilor, care aveau și atribuții administrative, care redactează cererea în comun, în numele obștii, ei îndeplinind astfel rolul de intermediari în populația românească din districtul Sebeș și autoritatea maghiară, reprezentată în persoana banului de Severin Benedict Himfy. Informațiile pe care ni le oferă acest document vin să completeze informațiile referitoare la unele atribuții ale cnezilor din actul din 1352 dat de comitele de Caraș, Posa de Zeer, fraților Iuga și Bogdan de Mătnic, în care se pomenște că „libertatea după care cnezii din districtul Sebeș își stăpâneau satele libere, având dreptul de a nu fi judecați de nimeni ci dimpotrivă de a judeca în toate pricinile afară de tâlhărie, hoție și incendiere, care se vor judeca la scaunul de judecată din Caransebeș”⁵⁹

Un alt document foarte important, din care se pot desprinde atribuțiile cnezilor români este cel din 1371-1372.⁶⁰ Documentul este de fapt o conscripție care privește exclusiv populația românească din Banat. El datează din perioada conflictului pe care îl are Ludovic de Anjou cu domnul Țării Românești, Vladislav Vlaicu, și cu bulgarii. O însemnătate deosebită acordă regele maghiar întăririi frontierelor pentru a putea face față primejdiei. Mai mult ca oricând se dovedise atunci importanța strategică a cetății de la Orșova, pe care regele hotărăște să o fortifice din nou. Lucrarea aceasta a fost încredințată comitelui Timișoarei Benedict Himfy, care în această calitate avea sub controlul său toate cetățile bănățene până la Orșova.⁶¹ Peste 60 de cnezi români au fost obligați în acele împrejurări să dea cei 300 de muncitori necesari pentru terminarea lucrărilor. Doar 16 dintre aceștia sunt amintiți în document cu titlul de cnez: Dominic, cnezul de Zynzeg; Ioan, fiul lui Necșa (Nexe) din cnezatul Purlhuna; Bana, cnezul din Cincea; Roman, cnezul din Hodoș; Topșa, cnezul din Zaldubag; Balc, cnezul din Milas; cnezul Crăciun din Zepmezeu; cnezii Iuga și Tatomir (Thatamerius); cnezul Cosma din Vlasolt; cnezul Ciucaș (Chincaz) din Zaldubag; cnezul Stan din Nevrincea, cnezul Radu din Biniș; cnezul Luca din Hodospatak; cnezul Files (Fylisk) din Syrkech și cnezul Petru din Syrkech și cnezul Petru din Boldor. Presupunem că vor fi fost cnezi și alți reprezentanți ai satelor care au condus oamenii la construirea cetății Orșova. Cnezii și muncitorii lor au fost recrutați din toate părțile Banatului, dar lista nu prezintă nicidecum numărul complet al cnejilor din satele românești de aici. Anume considerații vor fi îndemnat pe banul Severinului să aleagă numai pe cei notați pe listă,⁶² ori poate fi vorba de o omisiune a celui care a redactat documentul, sau de reprezentanți ai satelor respective în calitate de juzi sau primari sătești, care îndeplineau aceleași atribuțiuni ca și cnezii.⁶³

Rostul cnezilor pe marile domenii mobiliare din Banat este reflectat de documentul din 1376 al cnezilor fraților Himfy de pe moșia Remetea, adresat banului Benedict. Acești cnezi se află subordonați aceluia „jude Nicolae”, care le poruncește „să mâne oamenii în grabă la îndeplinirea obligațiilor lor”, și care îi sancționează fără a ține cont de motivele reale, luând de la ei, în lipsa lor, un număr de boi și o sumă de bani, deci cnezii exercită autoritatea asupra oamenilor din satul respectiv, chiar dacă la rândul lor sunt supuși și ei autorității unui „jude” cu atribuții de administrator peste cnezi. „Prin forța lucrurilor, acești cnezi de pe domeniile nobiliare alunecă spre una din următoarele extreme: sau ajung coadă de topor în mâna stăpânilor, ca acei Dobrotă și Marcu pomeniți în plângere, sau rămân una cu oamenii lor.”⁶⁴

Cnezii aveau și obligația de a menține ordinea în satele supuse autorității lor. Astfel, în 1382, comitele de Caraș ordonă lui Toma Chinezul din comuna Cerbi (Zaruastelek) să aducă înaintea sa pe un om acuzat că furase un cal de la nobilul Ștefan Zecul.⁶⁵ Pentru că nu își făcuse datoria, vicecomitele îl condamnă pe Toma Chinezul la o amendă de 3 mărei.

Atribuțiile cnezilor se pot desprinde și din actul dat în 1387 de Ștefan de Losoncz, ban al Severinului și comite de Timiș, care în numele regelui Sigismund dă lui Petru, fiul cnezului Dees (Dionisie - la Șt. Pascu) din districtul cetății regale Mehedia precum și fraților săi buni Halmag, Cristofor și Mihail, satul regal Patak spre a-l stăpâni și folosi cu condiția de a plăti „pe fiecare an trei groși de fiecare așezare și a da castelanilor *quinquagesima* (darea oilor), după cum obișnuiesc să plătească și pentru celelalte sate ale lor cneziale”.⁶⁶ Cnezii menționați în acest document intră, pe de-o parte în categoria cnezilor înstăriți cu drept cnezial prin documente emenate de la puterea centrală, pe de altă parte în categoria cnezilor castrensi.⁶⁷ În actele de danie sau de confirmare a cnezatelor se precizează și drepturile și libertățile de care vor beneficia donatorii. Cnezul înstărit în stăpânirea cnezatului, uneori beneficia de jumătate din datul oilor de la locuitori, cealaltă jumătate era destinată vistieriei regale.⁶⁸

În 1390, „pentru credința lor și meritele credincioaselor slujbe, făptuite și făcute sfintei coroane și nouă „regele Ungariei, Sigismund, întărește ca danie nouă aceluiasi Petru”, fiul lui Dees, nobilul cnez de Temeșel, cu locuința în ținutul cetății noastre numite Mehedia, „moșiile Crivina și Patak”, împreună cu toate drepturile și justificația lor, cu pământurile de arătură, lucrute și nelucrute, livezi, păduri, ape și cursul apelor, și cu toate veniturile lor, între adevăratele și bătrânele lor semne de hotar între care au fost folosite și stăpânite de demult”, în schimbul obligației ca „atunci când noi sau urmașii noștri, regii Ungariei, în curgerea vremii, ne-am pregătit să pornim sau să pornească... război spre partea de răsărit, ei (cnezii) și moștenitorii lor să fie datori să pornească din pomenitele lor moși la acel război cu câte un călăreț precum... este în obiceiul unor nobili din zisele ținuturi”.⁶⁹ Cnezii de pe domeniul cetăților regale aveau atribuții militare bine stabilite. În plus, cnezii menționați intrau în categoria cnezilor înstăriți cu privilegiul de drept nobiliar.⁷⁰

Cnezii aveau drept de judecată, mai ales în pricini mărunte. Astfel, în 1391, Nicolae, banul Severinului convoacă pe nobilii și pe cnezii districtelor românești Sebeș, Lugoj, Caran și Comiat ca să judece procesul dintre cnezul Bogdan din Mâtnic cu orășenii din Caran, pentru o părticică de pământ de lângă râul Timiș.⁷¹

Analiza repertoriului documentelor din secolul al XIV-lea din Transilvania și Banat permite surprinderea atribuțiilor cnezilor:⁷² *fiscale*: adunau de la țărani români din cnezatul lor dările față de stat, iar când cnezatul era aservit, și cele față de stăpânul feudal; *social-economic*: răspundeau de slujbele țăranilor din cnezatele lor datorate puterii centrale; *juridice*: judecau procese de mai mică importanță

dintre oamenii de sub autoritatea lor (tâlhărie, furt și incendiere); *militare*: conduceau o ceată de oameni în timp de război. În evoluția instituției cneziale au loc mutații în atribuțiile cnezilor; ponderea principală trece de la cele prevalent judiciare și militare la început, spre cele cu caracter social-economic și administrativ (anume stabilirea și strângerea dărilor de la populația de sub jurisdicția lor și organizarea de noi așezări).

c) *Structura și organizarea adunărilor cneziale*

Între instituțiile medievale românești din Banat, una mai puțin studiată a fost adunarea sau comunitatea cnezilor, instituție reflectată documentar pentru perioada secolelor XIV-XV.

În terminologia latină, specifică documentelor medievale din Banat, adunările cneziale apar de mai multe ori menționate cu formulele „congregationes”, „universitates”, „congregatio generalis” (în sens de adunare a tuturor cnezilor), „universi kenezii” (toți cnezi), „iurati ac universi kenezii in sede iudiciaria” (jurații și toți cnezii în scaun de judecată), „universi kenezii et nobiles” (toți cnezii și nobilii), „universi kenezii et Olachi” (toți cnezii și românii).⁷³

Membrii acestor adunări erau cnezii iar după ceunii cnezi prin innobilare au ajuns să facă parte din nobilimea regatului, adunările devin mixte, cneziale și nobiliare.

Adunările obștești românești erau concomitent foruri de judecată, iar în prezența suveranului, organe legislative: rezolvau pricinile dintre membrii clasei feudale, sau, mai rar, dintre alte categorii de oameni liberi, reglementau raporturi economice (de pildă între nobilime și biserică), luau măsuri pentru înăbușirea izbucnirilor violente ale țărănimii, aprobau prin vot chemarea la oaste a populației, acordau anumite prerogative nobilimii, în vederea menținerii ordinii feudale în țară.⁷⁴

Cei care s-au ocupat cu studiul acestei instituții - Șt. Pascu, Viorel Achim, I. A. Pop - au subliniat asemănările, elementele comune adunărilor obștești bănățene cu congregațiile comitatelor sau cu adunările obștești ale voievodatului Transilvaniei. Faptul se datorează atât influențelor exercitate de instituțiile feudale maghiare asupra instituției cneziale românești, cât și tendințelor manifestate de cnezi români (mai ales din a doua jumătate a secolului XIV) de a se integra feudalității regatului. Cu toate acestea în secolul XIV și următoarele două secole, adunările românești își vor conserva caracteristici proprii cu elemente specific românești, neîntâlnite la congregațiile maghiare. În ce privește componența adunărilor obștești din Transilvania și Banat, s-a constatat (I. A. Pop) că la o asemenea adunare, românii nu-și puteau delega decât pe cnezi și voievozi (care erau tot cnezi la origine), poate unii din ei innobilăți (oricum asimilați cu nobilii), alături de deja, sub aspect social-economic, o feudalitate.⁷⁵

Mărturiile privind adunările cneziale românești din Banat datează din a doua jumătate a secolului al XIV-lea când stăpânirea maghiară se făcea tot mai puternic simțită în zona de răsărit a Banatului. Pentru secolul XIV, documentele consemnează 7 adunări românești. În ceea ce privește alcătuirea acestor adunări, în trei dintre ele (adunările din 1363, 1376 și cca. 1390-1392) sunt menționați cnezii. Adunarea din 1369 îi cuprindea pe cnezi, pe ceilalți români din districtul Sebeș și pe locuitorii târgului Sebeș. Alte două adunări, cele din 1378 și 1391 îi reuneau pe cnezi și pe nobili, iar adunarea din 1389 sau de la începutul anului următor era formată din nobili români și din „oameni de altă stare” din districtele Sebeș, Lugoj și Mehadia.

Prima consemnare a unei adunări cneziale românești în Banat este legată de o încălcare a drepturilor cnezilor. La 22 martie 1363 capitulul din Cenad raporta

regelui Ludovic de Anjou despre hotărnicirea moșiei Voya (poate Valea) și despre punerea în stăpânirea ei a nobilului Benedict Himfy și a rudelor sale. Documentul precizează că în zona de vecinătate a moșiei cu teritoriul cetății Ilidia s-au strâns cnezii românilor („kenezii Valahorum”), care nu s-au putut înțelege cu noii stăpâni asupra așezării semnelor de hotar, deoarece acești cnezi își vedeau amenințate cu răpirea o bucată de pământ și o pădure.⁷⁶ A doua întrunire consemnată de izvoarele istorice este cea a obștii cnezilor și a altor români din districtul Sebeș care în 1369, protestează împotriva aceluiași Benedict Himfy, ban al Severinului. Documentul este de fapt o petiție, o plângere, cuprinzând greutățile la care erau supuși cnezii și ceilalți locuitori din district: participarea la oaste în cursul evenimentelor din Bulgaria din 1365-1369; găzduirea oferită voievodului Transilvaniei Denis (Dionisie), împăratul lui bizantin Ioan al V-lea Paleologul și regelui Ungariei, pentru care au cheltuit 263 de florini cei din oraș și 150 de florini cei din district; eforturile pentru întreținerea unei trupe permanente de 200 de oameni, care au rămas la Mehadia când regele i-a atacat pe „necredincioșii săi”, din Țara Românească; apoi cheltuielile pentru întreținerea a 500 de oameni cu rolul de a apăra granițele sudice ale regatului în caz de atac din partea domnului Țării Românești; pustiiri produse de oastea regelui, arderea grădinilor, curțiilor, locuințelor, moartea vitelor, foamea, etc. În concluzie, neputând plăti noua dare de 300 de florini impusă de rege, „adunarea cnezilor și a celorlalți români din districtul Sebeș”, se roagă ca, spre compensarea vechilor nevoi să fie scutiți de acea dare.⁷⁷

Cnezii care protestează în 1369 erau cnezi liberi, cnezi regali care se adresează banului Severinului Benedict Himfy „în calitatea acestuia de înalt demnitar al regelui”.⁷⁸

În 1376, cnezii Nicolae, Micu, Hence (Hâncu), Ioan, Pavel, Filea, Mihail, Ivan și Petru din satele Remetea, Călina, Filești, aflate pe domeniul fraților Himfy, înaintează o plângere soției banului Benedict Himfy, în care protestează împotriva nedreptăților săvârșite de administratorul moșiei, judele Nicolae, cu prilejul executării obligațiilor față de stăpâni, care atrage de partea sa pe cnezii Marcu și Dobrota, percepând dublul celor datorate și împărțind câștigul cu oamenii săi; de mutarea silnică a oamenilor în alte locuri de pe cuprinsul domeniului, de greutățile datorate conflictului dintre domeniul nobililor Himfy și domeniul Cetății Cuiesti. Autorii plângerii amenință că, dacă nu se vor îndrepta lucrurile „vom merge aiurea, unde putem să trăim”.⁷⁹

În ordine cronologică urmează un document din 1378, referitor la moșia Voya (Patak sau Valea), pomenită și în 1363, când cnezii români din districtul Ilidia protestau împotriva unor rectificări de hotar în avantajul familiei Himfy, care ar fi intrat în stăpânirea unei suprafețe de pământ și a unei păduri ce aparțineau cnezilor.⁸⁰ Cincisprezece ani mai târziu, Gheorghe și Benedict, fii cnezului Ioan de Valea, pretindeau că posesiunea moșiei Voya fusese recunoscută tatălui lor de regele Carol Robert. Regele Ludovic de Anjou porunca capitlului de Cenad să facă cercetarea stării moșiei cu ajutorul unor personaje importante din ierarhia regatului Ungariei. Cei desemnați au mers la fața locului, unde îi aștepta „o adunare a multor nobili și cnezi vecini și megieși” ai moșiei Voya (Valea), precum și a altor nobili și cnezi ai districtului Ilidia. Nesocotind rolul nobililor și cnezilor români prezenți, reprezentanții puterii centrale i-au depozat de suprafețele în litigiu pe urmașii cnezului Ioan de Valea, acuzați de viclenie și înșelăciune.⁸¹

Cea de-a cincea adunare atestată în Banat a fost convocată de banul Severinului, Ioan Kaplay, la sfârșitul anului 1389 sau începutul anului 1390 și a întrunit pe „nobili și oamenii de altă stare” („nobiles et alterius status homines”) din districtele Sebeș, Lugoj și Mehadia. Adunarea comună a celor trei districte a

avut rol de adevărire, confirmând pierderea de către Petru, fiul lui Des, nobilul cnez de Temeșel („Petrus, filius Deewsi, nobilus kenezius de Temeshel”), a documentelor de proprietate asupra moșiilor Crivina (Kryvapatak) și Patak, așezate sub muntele Padeș (Padych). Actele „li s-au prăpădit și le-au fost înstrăinate în vremea în care Dan Voievodul, cotropise cu puternica sa oștire pomenitele locuri ale cetății noastre Mehadia”. Amintirea adunării reprezentanților celor trei districte românești este consemnată în actul de reconfirmare a stăpânirii (nova donatio) dat de regele Sigismund de Luxemburg cnezului Petru și fraților săi: Halmeag (Halmagh), Cristofor și Mihail, pe baza mărturiei banului de Severin că s-a informat despre pierderea diplomelor de proprietate, „ de la nobilii și oamenii de altă stare din comitatele (districtele) Sebeș, Lugoj și Mehadia”. S-a evitat astfel consemnarea concretă a cnezilor ca participanți la adunare, deși prezența lor acolo este aproape sigură, mai ales că problema în discuție îl viza pe unul din cnezi - nobil cu rudele sale. Diploma regală condiționează dreptul de posesiune al cnezilor de Temeșel de obligația lor de a participa, în cazul organizării vreunei expediții regale „spre părțile de răsărit”, „cu o lancie de oșteni”, „după obiceiul celorlalți nobili cnezi din zisele ținuturi”.⁸⁵

În 1391 banul de Severin, Nicolae de Pereny, a convocat „nobilii și cnezii” din districtele Sebeș, Lugoj, Caran și Comiat, pentru judecarea litigiului de hotar dintre Bogdan de Mâtnic și fiul său Ștefan, pe de-o parte, și „oamenii și oaspeții” (populi et hospites) din orașul Caran (Căvăran) de altă parte. Obiectul disputei este o „bucată de pământ care se întinde până unde râul Mâtnic se vărsa în Timiș. De fapt, cnezii depun mărturie că pământul a aparținut din vechime cnezilor de Mâtnic, fiind vorba de o adunare de adevărire. Pe temeiul acestei mărturii, banul de Severin recunoaște stăpânirea lui Bogdan de Mâtnic și a moștenitorilor săi asupra pământului aflat în disputa.⁸⁴ Judecata este validată în 1392, dar procesul va continua în deceniile următoare, din cauza nemulțumirii orașenilor din Caran, și se va încheia abia în 1414.⁸⁵

Conținutul unui act emis în 1390-1392 de către banul de Severin Nicolae Pereny constituie prima mărturie directă despre existența unor instanțe românești de judecată, care puteau fi alcătuite numai dintr-un cnez, sau, mai probabil, din mai mulți cnezi ai aceluiași district.⁸⁶ Banul Severinului a fost înștiințat de către cnezul Bogdan, din cnezatul său, că a fost prins și reținut de către oamenii nobilului Ștefan Himfy la Iersig. Cnezul Bogdan îl solicita pe banul Nicolae de Pereny să intervină pentru eliberarea lui Bogdan pe cauțiunea cnezului, urmând ca acesta să fie judecat, dar după „legea românilor” („iuxta legem Olachorum”). Cererea cnezului Bogdan, ca „omul” său să fie judecat după legea românilor implică existența unei instanțe românești care să judece în acord cu această lege.⁸⁷ Analizând cele 7 întruniri ale cnezilor români din secolul al XIV-lea, se poate constata că aceste adunări nu au avut caracter exclusiv judecătoresc. În 1363, dar mai ales în 1369 și 1376, după măsurile luate în 1366 de regele Ludovic de Anjou care loveau în statutul cnezilor, în drepturile și în religia lor ortodoxă, adunările au avut ca obiect plângerile și protestele cnezilor români împotriva tendințelor feudalității maghiare de deposedare, de spoliere, de încălcare a vechilor drepturi. Adunările din 1389 sau 1390 și din 1391 sunt prezidate de banii Severinului, Ioan Kaplay, respectiv Nicolae de Pereny, cnezii din mai multe districte au rolul de martori; iar poziția lor exprimată în interesul unor cnezi sau cnezi - nobili devine hotărâtoare, recunoscută de oficialitate (în două cazuri chiar de regele Ungariei).

Se poate presupune că aceste adunări aveau încă din secolul XIV o anumită periodicitate, numărul relativ mic de documente păstrate nepermițând opinii ferme

în acest sens.

Concluzii

În secolul al XIV-lea, evoluția instituției cneziale este determinată de transformările prin care a trecut societatea locală. În Banat ca și în Transilvania, problema cnezială dobândește noi particularități datorită suprapunerii unei organizări de stat străine peste formațiunile politice românești, a unei structuri economico-sociale feudale de model apusean peste realitățile autohtone feudale sau pe care de feudalizare în forme proprii, locale.

Deoarece extinderea stăpânirii ungare s-a făcut treptat și diferențiat din punct de vedere geografic - teritoriile din vestul Banatului, din zonele de câmpie și podiș au fost cucerite și stăpânite mai de timpuriu, cele din răsăritul Banatului mai târziu și cu intensitate mică - cnezimea a ajuns o categorie socială neuniformă și neunitară.⁸⁸

Cnezii care apar menționați în documentele din secolul al XIV-lea sunt de fapt micii feudali români, o feudalitate românească specifică, incipientă, desprinsă din sânul obștilor și avându-și originea în perioada prestatală. La început, nerecunoscuți (ca stăpâni) printr-un act oficial, ei stăpâneau în virtutea dreptului cutumiar românesc. Recunoașterea cnezilor, întărirea în cnezat însemna transformarea unui feudal tradițional, fără document scris, într-un feudal semioficializat atunci când confirmarea se face cu drept cnezial sau deplin oficializat în cazul în care confirmarea implică înnobilitarea.⁸⁹

Încă din secolul al XIV-lea, în rândul cnezilor se constată un proces de polarizare. Unii dintre ei, ajungând la poziții economice dominate, în virtutea obligațiilor îndeplinite ereditare, caută să-și legalizeze juridic, printr-un act de danie situația, pentru a pătrunde în rândul nobilimii. Concomitent se constată un proces de decădere a cnezilor care, pierzându-și privilegiile, sunt asimilați, ca statut social și juridic, cu primarii satelor, sfârșind în rândul iobăgimii.⁹⁰ Diploma regelui Ludovic de Anjou din 1366 favorizează acest proces. Chiar aflați în dependența unui nou stăpân feudal, cnezii și-au mai păstrat mult timp un anumit prestigiu și o anumită autoritate în satele lor. Rezistența și protestele cnezilor români împotriva știrbirii autorității și drepturilor lor sunt numeroase, îmbrăcând cele mai diferite forme.

NOTE

¹ Th. N. Trâpcea, *Despre unele cetăți medievale din Banat*, în *SIB*, I, Timișoara, 1969, p. 123.

² I. A. Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobilitare în secolele XIV - XVI*, Cluj, 1991, p. 27.

³ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, p. 203.

⁴ George Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor. I. Faptele ungarilor, de secretarul anonim al regelui Bela*, București, 1934, p. 109-111.

⁵ Al. Nemoianu, *Unele aspecte privind districtele românești din Banat în cursul secolelor XIV-XV*, în *Muzeul Național*, II, 1975, p. 265-266.

⁶ E. de Humuzaki, N. Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, I, (1199-1345), București, 1887, nr. 457, p. 579.

⁷ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 203.

⁸ M. Holban, *Deposedări și judecăți în Banat pe vremea Agenvinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya (1361-1378)*, în *SMIM*, V, București, 1962, p. 61-62.

⁹ *Ibidem*, p. 62-64.

¹⁰ Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiana*, II, Ed. a III-a, București, 1925, p. 164.

- ¹¹ *Documente privind istoria României, C., Transilvania, veacul XIV. IV, (1341-1350)*, București, 1955, nr. 150, p. 303.
- ¹² Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 203-205.
- ¹³ *Hurmuzaki*, I, nr. 542, p. 687.
- ¹⁴ Șt. Pascu, *op. cit.*, vol. III, p. 509.
- ¹⁵ Al. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 166.
- ¹⁶ *Hurmuzaki*, I, nr. 543, p. 687.
- ¹⁷ Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Ioan de Hunedoara, în Studii și Cercetări de istorie*, VIII, 1-4, Cluj, 1954, p. 29-30.
- ¹⁸ *Ibidem*, p. 29-30.
- ¹⁹ Al. D. Xenopol, *op. cit.*, 166-167.
- ²⁰ *Hurmuzaki*, I/2, nr. 21, p. 28.
- ²¹ M. Holban, *op. cit.*, p. 78-79.
- ²² N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, Buc. 1984, p. 116.
- ²³ M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină*, în M. Holban, *Din cronică realităților romano-ungare în secolele XII-XIV*, București, 1981, p. 166.
- ²⁴ I. A. Pop, *op. cit.*, 21-22.
- ²⁵ *Ibidem*, p. 22.
- ²⁶ *Ibidem*, p. 21-22.
- ²⁷ M. Holban, *Variații istorice în problema cnezilor din Transilvania*, în M. Holban, *op. cit.*, p. 213.
- ²⁸ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, p. 209.
- ²⁹ Șt. Pascu, *op. cit.*, vol. III, p. 384.
- ³⁰ M. Holban, *op. cit.*, p. 62-64.
- ³¹ M. Holban, *Deposedări și judecăți...* p. 57.
- ³² *Hurmuzaki*, I/2, nr. 39 și 40, p. 51.
- ³³ Al. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 165; N. Iorga datează documentul în care sunt menționați cei doi cnezi Basarab (Bozarab), unul din Carașul mare și altul din Carașul Mic, în 1344, fiind vorba probabil de o datare greșită. N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, I, p. 77.
- ³⁴ Șt. Pascu, *op. cit.*, II, p. 358.
- ³⁵ *Hurmuzaki*, I/2, nr. 57, p. 76.
- ³⁶ *Ibidem*, nr. 65, p. 88.
- ³⁷ *Ibidem*, nr. 66, p. 89.
- ³⁸ *Ibidem*, nr. 128, p. 164-166.
- ³⁹ *Ibidem*, nr. 144, p. 196.
- ⁴⁰ *Ibidem*, nr. 184 și 185, p. 237.
- ⁴¹ M. Holban, *Contribuții...*, p. 157.
- ⁴² I. D. Suciu, *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, Timișoara, 1980, p. 16.
- ⁴³ Ion I. Nistor, *Țara Severinului și Banatul Timișan*, în *A.A.R. Memoriile secțiunii istorice*, seria III, tom XXVII, mem. 8, București, 1945, p. 28-29.
- ⁴⁴ N. Holban, *Mărturiile asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat în a doua jumătate a secolului al XV-lea, în Studii și matricole de Istorie medie*, II, Dec. 1957, p. 408-410.
- ⁴⁵ *Ibidem*, p. 413.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 411; 413.
- ⁴⁷ I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 18.
- ⁴⁸ *Ibidem*, p. 18.
- ⁴⁹ *Hurmuzaki*, I/2, nr. 239, p. 300.
- ⁵⁰ *Ibidem*, nr. 290, p. 347; nr. 281, p. 340.
- ⁵¹ Șt. Pascu, *Rolul cnezilor...*, p. 29-30.
- ⁵² *Hurmuzaki*, I/2, nr. 300, p. 356-357.
- ⁵³ Al. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 166-167.
- ⁵⁴ *Ibidem*, p. 166-167.
- ⁵⁵ M. Holban, *Deposedări și judecăți...*, p. 78-79.

- ⁵⁶ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, III, p.414-415.
- ⁵⁷ Al. Nemoianu, *op. cit.*, p. 267.
- ⁵⁸ *D.R.H.*, D. I. nr. 55, p. 98.
- ⁵⁹ *Hurmuzaki*, V/2, nr. 21, p. 28.
- ⁶⁰ *D.R.H.*, D. vol. I, nr. 58, p. 101-102.
- ⁶¹ I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 27-28.
- ⁶² Silviu Dragomir, *Vechimea elementului românesc și colonizările străine în Banat*, în *A.I.I.N.*, III, Cluj, 1926, p. 279-280; Idem, *Le Banat Roumain. Esquisse historique*, Centrul de studii și cercetări privitoare la Transilvania, Sibiu, 1944, p. 15.
- ⁶³ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 422-423.
- ⁶⁴ M. Holban, *Mărturii...* p. 413.
- ⁶⁵ *D.R.H.* D.I. nr. 58, p. 101-102.
- ⁶⁶ *Hurmuzaki*, V/2, nr. 240, p. 300.
- ⁶⁷ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 412-413.
- ⁶⁸ *Ibidem*, p. 422.
- ⁶⁹ *D.R.H.*, D.I, nr. 76, p. 124-125.
- ⁷⁰ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 412-413.
- ⁷¹ *Hurmuzaki*, V/2, nr. 281, p. 340.
- ⁷² Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 401-402.
- ⁷³ I. A. Pop, *op. cit.*, p. 58.
- ⁷⁴ *Ibidem*, p. 14-15.
- ⁷⁵ *Ibidem*, p. 17.
- ⁷⁶ *Hurmuzaki*, V/2, nr. 57, p. 76.
- ⁷⁷ *D.R.H.*, D,I, nr. 55, p. 98.
- ⁷⁸ I. A. Pop, *op. cit.*, p. 122.
- ⁷⁹ M-. Holban, *op. cit.*, p. 408-410.
- ⁸⁰ *Hurmuzaki*, V/2, nr. 57, p. 76.
- ⁸¹ I. A. Pop, *op. cit.*, p. 122.
- ⁸² *Ibidem*, p. 122.
- ⁸³ *D.R.H.*, D,I, nr.76, p. 124-125.
- ⁸⁴ *Hurmuzaki*, V/2, nr. 281, p. 347.
- ⁸⁵ *Ibidem*, nr. 290, p. 347.
- ⁸⁶ I. A. Pop, *op. cit.*, p. 124.
- ⁸⁷ *Ibidem*, p. 124.
- ⁸⁸ *Ibidem*, p. 47-50.
- ⁸⁹ *Ibidem*, p. 47-50.
- ⁹⁰ XXX, *Din istoria Transilvaniei*, I. Ed. a III-a, București 1963, p. 139.

THE KNEZIAL ORGANISATION IN THE XIV-TH CENTURY IN BANAT (Summary)

In the fourteenth century the evolution of the knez institution was brought about by the changes the local society had experienced.

The overlapping (superposition) of some feudal structures of western type and of the historical reality of the Banat alters the original social economic and political structures, but these ones could not have been completely abolished.

In the hill and mountain regions of Banat the traditional organization in knez principalities, voivode principalities or „Jupanate” was preserved. The Ro-

manians kept their own institutions, their own feudal class, and they maintained their autonomy by obeying the principles of Romanian Law (*Ius Valachicum*).

The first mentioning of a Romanian knez from Banat in 1319 refers to a case of dispossession.

The intensification of Hungarian penetration, the setting up of the feudal domain belonging to the Hungarian nobility had negative consequences for the knez principalities lying in the Banat.

The free knezes were subdued to the lay or ecclesiastical feudals' authority, or to intermediaries between the community and the new landlord.

The knezes' prerogatives were more and more limited by the authority of the royal representatives or of the landlord.

The opposition of the Romanian village communities led by their knezes took on different forms of manifestation, ranging from protests to violent acts, compelling the Hungarian royalty to enforce a more diplomatic policy on this territory.

The first ennoblements of knezes go back to the time of the Hungarian king, Charles Robert (*Carolus Robertus*).

PAVEL CHINEZU

1. UCENICIA ARMELOR

IOAN HAȚEGAN

În lipsa unor mărturii documentare înainte de anul 1464, viața lui Pavel Chinezu¹ poate fi doar aproximată, în funcție de cele cunoscute până acum ca și din evoluția situației politico-militare a regatului în intervalul de timp de la moartea lui Iancu de Hunedoara (1456) până la dezlănțuirea războaielor central europene din timpul fiului său Matia Corvin (1468). Punctul „*postquem*” al interpretării noastre se va opri la anii 1467-1468, atunci când datele documentare și poziția socială a lui Pavel Chinezu se vor dovedi suficiente pentru elaborarea uni alt tip de reconstituire istorică.

Cunoscând data nașterii lui Pavel Chinezu, în jurul anului 1432, ne putem pune întrebarea, dacă a participat sau nu la unele din luptele antiotomane desfășurate sub conducerea lui Iancu de Hunedoara. Ca vârstă și timp istoric, faptul este posibil-teoretic- întrucât în 1454 avea circa 22 de ani și în 1456 circa 24 de ani. Și practic faptul se putea întâmpla mai ales în 1456, când vârsta potrivită, adăugată calităților sale fizice se putea conjuga cu amplexarea efectivelor ridicate de către Iancu de Hunedoara pentru apărarea Belgradului: o bună parte a acestor efective au fost ridicate din Banat, acesta fiind și locul de concentrare a trupelor pentru campania de la Belgrad.

Nu s-a păstrat nici o mărturie contemporană care să vorbească despre un asemenea eveniment. Ca urmare, nici ipoteza nu poate depăși stadiul enunțat; dacă ar fi participat la aceste lupte, contemporanii s-ar fi grăbit să amintească acest fapt cel puțin atunci când era mare conducător de oști.

În sprijinul unei apariții mai târzii, după moartea lui Iancu, pe scena conflictelor militare vin mărturiile contemporane și târzii care vorbesc despre începuturile lui Pavel Chinezu sub comanda lui Blasius Magyar (Blasius Podmaniczky)² și tradiția populară care nu reține pentru începuturile sale decât momentul întâlnirii cu regele. Ele se completează și oferă o imagine coerentă și veridică asupra strălucitei cariere militare de început a lui Pavel Chinezu.

Ca timp, întâlnirea tânărului fiu de morar cu regele Matia Corvin, trebuie situată cel mai devreme spre mijlocul anului 1458, dată la care regele de nici 18 ani, scapă din captivitatea în care era ținut de guvernatorul Cehiei, George (Jiri) Podiebrad la Praga. Puternica partidă a Huniazilor era condusă, după decapitarea lui Ladislau Huniade în 1457, de către Mihai Szilagyi, unchiul lui Matia. Szilagyi reușește să obțină alegerea celui de-al doilea fiu al eroului de la Belgrad, ca rege al Ungariei. Matia Corvin își va regăsi mama și unchiul în castelul de la Timișoara. De aici va pleca apoi spre ceremonia încoronării de la Szekesfehervár și tot la Timișoara se va întoarce, întrucât lucrările dietei se vor desfășura în orașul Szeged, la confluența Mureșului cu Tisa. După această dată multitudinea obligațiilor sale regale îl va împiedica pe Matia să revină în Banat, Bihor și Transilvania. Întrucât evenimentul întâlnirii tânărului Pavel Chinezu cu regele trebuie situat în acest interval, cel mai probabil an rămâne tocmai acest an 1458, cel mult până spre 1460.

Desfășurarea propriu-zisă a întâlnirii, așa cum o vede tradiția populară, reluată și de istorici, este interesantă. La moara în care locuia bătrânul morar și

fiul său Pavel, poposește într-o zi o ceată de vânători însetați. În mijlocul cetei se remarcă un tânăr plin de viață și înconjurat cu semne de respect de cei din jur. Ieșit în întâmpinarea oaspeților, despre care știa că sunt nobili, bătrânul morar se scuză că nu le poate oferi ospitalitate după noblețea lor din cauza sărăciei sale. Le oferă direct o carafă cu apă (sau băutură, după alte variante) fără tavă. În acest moment apare pe scena istoriei fiul morarului, Pavel care ia carafa cu apă din mâna tatălui, o așează pe o piatră de moară aflată în curte și o oferă apoi vânătorilor. Cel care o primește este însăși tânărul rege. Impresionat de forța herculeană a tânărului morar dar și de noblețea gestului, regele se arată dornic să-l ia la curtea sa.

De acum încolo, informațiile - unitare până acum - se fragmentează întrucât unele variante consideră această întâlnire ca momentul efectiv al încadrării tânărului în suita regală, în timp ce altele vorbesc doar despre întâlnirile și acordul de principiu care constă în promisiunea solemnă a regelui de a-l lua în serviciul său pe Pavel de îndată ce acesta se va prezenta la curtea regală.

Episodul cu piatra morii întinsă regelui drept tavă pentru carafa cu băutură este amintit doar în izvoare mai târzii care preiau toate variante ale tradiției orale, puternice încă în secolele XVIII-XIX. Destul de greu de crezut la prima vedere, episodul apare logic și pe deplin veridic în contextul întregii vieți a lui Pavel Chinezu, în care faptele de bravură fizică puțin obișnuită sunt numeroase.

Nu vedem în acest aspect o dorință de exagerare sau o simplă plâsmuire a tradiției orale ci doar o reflectare a faptului „brut” care a impresionat nu numai pe participanții la întâlnire ci mai apoi și pe mulți contemporani și pe aproape toți urmașii. Din relatarea lui Francesco Fontana, de-acum cunoscută nouă, știm că Pavel Chinezu era de statură obișnuită, deci mijlocie - cel mult spre 1,70m - dar foarte robust. Înșuși Bonfini care l-a cunoscut mai bine decât Fontana, spune clar că Pavel Chinezu „inuditis animi corporis viribus fecit: statura robore, lineamentisque membrorum Herculi prorsus assimilis”³³, ceea ce înseamnă că statura era robustă, iar configurația mâinilor și picioarelor îl făcea să fie asemuit lui Hercule.

Dovezile irefutabile ale forței fizice ieșite din comun a tânărului Pavel le oferă același Bonfinius care spune în continuare că pornea adesea de unul singur pietrele morii sau că este capabil să ridice un butoi plin cu vin deasupra capului și să bea din el.

Aceste prime isprăvi, repetate în timp cu diferite ocazii, aduc gestul cu piatra morii la dimensiunile sale reale, perfect compatibile forței fizice a tânărului. Nu știm dacă Pavel a ținut piatra morii într-o mână sau amândouă și nici ce dimensiuni avea această piatră. Pietrele de moară medievale adăpostite în diverse colecții muzeale ne oferă o imagine generală asupra dimensiunii și greutateii lor: circa 1 metru - diametru și în jur de 50-75 kilograme - greutate. În mod obișnuit, în curtea unei mori sunt depozitate doar pietrele de moară uzate, cu greutatea sub cea inițială. Dacă avem în vedere acest fapt, greutatea pietrei se cifra la aproximativ 50 de kilograme și ridicarea ei era perfect posibilă pentru Pavel Chinezu.

După plecarea vânătorilor, morarul și fiul său rămân mai departe în vechea lor moară. Pavel este însă mereu cu gândul la promisiunea regelui; nu se poate spune cât timp a mai rămas în casa părintească și nici când anume a plecat spre curtea regală. Acest moment nu poate fi însă prea îndepărtat în timp de această vizită. Odată plecat, Pavel are de înfruntat primejdiile unui drum destul de lung și de greu. Acum este mai greu să acordăm credit deplin diferitelor legende populare care vorbesc despre diverse întâmplări al căror erou este din nou Pavel Chinezu; acestea sunt perfect posibile dar apare și posibilitatea unor exagerări sau adăugiri târzii cu rolul de a face mai atractivă pentru ascultător povestirea; așa încât

amănuntele trebuie privite cu destule rezerve. În timpul drumului tânărul traversează o pădure întâlnindu-se cu un urs; înainte ca ursul să se dezmeticească, Pavel îl ia în brațe strângându-l până când îi sfărâmă oasele. Dacă nu i-am cunoaște puterea fizică uriașă nu am fi acordat nici un credit povestirii; așa însă o reproducem sub rezerva unui semn de întrebare. Într-o altă zi întâlnește o bătrână care strânge vreascuri într-o pădure și este atacată de câinii nobilului stăpân al pădurii. Pavel Chinezu îi sare în ajutor bătrânei și ia de coamă cei doi câini, zdrobindu-le capetele unul de altul. Apare un grup de nobili aflați la vânatoare prin jur care se reped asupra îndrăznețului, dornici să-i dea o lecție; Pavel nefiind nobil, se putea aștepta la cele mai grave pedepse. Vânătorii se reped spre el în goana cailor cu gândul să-l calce în picioare și apoi să-l biciuiască. Pavel smulge din rădăcini un pomișor din preajmă și se apără rotindu-l deasupra capului; îi cad victimă primii atacatori. Este recunoscut de către unul dintre foștii însoțitori ai regelui, anume de viteazul general Blasius Magyar, care-l ia sub protecția sa, povestind celorlalți prima sa întâlnire cu acest tânăr.

În acest episod, legenda și adevărul istoric își dau mână întrucât Pavel Chinezu își va începe ucenicia propriu-zisă a armelor sub acest comandant, Blasius Magyar, de care se va apropia foarte mult în viitorii ani. Nu cunoaștem nici o altă relatare asupra unui alt mod de începere a meseriei armelor sau al unui alt comandant sub care să fi servit Pavel Chinezu în această perioadă cuprinsă aproximativ între anii 1458-1464.

Bonfini nu precizează în timp momentul în care Pavel Chinezu intră în rândul armatei regale, dar oferă alte detalii asupra grelei ucenicii pe care și-a impus-o tânărul: era capabil să ia în dinți un om înarmat și să se învârtăască cu el având asupra-și propriile arme; în întrecerile atletice ale ostașilor și în locurile de antrenament era veșnic neînving, învățând meșteșugul armelor alături de mentorul său Blasius Magyar, care a fost atât de mulțumit de el încât l-a luat tovarăș la lupte și mai apoi i-a dat și fata de soție⁵.

Faptele sunt mai pline de semnificații decât la prima vedere întrucât această ucenicie a armelor nu a fost deloc ușoară sau plăcută pentru Pavel Chinezu care a trebuit să muncească serios în taberele regale pentru a ajunge la deprinderea completă a mânăuirii armelor. Întâietatea dobândită prin calitățile sale fizice excepționale este completată de tehnica mânăuirii armelor albe și acelor de foc care-și făcuseră apariția în cadrul armatei regale. Fie acum, fie mai târziu, Pavel deprinde și primele elemente de tactică și strategie militară. Cel mai probabil ele i-au fost predate de către Blasius Magyar după ce acesta a remarcat și mintea sprintenă a tânărului oștean.

Până în anul 1464 nici un document nu-l amintește pe Pavel Chinezu, lucru perfect normal întrucât acesta nu este decât unul dintre miile de oșteni ai armatei regale. Documentele de după 1464-1470 vorbesc însă toate despre servicii militare prestate regelui încă din frageda sa tinerețe. Cum aceasta se putea întâmpla doar în jurul vârstei de 18-25 ani a regelui, apare logic concluzia că începuturile militare ale lui Pavel Chinezu se desfășoară încă din primii ani de domnie ai suveranului, adică imediat după încoronarea din 1458.

Întrucât nu se cunosc toate acțiunile desfășurate acum de Blasius Magyar, lângă care era și Pavel, trebuie să le deducem din contextul general politico-militar. Nu știm dacă Blasius Magyar a făcut parte de la început din partida Huniazilor sau s-a alăturat acesteia abia după încoronarea lui Matia Corvin; în primul caz a luptat desigur alături de partizanii săi. Dacă acceptăm drept veridică ipoteza nașterii lui Pavel Chinezu în Banat, atunci posibilitatea teoretică a participării sale la vreuna din luptele pentru tron apare posibilă. La vârsta de 26 de ani, pe care o avea atunci

Pavel, putea fi un bun luptător. Ambiguitatea notațiilor bonfiniene obligă însă la multă prudență.

În cursul anului 1457, an deosebit de încărcat de evenimente politice care culminează cu moartea regelui Ladislau al V-lea Postumul la Viena, efectivele militare au fost concentrate doar pentru a obține supremația în favoarea uneia dintre cele două partide nobiliare: a Huniazilor și respectiv liga Cilli-Ujlaki. Conducătorul primeia, Mihai Szilagy, cumnatul lui lăncu de Hunedoara, era comite de Timiș, ban de Macva și căpitan al Belgradului, care în octombrie intră în Transilvania și oprește în jurul Sibiului, o incursiune de jaf a beielui dunărean Mihaloglu Ali bei. La începutul anului 1458, imediat după încoronare, Matia Corvin are de luptat cu trupe austriece pătrunse în comitatul Vas din vestul Ungariei, în încercarea lui Friederich al III-lea de a dobândi pentru sine coroana regală. În primăvară se face simțit din nou pericolul otoman, turcii devastând și în acest an Banatul. Mihail Szilagy este în tot cursul anului 1458 în Banat, îngrijindu-se de întărirea hotarelor sudice prin sporirea garnizoanelor cetăților de margine, concentrarea în zonă a unor importante contingente militare ale districtelor românești și nobilimii bănățene. Insuși regele vine la Szeged, apoi coboară pe Tisa și Dunăre până la Belgrad cu dorința de a consolida linia Dunării. O nouă incursiune otomană la nordul acesteia are loc în toamnă, dar ostilitățile se rezumă la atât, ambelor forțe lipsindu-le convingerea în declanșarea unor acțiuni de amploare.

Reîntors în Banat și apoi la Szeged, Matia Corvin convoacă aici dieta regatului la începutul lunii ianuarie din 1459, cu intenția fermă de a obține suplimentarea ajutoarelor financiare și militare pentru continuarea luptei antiotomane. Trimite în același timp delegați la congresul de la Mantua spre a obține din partea apusului noi bani și trupe. Primește deja un prim ajutor bănesc din partea papei Calixt al III-lea în valoare de 10.000 de galbeni; la fel se va întâmpla și în anul următor, 1460. Cererea sa de a i se trimite 12.000 de călăreți italieni, deși sprijinită de papalitate, nu află nici un ecou favorabil la curțile principilor italieni. Nici lucrările congresului mantuan nu reușesc să continue mult timp și acesta sucombă fără a adopta vreo hotărâre.

Ofensiva otomană, precedată de o nouă incursiune în Banat, se declanșează în vara lui 1459 și are ca scop cetatea Smederevo, capitala Serbiei. După cucerirea acesteia, în luna august, urmează o incursiune pustiitoare peste fluviile Sava și Drava. Matia nu reușește să schițeze nici un gest notabil de apărare, în schimb se împacă cu unchiul său Mihail Szilagy, pe care-l închisese în cetatea Șiriei, ca un prim semn de autoritate regală.

Luptele cu austriecii continuă, fapt care-l determină pe Matia Corvin să-l trimită aici pe banul Mačva, Simon Magnus (Nagy). În tabăra austriacă luptă și Nicolae Ujlaki și Sigismund de Szent György, fideli încă împăratului Friederich. După moartea nepotului său Ladislau Postumul. După mai multe hărțuiri se ajunge la lupta decisivă pe 7 aprilie la Körmend câștigată de imperiali, care nu profită de situație ci se retrag în propriul teritoriu. Matia trimite imediat o solie și un salvconduct celor doi magnați cu intenția de a sparge blocul advers; în schimbul unei amnistii totale și a unor funcții înalte, Matia speră să-i readucă pe rebeli lângă sine. Reușește în această întreprindere după cum obține și un armistițiu cu Friederich de Habsburg.

După încetarea luptelor cu imperialii, Matia Corvin trimite noi trupe în Slovacia, acolo unde husiții lui Jan Jiškra de Brandýs stăpânesc efectiv Slovacia și Ungaria superioară de câțiva ani. Comandanții trupelor regale sunt Sebastian Rozgony și Blasius Magyar. Luptele principale ale acestei campanii se dau cu

prilejul asedierii cetăților Vadna, Valgatha, Galgoz, Komorazkius⁷; toate sunt localități din zona muntoasă a Slovaciei. Victoria trupelor regale la Valgatha, în preajma sărbătorii de Sf. Gheorghe (23.IV), apoi la Myslia lângă Košice în vremea Rusaliilor, le deschid acestora drumul spre întreaga Slovacie. Sunt masacrate în drum garnizoanele cetăților, dar și o parte a populației civile. Amândouă părțile angajate în conflict procedează așa încât este greu astăzi să stabilești cine a început și cine a urmat exemplul. Luptele continuă la Golzech, unde doi dintre cei mai renumiți comandanți de oști husiți, Axanit și Telefus sunt învinși. Noi lupte se desfășoară lângă Sárospatak, Saro, Uduczk și Breznice. Nici una din părți nu reușește să obțină victoria care să decidă soarta campaniei. Pe timpul verii încetează dar vor fi reevaluate spre toamnă; vor continua aproximativ în același mod până în vara lui 1462 când Jiškra va fi învins definitiv.

Aceste campanii sunt una dintre primele mențiuni cunoscute nouă despre luptele în care Blasius Magyar deține un rol de conducător. După afirmațiile lui Bonfini, confirmate de tradiția populară, în aceste lupte și-a făcut ucenicia și debutul Pavel Chinezu. El este doar un tânăr simplu, nici măcar de rang nobil, care-și desăvârșește tehnica militară; se va impune destul de curând în fața camarazilor de arme, a comandanților săi prin curajul și vitejia dovedite în cele mai grele ceasuri ale luptelor. Va lupta atât în nord împotriva creștinilor, cât și în sud, în special împotriva turcilor.

Pentru una sau câteva dintre aceste lupte - imposibil de precizat în timp și în spațiu - tradiția vorbește despre fapte de bravură săvârșite de tânărul oștean. Conform obiceiului timpului înainte de începerea propriu-zisă a luptei, în fața celor două linii ies cei mai viteji și cei mai curajoși ostași, provocând la luptă dreaptă câte un dușman. Lupta seamănă de altfel, cu un duel, în care nu există decât învingător și învins, acesta de regulă - mort. Prețul acestei încheștări este dovedirea curajului, a tehnicii personale, dar și sporirea moralului trupelor proprii; pentru învingător, el se materializează în armele și calul învinsului. Pavel Chinezu este unul dintre acești vestiți luptători, ieșind întotdeauna la harță și întotdeauna învingător. Devine o figură pitorească a oștirii și, într-un fel, un excelent făuritor de moral pentru trupele proprii. Legenda spune că în timpul unei asemenea încheștări, Pavel îi strânge atât de tare mâna dușmanului încât acesta nu-și mai poate descleșta degetele înțepenite; Pavel își scoate sabia și-i retează capul în strigătele de admirație ale camarazilor săi.

Anul 1460 aduce cu sine o grea pierdere pentru Matia Corvin. Noi incursiuni otomane devastează Banatul, Slovenia și parțial sudul Ungariei panonice. Mihai Szilagyî aflat mereu la frontierele bănățene se întâlnește cu vestitul Comandant de achingii, Mihaloglu Ali bei, după ce acesta devastase comitatele bănățene Timiș, Caraș și Cuvin. Lupta se desfășoară la Posasin (Pojejena) și este deosebit de îndârjită, fiind câștigată până la urmă de otomani. O mare parte a trupelor regale rămâne pe câmpul de luptă, mulți participanți sunt făcuți prizonieri și duși în sudul Dunării. Printre ei și comandanții Mihail Szilagyî, Grigore Labatlan și voievodul Transilvaniei Petru Cseh de Lewa; primii doi fiind trimiși la Istanbul, închiși și torturați, sfârșesc în anul 1461 prin a fi cusuți într-o piele de bivoliț și aruncați în apele Bosforului. Voievodul transilvan se răscumpără mai târziu pentru fabuloasa sumă de 60.000 de florini.

Relațiile lui Matia Corvin cu împăratul german, Friedrich al III-lea de Habsburg se îmbunătățesc prin semnarea tratatului de pace. Vecinul din sud, domnul Țării Românești, Vlad Țepeș, aflat în relații pașnice cu Matia Corvin, îndeosebi grație influenței binefăcătoare a lui Mihail Szilagyî, se vede nevoit acum să intervină în sudul Transilvaniei, unde sașii uneltesc împotriva sa. Tot în acest

an se încheie un tratat de alianță între Ungaria și Țara Românească, ca semn al unității în fața dușmanului comun: turcii otomani.

Continuă luptele din nordul Ungariei și din Slovacia, unde trupele conduse de aceiași Sebastian Rozgony și Blasius Magyar asediază cetatea Patha din munții Tatra, o cuceresc și o eliberează comitatele nordice Borsod și Gömör de sub amenințarea lui Jiškra. Lupte la fel de puternice se desfășoară la Sajomenthe, Balozvar, Rhumon, Zeechan, Zyrchietha, Salgo etc., terminate cu victorii ale trupelor regale. Sunt cucerite apoi Eperjes, Ujvár, Zips, Kesmark. În urma acestor repetate înfrângeri, Jiškra trebuie să consimtă la încheierea unui armistițiu. Respectat doar câteva luni, el va fi rupt în 1461 și abia după campania personală a regelui din anul 1462, asistăm la pacificarea propriu-zisă a regiunii prin intrarea lui Jiškra și a trupelor sale în cadrul armatei regale. Ultimele rămășițe husite vor fi înfrânte abia în anul 1467 la Kostolan.

Ioan Vitez, episcopul Oradiei reușește să mijlocească la Olomouc, în Slovacia, armistițiul din acest an, aducând-o în regat și pe logodnica lui Matia, Ecaterina de Podiebrad. Amânată de mai multe ori, căsătoria regelui se realizează la începutul anului 1461. Moartea timpurie, după câțiva ani abia, a reginei îi dezleagă mâinile de obligațiile față de Cehia.

Atât în anul 1459 cât și în anii 1460-1461, Pavel Chinezu trebuie văzut printre participanții la aceste lupte din nordul regatului, mereu în preajma lui Blasius Magyar. Oricum, el se ridică deja de la primele sale grade militare, chiar dacă nu deține funcții de natură să-l aducă în atenția curții regale și a izvoarelor contemporane.

Imixtiunea otomană în sud-vestul Balcanilor continuă și în anul 1461, iar apelul disperat al regelui Bosniei, Ștefan Tomašević, adresat vecinilor săi creștini rămâne fără nici un rezultat. Matia se află în Boemia, fără a interveni cu nimic; ca urmare, Bosnia se declară vasală Porții Otomane. Mulțumit de rezultatul campaniei sale, Mohamed al II-lea își îndreaptă atenția spre ținuturile anatoliene, unde beiful de Kastamonu, apoi Trapezuntul creștin, se constituie ca focare de rezistență antiotomană. Moartea lui Ștefan Tomašević și luptele interne din Bosnia permit otomanilor să intervină din nou în sprijinul partidei turcofile de aici, solicitând tributul, ca un important pas în subjugarea țării. Matia este nevoit să ia în considerare noua evoluție politică bosniacă și să-și concentreze forțele. Dar situația militară se schimbă prin deplasarea centrului de greutate la Dunărea de Jos.

În anul 1462 situația politică a regatului Ungariei se consolidează prin tratatele de pace cu Austria și cu Jan Jiškra, ambele ratificate de dieta desfășurată în mai la Buda. Știrile din Severin, Belgrad și de pe Sava vorbesc despre amplexarea pregătirilor militare întreprinse de rege. Dar amenințarea otomană se deplasează spre Țara Românească, unde Mahomed al II-lea vrea să răzbune ofensele aduse de temerarul Vlad Țepeș. Trece Dunărea în vestita campanie din iulie, în cursul căreia armata Țării Românești sub comanda personală a voievodului reușește să servească o adevărată lecție cuceritorului Constantinopolului. Reacția boerimii muntene după retragerea sultanului îl determină pe Vlad Țepeș să se retragă spre Transilvania, unde așteaptă ajutorul aliatului său Matia Corvin.

Oștirea regală se concentrează la Szeged, apoi urcă pe valea Mureșului, trece în depresiunea Sibiului, coborând încet spre Țara Românească. Cunoscuta dușmănie a sașilor ardeleni împotriva lui Țepeș, îi determină să acționeze în cel mai neprielnic moment iar Matia Corvin se lasă înșelat de jocul lor. Ca urmare, Vlad Țepeș este arestat la trecerea munților, de către Jan Jiša și trimis la închisoare la Buda, apoi la Visegrad. Unul dintre cele mai favorabile momente militare ale deceniului este irosit prin complotul sașilor și indolența regelui. Va trece mai bine

de un deceniu până Matia Corvin își va recunoaște greșeala și va încerca să o repare. Dar momentul odată trecut, nu mai poate fi reîntors. Ambiția și înfumurarea unui tânăr ajuns rege, distruge ceea ce efortul ambelor popoare clădise în decenii întregi de lupte și jertfe.

Pavel Chinezu este cu siguranță participant la luptele din primăvară și începutul verii din Slovacia; își însoțește regele în mai la Buda, în iunie - în tabăra de la Szeged și în iulie - prin Transilvania. Pentru prima dată tânărul oștean are ocazia să-l vadă pe crudul Țepeș despre care circulau deja legende. Oare care vor fi fost sentimentele sale la vederea mândrului domn, căzut pradă intrigilor dușmanilor? Se va fi gândit atunci Pavel Chinezu că peste 13 ani vor lupta împreună și vor încerca să repare, atunci, greșeala de acum a regelui? Oricum, domnul muntean nu se poate să nu fi lăsat o puternică impresie în sufletul oșteanului matur care era acum Pavel Chinezu.

Pe planul relațiilor politice internaționale, anul 1463 aduce câteva noutăți importante. În primul rând încheierea păcii dintre turci și Albania lui Gheorghe Kastriotul Skanderberg, la Skopje în data de 27 aprilie. În timp ce albanezii reușesc cu greu să șteargă urmele pustiitoarelor lupte, Mahomed al II-lea atacă Argosul și deschide un nou război cu Veneția (1463-1478). Ca răspuns, flota republicii intră în Peloponez, sub conducerea amiralului Loredano, în timp ce armata de uscat condusă de Bertoldo d'Este în număr de 11.000 de oameni repurtează succese notabile în tot cursul anului în aceeași zonă. În același an 1463 se întrunesc, în septembrie, la Roma solii principilor creștini, în fața cărora papa Pius al II-lea propovăduiește o nouă cruciadă antiotomană. Cu greu se adună câteva trupe pe litoralul italian al Adriaticii, dar moartea papei în 14 septembrie 1464 încheie acest episod lipsit de glorie.

În aprilie 1463 se deschid la Tolna lucrările obișnuitei diete anuale a regatului printre ale cărei măsuri se numără noi pregătiri antiotomane, concomitent cu întărirea frontierei sudice. Planul unei ofensive hotărâte împotriva musulmanilor sunt făcute publice Europei, dar trupele se adună foarte greu. În plus, tehnica de luptă solicitată orașelor își întârzie nepermis de mult apariția. Obligativitatea nobilimii de a participa la lupte se restrânge doar la o singură participare anuală între hotarele regatului. Faptele se referă în special la Transilvania, unde doar 3/4 din efective pornesc la luptă sub comanda regelui și voievodului, restul de 1/4 rămânând pe loc. Iobagii sunt siliți să participe la luptă cu cal și echipament propriu, inclusiv cei mai săraci dintre ei, cu armele pe care le au în gospodăria proprie. Proportia participării nobiliare era de 4/5 la lupte și 1/5 concentrați pe loc. Nobilimea mică participă personal la campania regală în aceeași proporție cu marea nobilime. Cei ce slujesc pe lângă un senior mai puternic și nu pot participa personal la lupte sunt obligați să trimită un om în loc. Toți nobili, inclusiv iobagii lor, sunt înscrși în registrul armatei. Măsuri valabile în ansamblu, dar și acum marea nobilime reușește să-și păstreze privilegiile și imunitățile. Povara luptei antiotomane o vor purta și pe mai departe masele populare. Semnificativă este proporția participării la oaste: 1 iobag la 10-20 de porți de pe posesiunea unui nobil sau 2 iobagi pentru 20-30 de porți.

În luna mai Matia Corvin ratifică tratatul de pace încheiat în 1462 cu Friedrich de Habsburg, asigurându-și spatele pentru campaniile anunțate. Știri despre iminența unor atacuri otomane peste Drava și Sava sosesc la curtea regală încă în lunile martie - aprilie. Drept urmare pe 29 mai trupele sunt concentrate la Petrovaradin, coboară spre sud în iunie, dar nu întâlnesc dușmanul, care acționează în Bosnia și Banat.

Mahmud beilerbeicul Rumeliei intră în vară în Bosnia și cucerește cetățile

Jajce, Bobovac, Klujuč și ca urmare aproape toată țara intră sub suzeranitatea otomană. În Srem acționează din nou Mihaloglu Ali bei care trece Sava pe la Sremski Mitrovica, pradă, jefuiește, ucide și arde într-o zonă cuprinsă între Zemun și Sremski Mitrovica. Împotriva sa este trimis comitele de Timiș, Petru Socol și fratele său Mihail, cu trupele bănățene. Bătălia decisivă se desfășoară la Fitak, consființind victoria creștină și fuga lui Ali bei în Serbia otomană.

Nemulțumit de situația creată, Ali bei își strânge circa 4.000 de achingii și trece din nou Dunărea, de data aceasta în Banat, pe la Smederevo, pătrunzând adânc spre nord, până în zona Timișului. Mulți localnici au îngroșat rândul robilor și o mare cantitate de pradă - carele achingiilor. Pe drumul de întoarcere sunt întâmpinați de voievodul Transilvaniei, Ioan Pongracz de Dengeleag, unchiul regelui. Cu trupele transilvane și cu cele bănățene, voievodul transilvănean reușește să-și apropie victoria după o luptă crâncenă. O parte a dușmanului rămâne pe câmpul de luptă, restul fugind peste Dunăre în frunte cu Ali bei. Majoritatea prăzii și robilor este recuperată. Pentru victoria de aici voievodul va primi o importantă donație din partea regelui în anul următor.

Ocuparea Bosniei de către turci în intervalul mai - iunie 1463 impune concentrarea trupelor regale în toamnă la gurile Savei și începerea operațiunilor militare. Între timp, la 12 septembrie se semnase la Petrovaradin tratatul de alianță antiotomană dintre Ungaria și Veneția. Cele două părți se obligă să declanșeze concomitent atacuri pe apă și uscat și să nu încheie pace separată cu otomanii. Efectivele lui Matia Corvin numărau 7.000 de oameni în banderiuul regal, din care 5.000 de pedestrași și 2.000 de călăreți, 12.000 de oameni în banderile nobile și trupele de mercenari estimate la 25.000-26.000 oameni, în cea mai mare parte cehi și germani.

De la Petrovaradin regele trece Sava, intră în Uzora, apoi prin Grabišinc, pe la mijlocul lunii octombrie 1463, ajunge în fața cetății bosniece Jajce, ocupată din vară de turci. Este principalul obiectiv al campaniei. Asediul cetății durează până în prima zi de Crăciun (25 decembrie) când aceasta capitulează. Comandant al ei este numit Szekely, iar guvernator al Bosniei - Emeric Zapolya. La lupte participă toată nobilimea de curte. Dintre evenimentele mai importante ale campaniei reținem în primul rând atacul lui Mihaloglu Ali bei îndată după trecerea Savei, pentru a treia oară în acest an beiful este învins de creștini. Cu prilejul acestei ciocniri, Matia Corvin își face debutul la comanda trupelor sale în lupta antiotomană, după cum o mărturisește singur într-o scrisoare către papalitate⁵. În timpul luptelor sunt cucerite aproape 30 de cetăți, castele și orașe bosniece importante: Jajce, Verbas, Banja, Luka, Tesanj, Srebrenik etc. La începutul lunii ianuarie 1464 Matia își retrage trupele, după ce întărește garnizoanele cetăților. reînvoierarea sa are un scop precis: încoronarea cu coroana Sf. Ștefan a regelui la Szekesfehervár, în prezența întregii nobilimi și a clerului. Festivitățile se prelungesc încă câțva timp atât aici cât și la Buda. Cu acest prilej regele înnobilează mai mulți participanți la luptele anului 1463.

Nu avem încă nici o informație documentară despre Pavel Chinezu, deși diploma regală din 19 septembrie 1474, spune clar că printre celelalte merite ale sale este și acela de a fi luptat împotriva turcilor⁶. Cum până în acel an principalele acțiuni antiotomane au fost cele enumerate de noi mai sus, rezultă că Pavel Chinezu trebuie văzut ca participant cert la unele dintre luptele antiotomane din intervalul 1458-1464. Am procedat la o scurtă trecere în revistă a acestor evenimente, pentru a observa posibilitățile de apropiere a sa de una sau alta dintre lupte. În mod sigur, el participă la campaniile bosniece din 1463-1464, cele mai importante acțiuni regale antiotomane de până acum. Și iarăși, aproape sigur, comandantul său di-

rect a fost, în cele mai multe lupte același Blasius Magyar. În sprijinul acestor considerații vin și afirmațiile tradiției - populare și culte - care vorbesc despre isprăviile sale în luptele cu turcii, nu în calitate de comandant, ca mai târziu, ci de simplu luptător, așa cum era el în perioada în discuție.

Din anul 1464 datează de fapt și prima atestare documentară cunoscută nouă despre Pavel Chinezu. Documentul este semnalat de către Csanki Dezső care indică o sursă din arhiva națională maghiară¹⁰. Întrucât nu am avut posibilitatea de a vedea și analiza documentul, trebuie să acordăm credit autorului citat. În esență documentul se referă la o donație regală în favoarea lui Pavel Chinezu, căruia Matia Corvin îi dăruiește posesiunea Kétyi din comitatul Abaúj. Fostul proprietar s-a dovedit a fi infidel și conform uzanțelor juridice ale vremii posesiunea i-a fost confiscată. În cuprinsul actului, Pavel Chinezu este amintit cu titlul de „egregius Paulus Kenez”. Faptul semnifică deja ridicarea sa la rangul nobiliar care îi permite să obțină și posesiuni din partea regelui. Nu putem ști dacă acordarea nobilității s-a făcut cu prilejul încoronării din 1464, cum ar părea probabil, sau cu vreun alt eveniment anterior. Oricum, la data emiterii donației Pavel Chinezu avea această calitate.

Sub acest nume va figura în diplomele regale în perioada deceniilor următoare, eventual sub o formă apropiată „Kinisio”. Epitetul de „egresius” este primul pe scara ierarhiei feudale indicând totuși un nobil, traducându-se prin strălucit, glorios, ales. Este folosit pentru a desemna categoria micii nobilimi, fidelă regelui și care beneficiază adesea de grația sa. Posesiunea donată este întâmplătoare, prima care s-a eliberat și vine la scurt timp după acel act de nobilitare.

Noi conflicte armate se desfășoară în Balcani în a doua jumătate a anului 1464. Continuă ostilitățile turco-venețiene în Grecia peninsulară și insulară, se redeschid luptele cu Albania și Mahomed al II-lea nu renunță la gândul de a cucerii Bosnia. În intervalul lunilor iulie - august o nouă armată este trimisă și reocupă Bosnia înlăturând garnizoanele regale instalate în anul trecut. Cu această acțiune, turcii încheie practic cucerirea definitivă a Bosniei - care va fi transformată în cea mai mare parte în pašalâc. Încercarea regelui Ungariei de a restabili situația din iarna trecută nu reușește decât parțial și succesul este efemer.

În septembrie trupele sale trec pe la Djakovo și Ilok, intră în Bosnia și atacă cetatea Zvornik, apărată de Mihaloglu Iskehder bei, fratele lui Ali. Cei 22.000 de oameni ai regelui (14.000 pedestrași și 8.000 călăreți) asediază cetatea între 8 octombrie și 9 noiembrie. Încercarea lui Ali bei de a-și ajuta fratele se soldează doar cu fuga acestuia din cetatea asediată. Matia îl numește rege al Bosniei pe Nicolae Ujlaki, bătrânul tovarăș de arme al tatălui său. Numirea este mai mult onorifică întrucât doar o mică parte a țării mai era sub controlul său.

Din această campanie am reținut un episod interesant. El este semnalat de către cronicarul otoman Semseddin¹¹, care arată că încercarea lui Ali bei de a veni în ajutorul Zvornikului eșuează din pricina vlahilor din zonă care se împotrivesc cu arma în mână trupelor sale, fapt care-l determină să ia o cale mai ocolită și să piardă timp prețios. Nici un izvor creștin contemporan nu menționează această situație în care vlahii se împotrivesc penetrației otomane în zona lor de locuire. Matia Corvin nu avea nici un interes să împartă cu cineva lauriile campaniei, pe care o trâmbițează în toată Europa. În noiembrie trupele sale se retrag spre Sava și Dunăre, campania fiind practic terminată. Cu aceasta se încheie ultimul episod al rivalității turco-maghiare pentru stăpânirea Bosniei, conflict declanșat la începutul secolului al XV-lea.

Sultanul își continuă opera de integrare a ținutului în sfera intereselor

otomane, concomitent cu acțiuni militare în Grecia și Asia Mică. Mai mult chiar, reușește să neutralizeze rezistența creștină pe Dunăre prin câteva solii care propun pacea. În ianuarie - februarie 1465 o astfel de solie ajunge la Buda, dar oferta este refuzată din pricina tratatului încheiat cu venețienii. Drept răspuns beiful de Smederevo intră în Banatul Mačvei și pradă până lângă Belgrad; regele află de această situație la data de 30 martie¹² și trimite ajutoare în zonă. La această luptă participă Nicolae Ujlaki cu trupele sale și cu ajutoarele regale. Tot aici luptă și nepotul fostului despot sârb Gheorghe Brankovič. Vuk Brankovič, refugiat în Ungaria după transformarea Serbiei în pašalac. Vuk Brankovič deține titlul de despot al sârbilor refugiați în regat după acest eveniment. Luptele din acest an se desfășoară în Srem, dar sunt de o importanță locală, cu hărțuiri și atacuri mărunte, în urma cărora turcii se retrag. În același timp regele află despre pierderea definitivă a Bosniei, ca urmare a noii acțiuni turcești din martie. Ujlaki, rămâne în continuare cu trupele sale în zona Belgradului, unde se execută mari lucrări de fortificare a cetății.

Ultimele rezistențe husite recidivează în acest an, când cehii conduși de Svehla ridică steagul luptei de eliberare. Lui i se lătură membri „uniunii frățești” cehe și numărul lor trece de 7.000 de oameni. Cetățile lor de sprijin sunt Kostolan și Trnava. Încă în martie, regele se arată îngrijorat de atacurile lor și implicațiile posibile ale luptelor. Pregătește de zor trupe pe care le trimite spre aceste zone; în vară încep luptele în Slovacia și Moravia. Trupele regale sunt conduse de către Blasius Magyar¹³. După lupte grele cehii sunt învinși iar Svehla capturat și dus la Buda.

Participarea lui Pavel Chinezu la aceste lupte, deși neatestată documentar, pare certă, mai ales că la comanda trupelor este Blasius Magyar. Nu se pot detalia aspecte ale încheșărilor după cum nici nu se poate stabili o cronologie a acestora. Succesul campaniei se va răsfrânge asupra multor participanți, beneficiari ai grației regale.

În toamnă apar noi amenințări otomane pe Dunăre și Sava care solicită intervenția personală a regelui și a trupelor sale. La 18 septembrie este în drum spre Belgrad după care coboară pe valea Savei unde îl aflăm și în octombrie, fără să știm cu precizie dacă a respins sau nu vreo incursiune turcească. Singurul rezultat notabil îl constituie hotărârea sa de a nu încheia o pace separată cu turcii.

În primăvara anului 1466 trupele otomane se deplasează pe mai multe fronturi: Negroponte în Grecia, Albania, Bosnia, Belgrad. Știri despre ultima direcție de marș otomană ajung și la curtea regală din Buda, care se grăbește să întărească garnizoanele cetăților din jur. Lupte, imposibil de precizat în timp și spațiu, se desfășoară între Sava și Dunăre, atât spre Belgrad cât și în jurul unor cetăți bosniece. Sultanul își stabilește cartierul general în Bulgaria și trimite noi și noi contingente pe direcțiile de atac preconizate.

Se redeschide și conflictul husit și Matia Corvin participă personal la lupte, fără a reuși să influențeze soarta acestora. Înfrângerea trupelor regale în bătălia de la Kostolac îndepărtează perspectiva unei rapide soluționări a conflictului. În octombrie trupele regale încearcă să recucerească măcar câteva dintre cetățile husiților, în care scop regele aduce mașini de asediu și artilerie¹⁴. Rezultatele sunt însă descurajatoare.

La aceste lupte participă cu siguranță atât Blasius Magyar, bun cunoscător al situației, cât și tânărul său protejat, Pavel Chinezu. Nu există certitudini asupra rolului lor în aceste lupte, dar cel puțin pentru Magyar este sigură comanda unui corp de armată. Oricum, Pavel Chinezu nu mai este oșteanul de rând de acum câțiva ani și tindem să-i acordăm un rol de căpitan pe lângă Blasius Magyar.

Acest fapt este în concordanță cu funcția sa de comite de Maramureș din anul 1467, care presupune pentru deținătorul ei cel puțin o funcție mijlocie în ierarhia militară a vremii sale. Dacă menționăm și faptul că în 1468 este deja general alături de Magyar, participarea sa la luptele din Slovacia - Moravia anilor 1467-1466, trebuie văzută ca un pas decisiv pentru desprinderea din stadiul de mic nobil, acționând pe lângă un comandant de oști, Pavel Chinezu, fiind deja un membru marcant al corpului de armată trimis împotriva husiților. În același timp, tot mai desele conflicte cu turcii de pe Dunăre și Sava impun prezența regelui și odată cu ea, și a acestui familiar al său. Nu putem și nici nu trebuie să înlăturăm complet participarea lui Pavel Chinezu la unele dintre aceste conflicte antiotomane. O precizare se impune totuși: atât Blasius Magyar cât și Pavel Chinezu luptă în principal împotriva husiților și a altor dușmani în regiunile nordice și vestice ale regatului, însoțindu-și regele în sud atunci când primejdiile de aici sunt deosebit de grave și necesită efective militare sporite.

Se profilează acum o nouă amenințare asupra voievodatului Transilvaniei prin intrarea lui Mihaloglu Ali bei în Țara Românească cu 10.000 de achingii. Beiul așteaptă momentul prielnic pentru realizarea surprinderii, dar pregătirile masive ale voievodului îl împiedică să-și realizeze planul. Revine însă în nordul Dunării în anul următor, 1467, de data aceasta în Banat. Este întâmpinat de trupele bănățene și parte din garnizoana Belgradului, fiind învins lângă Pančevo¹⁵. Este doar un episod din marea acțiune ofensivă otomană care invadează Albania, Grecia, Dalmația și ajunge până la hotarele Italiei. Lupte grele se desfășoară și în Anatolia, unde beii de Karamania doresc să recâștige independența principatului lor. Împărțiți între atâtea teatre de operațiuni, otomanii nu reușesc decât acțiuni temporare, fără a obține victorii decisive în vreuna dintre țările atacate; în Albania suferă din nou o înfrângere dezastruoasă.

Începutul anului 1467 îl află pe Matia Corvin, deci sigur și pe Pavel Chinezu, în Slovacia, dornic să răzbune înfrângerea de la Kostolac și să pună capăt rezistenței husite. Concentrarea trupelor se face în zonă, în detrimentul unei plănuite acțiuni regale împotriva turcilor instalați în Bosnia; trupele trimise spre Zagreb sunt rechemate. Toată luna ianuarie 1467 este petrecută cu asediul cetății Kostolan¹⁶ - punct forte al „uniunii frățești” cehe. Asediul îl începuse încă din 1466 Blasius Magyar. Numărul mare al materialului de asediu arată intenția fermă a regelui de a încheia ostilitățile prin mână forte. Poziția deosebit de bună a cetății este contracarată de puterea gurilor de foc și a trupelor care o asediază la care se adaugă și spectrul foamei pentru apărători. Garnizoana încearcă să evadeze din încercuire prin părăsirea cetății pe versantul cel mai abrupt al muntelui, cu ajutorul unor poduri mobile. În timpul unei nopți fără lună cea mai mare parte a apărătorilor escaladează zidurile și dispar în pădurile dese din munți¹⁷; prinzând de veste Matia își trimite cavaleria în urmărirea lor. Mulți sunt uciși în aceste lupte iar 250 de prizonieri sunt aduși în fața regelui, care-i trimite în carcerile din Buda. După cucerirea înaltelor puncte de rezistență, husiții sunt obligați să depună armele. Supraviețuitorii vor intra în trupele regelui ca mercenari, acum înființându-se acea „legiune neagră”, celebră în toate bătăliile dintre anii 1467-1492. Numele i-a fost dat după culoarea închisă a echipamentului său militar.

Deși regele părăsește teatrul de operațiuni, trupele sale continuă acțiunea de curățire a ultimelor rezistențe, îndeosebi în Moravia și la hotarele Boemiei propriu-zise. Faptul este confirmat de o scrisoare din primăvara lui 1467 a regelui ceh George (Jiri) Podiebrad prin care arată că Blasius Podmaniczki (Magyar) jefuiește, arde și ucide în Moravia¹⁸, aducând astfel mari pagube zonelor respective. Aceste acțiuni continuă până spre vară, stingându-se încetul cu încetul. Ținând

seama de evenimentele interne din acest an, luptele din Moravia nu pot depăși intervalul lunilor iunie-iulie.

Matia Corvin are de rezolvat acum ultima încercare a nobilimii de a se scutura de autoritatea sa regală, din ce în ce mai puternică. Răscoala nobilimii transilvănene are drept cauză această politică de centralizare excesivă practică de Matia Corvin. Magnații transilvani reușesc să-și apropie mica nobilime și proclamă acum dezlipirea Transilvaniei voievodale de regatul Ungariei și transformarea sa într-un regat independent¹⁹. Coroana noului regat îi este oferită lui Ioan de Szent-György (Sân-George). Evenimentul se desfășoară fără vărsare de sânge datorită aderenței totale a sferelenilor la această mai veche dorință a lor și faptului că regele este prins încă în sfera preocupărilor sale din Boemia și Austria. Un rol important în desfășurarea acțiunilor transilvane din acest an l-a avut Ștefan cel Mare, care nu poate fi detaliat datorită precauțiilor pe care și le-a luat domnul Moldovei. Pretențiile de suveranitate ale lui Matia îl determină pe Ștefan cel Mare să-și dorească ca vecin o Transilvanie independentă și legată cu celelalte țări române prin idealul comun al luptei antiotomane. Emisarii săi cutreieră Transilvania și află audiența dorită, suprapusă peste mai vechile încercări ale voievodatului de a-și recăștiga independența politică.

Riposta regelui Matia Corvin vine însă destul de repede. Trupele sale aflate în centrul Europei sunt transferate cu rapiditate spre Transilvania. Cu 8.000 de călăreți și 4.000 de pedestrași, regele intră odată cu sfârșitul verii în Transilvania. Nu se desfășoară lupte propriu-zise, regele reușind să intre pașnic în marile orașe ale voievodatului: în septembrie la Cluj, în octombrie la Sibiu și în noiembrie la Sighișoara și Brașov. În octombrie se desfășoară la Turda lucrările dietei voievodatului, unde regele acordă amnistie generală tuturor celor răzvrățiți în schimbul renunțării la pretențiile lor. Capii răzvrățiți fug în Polonia. La mijlocul lunii noiembrie, Transilvania este complet pacificată.

Rolul jucat de Ștefan cel Mare în evoluția răscoalei transilvane este însă cunoscut regelui care hotărăște să-l pedepsească cu asprime. Mai vechile pricini de neînțelegere dintre ei, generate îndeosebi de pretențiile de suveranitate a prea apostolicului rege al Ungariei, neacceptate până acum de Ștefan cel Mare, sunt repuse pe tapet. Orice motive sunt bune pentru a justifica și acoperi dorința de expansiune a regalității.

La sfârșitul lunii noiembrie, cei 12.000 de oameni la care se adaugă și contingentele transilvane, imposibil de precizat, se concentrează la trecătorile sudice spre Moldova. Cea mai mare parte trece Carpații pe la Ghimeș-Oituz, o altă parte venită prin Maramureș, trece pe la Rodna-Bârgău²⁰, locuri pe care moldovenii le închiseseră cu prisăci de pământ și lemn²¹. Printre comandanții armatei regale se numără Nicolae Banffy, Nicolae Csupor, Pavel Chinezu, etc. Pe 19 noiembrie 1467, trupele regale ajung la Trotuș²², pe care-l ard. Peste 10 zile, la 29 noiembrie, este asediată, cucerită și incendiată cetatea de pământ cu palisade de lemn de la Roman. Matia Corvin este întâmpinat aici de o solie de pace a domnului moldovean, care îi face propuneri moderate dar rezonabile pentru stingerea conflictului. Regele nu este însă mulțumit și dorește să-l pedepsească asupra pe vecinul „neascultător”. Timp de circa 10 zile flamura regală flutură deasupra Romanului, după care trupele sale ard târgul Roman și satele din jur, îndreptându-se spre nord. Ajung la Baia, târg vechi cu populație ortodoxă și catolică, sediu al episcopiei catolice din Moldova. Regele își stabilește cartierul general în incinta acestei episcopii, așezată în inima târgului, în piața centrală față-n față cu biserica catolică. În casele din jur se adăpostesc magnații și prelații, iar mai spre marginea târgului celelalte trupe. Moralul tuturor este excelent, în ciuda iernii

grele și a ciocnirilor de mică importanță avute până acum. Măsurile de securitate de la începutul campaniei slăbesc în intensitate, lucru pe care Ștefan cel Mare îl află prin iscoadele sale.

Moldovenii realizează încercuirea completă a dușmanului de la distanță, și fără ca acesta să simtă. Trupele regale sunt blocate în târgul Baia, în momentul în care Ștefan cel Mare pregătește atacul decisiv. În noaptea de 12/13 decembrie 1467 pe la miezul nopții, Ștefan dezlănțuie atacul prin incendierea târgului făcută de iscoadele sale, strecurate din timp în localitate.

Piața centrală cade prima pradă focului. Distanța relativ mare dintre rege, comandamentul său militar și restul trupelor ca și interceptția drumurilor din interior și de ieșire din oraș de către moldoveni, nu permite o coordonare eficientă a trupelor regale, oferind impresia unei lupte fără speranță. Fiecare om luptă pentru salvarea sa personală. Doar un mic grup de oșteni din jurul regelui se opun cu înverșunare dușmanilor, căutând o cale de scăpare pentru suveranul lor. Cei câțiva curteni de lângă rege găsesc până la urmă drumul spre libertate, nu înainte ca regele, abia ieșit din casă, să fie săgetat în părțile moi ale spatelui și pus în imposibilitatea de a mai călări. Mai mult legat pe cal decât călare, Matia scapă prin jertfa oștenilor și vitejia gărzii personale. Beneficiază și de trădarea unuia dintre boierii moldoveni care nu a închis drumul așa cum i se ordonase; pentru această greșeală boierul va plăti cu capul, dar regele își află mult râvnita libertate. Este purtat spre trecătorile carpatine și trecut în grabă munții spre Brașov, unde rămâne să-și vindece rana. Trupele sale rezistă încă câteva ore la Baia, după care începe fuga și respectiv, vânatoarea oștenilor regali. Unii reușesc să treacă în Transilvania pe la nord, alții pe la sud, o mare parte căzând în mâna moldovenilor. cei ce reușiseră străpungerea se adună în ultima săptămână a lunii la Brașov, locul convalescenței regale.

Care ar fi putut fi acțiunile lui Pavel Chinezu în acest an 1467? În primăvară - vară luptă încă în Moravia și Slovacia împotriva ultimelor rezistențe husite. În vară - toamnă își însoțește regele în Transilvania, odată cu transferul trupelor din Moravia spre Transilvania. Nu-i știm nici acum gradul militar, dar este sigur în grupul de condamnați apropiați regelui posibil încă în umbra lui Blasius Magyar.

Participarea sa la campania din Moldova și la lupta de la Baia, multă vreme pusă sub semnul întrebării este certificată de însuși Matia Corvin într-o diplomă din anul 1472²³. Certificând serviciile credincioase prestate de către Pavel Chinezu regele amintește printre primele, și participarea lui în campania împotriva voievodului Ștefan. Urmare directă a acestei afirmații, Pavel Chinezu trebuie văzut mereu în preajma lui Matia, autor al unor fapte de bravură pe care beneficiarul lor direct le amintește și peste 5 ani. Nu știm dacă s-a retras împreună cu acesta sau s-a îndreptat spre Maramureș prin nord.

La 31 decembrie 1467 Matia Corvin, aflat încă la Brașov se adresează comitelui de Maramureș, Pavel Chinezu²⁴, ordonându-i să-l introducă pe nobilul maramureșan Ambroziu de Dolha în stăpânirea posesiunilor sale și să-l apere împotriva dușmanilor săi din comitat. Aceasta înseamnă că la data de 31 decembrie Pavel Chinezu nu era în preajma regelui ci, cel mai probabil, în Maramureș. Se poate să-l fi însoțit pe rege și apoi să fi plecat spre comitatul respectiv, după cum este posibilă și varianta trecerii sale din Moldova direct în Maramureș prin Bârgău-Rodna. Alternativele sunt posibile datorită necunoașterii exacte a datei numirii sale în această funcție de comite. Este prima funcție publică pe care o îndeplinește Pavel Chinezu în administrația regală. Dacă acceptăm ideea că a fost numit comite abia după întoarcerea din Moldova, înseamnă că l-a însoțit pe rege la Brașov și a plecat spre Maramureș abia în ultima săptămână a anului.

Intervalul de timp foarte scurt dintre lupta de la Baia și diploma emisă la Brașov ca și complicitatea situației de moment ne face să apreciem că numirea sa în funcția de comite de Maramureș s-a produs cu câteva luni înainte de campania moldoveană. Momentul posibil este toamna lui 1467, în perioada imediat următoare pacificării transilvane pe care o face regele. Cel mai indicat moment ni s-a părut a fi desfășurarea dietei voievodatului din luna octombrie la Turda. Regele, mulțumit de evoluția situației își numește câțiva credincioși în diverse funcții locale, Pavel Chinezu este unul dintre aceștia.

În acest caz el are timpul necesar pentru a-și prelua atribuțiile dintre care cea mai importantă este aceea a concentrării forțelor maramureșene în vederea expediției din Moldova. Masiva participare maramureșană la campanie este semnificativă pentru potențialul militar al zonei. Pentru aceste merite un Coroiu din Oncești și fiul său, Ioan primesc titlul de baron liber, iar Gheorghe Avram din Oncești, Mihai din Petrova, Nan Mihai din Slatina, Petru Leuca din Vad, Ioan Miclea din Sugatag, Petru din Berbești, Simion a lui Pop din Uglea, Lupșa din Berbești și Stețcu din Biserica Albă sunt răsplătiți în moduri diverse de către rege²⁵. Deplasarea lor în Moldova s-a făcut cel mai probabil prin pasul de nord, Rodna-Bârgău în frunte cu comitele lor. Realizează joncțiunea cu trupele regale în decembrie, participă la lupta de la Baia și se retrag din nou în Maramureș, pe drumul pe care au venit. Faptul că la 31 decembrie Pavel Chinezu nu se află lângă rege pare a întări concluzia enunțată.

Pavel Chinezu este cel de-al 29-lea comite cunoscut de Maramureș²⁶. Antecesorul său în funcție fusese Pavel Parlagh în anii 1460-1461, iar succesori i-ar fi fie un Blasius de Kesz (Kesz) în anii 1468²⁷, fie un Gabriel Pereny în 1470²⁸. Indiferent care dintre ei i-a urmat, Pavel Chinezu nu deține multă vreme această funcție de comite. Motivul îl constituie acțiunea regală de pregătire a unui mare război împotriva Cehiei, pregătiri în care Pavel Chinezu joacă un rol important.

Reținem însă această dată de 31 decembrie 1467 pentru două motive: prima certificare a participării lui Pavel Chinezu la campaniile regale și tot prima atestare într-o funcție publică, alta decât cea militară.

NOTE

¹ Despre figura lui Pavel Chinezu s-a scris destul de puțin în literatura istorică românească. În ultima jumătate de secol au existat doar încercările lui Constantin Rezachevici, *Pavel Chinezu - un vajnic luptător pentru libertatea din veacul XV*, în *Magazin Istoric*, IX, 2/95, București, 1975, p. 33 și cele opt studii publicate de Ioan Hațegan. Nici unul dintre acestea nu are în obiectiv această perioadă de începuturi a lui Pavel Chinezu. Acest studiu este o primă încercare în acest sens.

² Antonio Bonfini, *Rerum Hungaricarum decades tres cum dimidia*, Basel, 1568, p. 578: „sub Magyare Blasio primum meruit”.

³ *Ibidem*.

⁴ Jókai Mór, *A magyar nemzet története regényes rajzokból*, Budapesta, 1890, p. 367 afirmă că ținea piatra într-o mână; afirmația este proprie istoriografiei romantice și trebuie privită cu rezerve.

⁵ Antonio Bonfini, *op. cit.*, p. 578.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Acțiunile militare desfășurate în Cehia și Austria sunt detaliate de același Antonio Bonfini, *op. cit.*, ediția Buda, 1770 p. 410; folosindu-i relatările am păstrat și denumirile în forma care au fost tipărite atunci.

⁸ Ștefan Katona, *Historia critica regum Hungariae*, tom VIII, Buda, 1792, p. 408 - 409.

- ⁹ Teleki József, *A Hunvadiak kora Magyarországon*, vol. XI, Pesta, 1855, p. 513.
- ¹⁰ Csanki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunvadiak korában*, vol. I, Budapesta, 1890, p. 228.
- ¹¹ Semseddin, în M. Guboglu și M. Mehmed, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. I, București, 1966, p. 207.
- ¹² Fraknói Vilmos, *Mátyás királyi levelei*, vol. I, Budapesta, 1893, p. 82.
- ¹³ Antonio Bonfini, *op. cit.* ed. Buda, p. 422 îl amintește sub numele său real Podmaniczky; Blasius este cel sau slovac și este numit Magyar / Ungurul, datorită prezenței sale statornice în tabăra Hunizilor.
- ¹⁴ Nagy Iván - Nyáry Albert, *Magyar Diplomacziái Emeleke Mátyás királyi Korából*, vol. I, Budapesta, 1875, p.34.
- ¹⁵ XXX, *Timișoara, pagini din trecut și de azi*, Timișoara, 1969, p.51.
- ¹⁶ Teleki József, *op.cit.*, XI, p. 230 - 237.
- ¹⁷ Antonio Bonfini, *op. cit.* ed. Buda, p. 422.
- ¹⁸ Teleki József, *op.cit.*, XI, p. 278 - 279.
- ¹⁹ Fr. Firnhabel, *Die Verschwörung der Siebenbürgen gegen König Mathias Corvin im Jahre 1467*, în *Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde Österreicherischer Geschichtsquellen*, Viena, 1895, p. 193; Konrad G. Gündisch, *Participarea sașilor la răzvrătirea din anul 1467 a transilvăenilor împotriva lui Matia Corvin*, în *Studia Universitatis Babeș Bolyai. Series Historica*, XVII, nr. 2, Cluj Napoca, 1972, p. 21 - 30.
- ²⁰ Bibliografia numeroasă sintetizată de Al. Gh. Savu, *Ștefan cel Mare. Campania*, București 1982, p. 50.
- ²¹ Antonio Bonfini, *op. cit.*, ed. Buda, p. 427.
- ²² Nicolae Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, București, 1937, p. 152.
- ²³ Kammerer Erno - Döry Ferency, *A Zichy és vasonkeői gróf Zichy család idősbb ágának okmánytára*, vol. XI, Budapesta 1915, p. 122 - 129.
- ²⁴ Ioan Mihaly de Apșa, *Maramorosi diplomák a XIV. és XV. századból. Sighetul Marmarței*, 1900, p. 481.
- ²⁵ Alexandru Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, București, 1940, p. 72.
- ²⁶ *Ibidem*, p. 248.
- ²⁷ *Ibidem*.
- ²⁸ Csanki Dezső, *op. cit.*, I, p. 461.

PAVEL CHINEZU - LE MÉTIER DES ARMES. (Resumé)

L'étude suit la vie et l'activité de Pavel Chinezu pendant appoximativement dix années (1459 - 1467). Il s'agit d'une période très importante pour le formation du jeune militaire, qui partait de l'état de simple soldat.

On fait référence aux actions militaires de Matia Corvin et ses généraux dans cette période. Le soldat Pavel Chinezu y a participé, par obligation. Les preuves de bravoure et ses capacités de commandant militaire on déterminé Blasius Magyar de l'accepter dans son entourage et c'est ainsi que Pavel Chinezu devint un vrai commandant.

Les progrès de ses capacités se sont manifeste dans des fonctions militaires, mais aussi dans le fait qu'il reçut des titres nobiliaires et plusieurs possessions. Sa participation aux luttes de Bosnie et á la campagne de Moldavie marquent le moment décisif d'une nouvelle étape. Dix années suffirent á Pavel Chinezu de faire le saut du soldat aux général.

Așa cum se întâmplă de obicei, când informația documentară scrisă este mai generoasă, informația arheologică este neglijată. Cât privește însă evul mediu transilvan, raportul este doar *aparent* în favoarea informației scrise. Căci, această informație nevalorificată până la limitele ei, dă *impresia* unei șanse de cunoaștere mult mai generoasă decât este cu adevărat posibil. În fond, realitățile *medievale ale Transilvaniei sunt și rămân esențialmente arheologice*. Lucrurile sunt foarte clare atunci când ne limităm doar la cultura materială.

Oricine se apropie de capitolul culturii materiale medievale a Transilvaniei constată cu destulă facilități că nivelul ei de cunoaștere este înțrât de scăzut, încât rămâne cu mult în urma performanțelor de cunoaștere înregistrate pentru Moldova, Dobrogea ori Țara Românească. Paradoxul merge până acolo încât, o serie importantă de piese aparținătoare culturii materiale transilvane se știu astăzi numai mulțumită descoperirilor făcute în provinciile românești extracarpătice. Spre deosebire de aceleși provincii, unde cercetările au atacat numeroase situri-cheie pentru civilizația medievală, în Transilvania elementele de comparație rezultă numai din așezări modeste și periferice ori, pur și simplu, din descoperiri întâmplătoare.

Cu siguranță cel mai consistent capitol al culturii materiale îl constituie ceramica. Din ea am ales-o deliberat doar pe cea funcțional-decorativă, constituind capitolul îndeobște cunoscut sub numele de căhlăria medievală. Alegerea este deliberată. Ea servește ori va servi, după ce va fi mult mai bine cunoscută, datării altor piese scoase din contexte arheologice similare. Această valență îi va lipsi aproape totdeauna ceramicii de uz casnic. Cea de-a doua rațiune este cea artistică. Plastica decorativă pentru sobe reprezintă un document unic de realizări artistice, gust estetic și social, difuzare și recepție. Sobele au fost și au rămas o lungă perioadă de timp singurele piese de mobilier neperisabil ale interioarelor medievale.

Materialul inedit care ne stă la îndemână este neașteptat de bogat. Cu toate acestea strădaniile pentru publicarea lui au fost prea puține. O primă etapă a fost aceea în care piesele întregi, de colecție, au fost utilizate în studii de evoluția ceramicii ori a elementelor stilistice din diferite capitole de istoria artei. În etapa următoare, cahleele au început să fie restituite ca material arheologic¹. Rezerva față de ele persistă datorită restrânsii literaturii de specialitate românești. Implicațiile din istoria artei, a doctrinei religioase ori a orizonturilor culturale medievale laice nu fac decât să descurajeze pe cei ispitiți să le publice. În ceea ce ne privește, considerăm că impasul trebuie trecut cu asumarea riscurilor inerente oricărui cercetări de început.

Seria de cahle pe care începem să o prezentăm aici rezultă din cercetări arheologice personale, din descoperiri anterioare rămase nevalorificate ori din depozitele unor muzee.

Cahle din Alba Iulia (1). Concurența pe care Apulumul i-a făcut-o întotdeauna Albei medievale a făcut ca să fie cercetate și publicate puține elemente de cultură materială aparținătoare evului mediu. Cahleele ca atare apar semnalate destul de devreme. Cu prilejul unor săpături făcute de A. Cserni, în ceea ce el considera a fi un „complex termal” și s-a dovedit ulterior a fi palatul guvernatorilor,

au apărut cahle-oală. Fără să știe ce sunt, Cserni a publicat o parte din ele³. Alte piese au ajuns pe căi necunoscute în vechile colecții ale muzeului⁵. În săpăturile din 1953 ale lui D. Protase sunt din nou menționate. După câte înțelegem din descrierea autorului, coroborată cu observarea fragmentelor publicate, a fost vorba de cahle simple, nesmălțuite, cu gura unghiulară⁴. Datarea acestora nu se poate limita însă doar la sec. XIV-XV, ci, așa după cum știm astăzi cu certitudine, asemenea piese își continuă folosirea până târziu în secolul al XVII-lea ori chiar al XVIII-lea. Mai departe, cel mai mare lot care a văzut lumina tiparului a fost cel provenit dintr-o locuință aflată în orașul *intra muros*. Ea a fost distrusă cu prilejul evenimentelor de la mijlocul veacului al XVII-lea⁵, care practic, au pus capăt înfloririi medievale a metropolei princiare de pe Mureș.

Piesele pe care le prezentăm în continuare au fost descoperite în anul 1992, cu prilejul unei cercetări arheologice întreprinse în prajma palatului Apor, situat către mijlocul laturii de nord a cetății medievale anterioare fortificației habsburgice. Sunt piese dispartate care ar putea fi cu greu localizate în arhitectura unei singure sobe. Cea mai bună șansă de grupare ar avea-o doar fragmentele care aparțin secolului al XVI-lea.

1. Fragment (aprox. 6,5x3,5 cm) (*fig. 1*), provenit dintr-un disc cu diametrul de 12 cm. Decorul este format din două chenare exterioare: unul simplu (0,7 cm), celălalt (1 cm) realizat cu un șir de triunghiuri. Pe câmpul principal a existat un decor vegetal (?) asimetric, greu de înțeles datorită mărimii fragmentului. Întregul decor coboară în trepte abia sesizabile, către centrul discului. Este acoperit cu un smălț verde închis, strălucitor. Pe verso păstrează începutul unei rame de prindere, modelată inițial. Pasta, deși omogenă, este incomplet arsă.

Fragmentul a fost descoperit pe podeaua unei locuințe (anterioare locuinței L₁₂), la o adâncime de 2,60 m (S I/1, m 7). Tot acolo au fost recoltate numeroase fragmente de vase cu smălț verde, alte fragmente ceramice pe care se găseau urme de pastă vitrosă și fragmente de vase de sticlă. Deoarece o mare parte din locuință a fost cercetată și nu s-au găsit alte fragmente de discuri ori cahle, nu avem motive să credem că fragmentul de disc descoperit a făcut vreodată parte dintr-o sobă. Mai curând ar putea fi vorba despre un rebut ajuns întâmplător în umplutura locuinței. Asocierea este proprie pentru un atelier care lucra în același timp vase ceramice smălțuite și recipiente de sticlă de cea mai bună factură, imitații după produse venețiene⁶. Cu ajutorul unei monede de argint găsită în umplutura locuinței, ea se datează în intervalul 1390-1437. *Aceasta ne face să socotim că ne găsim în fața celui mai vechi atelier de ceramică medievală smălțuită descoperit până în prezent în Transilvania.*

Discurile smălțuite au servit deopotrivă sobelor de cahle, cât și decorației monumentelor. În Transilvania au fost semnalate la Făgăraș⁷, Hărman⁸, Feldioara⁹ și Gladna Română¹⁰. Cele mai apropiate cronologic sunt cele de la Gladna Română, dar acelea nu sunt smălțuite. Asemenea piese smălțuite cu datare în prima jumătate a secolului al XV-lea s-au descoperit însă în cetatea Buda¹¹. Difuzarea rapidă a modelului din cetatea regală către periferiile regatului a fost posibilă prin contactele centrului episcopal de la Alba Iulia. Descoperirea de la Alba Iulia se înscrie în lanțul de difuzare mai larg a acestor tipuri de piese. Recent au fost semnalate discuri smălțuite în verde deschis și verde cafeniu (Ø=9,5 cm), cu decoruri realizate doar prin chenar, la Mănăstirea Tutana din Țara Românească. Descoperitorii propun ca datare sfârșitul secolului al XIV-lea¹².

2. Fragment de cahlă-placă, cu lățimea de 8,5 cm și lungimea păstrată până la 12,5 cm (*fig. 2*) Descoperit în două bucăți care s-au lipit (S I/2, -0.70m). Prezintă un decor încadrat într-o succesiune de două chenare simple. În mijlocul cahleii are

figurat un dreptunghi în care este cuprins un decor reliefat în formă de piaptăn cu mai mult de opt „dinți” și capătul terminat într-o trifurcație. Este o piesă fără ramă, cu urme de degete de la procesul de presare în tipar. Arderea este incompletă. Se observă urme de folosire pe verso.

Ca formă, piesa este semnalată din secolul al XV-lea, fără a avea o răspândire prea mare. Modelul decorului nu l-am întâlnit. Deoarece analogiile de formă sunt smălțuite și cu decor figurat de calitate, nu ne putem pronunța cu fermitate pentru o datare strictă în secolul al XV-lea.

3. Fragment de cahlă-placă, cu lățimea de 18,5 cm. Din lungime s-a păstrat doar o parte (10,5 cm), care ar putea reprezenta circa 1/3 din piesa întregă (S I/1, -0,60m) (*fig. 3*). Este lucrată din lut ars superficial. Placa are marginile ușor ridicate. Pe verso se disting butoane de prindere din lut. Decorul se compune dintr-o succesiune de chenare care coboară înspre centrul piesei. Primul este simplu, urmat apoi de un al doilea, mai subțire, ambele despărțite de spații fără decor. Cel de-al treilea chenar are suprapus pastile de lut ovale, ușor oblice, cu partea interioară prezentând trei creștături. Aspectul lor amintește destul de bine de mici flăcări. Capetele acestor decoruri ating ușor al patrulea chenar. Acesta adăpostește lujeri de viță de vie, care au, pe o parte, câte un ciorchine, iar pe cealaltă câte o frunză. După chenarul al cincilea, câmpul central al păcii nu mai are simetrie. Urmează un registru care conține un decor ce se aseamănă cu ductul frânt al scriiturii gotice. În rest se observă doar două flori (?) stilizate în colțuri.

Piesa combină un element de inspirație gotică, cu altele care sunt renescentiste. Din acest motiv ea nu se poate coborî cu datarea mai jos a secolului al XVI-lea. Aranjarea modelului, împreună cu registrul „inscripției”, amintește întrucâtva de unele cahlă descoperite la Suceava¹³, dar de origine nonmoldoveană. Nici soluția fixării cu butoni de lut nu se atestă pentru secolul al XV-lea.

4. Fragmente de îmbinări de cahlă semitubulare. Contextul de descoperire este pentru această piesă, foarte limpede (S I/1, -0,80m, L 10, dar un alt fragment a fost găsit în preajma unui obol de secol XV). Din acest motiv, datarea în secolele XV-XVI este asigurată.

Ceea ce avem la îndemână este un decor realizat „în frânghie”, la îmbinarea unor cahlă-oală. Arcul de cerc păstrat le indică dimensiunea deschiderii de circa 6,5 cm (*fig. 4*). Piesele sunt nesmălțuite și cu arderea incompletă.

Analogii există. Vom cita doar pe cele de la Mălăiești (Hațeg)¹⁴ și Hunedoara¹⁵, pentru a ne opri numai la Transilvania.

5. Fragment de cahlă-placă cu ardere incompletă, nesmălțuită (S I/1). Reprezintă partea centrală a decorului (O=8 cm) (*fig. 5*). Este o floare cu mai multe petale, grupate în două șiruri. Între petalele mari ale șirului exterior întâlnim decoruri care imită rețeaua de nervuri ale unor frunze. Nu este exclus să aparțină unei piese combinată cu nr. 3.

O analogie foarte apropiată a fost publicată ca fiind descoperită la Bodogaia (jud. Harghita). A fost datată în secolul al XVI-lea¹⁶. Spre deosebire de piesa din Secuime, cea de la Alba are modelul mai adunat și mai bine conturat și, din acest motiv, este mai reușită. Arhetipul poate fi urmărit în timp și mai jos¹⁷.

6. Fragment de cahlă-placă, cu ardere incompletă, nesmălțuită. Reprezintă colțul unei piese cu margine supraînălțată în trei trepte și prelungită în spate cu o ramă dreaptă și scurtă (S I/2) (*fig. 6*). Decorul este tratat simplu, cu benzi de lut subțiri, cruțate. Reprezintă probabil două volute cu un vrej median de la o compoziție stilizată. Mărimea fragmentului nu îngăduie alte precizări. Se datează larg în sec. XVI-XVII.

7. Fragment de cahlă-placă cu ardere incompletă, acoperită cu un smălț

verde-albăstrui neuniform și de proastă calitate (S I/1) (*fig. 7*). Piesa provine probabil de la vecinătatea unui soclu. Numi astfel se explică curbura accentuată a unei margini fără decor și lipsa vizibilă a unei alte modalități de prindere în corpul sobei.

Fragmentul are prea puține elemente decorative pentru a fi descifrate corect. Sunt două registre, cel dintâi aparține unui chenar lat de 2,8 cm în care se disting volute mai ample și forma unor elipse, umplute ori bordate de pastile ce imită frunzulițe ori petale foliforme. În registrul central figurează doar un mic decor stilizat destinat să umple colțul. Se datează probabil în secolul al XVII-lea.

8. Fragment de cahlă-placă decorativă cu romburi, nesmălțuită (S I/1) (*fig. 8*). Pasta a fost de asemenea neuniformă ca substanță și ardere. Nu se observă pe verso nici un fel de urme, ale modalităților de prindere în sobă, doar urmele de degete ale meșterului olar și de funingine de la folosire.

Chenarul este dublu și fără decorații. În câmpul piesei pornesc baghete înguste de luț dispuse în linii încrucișate paralele, aproximativ la 45°.

Decorații similare sunt extrem de frecvente. Numai faptul că nu s-au publicat încă piesele ne împiedică să putem vorbi despre răspândirea reală a tipului. Cahlele cu romburi de la Cechești (jud. Harghita) sunt datate în a doua jumătate a secolului al XV-lea¹⁸, altele de la Cristurul Secuiesc, același județ, sunt, se pare, din secolul următor¹⁹. Piesele sunt ori fără chenar ori cu un chenar simplu. Mai apropiate de cahla de la Alba Iulia, sunt piese inedite descoperite la Cluj și în apropierea sa, la Feleacu. La unele însă se complică tratarea romburilor prin scoaterea lor în relief. O altă piesă cu „plasă” simplă, de la Târgu Mureș a fost datată în secolul al XVII-lea²⁰. Deoarece decorul nu ne ajută la datare, luăm în considerare modalitatea de prindere a cahleii în sobă, modalitate (fără ramă) care pledează mai mult pentru secolul al XVI-lea.

9. Fragmente figurate diverse (*fig. 9-10*). I.e-am grupat deoarece, ca tehnică, în parte decor și datare, se pot trata împreună. Fragmentele sunt prea mărunte pentru a le putea oferi o descriere specială. Pe unele observăm motive florale (*fig. 9/3, 5, fig. 10/1-4*), pe altele motive stilizate amintind de cunoscutele tipare puse în circulație de habanii vințeni (*fig. 9/1-2*), altele cu reprezentări de castel (*fig. 10/5-6*) și în sfârșit fragmente cu șiruri ori câmpuri de puncte între decoruri vegetale ori geometrice (*fig. 9/3-4*). Ultimele două tipuri apar la Alba Iulia²¹ și la Vințu de Jos²², în contexte stratigrafice de secol XVII.

10. Fragmente de cahlă-oală. S-au descoperit peste tot, atât nesmălțuite, cât și cu smălț verde deschis. Majoritatea deschiderilor sunt pătrate, dar există și deschideri circulare, cu interior smălțuit. Aceste din urmă piese, urcă până în sec. XVII-XVIII. Dintre piesele nesmălțuite, mai notăm câteva care au în interior brăuri decorative. În preajma Albei, astfel de piese se datează la Deva și Hunedoara în sec. XV-XVI²³, iar la Vințu de Jos în a doua jumătate a secolului al XVI-lea²⁴.

Cahlă de la Cetatea de Baltă (jud. Alba). În expoziția de bază a Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia există expusă partea inferioară a unei cahle-plăci cu decor figurat, realizat într-o manieră destul de grosolană, din pastă cu pietricele și ardere incompletă. A fost presată cu degetele în tipar. Nu este smălțuită. Prin amabilitatea colegilor albaiulieni, am studiat această piesă inedită²⁵. În depozitul muzeului am mai descoperit alte două fragmente²⁶, care au condus la reconstituirea grafică suficient de relevantă, a piesei inițiale.

După cum se observă (*fig. 11*) este vorba despre o cahlă-placă cu lățimea de 24 cm și cu înălțimea maximă probabilă de 34 cm. În partea superioară cahla se restrânge într-un fronton triunghiular. Acest aspect îi trădează în bună parte locul în economia sobei. Ea nu putea fi altfel plasată decât în partea superioară a

unei sobe, eventual într-un șir de piese care asigurau și coronamentul.

Decorul constă dintr-o ramă-chenar, ușor înălțată față de câmp, în partea triunghiulară ritmată de mici intrări de pastile cu capăt semicircular. Întregul chenar este dublat de o decorație de forma unor nervuri subțiri scurte și oblice. În partea centrală este figurat un balaur fără membre (?), cu capul spre stânga și coada răsucită într-o vultură strânsă. Pe mijlocul trupului animalului stă în picioare un personaj îmbrăcat în armură. Cu ambele mâini introduce în gura deschisă a balaurului o lance. Dacă capul nu s-a păstrat decât în jumătatea inferioară, în schimb se distinge bine o aripă ce pleacă de deasupra umărului stâng al personajului. Marginea superioară a aripii este sugerată cu o linie bine conturată, iar penele doar prin mici pastile de lut. Pentru a umple spațiul din jurul figurilor, meșterul a utilizat soluția unor șiruri de proeminențe de lut de formă aproximativ dreptunghiulară.

Reprezentarea amintește frapant de iconografia Sf. Gheorghe omorând balaurul. Cum se cunoaște, avem cahle în care sfântul apare și pedestru, călcând direct balaurul. Sunt piese de la Feldioara²⁷, eventual și Făgăraș²⁸. În Moldova s-au descoperit în patru așezări (Suceava, Vaslui, Iași, Părhăuți)²⁹. Or, în cahla noastră un element iconografic esențial ne împiedică să vorbim de același sfânt: aripile. Acestea sunt mai potrivite Sf. Arhanghel Mihail. Pentru a nu duce analogiile iconografice prea departe, este suficient să arătăm că Sf. Mihail apare reprezentat pedestru, cu lance și pe balaur, adică așa ca pe cahla în discuție, pe pecetea orașului Alba Iulia, căruia i-a fost patron până în vremuri foarte apropiate³⁰. Este, credem, imposibil ca aceasta să fie *singura* reprezentare a Sf. Arhanghel Mihail pe cahlele din România. În lipsa unor descoperiri mai concludente, nu se poate nesocoti nici alternativa reinterpreării unor piese considerate ca reprezentându-l pe Sf. Gheorghe.

Piesa se datează destul de ușor, pe baza tipului de armură în care este îmbrăcat sfântul. Ea datează de la începutul secolului al XVI-lea³¹. În acele timpuri cetatea era în mâinile moldovenilor, moștenită din donația regelui Matia Corvinul către Ștefan cel Mare.

Fragmentele de cahla cu reprezentarea Arhanghelului Mihail, au ieșit la iveală cu prilejul săpăturilor arheologice întreprinse la Cetatea de Baltă de către Gh. Anghel „începând din anul 1969”. Singurele rânduri publicate despre această cercetare, apărute în anul 1986, nu pomenesc nici un cuvânt despre descoperiri de cahle³², însă ne promet că „bogatul material arheologic, format din ceramică, obiecte de os și de fier, ghiulele, materiale de construcție etc. ... vor fi prelucrate și publicate într-o monografie aparte”³³. În așteptarea ei, restituirea noastră trebuie considerată ca preliminară.

Cahlă de la Gilău (jud. Cluj). Cercetările arheologice din castrul roman de la Gilău, au fost efectuate între anii 1976-1981. Cu prilejul acestora au apărut și numeroase cahle provenite de la castelul medieval care suprapune parțial vechiul castru. Fără să cunoască valoarea lor, colegii noștri arheologi de epocă romană le-au aruncat³⁴. Dintre piesele găsite, responsabilul șantierului, Dan Isac, a păstrat câteva fragmente din care am reconstituit o piesă de o mare valoare artistică și documentară. Este vorba despre o cahla nesmălțuită, dreptunghiulară (23x17,5 cm) (fig. 12) cu o ramă scurtă (3 cm), lipită la placa figurată. Arderea nu a fost, nici în cazul ei, completă. Pe verso se păstrau urme de la imprimarea în tipar și funingine de la folosirea într-o sobă.

Câmpul figurat este încadrat de un chenar dublu. Centrul este ocupat de un scut renașcentist, fără valoare heraldică. În mijlocul scutului se află o pasăre în profil spre dreapta, cu ciocul întors spre coadă. Penele sunt stilizate și tratate sub

forma unor mici triunghiuri, coada are pene lungi, iar în dreptul capului mai are o creastă figurată ca un dreptunghi divizat pe lățime. În jurul păsării întâlnim vrejuri simple ori împerecheate. Deasupra scutului este o inscripție din care lipsește începutul. Prima literă pare să fie un O, urmat apoi de un grup de trei cifre: 467. Cea mai potrivită lectură este aceea de ANNO (abreviat AO), [1] 647. În registrul inferior al cahlei se găsesc două litere E și M, care sunt inițialele meșterului. Printre litere și cifre, ca și pe lateralele scutului, apar încă perechi de puncte în relief.

Datarea cahlei nu comportă nici un fel de problemă. Motivul ei decorativ s-ar părea că reprezintă pasărea Phönix. Reprezentarea ei pe cahle nu a fost special urmărită până în prezent. Cel mai aproape s-a plasat de temă Daniela Marcu, care a observat corect prezența unui tip de reprezentare diferit de acela al pelicanului care își hrănește puii. Exemplul cel mai potrivit avut la îndemână a fost o piesă de la Sighișoara. Se mai invocă apoi o altă piesă de la Alba Iulia³⁵. În urma cercetărilor arheologice întreprinse de noi la castelul Martinuzzi din Vințu de Jos (jud. Alba), am avut șansa de a descoperi piese asemănătoare. Fără să intrăm în detalii, care vor fi oricum publicate cu prilejul restituirii întregii serii de la Vinț, vom scrie doar că este vorba despre aceleași caracteristici iconografice, cu singura deosebire că modelarea păsării este mai reușită. Ca și în cazul de la Gilău, deasupra scutului apare înscris un an, care aparține sfârșitului de secol XVII: 1689 (*fig. 13*). Un exemplar aproape identic, dar fără an, a apărut la Hunedoara³⁶. El nu s-a putut identifica corect datorită lipsei celei mai mari părți a câmpului cahlei. S-au păstrat doar colțul din stânga-sus al scutului, parte din capul păsării cu un penaj-creastă compus din trei pene și ramura pe care o ținea în cioc.

Exemplarele discutate dovedesc viabilitatea reprezentării în tot cuprinsul veacului al XVII-lea. Au rămas încă nelămurite originile prototipului.

Cahlele de la Moigrad (Porolissum) (jud. Sălaj). Medievalistul care are curiozitatea de a deschide primul volum al monografiei complexului arheologic de la Porolissum³⁷, va constata includerea în acest volum și a unor piese care nu sunt romane. Printre acestea se vorbește și se desenează „plăci din ceramică pentru decorat pereții (cahle)”³⁸. Singura rațiune pentru care au fost tratate este că și Vitruvius ar fi pomenit de „lucrări de beton și pardoseli”³⁹. În rest, nu se cunosc nici un fel de analogii de epocă romană.

Piesele sunt fără nici cel mai mic dubiu, medievale. Nu li se cunosc exact locul de descoperire, descrierea lor rămâne valabilă. Cele patru fragmente aparțin probabil aceleiași sobe care utilizează plăci cu un motiv decorativ principal, realizat în mai multe variante. Umplerea spațiului dintre figurile principale ale decorului, cu puncte reliefate este o modalitate decorativă extrem de frecventă pe căhlăria de secol XVII.

NOTE

¹ Nu este în intenția noastră o trecere în revistă a istoriografiei privitoare la cahlele transilvane. O schiță este prefigurată de Daniela Marcu, *Cahle săsești din secolele XVI-XVII descoperite la Fekdoara, jud. Brașov*, în *Rev. Mon. Ist.*, LXI, nr. 1. 1992, p. 38, reluată mai amplu în referatul de doctorat *Cahle și sobe din Transilvania (sec. XIV-XVII). Istoriografia problemei*.

² În *Alsófehermegyei történeti, régészeti és természettudományi társulat évkönyve*, 3, 1890, p. 44; 4, 1891, tab. III/9.

³ Piese semnalate de vechile inventare ale Muzeului din Alba Iulia. Majoritatea provin, probabil, din vechile săpături ale lui A. Cserni.

- ⁴ *Cercetările arheologice din 1953 în cetatea de la Alba Iulia*, în *Studii și cercetări de istorie*, Cluj, VII, nr. 1-4, 1956, p. 29-30.
- ⁵ Gh. Anghel, *O locuință din secolul al XVII-lea descoperită la Alba Iulia*, în *Apulum*, VI, 1967, p. 366-369.
- ⁶ Asupra produselor de sticlă ale atelierului de la Alba Iulia vom reveni, pe larg, cu un alt prilej.
- ⁷ Ana Iliescu, Voica Pușcașu, *Plăci ceramice descoperite în cursul cercetărilor de la cetatea Făgăraș*, în *BMI*, XXXIX, nr. 4, 1970, p. 14.
- ⁸ Mariana Dumitrache, *Materiale ceramice din cetatea țărănească din com. Hârman, jud. Brașov*, în *Cercetări arheologice*, III, 1979, p. 418.
- ⁹ Daniela Marcu, *Cahle săsești ...*, p. 33-34.
- ¹⁰ R. Popa, D. Căpățână, V. Achim, *O cetate medievală la izvoarele Begheiului. Cercetările de la Gladna Română, județul Timiș*, în *Rev. Muz. Mon. Ist. Artă*, XVIII, nr. 1, 1987, p. 15, fig. 4.
- ¹¹ Boldizsár Peter, *Gotikus kalyhacsempék az újabb budavári ásatás leletanyagából*, în *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve*, 1988/1, Szeged, 1989, p. 109.
- ¹² S. Cristoccea, Carmen Opreșcu, *Cercetările arheologice de la Mănăstirea Tutana (jud. Argeș) și problema încadrării tipologice a unui nou triconc de la cumpăna veacurilor XIV-XV*, în *Rev. Mon. Muz. Mon. Ist. Artă*, XIX, 2, 1988, fig. 19.
- ¹³ R. Popa, Monica Mărgineanu-Cârstoiu, *Mărturii de civilizație medievală românească*, București, 1979, p. 74-75.
- ¹⁴ V. Eskenasy, Adrian A. Rusu, *Cetatea Mălăiești și cnezatul Sălașului (sec. XIV-XVII)*, în *Anuar. Inst. Arheol. Cluj-Napoca*, XXV, 1982, p. 70, fig. 10a.
- ¹⁵ D. Marcu, Gh. Petrov, *Cahle din secolele XV-XVII în colecțiile muzeelor din Deva și Hunedoara*, în *AT*, III, 1993, p. 100.
- ¹⁶ Benkö Elek, *Szekelykeresztúri kályhacsempék 15-17 század*, Bukarest, 1984, p. 47, 48, pl. 2.
- ¹⁷ Boldizsár Peter, *op. cit.*, p. 109.
- ¹⁸ Benkö Elek, *op. cit.*, p. 49.
- ¹⁹ *Ibidem*, p. 70.
- ²⁰ Andrei Zrinyi, *Olari din Târgu Mureș și produsele lor în lumina cercetărilor materialului rezultat din săpături*, în *Marisia*, V, 1975, p. 98-99.
- ²¹ Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 366.
- ²² Castelul Bethlen (Martinuzzi). Cercetări inedite.
- ²³ Dana Marcu, Gh. Petrov, *op. cit.*, pl. I, p. 95.
- ²⁴ Vezi nota 21.
- ²⁵ Inventar nr. 5815, cu titlul „Sf. Gheorghe și balaurul”.
- ²⁶ Inv. 5301 „fragment tipar” - de fapt partea superioară și inv. 5816 „cap de balaur”.
- ²⁷ Daniela Marcu, *Cahle săsești ...*, p. 29, fig. 6.
- ²⁸ Voica Maria Pușcașu, *Plăci ceramice decorative descoperite la cetatea Făgărașului în anii 1966-1973*, în *Acta Musei Meridionalis*, II, 1980, p. 224, fig. 1.
- ²⁹ Paraschiva V. Batariuc, *Cahle cu Sfântul Gheorghe descoperite la Suceava*, în *SCIA. Artă plastică*, 39, 1992, p. 36.
- ³⁰ Vezi D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 497, pl. CXLV nr. 4.
- ³¹ Pentru această datare ne bazăm pe iconografia monedelor maghiare reprezentându-l pe Sf. Ladislav.
- ³² Din inventarele muzeului înțelegem că au fost totuși recuperate cahle-oală (inv. 5254, 5277) ori altele din compunerea unei sobe (ex.: inv. 5584 - decorată cu „funie”).
- ³³ Gh. Anghel, *Fortificații medievale în piatră din secolele XIII-XVI*, Cluj - Napoca, 1986, p. 92.
- ³⁴ Informație Alexandru Diaconescu.
- ³⁵ Dana Marcu, Gh. Petrov, *op. cit.* p. 104.
- ³⁶ *Ibidem*, p. 98-99, pl. III/15.
- ³⁷ N. Gudea, Porolissum. *Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman*, vol. I (*ActaMP*, XIII, 1989).
- ³⁸ *Ibidem*, p. 280, 516, 971, pl. CXII.
- ³⁹ *Ibidem*, p. 280, nota 55.

LISTA ILUSTRĂȚILOR

- Fig. 1* Fragment de disc smălțuit (Alba Iulia)
- Fig. 2* Cahlă-placă cu decor în formă de piaptăn (Alba Iulia)
- Fig. 3* Cahlă-placă cu decor renascentist (Alba Iulia)
- Fig. 4* Cahle semitubulare cu decor în formă de frânghie (Alba Iulia)
- Fig. 5* Cahlă-placă cu floare centrală (Alba Iulia)
- Fig. 6* Cahlă cu decor vegetal (Alba Iulia)
- Fig. 7* Cahlă de soclu cu decor vegetal și geometric (Alba Iulia)
- Fig. 8* Cahlă-placă decorată cu romburi în relief (Alba Iulia)
- Fig. 9* Fragmente de cahle din sec. XVII (Alba Iulia)
- Fig. 10* Fragmente de cahle din sec. XVII (Alba Iulia)
- Fig. 11* Cahlă cu reprezentarea Sf. Arhanghel Mihail (Cetatea de Baltă)
- Fig. 12* Cahlă cu pasărea Phönix (Gilău)
- Fig. 13* Cahlă cu pasărea Phönix (Vințu de Jos)

KACHELN AUS SIEBENBÜRGEN (I)

(Zusammenfassung)

Der Autor stellt über ein Dutzend Kacheln aus dem XIV-XVII Jh. aus Siebenbürgen vor. Die Stücke stammen aus den eigenen Grabungen, aus Museumsdepots oder aus den Grabungen anderer Archäologen. Alle Stücke sind bisher unveröffentlicht. Die meisten stammen aus Alba Iulia (Karlsburg), unter ihnen ein Stück, das während den Grabungen im Apor Palast (1992) entdeckt wurde und auf die älteste Werkstatt für glasierete Kacheln aus Siebenbürgen hinweist (durch einen Munzfund zwischen 1390 und 1437 datiert). Die anderen Fundstücke wurden ins XV. (Fig. 2), XVI. (Fig. 3, 4, 5), XVI- XVII (Fig. 6 / XVI-XVII Jh./, 8, 11), und XVII Jh. datiert (Fig. 7, 9, 10, 12, 13).

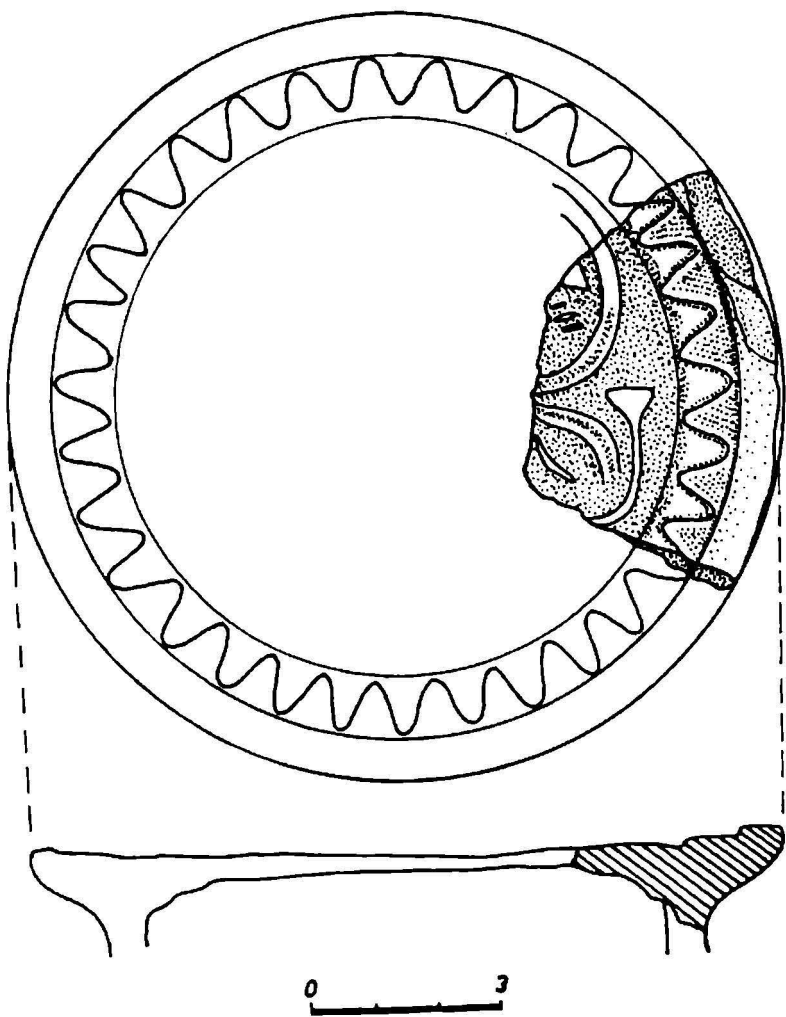

Fig. 1.

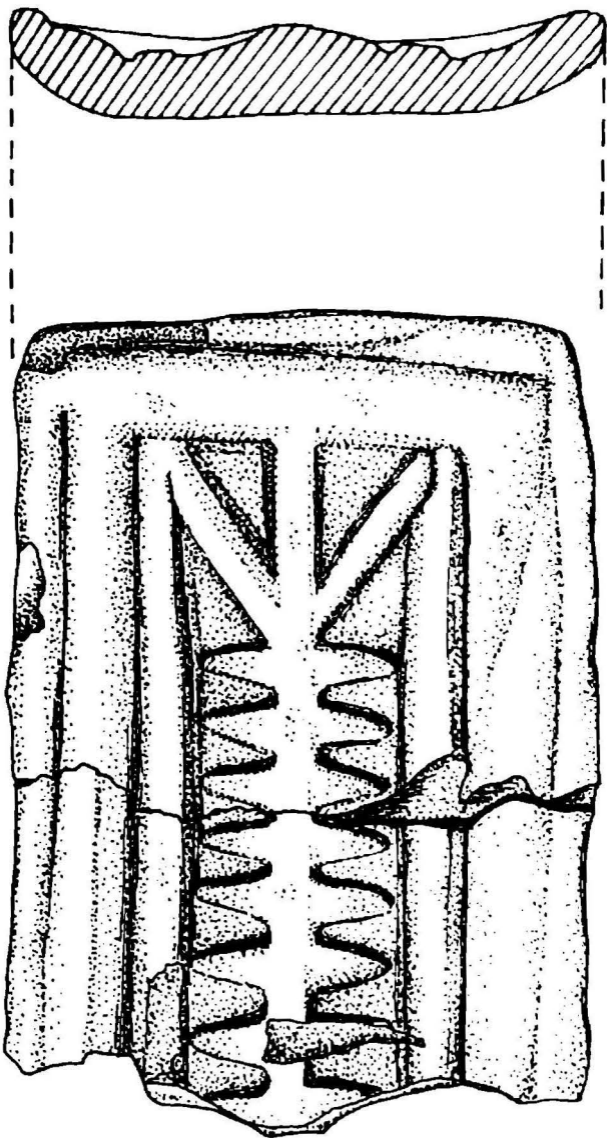

Fig. 2.

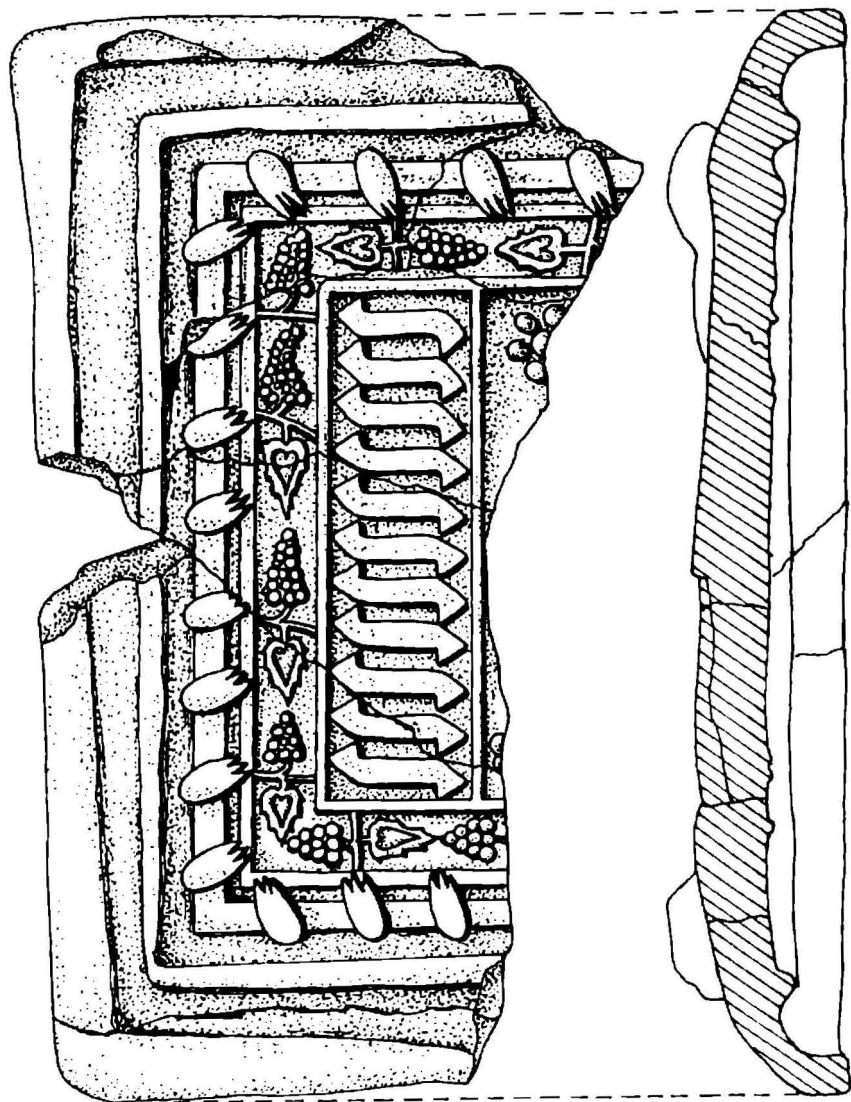

Fig. 3.

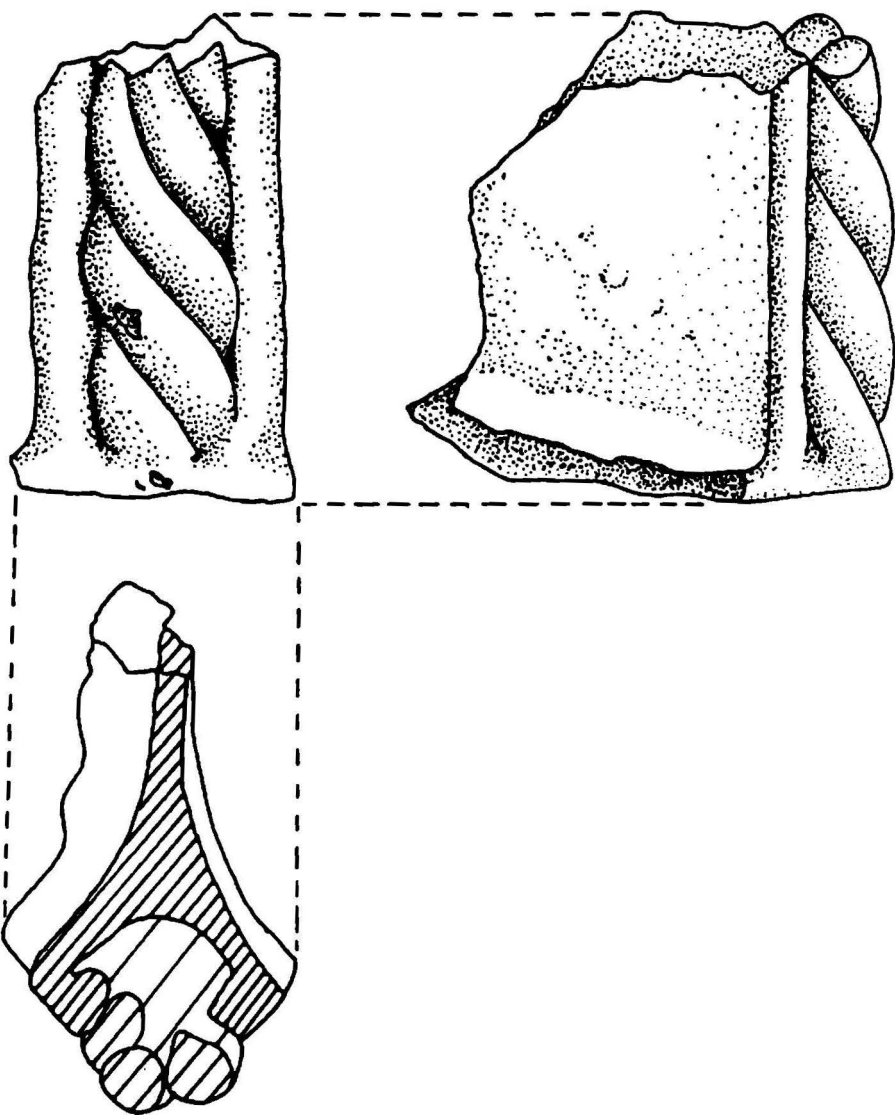

Fig. 4.

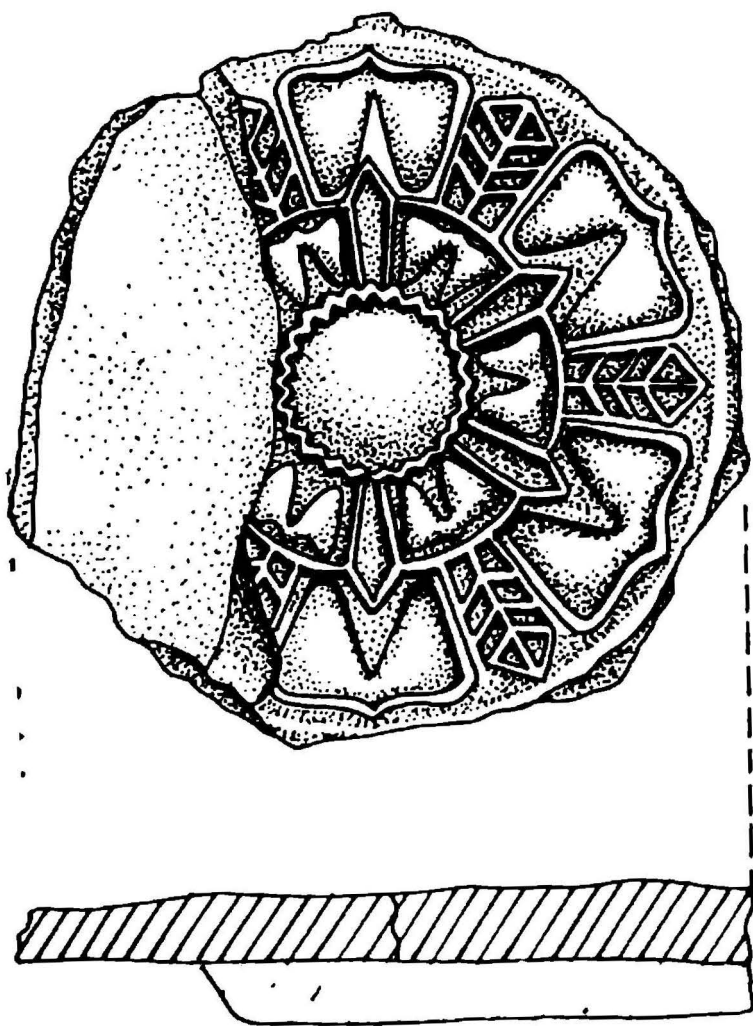

Fig. 5.

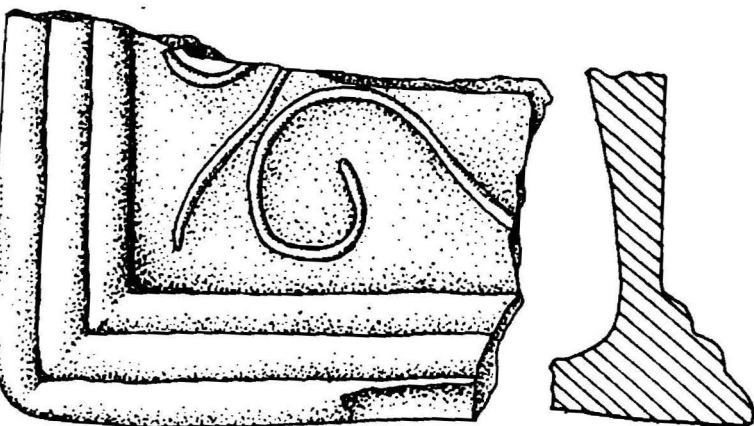

Fig. 6.

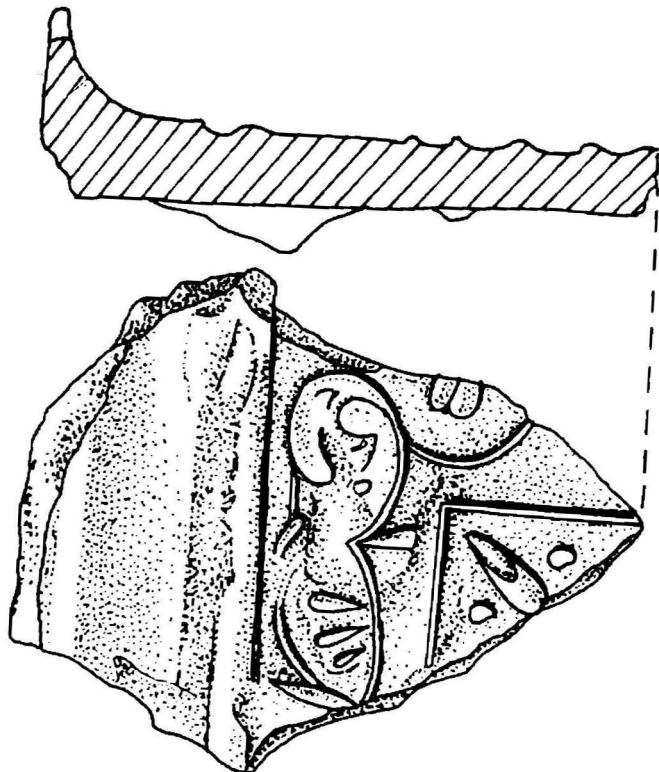

Fig. 7.

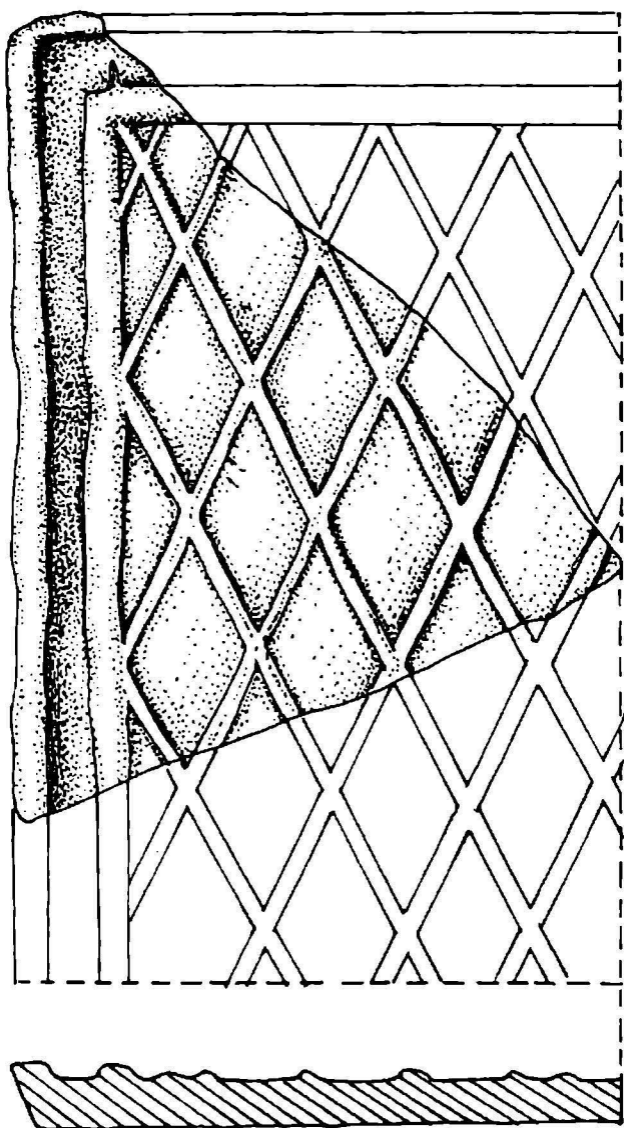

Fig. 8.

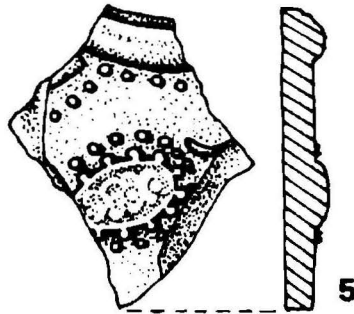
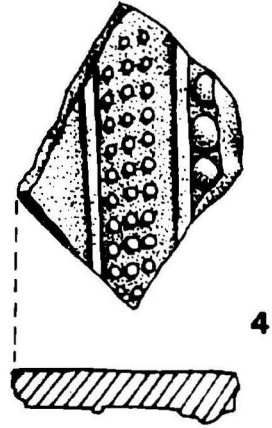
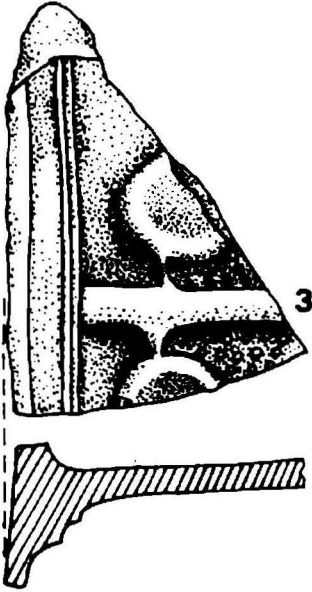
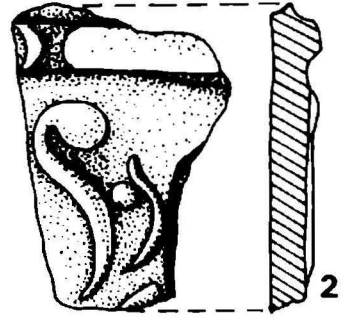
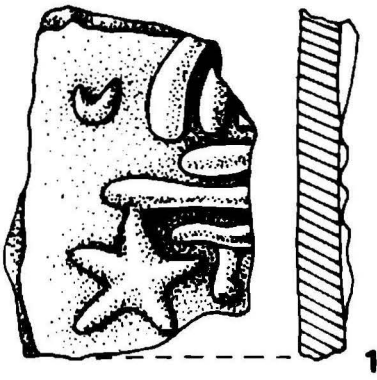

Fig. 9.

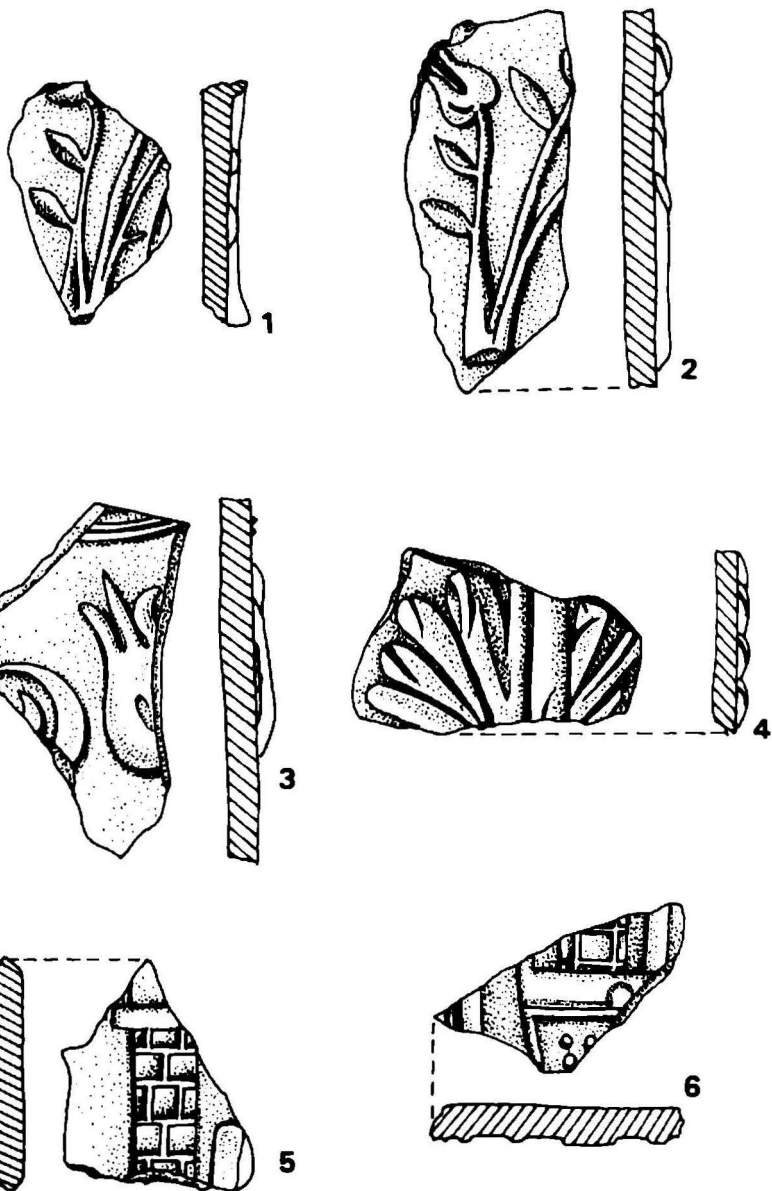

Fig. 10.

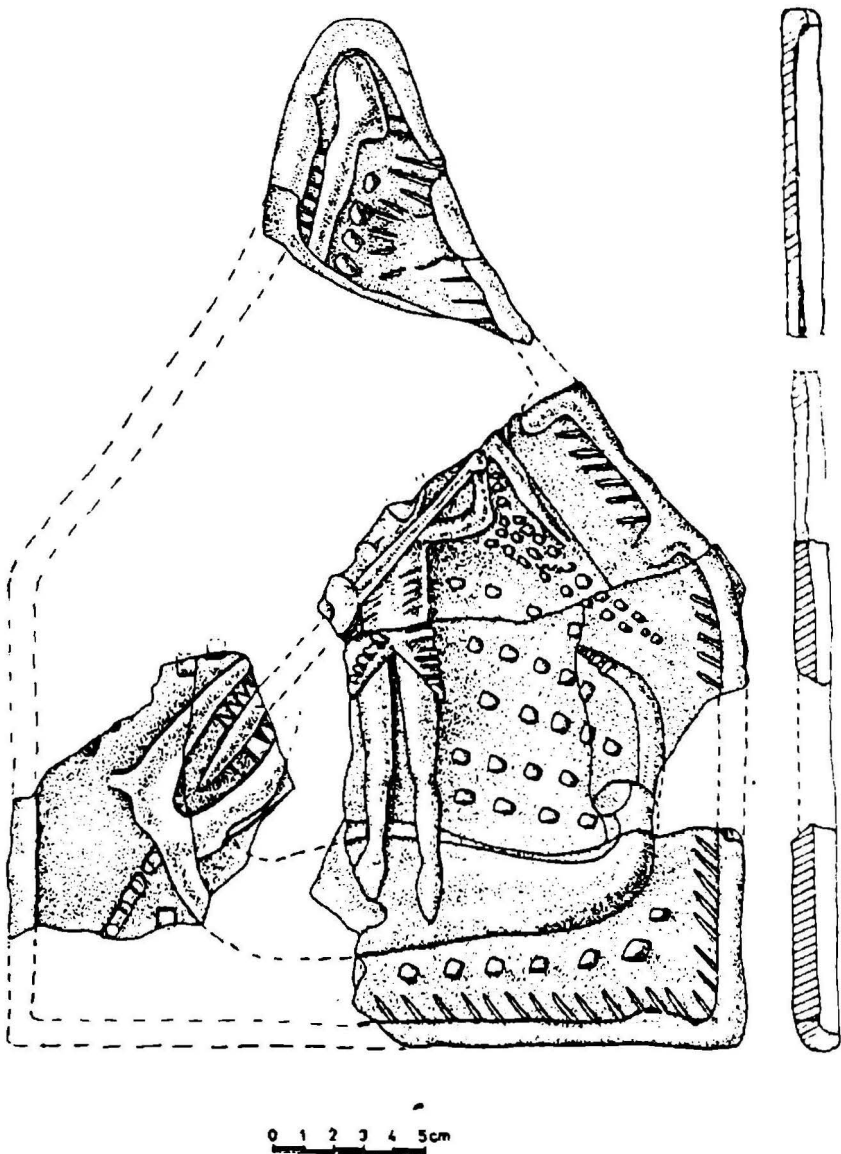
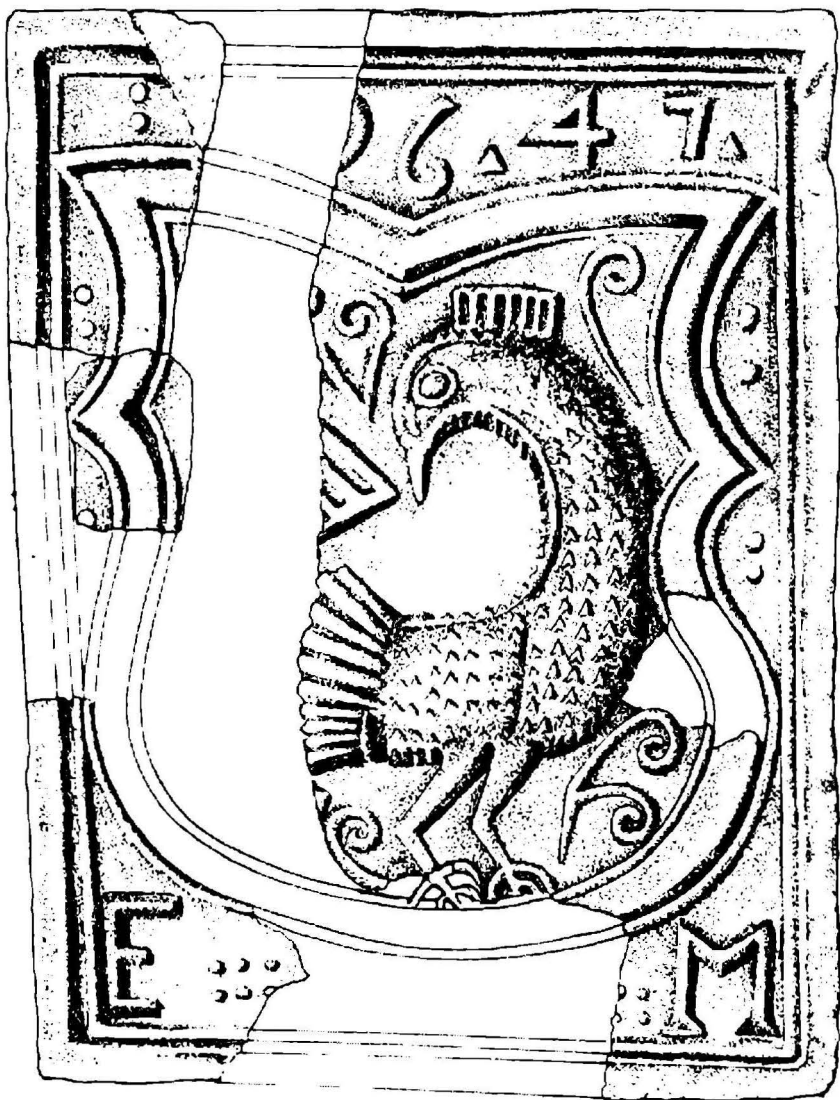

Fig. 11.

0 1 2 3 4 5cm

Fig. 12.

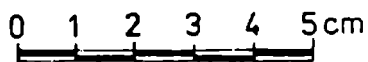
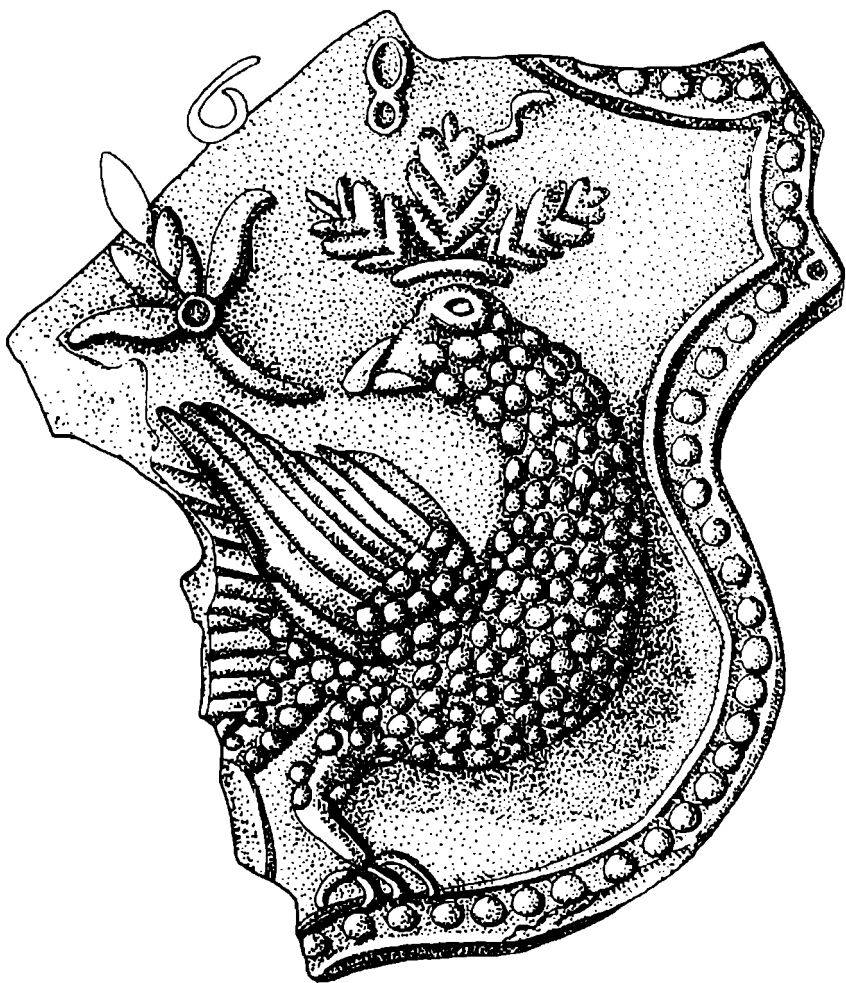

Fig. 13.

Unul din instrumentele științifice ale marilor descoperiri geografice și în general ale navigației au devenit începând cu secolul al XVI-lea globurile pământesti, executate mai întâi manual cu texte manuscrise și apoi multiplicare prin imprimare. Generalizarea conștiinței faptului că pământul este rotund a dus la concluzii juste că nici o hartă plană nu este de tot precisă dată fiind curbura solului, globurile pământesti ofereau un nou reper pentru orientare în spațiu și direcția vânturilor principale, energie utilizată de nave în epoca medievală.

În stadiul actual al cunoștințelor noastre se pare că primul glob pământesc executat în scop geografic care a supraviețuit până astăzi provine din anul 1492.

Desigur pe noi ne interesează în primul rând faptul cum a fost reprezentată țara noastră pe aceste globuri timpurii, care reflectă totodată interesul pentru antrenarea în circuitul economic internațional și a navigației contemporane. La fel este firesc și faptul că în contextul patriei noastre o reprezentare mai precisă are Dobrogea, marcată prin poziția ei între cursul și delta Dunării și Marea Neagră, obiectiv major al navigației de totdeauna. Globurile, generalizate în secolele al XVII-XIX-lea, în general nu puteau fi realizate decât la dimensiuni reduse ceea ce face că ele să surprindă numai elemente într-adevăr majore.

În cursul cercetărilor noastre în diverse colecții de acest fel dintre care cea mai însemnată cea de la Biblioteca Națională Austriacă din Viena au fost văzute câteva globuri provenite din secolul al XVII-lea. Astfel remarcăm un glob ieșit, după 1621, din faimosul atelier Blaeu, condus atunci de Jacobus Blaeu la Amsterdam. Nu trebuie să uităm faptul că pe atunci Olanda era un fel de cărauș al mărilor, deci produsele atelierului amintit erau foarte căutate de navigatori. Globul respectiv are un diametru de 34 cm. Pe glob apare Dunărea reprezentată destul de corect, deși Dobrogea pare a fi mai lată decât ar trebui să fie proporțional. Delta menține ficțiunea medievală a celor cinci brațe cu golfurile și insulele din fața brațului: Chilia și Sulina. Pe glob sunt marcate nominal orașele Chilia, Sfera (probabil Sulina) și o localitate Saniara, care ar putea să fie Constanța sau poate Mangalia. Țărnuț este creat; și în sudul deltei se vede un intrând care este identic cu golful Sinoe și Razelm. În interiorul cotiturii Dunării în preajma deltei apare localitatea „Defin” care ar putea să fie Măcin.

Pe teritoriul României se disting nominal Moldova, precum și cursul Prutului. Principala localitate înscrisă pe glob este „Margoșești”. În Țara Românească se distinge bine cursul Ialomiței cu doi afluenți. Între localități se distinge Târgoviște, într-o formă foarte corectă. Transilvania este inexistentă pe glob ca provincie distinctă.

O viziune mai clară a Transilvaniei apare pe globul pământesc al lui Matheus Greuter (1553-1638), care a lucrat în principal la Roma. În 1632 publica un glob având diametrul de 50 cm. În timp ce globul amintit al lui I. Blaeu avea o menire eminentă nautică lucrarea lui M. Greuter acordă o atenție sporită uscatului. Dobrogea la el este redată sumar, iar delta Dunării se compune din patru brațe. Hidrografia română se evidențiază prin Prut, Ialomița, Olt și Mureș, cu un curs aproximativ, dar la acesta din urmă apare cotul exagerat moștenit de la hărțile medievale precedente. Localitățile marcate, sunt Sibiu, Hunedoara, Târgoviște, Vaslui, Iași și necunoscuta Margoșești și Tarista. Pe litoralul românesc nu apare

nici o așezare umană.

În realizarea globurilor pământesti o nouă etapă a fost deschisă de Vincente Coronelli (1650-1718). Cea mai mare performanță a lui a fost realizarea celor două globuri comandate de Ludovic al XIV-lea cu un diametru de aproximativ 3.85 m. Ele se păstrează până astăzi.

Un alt glob realizat în anul 1639, văzut de noi, menționează Dobrogea relativ bine. Pe marginea Mării Negre se găsește istoricul Tomis precum și delta Dunării, îmbinate cu niște insule. Orașele marcate sunt Clujul, Alba Iulia, Târgoviște, Suceava și Galați, acesta din urmă sub formă de „Jalas”.

În secolul al XVIII-lea se înmulțesc globurile terestre, dintre care remarcăm cel elaborat de Johann Gabriel Doppelmayr (1677-1750). Astfel în 1728 s-a pus în circulație un glob care marca bine teritoriul Dobrogei prin cursul Dunării, dar delta era prezentată exagerat, fluviul având șase brațe. Dintre localitățile românești apar numai Timișoara și Iași.

Unul din cele mai bune globuri ale secolului al XVIII-lea a fost cel editat în 1792 de D. F. Sotzman (1754-1840) cu un diametru de 31 cm, membru al Academiei Regale de Științe Prusacă din Berlin. Pe acest glob Dobrogea apare în condiții geografice aproape reale. Delta în schimb are numai două brațe. Golfurile Sinoe și Razelm sunt menționate fără să fie marcat vreun port. În același timp autorul a înregistrat creșterea continuă a navigației pe Dunăre înscriind toponimul Brăilei. Țara Românească și Moldova sunt precizate între granițele contemporane și apar distinct de Turcia, care domină doar regiunile situate la sud de Dunăre. În Moldova posesorul globului poate să vadă Iașul, iar în Țara Românească Bucureștiul. Transilvania nu este marcată separat, dar apare capitala vremelnică Sibiu, orașul Satu Mare, Timișoara (reședința Banatului) și Orșova, important punct strategic și economic. Hidronomia nu este nominalizată pe teritoriul românesc în afară de Dunăre dar o simplă privire ne oferă posibilitatea omologării râurilor Casimcea din Dobrogea, precum și a Prutului, Siretului, Dîmboviței, Oltului, Jiului și Mureșului.

Trebuie să facem amintire despre globul terestru pus la dispoziția celor interesați de către Friedrich Gottlieb Haan (1711-1827). Din cele două lucrări de ale lui a fost văzut de noi un glob având un diametru de 27 cm (1822). El reliefează bine poziția Dobrogei cu Dunărea care se varsă în Marea Neagră prin două brațe închizând o regiune hașurată. Astfel se semnalizează condițiile specifice ale zonei. Dintre porturile românești autorul cunoștea Chilia. Dintre apele curgătoare se evidențiază doar Oltul, Jiul și Timișul, desigur că întotdeauna ele sunt prezentate schematic. Toponimele sunt relativ puține, dar foarte clar scrise: București, Sibiu, Timișoara și Cluj.

În sfârșit ne referim la marele „Terestral Globe” al geografului Newton, care a intrat în circulație în 1832 la Londra. El acordă o atenție sporită țărilor române, ceea ce se oglindește și în numărul mare de localități pe care le menționează desigur din scopuri economico-politice.

Cursul Dunării este redat cu precizie, deși și aici încă ispitește o ramificație exagerată a deltei. Pe litoral se remarcă drept porturi principale Constanța și Mangalia. Pe teritoriul Dobrogei mai apar Hirșova și Rasova.

Hidrografia română este reprezentată deficitar. Astfel, putem recunoaște pe hartă Prutul, Siretul, Buzăul și Mureșul, toate nominalizate. Mult mai abundente sunt localitățile care au fost selectate pe zone geografice. Astfel identificăm în Moldova: Iași, Roman, Hirălău, Focșani și Galați. La sud de Carpați apar București, Buzău, Ploiești, Slănic, Craiova, Cerneț și Crasna, acestea două din urmă având pe atunci o anumită importanță în rețeaua de comunicații. În Transilvania numărul

localităților marcate este și mai mare, datorită probabil abundenței surselor de informări ale autorului.

În concluzie, putem constata că globurile terestre, pe măsura răspândirii cunoștințelor geografice și sporirii interesului economic și științific, includ elemente referitoare la țările române și totdeauna pun în evidență coasta românească a Mării Negre.

Desigur, merită în acest sens continuarea cercetărilor cu stabilirea unei imagini plenare a evoluției globurilor pământeste.

MITTELALTERLICHEN GLOBEN AUF DER SPUR (Zusammenfassung)

Der Autor verfolgt die Darstellung des rumänischen Territoriums auf verschiedenen Globen, die im XVII-XIX Jh. hergestellt wurden. Untersucht werden Globen von Jacobus Blaeu (Amsterdam-1621), Matheus Greuzer (1553-1648; Rom), Johann Gabriel Doppelmayr (1728), D.F. Sotzmann (1792), Friedrich Gottlieb Haan (1822) und der grosse „Terrestrial Globe“ des Geographen Newton (London, 1832). Es kann festgestellt werden, dass die Küste des Schwarzen Meeres schon von den ältesten Globen mit besonderer Aufmerksamkeit dargestellt wird, während die Darstellung des Landesinneren an Genauigkeit erst im Laufe der Zeit gewinnt.

CONTRIBUȚII CU PRIVIRE LA ISTORIA MEDICALĂ MEDIEVALĂ A ARADULUI

EUGEN GLÜCK

De la începutul existenței lui, poporul nostru s-a văzut confruntat cu problema combaterii bolilor de tot felul. Deși cunoștințele de anatomie, fiziologie, psihologie, etc. ale vremii erau reduse, ceea ce a frânat dezvoltarea medicinei științifice, nu trebuie să credem că oamenii din epoca feudalismului și chiar a celui timpuriu au rămas pasivi în fața suferințelor umane. Din contră, geniul colectivității a creat o remarcabilă „medicină populară”, bazată pe însumarea experiențelor cotidiene. Firește, atare preocupări au fost proprii și locuitorilor părților Aradului și Lipovei. Experiența populară a fost preluată de oamenii culti care au verificat-o și au legat-o de cunoștințele științifice ce începeau să se contureze tot mai mult.

Numai o asemenea interpretare putem da unui pasaj din legenda cea mare a sfântului Gerard, varianta prelucrată de Arnoldus Wion și publicată la Veneția în anul 1597.¹ Este vorba de perioada dintre anii 1030 -1046, răstimp în care episcopul Gerard, originar din Veneția, păstora dieceza de rit latin a Mureșanei (azi Cenad). Potrivit acestui important izvor istoric, episcopul manifesta o solicitudine deosebită față de bolnavi și chiar posedă o farmacie proprie, constând, în special, din ierburi medicinale. Desigur, în nomenclatorul acesteia nu puteau intra decât plante ce creșteau în perimetrul sau în apropierea diecezei și pe care le putea cunoaște doar din experiența populației băștinașe care rămăsese pe loc chiar și după prăbușirea voievodatului lui Ahtum (1028). De asemenea, izvorul amintit pomenește despre aplicarea la bolnavi a unui regim alimentar.

Aceste date dobândesc un spor de verosimilitate atunci când sunt corelate cu informațiile furnizate de cea mai veche variantă a legendei mari, bazată pe Codex Cianadinus, prelucrată de Simone Siculus și tipărită la Roma în anul 1519. Aici se vorbește în esență despre faptul că eroul principal al povestirii posedă cunoștințe medicale pe care le aplicase și în Republica Sfântului Marcu.²

În secolele următoare practicile sus arătate nu au dispărut, ci în unele împrejurări au dobândit o importanță deosebită. Astfel, în secolul al XVII-lea, în perioada stăpânirii otomane, la Radna (azi Lipova II), călugărul franciscan Ioan Plumbo prepara medicamente din resurse locale și le recomanda bolnavilor. Ele au fost apreciate pozitiv atât de populația locală, cât și de turci.³

Începând din secolele al XII-XIV-lea se constată și pe meleagurile noastre apariția unei intelectualități trecută prin școli înalte, inclusiv cele cu profil medical.⁴ Nu este întâmplător că unul din primii medici semnalăți documentar pe teritoriul patriei noastre apare la Lipova. În vremea respectivă orașul de pe Mureș cunoscuse un avânt economic serios bazat în primul rând pe comerțul de sare. De asemenea, acest centru urban avea o viață spirituală proprie, oglindită prin ridicarea și apoi lărgirea impunătoarei catedrale ortodoxe în piața centrală a orașului. Într-un act de hotărnicire, databil din 11 august 1367 se nominalizează medicul Petru din Lipova, posesor al unei vii pe dealul Minișului. Documentul nu oferă amănunte despre studiile și activitatea lui, dar este incontestabil că trebuia să fi avut o situație respectabilă și din punct de vedere material.⁵ În perioada următoare și alți tineri lipoveni trebuie să fi studiat medicina. În matricola celebrei facultăți de medicină de la Padua am găsit înregistrat la anul 1494 studentul medicinist Petru din Lipova.

Alături de medici funcționau chirurghi și bărbieri care se ocupau de regulă cu tămăduirea rănilor sau practicau mici operații de suprafață. Această tagmă era foarte necesară în cursul conflictelor armate interne și externe care reclamau numeroase victime. În anul 1607, un astfel de bărbier locuia la Lipova în casă proprie, ceea ce arată că avea oarecare stare.⁶ Instituționalizarea asistenței medicale a fost reclamată și de marile epidemii de ciumă ce au bântuit în 1348, 1368-74, 1380-82, 1441, 1456, etc. Erau frecvente și îmbolnăvirile de variolă, malarie, etc.

Primele instituții de asistență a bolnavilor nu aveau un program bine definit. Limitele dintre spitale, aziluri și hanuri pentru călători nu erau precizate. Ele funcționau mai ales pe lângă mănăstiri. Una dintre aceste „bolnițe” a funcționat pe lângă mănăstirea Hodoș-Bodrog, cel târziu în jurul anului 1400.⁷ Potrivit celor mai vechi fresce existente la catedrala ortodoxă din Lipova, reprezentând pe sfinții Pahomie și Theodosie, întemeietorii monahismului, se poate presupune că acest lăcaș de cult în primele secole ale existenței lui era legat de o mănăstire și chiar de o bolniță.⁸ De asemenea, bolnițe puteau exista și pe lângă mănăstirile catolice lipovene menționate documentar în 1327, 1349, 1531.

În secolul al XV-lea, apar în părțile noastre primele spitale, încadrându-se între cele mai vechi spitale create pe teritoriul patriei noastre. În aceste sens, o informație prețioasă oferă biografia lui Filippo Scolari, zis și Pippo Spano, ban al Timișorii, originar din Florența. Potrivit textului elaborat de Jacopo di Messer-Poggio, al cărui original se găsește în depozitul secției de manuscrise a Bibliotecii Naționale Centrale din Florența, banul a dispus „să se ridice din temelii un spital construit cu o artă majestuoasă și pe care din bunăvoința lui l-a dotat foarte bogat”.⁹ Nu cunoaștem anul înființării acestui spital. În tot cazul acesta trebuie să fi fost cândva în anii premergători morții lui, intervenită la Lipova în anul 1426.

În preajma decedului său, Pippo Spano a depus eforturi deosebite în vederea restabilirii sănătății lui zdruncinată în toiul luptelor antiotomane purtate de Țările Române. Chiar cu un an înainte de moarte participase la luptele din Țara Românească în vederea respingerii unei invazii otomane. El a chemat la Lipova și doi medici italieni anume pe Jeronimo di Santo Miniato „doctor în arte și medicină” precum și Antonio di Florentia „medicus”. Nu știm ce s-a întâmplat mai târziu cu acest spital. Totuși Lipova rămâne un centru sanitar important, cu atât mai mult cu cât orașul ajunge la apogeul dezvoltării sale medievale în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Dezvoltarea economică a Lipovei a fundamentat obținerea privilegiilor promulgate în anul 1530, care depășeau drepturile tuturor orașelor din Transilvania. În acest context nu este de loc surprinzător faptul că apare la Lipova un spital în funcțiune. Ne stă la dispoziție un document autentic provenit din anul 1536. În acest an un cetățean al Lipovei oferă testamentar o sumă de bani spitalului care se situa în centrul urbei. Potrivit dispoziției testamentare, un număr de instituții cultice și umanitare au beneficiat de legate în valoare totală de 14 fl. din care două reveneau spitalului. Testatorul nu specifică în vederea utilizării sumei amintite un scop definit, deci conducătorii spitalului erau liberi să o folosească după voia lor.¹¹

Trebuie să menționăm faptul că pe lângă spitalul din Lipova în părțile noastre mai funcționau și unul la Cenad, iar cel de-al doilea oferea tămăduire celor proveniți din valea Crișului Alb. Nu dispunem de date directe cu privire la nivelul activității curative ce se desfășoară la Lipova. Credem însă că spitalul se găsea la un nivel elevat, ceea ce dovedește faptul că în anul 1406 la Lipova un om de cultură cu numele Petru copiase un recetar amplu. Acesta conținea recomandări referitoare la o sumedenie de maladii la nivelul cunoștințelor contemporane. Recetarul actualmente este în posesia secției de manuscrise a Academiei de Științe din

Budapesta. Recomandările recetarului pe de o parte se bazau pe utilizarea plantelor medicinale, pe de altă parte propuneau folosirea unor elemente ale terapiei, ca de exemplu consumul camforului și alaiunului. Nu putem uita că acest manuscris s-a copiat după un original necunoscut nouă, cu o sută de ani înainte de activitatea de importanță epocală a lui Paracelsus.

În cazul „durerilor de ochi” se recomandă o soluție făcută din petalele trandafirului. În cazul infecțiilor bucale se recomandă o soluție compusă din alaiun, coajă de pâine, etc. cu care bolnavul urma să facă spălături periodice. În cazul reumatismului se recomandau băi, iar apa urma să fie pregătită prin adăugarea unei soluții. Găsim rețete împotriva vărsăturii și intoxicației stomacale.¹² Trebuie să subliniem faptul că rețetarul de la Lipova nu a fost un unicat în părțile noastre. Recomandări la nivel similar se găsesc în manuscrisul cunoscut sub numele de „Sbornicul de la Hodoș” (corect Hodoș-Bodrog), provenit din perioada 1391-1409 și care se găsește actualmente în posesia Muzeului Național din Praga. Dintre recomandările inserate în acest manuscris amintim propunerile stomatologice. Astfel se recomandă mestecarea firezarului de stejar care curăță dinții și care vindecă gura bolnavă.¹³ Un alt sbornic provenit din secolul al XIV-lea, deținut de mănăstirea Hodoș-Bodrog, dă indicații în cazul mușcăturii de șarpe.¹⁴

Nivelul medicinei contemporane se oglindește și în codicele copiat în anul 1406 de către Ștefan din Baia Mare, deținut actualmente de secția de manuscrise a Bibliotecii Universitare din München. De fapt aici apar recomandările faimoasei școli de medicină din Salerno de acum cunoscute și în Transilvania, cu privire la combaterea surdității, bolile membrilor (reumatism), măsuri antitermice, etc.¹⁵

În final putem invoca și rețetarul de la Oradea din jurul 1465, deținut actualmente de biblioteca mănăstirii augustine de la Klosterneuburg de lângă Viena.¹⁶

În tot cazul datele de mai sus dovedesc că Lipova a jucat un rol de seamă în dezvoltarea medicinei din țara noastră.

NOTE

¹ Reproducerea microfilmată a acestei lucrări se găsește la Arhivele Statului filiala Arad, realizată după originalul aflat la British Library din Londra.

² Xerocopia lucrării executată la Biblioteca Apostolică Vaticană se află în posesia noastră.

³ Sándor Márki, *Arad vármegye és Arad szab. kir. város története* (Istoria comitatului Arad și a orașului liber regesc Arad), Arad 1895, vol. II, p.248.

⁴ *Ibidem*, vol. I, p.138.

⁵ Országos Levéltár (Arhivele Naționale), Budapesta, D1 26375 (xerocopia la Muzeul medicinei din Arad).

⁶ S Márki, *op. cit.*, p.146.

⁷ Arhiva mănăstirii Hodoș-Bodrog, f.n.

⁸ Constatările noastre la fața locului.

⁹ Archivio Storico Italiano, tom IV, Firenze, 1843, p.179.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Copia documentului executat după originalul aflat la Arhivele Naționale din Budapesta se găsește la Arhivele Statului filiala Arad, colecția de manuscrise (Márki).

¹² Xerocopia textului în posesia noastră.

¹³ Microfilmul realizat de pe originalul din Praga se găsește în muzeul mănăstirii Hodoș-Bodrog.

¹⁴ Manuscrisul respectiv actualmente este în custodia Bibliotecii Episcopiei ortodoxe române din Arad.

¹⁵ Xerocopia textului este în posesia noastră.

¹⁶ Augustiner Stift Klosterneuburg, biblioteca, mss.941.

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER ARADER MITTELALTERLICHEN MEDIZIN (Zusammenfassung)

Der Autor stellt wichtige Anhaltspunkte für die Entwicklung der Medizin in der Arader Gegend vor. Es wird auf die Kenntnisse des Bischofs Gerhard aus Tschanad bezüglich Heilpflanzen hingewiesen, so wie diese in der Legende des Heiligen Gerhard erwähnt werden (für die Zeitspanne 1030-1046). Einer der ersten dokumentarisch bezeugten Ärzte auf dem Gebiete Rumäniens ist Petru aus Lippa (1367). Im Jahre 1494 befand sich ein anderer Petru aus Lippa in Padua um dort Medizin zu studieren. Nebst Ärzten beschäftigten sich auch Chirurgen und Barbieri mit der Heilung der Wunden. Für das Jahr 1607 wird ein Barbier aus Lippa erwähnt.

Die Institutionalisierung der medizinischen Assistenz wurde von den grossen Epidemien des XIV-XV. Jh. geboten. Die ersten Krankenanstalten (*bolnite*) funktionierten neben den Klöstern (Hodos-Bodrog, Lippa). Am Anfang des XV. Jh. gründet Filippo Scolari (Pippo Spano) ein Krankenhaus in Lippa. Ein funktionierendes Krankenhaus in Lippa wird auch in einem Dokument aus dem Jahre 1536 erwähnt, ein weiteres existierte in Tschanad.

Das Niveau der medizinischen Kenntnisse wird auch von den erhalten gebliebenen Rezeptesammlungen widerspiegelt. Zu erwähnen ist jene des Petru aus Lippa (1406), die Rezeptesammlungen des Klosters von Hodos-Bodrog (*Sbornicul de la Hodos-Bodrog*, 1391-1409 bzw. XIV. Jh.), der Kodex des Stefan aus Baia Mare (1406), die Rezeptesammlung von Oradea (1465).

LOCURI ȘI VETRE ÎN MUNȚII ZĂRANDULUI SAU „LUMEA LUI HOREA” LA 1784 - 1785.*

DAN DEMȘEA

Reconstituirea lumii sătești din vremea lui Horea continuă să rămână un deziderat. Noi încercăm să contribuim la crearea unei imagini despre habitat în Munții Zărandului pe baza unor surse mai puțin cercetate: izvoarele cartografice. Datele de toponimie ale acestora împreună cu numele de locuri culese pe teren constituie substanța studiului de față. Datele de memorie orală, culese de cartografi și de către noi, confirmă în unele cazuri păstrarea lor neîntreruptă mai mult de două veacuri¹.

Despre lotrie și mișcări țărănești între Crișuri și Mureș s-a scris substanțial².

Una dintre direcțiile cercetării noastre a constituit-o depistarea numelor topice care să indice vechile vetre de locuire și să pomenească de mișcarea lotrilor (haiducilor) în patruleterul piemontan al Munților Zărandului. Cercetarea cartografică a fost completată de cercetări în satele de pe culoarul Mureșului, cu predilecție în localitățile Șoimoș, Conop și Bârzava între 1969-1971. Aria cercetărilor noastre a coincis cu teritoriul fostului district cameral al Tot-vărădiei, situat între creasta Munților Zărandului și râul Mureș singurul district de pe teritoriul fostului comitat al Arăduului unde flăcările din toamna anului 1784 au atins toate curțile nobiliare³. Dincolo de creasta munților Zărandului, în raza fostului comitat al Aradului, „numărul domnilor de pământ era mic /.../ majoritatea așezărilor erau subordonate erariului imperial”⁴. Aici nu se constată distrugerii. Toate acestea justifică limitele teritoriale pe care ni le-am impus pe parcurs.

Denumirea de munți ai Zărandului este de dată recentă. Ea acoperă patruleterul montan dintre Mureș și Crișul Alb, exclusiv pe teritoriul județului Arad⁵. Cu multă probabilitate, atribuirea acestui nume masivelor Highiș și Drocea este rezultatul unei nevoi mentale de a perpetua numele de Zărand după anul 1918, cu toate semnificațiile sale istorice, ca bastion de luptă în procesul emancipării naționale românești⁶ din secolul XIX. O privire de ansamblu pe hărțile comitatului sau județului Arad ne determină să facem următoarele constatări: 1) așezările din bazinul Crișul Alb, mult mai numeroase decât cele din culoarul Mureșului, ocupă un teritoriu, de-asemenea, mai întins, coincidând aproximativ cu întinderea fostului comitat medieval al Zărandului⁷. Nu întâmplător, comitatul Zărandului a fost numit de către populația autohtonă drept „Comitatul Crișului” sau „Varmeghia Crișului”⁸. 2. Cea mai mare parte a suprafeței montane, grupată în jurul celor două masive, Highiș și Drocea, se află la nord de cumpăna apelor dintre Mureș și Crișul Alb, deci în spre partea Crișului Alb. 3). Răspândirea crângurilor, a gospodăriilor izolate sau a sălașelor a fost mai frecventă decât pe versantul sudic al acestor munți în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (vezi anexa I). Hărțile topografice militare austriece, executate între anii 1884-1890, redau fidel această situație. Materialul cartografic din secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea este destul de sumar în ceea ce privește obiectul cercetării noastre (vezi anexa II). În schimb cel aflat la serviciile de carte funduară ale Notariatelor

* Lucrarea de față are la origine comunicarea pe care am susținut-o în cadrul Simpozionului științific „200 de ani de la răscoala țaranilor condusă de Horea, Cloșca și Crișan”, de la Deva (26 octombrie 1984) sub titlul „Drumul zărândeian al răscoalei lui Horea”.

constituie cronologic vorbind primele surse valoroase din punct de vedere toponimic.⁹ Cele mai bogate în date de microtoponimie, probând existența anterioară a unor așezări omenești, a unor evenimente sau persoane legate de istoria medievală și modernă le oferă schițele cadastrale și hărțile ocoalelor silvice.

Pentru realizarea hărții noastre (anexa I) am utilizat scara de lucru și datele „Hărții fizice, economice și administrative a județului Arad, întocmită și executată de cartograf Ștefan Poenaru, scara 1:100.000, /anul/1980”.

Numirile topice legate de lotrie (haiducie) și de mișcarea de rezistență populară în general, depistate de noi, se află în apropiere de creastă - vechi drum de oieri. Facem o înșirare de la est la vest, menționând în paranteză cel găsit în mod exclusiv pe harta lui Șt. Poenaru:

- Pârâul Bejenari, la nord de satul Moroștia;
- Dealul Bejenarilor, la nord de comuna Conop;
- La Beciuț, la nord-est de comuna Conop;
- Pârâul Bitangului, la nord de comuna Conop;
- Dâmbul Căpitanului, la nord de satul Milova;
- Patu (?) Dealul Tâlharilor, sub panta vestică a vârfului Highiș;
- Dâmbul Tâlharului, la nord de Dâmbul Căpitanului (cf. Poenaru);
- Izvorul Lotrului, la sud-vest de Agrișul Mare.

Topicul „La Beciuț” din raza extravilană a comunei Conop cere o explicație. Că ar fi un derivat lingvistic al numelui maghiar al capitalei vieneze nu pare să fie plauzibil. Mai degrabă înclinăm să credem ce este vorba de un diminutiv al numelui onomastic Beciu (Baciu), atribuit fie unei persoane tinere cu numele de Beciu, fie unui lotru care amintea localnicilor de vestitul Petru Beciu, zărdor, șef al unei cete de lotri și promotor al rezistenței populare în munții Zărandului în vremea revoluției lui Horea, Cloșca și Crișan. Informatorii locali¹⁰ nu au putut de nici un fel de explicația în sensul celor de mai sus. Au reușit să descrie locul numit „La Beciuț” ca fiind o coastă împădurită într-un loc izolat. Situată între satul Conop și creasta munților Zărandului, acolo unde aceasta se apropie cel mai mult de cursul Mureșului conferea avantaje pentru refugiul temporar al unor lotri.

Pentru cuvântul „bitang” (regionalism) putem admite explicația noastră proprie de vagabond, golan, concomitent cu cea de ticălos, bastard¹¹ din dicționar.

În faza actuală a cercetării încă nu am reușit să aflăm de la cei câțiva informatori locali vechimea și semnificația documentară a acestor nume de locuri. Uneori s-a dovedit dificilă identificarea pe hartă a informației culese pe teren.

Probatoare pentru intensa viață pastorală din trecut sunt următoarele nume topice depistate în vechiul areal de locuire, aflat în imediata apropiere a drumului de creastă piemontan (în ordine, de la est la vest):

- Pârâul Mocanului, la est de satul Troaș;
- Dealul Oilor, la est de satul Slatine;
- Valea Oii, la sud de Slatina;
- Piatra Păcurari, la sud de satul Văsoaia, chiar pe drumul de creastă;
- Pârâul Păcurăresii, la sud-est de Păiușeni;
- Culmea Păcurarului, la nord-nord-est de satul Monoroștia;
- Pârâul Ciobanului, la nord-est de comuna Conop;
- Pârâul Ciobanului, la sud de satul Nadăș;
- Pârâul Păcurarului, la nord de fostul sat Radna (actualmente făcând parte din orașul Lipova).

De-alungul vechiului drum de transhumanță pe creasta Munților Zărandului și a Munților Metaliferi, de la Alba-Iulia până la Șiria¹² și din Munții Apuseni până în câmpia panonică¹³ schimbul de produse sub forma trocului sau cea

pecuniară a constituit unul din factorii menținerii și dezvoltării vetrelor de civilizație tradițională românească. Dezvoltarea și specializarea diverselor meșteșuguri în munți și pe văile lor, atât pe domeniile fiscale cât și pe cele senioriale prefigura și chiar cerea descătușarea relațiilor economice de schimb de corsetul feudal.¹⁴ Obștile sătești au fost tulburate în posesia lor, de-o parte, datorită măsurilor vexatorii ale autorităților comitatense și, pe de-altă parte, datorită intensificării cumpărărilor de domenii de la Erariul vienez întreprinse, de către nobilii din alte părți, în zona de coridor (culoar) a Mureșului inferior.

Înlănțuirea succesivă a măsurilor administrative, economice, politice, militare și cultural-religioase a determinat riposta celor exploatați, tulburând spiritele, creind o stare de spirit revoluționară. În aceste condiții se țeș mai lent sau mai repede, pe arii întinse acțiunile petiționare și se pregătește în taină răscoala.

După înfrângerea revoluției populare de la 1784 politica internă a guvernanților și-a accentuat tăișul oprimator. Situația revoluționară s-a menținut multă vreme după 1784. Teama față de izbucnirea unei noi „horaiade” persistă, făcându-se simțită în aprilie 1790¹⁵ (pe teritoriul comitatelor Hunedoara, Zărand și cele vecine cu Ungaria) și în anul 1800 (în comitatul Zărand)¹⁶.

Desființarea gospodăriilor răslețe sau a crângurilor, concentrarea și alinierea caselor țărănești „risipite” (subl. ns) a fost secondată de limitarea posibilităților de mișcare a ciobanilor care însoțeau turmele de oi transhumante. Autoritățile habsburgice, în frunte cu împăratul Iosif al II-lea¹⁷, au fost conștiente de pericolul organizării unei rezistențe de lungă durată în Carpații românești¹⁸.

În prezent, o apreciere exactă a numărului și gradului de dispersare a gospodăriilor țărănești la sfârșitul secolului al XVIII-lea este greu de întreprins. Putem reconstitui în linii mari o parte din „lumea lui Horea”, utilizând hărțile cadastrale din ultimul sfert al secolului XIX-lea și informația de pe teren. În zestrea mentală a colectivităților rurale se găsește numeroase toponime care amintesc de folosirea și, uneori, locuirea padinilor (câmpurilor) și lăzuirilor (defrișărilor) de pe spinarea munților. Redăm câteva dintre ele: Dâmbul Covăsântanului, Pârâul Moți, Câmpul Mare, Padina, Pârâul Căsoaiei, Pârâul Bisericeuții, Horjești, Dealul Crâjma, Fața lui Forai, Câmpul Moaței, Dâmbul Padinuți, Oltoaie, Obor, Dâmbul de la Spiță, Groapa Ardileanului etc¹⁹.

Informația culeasă la Șoimoș (astăzi cartier al Lipovei) relevă existența a două vetre de locuire pe valea Șoimoșului în sus, una pe Dâmbul Rachii²⁰ și alta la Dâmbul cu mormiți²¹.

Comuna Bârzava și satul aparținător Monoroștia au avut, fiecare vetre mai vechi. Bârzovenii își amintesc de un astfel de loc numit „Babina”, la 18 km de vatra actuală, pe valea Bârzăviții în sus²². Cei aflați la „Satul Radului”, la capătul văii Monoroștiei, se spune că au fost siliți de către autorități să se mute în „țarină”, unde au trebuit printr altele, să taie „bercuri” („sălcarei”)²³. Harta domeniială a satului Monoroștia executată în anul 1783 consemnează o vatră sătească anterioară acestuia „Monorostya Batrin” (Monoroștia bătrână)²⁴, lângă „satul Radului”.

Actualul sat Groșii - Noi are la originea sa concentrarea unor cătune cum au fost: 1) Plisca (semnalată de Poenaru pe harta sa sub denumirea „Pleșca”) centrată în jurul Dâmbului Plischiei; 2) casele din jurul sau de lângă „Culmea Cioaca Aria”; 3) gospodăriile de pe Culmea Groșilor; despre acestea din urmă se știe că ar fi fost întemeiate de crișeni²⁵.

În hotarul satului Troaș, chiar pe drumul de creastă, în jurul sau pe „Dealul Tătarului” a existat un nucleu de locuire până prin secolul al XVIII-lea. O altă zonă de locuire exista pe dealul „Căruntu”, urmată de fixarea pe vatra actuală²⁶.

Paralele cu măsurile luate pentru „coborârea” caselor pe firul văilor sau la

vărsarea lor în Mureș, autoritățile comitatului Arad depun strădanii pentru îmbunătățirea porțiunilor dificile de pe drumul dinspre Radna către Ardeal, lărgind strămtorările de pe parcursul acestuia. În felul acesta erau sporite posibilitățile de control și intervenție la nord de râul Mureș²⁷.

Datele de toponime culese de pe teritoriul comunei Conop între anii 1970-1974, identificate pe harta cadastrală din ultimul sfert al secolului al XIX-lea, surprind existența a peste 40 de poieni, padini, câmpuri la munte, indicând folosința îndelungată agricolă și pastorală a acestora. Fiecare dintre ele este nominalizată, stăruind încă în memoria satului. Și nu se prezintă drept un caz izolat. Numele de locuri de pe întreg teritoriul țării sunt apreciate ca fiind „una din cele mai prețioase componente ale patrimoniului cultural al poporului român”²⁸.

Ipozeza existenței în secolul al XVIII-lea, în Munții Zărandului, a unui număr sporit de așezări dispersate, în echilibru cu mediul ambiant, situate mai mult pe platourile și șeile montane va deveni cu siguranță, certitudine, pe măsură ce se vor înmulți dovezile de locuire de acest fel.

Pădurea - care înconjura din toate părțile așezările sătești - relieful aplatizat al înălțimilor, clima blândă, gospodăriile țărănești, toate au constituit un adăpost propice nu numai pentru lotri ci și pentru o retragere a populației satelor de pe valea Mureșului în toamna și iarna anului 1784. La vestea apropierei dinspre Arad și părțile Bănățene a întăririlor militare imperiale, populația satelor de la nord de Mureș începe să se retragă în „păduri”/ subl. noastră/; cei care locuiau la granița cu comitatul Hunedoarei sau dincolo de ea, s-au retras pe drumul „ascuns” de pe cumpăna apelor din munții Zărandului.

Drumul de creastă „al păcurarilor”²⁹ - drum de cumpănă a apelor - împreună cu ramificațiile sale spre Mureș și Crișul Alb, presărat cu gospodării a constituit o veritabilă coloană vertebrală a rezistenței țărănești începând din luna noiembrie 1784 până înspre primăvara anului 1785. Acest patruleter montan, intens locuit se dovedea a fi în continuare greu de controlat. Autoritățile se arătau în luna august 1785 îngrijorate în legătură cu pregătirea unei noi revolte în districtul cameral al Tot-Vărădiei³⁰.

Drept încheiere să ne oprim o clipă asupra unei însemnări contemporane ivită din lăuntru al acestei lumi românești. La câteva săptămâni sau chiar luni de la martiriul de la Alba - Iulia amintirea revoluției era încă extrem de vie. Probabil că în acest interval al anului 1785 faptele revoluționare sunt consemnate sau istorisite de către învățătorul din Vărădia de Mureș. Tot el nota în 1786, pe fila de gardă a unui Penticostar:

„Scris-am Eu Iosif Popovici
Dascăl în Tot Vărădie./ / Și
am scris în anul care au
răsposat părintele Protopop./ /
anul răposării au fost 1785./ /
Iară când am fost eu, au fost 1786./ /
Cinste, închinăciune, Slavă și mărire
în veci, amin, anu/lui/ când au ars
curțile D-mnilor Din țara ardealului
și din țara ungurească./ /
Horea căpitan și cu a lui slugi./ /
1784”³¹.

Este foarte probabil ca însemnările lui Iosif Popovici să fi fost păstrate multă vreme în taină. Taină a fost și participarea multora la evenimentele revoluționare. Se știe că cei arestați au negat sau au intrat în muțenie atunci când erau interogați în privința implicării lor în răscoală.

Câteva constatări finale s-ar impune: 1. Acțiunile coordonate ale răsculaților se petrec în ținuturile montane păduroase și dens locuite (dominând satele de tip răsfirat). 2. Teama și îngrijorarea autorităților nobiliare față de o rezistență a acestor sate de munte explică măsurile de mutare, dislocare sau concentrare luate după 1784. 3. Experiența rezistenței montane din iarna anului 1784-1785 a fost reeditată la 1848-1849 în aceleași locuri. 4. Evoluția mentalului colectiv evidențiază o radicalizare în rândul ambelor tabere care se confruntă. Sensul acestei evoluții indică prezența unei conștiințe naționale. Dar nu acesta a fost obiectul propriu-zis al studiului nostru, ci acela de a reconstitui lumea sătească montană în vremea răscobilei lui Horea.

**LISTA BIBLIOGRAFICĂ COMENTATĂ PRIVIND
MUNȚII ZARANDULUI - A SURSELOR CARTOGRAFICE CONSULTATE
(NECITATE ÎN LUCRARE), ÎN ORDINE CRONOLOGICĂ
(SEC. XVIII - XX)**

1. Arhivele Statului Arad (prescurtat A. S. A.) Colecția hărți, II/123, Harta Ungariei și Transilvaniei, /anul 1718/, 90 x 61 cm.; pomentește doar localitățile Radna, Hedincz și Totvaradia.

2. Biblioteca Academiei R.S.R. București (prescurtat B. A. B.), Marsigli: La Hongrie et le Danube. La Haye, 1741; menționează cetatea Șiriei, cu multă probabilitate, sub denumirea „Farba”.

3. A. S. A., ibidem, II/148, Harta stațiilor de poștă din regatul Ungariei, / înainte de 1744/, 45 x 38 cm.; pomenește de localitățile Șiria, Radna și Șoimoș și un singur pârau, Cigher; limba germană.

4. B. A. B., Cabinetul de hărți, Harta comitatului Arad, / după anul 1744/; apar menționate o serie de localități și drumul Arad - Deva de pe partea nordică a Mureșului; de asemenea sunt menționate doar două cote montane „Hegyes H”/alom/ și „Mogura H”/alom/, aceasta din urmă la nord de satul Obârșia; text în limba maghiară.

5. Ibidem, Harta regatului Ungariei, anul 1769; este menționat doar drumul nord-mureșan; text latin.

6. A. S. A. II/25-26, 66, 67 și 77, ibidem, Planurile satelor aparținătoare de familia Kászonyi: Bârzava (anul 1783), Monoroștia (1783), Groși (1783), Baia (1784), Lupești (1784); text latin. Toate măsurătorile datează dinaintea Revoluției populare.

7. Ibidem, I/147, Harta itinerariilor poștale din regatul Ungariei, Galiția, Moravia, Austria, Steyermarck, Croația, Slovenia, Sirmia etc. Viena, 1788; nu apare decât o singură localitate, Galșa (în text „Galas”).

8. Ibidem, I/145, Harta Imperiului austriac (fragmentară), (sfârșitul sec. XVIII/), text german; cuprinde localitățile „Vilagoș/Șiria/, Kuvin, Gyrok, Radna, Dud, Buttyn/Buteni/, Odvoș, Koprucza/Căpruța/, Totvarad, Soborsin/Săvârșin/, Oborsin/Obârșia?/ și câteva pâraie care izvorăsc din munții Zărândului; formele de relief nu apar reprezentate; amplasarea Șiriei, figurată topografic sub formă de cetate, împreună cu Cuvinul și Ghiorocul, este mult mai spre vest decât în realitate; drumurile nu sunt, de asemenea, reprezentate.

9. Ibidem, II/124, Harta Ungariei cuprinzând fauna, flora, minereurile, morile, topitoriile, oficiile sării etc, anul 1791; de reținut mențiunea unui depozit de sare;

10. Ibidem, II/125, Harta geografică a sud-estului Ungariei, Transilvaniei, Banatului, Olteniei și Munteniei. Viena, 1792; este consemnată demarcația dintre districtul Ineului și cel al Tot-vărădiei pe drumul de creastă al munților Zărândului;

este consemnat doar drumul sud-mureșan; localizarea satelor este imprecisă.

11. Notariatul de stat Arad, serviciul de carte funduară. Schițele topografice ale localităților Șoimoș și Milova (1857); am menționat doar aceste două localități deoarece au oferit nume topice legate de obiectul lucrării noastre.

12. B. A. B., Cab. de hărți, Scheda Col., Harta generală a statului imperial al Austriei, mapa XIV, Viena, 1856; sunt menționate cotele montane „Hegyeshalom/, Debello Gora, Mihalale Berge/, Drocsa Berge/. Gyalu Puica, Mihasasta, Gyalu Fontina”; drumul de creastă este figurat de la vârful Drocea spre est până aproape de Căzânești (jud. Hunedoara), un element nou îl constituie reprezentarea drumurilor care străbat de la nord la sud, munții Zărandului.

13. A. S. A., ibidem, II/127, Harta administrativă a Ungariei, planșa XVI./ Viena, anul 1858; sunt reprezentate drumurile cu direcția nord-sud, fără forme de relief.

14. Ibidem, II/138, Harta cercurilor militare și armatei teritoriale a Ungariei, a doua jumătate a sec. al XIX-lea; semnificativă pare să fie menționarea Săvârșinului și a Lipovei, în mod exclusiv, pe culoarul Mureșului.

15. Ibidem, I/105, Harta fizică a Ungariei, scara 1: 200.000, planșa 40 grade-46 grade, „Lugos”, Viena, 1884-1887; drumul de creastă este întrerupt la nord de Bârzava, între Cioaca Popii și vârful Aria și la nord de Troaș, între vârful Breaza și Piatra Albă; spre est, drumul de creastă este vizibil până la Luncoiul de Jos (jud. Hunedoara);

16. Ibidem, I/102, Harta topografică a Ungariei, scara 1:75.000, planșa „Zimanducz - Toc - Șiria”, anul 1884 (corectat 1890); menționează sălașele în număr mai mare decât harta de la poziția anterioară (nr. 15) și harta lui Șt. Poenaru din 1980, citată în lucrarea de față.

17. A. S. A. Biblioteca documentară, nr. inv. 9446, Damaschin Medre (învățător): Geografia comitatului Arad pentru clasa /a/III-a /a/ școalelor populare. Arad, Tipografia Tribuna Poporului, 1900, 76 p.; la p. 62 se află reproducă harta comitatului Arad unde apar doar două denumiri montane, Highiş și Drocea.

18. A. S. A., Col. hărți, II/100, Zona 19 col. XXV; 184, Sarkad es Kisjenő, scara 1:25.000; anul 1901; cuprinde drumul de creastă din dreptul Șiriei.

19. Oficiul pentru cadastru și ocrotirea teritoriului județean Arad (precurtat O. C. O. T. Arad), Schița cadastrală a satului Nadăș 1884, careul XXXI, planșa 30; dealul „Horzsést” este transpus eronat pe harta lui Poenaru ca fiind „Horiești”; în realitate este vorba de fost crâng „Horjești” al familiilor descendente în linie bărbătească din familia Horga. Informație de la inginerul silvic Matea Mihai.

20. O. C. O. T. Arad, Schița cadastrală a satului Conop, anul 1884 - 1914.

21. C-tin Teodorescu, General: Atlas geografic, Brașov, 1924, ediția /a/ 3-a, planșa nr. 27; figurează denumirea „Munții Zărandului” până la limita estică a județului Arad, cuprinzând și masivele „Heghiș” și „Drocea”.

22. E. Ambrosius, K. Frenzel: Imaginea pământului. Bielefeld - Leipzig, 1930, planșa 47 - 48; munții Zărandului figurează sub denumirea „Zarandu Gebirge/”.

23. Alex. Roșu: Geografia fizică a României (curs), București, 1973, p. 284, schița tectonică a Munților Apuseni; zona dintre Mureș și Crișul Alb cuprinde, de la vest spre est; „Munții Zărand”, „Bazinul Drocea” și „Munții Drocea”.

23. O. C. O. T. Arad, Plan de situație al comunei Conop, anul 1972, scara 1:10.000.

24. Inspectoratul silvic al județului Arad, hărțile Ocoalelor silvice de la sud de râul Crișul Alb și de la nord de râul Mureș, anii 1982 - 1983, scara 1: 10.000.

NOTE

¹ Cercetarea etnografică admitea o cifră medie de 200 de ani pentru vechimea datelor de istorie locală. O fructuoasă cercetare în Munții Apuseni a întreprins între anii 1979-1982 Florian Dudaș. Vezi cartea sa *Răscoala lui Horia în tradiția poporului*, Buc., 1984;

² Vezi în acest sens capitolele despre lotrii din ținutul Crișului Alb, între anii 1750-1800 în cartea lui Florian Dudaș, *Zărandul - chipuri și fapte din trecut*, București, 1981, p.60-100. Se cuvine să adăugăm aici că pentru perioada anilor 1815-1848, ne stă la dispoziție subcapitolul „Mișcări țărănești /.../ în cea mai recentă monografie a județului Arad, intitulată *Aradul - permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, p.184-188.

³ Edificiul domeniial de la Petriș al familiei Salbeck a fost puțin afectat de către răsculați în comparație cu castelul similar din punct de vedere stilistic de la Săvârșin al familiei Forray. Unul din capetele de gresie ornamentat cu heruvimi, ale fostului castel de la Săvârșin, depistat întâmplător într-o curte anexă a Consiliului popular local, se află actualmente în colecția învățătorului Iosif Dohangie din Săvârșin.

⁴ Florian Dudaș, *Răscoala lui Horia în tradiția poporului*, Buc., 1984, p. 86

⁵ Termenul „munții Zărandului”, localizați în apropierea Bradului, apare într-o relatare sibiană a unui funcționar, Schaser, referitoare, la evenimentele anului 1784. Vezi în *Izvoarele răscoalei lui Horea*, vol. II, Buc., 198, p.186.

Nicuna din hărțile tipărite înainte de 1918 nu folosește termenul de munți ai Zărandului. Vezi anexa II (Lista bibliografică a hărților).

⁶ În anul 1876 guvernul dualist desființează comitatul Zărandului, înlăturând în felul acesta administrația sa în limba română. Districtul Hălmagiului a fost anexat comitatului Arad iar celălalt, al Bradului, a fost alipit comitatului Hunedoara.

⁷ Acest comitat se întindea de o parte și alta a axei Crișului Alb, de la izvor până la confluența cu Crișul Negru. Cf. Csánki Dezső, Kogutovitz Manó, *Magyarország Mátyás király haláláigkor - 1490* în *101erkep a hazai történelmi tanításához*, Budapest, 1897). Vezi și N.A. Constantinescu: harta „Țările Române în războiul cu turcii (Țările Române în epoca lui Ștefan cel Mare)” în *Atlas geografic, istoric, economic și statistic*, ediția VIII, Brașov, 1939/, p.130-131.

⁸ Silvestru Moldovan, *Zărandul și Munții Apuseni ai Transilvaniei*, Sibiu, 1896, p.40

⁹ Începând din anul 1853, imediat după emiterea patentei imperiale privitoare la reglementarea raporturilor de proprietate funciară între țărâtime și moșieri, topografiile au consemnat toponimicele dominante.

¹⁰ Berar Ion, Moraru Nicolae (cel bătrân), Iovu Crașovan, Ursulescu Dimitrie, Bălan Ioan (moș Pantea), Olariu Petru, Călean M., Chelmagan Ion și Bălan Trandafir (moș Lie).

¹¹ Béla Kelemen, *Dicționar de buzunar maghiar - român*, ediția a II-a, București, 1971, p. 49.

¹² Chiar și din Poiana Sibiului până la Șiria, turmele de oi „tăt pă culme merg” (informație de la Moș Pantea din Conop, culeasă în anul 1971).

Vezi și Márki Šándor, *Aradvármegyé és Arad szabad Királyi város története*, vol. II, Arad, 1895, p. 882-883, unde menționează faptul că „oierii obișnuiseră să-și mâne turmele pentru iernat în pustele comitatului Arad / și că / pe acest drum ascuns umblau și bandiții”/ sic!/.

¹³ „Mai ales satele domeniilor de mijloc și de sus, vara trebuie să tocmească pășunat în munți, iarna la șes sau drept în Ungaria”. David Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, București, 1979, p.111.

¹⁴ D. Prodan *op. cit.*, p. 117 *passim*.

¹⁵ N. Densușianu, *Revoluția lui Horea în Transilvania și Ungaria 1784 - 1785*, București, 1884, p. 511.

¹⁶ Ioan Boroș, *Frica de o nouă răscoală a românilor din Zărand, la 1800*, în „ Transilvania”, Sibiu, 1926, nr. 11- 12, p.629 - 623. Cf Gheorghe Bartoș, *Bibliografia răscoalei lui Horea*, Buc., 1980, poz. 413.

¹⁷ Măsurile preconizate de împărat se refereau la asigurarea încrederii în conducătorii satelor, controlul nocturn al prezenței sătenilor la casa lor, reducerea numărului ciobanilor la unul singur pentru mai multe sate, mutarea celor risipiți într-un singur loc, merindele pentru lucru la pădure să ajungă pentru o singură zi și interdicția cumpărării și purtării armelor de foc și a prafului de pușcă de către români. N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria* (De la mișcarea lui Horea până astăzi),

București, 1915, p. 48-49.

¹⁸ „Acolo în văile și pe crestele mai joase ale munților, mulțimea de necrezut a păstorilor și-a fixat lăcașuri statornice și se ascunde cu nenumărate turme de oi, prin urmare ar putea fi scoasă aprovizionarea pentru o nouă armată... / care / odată cu începutul primăverii va desfășura în mod organizat armatele sale ticăloase... să cotopească statul ungar... .. pasaj din scrisoarea contelui Sztáray, prefectul comitatului Szabolcs, datată în 10 decembrie 1784 la Cașovia. Vezi G. Țepelea, M. Pârlog, *Câteva date în legătură cu răscoala lui Horea*, în „Lucrări științifice ale cadrelor didactice”, Timișoara, 1965, p. 311.

¹⁹ Vezi anexa I.

²⁰ Informație de la Pani Gh. din Lipova (Radna) în 1972, care a auzit-o de la un păstor bătrân. Vezi și harta Ocolului silvic Radna.

²¹ Informație de la Vlăi Iovan (din Șoimoș) în 1970, coroborată cu harta Ocolului silvic Radna.

²² Inf. de David Ana din Bărzava în anul 1969.

²³ Inf. de la Rus Nicolae din Monoroștia în 1969.

²⁴ Vezi harta (anexa I) și Lista - anexă II, poziția 6.

²⁵ Informație primită de la învățătorul Spinanțu Eugen din Săvârșin în anul 1970.

²⁶ Informație primită de la învățătorul Dohangie Iosif din Săvârșin în anul 1969.

²⁷ Márki S., *op. cit.*, p.883,884.

²⁸ Ilie Dan: *Implications historiques dans l'étude de la toponymie roumaine*, în „*Revue Roumaine d'histoire*”, București, 1983, nr. 1, p. 45.

²⁹ Această cale a fost folosită până după cel de-al doilea război mondial. Informație de la ciobanul Căndea Gh. din Miniș așezat la poalele podgoriei Aradului prin anul 1940 (după cum mi-a mărturisit în anul 1984).

³⁰ Márki S., *op. cit.*, p. 446. Cf. raportul din 2 august 1785, trimis de la Săvârșin de către Orsáthy Iános și Forrai Andrei.

³¹ Parohia ortodoxă română Vărădia de Mureș, Penticostarion, Râmnic, 1767. Actualmente cartea se află la mănăstirea Sim. Stâlpnicul din Arad - Gai. Vezi și Florian Dudaș, *Răscoala lui Horea...* p. 91, nota 56; autorul datează doar inscripția de pe Penticostar fără a reda în întregime textul acestuia - este vorba de ultimele patru rânduri. Ori din lectura primelor rânduri ale inscripției reiese că existat o însemnare asemănătoare în anul 1785, făcută, probabil pe o altă carte sau chiar într-un manuscris ale cărui șanse de supraviețuire au fost, probabil, mici.

ROUTES ET DEMEURES HUMAINES DANS LES MONTAGNES ZARAND OU „LE MONDE DE HOREA” À 1784-1785 (Résumé)

L'auteur cherche à reconstituer au point de vue des données cartographiques et toponimiques les routes et les demeures humaines dans les Monts Zarand, durant le XVIII-e et le XIX-e siècle; parmi les conclusions qui s'en dégagent notons: le quadrilatère montagneux, à population dense, situé entre le rivièrè Mureș et Crișul Alb, a constitué l'un des noyaux de la résistance populaire au temps de la révolution de 1784; de meme il a offert des conditions favorables au mouvement des haidouks („lotri”) en dépit des mesures prises par les autorités de Vienne en vue de concentrer les villages montagneux roumains.

RELATĂRILE DIN PRESA CEHĂ ȘI POLONEZĂ PRIVIND RĂSCOALA DIN 1784

EUGEN GLÜCK

Răscoala din 1784, condusă de Horea și Cloșca a avut un puternic răsunet în toată Europa. Toate gazetele mai importante, indiferent de orientarea lor politică au apreciat evenimentele din Transilvania ca desfășurări de însemnătate internațională și le-au acordat un spațiu apreciabil, în coloanele lor. Este semnificativ faptul că răspândita gazetă germană cunoscută sub denumirea prescurtată de Hamburgischen Correspondenten, aprecia la începutul anului 1785, că opinia publică este mai interesată în cunoașterea desfășurărilor din Transilvania decât de cele din Olanda, care la rândul lor amenințau chiar cu izbucnirea unui război european.

Printre foile care s-au ocupat de răscoala populară din 1784, sunt și cele din Praga, atât periodicele germane cât și cel ceh. Acesta din urmă intitulat Prazske Czeski Nowiny se păstrează într-un singur exemplar în tezaurul de la biblioteca de la Strahov.¹

Informațiile gazetei cu privire la răscoala populară din Transilvania sunt înserate în numărul ultim /nr.52/, redactorii alocând acestui scop primele cinci pagini. Continuarea relatărilor este necunoscută fiind chiar o problemă controversată dacă în anul 1785 a mai continuat apariția gazetei din care în tot cazul nu se mai cunoaște vreun exemplar pe teritoriul Republicii Cehe.

Informațiile gazetei cehe provin în general din presa Vieneză, respectiv din Bratislava, mai ales din ziarul de limbă slovacă intitulat Prespurske Nowiny. Știrile au fost receptate de redacții cu mare întârziere, astfel o relatare dată din Deva la 10 noiembrie 1784 a văzut lumina tiparului abia în amintitul număr publicat la 25 decembrie. Celelalte elemente ale grupajului provin din cele două decade următoare, ultimul fiind datat din 1 decembrie 1784.

Prazske Czeski Nowiny ce se găsea sub direcția lui Kozwiy a oferit publicului totuși informații destul de ample despre evenimentele din Transilvania.

Una din preocupările gazetei a fost de a lămuri atecedentele răscoalei. Astfel, se subliniază că un număr de 18.000 de români au căutat să devină „jeleri în slujba imperială” ceea ce nu este altceva decât marea mișcare a țărănimii transilvănene din lunile premergătoare răscoalei de a scăpa de iobăgie prin încorporarea lor în sistemul grănicesc. Se arată că acești țărani au refuzat robota.

Redacția gazetei știa și de faptul că în fruntea răsculaților se găsește Horea care a fost de două ori la Viena, bineînțeles cu jalbele poporului. Cititorul gazetei poate afla și faptul că dezlănțuirea mișcărilor a fost determinată de refuzul autorităților de a da curs cererii iobagilor.

Mai mult pasaje din gazetă elucidează programul răscoalei. Astfel printre altele se arată că „poporul răsculat a jurat că întreaga nobilime din Transilvania va fi trecută prin fier și foc”. În repetate rânduri se precizează că masa răsculaților provine din iobagii români.

Numărul participanților la acțiunile populare nu este clar prezentat. Se menționează doar pe baza unei informații provenite din Cluj pe data de 24 noiembrie că în pădurile situate între Alba-Iulia și Deva ar sălășlui un număr de 13.000 de răsculați.

Aria mișcărilor este destul de vag delimitată. Cititorul însă află că izbuenirea răscoalei populare a avut loc la începutul lunii noiembrie în fostul comitat Zărand și domeniul de la Câmpeni. S-au mai indicat participări din comitatele Hunedoara și Arad. Se amintește și de prezența răsculaților în zona Traseău.

Nu lipsese nici fapte, nici aprecieri eronate și se acordă un spațiu considerabil și fenomenelor secundare, mai ales atunci când ele vizează viața și bunurile nobililor. Astfel, se spune că în comitatul Hunedoara ar fi fost uciși vreo 200 de nobili, ceea ce este o cifră exagerată. La fel, este fantezistă știrea ce susține că moșiile profilor Pálffi ar fi suferit o pagubă de 200.000 de galbeni. Gazeta a preluat povestea și despre faptul că groful Forray a scăpat din castelul lui din Săvârșin, travestit în uniforma unui husar. Pe lângă inexistentul Salis, apar și alte persoane imaginare în rândurile răsculaților.

Măsurile represive ale autorităților sunt relatate pe scurt. Se amintește că pe capul lui Horea s-a pus un premiu însemnat, iar clerul ortodox în frunte cu episcopul și un demnitar au încercat să liniștească poporul. Din acțiunile militare se evidențiază mișcările armate care urmăreau izolarea Banatului de Marele Principat al Transilvaniei.

În ciuda tuturor carențelor sale, informațiile apărute în gazeta de limbă cehă din Praga, au contribuit la informarea opiniei publice din această țară cu privire la acțiunile eroice ale țărânimii din Transilvania.

Istoriografia română este deficitară cu privire la ecoul răscoalei din 1784, în Polonia. În acest context a fost studiată Gazeta Warszawska, care apăruse în anii 1784 - 85 și a jucat rolul principal în presa poloneză contemporană.⁶ Periodicul apărea de două ori pe săptămână. Colecția studiată de noi este în posesia Bibliotecii Jagiellonska din Cracovia.⁷

Analizând știrile publicate în foaia varșoviană putem constata că ele în general au fost receptate prin intermediul canalelor de informație vieneze.⁸ De astfel, sursa amintită, într-un fel sau altul, se menționează la începutul relatărilor. Materialele obținute însă nu au fost redactate textual, ci scurtate, rezumate și nu odată deformat. În anii 1784 - 85 au apărut în total 35 de relatări (10 în 1784 și 25 în 1785).

Comparând informațiile publicate în gazeta poloneză putem constata că spațiul afectat evenimentelor din Transilvania era redus. În special, lipsesc relatările amănunțite ce descriu desfășurările din anumite zone și mai ales lipsește analiza mai profundă a cauzelor, ce au dus țărâni români la disperare. Știrile publicate în gazetă și în acest caz apar cu întârziere, începând cu data de 15 decembrie 1784, ele fiind înserate în rubrica rezervată vieții internaționale și adesea doar în supliment. În ceea ce privește gradul de autenticitate al datelor difuzate, găsim un amalgam de informații în parte veridice, dar și foarte multe eronate. Chiar în prima relatare, publicată despre răscoală, se arată că „răsculații s-au strâns grămadă și au încercat să cucerească fortăreața Alba-Iulia”, ceea ce este inexact.⁹

Tot de domeniul fanteziei aparține informația ce vorbește despre o grupă de români, capturând pe Horea cu ajutorul unor șiretlicuri.¹⁰ De altfel, gazeta singură se contrazice, când lansează știrea, potrivit căreia au fost răsplătiți alți „vinzători” ai lui Horea.¹¹ În sfârșit, o informație aduce la cunoștința cititorilor că ofițerul superior, care a condus arestarea lui Horea va fi decorat cu ordinul „Sf. Tereza”.¹² Alte informații eronate privesc sentința pronunțată împotriva lui Horea, ca și știrea privind bogățiile colosale găsite la el cu ocazia arestării lui.¹³

În ciuda acestor scăderi, gazeta varșoviană sesizează just faptul că este vorba de o mișcare țărănească, cu caracter românesc.¹⁴ Exagerarea fenomenelor secundare (distrugerii, incendii etc.) umbrește întrucâtva esența acțiunilor țărânimii, totuși

apare de mai multe ori cu claritate că mișcarea se îndreaptă împotriva nobilimii și nu este vorba doar de acțiuni anarhice.¹¹

De asemenea, s-a acordat un spațiu mai extins arestării, procesului și executării conducătorilor răscoalei, publicându-se 16 relatări.

În tot cazul, știrile apărute în *Gazeta Warszawska* sunt mărturie în sensul că publicul polonez a luat cunoștință despre evenimentele transilvănene din 1784-1785, subliniindu-se și mai mult importanța europeană a răscoalei condusă de Horea, Cloșca și Crișan.

NOTE

¹ Mulțumesc pe această cale d-lui Klasterski de la amintita bibliotecă care mi-a facilitat studierea materialului.

² Cf. *Prasa Polska w latach 1661-1864*, Warszawa 1976.

³ Mulțumesc și pe această cale colaboratorilor bibliotecii din Cracovia în vederea xeroxării știrilor respective. Textele din 1784 au fost traduse de Gh. Duzienchivici.

⁴ Textele apărute în anul 1785 au fost publicate în *Izvoarele răscoalei lui Horea. Seria B. Izvoare narative*, vol III, București, 1984, p.179-188.

⁵ *Gazeta Warszawska* nr. 100 din 15 decembrie 1784, supliment, p.1

⁶ *Ibidem*, nr.12 din 9 februarie 1785, supliment, p.1-2

⁷ *Ibidem*, nr. 15 din 19 februarie 1785, p.2-3

⁸ *Ibidem*

⁹ *Ibidem*, nr.26 din 30 martie 1785, p.2, nr.12 din 9 februarie 1785, p.4

¹⁰ *Ibidem*, nr.100 din 15 decembrie 1784, supliment, p.1, nr.101 din 18 decembrie 1784, p.1-2, nr.102 din 22 decembrie 1784, p.1-2, nr.2 din 5 ianuarie 1785, supliment, p.1-2

¹¹ *Ibidem*, nr.100 din 15 decembrie 1784, supliment, p.1, nr.7 din 22 ianuarie 1785, p.1, nr.10 din 2 februarie 1785, p.2

DIE BERICHTE DER TSCHECHISCHEN UND POLNISCHEN PRESSE ÜBER DEN AUFSTAND VON 1784 (Zusammenfassung)

Der Autor verfolgt das Echo des von Horia, Cloșca und Crisan angeführten Aufstandes aus Siebenbürgen in der tschechischen Zeitung „Praszke Czeski Nowiny“ und in der polnischen „Gazeta Warszawska“. Die Informationen beider Zeitungen wurden aus den Wiener Medien übernommen. Die Leser werden über die Gründe, das Programm und den Verlauf des Aufstandes informiert. Die tschechische Zeitung räumt dem Ereignis mehr Platz ein als das Warschauer Blatt. Beide Publikationen bringen die Informationen mit einer gewissen Verspätung und mit einigen Ungenauigkeiten und anekdotischen Erfindungen. Es kann jedoch behauptet werden, dass die beiden Blätter ihren Lesern ein grundsätzlich wahrheitsgetreues Bild des Aufstandes boten.

ÎNSEMNĂRI DIN SECOLELE XVIII ȘI XIX PE OBIECTE DE CULT DIN PAROHII ALE EPARHIEI ARADULUI

CORNEL CLEPEA

Cărțile, registrele și alte obiecte bisericești constituie prin (însăși existența și) vechimea lor izvoare de documentare istorică. Valoarea lor este cu atât mai mare cu cât cuprind și (diferite) însemnări făcute în decursul timpului (pe ele) de (diferiți) preoți sau învățători. Multe dintre obiectele sfințite au menționate, pe paginile lor, în spațiile libere, nume de preoți, învățători sau unele evenimente deosebite din viața parohiei sau a eparhiei. Toate acestea întregesc datele cu privire la istoria parohiei, (și) care nu pot fi culese din altă parte. În elaborarea monografiei unei parohii trebuie să fie cercetate și menționate aceste însemnări, (făcute pe cărți de slujbă, registre bisericești sau alte obiecte, de către preoți sau învățători, care au slujit parohia respectivă).

Existența cărților vechi în bibliotecile parohiale dovedește larga lor circulație în toate parohiile ortodoxe române, precum și unitatea de credință, limbă și neam a poporului nostru. Acum o parte din ele se găsesc (deja) în colecții muzeale, unde sunt conservate și păstrate cu grijă, altele la parohii sau diferite colecții și biblioteci particulare. Pe unele sunt scrise cu grijă, începând de la o dată destul de înaintată, numele descendenților familiei respective, motiv pentru care sunt păstrate cu atenție.

În ceea ce urmează vom păstra unele din aceste date menționate pe diferite cărți, registre și alte obiecte bisericești, la puține parohii, culese din actele de inventar ale bibliotecilor și din istoricul parohiilor, înaintate Centrului eparhial în decursul timpului. Unele din astfel de date au fost culese de la parohii începând cu anul 1930 în vederea editării unui Anuar istoric al eparhiei și a comunelor bisericești¹, obiectiv, din păcate neatins. Respectând ordinea alfabetică a parohiilor care au avut sau au astfel de obiecte bisericești vechi cu însemnări pe ele, vom începe cu parohia Almaș¹. Astfel, pe un clopot este scris în relief cu litere slavone anul 1771, iar pe icoana unui sfânt evangelist de pe ușile împărătești este menționat anul 1798. În biblioteca parohiei se găsesc un număr de 37 cărți vechi, între care amintim: Kiriakodromion sau evangheliu² învățătoare, din anul 1699; Mărgăritul lui Ioan Zlataust, sec. XVII; Evlogeion, sec. XVIII. (și alte cărți). Unele din ele au însemnări pe ele³. Pe un „Penticostariu” editat la Sibiu în anul 1805, găsim următoarea însemnare: „Însemnare a tristei întâmplări care în luna Aprilie și Maiu a anului 1828 au fost, căci multe animale au murit de un gen de muște care se cheamă columbaci, căci în preajma Columbucului și lăcuiesc într-o peșteră și în luna Apriliu, Maiu sparg peștera de zvonu care făcând într-însa și cu milioane în Dunăre se înecă și când bate vântu dintr-a colo au în țara Ungariei au invadat. O parte dintr-însele țipă și oamenilor foarte mare pagubă aduc aci în nările dobitoacelor zburând minton moare marha porcu și caii și încă și lupii, capre sălbatice și iepurii. Am întrebat pe oamenii mai bătrâni de zori decât mine mai venit-or dă este muște pe aici? Or zis că nici să vie, nici ei din cei mai bătrâni decât ei n-au auzit, ci tocma acuma întru acest an 1828 în Almaș, și în alte sate or vinit ci două săptămâni or șazut și care oameni or fost la Ravna la târg cu marhă, numai peile acasă or dus. Scris-am în Almaș, anu 1828 în 10 Maiu, IOAN de FEIER, învățător în Almaș.

A doua oară tot acest soi de musculițe au venit în 26 aprilie 1845. Joi după amiază la 4 ciasuri din zi tot așa primejdioasă tuturor dobitoacelor, scrie în 29 April 1845 Popovici Pal. Spre aducere aminte de...și actual învățător în Almaș în anul 1857 Mai 21 în sfânta această carte as. biserici Penticostar”.

Observăm că sunt trei însemnări, probabil și a treia făcută tot cu acel eveniment trist, de către învățătorul Popovici Gheorghe.

În continuare se mai specifică tot pe aceeași pagină:” În anul 1850 s-au (acoperit) turnul bisericii cu plev și s-au reparat sf. biserică prin mari cheltuieli s-au făcut 2.200 florinți venituri din (viseria) bisericii. Iar șândilirea s. biserici s-au făcut în anul 1856 mai 21. Cheltuiala s-au făcut 1388 florini toate din banii bisericii. Am scriat în s. carte numită Penticostari pentru ținerea aminte fiindcă mai multe lucrări tot în vremea mea subscrisului s-au săvârșit. Almaș în 22 mai 1856. Constantin Copian parohul Almașului.

Ioanni de Fehir Nobilis, învățător Almasionsis docens Annum 1828.

Georgiu Popovitz învățătoriu în Almaș pe anul de la Hr. 1857. Scrisam cu mâna de țărăni și cu pană de szivină iară mâna va putrezi dar scrisoarea va terăi și am szlunit cu Domnii Preoți Constantin Copian, paroh și catihetu și Georgiu Crețu și cu Groza Ioan și de naștere am fostu de la comuna Csioesiriu din Varmegia Aradului Arad - Scris-am în luna mai 21, 1857, în ziua de Constantin și Elena. atuncia am avut vreme”.

Observăm câte însemnări și la ce diferențe de timp s-au făcut. Tot în aceeași carte, dar la pagina 70, același Georgiu Popoviciu, se mai semnează, de data aceasta la 15 ianuarie 1855, iar la pagina 340 se semnează din nou în anul 1867.

Într-un „Liturghier”, editat la Sibiu în anul 1798, aparținând aceleiași parohii, găsim următoarea însemnare: „Această s. Liturghie este a sfintei biserici a satului Almaș, și fiind cu totul stricată dumnealui Sărb Georgie din îndemnul cel dumnezeiesc au plătit 2 fl. 30c. de s-au înouit pentru sufletul său și pentru ertarea păcatelor și spre veșnica pomenire și a părinților, pruncilor atot neamul dumisale amin. În Almaș în 9 ianuarie 1835 legat de Nicolae Păulesc învățător în Bonțești.

Diaconitu-m-am, eu Florea Popoviciu din Cilul de Jos, diaconitu-m-am întru această lună în 10 decemvrie anu 1806. Preoțitu-m-am cu Florea Popoviciu din Cilul de Jos în luna Martie în 30 de zile anu 1807 de a..... Pavel Avacumovici”.

În cartea „Kiriakodromion”, Ungrovlahia, 1699, găsim această mențiune: „Această carte s-au cumpărat Jimon Toader din Almaș. Pomană pentru sufletul lui Hărduț Mare și a muerii lui Negrușe din Crocna de Jos, cu voc lor să fie la beserica Almașului, și carte să nu să mute nice să să vânză, nice să să tragă, nice să să zălojească pentru niscari datorii. Iară care va strica tocmeala și scrisoarea să fie afurisit. Mărturie au fost Popa Toader, Iuga Mihaiu”.

La pagina 106 este scris ”Am scris eu Popa Georgie din Dieciu... Maiu 3 leat 1744. La pagina 271 este menționat: „Iacov Barbora, paroh în Almaș 27... Am 1820”. La pagina următoare „Această sfântă carte au fost a lui Popa Iacov din Almaș. Scris-am eu Popa Jurj din Dieciu, decembrie 20, Ignatie (sfântul zilei) 1743”. La pagina 329 este scris: „Această carte o am cumpărat eu Diga Mihaiu din Almaș de la Jurj din Dieciu am dat pă ea 18 florinți. Această carte este a lui Dașcău Toader. Această carte o au vândut Dașcău Petru lui Jimon Toader cu opstrezece florinți 1760”.

În „Psaltirea”, București 1756, aflăm următoarele însemnări: „Această carte o am de la Fieir tatul meu moș: Ioan Lazăr fost preot în Kiralyi cott Biharu. În numele Tatălui... etc. Această carte anume Psaltirea a popii Ștefan de la Kiraiu și cine se afe să se mute sau să o fure acel om să fie afurisit. Să se știe cum că taică

Lazăr Ștefan paroh fiind în Kiraiu 45 de ani au răpăusat în anul 1846 în luna Maiu 30 de zile și rămân patru feciori și o fată măritată în satul K... 1 fecior Ioan Lazăr paroh în Kislaz, 2-le Grigorie Lazăr paroh Făncica; 3-le Teodor Lazăr notar și fișcal la Conzistorul Orăzii Mari; a 4 Pavel Lazăr cleric... în Arad... marți în sârbătoarea Rusalii, în veci să fie pomenirea lui. Amin. Scris-am eu jalnicul a lui fiu Ioan, Maiu în 30 de zile anul 1846.

Această carte anume Psaltire este a lui Ioan Lazăr paroh satului Kiraly în anul ...

Lazăr George clericu Aradul vechiu 1836.

Această carte este a lui Ioanu Lazăr preot în Kiralyi. Au scrisu Georgiu Horgoș 1880”.

Pe „Mineiul” din luna septembrie, tipărit la Buda în 1804, din aceeași parohie, întâlnim următoarea inscripție: „În anul 1808 era în posesiunea sf. biserici. Această carte iaste a lui Oarce Toader o au dat la biserica Almașului pomană pentru sufletul său și a părinților lui. În Almaș în 24 Noiembrie anul 1809. Sscris-am cu Vasile Druc.

Iacov Barbore paroh de Almaș s-au scris în 13 zile Octombrie 1819.

Ioan Alb în Almaș învătător. Scris-am eu Ioan Alb când m-am pus învățător în Almaș în 9 zile ianuarie, anul Domnului 1822”.

O altă interesantă însemnare, de data aceasta pe „Mineiul” din luna Octombrie, apărut în orașul Buda în 1804, consemnăm în cele ce urmează: „Iosif Putnic cu mila lui Dumnezeu pravoslavnic episcop Aradului Enopolei, Orăziei Mari, Hălmagiului și tuturor părților către acestea trăgătoare... luni Septembrie An 1817, ss și pr. Iacov Barbora.

„Aducerea aminte. În anul 1862 așa mare secetă au început a fi în Ungaria și Băutul Temeșan, așisderea și în 1863... așa cât cele mai multe familii fură silite a emigra în Ardeal ca să-și cumpere nutremânt spre aș apăra viața de groaznica foame și totuși prețul bucatelor până în ziua de astăzi nu să sui în Pâncota de unde toată generația până acuma au suit bucate către Ardeal, acuma din Ardeal și din vecinătatea Ardealului aduc la Pâncota. Am scris în 30 Septembrie Anul de la Hristos 1863. Konstantin Copian, preot Almașului”.

Desigur mai sunt și alte cărți în biblioteca Almașului pe care sunt diferite însemnări ale unor preoți, învățători și credincioși. Dar ceea ce merită consemnat este însemnarea făcută pe Matricula botezaților din anii 1800-1819, precum și de pe cea a morților din anii 1801-1816, unde este relatată biruința ostașilor români în războiul din 1877. Transcriem cea de pe Matricula botezaților, unde se spune: „Aducerea aminte de cele întâmplate în sfârșitul secolului a 19-lea. Popoarele din orințe primară mai întâi creștinismu pe care învățatura lui Cristu și a sf. Părinți întru atâta îamblânzit, cât ei nu mai voiră a vărsa sânge omenesc ci petrecia o viață liniștită. Aiasta văzend popoarele păgâne, se aruncară asupra lor ca niște fiare selbatece, și îi bătură și Constantinopolia cetate cia mariata Creștina, care i întemeiase marele Împărat Constantin o făcură moașe turcească adia Biserica S. Sofia și așa 400 de ani împărăția osmanilor asupri pe creștinii orentului, - și după atâta timp îndelungat în cia mai ria state fiind, creștinii cia mai mare parte mărturisesc religia g. orentală pe care mare împărăție rusească fiind și ea g. orentală, mai de multe ori făcu probe ca să-i scoată din robia musulmană, însă totdeauna puterile apusului, fiind ele de legia catolică și nevrând ca legia orentală să se întărească seriră și apărară pe turci. Însă Dumnezeu ne mai voind a crucia pe impilatorul creștinismului în orente ajuta armelor creștine și sfărâmata jugul turcesc pe cari creștini orentali de 4 secole al poartă. Această glorie creștină aduseră în sfârșit numai creștini greco-orentali adică, muscali, români, serba, muntenegreni.

Românii întrecură cu ocaziunea aceasta pre toate națiunile cu vitejia lor. Ei o mână de oameni făcură minuni la Plevna, Grivița, Rahova, Nicopole și Vidinu. Am scriat în 18 februarie 1879. Constantin Copian, paroh Almașului. Cine va strica aceasta a mia adevărată arătare Istoria, se-l bată Dumnezeu și pe următorii lui”.

Același moment istoric este redat și în Matricola morților din anii 1801-1816, din care, pentru frumusețea limbii, redăm câteva mici spicuri: „După ce simți împăratul rușilor că puterea oamenilor e mai eroică de cum o indicau unii și alții și după ce perdu la Plevna 10.000 mii de combatanți, strigă Carole vină că nu e bine. Atunci Domnul Românilor Carol pleca cu tânăra sa Armată Română și peste trei zile după clemarea sa puse stindardu Românesc pe puternica Grivița... și așa cetățile de-a lungul Dunării: Vidinul, Nicapole, Rahova, Plevna, toate Români le învinseră...”.

Se cuvine să amintim și numele preoților și învățătorul din Almaș, menționate în diferite registre.³ În ordine cronologică numele preoților, până la începutul secolului nostru, este următorul: Vasile Drusc (1800-1816); Ioan Albesc (Feier) (1800-1817); Maihai Albesc (1800 - 1824); Lazăr Ilica (1813 - 1833); Iacov Barbora (1817 - 1828); Teodor Albesc (1819 - 1833); Filip Filip Barbatei (1828 - 1832); Lazăr Buda (1828 - 1835); Ioan Feie (1833 - 1840); Petru Popovici (1833 - 1835); Constantin Copian (1835 - 1885); Novac Eftimie (1841 - 1843); Matei Vegh (1843 - 1854); Gheorghe Crețu (1854 - 1902); Ioan Groza (1883 - 1885), devenit apoi protopop la Hălmagiu; Dr. Ioan Groza, junior (1887 - 1888) devenit și el protopop al Hălmagiului; Cornel Lazăr (1888 - 1905); Alexandru Nica (1894 - 1932).

Desigur că odată amintite numele preoților, se cuvin amintite și numele învățătorilor din Almaș. Acestea sunt: Nicolae Bodicianovi (1809) Ioan Gerban, până în 1827; Simion Faur; Ioan Fehir, de la 1822; Ioan Bardiciu, mort la 1841; Pavel Popovici, (1841); Gheorghe Popovici (1854) Pavel Serac (1854); Gheorghe Popa (1859); Gheorghe Dârlea, a funcționat între 1879 - 1904; Cornel Novac (1884 - 1905).

O altă parohie care are asemenea inscripții pe marginea unor cărți bisericești, și pe care o semnalăm în continuare, este Boțești⁴.

Astfel pe Mineiul lunii Februarie, tipărit la Pesta în anul 1804, se află mai multe mențiuni⁶. (Remarcăm faptul că în biblioteca parohiei se află un număr de 27 de cărți vechi bisericești).

Aceste mențiuni sunt următoarele: „Când s-a preoțit Rista Teodorovicu, în luna lui August 1804”.

„Și când s-au cetit adicălația în luna lui Novembre în 12 anul 1807”.

„Scri-am Cristofer Coțoiu, capelan în Boțești... luna lui februarie 1827”.

Astfel de date mai cuprind și alte cărți, purtând semnătura preoților parohi, Așa cum reiese din aceste însemnări și din alte registre până la începutul secolului nostru au păstorit în această parohie următorii preoți: Teodorovici (1804 - 1827); Cristofer Coțoiu,(1827); Cristofer Coțoiu, paroh (1827 - 1829); Ion Miculescu (1829 - 1853) Petru Bogdan (1853); Nistor Ivan (1853 - 1854); Petru Bogdan (1854 - 1855);

Vasile Suiu, administrator (1855); Ivantie Feier (1855 - 1827); George Crețu (1827 - 1873); Ioan Muntean, administrator (1873); Ivantie Feier (1873 - 1875); Petru Serbu (1875); Teodor Coloja (1875 - 1893); Teodor Rada (1893 - 1908).

Dintre învățătorii amintiți reținem numele: Nicolae Paulescu (1834 - 1842); Arama Ignat (1842 - 1869); Teodor Feier (1869 - 1870); Paul Serb (1870 - 1884); George Grozav (1884 - 1887); Iulian Drăgoiu (1887); George Grozav (1887 - 1897) și Moțogan (1897 - 1900).

Urmând șirul parohiilor unde se găesc astfel de obiecte cu însemnări importante (pe ele), amintim parohia Buteni, fost centru protopesc⁷. Astfel redăm însemnarea făcută de preotul Bucatoș Teodor (1823 - 1892), pe Mineiul, luni iunie, unde spune: „Memoriam eternam. Eu Teodor Bucatoș m-am născut în anul 1805 Aprilie 23 și m-am sfințit de preot în anul 1825 Martie 25 prin Domnul Episcop Iosif de Putnic. Scris-am în anul 1881 Decembrie 5, în vârsta anilor 76, care a preoțit 56 ani. spre aducere aminte următorilor. Teodor Bucatoș... și asesor consistorial 1831”. Iar pe o Biblie, același Teodor Bucatoș face următoarea însemnare: „În anul 1859 - 1860 toată iarna au fost noiște și primăvara apoi în 24 aprilie au nins foarte tare ba și frig au fost cum au trebuit să încălzească soba, apoi în 24 aprilie noaptea au îngheațat, în 25 aprilie s-au întors spre bine foarte bună vreme au ținut, după câțva vreme rea, poamele nu s-au stricat”⁸.

Numele preoților consemnați în acte, începând cu anul 1800, din Buteni este următorul: Iovici Ioan (1800 - 1810); Popovici Ioan (1800 - 1810) Bucatoș Ștefan (1800 - 1823). Acesta este primul grup de trei preoți pentru cele trei parohii existente atunci; al doilea grup de trei preoți este următorul: Popovici Ștefan (1810 - 1833); Ruja Nicolae (1810 - 1833) și Bucatoș Teodor (1823 - 1893). Al treilea grup de trei preoți este următorul: Suciu Mihai (1836 - 1889); Gurban Ioan (1841 - 1898) și Goleja Teodor (1893 - 1900). Al patrulea grup de preoți pentru cele trei parohii este următorul: Bodea Iuliu, Ioan Cosma și Roxin Florian.

Se cuvin amintiți și învățători din Buteni, care începând cu anul, 1800, sunt următorii: Iovici Iov, fiul preotului cu același nume (1800 - 1856); Bica Ioan (1856 - 1865); Bridean Ioan (1865 - 1870); Coloja Teodor (1870 - 1872); Curta Dimitrie (1872 - 1873); Popovici Gheorghe (1873 - 1893); Neamț Ioan (1894 - 1895); Suciu Ioan (1895 - 1902); Creț Corneliu (1874 - 1880) Tica Petru (1880 - 1881); Ilica Ioan (1881 - 1890); Lucaci Ioan (1890 - 1893); Ignața Crăciun (1893 - 1894); Paul Ioan (1894 - 1895); Perva Petru (1895 - 1913); Câmpian Berta (1880 - 1883); Popovici Maria (1883 - 1890); Popa Constanța (1890 - 1897); Muntean Aurora (1897 - 1898); Munteanu Constanța (1898 - 1919)⁹.

O altă parohie unde aflăm asemenea înscrisuri importante din sec. XVIII și XIX este Baia¹⁰. Astfel, pe două șfeșnice din lemn de tei așezate pe Sf. Prestol din biserica ortodoxă română din Baia este consemnat anul 1770, iar pe icoanele mari pictate pe lemn de tei așezate pe iconostasul bisericii, una reprezentând pe Mântuitorul iar alta pe Maica Domnului, este făcută următoarea însemnare: „Aceste sfinte icoane lea dat de pomană la biserica Băii părintele Popa Eftimie paroh în Julița, Anul 1818”.

Cărți vechi care conțin însemnări pe ele, existente în biblioteca parohiei, amintim: „Sfânta și Dumnezeiasca a lui Isus Hristos Evanghelie tipărită în Sfânta Mitropolie a Blajului 1765”, care este a bisericii ortodoxe din Baia care are următoarea înscrisură: „Această evanghelie este a lui Ociuțe Gheorghe Diacon din Măgura Ociuții, cumpărată cu bani buni cu șasprezece forinți și cine s-o întâmplă să o fure să fie afurisit de trii sute de părinți sfinți dl. la Nichiia. Mărturie Onță Teodor de la Julița, Avram Mihuță și Toder Ionescu, că am dat-o la Biserica Băii an 1770”.

Pe cartea Chiriadromion, tipărită în Bălgrad (Alba Iulia) în anul 1699, se află următoarea însemnare: „Această carte iaste a sfintei Biserici a Răsăritului a Marelui Mucenic Gheorghe din Domnescul sat Baia. Scris-am prin mine robul lui Dumnezeu Mihail Cojai, fostul învățător la an 1844 spre vecinică pomenire. Scris-am cu mână de țărăni și pană de găină mâna va putrezi iar scrisoarea în veci va trăi. În cinci Ianuarie”.

Tot pe aceeași filă mai jos aflăm scris: „Mâna celui din sus care scrisă adevărat

că va și putezi după cum zisă, însă numele lui, dimpreună cu ce zisă în mai jos sub scrisoarea lui-tot batjocorit va fi. În 21 februarie 1854. Popescu, învățător în Baia”¹¹.

Dintre preoții care au păstorit această parohie amintim numele următorilor, consemnate în acte: Atanasie Popovici-Popescu, (1835-1841); Gheorghe Popovici (1841-1842); Gheorghe Tămaș (1842-1869); Partene Turcu (1869-1870); Andrei Vățian (1870-1914). La îndemnul și cu ajutorul celui amintit la urmă s-a construit în anul 1898 biserica ortodoxă din Baia.

Se cuvin amintite și numele învățătorilor care au funcționat la Școala primară confesională ortodoxă română din comuna Baia, începând cu anul 1841 când sunt consemnați în acte, până la desființarea acesteia în anul 1908 și înlocuirea ei cu o școală primară de stat. Numele acestora este următorul: Ianăș Diacovits (1841); Mihail Cojai (1844-1848); Gheorghe Cionca (1848-1845); Ioan Popovici Popescu, fiul fostului preot, Atanasie Popovici Popescu (1845-1860); Sinesie Cociuba (1860-1862); Iosif Bogdan (1862-1864); Ignat Bugarin (1864-1870); Andrei Vățian - preot și învățător (1870-1908); Ioan Cotoară, născut în comuna Nereu, jud. Timiș, (și) a funcționat la această școală în anul 1908-1909, când datorită legii lui Apponyi, care urcase salariile învățătoresți cât și din cauza răspândirii uniției, credințioșii ortodocși, fiind puțini, nu au mai putut susține școala; fapt pentru care ea s-a desființat, locul luându-și școala primară de stat.¹²

O altă parohie pe care o menționăm în cele ce urmează, este Camna.¹³ În biblioteca parohiei pe cele șase cărți vechi, găsim adnotării cu valoare istorică.¹⁴ Astfel pe un „Antologhion” tipărit la Râmnic în anul 1745, pe fila nr. 754, găsim următoarea inscripție: „Petru Ginga a venit învățător în anul Domnului 1877. Spre eternă memorie, Camna 25/12-1877. Petru Ginga învățător gr. ort. în Tauț am servitu din anul 1862 până în anul 1875”. O altă inscripție tot pe aceeași carte este din anul 1777, având următorul cuprins: „Să se știe că eu Popa Ioan, las cărțile tati meu și așa le las la nepotul meu, să le folosească după slujba lor rânduită Popa Gheorghe, pentru doi boi și 90 florinți, să aibă a mă pomeni. Scris-am eu în Tauț, Popa Ioan, anul 1777, decembrie în 4 zile”.

Pe o Sf. „Evanghelie”, tipărită la Sibiu în anul 1844 de către episcopul Ioan Moga, găsim următoarea inscripție: „Această Sf. Evanghelie am cumpărat prin ajutorul umilitei servitoare lui Dumnezeu, Catița Popa, locuitoare în Camna la 24 decembrie 1866, spre convenită suvenir”. Tot pe ea este menționat: „Vasile Borza hirotonit la 1878 februarie 25 și introdus de preot în această sfântă biserică la ziua sfintei Florii, adecă când Domnul a intrat cu pompă în Ierusalim și a fost primit cu bucurie mare de toate popoarele, iar la a treia zi acelea au strigat: răstignește-L, restignește-l pe El, aceasta e și a mea soarta aici pe pământ în comuna aceasta”.

Pe un Apostol tipărit în anul 1851 la Sibiu este scris: „Spre eternă memorie mă subscriu și eu cu numele Andrei Lazarovici din Dellova cercul Panciovei, co. Toronțal”. Puțin mai jos este o altă adnotare: „Petru Costea, învățător în 1896”. „Antoniu Nica candidat de învățător 1882”.

Pe un Ceaslov tipărit la Sibiu în anul 1859, la pagina 137 se află adnotat: „Eu” Nicolae Popovici din satul Inand m-am diaconit în luna iulie în 18 zile 1820 în duminica Sf. Părinți... de Iosif Putnie arhieru, și m-am preoți în luna septembrie 24 anu 1820 ziua vineri la 8ceasuri”. La pagina 378 a aceleași cărți este scris: „Acest Octoih este a lui Pop Iosif din Camna cleric în cursul al doilea, 1847”. Dintre numele preoților care au slujit în Camna amintim următorii: Constantin Teodorescu (1825-1866); Mihail Rusu (1866-1877), Vasile Borza (1878-1930). Iar dintre învățători amintim: Iosif Albici, Petru Dinga, Teodor Goloja, Petru Cristea, Ilie Cuedan, Petru Pinte, Pavel Boțoc, Ioan Brânda, Petru Moțocan, Andrei Lazarov.¹⁵

În parohia Crocna, multe din cele 20 de cărți vechi ale bibliotecii parohiale, au însemnate pe ele date cu privire la persoane care au activat acolo sau nume de credincioși donatori.¹⁶ Astfel pe Mineiul lunii Septembrie, tipărit la Buda în anul 1804 se află următoarea însemnare: „Scris-am au popa Lazăr Grigorovici, în decembrie în 8 zile 1806 când am primit mineiu cu pomană”. Pe o altă carte, „Strașnic”, tipărit la Blaj în 1773 este o mențiune din data de 3 martie 1788”, în care se spune că această carte a fost cumpărată de credincioșii satului. Semnează Durc Petru, Preotul Laurențiu Hălmăgean consemnează achiziționarea unui „Molittfelnic” în data de 31 iulie 1850 „în zilele Prea Sfințitului Domn Gherasim Raț”. Pe un Minei din luna Mai tipărit la Buda în anul 1804, donată în anul 1807 de credinciosul Tipei Teodor bisericii parohiale, este consemnat „În anul 1851 în luna lui Iulie în 2 zile din Transilvania (Ardeal) din orașul Brașov, „Gazeta Transilvaniei au început a se purta și pe limba Nației Române prin redactorul Iacob Mureșan, Septembrie 26 an 1851. Scris-am eu Laurențiu Hălmăgean, capelan în Crocna”. O altă interesantă însemnare făcută pe Mineiul lunii Iulie (tot) de Petru Hălmăgean, și anume: „Spre eternă memorie am scris în 10 septembrie anul 1869 fiindcă în 10 septembrie 1869 s-a ridicat în hotarul Gurahonț pentru martirul națiunii române Ioan Buteanu ucis perfidalminte în 1848. Crocna, în 11 septembrie 1869, Petru Hălmăgean, preot”. La 23 septembrie 1879, Pavel Sărac, consemnează: „După purtarea învingerii românilor prin Iancu, Eroul român anul 1848-49, ridicarea Mitropoliei Române în Sibiu, Spre eterna memorie am scris în anul vieții mele 60 și a serviciului meu 35. Septembrie 23 1877. Pavel Sărac, docente”.

Pe un Liturghier tipărit la Sibiu în 1814 este consemnată epidemia de holeră care a secerat multe vieți omenești: „Se notifică spre aducere aminte În anul 1873 s-a iscat morbul epidemic Colera în împărăția Austriei și era lătită peste toată țara întru așa grad căci în părțile de către apus pe la Tisa au mai rămas comune pustii de oameni, iară în părțile noastre în toate comunele a domnit. În comuna noastră a reposat 68 oameni, întru care a răposat și fiul meu Petru fost capelan la mine și notariul comunei din loc. Scris în Camna, 1 ianuarie 1879 Ioan Hălmăgean preot în Crocna.¹⁷

Se cuvin amintite și numele preoților și învățătorilor care au activat în Crocna până la începutul secolului nostru. Precizăm faptul că până în anul 1846 parohia Crocna de astăzi a fost împărțită în două parohii: Crocna de Sus și Crocna de Jos, având fiecare preotul, biserica și școala ei.

În parohia Crocna de Jos au funcționat următorii preoți: Adam Popa (1778-1810); Pavel Popovici (1810-1820); Militon Hălmăgean (1820-1830); George Mera (1830-1860). În Crocna de Sus au funcționat următorii preoți: Petru Sărac (1780-1820); Teodor Sărac (1820-1847); Ioan Sărac (1847-1865). După moartea preotului George Mera din Crocna de Jos, parohiile se contopesc, formând o singură parohie la care au funcționat apoi următorii preoți: Ioan Hălmăgean (1864-1878); Ioan Muntean, a funcționat numai ca administrator în 1878-1880 după care parohia este ocupată de către preotul Teodor Bodea, (1880-1922).¹⁸

O altă parohie la care consemnăm asemenea consemnări cu caracter istoric, este Curticiul.¹⁹ Astfel pe crucea de marmoră roșie care se află în afara bisericii pe partea dreaptă a altarului se află următoarea inscripție: „Aici zac șase fii a... protoprezbiterul Chișineului George Dan paroh fiind în Curtici în anul 1845 în 16 mai l-am pus în pământ. Preotul George Dan fiind de 28 ani”.

La sfârșitul unui Minei tipărit în anul 1804, se află notat de către învățătorul George David: „În 15 Mai au răpost George Dan preot, în 16 s-au îngropat în criptă în anul 1845. Spre aducere aminte am scris eu în 28 iunie 1845 George David, învățător.

La începutul, unui Octoih al „cucernicului între preoți Popa Mihai Athanasie... tipărit la anul de la Hristos 1708”, se găsește următoarea notă: „În anul 1834 s-au ivit Uneția în varmegia Aradului”. Iar la sfârșitul Mineiului pe luna februarie, tipărit la Buda în anul 1805, se află următoarea inscripție: „Scris-am eu Ioan Popovici parohul Curticului în anul 1808”. În Mineiul lunii August tipărit tot în anul 1804 se găsește această notă: „Spre aducere aminte am scris eu Ioan Fărcaș, absolvent preparand 1857”. Învățătorul Vasiliu Miron consemnează donația unui Octoih”, tipărit la Sibiu în anul 1861, de către credinciosul Ioan Ursu, pe seama sfintei biserici. Această consemnare poartă data de 6 martie 1879. Același învățător consemnează pe un alt Minei faptul că „la 1 ianuarie 1901 a început a ninge și a îngheța și au ținut în continuu neaua și gerul două luni...”. Mai consemnăm și inscripția de pe crucea aflată în fața bisericii: „1900 Crucea acestat s-a ridicat pe speșele proprii ale credincioșilor sfintei noastre biserici gr. or. rom. din Curtici, Vasile Bulboacă (Pițigău) și soția sa Teodosia, întru pomenirea sufletelor lor și ale părinților”.²⁰

Începând cu 7 aprilie 1808, consemnăm și numele preoților care au slujit în parohia Curtici, pe o perioadă de 100 de ani. Astfel, primul consemnat în acte este preotul George Mladinovici (apoi Mladin) care a slujit între 1808, aprilie 7 și 1815; George Popovici (1808 aprilie 7 și 1827, februarie 10); Ilie Ispravnic (1811-1821); Gavril Julaniu (apoi Julean, a fost capelan între anii 1819-1823); Ștefan Teodorovici (1823-1829); Gligor Mladin (1824-1870); Gavril Julean (1824-1826); George Dan (1826-1834 și 1842-1845); Pavel Ciobris (1829-1835); Nicolae Putici (1835-1836); Petru Georgevici (1836-1846); Iacob Dimitrie (1846 și 1848-1849);

Vasile Herman (1846-1848); Moise Bocșian (1849 aprilie 28-1889, octombrie 2. Începând cu anul 1866 ianuarie 20 se intitulează „paroh și asessor consisterial”, iar cu data de 2 octombrie 1889 devine protopop al Aradului); Moise Mladin (1852-1889); Grigorie Mladin (1889-1908); Teodor Pinteru (1890-1897); Procopiu Givulescu (1898-1903);

Dintre învățători amintim numele: George Ispravnic (în anul 1855); Nicolae Bota (în anul 1867), Florian Ciora (1874-1907), Vasile Miron (1879-1901); Mihai Dragoș (1901-1919)²¹.

Remarcăm bucuria și de a avea un episcop român la Arad în anul 1829, manifestată în scris de către preotul din Dieci.²² Simion Tomuța, hirotonit ca preot în 2 septembrie 1823 de către episcopul Iosif de Putnic, administratorul eparhiei, care consemnează într-un Liturghier următoarele: „În anul 1829, în zece zile a lunei octombrie, după mai multe cereri ale românilor, s-a milostivit împăratul Francisc I și bine a voit a rândui pe Prea Sfinția Sa Domnul Nestor Ioanovici Eparhiei Aradului, episcop desăvârșit, unde și eu ca deputat am fost de față în Arad, în luna și ziua mai sus pusă”. Tot aici mai consemnează: „Decât a locui în pământul celor străini, mai bine este a muri între cei blânzi. Dieci, la 13 august 1844, Tomuța”²³ Constatăm faptul că a fost un român și un inteligent).

Dintre preoții care au slujit în Dieci amintim numele lui Toader Luceiesc, care apare semnat în matricolele bisericii începând cu anul 1792 până în anul 1812. Alți preoți sunt următorii: Gheorghe Galea (1800-1815); Petru Rațiu (+1831); Gheorghe Bârzan (1815.1823); Simion Tomuța (1823-1857); Nicolae Avramuț (1837-1847); Andrei Tipeiu (1848-1877); Petru Bisorca (capelan); Gheorghe Lupșa (1878-1920).

Numele învățătorilor din parohia Dieci este mare. Începând cu anul 1841 și până la începutul secolului nostru amintim numele următorilor: Ioan Galea (1841-1846); Petru Galea, fiul (servește ca învățător în anul școlar 1847/48. În anul 1848 ia parte, cu mai mulți oameni din comună la revoluția lui Avram Iancu, de unde

întorcându-se se preoțește și moare în anul 1866); Teodor Mapadin; David Tuca, (1850); Simion Micula (1852-1853); Ignatie Stoia, Antonie Serb, Petru Rău, Ioan Oachiș, Iosif Oachiș, Teodor Bodea, Petru Rău, Ignatie Bugariu, Vasile Suciu, Petru Sevici (1895-1899), Traian Vesa (1899-1900).²⁴

O interesantă însemnare din anul 1719, este făcută pe un Catavasier tipărit la Târgoviște în anul 1714, de către preotul Adam, carte aparținând bibliotecii parohiale din Honțișor.²⁵ Redăm ceea ce se poate descifra din inscripție: "... o au luat... pentru sufletul muierei Anușe și o au dat în mâna lui Popa Adam din... să fie uricaș și lui și pruncilor lui și cine o luoa să fie afurisit de i și de la pruncii lui. Scris-am au popa Adam 1719".

Pe un Octoih tipărit la Blaj în anul, 1780, găsim următoarea inscripție: „Această sfântă carte anume Octoih, iaste a preotului Florea Miera, paroh în Honțișor. În 30 noiembrie 1831. Rista Perva, învățător în Gurahonț”.

Pe o Cazanie tipărită în București în anul 1768, aflăm următoarea inscripție: „Această sfântă carte s-au cumpărat de feciorii lui Iosan Pătru din Honț drept 16 florinți și o dat de pomană la biserica de Honț până a trăi popa Ianăș să-i fie stăpân. Nimeni să nu îndrăznească au vinde s-au a o pune zălog, au a o fura. Unul ca aciela să fie afurisit de 318 sfinți părinți de la Nikie. Scris-am eu Porfirie Bădicianu, învățător în Honțișor, în luna lui Ianuarie în 14 zile anul 1821”. Am redat acest text pentru că el cuprinde numele unui învățător, care nu apare în șirul celor cuprinși în actele parohiei.

Pe un Molitfelnic tipărit la București în anul 1741 aflat în biblioteca parohială aflăm următoarea inscripție: „Eu Ioan Oprîș am primit diaconie, februar 11, preoție septembrie 14, tot în anul 1773 de la episcop Pahomie...” Iar pe o Evanghelie tipărită la Blaj în anul 1765, se specifică: „Această sfântă evanghelie o au cumpărat Luca Mihai pomană la biserica în Honțișor să fie în veci. Nime să nu aibă treabă a lua-o de la biserica Honțișorului. Scrisă 1788 Gavriilo, protopop în Buteni”.²⁶

Redăm în continuare numele preoților care începând cu anul 1799 și până la începutul secolului nostru, am slujit în Honțișor. Aceștia sunt următorii: Constantin Rubenovici (1799-1800); Petru Ardelean (1801-ianuarie, până în noiembrie acelaș an); Florea Miera (1802-1832); Spiridon Bodea (1833-1847); Toader Feir (ianuarie 1848-mai 1848); Ioan Nistor (1849-1852); Petru Galea (1855-1859); Vasile Suciu (1859-1860); Ioan Nistor (1860-1866); Ioan Mera (1866-1911).

Învățătorii care au activat în școala din Honțișor până la începutul secolului nostru sunt următorii: Petru Costea (1874-1876, din acest an numele lor este consemnat în registrele parohiei); Teodor Mera (1876-1879); Mihail Șoica (1879-1899); Pavel Hărduțiu (1900-1903).²⁷

O altă parohie de care ne ocupăm este Gurahonț.²⁸ Aici consemnăm existența unei cărți de strană pe care preotul martir Simion Grozav a însemnat câteva date din viața lui. Această carte se numește Strajnic pe care este scris: „Această carte ieste a sfintei biserici din Gurahonț. Dat în scris în 24 martie 1839”. Acest preot continuă mai departe: „Născut sunt în anul 1801; m-am căsătorit la anul 1820 tot în anul acela m-am și sfințit preot în zilele 8 iunie diacon și preot în 29 iulie 1820 în Arad de la Episcopul Iosif Putnic. Capelan în Secaș 2 ani când am intrat în parohia Gura Honțului în anul 1822. Soția mea preoteasa Todora au răposat în luna Noiembrie în 28. S-au îngropat în 30-lea lunii aceștii 1824. Semnează Simion Grozav, preot Gura Honț.” Remarcăm faptul că acest preot a slujit biserica din Gurahonț de la data de 27 martie 1822 fără întrerupere 26 de ani, până la moartea sa martirică din 20 octombrie 1848, când a părăsit această lume la vârsta de 47 de ani.

Pentru faptul că a citit în biserică câteva scrisori ale lui Avram Iancu, a fost

condamnat la moarte. Împreună cu 30 de oameni din localitate la data de 18 octombrie 1848, a fost luat și dus la Iosășel și aruncat în temniță. A doua zi a fost interogat și condamnat. Preotul Constantin Copian din Almaș, consemnează: „La șase ceasuri a doua zi dimineața îmi și deteră poruncă, ca pre mai susnumitul preot Simion Grozav să-l gătez de moarte și așa l-am ispovedit și cuminecat cu Sfintele Taine și l-am petrecut până la locul perzării, cetindu-i îngropăciunea preoților; după ce am ajuns la locul hotărât prin ștreang în spânzurători i-au scrus viața”. Raportul poartă data de 4 ianuarie 1851 și este semnat de preotul din Almaș, Constantin Copian. Remarcăm și ziua de 20 septembrie 1869, când în prezența lui Avram Iancu, au fost reînhumate în cimitirul din Gurahonț osemintele tribunului Ioan-Buteanu, prefectul Zărandului.²⁹

Se cuvin amintite și numele preoților și învățătorilor din Gurahonț așa cum sunt ele menționate în diferite registre parohiale.

Astfel amintim numele următorilor preoți care au slujit biserica parohială din anul 1800 și până la începutul secolului nostru; acestea fiind: Rista Popovici (1800-1817); Florea Miera (1817-1819); Nicolae Onaga (1819-1921); Simion Grozav (1822-1848); Nicolae Avrămuț (1849-1855); Vasile Suci (1853-1862); Ioan Nistor (1863-1864); Petru Bogdan (1864) Ioan Mera (1865-1866); Ioan Nistor (1867-1871); Ioan Mera (1871-1911).

Numele învățătorilor din Gurahonț prezente în registrele parohiale sunt următoarele: Ristea Perva (1831); Nicolae Popovici (1836); Nicolae Paulescu (1838), Ștefan Feher (1873). Vasile Gherman (1890-1905).³⁰

O altă parohie unde remarcăm inscripții cu caracter istoric, pe diferite obiecte bisericesti și numele preoților și învățătorilor aflate în registrele parohiale, este Gașa.³¹

Cea mai veche inscripție este pe ușa diaconească din partea de miază-noapte, unde se poate vedea anul 1749. Icoanele praznicare poartă date între 1769-1771. Pe icoana „Încoronarea Maicii Domnului” este scris „Ale Tale dintru ale Tale, Tie aducem de toate și pentru toate. S-a pictat în anul 1770, s-a renovat în anul 1910 cu speșele Amaliei Groșorean.

Pe o tipăritură din 1898 cuprinzând rânduiala Proscopmidiei este consemnat: „Donată această rânduială sfintei biserici din Gașa prin Dl. I. Rusu Șirianu, publicist în Arad. Înramată prin credinciosul George Dârle, cântărețul. În acest timp preoții: Ilie Arsici și Traian Terebenți. În acest timp învățători: Iulie Groșorean și Teodor Cherechean. Gașa la 7/19 Martie 1900”.

Pe o altă icoană a Maicii Domnului este înscris anul 1790, iar pe un clopot al bisericii este consemnat: „Din mila lui Dumnezeu s-a făcut acest clopot la Biserica Gașii din cheltuiala bisericii în anul 1794”.

În cele ce urmează amintim și câteva însemnări din cărțile de cult ale parohiei Gașa. Astfel pe un Evhologhiu, tipărit la Sibiu în anul 1833, aflăm următoarea inscripție: „Spre aducere aminte am însemnat, că în anul 1866 în 11 mai spre 12 mergând, au brumat viile în toată podgoria începând de la Gașa... cum din novele s-au cetit. Pe unele locuri grâul, cucuruzul și alte semănături, așa încât prețul bucatelor de la 5 fl. în timp de 10 zile s-a urcat la 19 fl. v.a., ba pe multe locuri grâul s-a cosit fiindcă a înghețatu și s-a uscatu, șa de mare frig a fost, că prin vale au înghețat apa”.

Pe pagina 151 găsim o altă inscripție se consemnează faptul că și anul precedent 1865 a fost destul de rău pentru locuitori, datorită faptului că în zilele de 19,20 și 21 aprilie a brumat, încât cultura viilor a fost a fost periclitată. Această știre este consemnată de preotul Constantin Popescu. Pe pagina nr. 238 a aceleași cărți este consemnat următoarele: „Pre mine preotul din Comlăuș, m-au denumit

Episcopul Procopie Ivacicovici de Assesor Consistorial în Arad, 1867 în 6 aprilie. Semnează Popa Costa Popovici, paroh și Assesor Consistorial”.

Acelaș preot, la pagina 307 din aceeași carte mai face o însemnare tot în legătură cu scăderea bruscă a temperaturii în lunile de primăvară, redând din ziarul „Albina” un paragraf în care se amintesc anii în care au existat aceste modificări bruște de temperatură.

Pe un Triod tipărit în anul 1761 la Râmnic se află următoarea însemnare: „În anul 1855 au fost Bunavestire în Vinerea Mare” semnează Ilie Nicolici, învățător. Tot în aceeași carte mai găsim și această însemnare: „Spre aducere a minți, în anul 1863 a fost foamea mare între oameni și între dobitoace”.

Pe un Minei a lunii Martie tipărit în anul 1804, învățătorul George Păcuraru consemnează în 26 februarie 1865 faptul că această carte aparține bisericii din Galșa, amintind și anul nașterii lui, 20 iunie 1803.³²

Amintim și numele de preoți care au servit la biserica din parohia Galșa. În afară de preoții Nicola, Marian și Gheorghe, amintiți în anul 1746, din registrele și hârtiile oficiale ale parohiei se cunosc următoarele nume de preoți: Petru Petrovici (1778-1780); Teodor Petrovici (1778-1813); T. Petrovici (1778-1797); Gavrilă Drăghici (1784-1802); Ioan Drăghici (1793-1805); Teodor Popovici (1813-1848); protopop Gheorghe Chirilovici (1813-1834); Ioan Alicuci (1834); Nicolae Abrudan (1816-1830); George Precup (1819-1864); Nicolae Alicuci (1842-1893); Constantin Popovici (1855-1864); Ilie Arsici (1853-1901); Ignatie Șerb (1852-1896).

Deoarece biserica între anii 1834-1848 a fost preluată de greco-catolici, amintim și numele preoților greco-catolici care au slujit aici: George Raț, Ioan Nagy, Samuel Grama (1837-1856), Teodor Aron, Paul Szadi, Mihai Ciordaș, Ioan Moga, Adalbert Pitucu, Vasiliu Bistranu.

Dintre învățători amintim numele lui George Păcurariu (1825), Nicolae Sălăgean (1834), Gligor Cure (1840), Teodor Rubinescu (1840), T. Popescu (1850), T. Nicolici (1853-1883), Ioan Cigărigă (1895-1896), Iuliu Grofșoreanu (1883-1929).³³

O altă parohie pe care o amintim este Secaș, cu filia Iacobini.³⁴ Filia Iacobini până în anul 1965 a constituit parohie separată și a purtat numele de Zoldiș. Aici se găsesc un număr de 31 de cărți vechi de cult. Pe unele sunt diferite însemnări ale învățătorilor și preoților din localitate.³⁵ Astfel pe un Octoih tipărit la Pesta în 1826 sunt mai multe însemnări. Prima din 15 mai 1839 prin care se arată că această carte aparține Mănăstirii Hodoș Bodrog. A doua însemnare este făcută de preotul Petru Galea din Hontîșor în data de 13 iulie 1858, specificând totodată: „Subscrisul am primit sfințirea întru diacon de la Înalt Prea Sfințitului Domn Episcop Gherasim Raț în anul 1850 iunie în 20-lea, iară de prin hirotonia am dobândit de la însuși Excelența sa Iosif Raiacici, drept credinciosul Patriarh Arhiepiscop și Mitropolit din Carloviț în anul 1851 iară iunie 20-lea”.

Această carte a fost cumpărată și dăruită la biserica din Zeldiș (Iacobini) de către preotul Iov Vesa în anul 1859, 4 martie. De asemenea se mai află o altă însemnare a învățătorului George Popovici din anul 1879, 25 noiembrie, unde spune: „Scris-am eu George Popovici fostul învățător în Almaș 25 de ani într-un loc și prin vrerea mea m-am mutat în comuna Zeldiș în 6 septembrie 1879. Slujesc la biserică cu dl. preot Iov Vesa în cea mai bună armonie suntem”.

Pe o sfântă Evangheligie tipărită în București sec. XVIII este consemnat: „Această sfântă Evangheligie este a sfintei biserici a satului Zeldiș și este legată a tria oară cu milostivirea oamenilor. Și aceasta să nu să vândă de la sf. biserica Zeldișului nici de cum. Iară cine o va vinde de la biserică acela este hulitor al sf. biserici și este vinovat judecării lui Dumnezeu, Aceluia Care a zi: casa Tatălui

Meu casă de rugăciune se va chema, iară voi o faceți peșteră tâlharilor. La anul 1830 în luna iunie. Această sfântă carte o a luat Babuța Vasile pentru sufletul lui și pentru a părinților și o au dat pomană să le fie, și o a dat la mână preoților...”

Așa cum sunt însemnate în matricolele parohiei, numele preoților liturghisitori în Zeldiș (Jacobini) este următorul: Adam Albescu (1821), Petru Ardelean; Sofronie Albescu, Teodor Albescu (1825); Ivantie Popovici și Iov Vesa (1834); Teodor Feier (1835); Traian Mager (1887-1907 când devine protopop la Buteni).

Se cuvin amintiți și învățătorii așa cum sunt cunoscuți în actele parohiei. Aceștia sunt: Simeon Stetovici (+1853 în vârstă de 70 ani), Teodor Feier (1858-1863), N. Scorțariu (1863-1875), Petru Popovici (1878-1888), Gheorghe Frugia (1881-1882), revine Petru Popovici până în anul 1905.³⁶

O altă parohie³⁷ în care se află cărți vechi de strană este Iercoșeni. Aici s-a aflat și Cazania Mitropolitului Varlaam al Moldovei din 1642 care a fost predată Institutului Teologic din Arad în anul 1903 de protopopul din Buteni. Tot o carete veche este și un „Ceaslovăț” tipărit la Bălgrad în 1785, la care sunt adăugate versuri la sfârșitul cărții.

De asemenea pe un „Strajnic” apărut la Blaj în anul 1783 găsim următoarea „însemnare”: Această sfântă carte anume stranie au cumpărat-o anume Stana Mihai și au datu la biserica Iarcușului să fie lui pomană și soțului și a tot neamului lor. Iar cine o va vinde s-au o va fura să fie afurisit de trisuteșioptsprezece de părinți sfinți din Niceea care au făcut sfânta pravila... anul 1784...”

Pe un Minei este semnat învățătorul Dimitrie Hui în anul 1860, iar pe un Molitfelnic este scris anul 1897, an în care s-a donat bisericii această carte care a aparținut preotului Giulean.³⁸

Nume de preoți amintim: Horga Daniil (1820-1863), Amfilochie Tiucram (1863/64 și 1876/1878); Simeon Giulanu (1865/69 și 1878-1884); Georgiu Popescu (1870-1873); Ioan Merla (1874/75); Leontim Belteki (1885/86); Alexandru Nica (1887/81 și 1896/97); Ioan Biro (1891/95 și 1900/09); Ioan Popescu (1898-1899).

Dintre învățători amintim și numele lui Georgiu Șandor, care este amintit în acte în anul 1883.³⁹

O altă parohie în care semnalăm existența unor cărți bisericești vechi, este Măgulicea, actualmente filia a parohiei Lazuri.⁴⁰

Aici pe o Evanghelie tipărită la Sibiu în anul 1806 este notat: „În anul 1809 luna decembrie 3 zile. Scris-am eu Iuga Adam din Măgulicea ca să se știe cum că Sf. Evanghelie este la biserica Măguliceii, cu banii bisericii”.

Pe un Triod este notat un pomelnic al familiei Iuga Iovan. Se amintește faptul că „Popa Ivan a murit în luna februarie 8 zile 1782”. „Această carte este a lui Iosif Sirca. Ivan Popovici ca preot 1778”. De asemenea este amintit și anul „1794 luna octombrie 26 zile când au ars curțile domnești”.

Pe o altă carte tipărită la Râmnic în anul 1784 intitulată „Cuvântările Sfântului Teodor Studitul” este consemnat: „În anul 1827 m-am preoțit cu popa Iosif Sirca, iulie”, iar la pagina nr. 15 este notat: „1814 mai 10 zile. Să se știe cum că această carte am schimbat cu popa Ivan cu un Litughier și un Catavasier”.

Un eveniment deosebit din viața eparhiei este notat pe un Minei tipărit la Blaj în anul 1838, și anume: „în anul 1875 s-au început a se edifica Institutul Teologic Preparandial din Arad și apoi s-au deschis o colectă de benevole la oficiile protopopești și parohiale din dieceză. Și așa de bună voie eu ofer 5 fl. avans, preotul Laurențiu Iuga”. Tot pe aceste Minee găsim semnăturile următorilor învățători din Măgulicea: Nicolae Turuc (1878/79), Petru Sirca (1873), Nicolae Tulea (1876), George Lucaciu (1864), George Tomșa (1881/2), Zaharia Neamțiu (1893).

Pe un Liturghier din 1887 este consemnat: „Școala noastră s-au edificat în anul 1883 cu îndemnul preotului Laurențiu Iuga și cu ajutor de 100 fl sau 200 cor. Iuga Laurențiu”. Pe același Liturghier mai este consemnat: „Spre suvenire însemn aici cum că eu ca preot m-am sfințit în anul 1876 prin episcopul Procopiu Ivacicovici în Arad, adică în ziua de Florii de dicaon iar în ziua de Paști de prezbiter. Măgulicea la 1 martie 1897, Laurențiu Iuga”.

Același preot, Laurențiu Iuga mai notează pe un Liturghier tipărit în anul 1887, următoarele: „Spre aducere aminte notez aici că eu m-am născut din părinți plugari Teodor și Ana, în anul 1865 ianuarie 4 și m-am căsătorit în anul 1884 septembrie 21. Semnează Laurențiu Iuga preot”.

Alte date importante consemnate pe cărțile de cult amintim următoarele: sfințirea bisericii în anul 1890 luna noiembrie ziua 11-23; în anul 1898 a fost șinicar de grâu cu 12 și 13 fl., fiind un an rău; cumpărarea în anul 1888 a unui Penticostar. carte de cult importantă, prin donația întregii comune, fiecare dând după puterile lui de la 1 fl. până la 10 fl. De asemenea și numele unor învățători: Petru Iuga, Nicolae Balta, Nicolae Mager, Petru Sirca, (1872), George Tomșa (1882), Zaharia Neamțiu (1892/93); Arsenfu Florea (1888-1890); Nicolae Turucu (1880), Valeriu Vușdea (1899/1900), Amosiu Nicolae Tulea, învățător în anul 1876/77. Toate aceste nume sunt menționate pe diferite cărți de cult ale bisericii.⁴¹

Numele preoților din Măgulicea, așa cum apar ei în registrele parohiale sunt următoarele: Iosif Sirca, preot în anul 1827 slujește în biserica din Măgulicea până în anul 1844; Nicolae Sirca (1844-1862), Arsenie Leuca (1865-1867), Laurențiu Iuga 1867-1907).

Alți învățători consemnați în registrele parohiale sunt următorii: Petru Sirca, N. Bucătoșiu, N. Sporea, George Tomșa, A. Florea, Moț Atanasie, Nicolae Magier, Zaharie Neamțiu, Valeriu Vușdea, Geòrghe Petrișor.⁴²

Însemnări importante sunt făcute și pe unele cărți de slujbă din parohia Măderat.⁴³ Astfel pe un Triod cumpărat pentru biserică în anul 1888, la sfârșitul cărții, sunt consemnate numele de învățători cunoscute precum și anii înființării școlilor din comună. Pe un Penticostar este amintit anul 1894 și luna mai, când „s-a început procesul „Memorandului” la Cluj. Acuzați fiind zece membri ai comitetului național - s-a sfârșit la 15 mai 1894. Toți membrii comitetului au fost condamnați de la un an până la cinci ani”.

Pe un Minei al lunii Februarie este consemnat faptul că: în comună în anul 1896 s-a înființat a treia școală, iar pe Mineiul lunii Aprilie este consemnată ziua de 23 decembrie 1885, când s-a sfințit biserica în urma reparațiilor făcute la ea. De asemenea sunt consemnate în mai mulți ani scăderi bruște de temperatură, mai ales primăvara, pricinuind pagube prin recoltele slabe.⁴⁴

Așa cum am procedat și cu celelalte parohii prezentate în acest mic studiu, vom rememora numele slujitorilor altarului bisericii din Măderat. Astfel din documente reiese numele următorilor: Pavel Popovici (1779-1788) Dimitrie Simionovici (1780-1811); Ioan Popa (1786-1812); Gheorghe Popovici (1788-1830); Ioan Popovici (1810-1820); Petru Popovici (1814-1843); Mihai Suci (1822-1861); Gheorghe Gabor (1841-1852); Ambrozie Monția (1847-1877); Petru Ungureanu (1843-1845); Constantin Popescu (1856-1876); Petru Borlea (1870-1915); Ioan Morariu (1877-1915).

Numele învățătorilor consemnați în actele parohiale este destul de mare. Astfel amintim următorii: Cristofer (Rista) Popovici (1786-1795), Constantin Popovici (1776-1799), Simion Dumitru (a funcționat în trei rânduri, ultima dată până în anul 1843), Mihai Constantinovici (1813-1815), Gheorghe Gabor (a funcționat în două rânduri, ultima dată până în anul 1841), Dumitru Ioanovici

(1836-1838), Gheorghe Deacu (a funcționat în două rânduri, ultima dată până în anul 1863), Teodor Bozian (1844-1847), Mihai Suciuc (1848-1853), Gheorghe Oancea (1864-1872), Gheorghe Bărăbaș (1872-1880), Ioan Morariu (1877-1882), Ioan Ștefănescu (1880), Ioan Ionescu (1881-1884), Petru Vancu (1884-1925), Pavel Suiartău (1896-1930), Iulia Plașa (1882-1884), Maria Demian (1884), Maria Codrea (1875-1903)⁴⁵.

O altă parohie unde se află asemenea însemnări pe cărțile de cult este Măsca⁴⁶. Aici aflăm pe o Cazanie însemnarea preoților Florea Dimitrievici și Marcu Pucea din anul 1799, în care arată faptul că biserica s-a sfințit prin episcopul Pavel Avacumovici (1786-1815). Pe un Triod este consemnat un pomelnic cu numele donatorilor din anul 1774⁴⁷.

Numele preoților consemnați în acte începe din anul 1790 cu Teodor Popovici, urmând Florea Dimitrievici (1783-1816), Marcu Pucea, Gavril Popovici, (1806-1816), Gavril Dimitrievici (1817-1836), Nicolae Pucea (1822-1828), Toma Pucea (1828-1842), Teodor Popovici (1835-1836), Ștefan Beleş, Dimitrie Pinteia, Avram Milici, Gheorghe Popescu.

Învățători care au activat în localitatea Măsca amintim pe următorii: Gheorghe Lăscuț (1872), Alexandru Mateuț (1872-1875)⁴⁸, George Scorțari, Iosif Ailici, George Dehelean, Ioan Muntean.

O altă parohie în biblioteca căreia se găsesse cărți de cult cu valoare istorică, este Pâncota.⁴⁹ Majoritatea sunt din secolul XVIII și provin din Țara Românească, dovedind legătura cultural-bisericească dintre provinciile locuite de români. Pe unele din acestea se găsesse unele însemnări făcute de preoți, învățători sau credincioși. Astfel pe Mineiul lunii Aprilie este însemnat faptul că în anul 1806, februarie 17, sau cumpărat pentru strana parohială cele 12 Minee pe cele 12 luni ale anului.

Pe un liturghier vechi este următoarea însemnare: „Ioan Popovici diacon, martie 16 zile s-au diaconit”.

O frumoasă poezie aflăm pe un „Octoih”, din data de 18 martie 1788.

„Învățători bisericesti pus-au nevoiță
Îndemnând norodul spre dareapta credință
Pravoslavnică lege să-și ție nesmitită
Ca Hristos în cer să le dea viață fericită
Toader bun presbiter are îndrăznire
Cu Petru și Constantin preoți într-a lui Hristos milă”.

În continuare mai este consemnat: „Toți luând preoție în Arad prin Domnul Episcop Pavel Avacumovici. În zilele Excelenței Sale.....Mitropolit Ștefan Stratimirovici din Carloviț...”

Pe o altă carte de cult numită „Strajnic” este consemnat anul 1797. „când s-au legat” fiind preoți atunci” Popa Toader feciorul lui popa Micula alu protopop și popa Ioan feciorul lui Popa Negru Mihoc și popa Balj feciorul lui popa Petru. 1797 acesta au sfințit și Biserica cea de piatră ...” Tot pe această carte se mai află și semnătura învățătorului Ioan Popovici în anul 1853.⁵⁰

Numele preoților deservenți în parohia Pâncota, așa cum ne sunt prezentate de pomelnicul bisericii, sunt următoarele: Ilie Tienovici (1779-1786), Nicolae Popovici, Pascu Popovici, Pascu Negrovici, Petru Popovici, Petru Negrovici, Teodor Turnovici, Teodor Popovici (1787), Gherman Ioanovici, Florea Tunovici, Petru Longa, și în sec. al XIX sunt amintite următoarele nume: Popa Constantin, Georgiu Popovici, Nicolae Popescu de Faur, Nicolae Feier, Arsenie Popovici, Faur Nicolae, Gheorghe Avrămuț, Isaia Faur, Vasile Boitor, Filip Leuca.

Dintre învățători amintim numele: Ioan Popovici, Ioan Albu și Gheorghe

Oașca (1885-1906).⁵¹

Nu se poate să nu amintim și inscripțiile aflate pe cărțile de cult din parohia Socodor.⁵² Se găsește în biblioteca parohială mai multe cărți vechi cu valoare istorică, care au pe ele însemnări făcute de preoți și învățători. Astfel amintim inscripția de pe Noul Testament tipărit la Bălgrad în anul 1648, de pe pagina nr. 206, unde sunt trecuți preoții din Socodor de la 1800. Aceștia fiind: George Țapoș, paroh și asesor; Nicolae Ianc, paroh; Vasile Țapoș, paroh; Teodor Matei, capelan.

Pe un „Triod” tipărit la Râmnic în anul 1731 se află următoarea însemnare: „Această carte anume Triod o a cumpărat Van Teodor din Socodor... și o a lăsat în biserica din Socodor să pomenească aceste nume: Toader, Stanca, Dumitru, Măriuța, Anuța, Ghiula, Crăciun, leat 1733”.

Pe o „Evanghelie” tipărită în București în anul 1742 este o însemnare făcută de Popa Petru „din Socodor” în data de 8 decembrie 1743, arătând numele celor care au cumpărat-o.

Pe o „Psaltire” din anul 1745 se află mai multe însemnări ale unor învățători, din anii 1808, 1841 și 1825.

Pe un „Penticostar” tipărit la Râmnic în anul 1743 aflăm semnătura lui Nicolae Zaslo și a proetului Popa Petru, în anul 1743, 4 mai. De asemenea și numele preotului George Țapoș, „paroh, așșderea și-a prea cinstului Consistor diecezan Arad, asesor, demn de mare reverență. Socodor, 18 mai 1826”.

Pe un clopot este însemnat anul 1892, și faptul că a fost confecționat dintr-un altul mai vechi. Registrele parohiale consemnează evidența contabilă din anul 1788, iar începând cu anul 1822 se aplică și sigiliul. Mai amintim și registrul cu acte ale parohiei dintre anii 1798-1820.⁵³

Fiind o parohie mare au funcționat aici trei preoți. Numele lor este mare. Amintim faptul că între anii 1762-1779, a păstorit Teodor Popovici, iar între anii 1779-1788 sunt amintiți în registrele parohiale deodată cinci preoți, și anume: Țapoș Simion, Pavel Indricău, Marcu Moroșan, Ștefan Chebeleu și Popa Ioan Moaler, toți din Socodor.

De la anul 1820 și până la anul 1831 servesc preoții: Nicolae Ianc, Vasile Țapoș și Gheorghe Țapoș. Preotul Nicolae Țapoș, a fost asesor consistorial și cunoștință bună cu Diaconovici Loga. În anul 1844 este amintit capelanul Chirilă Petru.

În anii 1864-1872 întâlnim pe preoții Vasile Țapoș și pe acest Petru Chirilă. În anul 1865 este amintit preotul Dimitrie Popa și Ștefan Tulcan. Între anii 1872-1877 servesc preoții Ștefan Tulcan și Vasile Țapoș, iar la anul 1877 servește preotul Gavril Lazăr, amintit în registre.

Dintre învățătorii care au activat la școlile din Socodor amintim numele lui Nicolae Șimăndan (1825-1865), a lui Ioan Saponăș (1865-1876) a lui Iosif Ivan (1877-1883), Miron Olar (1883-1888), Ioan Bușeș (1888-1909), Ioan Savonescu (1866-1867) și a lui Simeon Paguba (1876-1893).⁵⁴

Se cuvin amintite și însemnările pe diferite cărți de slujbă aflate în biblioteca parohiei din Vidra.⁵⁵ Astfel pe o Evanghelie tipărită în anul 1806 sunt consemnați donatorii, „robii lui Dumnezeu Mager Florea și Petrișor Hondor a lui Floruș Toader, din Vidra”, în data de 21 mai 1802. Această însemnare este reluată și în anul 1827, august 19 zile de către preotul Arsenie. Preotul Iosif Nicoară la data de 19 ianuarie 1826 se semnează și el pe această sfântă carte.

Preotul Iosif Nicoară se mai semnează și pe un „Penticostar”, în 25 martie 1825, c a donator al cărții. La sfârșit înserează următoarele cuvinte: „Prea cinstite cetitorule și mă vezi câte greșesc, iar noi ne rugăm ne faceți bine să ne iertați spre noi cinstiților cititori cei ce v-ați învrednicit a ceti această scrisoare, că de mână de

om este scrisă nu de înger făcută. În Vidra în 25 zi martie Iosif Nicoară, preot neunit în Vidra”.

Pe un Octoih Mare tot acest preot înserează date principale din viața lui: „În anul 1817 m-am căsătorit eu Iosif Nicoară preot neunit în Vidra paroh, și m-am preoțit în anul 1823 în luna lui Aprilie în Duminica Floriilor. În ziua de 16 aprilie 1823, Iosif Nicoară, preot neunit în Vidra, paroh”.

Pe o „Cazanie” tipărită la București, același preot consemnează: „Această carte s-au luat în anul 1882 iunie 20 zile cu banii sfintei biserici 8 zloți, pentru mai bună învățătură a poporului satului Vidra. Scris-am eu popa Iosif în Vidra în 8 martie 1822”.⁵⁶

Nume de preoți care au servit în parohia Vidra amintim următoarele: Pe un „Străjer”, carte de strană, este amintit în anul 1785 numele preotului Iovu Iova. Între 1823-1843 a activat preotul Iosif Nicoară; între 1843-1849 preotul Iosif Sirca, iar în continuare următorii: Solomon Nicoară (1849-1851); Ioan Crainic (1851-1861); Teodor Vușdea (1826); Nicolae Sirca (1862-1863); Pavel Mager (1896-1920).

Dintre învățători amintim următorii: Iosif Iova (1871-1892), Nicolae Mager (1892-1910).⁵⁷

Ultima parohie de care ne ocupăm în acest studiu, este Văsoaia.⁵⁸ Aici aflăm mai multe cărți de slujbă în care sunt menționate diferite date despre preoți și învățători care au activat la biserica și școala localității. Astfel pe un „Triod” tipărit la Buda în anul 1771 preotul Ioan Popovici consemnează data instalării sale ca preot și învățător, șianume 1 august 1867. De asemenea cartea mai poartă semnăturile următorilor învățători: George Ungurean (1854), Ioan Birău (1868), Crăciun Ștefan (1870) și învățătorul Vesa (1891).

Un „Ciaslov” poartă semnătura preotului paroh Dionisie Brancovici din anul 1804. Tot pe acest Ceaslov se mai semnează și un preot Ioan P. când a fost hirotonit de către episcopul Pavel Avacumovici. Data nu este consemnată, probabil anterior anului 1804.

Pe un „Octoih” tipărit la Blaj 1792 este consemnat numele donatorului, și anume Moț Mihai, din anul 1795, iar pe o „Cazanie” tipărită la București în anul 1768 același preot Dionisie Brancovici consemnează anul 1801, când a fost hirotonit într-un preot de către episcopul Pavel Avacumovici (1786-1815). Pe o Biblie tipărită la Blaj în anul 1795 sunt consemnați donatorii precum și prețul cărții în anul 1887.⁵⁹

Amintim și numele de preoți consemnate în actele și registrele parohiale. Aceștia sunt următorii: Brancovici Avram (1801-1804), Brancovici Dionisie (1804-1847), Opra Todor (capelan 1841-1843), Colf Urs (1847-1864), Coloja Porfirie (1864-1867), Popovici Ioan (1867-1870), Lazarescu Petru (1870-1871), Brădean Atanasie (administrator, an 1871), Oprea Lazăr (1871-1893), Ștefan Stan (1893-1918).⁶⁰

CONCLUZII: Desigur multe nume amintite apar și în lucrarea preotului Gheorghe Ciuhandu „Românii din Câmpia Aradului”, totuși referindu-ne la secolul XIX am căutat să le întregim și să le aducem din nou în memorie pentru curajul și ținuta cu care au înfruntat greutățile ivite în decursul activității lor.

De asemenea cărțile de slujbă bisericească au constituit un izvor nesecat de învățătură creștină și de lumină pentru multe generații. Ele au fost și manuale școlare și îndreptare pentru o viață moral-creștină autentică. Cinstite după cuviință, nimeni nu îndrăznește să le atingă decât cu venerație. De aceea și înscrisurile pe ele sunt așa de puține și nimeni nu consemnează decât date pe care le considera foarte importante și demne să fie menționate în aceste cărți. Dar ele pentru noi devin un izvor de documentare istorică și dovadă a dragostei poporului nostru față de Biserică, limbă și întreolaltă. Nu ni se pare desuet îndemnul să le conservăm cu

grijă, dimpreună cu alte obiecte bisericești, cinstind prin aceasta pe înaintașii noștri și devenind pildă pentru urmași.

NOTE

- ¹ Istoricul și inventarul parohiei Almaș, 1967, Dosar 107
- ² Dosar 385 Grupa a III din 1930
- ³ Dosar 115 Grupa a IV-a din 1932
- ⁴ Istoricul și inventarul parohiei Bontăști, 1968, Dosar 107
- ⁵ Dosar 385 Grupa a III-a din 1930
- ⁶ Dosar 115 Grupa a IV-a din 1932
- ⁷ Istoricul și inventarul parohiei Buteni, 1968, Dosar 107
- ⁸ Dosar 385 Grupa a III-a din 1930
- ⁹ Dosar 115 Grupa a IV-a din 1932
- ¹⁰ Istoricul și inventarul parohiei Baia, 1867, Dosar 107
- ¹¹ Dosar 385 Grupa a III-a din 1930
- ¹² Dosar 115 Grupa a IV-a din 1932
- ¹³ Istoricul și Inventarul parohiei Camna, 1967, Dosar 107
- ¹⁴ Dosar 385 Grupa a III din 1930
- ¹⁵ Dosar 115 Grupa a IV-a din 1932
- ¹⁶ Istoricul și inventarul parohiei Crocna, 1967, Dosar 107
- ¹⁷ Dosar 385 Grupa a III din 1930
- ¹⁸ Dosar 115 Grupa a IV-a din 1932
- ¹⁹ Istoricul și inventarul parohiei Curtici, 1967, Dosar 107
- ²⁰ Dosar 385 Grupa a III din 1930
- ²¹ Dosar 115 Grupa a IV-a din 1932
- ²² Istoricul și inventarul parohiei Dieci, 1967, Dosar 107
- ²³ Dosar 385 Grupa a III din 1930
- ²⁴ Dosar 115 Grupa a IV-a din 1932
- ²⁵ Istoricul și inventarul parohiei Honțșor, 1968, Dosar 107
- ²⁶ Dosar 385 Grupa a III-a din 1930
- ²⁷ Dosar 115 Grupa a IV-a din 1932
- ²⁸ Istoricul și inventarul parohiei Gurahonț, 1967, Dosar 107
- ²⁹ Dosar 385 Grupa a III-a din 1930
- ³⁰ Dosar 115 Grupa a IV-a din 1932
- ³¹ Istoricul și inventarul parohiei Gașa, 1967, Dosar 107
- ³² Dosar 385 Grupa a III-a din 1930
- ³³ Dosar 115 Grupa a IV-a din 1932
- ³⁴ Istoricul și inventarul parohiei Iacobini, 1967, Dosar 107
- ³⁵ Dosar 385 Grupa a III-a din 1930
- ³⁶ Dosar 115 Grupa a IV-a din 1932
- ³⁷ Istoricul și inventarul parohiei Iercoșeni, 1967, Dosar 107
- ³⁸ Dosar 385 Grupa a III-a din 1930
- ³⁹ Dosar 115 Grupa a IV-a din anul 1932
- ⁴⁰ Istoricul și inventarul parohiei Măgulicea, 1967, Dosar 107
- ⁴¹ Dosar 385 Grupa a III-a din 1930
- ⁴² Dosar 115 Grupa a IV-a din anul 1932
- ⁴³ Istoricul și inventarul parohiei Măderat, 1967, Dosar 107
- ⁴⁴ Dosar 385 Grupa a III-a din 1930
- ⁴⁵ Dosar 115 Grupa a IV-a din 1932
- ⁴⁶ Istoricul și inventarul parohiei Mâsca, 1967, Dosar 107

- ⁴⁷ Dosar 385 Grupa a III-a din 1930
⁴⁸ Dosar 115 Grupa a IV-a din 1932
⁴⁹ Istoricul și inventarul parohiei Pâncota, 1967, Dosar 107
⁵⁰ Dosar 385 Grupa a III-a din 1930
⁵¹ Dosar 115 Grupa a IV-a din 1932
⁵² Istoricul și inventarul parohiei Socodor, 1967, Dosar 107
⁵³ Dosar 385 Grupa a III-a din 1930
⁵⁴ Dosar 115 Grupa a IV-a din 1932
⁵⁵ Istoricul și inventarul parohiei Vidra, 1967, Dosar 107
⁵⁶ Dosar 385 Grupa a III-a din 1930
⁵⁷ Dosar 115 Grupa a IV-a din 1932
⁵⁸ Istoricul și inventarul parohiei Văsoaia, 1967, Dosar 107
⁵⁹ Dosar 385 Grupa a III-a din 1930
⁶⁰ Dosar 115 Grupa a IV-a din 1932.

AUFZEICHNUNGEN AUS DEM XVIII. UND XIX. JAHRHUNDERT AUF KULTGEGENSTÄNDEN DER EPARCHIE ARAD (Zusammenfassung)

Der Autor stellt die Aufzeichnungen die von den Gläubigen in Bibeln, Gebetbüchern, Kirchenregistern und auf verschiedenen Kirchengegenständen gemacht wurden. Die Dokumentation betrifft folgende Parochien des Bistums Arad: Almas, Bontesti, Buteni, Baia, Camna, Crocna, Curtici, Dieci, Hontisor, Gurahont, Galsa, Iacobini, Iercoseni, Magulicea, Maderat, Masca, Pancota, Socodor, Vidra und Vasoia. Viele der erwähnten Namen erscheinen auch in der Arbeit des Pfarrers Gheorghe Ciuhandu „Românii din Câmpia Aradului” (*Die Rumänen aus dem Arader Tiefland*), andere, vor allem aus dem XIX. Jh., erscheinen hier zum ersten mal. Die Aufzeichnungen sind nicht besonderes zahlreich weil sich kaum jemand erlaubte andere als für die Gemeinschaft sehr wichtige Ereignisse in den Büchern der Kirche oder auf deren Gegenständen aufzuzeichnen, andererseits war auch die Anzahl jener die Zugang zu diesen Büchern hatten recht gering da dieses das Beherrschen des Lesens und Schreibens voraussetzt.

COLONIZĂRILE DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA PE TERITORIUL FOSTULUI COMITAT ARAD

ST. MARINESCU

Ridicarea în anul 1834 a Aradului la rangul de oraș liber regesc, așezarea geografică la încrucișarea drumurilor comerciale între Pesta-Szeged-Sibiu-Timișoara și Oradea, construcția căii ferate Pesta-Szolnok-Arad, transportul de lemn și sare cu vasele care pluteau pe Mureș, dezvoltarea meșteșugurilor, a industriei extractive, a comerțului și agriculturii, toate acestea au determinat un mare progres economic atât la nivelul orașului cât și la cel al comitatului Arad.

Prin patentele imperiale din anul 1853 pentru Banat, Crișana și Maramureș și din 1854 aplicabile pentru Transilvania, se prevedea emanciparea de sub dependența feudală și a jelerilor (țărani fără pământ) și răscumpărarea eliberării țăranilor.

În acest context au avut loc colonizările din a doua jumătate a sec. al XIX-lea pe teritoriul fostului comitat Arad. Politica de colonizare începută de Imperiul austriac în secolul al XVIII-lea a continuat și după revoluția de la 1848, aducându-se din afara comitatului Arad într-un mod organizat populație agricolă, de regulă de naționalitate maghiară și germană¹.

Un document descoperit la Arhivele Statului Arad ne dă informații importante asupra acestor colonizări. Este vorba despre raportul întocmit de către Autoritatea cezaro-crăiască a comitatului Arad către Consiliul locotenențial cezaro-crăiesc despărțământul Oradea Mare datat 22 decembrie 1855. În acest raport se menționează facilitățile de care se bucurau coloniștii pe timpul împăratului Iosif al II-lea (1780-1790). Astfel fiecărui colonist i s-au asigurat:

a) un loc de casă cu două jugăre de pământ;

b) mijloace de aprovizionare după prețurile curente de pe piață în schimbul acordării unei despăgubiri sau,

c) bani peșin pentru procurarea materialelor de construcție necesare, ori

d) cele din urmă în natură contra prețului fixat de proprietar.

În ceea ce privește colonizările de la jumătatea sec. al XIX-lea efectuate pe teritoriul fostului comitat Arad, raportul consemnează că acestea sau făcut pe două căi și anume: pe cale particulară de către moșieri și pe cale oficială de către stat.

Dintre coloniile particulare întemeiate de către moșieri amintim:

1. Colonia Forrai, constituită din 700-800 de unguri în comuna Iratoșu Mare, cu scopul cultivării tutunului, în condițiile sus-menționate pe timpul împăratului Iosif al II-lea.

2. Colonia din Sânpaul.

3. Colonia din Vânători (Ponzvahat), efectuată prin moșierul Almasy, unde s-au așezat unguri.

4. Colonia înființată de către proprietarul de pământ Csernovics în localitatea Satu Nou, formată din 2000 de suflete de grădinari maghiari. Această colonie s-a dizolvat după expirarea primului contract de colonizare, datorită faptului că proprietarul Csernovics a încercat să le impună coloniștilor condiții împovărătoare².

5. Moșierul Kis Sandor a adus la Chereluș 300 de boiemieni (locuitori din Boiemia) și șvabi pentru defrișarea pădurii.

6. Nobilul Iosif von Fascho a adus din Szenáser Pusta (localitate dispărută)

140 de maghiari în localitatea Cermei.

7. Nobilul Johan von Aczel a colonizat 120 de maghiari în comuna Șicula pentru a fi utilizați în agricultură, împărțindu-le câte un loc de casă în schimbul prestării a 16 zile de robotă anual de către coloniști.

8. Alte 5 de familii maghiare de cultivatori de tutun, au fost colonizate de proprietarul de pământ Maler în localitatea Sinteia.

În legătură cu soarta acestor coloniști, același document precizează că datorită condițiilor mai puțin avantajoase, o parte a coloniilor s-au dizolvat total odată cu expirarea termenului de colonizare, altă parte, lipsită de mijloace, s-au transformat în țărani urbariali, iar altă parte a acelorași coloniști n-au putut măcar să obțină nivelul mediu de bunăstare prin continuarea ocupației inițiale⁴.

9. Alte colonizări au fost efectuate de către proprietarul de pământ Marczibány în localitățile Variașul Mare și Variașul Mic, formate din 1000 de suflete de maghiari. Aceștia s-au menținut datorită condițiilor avantajoase și s-au transformat în supuși înstăriți ai statului⁵.

În contrast cu situația materială a acestor coloniști din cele două localități enumerate mai sus, o soartă potrivnică au avut-o numeroase familii de pe alte moșii particulare. Astfel, numeroasele familii, în parte românești, în parte ungurești, colonizate de către nobilul Aczel în Tămand **, precum și cei care au fost colonizați de familia Dezső din pusta Șilindia pentru defrișare, din lipsă de ajutor, în decursul timpului au emigrat ori s-au stabilit ca mici gospodari sărăciți⁶.

10. O altă colonie a fost constituită de către proprietarul de pământ Czaran în localitatea Șepreuş, formată din 20 de familii ungurești în schimbul concesionării a jumătate din producția de tutun din recolta anului 1854.

11. Contele Waldstein a constituit o așezare de tăietori de lemne formată din cca 300-400 familii, în mare parte din boiemieni și câțiva germani și români, a căror obligație era ca în timp de 15 ani să defrișeze 10 jugăre de pădure contra plății de 2 florini*** pentru lemne în stâneni și anumite prestări de servicii pe ogoarele constituite în urma acestor defrișări.

12. Arendașul Rosthorn a colonizat 10-140 familii de boiemieni în scopul exploatării minereurilor de fier din localitățile Dezna, Reștirate**** Buhani etc. în schimbul asigurării subzistenței acestora.

13. Groful Hadik a colonizat 20-25 familii de italieni în localitatea Semlac, cu sarcina cultivării viermilor de mătase.

Documentul precizează că toți acești coloniști de la punctele 11-13, trebuie considerați drept contractualiști și nu coloniști. Din capul locului se impune să facem o precizare: contractualiștii erau așezați în jurul marilor moșii conform unui contract încheiat între moșieri și țărani, care aspirau, după desființarea iobăgiei și după intrarea în vigoare a patentelor imperiale din 1853, să-și răscumpere pământurile aflate în folosință. Această răscumpărare se lovea însă de împotrivirea moșierului, care nu voia să piardă mâna de lucru ieftină care să presteze, conform unor obligații asumate, munca pe moșiile marilor proprietari funciari. De asemenea, moșierul nu era dispus să piardă o parte a pământurilor aflate în proprietatea sa.

14. O altă colonie sub denumirea de „Țiganca”, a fost întemeiată în împrejurimile Mureșului*****, de către familia Lovasz, formată 800 germani și români, fără contract scris, care în schimbul plății unui anumit cens*****, au primit loc de casă iar pentru ca să se întrețină lucrau ca zilieri în localități străine. Datorită exploatării la care erau supuși de către proprietarul de pământ, acești coloniști au sărăcit. Documentul menționează în legătură cu soarta acestor coloniști că „ei au rămas până în ziua de azi pe treapta cea mai de jos a sărăciei, însuși dreptul de proprietate al lor asupra locului de casă a fost pus la îndoială

cu ocazia recentelor înscrieri în cartea cadastrului⁷.

Intensificarea exploatării maselor țărănești, accelerarea procesului de sărăcie, lipsa de pământ, sistemele înrobitoare de arendă, dările de tot felul, au dus la creșterea nemulțumirilor țăranilor împotriva moșierilor. Astfel, în localitatea Mureșel, țăranii refuză să plătească obligațiile restante, pe care moșierul le cere de la ei. Comisia însărcinată de comitat care să studieze situația la fața locului, a fost alungată de țăranimea revoltată. A urmat un lung proces care trebuia să rezolve litigiul dintre țărani și moșier. În anul 1852 cauza a trecut competența unui tribunal care a dat câștig de cauză moșierului. În ciuda acestei decizii, țăranii au refuzat achitarea obligațiilor restante și au făcut recurs. Recursul a stabilit o plată globală pentru țărani care urma să fie plătită în rate eșalonate pe ani⁸.

O a doua categorie de colonizări au fost cele efectuate de către stat (colonizări camerale). Aceste colonii au fost create în mai multe localități din fostul comitat Arad, și anume:

1. Colonia din localitatea Livada, formată din germani. Această colonie s-a întemeiat în anul 1843 pe o durată de 20 de ani. Coloniștii erau obligați să cultive două jugăre de tutun anual iar producția să o predea Oficiului de răscumpărare al tutunului, contra unor prețuri ce se stabileau anual, cu obligația de a presta domeniului cameral o arendă redusă⁹.

2. Colonia din localitatea Zimandul Vechi.

3. Colonia din localitatea Zimandul Nou - Bankut (localitate în Ungaria).

4. Colonia din Sânleani.

Coloniile de la punctele 2-4 au fost întemeiate în anul 1853 prin dizolvarea coloniilor particulare și erau formate exclusiv din maghiari, care produceau tutun superior¹⁰.

5. O altă colonie a fost întemeiată în anii 1852-1853 în localitatea Peregul Mare, de către emigranți din Moravia care, erau scutiți de cultivarea tutunului.

Un interes deosebit manifestă Imperiul austriac față de acei coloniști care se ocupau cu grădinăritul. Astfel, fiecărui grădinar cameral i se acorda 22 jugăre de pământ, exceptând coloniștii care au emigrat mai târziu și cărora li se acorda doar 12 jugăre¹¹.

Din cele, expuse până aici, Autoritatea cezaro-crăiască a comitatului Arad, trăgea următoarele concluzii:

1. Coloniile constituite de către particulari, chiar dacă nu au corespuns în toate condițiile create, ele totuși s-au menținut (în parte - n.a.).

2. Felul și modul colonizărilor făcute de către Erariul cameral, s-au dovedit a fi mai utile decât colonizările particulare. Nu numai colonii camerale s-au menținut pe de-a-ntregul și sunt înfloritoare, ci chiar coloniile particulare care s-au dizolvat, s-au unit de multe ori în colonii camerale.

3. Mijlocul de impulsionare a întregii activități a coloniștilor este asigurarea unui viitor garantat al acestora.

În concepția autorităților comitatense, acest viitor garantat al coloniștilor era determinat de următorii factori:

a) coloniile să fie întemeiate pentru durată permanentă;

b) obligațiile coloniștilor să fie îndeplinite în mod solidar;

c) practicarea agriculturii să fie lăsată la libera apreciere a coloniștilor, în raport de proprietățile și natura solului, cu anumite obligații economice ce urmează a fi stabilite în raport de cele mai sus, și totodată să se suspende munca agricolă în parte contra jumătate sau 1/3 din recoltă. Cultura tutunului totuși să se continue având în vedere monopolul de tutun;

d) coloniștilor să li se repartizeze în loc de 22 jugăre cel puțin 30, îndeosebi acolo unde acestora nu li se mai oferă posibilitatea de a mai lua pământ în arendă.

În condițiile în care coloniștii erau obligați să dea o jumătate sau 1/3 din recoltă proprietarilor de pământ, chiar în cazul când aceștia depuneau un maxim de efort la muncile agricole, rezultatul era ruinarea totală a acestora. În acest sens, Autoritatea cezaro-crăiască a comitatului Arad, aprecia în raportul înaintat Consiliului locotenențial cezaro-crăiesc despărțământul Oradea Mare că: „Întrucât pentru cea mai mare parte a coloniștilor rezultatele obținute nu sunt proporționale cu sânguința depusă de ei, datorită greutăților izvorâte din aceasta se ruinară fără posibilitate de salvare”¹².

Analizând cauzele, precum și experiența câștigată în comitatul Arad în ceea ce privește colonizarea, autoritățile comitatense propun guvernului pentru viitoarele colonizări, următoarele:

1. Seminția maghiară în general, însă cea germană în special, este potrivită pentru colonizare.

2. Coloniile vor fi întemeiate în apropierea graniței, pe malul râurilor, în locuri strategice critice, de asemenea, pe cele mai importante căi de comunicație și, în orice caz, din seminții a căror morală și devotament sunt bine cunoscute.

Pentru a contrabalansa populația autohtonă din comitatul Arad care era formată în majoritate zdrobitoare din români, autoritățile comitatense propuneau: „Pentru a câștiga echilibru față de semințiile răspândite în această zonă, ar fi de dorit ca aici să fie constituite colonii, exclusiv din germani și unguri”¹³.

3. Să se renunțe la imigranții străini pentru localitățile suprapopulate de aici (din comitat - n.a.) ca de ex. Szentegrad și Vasarhely (localități din Ungaria).

4. Coloniile trebuie să fie formate exclusiv din țărani împreună cu un număr mic, neapărat necesar de meseriași și meșteșugari.

5. Invalizii camerali apti de muncă, precum și persoanele militare care au îndeplinit anii de serviciu, trebuie să se bucure de facilități cât mai mari la colonizări.

6. În măsura în care condițiile permit, ar fi avantajos să se ia în considerare unitatea religioasă.

Analizând cauzele care au determinat interesul moșierilor pentru colonizările particulare, raportul menționa că: „Marii proprietari funciari au îngăduit colonizările, îndeosebi timpurile mai noi, când lipsa de mână de lucru era mereu simțită și stagnarea muncilor agricole și a altor ramuri industriale era vizibilă”¹⁴.

Pentru impulsivarea lucrărilor de colonizare pe moșiile particulare, pentru viitor se propuneau următoarele măsuri:

a) Indiferent de împrejurările survenite, contractele încheiate de marii proprietari cu coloniștii, să-și păstreze neschimbate puterea de lege;

b) Litigiile de drept izvorâte din aceste contracte, să fie rezolvate pe cea mai scurtă cale și cu cea mai strictă legalitate, fără amânarea proceselor, a apelurilor.

c) Să se obțină ușor aprobarea de plecare pentru emigranții străini.

d) Să se acorde coloniștilor dreptul la cetățenie.

e) Să se intervină pentru obținerea unor condiții de transport mai ieftine și avantajoase pe calea ferată, pe vapoare și alte mijloace de transport în comun.

Pentru recuperarea pierderilor suferite de către stat prin sprijinirea materială a coloniștilor și pentru ușurarea restituirii avansurilor primite de la stat de către coloniști, se preconiza:

1. Scutirea coloniștilor de impozitul direct și anume, cei de pe terenuri de clasa I-a timp de 5 ani, cei de pe terenuri de clasa a II-a pe 10 ani iar meseriași, cei care executau lucrări de defrișare și minerit, pe 15 ani.

2. Copiii coloniștilor să fie scutiți de taxe școlare pe timp de 10 până la 15 ani.

3. Coloniilor particulare ce aveau mai mult de 1500 de suflete li se asigura construirea unei biserici și a școlii.

4. Coloniștii să fie scutiți de obligații militare timp de trei ani.

5. De asemenea să fie scutiți de obligația de încartuire și cărăușie.

6. Să fie scutiți de muncile publice.

7. Emigrantului care aduce cu el șase flăcăi sănătoși (buni de muncă - n.a.), să i se acorde un premiu care urmează a fi stabilit.

8. În scopul supravegherii, contractele particulare să fie înregistrate în totalitatea textului lor la autoritățile politice (autoritățile administrative ale comitatului - n.a.).

În afară de cele de mai sus, pentru a asigura stabilitatea coloniilor particulare și după expirarea contractului, se propune primirea acestora în coloniile de stat¹⁵.

Coloniile de stat se bucurau, în viziunea autorităților comitatense, de facilități mai mari decât cele particulare. Astfel, pentru viitoarele colonizări se propuneau măsuri foarte avantajoase în favoarea coloniștilor camerali ca de ex.:

- Transportul gratuit în localitățile unde urmau a fi colonizați;

- Construirea caselor pentru coloniști sub supravegherea Oficiului cezaro-crăiesc al construcțiilor, pentru utilizarea forței de muncă a acestora iar procurarea materialelor de construcție să se facă pe cheltuiala statului, însă jumătate din valoarea devizului să fie restituită în rate de către coloniști.

- Livrarea către coloniști a necesarului de alimente, ca de ex.: slănină, carne, etc. din fondul provincial, în perioada primilor ani, cu titlu de împrumut în natură, contra unei restituiri din partea coloniștilor în timp de trei ani.

- Procurarea gratuită a sămânței necesare pentru agricultură în primul an, pe cheltuiala statului.

- Cumpărarea, cu titlu de împrumut din fondul provincial, a necesarului de animale de tracțiune și a tuturor uneltelor agricole, contra unei restituiri din partea coloniștilor în timp de 5 respectiv 3 ani.

- Construirea de depozite de păstrare pentru proviziile ce urmează a fi predate de către coloniști pentru restituirea avansurilor de colonizare.

- Amenajarea de livezi, sub supravegherea Oficiului cezaro-crăiesc de construcții.

- Asigurarea de medici și farmaciști în număr corespunzător.¹⁶

În final, raportul precizează că deoarece realizarea practică a colonizărilor pe posesiunile statului este în interesul guvernului, atât colonizările cât și aplicarea măsurilor generale stabilite în acest scop, să fie efectuată sub supravegherea nemijlocită a unei comisii.

Alte colonizări au mai fost efectuate în anul 1886 în localitatea Satu Mic pe o moșie de 2000 jugăre. În această localitate, moșierul, care pleca în primul rând de la considerente economice, a impus țăranilor o arendă ridicată, iar autoritățile comitatense au refuzat chiar și înlesnirile fiscale obișnuite în asemenea cazuri. Pe de altă parte, aceiași țărani au avut de luptat cu greutatea construirii a 80 de case și defrișarea unei pătrimi din terenul ce li s-a atribuit. Nu este de mirare că, în decurs de trei decenii, datoria rezultată din arenzile respective s-a ridicat la 38.000 florini¹⁷.

După anul 1867, statul dualist austro-ungar a stimulat într-o măsură mai mare colonizările, iar mai târziu le-a ridicat la rang de politică de stat, urmărind îndeosebi schimbarea artificială a compoziției etnice a populației locale. Între colonizările mai importante ce au urmat instaurării dualismului austro-ungar, se

remarcă aducerea unei părți a ceangăilor din Bucovina în localitatea Ghioroc în anul 1886¹⁸, crearea satelor Țipari, Satu Nou, Cermei etc.¹⁹.

Din cele prezentate până aici, rezultă următoarele concluzii asupra colonizărilor efectuate atât pe cale particulară, cât și de către autoritățile habsburgice, pe teritoriul fostului comitat Arad:

1. Atât marii proprietari de pământ cât și statul erau interesați în aducerea de coloniști, având în vedere lipsa mâinii de lucru, stagnarea muncilor agricole cât și a unor ramuri industriale;

2. Scopul principal al aducerii coloniștilor îl constituie cultivarea tutunului pe suprafețe cât mai mari;

3. În afară de cultivarea tutunului, coloniștii mai erau utilizați în mare parte la defrișarea pădurilor, prestări de servicii pe ogoarele constituite în urma defrișărilor, exploatarea minelor de fier de pe teritoriul comitatului Arad, grădinărit, cultura viermilor de mătase;

4. Arenzile erau foarte mari, mergând până la 1/3 și chiar jumătate din recolta obținută de coloniști;

5. Datorită condițiilor mai puțin avantajoase, a lipsei mijloacelor de subsistență, a arenzilor mari, a început lanțul proceselor de lichidațiuni între coloniști și proprietari, care în cele din urmă a dus la dizolvarea fără stavilă a coloniilor particulare²⁰.

6. Numeroase familii, în parte românești, în parte ungurești și germane, din lipsă de ajutor, în decursul timpului au emigrat ori s-au stabilit ca mici gospodari sărăciți, ajungând pe treapta cea mai de jos a societății. Aceștia vor îngroșa rândurile proletariatului agricol care, fiind atât de numeros în comitatul Arad, în mare parte va migra spre orașe;

7. Germanii, maghiarii, boiemienii și moravii erau preferați la colonizări, nu numai prin faptul că unii dintre aceștia erau pricepuți în unele domenii de activitate cum ar fi minerit, meșteșuguri, cultivarea tutunului etc., dar mai ales pentru a contrabalansa ponderea populației autohtone care era formată din români în covârșitoare majoritate;

8. Pentru impulsivitatea pe viitor a colonizărilor, se acordau anumite înlesniri printre care amintim: acordarea dreptului de cetățenie, condiții de transport ieftine, acordarea de avansuri cu titlu de împrumut pentru procurarea sămânței și a uneltelor agricole, construirea de case pentru coloniști, scutirea de impozite și taxe pe anumite perioade de timp etc.

Colonizările efectuate la jumătatea sec. al XIX-lea pe teritoriul fostului comitat Arad, au avut urmări însemnate. Sub aspect economic, în primul rând în exploatarea subsolului, care a stat în atenția Curții de la Viena, prin contribuția coloniștilor mineri s-a introdus o tehnică avansată, creindu-se premisele dezvoltării unor însemnate centre miniere. Cele mai importante centre miniere din sectorul Sebiș - Dezna - Rănușa - Moneasa - Zimbru, care furnizau minereuri de fier, atingând în 1882 producția maximă de 8.302 tone²¹.

Produsele lor erau valorificate în topitoriile și secțiile prelucrătoare locale, care au funcționat la Dezna până în anul 1912, iar la Sebiș, chiar și în timpul primului război mondial²².

Cultivarea unor suprafețe întinse de tutun, a făcut necesară lărgirea competenței Oficiului de recepție a tutunului din Arad asupra unei părți însemnate a Crișanei, precum și construirea în anul 1865 de noi depozite în Grădiște (azi cartier înglobat în municipiul Arad), cu o capacitate de 4000 tone pe an²³.

În producția agricolă s-au realizat progrese însemnate. În anul 1864

producția de grâu de toamnă s-a cifrat în comitatul Arad la 117.875 tone, iar la porumb la 78.2293 tone²⁴. De asemenea, s-au realizat progrese în diferite ramuri ca: sericicultura, pomicultura, viticultura.

NOTE

¹ A. Cacioara, E. Glück, *Situația etno-demografică a părților arădene între 1848-1918, în Ziridava*, XII, 1980, p. 226.

² Veche unitate de măsură pentru suprafețe agricole folosită în Transilvania, egală cu 0,5775 ha.

³ Arh. St. Arad, fond Prefectura județului Arad seria Împuternicitului cezaro-crăiesc (În continuare Pref. jud. Arad, seria Imput. c.c.), dosar II. 824/1855, fila 27.

⁴ *Idem*, fila 28

⁵ *Idem* fila 27.

⁶ *Idem*

⁷ Localitatea înglobată azi în orașul Ineu.

⁸ Arh. St. Arad, fond pref. jud. Arad, seria Imput. c.c., dos. II. 824/1855, f.

⁹ Denumire a unor monede de aur și argint care au circulat la până în sec. al XIX-lea.

¹⁰ Localitatea aparținătoare de comuna Dezna; azi dispărută.

¹¹ Azi cartier înglobat în municipiul Arad.

¹² Rentă în bani sau în natură datorată seniorului de către posesorul pământului.

¹³ Arh. St. Arad, Fond Pref. jud. Arad, seria Imput. c.c., dos. II. 824/1855, f.

¹⁴ Otto Greflner, *Aspecte ale luptei comune a românilor, germanilor și maghiarilor în zona Aradului, pentru libertatea socială și națională*, în *Ziridava*, XII, 1980, p. 211.

¹⁵ Arh. St. Arad, fond Pref. jud. Arad, seria Imput. c.c., dos. 11824/1855, f.

¹⁶ *Ibidem*

¹⁷ *Ibidem*

¹⁸ *Idem*, f. 30

¹⁹ *Ibidem*

²⁰ *Ibidem*

²¹ *Idem*, f. 31

²² *Idem*, f. 32

²³ A. Cacioara, E. Glück *op. cit.*, p. 227.

²⁴ Șándor Marki, *Monografia comitatului și orașului Arad (Aradvármegye és Arad szabad király város monographiája)*, II, Arad, 1895, p. 625.

²⁵ A. Cacioara, E. Glück *op. cit.* p. 227.

²⁶ Arh. St. Arad, fond Pref. jud. Arad, seria Imput. c.c., dos. II. 824/1855, filiala 27.

²⁷ E. Glück, *Situația social-economică până în anul 1867*, în *Aradul permanentă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 285.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Idem*, p. 286.

³⁰ *Idem*, p. 289.

THE COLONISATIONS FROM THE SECOND HALF OF THE XIXTH CENTURY IN THE TERRITORY OF THE FORMER COUNTY OF ARAD

(Summary)

The present work relying on documents, presents some Hungarian landlords' and state authorities' concern with colonizing some localities in the former Arad county with inhabitants of Hungarian, German and Italian origin.

There are mentioned the facilities the colonists enjoyed during the reign of Emperor Joseph II as well as the conditions they were subdued to by the

landowners (as carrying out the imposed labour days, the growing of tobacco, chearing etc.) and the ways of colonizing.

To sum up, during the second half of the 19 th century the colonizing both with population of Hungarian origin and with other inhabitants like Germans, Italians, emigrants from Maravis contributed to the economic progress of mining industry, agriculture, sericulture, frentgrowing, vinegrowing and in other fields of economy in former Arad county.

Fiul lui Gligor și al Anicăi Bianu, Ioan, a văzut lumina zilei acum aproape treisprezece decenii și jumătate, pe plaiurile Târnavei Mari, în satul Făget. S-a format la școlile Blajului, având ca dascăli pe Ioan Micu Moldovănuț și Timotei Cipariu, care i-au fixat orizonturile și i-au format caracterul dârz, cinstit, i-au dezvoltat spiritul latin și cultul Romei.

După studii strălucite la Facultatea de Litere din București, August Treboniu Laurian îl numește custode la Biblioteca Centrală a Universității din capitală, pentru ca în anul 1879, Al. Odobescu să-l aducă la Societatea Academică Română, pe singurul post de „scriitor-bibliotecar”, unde a rămas, având diferite funcții, cincizeci și trei de ani.

Fostul elev al lui B. P. Hașdeu a desfășurat o susținută activitate în ceea ce privește organizarea Bibliotecii Academiei Române, atât sub conducerea lui Dimitrie A. Sturza, cât și mai târziu. Tot Hașdeu îl trimite, după terminarea facultății, în 1881, la specializarea în filologie, la Milano, unde l-a ascultat pe Ascoli, apoi la Paris, unde studiază sub îndrumarea lui Gaston Paris. tot în acea vreme a avut ocazia să cunoască marile biblioteci din Italia, Franța, Anglia.

Reîntors în țară, I. Bianu își reia postul la Biblioteca Academiei Române, devenind cel mai pasionat colecționar de cărți. Tot lui îi revine grija, ca în 1892, cu ajutorul lui Teodor Rosetti (Fratele Doamnei Elena Cuza) să cumpere casa Cozianu (fostă a lui Filipescu-Vulpe) și casele Belu și Zaleski - toate situate pe Calea Victoriei din București, pentru Biblioteca Academiei Române.

Din 1905, I. Bianu s-a impus ca cel mai de seamă bibliograf român, inițiindu-i în această activitate și pe colaboratorii săi, Nerva Hodoș și Al. Sadi-Ionescu. Sunt deosebit de interesante caracterizările făcute de unii dintre contemporanii săi, atunci când se refereau la pasiunea cu care I. Bianu își îndeplinea îndatoririle sale:

„.... apărea cu ochii de pisică pânditoare, dârz în păr, subțire în mustăți, ca să prindă cea mai mică abatere a funcționarului său a cititorului, fie și un coleg...”¹

Cu toate că activitatea din cadrul bibliotecii îi răpea mai tot timpul, I. Bianu a găsit adesea răgaz să se intereseze și să fie la curent cu viața culturală din Transilvania, dorind să participe la propășirea ei. În acest sens el ține legături strânse cu diferite personalități ale vremii, dintre care amintim pe Roman Ciorogariu și Nicolae Oncu, de la care se informează atât în legătură cu problemele naționale ale românilor, cât și cu cele culturale, exprimându-și regretul că nu se înregistrează un progres mai deosebit, mai cu seamă în domeniul culturii naționale, așa cum subliniază cu mâhnire în scrisoarea către Roman Ciorogariu, pe care o transcriem mai jos:

„București, 2 decembrie 1906

Prea Sfințite Părinte,

Spune-mă rog-mi se cuvine să mi se trimită 3-4 exemplare din nrul. 215 de la 18 nov. al „Tribunei”? Văd că noi suntem uitați de tot și bine ne-ar veni, dacă nu ne-ar dura amar de consecințele răcăirilor, nebuniilor și bețiviilor de astă vară! S-au luat oamenii noștri după nebunii de aici, după aventurierii, care infestează viața politică de aici, după oamenii care sau nu văd și nu înțeleg și nu pricep, - și după acei cărora nu le pasă de ziua de mâine. Așa de rău mergem și în scădere din

toate părțile. Văd acum că de chef și de toamnă bună se dau oamenii de acolo (tineri și mai trecuți) se dau la nunți aici. Să-și găsească fericirea le doresc la toți.

Aș fi vrut să am și discursul Ministerului d-voastră de interne, despre care am auzit că s-a tipărit în toate limbile Ungariei, spre a se împărți în toate comunele.

Nu mai are - mă rog - nimenea interes ca să știu și eu ce se petrece acolo? Mai mulți mi-au făgăduit să-mi trimită unul, una, altul, alta - acte și documente politice, dar după plecare sau despărțire, vorba a rămas moartă, îngropată, uitată.

Dacă așa este bine pentru lucrarea națională - aș dori să o știu de tot bine, spre a-mi întoarce puținele puteri de muncă ce mai am spre celelalte trebuințe. Acum văd că v-ați ridicat un nou ideal, pe la dl. Iorga. Îl cunoașteți? Îl înțelegeți? Îl știți bine? Ori umblați orbecând neînțelegerii și al neștiinței restului oamenilor și al faptelor? Credeți că este bine așa în cele politice ca și în cele culturale și literare?

Sunt mâhnit și îngrijorat când văd cât de puțin - nimea aproape - rodește toată munca începută pe la 1884 de oameni ca Slavici, Bechnitz, Broteștii. Este pământul atât de neprimitor și de nerodnic pentru sămânța bună, pentru gândul drept și înțelept în cuvinte, în scris și în fapte? Drept să-ți spun, când văd că vă ametește cel întâi venit aventurier nebun sau șarlatan cu vorbele și cu făgăduielile ridicole, mă cuprind câteodată o adâncă descurajare și părere de rău te toată munca, toate ostenele, toate sacrificiile depuse de peste două decenii în această ocupație de Sisif. Suntem noi cei de acolo oare incapabili de o acțiune conștientă, cu rost statornic și cu șir? Nu suntem în stare a ne ridica la vederi cu orizont mai larg? Încep să mă tem de răspunsul la aceste întrebări?

Dumnezeul părinților noștri să ne ajute! Dar să facem și noi ceva că altfel ne mănâncă râia ticăloșeniei în care ne zvăcolim!

Al d-tale prieten devotat, I. Bianu".

Ținând strânse legături, printr-o bogată corespondență cu Roman Ciorogariu, I. Bianu ia atitudinea hotărâtă față de „frecăturile confesionale”, ce nu pot fi decât o dovadă „de slăbire”. Scrisoarea ce urmează se referă la lupta dintre „uniți” și „neuniți”. I. Bianu îi atrage atenția că această luptă este o „adevărată otravă națională”, de care profită „inimiciii nației noastre”:

„București, 13/26 noiembrie 1910

Prea Stimate Părinte,

Scrisoarea d-tale din nou mă face să-ți spun că văd bine că am rămas în urmă și în afară de toată frământarea națională din zilele noastre și că nu mai înțeleg chestiile la ordinea zilei. Așa văd că astăzi cea mai de grabă și mai urgentă chestiune pentru viața românilor din Ungaria este chestiunea confesională - lupta între „uniți” și „neuniți”. Așa văd că stau lucrurile și dincolo și dincoace. Văd că Sim. (ion) Popescu de aici, într-o carte de propagandă populară scrie că păcatul cel mai mare al răposatului mitropolit Miron a fost de-a fi îndemnat și de-a fi tolerat ca popii neuniți să fraternizeze cu cei uniți. După ideile mele cele învechite, această luptă confesională este o adevărată otravă națională, pe care nu o pot cultiva și de care nu se pot bucura decât cei răi inimiei ai viitorului nației noastre. Oameni de acolo, veniți aici, aruncă otravă ca aceasta în terenul omenesc de aici, unde asemenea microbi găsesc foarte ușor bun teren de dezvoltare - spre a urmări în fond interese, ambiții, uri persoane.

Eu neînțelegând că asemenea lucrare de dizolvare națională sub formă de lupte și frământări confesionale pot fi altfel decât răufăcătoare, poate chiar dezastroasă intereselor naționale și viitorul național și că între noi trebuie numai pace și conlucrare frățescă în contra inamicului din afară, mă dau la o parte cu inima îndurerată și cu simțul neputinței de a face îndreptare. Dumnezeu să ne

apere, căci dacă ne lăsăm după prostia, ticăloşenia și mișelia noastră ne înecăm iute și de grabă.

Este natural că după încordarea din alegeri, poporul cel bun și cinstit să fie cuprins de apatie văzându-și frunțașii și conducătorii în acel hal de ticăloșie și de zăpăceală. Dumnezeu să ne apere !

Al d-tale devotat prieten, I. Bianu”

Într-o scrisoare expedită lui Nicolae Oncu². I. Bianu se referă la apariția ziarului „Românul” din Arad și la campania pornită pentru desființarea „Tribunei” arădene. Distinsul filolog este categoric în părerile sale și îndeamnă să nu se renunțe la „Tribuna”:

„București, 25 februarie/10 martie 1911

Prea Stimat D-le Oncu,

Îmi arată un prieten cel mai nou număr din ziarul „Românul” care apare în Aradul d-voastră; în acel ziar am văzut înfățișat limpede ieșită la iveală cauza și scopul întregii campanii de distrugere pornită de domnia cei noi, împotriva „Tribunei”. Deciziunea Comitetului luată în ședința ținută la Cluj, însemnează lămurit: „dați-ne nouă rodul muncii și grijilor și sacrificiilor și ostenețelor voastre, plecați din casa făcută de voi și lăsați-ne nouă și casa și hambarele pline și tot ce ați adunat. Noi suntem nația, noi suntem stăpânii întregii nații românești, câtă este și răsufală între Tisa și Predeal și cu oarecar drepturi de tribut chiar mai repede. Tot ce-ați făcut voi: casă, tipografie și toată gospodăria de muncă intelectuală făcută și adunată de voi - este a noastră, deci afară !”

Mi-este greu, mi-este scârbă să văd că în fața inamicului care vă strânge de toate părțile și prin toate mijloacele de la cele mai viclene, până la brutalitatea glonțului, viitoarea - ce viitoarea ? - actuala generație care vrea să fie conducătoarea necazurilor nației arată așa pomiri egoiste, rele, erostrative.

Dar dâșșii și-au arătat priceperea și dezinteresarea când au înființat ziarul lor la Budapesta cu nobilul lor conducător Birăuț; pentru acea ticăloasă (da, ti-că-loa-să !) „luptă” s-au dat și s-au cheltuit din sărăcia acestui neam îngreunat de necazuri de zecimi de ori mai mult decât pentru „Tribuna” și ce s-a ales ? ticăloșie și rușine !

Nu, domnule Oncu, d-ta și alții știați că am și eu un drept cât de mic a spune între patru sau șase ochi, adică în intimitate, un cuvânt a da un sfat cu privire la „Tribuna”.

Nu dați din mână „Tribuna” și ce-ați strâns pe lângă ea; căci dacă dați, praf se face. Să continue a lucra ca și înainte, nu că nu s-au făcut greșeli, căci greșeli nu se fac numai acolo unde se lucrează.

Voiesc să lucreze alții altfel sau aiurea sau cu alte mijloace ? să-și facă ei așezarea lor și să-și procure uneltele de muncă. Despotismul tiranic cum îl voiesc dâșșii în viața politică a românilor din Ungaria se luptă din greu Papa de la Roma să-l ție între clericii lui și încă tot nu poate - și are aproape două mii de ani de putere tradițională ! Dar d-nia lor, care abia au ieșit din brațele ticăloșiei lui Birăuț ?!

Nu, nu dați „Tribuna”, căci grozav de necesară va fi pentru zilele grele, de furtuni zdrobitoare !

Nu o dați! Cine vrea, să vie să lucreze la dânsa spre a-și lumina nația necăjită.

Al d-tale devotat prieten, I. Bianu.

Aduceți-vă aminte de felul cum a fost „salvată” averea națională care cu multă greutate se adunase la Institutul tipografic la Sibiu !

Câteva luni după ce au pus mâna pe ea „salvatorii” și conducătorii oficiali ai partidului, praf s-a ales, n-au mai rămas nici ruine !”

La puțin timp, I. Bianu îi expediază lui Nicolae Oncu o altă scrisoare, cu

mențiunea „numai pentru dumneata”, în care îi spune că numele lui „să nu fie amestecat în lupta d-voastră cea grea !” Se face din nou aluzie la cei ce vor desființarea „Tribunei”, râvnesc mai ales la averea ei:

„București, 2/15 martie 1911

Prea Stimate Domnule Oncu,

Îmi pare bine că exprimarea amărăciunii mele a putut contribui a ușura încâtva pe a d-voastră. Din toată forma ei se vede bine că scrisoarea mea este trântită în fuga necazului fără gând de publicare. Cele cuprinse într-însa le puteți însă folosi, dar țin pentru motive serioase, ca numele meu să nu fie amestecat în lupta d-voastră cea grea, cu atât mai puțin în asemenea mizerii urâte și regretabile din toate punctele de vedere.

La Cluj cred că d-ta ai mers prea departe cu concesiile; dacă erau mai fini și mai puțin orbiți de lăcomia lor și de încrederea în atotputernicia pe care cred că o au, - ar fi primit puntea de trecere ce le-ai întins-o și v-ar fi mâncat repede, repede. Mi-a părut bine că nu am prins momentul din care d-ta ai scăpat și cu excesivă plecare spre pace (capitulare - ziceau !) și fără pagubă. Acum eu zic să nu mai faci, să nu mai stați de vorbă, declarați discuția terminată, să stați în defensivă. Principala arma de defensivă este bugetul sigur - adică cheltuielile sub venituri, chiar dacă ați reduce foaia din volumul prea mare. Am încredere că va veni în curând vremea când „Tribuna” iar va face mari servicii, cum a făcut. Pentru ce oare nu vor fi lăcomind voinicii la „Gazeta...” de la Brașov ? Să-i declare ei război, ea să o moștenească, căci de la începutul unei activități politice reale la românii din Ungaria, adică pe la 1880, bunica „Gazetă...” și cu răposatul Aurel au fost întruna în coasta partidului și Comitetului oficial, după cum au fost toate gazetele Mocsiony-iste din Banat și de la Budapesta. Pe care a anatemizat-o vreodată „curia” popală a partidului ? Pe nici una, pentru că nu aveau zestre strânsă, la care să aibă a lăcomi voinicii ! Cine din banii dați sau căpătați pentru a se ajuta lupta națională și viața culturală își plătește datoriile personale, își face case cu saloane boierești, își face plăceri private sau avere, acela este mizerabil, este trădător adevărat de o formă specifică foarte mișelească ! Dar mă opresc ! Va veni cu vremea plata și răsplata.

Primiți salutările mele cele mai prietenești, I. Bianu”.

Întâlnindu-se cu Goga la București, I. Bianu îi comunică lui Nicolae Oncu, într-o nouă epistolă, că ar fi mai bine „deocamdată să vă dați la o parte din drumul pe care reprezentanții oficiali ai partidului pretind că voiesc să meargă...”

„București, 6 martie 1911

Prea Stimate Domnule Oncu,

Am văzut aici pe Goga și am avut cu dânsul o lungă și cred bună convorbire. Văzuse pe unul din conducătorii de azi și de poimâine ai lucrurilor de aici și a vorbit cu dânsul despre ciudățeniile care se petrec; l-am îndemnat foarte stăruitor să vadă și pe unul din principalii zilei de astăzi și să-i spună tot, pentru că este o datorie a spune oamenilor adevărul întreg și curat, ca să nu poată da vina păcatelor și relelor ce vor veni pe cei care nu le-au spus și care ar fi fost datori sau cel puțin s-ar fi convenit să le spună adevărul.

Lui Goga i-am spus și o vorbă grea, foarte grea, prin izvorul rostirii ei. Un moment crezusem necesar să te rog să vii până aici, dar acum cred că Goga îți va spune tot și deci călătoria ar fi nenecesară. Am impresia că în starea actuală a lucrurilor ar fi indicat din toate punctele de vedere ca deocamdată să vă dați la o parte din drumul pe care reprezentanții oficiali ai partidului pretind că voiesc să meargă și vă învinuiesc că d-voastră le puneți bețe și butuci în roate și că le stați în coaste ca o primejdie de fiecare zi. Și din această cauză ei nu se pot mișca, iar ca

să se miște cum ar dori și cum pare că ar fi de înțeles și aici și acolo să se miște, zic ei că este necesar să vi se astupe gurile și penele și mașinile tipografice. Cred deci că ar fi prudent să continuați a vă da la o parte din calea lor, să vă țineți față de dânșii în defensivă blândă cum vă atacă, să restabiliți mereu adevărul, să luați poziția unui organ de informațiune politică și de acțiune culturală. Goga vă va propune combinații mai mărețe; trebuie scuate în discuție cu multă blândețe și bunăvoință, dar să nu dați din mână ceea ce s-a strâns și s-a făcut cu multă muncă. Sunt încredințat că poate curînd organul ce aveți va fi iar chemat să joace mari servicii bieteii nații necăjite. Nu vă speriați de mulțimea banilor ce au. Izvoarele lor sunt ca izvoarele superficiale, care sunt bogate când plouă, dar câteva zile după încetarea ploii, seacă repede. Acolo nu sunt oameni care să facă rezervarii și să adune! Ei sunt oameni de risipă. Când va înceta ploaia, care totdeauna depinde de capriciul vântului și vor seca izvoarele, iute vor fi iar pe uscat, cum i-am mai văzut. Este necesar să vedeți pe Goga, îndată ce se va întoarce. Dar lui să nu-i spuneți că am scris acestea. Salutări cordiale, I. Bianu.”

Când, în 1910 I. Bianu sosea la Arad și-n discuția avută cu Roman Ciorogariu i-a amintit că regele Carol I a spus: „Tribuna” nu face politica mea!”- se cunoșteau prea bine sorții acestei publicații. Astfel că după fuzionarea „Tribunei”(Arad) cu „Românul” lui Vasile Goldiș, la 12 martie 1912, I. Bianu își exprimă regretul și arată marile sacrificii făcute neamului românesc de către publicația lui Ion Russu-Sirianu:

„București, 6/19 martie 1912

Prea Stimat Părinte Ciorogariu,

Scrisoarea d-tale și ultimul număr al răposatei „Tribune” au fost primite ca scrisorile funebre despre moartea unui vechi și iubit luptător harnic pentru tot ce aveam mai scump în lume și în viață (în afară de viața familială). Dumnezeu să o ierte căci pomenirea ei va fi desigur veșnică, cît timp vor fi vii minți omenești care să vadă și să înțeleagă marile servicii făcute neamului nostru necăjit în timpuri grele. Greșelile să i le ierte Dumnezeu! Puțini vor fi între români în ale căror inimi moartea ucisei să deștepte un ecou atît de dureros ca într-a mea. Sunt convins că era mult mai bine să fi urmat sfatul meu de astă vară: să vă fi dat la o parte din calea crivățului zdrobitor, dar poate că nu s-a putut. Acum numai dacă cei care joacă și benchetuesc mereu pe mormîntul martirei ar putea face și lucra așa încît să nu justifice regrete amare pentru fapta lor.

Mi se pare lucru cu atît mai dureros, cu cît toată operația dureroasă a fost făcuta de mîna străină, nu de propriile puteri locale de acolo. Mare lucru s-a pierdut prin aceasta, mare lucru: fiecare stăpîn în ale sale, bogatul în bogăție și în palatul lui, săracul în căsuța lui săracă! Mare lucru s-a pierdut prin aceasta! Să dea Dumnezeu ca viitorul să nu o dovedească în curînd! Și aici slabul meu glas nu a fost ascultat, cînd mereu am spus: nu vă întindeți, năzuțiți mereu spre independență materială! Mare lucru este în luptele vieții, independența! Văd că acum se organizează aici un mare banchet pentru înmormîntarea d-voastră. De-ar fi cel puțin numai aceste bancheturi, ca să se explice ceea ce eu nu înțeleg și să justifice multe ruine făcute!

Al d-tale cu cea mai adîncă venerațiune, I. Bianu”.

După primul război mondial, I. Bianu va întreține legături de amicitie cu Roman Ciorogariu, iar subiectele scrisorilor lor vor fi de altă natură. Astfel, cu ocazia venirii la Arad a nepotului său de frate, Vasile Bianu, în calitate de farmacist militar, I. Bianu îi scrie câteva rînduri prietenești:

„22 mai 1919

Mă folosesc, scumpe frate și părinte, de călătoria acolo a nepotului meu,

care ți se prezintă cu aceasta, ca să-ți trimit cele mai afectuoase salutări. Nu știi dacă te-ai întors acasă, că am citit că vârtejul infernal te-a ridicat iar și te-a adus nu știu unde în necunoscut. Doresc din suflet să te fi întors sănătos și cu sufletul tot tare ca oțelul, cum îl știu din alte vremi. Folosește o ocazie bună și sigură ca să-mi scrii ce faci, cum stați. Greutăți mari și multe așteaptă în viitor; trebuie tărie sufletească și sănătate trupească.

Îți recomand deosebitele d-tale bunăvoinețe pe nepotul meu de frate, Vasile Bianu, care merge acolo ca farmacist militar.

Cu vechea și neîmputținată dragoste neslăbită, al d-tale, I. Bianu”.

Printr-o carte poștală de numai câteva rânduri, I. Bianu îl încunoștințează pe Roman Ciorogariu că se află în Banat și va sosi cît de curînd și la Arad pentru 3-4 zile, iar apoi dorește să se odihnească două-trei săptămîni la Sfîna-de-Vale și, bineînțeles, dorește să-l viziteze:

„Timișoara, miercuri, 19 iulie 1922

Sunt de o săptămîină în Banat: Caransebeș, Lugoj, Timișoara. De aici plec la Arad, unde doresc să stau 3-4 zile, apoi voi merge la Oradea, unde sper să vă pot vedea. De acolo doresc să merg la munte: Stîna-de-Vale, ca să mă odihnesc două-trei săptămîni. Cercetînd aceste frumoase și bogate ținuturi, doresc firește să-i revăd și prietenii vechi și noi și să fac și alții, spre a sluji aceleași cauze, cărora împreună cu Sfinția Voastră și cu alții am slujit din fragede tinerețe de mult trecute. Deci, la revedere acolo, în săptămîna viitoare. La Arad cred că voi fi la dl. dr. Nichi, la Palatul Cultural.

Devotat și vechi, I. Bianu”

Toate aceste scrisori au fost cercetate de noi la Arhivele Statului din Arad, Fond Roman Ciorogariu, Dosar nr.2, filele: 182-183;198-199;200-201;206-207;202-203;209-210;208;212 (În ordinea prezentării lor).

Cel mai împătimit slujitor al cărții a rămas în conștiința posterității așa cum l-au caracterizat contemporanii săi:

„Prin talentul și pregătirea sa, Ioan Bianu a fost indicat să devină unul din filologii și istoricii noștri literari de frunte...”¹.

Ioan Bianu a fost, indiscutabil, creatorul bibliografiei române, lăsînd drept testament continuarea „cu același devotament și cinste ca și în trecut a servi Academia spre a o ține ferită de relele și abuzurile care dărîmă moralmente și materialicește instituții de tot felul în această frumoasă și bogată patrie a noastră, pe care am avut fericirea să o vedem întregită, cum o voiam în copilăria noastră. Dumnezeu să binecuvînteze țara și neamul nostru și să le lumineze prin cultură intelectuală și să le facă fericite prin bogăția vieții și a bunei înțelegeri cu conlocuitorii țării de toate regiunile și de toate limbile și cu toți vecinii de aproape și de departe”².

Îată ce-a spus Ioan Bianu celor apropiați înainte de a muri, cu mulți dintre ei purtînd o frumoasă corespondență, așa cum am arătat și prin aceste rînduri ce doresc să se constituie într-un binemeritat omagiu.

NOTE

¹ Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, București, 1972, p.243.

² Nicolae Oncu (1843-1914), unul dintre conducătorii „Tribunei” arădene și organizatorul Băncii „Victoria”, care a sprijinit materialicește instituțiile culturale din Arad.

³ Sextil Pușcariu, *Ioan Bianu ca organizator. Omagiu*, București, 1927, p.25.

⁴ Perpessicius, *Dl. Ioan Bianu. Biblioteca Academiei Române. 1867-1967*, București, 1968, p.268.

IOAN C. BIANU UND SEINE ZEITGENOSSEN

(Zusammenfassung)

Der Autor stellt die Persönlichkeit des siebenbürgischen Patrioten vor, der vor allem durch seine Arbeit als Bibliograph der Rumänischen Akademie, aber auch durch seine Teilnahme am Kampf der um die Zeitung „Tribuna“ gruppierten Rumänen für das Ideal der nationalen Einheit, bekannt ist.

Die hier vorgestellten Briefe die von Ioan C. Bianu an Roman Ciorogariu und Nicolae Oncu geschickt wurden unterstreichen seine rege Teilnahme an der Festigung der rumänischen Kultur und der nationalen Gedanken am Anfang unseres Jahrhunderts.

NICOLAE ONCU, DIRECTORUL BĂNCII „VICTORIA” DIN ARAD

ALEXANDRU ROZ

În Transilvania, ca și în Ungaria de altfel, datorită contextului cunoscut, instituțiile de credit și-au făcut loc cu greu, apărând în prima parte a secolului al 19-lea. Primul așezământ de acest fel (din Ungaria, nu numai din Transilvania) a fost cel al sașilor din Brașov, care fondează în 1835 casa de păstrare numită „*Kronstädter Allgemeine Sparcassa*” (Uniunea și Casa de Economii din Brașov). Acesteia îi urmează o altă instituție de credit înființată în 1939 la Pesta („*Pesti Hazai Első Takarékpénztáregyesület*” - (Prima Uniune și Casă de Economii din Pesta), iar a III-a (din toată Ungaria și Transilvania) a fost cea înființată la Arad în 1840 și numită „*Első Aradi Takarékpénztár*” (Prima Casă de Economii din Arad).

După revoluția de la 1848 românii transilvăneni deșteptați la o nouă viață, au început acțiunea de regenerare și pe plan economic, mai ales că țaranii români aveau de îndurat, în cazul unor credite necesare, camete dintre cele mai neomenoase, de 100%, ba chiar de 200%.

În plus de obicei, așezămintele de credit maghiare și săsești numai arare ori erau deschise românilor, căutând să vină în primul rând în scopul conaționalilor lor. S-a născut deci ideea de a se înființa o societate pe acțiuni care să urmărească, așa cum concepea în 1869 Visarion Roman, „de a procura poporului țaran mijloacele bănești necesare pentru purtarea și dezvoltarea economiei sale, a ridica într-însul spiritul de economie, a ridica creditul real în țară și astfel prin operațiunile ei a promova interesele economiei naționale”. (citată conf. Constantin Popp, *Băncile române din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1905, p.7).

Drept urmare în 1872 se constituie Institutul de credit și de economii „Albina”, la a cărui înființare au avut un mare aport familia Mocsonyi din părțile Aradului (domeniul și castelul la Bulci). Importanța acestui fapt o sintetiza foarte bine G. Barițiu, care arată: „dacă s-a făcut vreodată ceva pentru ușurarea lui (a țaranului n.n.), apoi aceasta s-a întâmplat numai de când câțiva bătrâni aleși, în frunte cu familia Mocsonyi au înființat întâiul institut de credit și economii „Albina”, la 1872. Cutez a susține, după experiența ce o am, că de atunci încoace în mijlocul atâtor asupri și spoliațiuni, până la 50.000 de familii române au scăpat de o ruină singură, cauzată prin ușurări de 50, 100 și chiar 200% -numai cu ajutorul Băncii „Albina” și cu al celorlalte, cari s-au fondat cu ajutorul lui Dumnezeu pe urma acesteia în cele mai multe regiuni locuite de români „(conf., *op. cit.*, p.8-9). Se referea Barițiu la faptul că în 1888 numărul instituțiilor de credit românești ajunge la 28, în 1892 la 40, în 1893 la 45, la finele anului 1852 la 52, doi ani mai târziu la 70, în 1900 la 81, apoi în 1901 la 83, în 1902 la 90, în 1903 la 104, iar în 1909 la 160. Deci la începutul secolului al XX-lea românii aveau peste 150 de bănci.

Între acestea se numără din 1 noiembrie 1887 și Banca „Victoria” din Arad respective „*Victoria*” *Institutul de credit și economii, societate pe acțiuni*. Banca s-a constituit din inițiativa unui număr de 20 de fruntași naționali arădeni, între care Alexandru Mocioni, Antoniu Mocioni, Aurel Suciu, Nicolae Oncu ș.a. Acestia hotărâse să fondeze un institut de credit și economii, cu un capital social de 10.000

fl. împărțit în 1000 de acțiuni de 100 fl. valoare nominală. Adunarea de constituire s-a ținut în 30 martie 1887, iar în numărul acționarilor care au subscris cele 1000 de acțiuni a fost de 325, cei mai mulți cunoscuți lideri naționali. Scopul instituției era „să fie baza unei vieți mai bune pentru populația noastră asuprită”. Consiliul de conducere al băncii a fost ales în 8 aprilie 1887 și avea în frunte ca director pe Nicolae Oncu, iar la 1 noiembrie același an își deschide porțile. La fondarea capitalul social al băncii a fost de Koroane 400,000, ridicat în 1893 la K. 600,000 și după 1900 la K.l. 200,000, iar în 1914 K.2. 500,000. Pe anii de după 1899, situația a fost următoarea:

Anul	Capital Societar în K.	în câte acțiuni	acțiuni a K.	Președinte	Vice-președinte	Director executiv
1900	300.000	3000	100	Dr Gh.Vuia	Gh.Lazăr	Dr.N.Oncu
1901	600.000	3000	200	"	M.Veliciu,(Chișineu)	"
1902	"	"	"	M.Veliciu	Roman Ciorogariu	"
1903	"	"	"	"	"	"
1904	"	"	"	"	"	"
1905	"	"	"	"	"	"
1906	"	"	"	"	"	"
1908	1.200.000	6000	"	"	"	"
1909	"	"	"	"	"	"
1910	"	"	"	"	"	"
1911	"	"	"	"	"	"
1913	2.500.000	12500	"	"	"	Sava Raicu
1914	"	"	"	"	"	"
1919	"	"	"	"	"	"

Bilanțul anual al băncii a fost de fiecare dată pozitiv, realizând anual beneficii. De ex. în 1900 a realizat un profit curat de 47203 florini, în 1905 de 6525, în 1910 de 190360 și în 1919 de 404859. Banca avea din 1908 filială la Chișineu Criș care-l avea în frunte pe Mihai Veliciu, iar din 1913 la Șiria (în frunte cu Atanasie Popoviți) și la Ineu (în frunte cu Ioan I. Hălmășean).

Încă de la început între membri ei figurau personalități de seamă precum Mihai Veliciu, Vasile Mangra, Roman Ciorogariu, Ignatie Papp, Traian Vățianu, Sava Raicu, Ioan Moldovan, mai târziu Ștefan Cicio Pop etc.

Publicațiunile oficiale se făceau mai întâi în „Tribuna Poporului”, ulterior în „Românul”, iar din 1904 și în „Revista Economică” și în „Aradi Közlönyi”.

Beneficiile băncii erau folosite în cele mai diverse scopuri, între care cele filantropice. Bunăoară în 1908 au fost alocate în scopuri filantropice K. 5000, în 1911 în total K. 6000, iar în 1919 un total de K. 10000. În anul 1905 au fost alocate K. 4000 Catedralei din Arad. În 1913 rata a II-a în valoare de K. 5000 pentru zidirea Școlii Civile de Fete din Arad, iar în 1914 rata a III-a, în aceeași valoare și în același scop. Alte acțiuni au vizat alte școli arădene, Casa Națională din Arad, internatele din Beiuș și Timișoara, societățile culturale ale studenților „România Jună” din Viena și „Petru Maior” din Budapesta etc.

Preocupată permanent să-și îndeplinească misiunea economică și culturală prin mijloace oneste, banca „Victoria”, la fel ca celelalte bănci românești din Transilvania, a avut în vedere cu consecvență și sprijinirea luptei de eliberare și unitate națională. Acest obiectiv a fost de fapt ce-l de al doilea scop principal al ei, alături de cel arătat, de a veni în sprijinul țaranului român, pentru ca acesta să

poată aspira cu îndreptățire la un nivel de viață cât de cât corespunzător.

Directorul executiv al acestei bănci, cel care i-a asigurat bunul mers și i-a direcționat căile principale de acțiune până în 1912, deci timp de cca. 15 ani, a fost NICOLAE ONCU.

S-a născut în anul 1843 în satul Rîșca, aparținând comunei Baia de Criș (jud. Hunedoara), nu departe de satul „Crișan” (fost Vaca) locul de baștină a celui de al treilea conducător al Revoluției din 1784 - Gheorghe Crișan. Studiile secundare le urmează la Beiuș și Lugoj, iar cele universitare la Academia de drept din Oradea și la Viena. După obținerea doctoratului la Bruxelles, cu bursă primită de la Fundația „Transilvania” din București, pleacă la Paris și Londra pentru completarea și desăvârșirea pregătirii.

Reîntors în țară este invitat de Titu Maiorescu să ocupe o catedră la Facultatea de drept din București, dar Oncu preferă să rămână în Transilvania, stabilindu-se la Arad, oraș cu vechi tradiții în lupta de eliberare națională. Aici se va face repede cunoscut și remarcat prin competența, seriozitatea și bogata activitate pe care o va desfășura.

De altfel el se remarcase din anii studenției ca un adevărat luptător pentru cauza națională. El este unul dintre „membri emeriti” ai „României Junce”, alături de Eminescu și Slavici. La 8 aprilie 1871, când la Viena se pun bazele acestei societăți, el a fost ales „președinte ad-hoc” pentru conducerea ședinței de constituire, iar președinte al societății a fost ales arădeanul Ioan Slavici. El este cel care a pus în circulație fotografia lui Eminescu student (cu plete). O avea datorită prieteniei cu Eminescu și a dat-o cumnatului său Enea Hodoș, iar acesta a publicat-o în a sa istorie literară.

Dintre acțiunile mai importante în contextul luptei pentru eliberare și unitate națională, după stabilirea lui Nicolae Oncu la Arad, să reținem mai întâi faptul că îl găsim între intelectualii arădeni care au susținut prin donații bănești războiul de neatârnamare din 1877/1878. S-a remarcat însă în deosebi printr-o vastă activitate pe plan politic, în direcția împlinirii aspirațiilor naționale românești. Bunăoară el s-a numărat între delegații arădeni prezenți la Conferința națională de la Sibiu din 13-14 mai 1881, în urma căruia s-a constituit un singur Partid Național Român pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. În perioada următoare este prezent între membri grupului tinerilor arădeni intitulat „grupul Junimei”, care a avut un rol foarte important în slăbirea „loialismului” față de Curtea de la Viena și intensificarea luptei naționale. În 1887 îl găsim din nou ca delegat arădean la Conferința Națională a P.N.R. organizată la Sibiu în luna mai în cadrul căreia se hotărăște redactarea și înaintarea unui memoriu politic împăratului. În cadrul noului comitet al P.N.R. ales acum și format din 11 membri se numără și Nicolae Oncu, alături de Gheorghe Barițiu, Vicențiu Babeș, Vasile Lucaciu, Ioan Rațiu, Ioan Slavici etc. Ca membru al comitetului și delegat al cercului Pecica, participă la Conferința extraordinară a P.N.R. organizată la Sibiu în zilele de 20-21 ian. 1892 în care s-a hotărât înaintarea fără amânare a memorandumului către împărat. În urma mișcării memorandiste, interzicându-se activitatea P.N.R. Nicolae Oncu s-a alăturat tinerilor arădeni Vasile Mangra, Ioan Russu-Șirianu și Ștefan Cicio Pop care s-au angajat să acționeze pentru rezolvarea situației și au schițat planul de acțiune în acest sens, care, după cum se știe, a dus la convocarea Adunării Naționale de la Sibiu din 28 noiembrie 1894. Aici s-a protestat față de desființarea P.N.R. și s-a hotărât convocarea Congresului naționalităților, ținut la Budapesta în august 1895. La pregătirea și desfășurarea cu succes a acestui memorabil act politic, arădenii inclusiv Nicolae Oncu, au avut un aport hotărâtor.

În anii următori îl întâlnim ca deputat în dieta maghiară de la Budapesta, în

ciclul parlamentar 1906-1910, din partea circumscripției electorale a Iosășelului, ce cuprindea și părțile Hălmaგიului, deci dinspre zona sa natală. Alături de el au fost aleși atunci ca deputați în dietă din părțile Aradului V. Goldiș (cercul Radna), St. Cicio-Pop (Șiria) și Ioan Suciuc (Ineu). Era de fapt urmarea faptului că atunci Aradul devenise principalul centru politic al românilor transilvăneni. Drept urmare încă din 1907 se preconizează „ca centru al organizării naționale să fie Aradul. În comitetul executiv al organizării să fie deputații români din Arad, având în fruntea lor ca prezident pe dr. N. Oncu, bărbat cu întinsă cultură, cumpătat și totuși plin de zel”, după cum se menționa în „Viața Românească” (an III/1908, vol. VIII, p. 316)

Așa s-a și întâmplat de la începutul anului 1908, biroul cuprinzând pe Nicolae Oncu (președinte), Ioan Suciuc (secretar), V. Goldiș (casier) și St. Cicio Pop (controlor). Clubul național român a fost inaugurat în 16 februarie 1908 și cu toate măsurile represive ale autorităților el a reușit să-și îndeplinească pe deplin, rolul și să conducă lupta națională spre împlinirea înaltului ideal al tuturor românilor, Marea Unire de la 1 decembrie 1918.

Nicolae Oncu a trecut la cele veșnice la 31 ianuarie 1914, fiind înmormântat pe plaiurile atât de iubite, la Rîșca, satul său natal. Ducea cu el o minunată „comoară” concretizată într-o vastă activitate pe plan profesional, politic și social, ca avocat, director de bancă, deputat dietal și fruntaș al mișcării de eliberare națională. Activitatea sa, mai ales ca director de bancă, poate fi un concludent exemplu pentru noi cei de azi. cum o bancă românească a putut să fie utilă celor nevoiași și cauzei naționale.

Bibliografie:

1/. „Almanahul Băncilor Române” (Sibiu), an I/1900; II/1901; III/1902; IV/1903; V/1904; VI/1905; VII/1906; IX/1908; X/1909; XI/1910; XII/1911; XIV/1913; XV/1914; XX/1919. -2/. „Revista economică” (Sibiu), anul I. nr.3 din 10 martie 1899, p. 142; nr. 5 din 10 mai 1899, p. 236 și anul II, nr. 6 din 10 iunie 1900, p. 260-261. -3/. -*Aradul-permanență în istoria patriei*. Arad, 1978, p. 304-400.-4/. Ștefan Găteiu, *Studiu asupra băncilor și cooperativelor din Transilvania și Ungaria în comparație cu băncile noastre populare*. București, 1915, p.9-12.-5/. Popp Constantin, *Băncile române din Transilvania și Ungaria*. Sibiu, 1905, p. 7-10.-6/. Mager Traian, *Ținutul Hălmaგიului*, partea a III-a, Arad, 1937, p. 182-183.-7/. Negru Ioan, *Figuri reprezentative de juriști din părțile Aradului, angajați în lupta pentru libertate națională, în anii următori revoluției din 1848 și până în 1918*, lucrarea în mss., p. 6-8.-8/. Păcurariu Brutus, *Un mare român dat uitării*. în „Piatră de hotar” (Arad), nr. 5-6/1936, p. 63-66.-9/. Surdu Bujor, *Aspecte Privind rolul băncilor în consolidarea burgheziei române din Transilvania*. în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, tom.V, 1962,p. 189-190.

NICOLAE ONCU, DIRECTEUR DE LA BANQUE „VICTORIA” D’ARAD (Résumé)

Dans la première partie l’auteur présente les principales données qui mettent en évidence l’activité de la Banque „VICTORIA” d’Arad. Institut de crédit et
220

économies, société par actions, constituée en 1887, accompagnées aussi par un tableau synthétique concernnat l'évolution de la banque entre 1900-1919.

Dans la deuxième partie l'auteur met en évidence d'une manière succincte, la personnalité de Nicolae Oncu, en tant que directeur pendant 15 années de cette banque dans sa première étape d'activité et en tant que important homme politique, avec riche et concrète participation á la vie culturelle et á la lutte nationale de cette période-lá.

ACTELE DE STARE CIVILĂ DIN HĂLMAGIU ÎN SECOLELE XIX ȘI XX

VASILE BUTA

După cum este știut actele de stare civilă pentru nașteri, căsătorii și decese (mai putem adăuga înfierii și divorțuri) au îndeplinit și îndeplinesc o importantă funcție juridică și socială. Prin ele se dovedește gradul de înrudire pe linie descendențială și colaterală între membri familiei și statutul fiecărei persoane în societate.

Nu cunoaștem actele de stare civilă anterioare celor două secole din urmă și nici reglementarea lor. Până în anul 1895 în Transilvania ele au fost în atribuția bisericilor, după acea dată, în baza legii nr. XXXIII/1894, începând cu luna septembrie 1895 s-au înființat matricolele de stat conduse de primării.

După marea unire din anul 1918 și întemeierea statului național român reglementarea actelor de stare civilă s-a făcut prin Constituția din anul 1923, care a consacrat principiul laic al actelor de stare civilă, iar prin legea din 25 februarie 1928 s-a unificat regimul juridic al actelor de stare civilă pe întregul teritoriu al României. În fine, prin decretul nr. 272/30 decembrie 1950 a fost aprobată legea din 1928 și până la apariția decretului nr. 278/28 iulie 1960 actele de stare civilă au fost întocmite în baza instrucțiunilor Ministerului Afacerilor Interne.

De la data de 15 septembrie 1895, când au fost introduse matricolele de stat în Transilvania, registrele de stare civilă ale bisericilor ortodoxe și greco-catolică din Hălmagiu au continuat a fi ținute tot de cele două biserici dar numai pentru evidența lor, apoi registrele au fost predate primăriei din localitate în a cărei arhivă se află în prezent. Acele registre cuprind înregistrările nașterilor, căsătoriilor și deceselor începând cu anul 1853.

Cu toate acestea în arhiva parohiei ortodoxă din Hălmagiu se mai află două registre de stare civilă referitoare la nașterile și căsătoriile dintre anii 1830-1852.

Deși pe coperta lor se află imprimat anul tipăririi, 1811, înscrierile în registrul „botezaților” (al nașterilor) încep cu data de 15 februarie 1830 și se sfârșesc cu ziua de 28 decembrie 1852, iar al „cununiilor” (căsătoriilor) cu data de 23 ianuarie 1830 și se încheie la 22 mai 1852. Probabil e vorba de volumul II. Nu s-a aflat „protocolul” decedaților anterior anului 1852. Sunt cele mai vechi registre de stare civilă din localitate, cunoscute până în prezent. Înregistrările sunt făcute de o persoană cu o scriere caligrafică perfectă, estetic, ordonat, demne de invidiat dar și de urmat.

Câteva constatări și enumerări privitoare la registrele de stare civilă ale celor două biserici și primăriei din Hălmagiu.

Dacă până în anul 1895 era o singură evidență a stării civile, anume aceea consemnată în protocoalele confesionale, după punerea în aplicare a legii nr. XXXIII/1894 privind matricolele de stat au apărut nepotriviri privitoare la numărul născuților, căsătoriților și decedaților din evidența primăriei și a celor două biserici, care au continuat să țină evidența la zi a nașterilor, căsătoriilor și deceselor, în paralel cu cea a matricolelor de stat nou înființate.

Astfel nu toți copiii înregistrați în matricolele de stat au fost botezați la cele două biserici și din acest motiv au rămas neînregistrați în protocoalele confesionale (precum și cei de alt rit) iar pe de altă parte au fost botezați copii născuți în alte

locuri și înregistrați în protocoalele celor două biserici fără să mai apară în matricolele de stat din localitate. Ne referim la numărul mare de născuți în deceniile 6 și 7 (1950-1970) la casa de nașteri din Hălmațiu și la cei născuți în alte localități după desființarea ei dar care au fost botezați în Hălmațiu și înregistrați în registrele bisericii, după cum se constată din consemnările făcute la rubrica „observații” din registrul botezaților.

Aceeași situație apare și la căsătoriți mai ales că în deceniile 7 și 8 (1960-1980). S-au încheiat căsătorii numai civile, înregistrate numai la primărie și după mai mult timp au fost celebrate căsătoriile religioase atât pentru localnici cât și pentru cei din alte locuri. De aceea numărul căsătoriilor înregistrate la primărie diferă de cele oficiate la biserică.

Și la decese se constată aceeași neconcordanță. Localnicii decedați în alte localități au fost aduși pentru înmormântare în Hălmațiu și au fost înregistrați numai în registrele bisericii, în matricolele primăriei făcându-se mențiunea decesului numai pe actele lor de naștere în baza adevărului întocmit și comunicat de oficiul de stare civilă de la locul decesului.

Ne referim, pentru exemplificare, și la cei trei decedați în anul 1979 din familia prof. Tonța Alexandru, care împreună cu soția sa Tonța Paraschiva și fiul lor, Tonța Horia, sunt decedați în Spania în urma unui accident de circulație și aduși pentru înmormântare în Hălmațiu, precum și la alte multe cazuri anterioare și posterioare. Datele statistice ce le vom prezenta în continuare vin să confirme cele relatate mai sus.

Am structurat prezentarea materialului privitor la starea civilă în trei capitole din care două se referă la evidența bisericilor ortodoxă și greco-catolică (unită) și al treilea la înregistrările primăriei din localitate.

DATE EXTRASE DIN REGISTRELE DE STARE CIVILĂ

I. BISERICA ORTODOXĂ

I.1.a. PROTOCOLUL DE NAȘTERI (BOTEZAȚILOR) ÎNTRE ANII 1830-1852

Are coperta scrisă cu litere de tipar cirilice, imprimată în anul 1811, dar înregistrările sunt făcute numai de la 15 februarie 1830 (probabil că este volumul II). Alt protocol cu o dată mai veche nu am aflat.

Coloanele sunt scrise cu litere cirilice de mână până la 20 iunie 1850. De la acea dată au fost scrise cu litere din alfabetul latin până la 1 noiembrie 1852, când s-au scris iarăși cu litere cirilice. Prima înregistrare cu litere latine datează de la 20 iunie 1850 când s-a născut Maria „nelegitimă”. La rubrica părinților s-a scris: „tatăl nui” (necunoscut) iar mama este Vesdogan Veronica lui Petru. Nașa a fost proto soția lui Petru Moldovan prota Hălmațiuului.

La 12 august 1850 este înregistrată nașterea lui Maria, fiica lui Ioan Cosma și Maria, având ca naș pe George Mihailovici notariu în Hălmațiu, iar la 6 septembrie 1850 este înregistrată nașterea lui Maria, fiica lui Ursul Petrescu și Nasta. Nașa a fost Iosana, fosta muiere a lui Valer George „papistaș”. La botezul lui Ecaterina, fiica lui Toda Alisandru și Pop Iulia au fost nași soția negustorului George Mihai și fostul Lup Hossu sub comisar (acesta a fost Hossu Longin care a întocmit raportul din 16 decembrie 1849 privind arestarea samavolnică la lui Avram Iancu în 15 decembrie 1849 în târgul de la Hălmațiu).

Copilul Kartel Alisandru, născut la 29 martie 1851, a avut ca naș la botez pe Cadar Șandor de religie catolică, iar la botezul lui Eutimie, născut la 21 aprilie 1851, a fost nașă Hani Rohan, tot de religie catolică și la botezul lui Iosif Turuc, născut la 10 noiembrie 1851 a fost nașă Ana soția lui Șandor Cadar - papistașă (așa

este scris la poziția nr.30/1851 în protocol botezaților).

La 28 decembrie 1851, sub nr. 35, este înregistrată nașterea lui Partenie, fiul lui Petru Păcurariu și Marta, menționându-se că „botezul a fost grabnic” și s-a făcut prin moașa sa, soția lui Nicolae Păcurariu. De altfel peste înregistrarea nașterii s-au făcut două cruci, una cu creion roșu și alte cu creion negru, semn că botezatul a decedat imediat după botez. În fine, mai menționăm înregistrarea de sub nr. 14 din 30 martie 1851 a lui Maria, fiica lui Păicuț George și Crișca, a cărei nașă a fost „mujerea ungurului Ianoș Bekory, birtaș în Vața la feredeu” iar moașă a fost „mujerea lui Arsenie Buta”.

E de reținut faptul că la multe botezuri au fost nașe soția protopopului ortodox Petru Moldovan, a lui Nicolae Costina, a lui Petru Păcurariu, Maria Moldovan - cuconița -, soțiile din familiile Roxa, Mihailovici, etc.

Înregistrările nu au număr curent decât începând cu anul 1842 și sunt făcute de protopopul Arsenie Adamovici, parohul capelan Arsenie Circuș, parohul și apoi protopopul Petru Moldovan, preotul Ioan Jula și un singur caz de Martinus Nagi (la 14 aprilie 1830), parohul Inelui, cu ocazia înregistrării nașterii lui LEONTINUS, fiul lui Arsenius Adamovicius, protopresbiter. E de remarcat faptul că înregistrarea nașterii aceluși Leontinus și completarea tuturor rubricilor din protocol sunt scrise în limba latină cu litere din acest alfabet: „14 aprilie, pater Arsenius Adamovici vicarius protopresbiter mater Sofia Mihailovits, habitans Mango Halmagyni religios greco non unitis ritual. Nași batrinus domn Kirchmaer doctor medicinis, Eclectisim Cont. Iosefa Züky, matrona Veronica sora d-nei (indiscifrabil) D-na Elisabetta Nemeș, sora D-nei (indescifrabil) Martinus Nagh parohul Ienye... Cottu Aradens”.

Protocolul este păstrat în bună stare (cu excepția coperșilor) iar scrisul este îngrijit și citeț. Începând cu anul 1845 căsătoriile au număr de înregistrare.

Date statistice privind numărul căsătoriilor dintre anii 1830-1852 (22 mai 1852) a locuitorilor din Hălmațiu și Leștioara.

Anii:	1830 = 8,	1831 = 14,	1832 = 17,	1833 = 17,	1834 = 11
	1835 = 3,	1836 = 12,	1837 = 10,	1838 = 7,	1839 = 4
	1840 = 8,	1841 = 7,	1842 = 14,	1843 = 18,	1844 = 5
	1845 = 14,	1846 = 13,	1847 = 7,	1848 = 11,	1849 = 3
	1850 = 12,	1851 = 13,	1852 = 8.		

Total: 232.

Câteva constatări cu privire la registrele (procoloalele) de stare civilă ale bisericilor ortodoxe din Hălmațiu începând cu anul 1853.

I.1.b. PROTOCOLUL BOTEZAȚILOR (NĂSCUȚILOR) DIN HĂLMAGIU ȘI SATUL LEȘTIOARA ÎNTRE ANII 1835-1893.

Coloanele sunt tipărite cu litere cirilice și completate tot cu litere cirilice scrise de mână până în anul 1864 de când scrierea s-a făcut cu litere latine. Protocolul s-a deschis la 8 ianuarie 1853 de către protopopul Petru Moldovan (Mogdovan). Alături de el am mai făcut înregistrări preoții Arsenie Circuș, Ioan Jula și alții. În general scrisul este îngrijit și ușor lizibil.

În multe cazuri mama copilului este înregistrată și cu particula „de”, indicând numele de familie al părinților ei. Exemple: la poziția 45/12 noiembrie 1866 găsim următoarea înregistrare: Sofia Cainapu „de Bușa”, apoi la poziția nr. 46/1866 este înregistrată Ana Cainapu „de Cosma” etc.

Se mai constată că în cei 40 de ani (1853-1893) au fost înregistrate 14 perechi de gemeni, dintre care menționăm doar trei:

- la 27 ianuarie 1874 se înregistrează surorile gemene Evuția și Elisabeta, fiicele lui Crișca și Ioan Moțica din satul Leștioara.

- la 3 ianuarie 1878 se înregistrează nașterea gemenilor Ioan și Maria din părinții Irimie Veronica și Ioan.

- la 29 august 1888 se înregistrează nașterea gemenilor Alisandru și Ioan Mihailovici din părinții Mihailovici Carolina și Teodosiu.

În anii următori numărul gemenilor este foarte mic, am putea spune o excepție, în comparație cu perioada 1853-1893. Protocolul se află în păstrare la primăria din Hălmagiu, fiind compactat în anul 1937.

Acest protocol s-a încheiat în anul 1893, apoi s-a deschis altul pentru anii 1894-1927. Din noul protocol reproduc câteva înregistrări.

Prima înregistrare s-a făcut la 2 ianuarie 1894, cu Lina, fiica lui Petru Groza și Paulina Marișiu, de parohul Arsenie Circoș, la biserica ortodoxă din Hălmagiu.

- sub nr. 5/23 februarie 1894 este înregistrat fiul lui Ilie Lupeiu și Nica Bondea, având ca nașă pe Adela soția lui Adolf Costea, pădurar domeniial.

- sub nr. 43/1895 este înregistrată nașterea lui Victor, fiul lui Teodosiu Mihailovici și Carolina Miloș, având ca nașă pe Elena, soția diaconului Eneea Joldea.

- sub nr. 13/5 martie 1896 este înregistrată Marta-Maria, fiica lui Arsenie Sida și Ana, născ. Borza, nașă fiind Ana-Nina Sida notăreasă în Ribița.

- sub nr. 31/22 decembrie 1899 este înregistrată nașterea lui Nicolae Buta, având ca nașă pe Gizela, soția avocatului dr. Roman Ștefan.

- sub nr. 16/13 iulie 1901 este înregistrată nașterea lui Aureliu Ioan-Pavel, fiul lui Aureliu Leuca și Lucreția născută Putici, nașă fiind Ida Suluțiu, măritată Brunoschy, din Budapesta.

- sub nr. 11/30 iunie 1904 este înregistrată nașterea lui Petru Faur, fiul lui Nicolae Faur și Rozalia Ciungan, având ca nașă pe Melania Ionescu fiica notarului George Ionescu din Ciuci/Vărfuri¹.

- sub nr. 38/10 ianuarie 1922 este înregistrată nașterea lui Todor-Gheorghe Banici fiul primpretorului Banici Teodor și Marioara Ionescu.

Exemple se pot da cu sutele.

Date statistice privind numărul născuților din Hălmagiu și Leștioara între anii 1830-1852.

În anii:

1830 = 14,	1831 = 23,	1832 = 38,	1833 = 38,	1834 = 47,	1835 = 33,
1836 = 39,	1837 = 46,	1838 = 43,	1839 = 46,	1840 = 37	1841 = 42,
1842 = 32,	1843 = 54,	1844 = 42,	1845 = 47,	1846 = 44	1847 = 44,
1848 = 34,	1849 = 25,	1850 = 33,	1851 = 39,	1852 = 55.	

Total = 875

I.2.a. PROTOCOLUL CUNUNAȚILOR ÎN ANII 1830 - 1852

Prima căsătorie este înregistrată la 23 ianuarie 1830 de către protopopul Arsenie Adamovici, apoi de Nicolae Adamovici. Sunt menționate numele mirilor, vârsta lor, dacă sunt la prima ori la a doua căsătorie, datele când au fost vestite în biserică căsătoriile, numele nașilor și al preotului care a oficiat căsătoria. Atât coloanele (rubricile) cât și datele mai sus enumerate sunt scrise cu litere cirilice.

După anul 1848 se constată că unele femei s-au recăsătorit, fiind văduve în urma decesului soților morți în revoluția anilor 1848/49. Iată câteva cazuri: Sub

¹ MELANIA IONESCU a fost fiica notarului George Ionescu din Ciuci (Vărfuri). Se spune că a fost de o frumusețe fermecătoare și prin influența lui Marilina Bocu, fiica primarului din Sinaia, a fost primită la curtea regală română din Sinaia ca domnișoară de onoare. Acolo a cunoscut-o arhieducele Frantz Ferdinand, moștenitorul tronului habsburgic, în anul 1909. Publicistul Ioan Rusu Abrudean a scris un roman cu titlu: „Îndrăgostirea unui habsburg de o tânără româncă”. Peste 2 ani ea a murit de meningită.

poziția 2/4 noiembrie 1849 este înregistrată căsătoria lui Petru Cosma, de 25 ani, cu Ana Turuc rămasă de Ioanu Turuc lui Nicolae; sub poziția 12/20 septembrie 1850 este înregistrată căsătoria lui Vasile Faur cu Creștina, de 35 ani, rămasă de Ciungan Ioan având ca nașă pe Elena soția lui Mihailovici Todosie, curelar.

Alte înregistrări: Sub poziția nr. 4/12 februarie 1850 s-a înregistrat căsătoria lui Ioan Jula în vârstă de 20 ani cu Ana, în vârstă de 17 ani, fiica lui Teodosie Mihailovici. Naș a fost Ioane Moga, paroh greco-catolic. Se mai menționează că acea căsătorie s-a făcut cu dispensă dată de Gherasim Racz, episcopul Aradului. Sub poziția nr. 9/12 noiembrie 1850 s-a înregistrat căsătoria lui Georgie Faur, văduv, de 42 ani, cu Anica fată „greșită”, de 25 ani, a lui Dușan Lup și Irinea, nași fiind soția lui Buta Lazăr cu feciorul său Lazăr.

Mai reproducem și înregistrarea de la 18 octombrie 1851 a căsătoriei lui Arsenie Sida, văduv, în vârstă de 48 ani, cu Maria Huch, fată în vârstă de 20 ani, cu dispensă de la patriarhul Serbiei. Bărbatul a fost la a 3-a căsătorie. Înregistrarea s-a făcut de protopopul Petru Moldovan. Numitul a fost „jude oppidan” (primar) și împreună cu notarul George Mihailovici au întocmit și semnat protestul primăriei din localitate împotriva arestării lui Avram Iancu.

I.2.b. PROTOCOLUL CUNUNAȚILOR ÎNTRE ANII 1853-1907 DIN HĂLMAGIU ȘI LEȘTIOARA.

Registru se deschide la 8 ianuarie 1853 și cuprinde înregistrările căsătoriilor până la 21 noiembrie 1907. Titlul și coloanele sunt tipărite tot cu litere cirilice iar înregistrările sunt scrise cu litere cirilice până în anul 1862. Au consemnat în acest registru încheierea celor 595 căsătorii protopopul Petru Moldovan până în anul 1866, apoi succesiv preoții Jula Ioan și Arsenie Circuș, protopopii Ioan Groza senior, dr. Ioan Groza junior și Cornel Lazăr. La încheierea căsătoriilor (până în 1895) au participat și doi martori.

Prima căsătorie înregistrată în acest registru (protocol) a fost cea din 8 ianuarie 1853 prin care Turuc Nicolae, în vârstă de 22 ani s-a căsătorit cu Persida, de 20 ani; iar ultima, cea din 8/21 noiembrie 1907, prin care dr. Ioan Robu, de 24 ani, candidat de avocat, se căsătorește cu Valeria Putici, în vârstă de 20 ani. La celebrarea căsătoriei au participat ca martori George Părău, directorul gimnaziului din Brad, cu soția, apoi locotenentul Candrea cu soția Ida născută Suluțiu.

Dintre cele 595 căsătorii încheiate între anii 1853-1907 menționăm doar trei-referitoare la persoane de mare prestigiu în localitate. Ne referim, în primul rând, la căsătoria lui dr. Iacob Brendușan, avocat și vice fiscal al comitatului Zarand, în vârstă de 32 ani, cu Amalia Moldovan, de 17 ani, fiica protopopului Petru Moldovan, la 28 ianuarie/9 februarie 1862. La acea căsătorie au fost martori: dr. Iosif Hodoș, primarul viceprefect al comitatului Zarand, și Amos Frîncu, prim notar. Cununia a fost celebrată de Georgiu Popescu, protopopul Butenilor.

A doua căsătorie s-a celebrat la 6/15 septembrie 1869 între Ilie Băltescu, notariu, în vârstă de 28 ani, și Ecaterina Germinger, în vârstă de 19 ani. La celebrarea ei au fost nași George Secula, avocat în Baia de Criș, și învățătorul Nicolae Joldea din Hălmagiu. Viața celor doi soți a scris-o (parțial) romanțată scriitoarea Constanța Hodoș în romanul MARTIRII, ediția 2-a București 1915.

Mai amintim și căsătoria înregistrată sub nr. 10/22 aprilie 1879 între Ștefan Potoran în vârstă de 33 ani, jude regesc în Beiuș, cu Elena Jula, de 19 ani, fiica

preotului Ioan Jula din Hălmagiu.

Iată statistica, pe ani, a cununaților ortodocși din Hălmagiu și satul Leștioara între anii 1855-1907:

1853 = 10,	1854 = 12,	1855 = 16,	1856 = 10,	1857 = 6,	1858 = 3
1859 = 7,	1860 = 9,	1861 = 20,	1863 = 12,	1864 = 14,	1865 = 5,
1866 = 8,	1867 = 15,	1868 = 17,	1869 = 22,	1870 = 15,	1871 = 8,
1872 = 16,	1873 = 18,	1874 = 15,	1875 = 13,	1876 = 13,	1877 = 8,
1878 = 8,	1879 = 13,	1880 = 10,	1881 = 17,	1882 = 10,	1883 = 13,
1884 = 6,	1885 = 12,	1886 = 15,	1887 = 7,	1888 = 17,	1889 = 6,
1890 = 10,	1891 = 11,	1892 = 14,	1893 = 13,	1894 = 11,	1895 = 8,
1896 = 4,	1897 = 9,	1898 = 6,	1899 = 7,	1900 = 5,	1891 = 5,
1892 = 10,	1893 = 8,	1904 = 12,	1905 = 4,	1906 = 9,	1907 = 7,

Total: 595.

Din anul 1908 se deschide un alt registru (protocol) în care au fost înregistrate căsătoriile până în anul 1946, în număr total de 345.

Primul înregistrat a fost Traian Mager, învățător, căsătorit cu Irina Moldovan, având ca nași pe Gheorghe Ionescu, notar în Ciuci (Vârfuri) cu doamna și dr. Roman Istvan, avocat, cu domana sa.

Din această perioadă reținem faptul că în protocol s-a făcut mențiunea profesiei mirilor, dar mai caracteristică este profesia nașilor. Astfel aflăm că au fost nași: dr. Teodor Pap, avocat, C. Moldovan și Parascheva Moldovan, învățătoare, Kohn Ianoș, comerciant, Vichentie Cătana, tăbăcar, cu soția, Ianc Nicolae, tăbăcar, Ivănuț Lucaciu, măcelar, Bușa Gheorghe, cojocar, Sida Petru, cărăuș, dr. Ioan Robu, avocat, Ana Lazăr, soția protopopului Cornel Lazăr, Gavril Cristea, preot, Petru Borza, bărbier, Petru Balta, neguțător, Emil Kovaci, măcelar, Bușa Petru, morar, Sirca Teodosie, cancelist, Tămaș Berta, soție de măiestru, Sirca Ilie, morar, apoi agricultori (economi), plugari, proprietari, etc.

Din perioada 1921-1930 amintim numele câtorva nași: dr. Ioan Robu, primar Aradului, cu soția născută Valeria Putici, dr. Ioan Suciu, fost ministru, președintele baroului de avocați din Cluj, doamna vād. Iosif Vulcan născută Popovici, din Oradea Mare (la căsătoria lui dr. Mihai Velici adv. în Hălmagiu (vezi poz. nr. 5/30 august 1925), Petru Budean, tăbăcar, cu soția, Maria născ. Turuc, Șofron Tudor, brutar, Mihai, Vidu sub-revizor școlar, Manolescu T, profesor universitar din București și Silviu Moldovan cu soția (la căsătoria lui Sirban Aurel, jude de ocol, cu Viorica Mager) etc.

De la 26 ianuarie 1947 se deschide volumul II pentru înregistrarea căsătoriilor, volum care se folosește și în prezent. Din recapitularea înregistrărilor rezultă că în anul 1947 au fost celebrate 8 căsătorii, în anul 1948-1960 un număr de 90, apoi între anii 1961-1970, un număr de 50, între anii 1971-1980 un număr de 56 și între 1981-1990 un număr de 72 căsătorii. Total = 317 căsătorii.

Dintre nașii menționați în volumul II (1947-1990) amintim pe: preotul Alexandru Gligor din Hălماغel, învățătorul Traian Sirban cu soția, notarul Oneț Gheorghe cu soția, inginerul silvic Marin Ionescu, cu soția, Silviu Opișa, șeful gării, cu soția, dr. Mircea Dragoș, judecător în Buteni, cu soția, Gheorghe Sirban, cojocar, cu soția, Nicolae Sirban, morar, cu soția, dr. Anton Rișcuța, medic, cu soția, Octavian Turuc, cu soția, inspectorul școlar, Vichentie Cătana cu soția, învățători, prof. Constantin Fărcaș din Arad, cu soția, Gherasim Pârva, cu soția, agricultori, Liviu Podariu, medic veterinar, cu soția Lucia, profesoară, Elena Buta, profesoară, dr. Virgil Trufaș cu soția Angela, Coroi Ioan, dogar, Balta Nicolae, cojocar, Ionuț Vasile, brigadier silvic, Ioan Burlacu și soția, din București, Dușan Miron cu soția, croitori, Bușa Arsenie, comerciant, cu soția Marioara, dr. Șerb

Ștefan, directorul spitalului din Gurahonț, Iorga Marin, student, Bașa Nicolae, tehnician silvic, Haț Gheorghe, mecanic, cu soția Florica, Neacșu Gheorghe, dirigintele poștei, cu soția Lenuța, profesoară, Ioan Zipsi, inspector la sondele petrolifere, cu soția Ștefania născ. Budean, farmacistă în Ploiești, Bidianu Ioan, miner, Burlea Ioan inginer silvic, cu soția Mariana, profesoară, Mateș Ioan, mecanic, Petruț Nicolae, procuror în Deva etc.

Din anul 1984 nu s-a mai completat rubrica „starea” mirilor.

Despre nași.

Din cercetarea protocolului de nașteri rezultă că se preferau ca nași persoane cu un bun prestigiu. Astfel, apar ca *nașe soțiile de notari*, dintre care amintim pe Ana-Nina, soția notarului Sida din Ribița (vezi poz. 13/5 martie 1896), Rozalia, soția notarului George Ionescu din Vârfuri (poz. 20 din 10 mai 1896), Elisabeta Stäger Wendel din Hălmagiu (poziția 11/20 iulie 1901) etc.

Apar apoi *soțiile de preoți*, anume Elena Joldea născ. Împărat, soția diaconului Enea Joldea din Hălmagiu (poz. 43/1895), Ana Groza, soția protopopului Ioan Groza din localitate (poziția nr. 31/1896), Ana Sirban, soția preotului Sirban Ioan din Mermești (poziția 32/15 decembrie 1900) etc.

Soțiile de învățători: soția lui Dragoș Adam (vezi poziția nr. 14/1899), Parascheva Moldovan (poziția 14/1903), Pavel Lazăr, învățător în Brad și Lucia Lăbășan din Hălmagiu (poziția 13/1912), etc.

Soțiile de avocați: Ghizela soția avocatului dr. Roman Ștefan din Hălmagiu (pozițiile 31/1899), dr. Teodor Pap, avocat cu soția notarului Szereny Sandor din localitate (poziția 24/1907).

Urmează soții de meseriași, plugari, morari, comercianți și alte profesii.

La biserica ortodoxă din Hălmagiu, au fost botezați și copii de alte confesiuni. La poziția nr. 11/1902 este înregistrată nașterea lui Elena-Ilonka, fiica lui Schmalter Ianoș și Tereza, având ca nașă pe Schenk Francisca; apoi sub nr. 14/1903 este înregistrată nașterea lui Elena Valeria, fiica lui Török Istvan și Catalina Saculiciu (scrietor la proto-pretură), având ca nașă pe învățătoarea Parascheva Moldovan; sub poziția 31/1903 este înregistrată Ella-Gabriela, fiica morarului Arady Bella și Meszaros Rozalia, reformați, având ca naș pe Schenk Geza și alții.

I.3.a. PROTOCOLUL RĂPOSAȚILOR ORTODOCȘI ÎNTRE ANII 1853 - 1893

Și acest protocol are coloanele tipărite cu litere cirilice iar înregistrările tot cu acele litere până în anul 1862, de când s-au întrebuințat literele din alfabetul latin.

Din acel protocol constatăm că în decursul celor 40 de ani s-au înregistrat în Hălmagiu și filia Leștioara 1840 decese. Cele mai puține au fost în anii 1866 (14) și 1893 (22) iar cele mai multe în anii 1873 (109) și 1880 (84), după cum rezultă din următoarea statistică:

1835 = 60,	1954 = 64,	1855 = 35,	1856 = 42,	1857 = 31,	1858 = 46
1859 = 44,	1860 = 42,	1861 = 29,	1852 = 43,	1863 = 40,	1864 = 46
1865 = 32,	1866 = 14,	1867 = 40,	1868 = 25,	1869 = 26,	1870 = 26
1871 = 25,	1872 = 75,	1873 = 109,	1874 = 74,	1875 = 80,	1876 = 40
1877 = 40,	1878 = 52,	1879 = 37,	1880 = 84,	1881 = 38,	1882 = 45
1883 = 48,	1884 = 27,	1885 = 41,	1887 = 36,	1888 = 32	
1889 = 25,	1890 = 29,	1891 = 30,	1892 = 41,	1893 = 22,	

Total: 1.840 decedați în 40 de ani.

Este impresionant de mare numărul copiilor decedați până la vârsta de 10 ani. În anul 1858 au decedat 35, în 1864, au decedat 24, în 1871 au decedat 39, în 1874 au decedat 45 și în 1875 au decedat 43 de copii. Total 186 copii decedați în

cei 5 ani analizați.

Mai constatăm că între anii 1853 - 1893 au decedat 4 persoane în vârstă de peste 100 ani, anume: David Ioan din Leștioara, la 10 mai 1860, Marina văd. lui Adam Aron de 104 ani, la 20 ianuarie 1863, Ignațiu Nicolae de 100 ani la 13 februarie 1870, Dănilă Mihiț din Leștioara, de 110 ani la 19 martie 1884.

Cazuri de moarte neobișnuită.

Tot din acel protocol aflăm și câteva cazuri de moarte neobișnuită. Astfel la 12 iunie 1867 s-a înregistrat decesul lui George Sîrba, june de 35 ani, econom, „îneecat în apa ‘Crișului Alb’”, apoi la 8 noiembrie 1873 a decedat Faur Maria lui Nicolae, în vârstă de 30 ani, „de focu arșă” iar la 19 ianuarie 1887 a decedat Irimie Petru, de 22 de ani „omorât de un lemn”, la 1 noiembrie 1887 a decedat Moise Joldea, de 60 ani, „fiind lovit cu securea în cap” (vezi poz. 34/1887) apoi Sida I. de 60 ani „omorâtă de un ucigaș” la 23 februarie 1872, Nicolae, fiul lui Arsenie Faur, de 30 ani, „de băutură mortu”, la 9 martie 1883 (vezi poz. 12/1883).

Între 1 august 1873 și 2 septembrie 1873 au decedat 11 persoane „de coleră”.

Un caz cu totul deosebit, care a impresionat de contemporani și a fost mult timp comentat a fost decesul lui AMALIA BRENDUȘEANU DE MOLDOVAN, soția lui dr. Jacob Brendușanu și fiica protopopului Petru Moldovan. Ea a decedat la 17 aprilie 1862, având vârsta de 18 ani. Se căsătorise în februarie 1862 și a decedat după două luni și 20 de zile. Se pare că s-a otrăvit. Tatăl său a scris în ziua de 17/29 aprilie 1862 în protocolul răposaților: „Amalia Brendușan. În orașul Hălmagiu născută și locuită lăsând sociul ei și ca unică fiică obiditul taica rupere de animi și spre mângâiere lacrimi. A viețuit cu bărbatu 2 luni și 2 zile. Sau astrucat în cripta familială”. Sub înregistrarea decesului a mai scris: „prin multe lacrimi sau scrisu de dulcele ei părinte amerițu Dumnezeu sei ierte pacatele. Venica pomenirea ei sei fie. Petru Moldovan protoprezbiteru grec orientalu alu Halmagiului”.

I.3.b. PROTOCOLUL REPAUSAȚILOR A S. BISERICI ROM. GR. ORTODOXE DIN COMUNA HĂLMAGIU ȘI SATUL LEȘTIOARA (3 august 1893 - 20 august 1926).

S-a deschis la 3 august 1893 cu înregistrarea decesului lui Alisandru Paicu, prunc mic, fiul lui George Paicu și Lena, în vârstă de 6 săptămâni. Semnează Arsenie Circuș. În acest interval de timp (32 ani au fost înregistrate 954 decese, după cum rezultă din statistica mai jos prezentată:

1894 = 43, 1895 = 32, 1896 = 27, 1897 = 29, 1898 = 10, 1899 = 25, 1900 = 36, 1901 = 34, 1902 = 24, 1903 = 17, 1904 = 22, 1905 = 29, 1906 = 25, 1907 = 20, 1908 = 27, 1909 = 29, 1910 = 22, 1911 = 32, 1912 = 39, 1913 = 24, 1914 = 22, 1915 = 24, 1916 = 20, 1917 = 29, 1918 = 46, 1919 = 42, 1920 = 32, 1921 = 31, 1922 = 33, 1923 = 24, 1924 = 35, 1925 = 31, 1926 = 19.

Dar numai cifrele nu pot înfățișa personalitatea celor decedați și de aceea socotesc necesar să enumăr pe câțiva dintre aceia care au fost mai reprezentativi:

- La poziția nr. 8/20 martie 1894 s-a înregistrat decesul lui Julia Ioan, în vârstă de 68 ani, fost preot și primar.

- La poziția nr. 20 din 24 octombrie 1902 este înregistrată moartea lui Arseniu Circuș, fost preot, în vârstă de 79 ani. La înmormântare au oficiat protopopul Ioan Groza împreună cu un sobor de 10 preoți.

- La poziția nr. 14/6 august 1904 este înregistrată moartea lui Ioan Groza junior, de 46 ani, protoprezbiterul ortodox al Hălmagiului. Ceremonia înmormântării a fost oficiată de Constantin Gurban protoprezbiterul Ineului ca delegat de consistoriu, cu asistența a 38 de preoți și diaconul Eneea Joldea.

- La poziția 3/16 decembrie 1910 este înregistrat decesul lui Ioan Olar, în

vârstă de 47 ani, econom, primar, consilier și episcop bisericesc.

- La poziția nr. 20/23 iunie 1912 s-a înregistrat decesul lui Ioan Moldovan, notar cercual în Dubești, cercul Mureș, june de 31 ani, asasinat de Miloș David din Ohaba Sirbească.

- La poziția nr. 46/25 noiembrie 1918 s-a înregistrat decesul lui Ioan Balta lui Ioan, ostaș, fiul lui Ioan Balta și Treja Ciungan. În protocol s-a scris că a decedat din cauza bolii contractată în război prin împușcătură de plumb. S-a îngropat la 26 noiembrie 1918, cu paradă militară, cu 25 de gardiști și salve la groapă.

Mai menționăm pe Nicolae Robu, senior, în vârstă de 84 ani, notar în pensie, și pe Sirca Ilie, morar, decedat în 16 mai 1926, fost episcop.

Câteva constatări.

1. Înregistrările asu fost făcute de preoții Arsenie Circus, protopopii Ioan Groza senior și junior, Cornel Lazăr, Ioan Sirban, Alex Teaha.

2. Au decedat 341 copii până la vârsta de 10 ani, din totalul de 954 decedați.

3. Cauzele morții sunt arătate foarte sumar: aprindere de plămâni, aprindere de piept, diferite (mai ales la copii), batere de inimă, moarte ordinară, slăbire, hepatică (tuberculoză), gută, aprindere de creeri, (poz. 24/1902), tifos, boală de rând, boală de rinichi și beșică, vărsat, lehuzie, diabet, moarte năprtaznică, apoplexie, lovit de marhă, morb de piept, marasm senil, nenorocire, catar de intestine, asasinat, ruperea spinării, morb spaniol (pozițiile 17, 18, 23 - 42/1918), intoxicații cu alcool (poziția 17/1924 și 10/1925) etc.

II. BISERICA UNITĂ (GRECO-CATOLICĂ)

În arhiva primăriei din Hălmagiu s-a aflat și protocolul botezaților și repauzaților bisericii unite din Hălmagiu, între anii 1864 - 1948. Din acest protocol reproducem câteva însemnări mai importante. Toate înregistrările sunt cuprinse în același protocol. Coloanele sunt scrise cu litere din alfabetul latin, precum și înregistrările.

II.1. PROTOCOLUL BOTEZAȚILOR

Prima înregistrare datează din 9 octombrie 1864. Este înregistrată Iudita, născută din „pat legitim”, fiica lui Petru Birta de 28 ani și Ecaterina Birta, născută Costina, de 18 ani. La rubrica intitulată: numele, conumele, religiunea, condițiunea și locuința nașilor și numele moașei, găsim următoarea însemnare: „Alexandru Kadar neguțătoriu și Iosana Wall soacra legiuită, ambii din Hălmagiu, moșia Anica Roxa”, iar la rubrica preotului botezătoriu și miruitoriu „Ioane Birta administrator alu Halmagiului și paroh alu Baiei de Criș”.

A doua înregistrare s-a făcut la 20/26 februarie 1865 și se referă la Carolina, fiica lui Ladislau Fodor de 43 ani jude cercual în Hălmagiu și Carolina născută Moga, de 35 ani, iar la rubrica nașilor este scris „Ieronim Moga, proto fiscalu Ctt și socia Emilia n. Popovici, gr. ort. Preotul botezător a fost Petru Birta, paroh al Hălmagiului (tatăl lui Ioan Birta)”.

La nr. 5/11 ianuar 1867 este înregistrată nașterea lui Vesalina, fiica lui Petru Tulea, persecutor de comitat, de 43 ani, și Ana Tulea, de 42 ani.

Tot din acest protocol mai aflăm și numele unor oficialități din Hălmagiu în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel la nr. 6/29 aprilie 1867 și 2 iunie, se înregistrează nașterea lui Ioanu-Andrei-Danielu, fiul lui Daniel Papp, de 30 de ani, jude cercual în Acuia și vice jud. Halmag, și Maria, de 25 ani, iar la rubrica nașilor se află menționat Iosifu PIETSICH, preceptore din Bradu ctt. Zarand.

La nr. 12/1870 este înregistrată nașterea lui Sabinu-Ioanu, fiul lui Elia (Ilie) Baltescu, de 30 ani, notariu oppidan, și Ecaterina Cerminger, de 24 ani, având ca nași pe Gergiu Secula, gr. ortodox, avocat în Baia de Criș, și soția Iudita, gr. ort. Înregistrarea s-a făcut de Petru Sirca, parohu alu Halmag. ortodox.

Acel Elia (Ilie) Baltescu a mai avut încă 3 copii, pe Alexandru - Victoru, născut la 24 sept. 1871, apoi Lucreția, născută la 22 februarie 1874, ambii având ca nași tot pe avocatul Secula cu soția Iudita, înregistrați de preotul Petru Sirca, dar decedați în copilărie (nr. 17/1871 și 19/1874), și pe Eugeniu Ioanu născut la 15 septembrie 1875 și decedat în anul 1880.

La finea anului 1895 se află în acest registru mențiunea că în baza „circulariului episcopesc greco-catolic din Lugoj, nr. 29/17 august 1895 se începe formarea matricolelor de stat în baza legii nr. XXXIII/1894 și prezenta matricolă începând cu data de 30 septembrie 1895 se încheie iar registrările din acest protocol se fac numai pentru uzul și trebuințele bisericii. Semnează Petru Birta Protopop și paroh greco-catolic al Hălmaგიului (Sigiliu)”.

Și după această dată s-au făcut înregistrări în protocolul botezaților, începând cu data de 30 noiembrie 1895, dar numai pentru evidența bisericii.

Înregistrările nașterilor au fost constatate la datele de 14 septembrie 1903 și 24 iulie 1909 și 1911, cu ocazia vizitațiunii protopopești, semnate de protopopul Constantin Popa și aplicarea sigiliului protopopesc greco-catolic al Hălmaგიului, după cum se constată din paginile 10 și 11.

La poziția 3/22 iulie 1913 se află înregistrată nașterea lui Eugen, din părinții dr. Eugen Barbu, bibliotecar la universitatea din Budapesta, în vârstă de 38 ani, greco-catolic, și Lucreția, 22 ani, greco-ortodoxă. Au fost nași dr. Nicolae Robu, medic cercual în Baia de Criș, cu soția Aurelia, greco-ortodoxi. Copilul s-a născut în comuna Ciuci (Vârfuri) și a fost botezat de parohul Constantin Popa din Baia de Criș.

Tot așa la poziția nr. 1/22 august 1915 este înregistrată nașterea Georgiu-Augustin, fiul lui dr. Eugeniu Barbu, profesor și bibliotecar la Universitatea din Budapesta, de 39 ani, greco-catolic, și Lucreția Ionescu, de 24 ani, greco-catolică (fiind convertită la biserica unită). Au fost nași dr. Nicolae Robu din Baia de Criș, cu soția Aurelia Candrea, Anghelina Ciorogariu din Ociu. Botezul s-a oficiat de Nicolae Bolboaca, parohul Hălmaგიului. Copilul s-a născut în Ciuci (Vârfuri). Este singura înregistrare în protocol de botezați pentru anul 1915. Pentru anii 1916, 1917, 1918, 1919, 1920, s-a înregistrat numai câte o singură naștere, iar între anii 1921-1927 nici una.

În anul 1928 s-a înregistrat la 19 martie 1928 nașterea lui Partenie-Doru, având ca părinți pe Dănilă Partenie Lupșa, de 40 ani, greco-catolic și Ana Costina, de 29 ani, greco-ortodoxă, comerciant în Hălmaგიu. Nași au fost Rozalia Borza, ortodoxă, cu soțul ei Kiss Lajos, ev. reformat, privatieri în Hălmaგიu. Botezul a fost celebrat de protopopul unit Nicolae Bolboaca.

Se menționează în protocol că între anii 1929-1937 nu s-a născut nici un copil de religie unită, iar în anii 1938-1941 numai câte un copil.

La 23 august 1943 protocolul a fost văzut cu ocazia vizitației canonice de episcopul Lugojului, care a semnat și aplicat sigiliul episcopiei Lugojului, din anul 1856.

Din anul 1948 a încetat activitatea bisericii greco-catolice din Hălmaგიu. Semnează preotul paroh Liviu Pop aplicând și sigiliul din anul 1838 al oficiului parohial greco-catolic din Hălmaგიu.

Au fost înregistrați 37 de născuți până la 15 septembrie 1895 și încă 37 până la 3 decembrie 1946. Total 74 de nașteri între anii 1864-1946. Protocolul are 11 pagini complete.

II.2. PROTOCOLUL CUNUNAȚILOR DE RELIGIE GRECO-CATOLICĂ

Se află în același registru cu al botezaților, între paginile 16-20. Are rubricile

scrise în limba română cu litere din alfabetul latin. Înregistrările încep la 30 august 1864, când are loc căsătoria lui Petru Beleiu, gr. cat., în vârstă de 33 ani, persecutor de comitat, cu Ana Ciortoc (Șortoc), greco-catolică, de 25 ani.

La 21 noiembrie 1864 s-a înregistrat căsătoria lui Georgiu Borza, greco-ortodox, de 30 ani, zidar, cu Aurelia Walt, de 20 ani, gr. cat., fiind nași Petru Moldovan protoprezbiterul ortodox al Hălmagiului, cu Elena Sirban, economă. Au fost notate datele când s-au făcut cele 3 vestiri de căsătorie (5, 13 și 21 noiembrie 1864).

În 26 februarie 1865 s-a făcut căsătoria lui Ioanu Frâncu, de 30 ani, gr. catolic, vice notar de comitat, cu Ana-Vilma Adamoviciu, de 24 ani, greco-ortodoxă. Au fost nași dr. Iosif Hodoșiu vice comitele Zarandului, greco-ortodox și soția Anesia (vezi poz. 5), iar la poziția 6 din 28 mai 1866 este înregistrată căsătoria lui Ioane Valeriu Rusu, de 28 ani, greco-ortodox, fiind nași Ioane Frâncu, vice notar de comitat și Vilma Adamovici, greco-ortodoxă, mireasa fiind Ecaterina Putici.

La poziția nr. 1/1881 din 27 februarie este înregistrată căsătoria dintre George Popovici, teolog, de 25 ani, greco-catolic, cu Maria-Iuliana Germinger, de 15 ani, gr.-ort. convertită la unire. Au fost nași Grațian Popp, notariu gr. ort. și Maria născută Mihailovici, Ioan Jula și Nicolae Joldea.

Ultima înregistrare s-a făcut la 18 noiembrie 1894, când s-a consemnat căsătoria dintre Victor Borlan, de 32 ani, gr. catolic, din Letea Mare, comitatul Bihor, profesor de gimnaziu la Beiuș și Octavian Birta, de 19 ani. Au fost nași Teodor Kovary, prepozit de Oradea Mare, George Ionescu adj. și George Costina preot greco-ortodox.

Urmează transcrierea rescriptului înaltului ministeriu regesc ungar de culte și instrucțiune publică, și ordinul episcopului grec-catolic al Lugojului, privind înființarea matricolelor de stat conform legii nr. XXX III/1894, și încetarea înregistrărilor de botezuri, căsătorii și decese în protocoalele parohiale.

Totuși la 16 octombrie 1910 a fost înregistrată căsătoria dintre dr. teolog Barbu Eugen, de 35 ani, profesor gr. catolic din Lippa, comitatul Sătmar, bibliotecar la Universitatea din Budapesta, cu Lucreția Ionescu, de 19 ani greco-ortodoxă. Au fost nași Nicolae Szemere, cameral al Majestății Sale Împăratul, apoi Gavril Barbu proprietar în Mocrea și dr. Nicolae Robu din Baia de Criș.

În anii 1911, 1912, 1913, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918 și 1919 nu s-au încheiat căsătorii. Nici în 1921-1927 și următorii.

Protocolul a fost văzut și vizat la 23 august 1943 de episcopul unit din Lugoj, conform semnăturii lui și aplicării sigiliului episcopiei din 1856. În total au fost înregistrate 20 de căsătorii. Protocolul are 20 de pagini completate.

II.3. PROTOCOLUL REPAUSAȚILOR BISERICII GR. CAT. DIN HĂLMAGIU CU HRAMUL ADORMIREA MAICII DOMNULUI

S-a deschis la 15 septembrie 1864 cu înregistrarea morții lui Victorul Alesandru Fodoru, de 2 ani, gr. cat. Semnează „Petru Birta paroh gr. cat. locale”.

La poziția nr. 5/1 aprilie 1865 s-a înregistrat moartea lui LADISLAU FODORU, de 42 ani, fost jude cercuale în Hălmagiu, ginerele protopopului unit Ioane Moga și arestat la 15 decembrie 1849 la târgul din Hălmagiu, de o patrulă austriacă, alături de Avram Iancu și Iosif Bologna.

La poziția nr. 8/16 august 1865 s-a înregistrat moartea lui Emilia Halga, de 30 ani, cauza morții fiind „urmările nefacerii”.

La poziția nr. 26/8 ianuarie 1874 s-a înregistrat decesul lui Ieronim Moga, în vârstă de 47 ani, gr. catolic, fost avocat diplomat în Hălmagiu.

La poziția 34/22 ianuarie 1876 s-a înregistrat decesul lui Iuliu (Giula), de

25 ani, gr. catolic, fost „muzicantu” născut în Beiuș.

La poziția 44/16 octombrie 1879 s-a înregistrat decesul lui Elisabeta Wald, născută Zlăgneau, gr. catolică, de 75 ani „cârciumăriță”, motivul morții fiind „boală de apă”.

Înregistrările se încheie la 11 mai 1895, făcându-se mențiune în protocol că din anul 1895 înmatriculările se vor face de organele din afara bisericii (de stat), începând cu ziua de 30 septembrie 1895, conform legii nr. XXXIII/1984.

Până la data de 30 septembrie (de la 15 septembrie 1864 la 4 martie 1895) au fost înregistrate 54 decese, dintre care am menționat doar 6. Au decedat 22 copii până la vârsta de 10 ani.

După data de 15 septembrie 1895 s-au mai făcut încă 19 înregistrări de decese dar numai pentru evidența bisericii. Dintre acestea consemnăm pe ALEXANDRU STERCA SULUTIU de Cărpiniș, greco-catolic, în etate de 78 ani, jude regesc în retragere, decedat la 24 noiembrie 1907, arătându-se că a suferit de „marasm debilitar și morbu de maiu și de stomac”. Apoi PETRU BIRTA, greco-catolic, în vârstă de 77 ani, fost protopop „emeritat, asesor consistorial și paroh gr. cat. în Hălmagiu”, decedat în 18 mai 1913. Cauza morții: slăbiciune bătrânească, debilitate de bătrânețe. În mormântarea s-a făcut de către Constantin Pop, paroh protopop în Baia de Criș și Victor Poruțiu, director de cancelarie și notar consistorial în Lugoj.

Ultima consemnare datează din 15 iunie 1948 și se referă la decedatul Iosif Ilieș, fierar, în vârstă de 62 ani.

Și acest protocol a fost văzut la data de 23 august 1943 de către episcopul greco-catolic dr. Ioan Bălan din Lugoj, având semnătura lui și sigiliul episcopiei Lugojului.

Înregistrările s-au încheiat la 31 decembrie 1948, conform însemnării parohului greco-catolic Liviu Pop din Baia de Criș. Protocolul are 32 pagini completate.

Biserica greco-catolică din Hălmagiu a fost desființată prin decretul nr. 358/1948, ca de altfel toate bisericile greco-catolice din România, ne mai având nici un enoriaș, dar la 31 decembrie 1989 acel decret a fost abrogat.

După cum am precizat și mai înainte, protocolul de stare civilă al fostei biserici greco-catolice din localitate se află în păstrare în arhiva primăriei comunei Hălmagiu.

III. REGISTRELE DE STARE CIVILA DE LA PRIMĂRIA HĂLMAGIU

Activitatea de stare civilă a primăriei din Hălmagiu a început în baza Legii nr. XXXIII/1895, după cum se va vedea din expunerea de mai jos.

III.1. REGISTRELE DE NAȘTERI

S-a deschis la data de 4 octombrie 1895 și a fost condus de către notarul Stăger Wendel până în anul 1905 iar de la această dată notarul Szereny Sandor până în anul 1919.

Atât coloanele registrului cât și completarea lor s-a făcut în limba maghiară până în 16 februarie 1919, când registrul a fost condus de către notarul Moldovan Ioan până în anul 1942 și în continuare de notarii succesivi, dar ofițerii de stare civilă au fost primarii.

Din registrele de nașteri rezultă că între anii 1895-1977 s-au născut:

11/1895,	50/1896,	36/1897,	33/1898,	45/1899,
36/1900,	25/1901,	40/1902,	28/1903,	27/1904,
27/1905,	34/1906,	34/1907,	28/1909,	42/1910,
31/1911,	33/1912,	40/1913,	26/1914,	16/1915,
7/1916,	9/1918,	31/1919,	27/1920,	40/1921,
30/1922,	43/1923,	35/1924,	37/1925,	27/1926,

36/1927,	27/1928,	26/1929,	25/1930,	24/1931,
27/1932,	23/1933,	19/1934,	25/1935,	24/1936,
23/1937,	17/1938,	26/1939,	20/1940,	8/1941,
12/1942,	10/1943,	11/1944,	16/1945,	17/1946,
13/1947,	17/1948,	16/1949,	29/1950,	18/1951,
20/1952,	9/1953,	6/1954,	30/1955,	14/1956,
23/1957,	8/1958,	9/1959,	4/1960,	6/1961,
6/1962,	5/1963,	3/1964,	2/1965,	6/1966,
8/1967,	10/1968,	6/1969,	5/1970,	-/1971,
3/1972,	-/ 1973,	3/1974,	3/1975,	- / 1976,
1/1977,				

În continuare nașterile s-au făcut și înregistrat la spitale.

Între înregistrările de nașteri de la primărie și cele din registrul botezaților la biserică se observă mari decalaje; explicația constând în faptul că născuții la spitale au fost aduși pentru a fi botezați la biserică din localitate și înregistrați în registrul botezaților, fără să apară în registrul primăriei. Cu toate acestea se constată că în perioada 1948-1968 a fost o mare mișcare de populație în Hălmațiu și satele din jur. De aici au plecat mulți tineri în alte localități iar în locul lor au venit alții în timpul lucrărilor de construirea liniei de înaltă tensiune electrică pe tronsonul Brad-Beiuș și mai ales a asfaltării șoselei naționale. Din răsfoirea registrelor de nașteri și de botez rezultă că aici au locuit temporar tineri din Timișoara, București, Borșa-Cluj, Șiria, Arad, Cherechi, Brad, Luncoiul de Jos, Brașov, Zădăreni, Deva, Alejd-Bihor, Bătușeni (jud. Botoșani), Baia Mare, Oradea, Beiuș, Lipova, Sebeș-Alba etc. care după terminarea lucrărilor au plecat în alte localități.

III.2. REGISTRUL DE CĂSĂTORII

S-a deschis în luna septembrie 1895 și a fost condus de aceiași notari arătați în registrele de nașteri. primul registru a fost întrebuițat între anii 1895-1907. Atât coloanele cât și completarea lor au fost scrise în limba maghiară până în 22 aprilie 1922. În acel registru apar căsătoriile oficiale pentru toți locuitorii din Hălmațiu și satele aparținătoare primăriei din acea perioadă. E de reținut faptul că la încheierea căsătoriilor participau și doi martori. până în anul 1954, când a apărut codul familiei. Din anul 1922, au fost întrebuițate registre cu coloane în limba română, scrisul, adică completarea lor, făcându-se numai în limba română. Conducerea lor a fost încredințată notarilor, dar ofițeri de stare civilă au fost primarii.

Reproducem, pentru documentare, numărul căsătoriilor dintre anii 1908-1990, cu precizarea că prima cifră următoare anului se referă la numărul căsătoriilor din localitate iar a doua la numărul total de pe raza comunei, întrucât, cum am precizat mai sus, toate căsătoriile au fost înregistrate în același registru, cu o singură excepție între anii 1935-1951.

1908 = 7/22,	1909 = 12/24,	1910 = 11/20,	1911 = 10/42,	1912 = 10/34,
1913 = 11/35,	1914 = 3/14,	1915 = 3/7,	1916 = 4/5,	1917 = 3/8,
1918 = 6/25,	1919 = 10/48,	1920 = 9/52,	1921 = 9/67,	1922 = 7/33,
1923 = 13/34,	1924 = 9/22,	1925 = 9/37,	1926 = 7/40,	1927 = 5/22,
1928 = -/23,	1929 = 12/29,	1930 = 8/32,	1931 = 7/32,	1932 = 5/33,
1933 = 5/31,	1934 = 5/18,			

Între anii 1935-1951, căsătoriile au fost înregistrate separat pentru fiecare localitate. De aceea reproducem numai numărul căsătoriilor pentru localitatea Hălmațiu, după cum urmează:

1935 = 8,	1936 = 6,	1937 = 10,	1938 = 5,	1939 = 10,
1940 = 6,	1941 = 4,	1942 = 5,	1943 = 6,	1944 = 3,

1945 = 11, 1946 = 6, 1947 = 6, 1948 = 15, 1949 = 11,
1950 = 12.

Din anul 1951 iarăși s-a întrebuițat un singur registru pentru toate căsătoriile de pe raza comunei. Astfel în anii:

1951 = 8/25, 1952 = 4/26, 1953 = 5/25, 1954 = 7/37, 1955 = 9/32,
1956 = 9/40, 1957 = 6/21, 1958 = 5/32, 1959 = 6/19, 1960 = 5/35,
1961 = 10/27, 1962 = 10/32, 1963 = 3/16, 1964 = 7/25, 1965 = 3/21,
1966 = 4/20, 1967 = 4/14, 1968 = 9/25, 1969 = 5/32, 1970 = 2/17,
1971 = 3/29, 1972 = 6/31, 1973 = 4/29, 1974 = 5/39, 1975 = 6/27,
1976 = 7/31, 1977 = 7/26, 1978 = 3/32, 1979 = 8/26, 1980 = 3/30,
1981 = 8/27, 1982 = 5/29, 1983 = 7/28, 1984 = 5/25, 1985 = 2/14,
1986 = 5/25, 1987 = 5/26, 1988 = 9/29, 1989 = 5/35, 1990 = 3/24.

Până în anul 1960 s-a făcut mențiunea în legătură cu profesia mirilor.

III.3. DIN REGISTRUL DE DECEDAȚI ÎNTRE ANII 1927-1990 AL LOCUIȚORILOR DIN HĂLMAGIU ȘI FILIA LEȘTIOARA ÎNREGISTRAȚI LA PRIMĂRIA DIN HĂLMAGIU.

Există o concordanță de înregistrare a decedaților în perioada 1895-1926 în registrele primăriei și a celor două biserici (ortodoxă și greco-catolică). De aceea vom prezenta numărul lor nu mai începând cu anul 1927.

1927 = 35, 1928 = 25, 1929 = 8, 1930 = 15, 1931 = 11,
1932 = 24, 1933 = 18, 1934 = 19, 1935 = 23, 1936 = 23,
1937 = 26, 1938 = 25, 1939 = 20, 1940 = 21, 1941 = 24,
1942 = 22, 1943 = 21, 1944 = 16, 1945 = 14, 1946 = 19,
1947 = 15, 1948 = 24, 1949 = 11, 1950 = 13, 1951 = 16,
1952 = 16, 1953 = 13, 1954 = 8, 1955 = 11, 1956 = 18,
1957 = 10, 1958 = 12, 1959 = 8, 1960 = 8, 1961 = 14,
1962 = 8, 1963 = 10, 1964 = 9, 1965 = 15, 1966 = 22,
1967 = 14, 1968 = 5, 1969 = 12, 1970 = 12, 1971 = 22,
1972 = 16, 1973 = 20, 1974 = 14, 1975 = 14, 1976 = 22,
1977 = 14, 1978 = 17, 1979 = 13, 1980 = 17, 1981 = 7,
1982 = 12, 1983 = 15, 1984 = 10, 1985 = 19, 1986 = 24,
1987 = 23, 1988 = 16, 1989 = 15, 1990 = 20.

În cei 63 ani cuprinși între 1927-1990 (inclusiv) au decedat 1.053 locuitori din Hălmagiu și Leștioara, înregistrați la primăria locală.

Eroi din 1941 - 1945

Dintre eroii decedați în războiul din 1941-1945, înregistrați amintim pe: Țărcuș Petru, cojocar (1921-1942) mort ca erou în luptele de la Stalingrad în anul 1942, Beta Ioan, cojocar (1913-1942), decedat pe câmpul de luptă (înregistrarea s-a făcut în baza tabloului nominal nr. 80.782/1942 al cercului de recrutare Arad) mort la 30 septembrie 1942, Traian Irhaș, decedat în luptele de la Stalingrad la 16 noiembrie 1942, sergent în regimentul 1 artilerie călare (32 ani), dr. Schnek Carol, medic (1917 - 31 decembrie 1943) pe frontul de est, Linek Zoltan, născut la 13 martie 1914 și decedat la 19 noiembrie 1942 în luptele de la Cotul Donului, Margea Roman (1922 - 1944) în luptele din Ungaria.

Ceilalți eroi n-au fost înregistrați întrucât familiile lor n-au prezentat actele lor de deces.

Longevivi

În cei 40 de ani dintre 1950-1990 au trăit 136 persoane între 80-90 de ani și 19 între 90-100 de ani.

Cauzele deceselor în perioada 1950-1990:

Boală de inimă, paralizie, septicemie, accident, cancer, boală de stomac,

bătrânețe, tuberculoză, pneumonie, ulcer gastric, insuficiență circulatorie, trăznet (1952), hemoragie cerebrală, tetanos, intoxicare, edem pulmonar, neoplasm hepatic, gripă, înecat, epilepsie, miocardită cronică, sinucidere prin strangulare, accident de circulație, uremie, ciroză hepatică, electrocutare, subit la nuntă, subit în biserică (1987) etc.

Din registrele anilor 1927-1950 lipsește rubrica specificării cauzei morții. Se arată doar vârsta și că decesul a fost constatat de medic ori de agentul sanitar. Spre deosebire de registrele anilor precedenți nu se arată ocupația (profesiune) decedaților, iar în unii ani (1938-1952) sunt înregistrați toți decedații din Hălmagiu și satele componente, în ordinea decedării, în același registru.

Începând cu anul 1965 registrele sunt compactate, filele sunt de bună calitate, de culoare gri-albastru având la mijloc imprimată stema statului. Se menționează că înregistrarea deceselor s-a făcut în baza certificatelor medicale în care s-a arătat cauza morții.

Concluzie finală.

Deși am prezentat multe cifre privitoare la numărul celor înregistrați în actele de stare civilă nu am avut intenția de a face o statistică completă. Am vrut numai să relev, cu cifre, materiale, căsătoriile și decesele din această localitate, să arăt modul lor de înregistrare, să fac evidență fluctuația în creștere sau scădere a populației și să prezint și câteva nume de persoane din diverse straturi sociale care au populat această localitate, ori s-au găsit în relații de înrudire, de interese, de afecțiune, de servicii cu localitatea și oamenii ei. Din acest motiv cifrele nu reflectă o realitate totală (absolut exactă) ci au fost folosite mai mult exemplificativ.

DIE ZIVILSTANDAKTEN DES XIX. UND XX. JH. AUS HALMAGIU (Zusammenfassung)

Der Autor verwertet vor allem die Zivilstandregister der lokalen Bevölkerung, hauptsächlich orthodoxen Glaubens. Die archivistischen Daten wurden hinsichtlich der Eliten auch durch die Funerardenkmäler geprüft. Das Hauptgewicht wurde auf die innere Analyse der archivistischen Ressourcen gelegt. Auch die externen Aspekte wurden einbezogen: die infantile Sterblichkeit zwischen 1850 und 1926, die Ertrunkenen, die Cholleratoten, die Helden des zweiten Weltkrieges, die langlebigen, die Zwillinge usw.

Die Institution der Patenschaft erlaubt das Studium aus sozio-professioneller, ethnischer und motivationeller Perspektive. Desgleichen entdeckt der Autor die Verhafter von Avram Iancu. Der Autor identifiziert auch Persönlichkeiten die Romansubjekte wurden.

Rolul de coordonator al direcțiilor culturale românești din Transilvania pe care și l-a asumat *Astra* prin secțiile științifice și muzeul ei a avut ca scop închegarea unei opoziții organizate împotriva limbii și culturii oficiale, deci a maghiarizării forțate, opoziție care să înglobeze întreaga intelectualitate românească, ecleziastică și laică din imperiu ori emigrată dincolo de munți și s-o subordoneze aspirațiilor naționale. Singură sau în acțiuni concertate cu surorile ei din Arad, Cernăuți și Maramureș, „Asociațiunea” tindea fără echivoc spre aceleași țeluri naționale ca și P.N.R., chiar dacă planul gândirii și devenirii sale era specific, iar mijloacele folosite corespundeau statutului ei apolitic.

Ideile după care s-au călăuzit cei aflați la cârma acestei asociații în organizarea muzeului și a colecțiilor respective prezintă în mod vizibil caracterul politic al concepțiilor pe care le nutreau.

Chiar dacă ne interesează pentru început cu precădere perioada 1914-1918 vom depăși, obligați de materialul de arhivă, într-un sens sau altul aceste puncte de reper.

Prima conflagrație mondială a readus în atenția *Astrei* o propunere mai veche, dar devenită acum de mare actualitate. Încă în 11 august 1875, Ladislau Vaida din Cluj reamintește celor din Sibiu că la adunarea generală de la Șoncuta Mare (1869) a lansat ideea comemorării celor mai buni fii ai neamului și modalitățile complete în care să se procedeze. De astă dată memoriul său este extrem de detaliat pentru a nu exista dublii asupra posibilităților practice reale de aplicare a punctului său de vedere. Este necesar, afirma Vaida, un tribut de recunoștință pentru memoria acelor bărbați care s-au jertfit în interesul națiunii, nu numai pentru înobilarea inimilor contemporanilor săi, dar și pentru că, altfel, însăși națiunea s-ar afla în primejdie. O „națiune demnă de viață trebuie să-și prețuiască cum se cade trecutul „ei”, iată un punct de vedere care, în concepția clujanului Vaida, ilustrează, cum nu se poate mai expresiv, rolul istoriei în devenirea și conservarea națiunii românești. Erau propuneri îndrăznețe, demonstrând că și-a devansat apreciabil contemporanii tocmai prin alegerea unor posibilități de a căror realizare depindea provocarea unui puternic ecou, penetrabil între intelectuali și apoi în masele largi, care, prin alte mijloace (studii de specialitate, conferințe ș. a.), nu se putea obține. Să enumerăm aceste propuneri: un album cu biografiile celor mai iluștrii români, monumente ale personalităților culturale, portrete ale acestora, „o carte de aur” cu numele celor care s-au distins în progresul culturii românești, un registru pentru fiecare biserică cu datele semnificative despre donatorii în favoarea școlii și bisericii românești, organizarea prin concursul bisericii a unor parastase și „panegerice” anuale în amintirea „băraților celor mai meritați ai națiunii”, „fundațiuni” cu numele creatorilor lor. Cele mai multe dintre punctele enumerate, cu unele modificări, au fost adoptate la mai multe adunări generale din deceniile 7 și 8 ale secolului trecut și chiar după aceea. Este stabilită la Sibiu o listă de 42 de persoane din toate teritoriile locuite de români (Vasile Lupu, Dimitrie Cantemir, Grigore Ureche, Eudoxiu Hurmuzache, Petru Maior, Gheorghe Șincai, Dimitrie Bolintineanu, Ioan Eliade Rădulescu, mitropoliți ș. a.), implicându-se și pe această cale marea problemă a unității românești. Mecanismul greoi al administrației aștriste, dar în special lipsa fondurilor adecvate și a unor cadre suficiente, cu

pregătire istorică superioară, au amânat deceniu după deceniu înfăptuirea în totalitate a acestui plan, deși G. Barițiu a intervenit în mai multe rânduri. Fără a se adopta toate punctele lui Vaida, la Sibiu încep să prindă contur unele dintre deziderate și aceasta în pofida condițiilor materiale modeste. ¹ În 1893 sunt aduse portretele lui A. Șaguna și T. Cipariu, executate la firma Philipp Schäffer din Viena, ² iar în 1909 sunt însărcinați cu strângerea datelor pentru biografiile proiectate A. Marinescu, Ioan Pușcariu ș.a. ³ O reală exemplificare pretinde însă o lucrare separată.

Conflagrația mondială aduce în atenția societății culturale din nou problema biografiilor și portretelor conducătorilor ei. De altfel, între obiectele de valoare muzeală găsite în 1915 în camera fostului secretar administrator al *Astreii*, Octavian C. Tăslăuanu, s-au găsit și „31 biografii și în parte și proiectele a 31 membri fondatori și pe viață ai Asociațiunii”, toate returnate muzeului. ⁴ O dovadă că deja s-au făcut suficienți pași pe acest drum, în special după venirea lui Oct. C. Tăslăuanu.

Inițiativa lui Andrei Bârseanu din 1915 este vizibilă în aproape tot ce a înfăptuit societatea culturală în timpul cât a fost președinte. Având în vedere dublul caracter al muzeului propriu și anume istoric și etnografic, Bârseanu ajunge la concluzia în 1915 că „una dintre cele mai alese podoabe ale lui ar fi o galerie de portrete ale bărbaților noștri mari și ale femeilor distinse prin binele făcut neamului lor și prin-trânsul omenimei, câtă vreme au fost în viață”. Există, constata președintele, portretele unor înalți prelați ai celor două confesiuni, ale unor dascăli distinși, dar acestea aflate în edificii de cult sau învățământ sunt mai puțin accesibile. Tocmai muzeul cu valorile sale istorice dă acces unui public larg, asupra căruia ar avea o binefăcătoare influență și ar fi un „mijloc însemnat de educație și de îndemnuri pentru fapte nobile, un Panteon național, în care figurile cele mari ale neamului nostru: civili și militari, preoți și mireni, să ne vorbească prin însăși înfățișarea lor și în care, pe lângă chipuri să se expună vederii vizitatorilor toate relicvele scumpe și sfinte, păstrate de la bărbații mari care au cugetat și au lucrat, sau expus, au suferit și chiar s-au jertfit pentru noi!”. La solicitarea „Asociațiunii” familiile respective ar putea dona sau vinde fotografiile, portrete precum și obiecte personale demne de a fi expuse (scrisori, fotografiile, diplome, carnete, ș.a.). Lista celor care vor figura în muzeu va fi stabilită de comitetul central, din ea nelipsind „figurile întemeietorilor <<Asociațiunii>> și ale bărbaților și femeilor, care au contribuit prin fundațiuni mai însemnate la promovarea scopurilor ei. Nici exemplul personal nu lipsește, căci A. Bârseanu a contribuit cu 250 coroane pentru „procurarea unui portret bun al marelui poet Vasile Alecsandri de la moartea căruia s-au împlinit în august v.a.c. 25 ani”. ⁵

Epoca naștea gânduri și acțiuni asemănătoare cu cele amintite și la alți cărturari români ori simpli membri ai societății culturale. Preocupați de politică, de evoluția războiului, românii au intuit viitorul, întrevăzând mai mult ca în perioada anterioară posibilități de manifestare.

Oportună ni se pare în 1915 intervenția lui Ilarion Pușcariu din Sibiu, promotor al muncii de calitate și al unor acțiuni de înaltă ținută națională. Galeria de portrete din *Muzeul Astrei*, în opinia sa exprimată în 1916, trebuie să cuprindă „portrete mai puține și artistice lucrate de către pictori români, decât multe și neizbutite”. De asemenea, o selecție „minuțioasă” a bărbaților și femeilor a căror tablouri vor fi reunite în muzeu, indica un punct de vedere obiectiv și realist, căci presupunea dezbateri în comitetul central. Prin tabloul fratelui său, Ioan Pușcariu, intrat prin grija și bunăvoința sa în colecția de portrete încă în anul precedent, se putea acorda un plus de credit aceluia care opina pentru calitate. ⁶

Economistul și cărturarul Nicolae Petra-Petrescu, directorul despărțământului Nocrich, prezintă *Astrei* în aprilie 1916 o soluție care să înglobeze atât efectul material cât și cel urmărit de muzeu. Caracterul ei inedit rezidă din modul de gândire original și practic, indispensabil în munca de zi cu zi al acestui director de bancă. N. Petra Petrescu pornește de la experiența în ilustrate poștale a două firme: Post Karten - Verlag din Viena și Ungarische Rotophot-Gesellschaft Singer et Com. din Budapesta. Sub pretextul unei comenzi de ilustrate reprezentând „prelați români” și care „se vor vinde în folosul unui orfelinat”, cere relații firmelor respective. Pe baza lor ajunge la concluzia că există șansa unui venit deosebit dacă se ținea seama de cele 1921 parohii greco-ortodoxe, de cele 1442 parohii greco-catolice, de intelectualitatea românească (profesori, învățători, avocați, preoți, ș.a.), de despărțămintele și agenturile „Asociațiunii”. Dintre cei vizați pentru ilustrate amintim pe mitropoliții: A. Șaguna, M. Roman, I. Mețianu, episcopii II Papp, N. Cristea, Al. Șterca-Șuluțiu, II. Vancea, V. Hoszu, V. MIhalyi, D. Radu, V.Tr. Frențiu și „în caz favorabil se mai pot confecționa ilustrate cu portretele președinților <<Asociațiunii>> și cu ale altor bărbați meritați”. Inflația, probabil, dar poate și lipsa de îndrăzneală nu a permis verificarea acestei propuneri.⁷

O altă inițiativă o are tot în 1916 învățătorul de la școala de stat din Grid, Șerban Șerban, care cu ocazia omagierii lui David Ursu, avansează ideea întocmirii unui album „în care să se așeze fotografiile tuturor școalelor grănicerești, azi comunale, ale învățătorilor din trecut și prezent, ale elevilor, care s-au ridicat din acele școli, ale eforiilor școlare etc.”. Având în vedere rolul redus al „Asociațiunii” în edificarea acestor școli, învățătorul Șerban este îndrumat spre comitetul administrativ al fondului școlilor grănicerești din fostul Regiment nr. 1 românesc.⁸

Ceva asemănător se propusese încă în 1914 de către profesorul Gavril Precup, membru al comitetului central, care a avut în vedere un album „al tuturor bisericilor românești vechi” de lemn, dar „însoțit și de un scurt istoric” al acestora.⁹

Comemorarea unor predecesori este continuată prin modalități multiple. Un pas notabil îl constituie serbarea comemorativă inițiată de „Asociațiune” la împlinirea a 100 de ani de la nașterea patriotului ardelean, David Ursu baron de Margina, „unul dintre militarii noștri cei mai distinși și totodată mare filantrop și benefactor al poporului nostru”. Nu se omite nici faptul că „răposatul a fost timp îndelungat membru al comitetului *Astrei* și unul dintre „cei mai zeloși” susținători ai școlii de fete înființată și patronată de societatea din Sibiu. Pentru aniversarea programată în primăvara anului respectiv, 1916, comitetul decide să intervină pe lângă „Consistoriul din Blaj pentru a se obține „o copie” a tabloului lui David Ursu, existent acolo. Se mai prevedea un discurs pregătit de secția istorică și contribuția corului Seminarului Teologic și pedagogic local. Referiri există și în raportul lui T. Popovici, în care se prezintă programul corului: *Pe-al nostru steag, Sfântă zi, Dorul înstrăinatului, Cântec de război*. Consistoriul greco-catolic din Blaj informa Asociația culturală că profesorul de desen din Blaj, Flaviu C. Domșa, va copia în ulei portretul colonelului D. Ursu, aflat „în posesiunea internatului Vancean de băieți”. Copia urma a fi donată *Astrei*, deși în 29 februarie 1916, când portretul era gata, se preconiza ca cele 250 de coroane reprezentând contravaloarea sa să fie achitate din „Fundațiunea David Baron Urs de Margină”. Cu ocazia viitoarei manifestări comemorative, Ioan Lupaș a primit însărcinarea din partea secțiunii istorice de a rosti un discurs despre marele dispărut. Programul proiectatei comemorări, stabilite în detaliu în ședința comitetului din 8 aprilie 1916 este amânat pentru viitoarea adunare generală, care însă nu a mai avut loc.¹⁰

Depunerea spre păstrare temporară din cauza vitregiei vremurilor și, uneori, chiar donarea unor valori de interes patrimonial este des întâlnită în perioada

războiului. Acest fenomen a fost stimulat și de o circulară tipărită în 1916 în același sens. ¹¹ Lupta politică a dr. I. Rațiu a fost dusă mai departe de soția acestuia, Emilia Rațiu, atât prin ajutorarea ostașilor români de pe front ori răniți cu carte românească, cât și prin înțelegerea rolului educativ al Muzeului „Asociațiunii”. E. Rațiu cerea în 30 iunie 1915 adăpost în muzeul societății din Sibiu pentru colecția sa muzeală și arhivistică: corespondență către Emilia și Ioan Rațiu, memorii, articole de lege din 1860 și 1861, publicații referitoare la cunoscutul om politic (1867-1894, documente, actele fundațiunii I. Rațiu, acte referitoare la memorandum și diverse comemorări (1912-1913), fotografii, articole referitoare la dieta din Sibiu (1863), actele ziarului Tribuna, documente politice, concepte, un album al tinerelor slovace dăruit E. Rațiu, „o adresă de mai mulți metri lungime”, cărți, o țesătură națională ș.a. Prin donația din 1916 se înregistrează la muzeu „două tablouri, fotografii” de familie ale soților Rațiu, două fotografii ale fiicelor și corespondență familială de pe câmpul de luptă. Dar prima donație este de fapt un răspuns la apelul *Astrei*, decis în ședința comitetului din 6 noiembrie 1915 și a alteia din 1916, când i se pun acesteia la dispoziție: 112 scrisori din corespondența Emiliei Rațiu privind războiul (1914-1916) și peste 300 din perioada 1906-1908, 1911-1914. ¹²

Prin contribuția muzeului și a Anei Marienescu, soția cunoscutului om de cultură Atanasie Marienescu, este achiziționat cu 200 de coroane de la pictorul din Sibiu, D.N. Cabadaieff, ¹³ portretul ilustrului filolog.

Momentele tragice prin care treceau românii ardeleni impuneau și persoanelor private să soluționeze problema securității obiectelor din patrimoniul nostru cultural. O astfel de situație o reprezintă colecția de tablouri rămasă de la pictorul sibian Octavian Smighelschi, adăpostită, la rugămintea din 14 noiembrie 1916 adresată de soția pictorului, Pulcheria Smighelschi, în Muzeul *Astrei*. În 1917 această colecție este oferită spre vânzare „Asociațiunii”, depunându-se și catalogul colecției depozitate, dar lipsa fondurilor a împiedicat conducerea societății culturale s-o achiziționeze, lucru care va fi înfăptuit însă în 1920. ¹⁴

Înzestrarea cu picturi de valoare devine un fapt frecvent în viața acestei societăți, în special în anii 1916-1917, fiindcă apelul lui A. Bârseanu din anul precedent nu rămâne fără urmări. Profesorul și „publicistul” din Sibiu, Enea Hodoș, donează în 1916 muzelui 44 tablouri, fotografii, monede etc., din 3 colecții particulare și anume: din colecția proprie „8 tablouri, portrete și fotografii și 12 monede și alte obiecte vechi”; din colecția Simion Balint „două fotografii și 3 portrete”; din colecția Iosif Hodoș „o fotografie și 18 portrete”. ¹⁵ Galeria de portrete proiectată la Sibiu se îmbogățește în 1917 și cu tablourile familiei Andrei Mureșianu donate de către Reuniunea femeilor române pentru ajutorarea văduvelor sărace din Brașov și Săcele. Au fost donate: „5 tablouri, 2 busturi, 1 icoană veche cu Maica Domnului, 1 album și 1 album cu fotografii familiare și mai multe fotografii diferite”. ¹⁶ În acelaș an, A. Bârseanu aduce de la Brașov, dintre ele, 5 tablouri reprezentând familia A. Mureșianu (poetul în ultimii ani ai vieții, fiica poetului - Eleonora A. Mureșianu), mitropolitul A. Șaguna, episcopul I. Meșianu și două documente (1 extras de cununie și 1 act din 1843 semnat de Barbu Știrbei). ¹⁷

Ana Filip, fostă președintă a Reuniunii femeilor române din Abrud, va intra și ea în vederile conducerii muzeului, fiindcă „jertfele aduse pentru susținerea neamului” o înscriau între cei care vor figura în „galeria de portrete”. De aceea, Astra s-a adresat protopresbiterului din Brad, Vasile Damian, care-i trimite fotografia, necesară pentru biografie, indicând însă altă sursă. Este vorba de Laurențiu Pop, avocat din Abrud care, în 8 martie 1916, informa comitetul central că Ana Filip, născută Țepeș, a donat prin testament, „Casei Naționale”, 2000

coroane, reprezentând și taxa de membru fondator.¹⁸

În același mod se procură pentru calendar fotografiile lui Iacob Mureșianu și Ioan Rațiu din Blaj, utilizându-se de astă dată serviciile lui V. Suci din aceeași localitate.¹⁹

Revista societății face unele precizări asupra galeriei de pictură în anul 1916, după ce o pregătise pentru public încă în anul precedent: icoane, fotografiile bisericilor și alte obiecte de cult - în prima încăpere, tablouri semnate de M. Pop, I. Chidu, S. Albescu, „Roșu, A. Pop și A. Dörschlag” și „fragmente din industria artistică română” - în următoarea încăpere, diferite desene, un tablou al generalului Tr. Doda, fotografii de interes etnografic, minerale ș.a. - ultima încăpere, 7 tablouri ale pictorului M. Pop, fotografii și obiecte de ceramică românească - în holul clădirii Muzeului „Asociațiunii”.²⁰

Colaborator al muzeului în anii războiului trebuie să fi fost și pictorul N. Baci din Agîrbiciu, care, la rugămintea lui A. Bârseanu, acceptă să depună în 1916 3-4 tablouri: 2 cu teme religioase, 1 portret și 1 tablou după natură, deci cu puține elemente de identificare pentru noi. Tot el va dona 3 picturi în ulei și 1 desen în creion.²¹

În 1916 s-a obținut prin donații: tablourile lui Emanuil Gojdu, Ion Pușcariu, Simion Balint, Baronul Urs de Margina, Atanasie Marienescu, Ioan Al. Lăpădatu, George Dima și 32 fotografii de la Inea Hodoș, altele ale fondatorilor Ioan și Ecaterina Russu, precum și, prin achiziție, tabloul Sidoniei Munteanu. Apoi fotografii de la Andrei Mureșianu și tabloul fondatorului George Boeriu.²²

Muzeul Brukenthal, la care au fost consemnate valorile *Muzeului Astei* în 1950, deține la ora actuală tablouri în ulei și fotografii de interes pentru tema noastră, dar nu există referiri exacte pentru data intrării lor în muzeul creat de „Asociațiune”. Colecția de pictură deține tablourile: „Andrei Mureșianu” (Szemann, altul de Mișu Pop), „Andrei Șaguna” (anonim, B.N.Cabadaeff), „Timotei Cipariu” (M. Pop), „Andrei Bârseanu” (Ilie Chidu), „Elena Mureșianu” (Sava Albescu), „Samuil Vulcan” (Lucaci Covaci), „Mihai Pavel”, episcop gr. cat. (L. Covaci), „Manuil Gojdu” (anonim), „Vasile Stroescu”, „Iosif Sterca-Șuluțiu”, „Ioan Micu Moldovan”, „Constantin D. Aricescu”, „Vasile Alecsandri”, „Gheorghe Lazăr” (toate de M. Pop), „Baronul Ursu” (Flaviu Domșa), protoprezbiterul Petru Pipoș și soția (ambele cu autori anonimi), „Ilie Măcelariu” (Constantin Georgescu), „Aaron Maior” (I. Chidu), „Vasile Goldiș” (Al. Steriadi), „Ladislau Pop” (anonim), „Gheorghe Barițiu” (anonim), „Iacob Bologa” (anonim), „Visarion Roman” (anonim).²³

• Optimismul românilor ardeleni și încrederea într-un viitor românesc al Transilvaniei i-au determinat să continue și în anii 1914-1918 înzestrarea muzeului prin achiziții și donații cu obiecte dintre cele mai felurite, unele de rezonanță istorică altele deosebit de interesante pentru zona locală: steagul companiei 12 din regimentul românesc I de graniță (protopopul Grigore Mănuilă din Tohanul Vechi), un steag vechi (protopopul gr.-cat. Moise Brumboiu din Brașov), 4 icoane din biserica gr. cat. din Sebeșul de Jos, sigiliul expoziției Astei din 1881 (I. Candrea), un sigiliu din 1850 (cântărețul Alexe Pop), „Un triptichon bizantin” de la sfârșitul sec. XV-lea începutul sec. XVI-lea (achiziție din Viena prin Al. S. Iorga), monede, medalia comemorativă „Totul pentru națiune. 7 mai 1894” (Catinca Bârseanu), obiecte etnografice (Romul Vuia, Al. S. Iorga, Maria Krausz, „soție de maior din Sibiu” ș. a.), „hârburi romane din Egipt” (Vasile Ciobanu, preot militar) etc. Nicolae Marcu depune spre păstrare medalia primită în 1881 la expoziția *Astei* pentru „o tapiserie artistică”, iar Petre Sîntion „originalul aparatului său patentat de calculare al intereselor”.²⁴

Muzeului i se fac donații în bani: Alexandru Lupu din Viena (20 coroane) - 1914, Teodor Mihail din Dej (1000) - 1915, băncile „Avrigeana” Avrig (10), „Lucefărul” Vîrșet (30), „Mureșana” Reghin /30), „Ardeleana” Orăștie (200), „Someșana” Dej (1000) - 1915, „Corvineana” Hunedoara (50), „Albina” Sibiu (500), A. Frâncu din Cluj (o acțiune) - 1918 etc.²⁵

Revista Transilvania înțelegea, ca un reflex al modului de activizare a muzeului, că problemele de muzeografie și de istorie a artei românești sau străine nu puteau lipsi, ba, mai mult, aveau și o misiune de educație, de trezire a mândriei pentru arta proprie, tradițională.²⁶

Tezaurul documentar e completat în 1916 de militantul astrist din Alba Iulia, avocatul Rubin Pațiția, care depunea „spre păstrare” 27 scrisori referitoare la evenimintele din 1848-1849²⁷ și în anul următor de Th. Păcățeanu prin: documente despre procesul memorandumului primite de la I. Rațiu, ordine confidențiale de pe vremea cenzurii, volumul „Descrierea Columnei” tradus din italiană de preotul Vasile Turturean, trei documente istorice traduse în românește de Gavril Hango, patru „documente istorice de D. Ioanovici” și poezii și scrisori de la ostașii de pe front. Istoricul român a făcut și donații de cărți și reviste (*Telegraful Român* din anii 1901-1917 și alte 298 publicații în limbile română, germană și maghiară.²⁸

Tot spre păstrare depune în 1917 I. Lupaș o colecție de documente de la Gherasim Adamovici (1788-1796),²⁹ după ce în anul anterior Reuniunea română de agricultură din Sibiu procedase similar cu colecția sa etnografică înregistrată la „Asociațiune” „ca depozit permanent” (206 obiecte).³⁰ Donații demne de amintit mai sunt: două documente despre tribunul I. Ciurilean de către parohul I. Tamaș din Ciurila, 224 fotografii de la mai mulți donatori, „2 cărți vechi bisericești, cu text slavon, scris cu mâna, legate cu păreți tari și 2 păreți vechi, în care se află 2 foi cuprinzând evangheliile și epistole de-ale apostolilor” de către parohul Emil Bran din Dragomirești, un autograf al lui Avram Iancu (1914), un document din 1787 (1915), un caiet cu poezii din „America și Galiția”, de către Iacob Lucaciu din Mîndra (1916), documente istorice de la Teodor Păcățeanu.³¹ *Astra* își propune după moartea lui I. Mureșianu din Blaj în 1917 să-i „adune manuscrisele, să dea publicității întregul lui rămas artistic” și să continue pe teren culegerea „melodiilor populare, armonizându-le și creând pe temelia lor opere artistice de valoare”³²

Anul de răscruce 1918 consemnează depunerea în biblioteca *Astrei* a biografiei mitropolitului Ioan Mețianu de către Th. Păcățeanu până la tipărirea ei și a manuscrisului „Mitropolitului Andrei Șaguna” de către I. Lupaș. Alte două lucrări de istorie românească, „Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul până în sec. al XVIII-lea” și „Monografia comunei Bobilna” sunt trimise spre publicare de Șt. Meteș și, respectiv, parohul Liviu Iancu din Zăbrani. Muzeul este un loc de refugiu și pentru lucrări literare cum a fost cazul manuscrisului „Arhangheli” de I. Agârbiceanu, deus tot de I. Lupaș.³³

Tot donațiile au sporit fondul de carte de la 9345 volume în 1914, la 22.158 volume în 1918, fără a mai pune la socoteală și periodicele. Nu lipsesc generoșii intelectuali (Al. Marienescu, I. Lupaș, Th. Păcățeanu, O. Ghibu ș.a.), gimnaziile românești ca cele din Beiuș, Blaj și Năsăud, Librăria Seminarului teologic gr. cat. din Blaj, Institutul pedagogic teologic ortodox din Arad ș.a.³⁴

Concentrarea unui mare număr de documente și obiecte de valoare istorică națională în Muzeul „Asociațiunii” și cărți de patrimoniu, a fost un proces neîntrerupt pe care războiul nu numai că nu l-a putut diminua dar, uneori, a creat situații care au dus la diversificarea și înmulțirea colecțiilor sale.

Înainte de a reveni asupra acestui aspect să urmărim și concepția societății sibiene în privința patrimoniului național românesc din Transilvania. Chiar dacă

în jurul anului 1900, cel puțin la români, nu se ajunsese la ideea concentrării tuturor valorilor arhivistice și muzeale în muzee naționale ori la asigurarea securității lor, cel puțin parțial, prin inventariere oficială, existau totuși tendințe evidente spre concentrarea și protejarea obiectelor importante.

Nu vom stăruii asupra nenumăratelor donații făcute într-o jumătate de secol, o perioadă relativ scurtă dar plină de consecințe fericite pentru patrimoniul muzeal românesc și vom arunca o privire asupra unei corespondențe semnificative pentru cele susținute până aici. *Astra* transmite în 17 martie 1917 consistoarelor gr. ort. și gr. cat. din Transilvania rugămintea și sugestia, totodată, de a se lua măsuri drastice pentru ca hemoragia obiectelor de preț din bisericile românești să fie stăvilită și, dacă se ajunge la un acord, să fie concentrate și păstrate în muzeul de la Sibiu, considerat, în general, ca un muzeu românesc național. Cităm din procesul verbal al ședinței comitetului central din 5 aprilie 1917: „cu data de 4/17 martie a.c. a adresat mitropoliților noștri o reprezentațiune, în care arată că o mulțime de obiecte de preț din bisericile noastre au ajuns și ajung în mâini nechemate și roagă căpeteniile noastre bisericesti să ia cât mai curând măsurile de lipsă pentru curmarea acestui rău și, eventual, să încredințeze acele obiecte pentru păstrare și îngrijire muzeului <<Asociațiunii>> noastre.”³⁵ Consistoriul arhiepiscopal gr. cat. din Blaj denotă prin răspunsul său, pe de o parte, o anumită iritare, cauzată de un cunoscut spirit conservator și exclusivist blăjan, iar pe de altă parte, „nedumerirea” sa asupra ideii adunării sub pavilionul muzeului sibian a valorilor culturale, majoritatea nelaice, când ele s-ar putea conserva „mai bine și mai sigur” la persoane izolate ori biserici și mai mult, „ar fi chiar în interesul bisericii ca ele să se adune într-un loc”. Resimțim aici și experiența milenară acumulată de poporul român, atât de mult vitregit în destinul său, în creațiile sale culturale de valorile multor seminții.

³⁶ Consistoriul din Blaj aștepta argumente din partea *Astrei* la scrisoarea sa, care, din păcate, nu s-a păstrat. La începutul lunii aprilie răspund consistoarele din Alba-Iulia și Oradea, dar nepăstrându-se corespondența respectivă și nefiind nici discutată în ședințele comitetului central, bănuim că s-au situat pe aceeași linie.³⁷

Cel puțin pentru anii 1914-1918 concepția „Asociațiunii” nu avea sorți de a fi aplicată ori cel puțin împărtășită de autoritățile cultelor românești și nici nu ar fi fost indicată o asemenea concentrare de valori, căci dispersarea lor naturală împiedică luarea unor măsuri radicale antiromânești și pe această linie. Ideea artistică, în sine, conține un element de devansare a rigidității, conservatorismului și indiferentismului epocii, dar ea n-a prins viață nici măcar în perioada interbelică când era mai multă nevoie. Oricum, această idee rămâne una notabilă, de referință pentru epoca următoare, când apropierea frontului a impus luarea unor măsuri speciale pentru protejarea valorilor muzeale ori arhivistice. Muzeul „Asociațiunii” a fost inaugurat în 1905 și îmbogățit mereu, dar încă din primii ani de existență a acestei societăți culturale printre donații s-au aflat și obiecte și documente de certă valoare istorică. În 18 noiembrie 1916, după bombardamentul din 1 aprilie, când muzeul a suferit pagube, s-a dezbătut în comitet consecințele posibile ale apropierei frontului, printre alte măsuri luate semnalăm și dispoziția dată bibliotecarului și custodelui muzeului, I. Banciu, ca „o parte a obiectelor și actelor mai însemnate din arhiva veche și nouă a <<Asociațiunii>> să fie trimisă la Budapesta”, unde să fie depusă „spre păstrare la vreo instituție publică sau în alt loc sigur de acolo”, restul obiectelor urmând a rămâne în muzeu. Se aveau în vedere: „documente istorice, manuscrise, testamentele și actele fundațiilor”³⁸ În acest scop înaintează în 17 septembrie 1916 Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice de la Budapesta cererea de a se asigura colecțiilor *Astrei* un spațiu spre depozitare.³⁹ În urma unor aranjamente neînregistrate în procesele verbale ale

ședințelor comitetului central sunt predate comisarului militar dr. Gagyi Jenő, 3 lăzi cu „diferite lucruri de valoare mai mare ale <<Asociațiunii>> și cu documentele esențiale ale activității ei. Este vorba de: „Actele fundațiilor” date în administrare, procesele verbale originale ale adunărilor generale și ale ședințelor Comitetului central din anii 1901- 1916, „protocoale referitoare la administrația de casă”, „toate epistolele primite... de la domnul Vasile Stroiescu”. Se decisese că aceste materiale să fie adăpostite provizoriu însă la Arhivele Statului din Budapesta. „Partea cea mai mare a obiectelor și actelor” urmau să rămână în clădirea muzeului. ⁴⁰ Nu mai cunoaștem amănunte asupra perindării coletelor societății de pe Cibin, cert este că după o perioadă când nu se mai știa nimic despre ele, în 4 decembrie 1916 I. Fekete Negruțiu din Blaj scrie următoarele: „Cu multă bucurie vă comunic că cele două lăzi cu actele <<Asociațiunii>> le-am aflat eu în magazinul din Kecskemét. Am făcut pașii necesari să fie expediate la Oradea Mare, unde le va primi și îngriji dl. viceprezident dr. Vasile Suciuc”. Neputându-se ști dacă aceste cutii sunt dintre cele trei predate comisarului maghiar sau cele cu cărți trimise în Bucovina ori la București este însărcinat casierul cu verificarea și aducerea lor la Sibiu. ⁴¹

În urma unei călătorii la Budapesta pentru depistarea materialelor dispărute, I. Banciu constată că cele două colete găsite de vicepreședintele Astrei conțin întradevăr valorile căutate și se găsesc în palatul episcopal gr. cat. din Oradea: al treilea colet a ajuns la *Muzeul Național Maghiar*, iar corespondența filantropului Stroescu s-a „refugiat” la Ministerul de Interne. V. Suciuc a preluat responsabilitatea aducerii obiectelor și documentelor la Blaj, despre care se spunea: „obiectele trimise toate sunt în ființă, nepunându-i-se nici o greutate la readucerea lor acasă”. „Efectele și valorile Asociațiunii, menționează tot I. Banciu, în 1 martie 1917, fiind cu ale <<Albinei>> laolaltă s-au adus la Sibiu. ⁴² Dar nu toate, fiindcă o parte din actele privind fundațiile și procesele verbale ale comitetului central sunt aduse de I. Banciu în urma călătoriei din 20-30 martie 1917 la Oradea și Budapesta. V. Suciuc a returnat muzeului la sfârșitul lunii iulie 1917 „2 lăzi cu diferite obiecte și acte păstrate la Oradea. În 28 iulie se decide de către Comitetul *Astrei* ca I. Banciu să predea comisarului J. Gagyi o scrisoare prin care se cere restituirea corespondenței Stroescu cerută „Asociațiunii” oficial în septembrie 1916 „și întrucât cercurile oficiale ar mai avea trebuință de acele scrisori, să se îngrijească de facerea unor copii autenticate... ⁴⁴

Comemorarea unor personalități s-a mai făcut și pe calea experimentată deja a unor monumente. Monumentul preconizat a se ridica în cinstea lui Aurel Vlaicu părea a avea șansa în anii războiului, când colecta *Astrei* se cifra (1914) la 3.948,56 coroane, a Băncii „Ardeleana” la 2755,32 coroane, iar a ziarului Românul din Arad aproximativ la 12.000 coroane. Ziarul arădean nu a răspuns însă invitației de a preda suma spre administrare societății sibiene, care intenționa să facă o comandă sculptorului din București, Cornel Medrea, cu care tratativele era înaintate. C. Medrea executase deja schița monumentului, dar respingea ideea organizării unui concurs. ⁴⁵

Deși în secolul trecut în Transilvania era mai apreciat Vasile Alecsandri, remarcăm o anumită modificare de poziție la aniversarea lui Mihail Eminescu, Conducerea „Asociațiunii” aprobă în 13 iunie 1914 ca despărțămintele să organizeze „serbări culturale” prilejuite de împlinirea a 25 de ani de la moartea poetului. Se preconizează la Sibiu, în sala de festivități, „o conferință scurtă, cântece și declamări”. ⁴⁶

Același spirit de redeştere națională îl întâlnim în rândurile dedicate memoriei lui Gh. Lazăr, surghiunit de „răutatea vremurilor și prostia oamenilor” dar și de „coteria ignoranților” ca un element inoportun, dincolo de Carpați, acolo

unde „a îndeplinit o importantă operă de educație și de prefacere a sufletului național, rebegit de influența culturii fanariote”. Apreciat ca „deșteptătorul conștiinței naționale și întemeietorul școalelor românești din Principate” și devenit astfel „un apostol al neamului”, feciorul de țăran din Avrig a răspândit noul curent cultural” ca o ploaie binefăcătoare peste tot pământul locuit de români, înviorându-l din amorțea de veacuri și punându-l pe cărările sigure ale progresului”.⁴⁷

În unele situații despărțămintele luau singure inițiativa omagierii unor personalități locale sau a acelor care au făcut sacrificii pentru obștea românească. Direcțiunea despărțământului Brad a organizat în cadrul adunării generale din 12 iulie 1916 un parastas și „un festival cu un frumos program în amintirea familiei Ioan și Catalina Rusu, întemeietorii unei fundații de 40.000 coroane. Cuvântarea conducătorului acestui despărțământ, I Radu, a fost tipărită în Revista „Asociațiunii”, prin decizia din 28 iulie 1917 a comitetului central, ca o succintă biografie a generoșilor donatori.⁴⁸

Materialele publicate deveneau implicit materialele de propagandă prin comemorările urmărite și evocate cu un patriotism nedisimulat. Astfel, figura lui Simion Bărnuțiu îi revenea spre o prezentare largă publicului românesc lui Ghiță Pop, publicist, care urma a fi recompensat din fondul „Nicolae Densușianu”.⁴⁹

Gheorghe Șincai și Andrei Mureșianu au fost omagiați în 1916, când se serba centenarul lor. O veche datorie față de memoria lui Gh. Șincai era tipărirea cronicii lui „după originalul care se păstrează în biblioteca Universității din Cluj” și găsierea mormântului „uitat și părăsit”.⁵⁰

Câțiva intelectuali de seamă puteau susține conferințe de înalt nivel în despărțământul Sibiu comparativ cu celelalte despărțăminte. Tematica era aleasă de așa manieră încât să suscite un real interes auditoriului românesc din localitate. Ultimele conferințe au avut loc de fapt în 1914, până la declanșarea războiului și anume: *Istoria românilor de la unirea Principatelor până astăzi* (dr. Ioan Ursu), *Cultura ardeleană în jumătatea a doua a veacului al XIX-lea* (Ion Agârbiceanu), *Istoria românilor din Ungaria de la 1848 până în zilele noastre* (dr. Silviu Dragomir), *Istoria românilor din Bucovina și Basarabia* (dr. Iancu Nistor), *Cultura românească în veacul al XIX-lea* (Simion Mehedinți), *Filologia românească de la școala latinistă până astăzi* (dr. M. Drăgan), *Istoria artelor la români în ultimii 50 de ani* (Al. Tzigara - Samurcaș) ș.a.⁵¹

Fiindcă unii dintre foștii donatori se descurcau greu în acei ani, președintele societății culturale propune în 1916 ca o parte a premiului „Andrei Mureșianu” și anume 465,83 coroane să fie atribuit Reuniunii femeilor văduve din Brașov și Săcele, care a asigurat înmormântarea Susanei Mureșanu.⁵²

Decesul membrilor ei, a personalităților românești este relevat de documentele păstrate între care numeroase necrologe și scrisori trimise „Asociațiunii” de familiile îndoliolate. Aceste ecouri ale colaborării cu cea mai de seamă societate culturală românească din imperiu ilustrau țesătura fină și durabilă a comuniunii națiunii românești din Transilvania cu ideea libertății și unității naționale prin Astra și P. N. R. Se stabileau, de la caz la caz, măsurile adecvate: telegrame sau scrisori de condoleanțe, momente de reculegere, drapelul în bernă, mențiuni sau articole în revista proprie, participarea la funeralii. Implicațiile naționale ale influenței „Asociațiunii” vor fi mai limpezi dacă vom enumera cel puțin câțiva din cei care au servit-o, servind implicit nmațiunea: *Ioan Mihalyi din Gherla, membru al secțiunii istorice și etnografice - 1914*, George Berban, „mare proprietar în Ghiled, deputat congressional și deputat al sinodului eparhial din Caransebeș, consilier regal, membru fondator al Asociațiunii și director al despărțământului Ciacova”, Samuil Poruțiu din Bistrița, consilier ministerial și

membru fondator, George Șerb de Cuvin din Budapesta, consilier aulic, membru fondator al Muzeului „Asociațiunii” și membru pe viață - 1915, Ioan Meșianu, din Sibiu, mitropolit, Vasile Hossu din Gherla, episcop, Ioan Popp din Sibiu, medic-colonel, membru al secțiunii medicale și membru pe viață - 1916, dr. Ioan Rațiu - din Blaj, profesor, Vasile Mica din Odorhei, proprietar și membru fondator, Emil Babeș din Budapesta, avocat și membru fondator - 1917, David Candian, director de mine la Bucium și membru pe viață, Andrei Cosma, directorul Băncii „Silvania” și al despărțământului Șimleu, Alexandru Lebu, mare proprietar din Sibiu și membru fondator al *Astreii* și al Muzeului ei - 1918.⁵³

Singura, cu putere de evocare a unor evenimente esențiale sau detalii din trecut, alături împreună, întruchipând esența doleanțelor naționale, exponatele muzeului din Sibiu au glăsuț într-o limbă cunoscută numai de români celor mulți veniți din România la Sibiu (1905) sau mergând spre Blaj (1911). Discuțiile politice aprinse din acele clipe se pierdeau în vraja frumosului artistic cultivat de *Astra* ca o tonalitate a demnității naționale. Mai mult, *Astra* acordă muzeului acele valențe politice pentru care a fost construit. Fiecare ștand, fiecare exponat, fiecare expoziție înglobau o idee precisă, trasa o perspectivă clară cu sprijinul retrospectivei profund naționale. Etnografia și istoria slujeau în mod obiectiv cunoașterii celui național prin reluarea și asimilarea trecutului, acumulând energiile ascunse pentru îndeplinirea viitorului destin. Se întrevedea reacția lentă, de neoprit, degajată de portretele și biografiile marilor patrioți români, de publicare și interpretarea documentului istoric, de acțiunea de adunare și salvare a tot ceea ce geniul românesc popular sau cult fusese capabil.

Un muzeu ardelean românesc în condițiile dualismului, ridicat tocmai la Sibiu, de unde se privea lesne și cu temeii la ajutorul fraților liberi, întrunea toate azeziunile, astfel că muzeul maghiar de la Cluj nu-și putea permite să reprezinte altceva decât o minoritate etnică transilvăneană, incapabilă să asimileze o națiune de tradiție cum erau românii, cu toate milioanele de forinți aur investite în deznaționalizare.

Născută din dorința și aspirațiile românești pentru cultură românească unică în jurul Carpaților, *Astra* și-a dezvoltat sieși, tuturor românilor, dar și dușmanilor ei politici potențiale extraordinare ale trunchiului masiv al națiunii române care era în primul rând țărănimea, exprimată și reprezentată în cultură cu destulă fidelitate de intelectualitatea burgheză laică și ecleziastică. Fiecare idee materializată a „Asociațiunii”, urmărită îndeaproape de autorități, fiecare gest, fiecare reușită sau chiar intenție trădau gândirea sintetică a două milenii de zbucium pentru pregătirea contopirii naționale: la început prin aleasă cultură comună, apoi prin dispariția granițelor artificiale.

NOTE

¹ Arhivele Statului Sibiu, fond *Astra*, doc. nr. 130/1868; 333/1868, f. 74-86; 226/1868, f. 8; 233/1869, f. 11-13; 225/1869, f. 12-13; 280/1869, f. 73; 5, 70, 122, 138/1870; 61/1870, f. 62; 137/1870, f. 112-113; 225/1870, f. 5-6; 239/1870, f. 24-25; 495/1873; 141/1874; 196/1874, f. 69; 106/1875, f. 74-75; 154, 216-217, 261, 335/1876; 171/1876, f. 13-16; 236/1876, f. 20-21; 296/1876, f. 51-52; 328/1876, f. 8-10; 255/1869, f. 8-9; 267/1869, p. 65; 194/1885; rev. *Transilvania*, anul III, 1870, nr. 15 din 10 aug. 1870, p. 181-187; nr. 16 din 15 aug. 1870, p. 193-194; anul IX 1876, nr. 13 din 1 iunie 1876, p. 155; nr. 16 din 15 august 1876, p. 189. Pentru fondul *Astra*, nu vom mai menționa Arhivele Statului Sibiu.

² Fd. *Astra*, doc. nr. 367/1893, f. 66; 452/1893; rev. *Transilvania*, anul XXIV, nr. 9 din 15 iulie

1893., p. 285, 295; nr. 11 din 15 aug. 1893. p. 371. Dorin Goția, *Contribuția Astei la dezvoltarea interferențelor culturale româno-austriace și româno-germane* (1861-1918), în Marisia, Tg. Mureș, 1979, IX, p. 291.

³ Fd. Astra, reg. nr. 8, f. 33.

⁴ *Ibidem*, doc. nr. 578/1915-proces-verbal din 9 iunie 1915, f. 79-80.

⁵ *Ibid.*, doc. 1024/1915, 1042/1915-pr. verb. din 6 nov. 1915, f. 173-174; Andrei Bârseanu, Romul Simu, *Apel*, în rev. *Transilvania* anul XLI, 1915, nr. 7-12, p. 212; *Galeria de portrete*, anul XLII, 1916, nr. 1-6, p. 76, 79; nr. 7-12, p. 108-109; anul L, 1919, nr. 1-12, p. 15 *Vezi și* Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române, doc. nr. V-740/1916 (4890/1916). Astra cerea portretele lui Andrei Șaguna și ale fondatorilor „Andronic și Hagi Constantin Pop, precum și obiecte de-ale dânilor vrednice de a fi expuse (scrisori, diplome, carnete, fotografii etc.)”. O notă adăugată ne face să credem că s-au trimis unele reproduceri: A. Șaguna (1850x120), V. Moga, H. C. Pop, Andronic și „dr. Avram Mihaiu” (toate 75x55).

⁶ Fd. Astra, doc. nr. 709/1916; 732/1916 - pr. verb. din 3 aug. 1916, f. 143; reg. nr. 10, f. 124.

⁷ *Ibidem*, doc. nr. 422/1916. Ilustrată înfățișând pe împărat și pe Hindenburg, atașată la acest document și consultată de noi anterior este astăzi dispărută din fond, lipsă menționată în registrul de evidență al sălii de studiu la nr. 5/1982.

⁸ *Ibid.*, doc. nr. 696/1916 - pr. verb. din 15 iulie 1916, f. 137-138.

⁹ *Ibid.*, doc. nr. 1645/1914 - pr. verb. din 22 aug. 1914, f. 117-118.

¹⁰ *Ibid.*, doc. nr. /184/1916 - pr. verb. din 10 febr. 1916, f. 15; 321/1916 - pr. verb. din 11 mart. 1916, f. 35; 512/1916 - pr. verb. din 13 mai 1916, f. 79; 400/1916 - pr. verb. din 8 apr. 1916, f. 59-60; 900/1916, f. 17-18; 903/1916 - pr. verb. din 23 dec. 1916, f. 189; reg. nr. 10, f. 145, 149, 151, 160, 168, 164, 170, 174; nr. p. 42; *În amintirea baronului David Urs de Margina*, în rev. *Transilvania* 1916, nr. 1-6, p. 76; nr. 7-12, p. 108. *Vezi la p. 79* alte tablouri de personalități, donate.

¹¹ Fd. Astra, doc. nr. 615/1916 - pr. verb. din 22 iunie 1916, f. 125

¹² *Ibidem*, doc. nr. 591/1915; 1649/1915 - pr. verb. din 10 iulie 1915, f. 103-104; 1287/1915; 615/1916 - pr. verb. din 22 iulie 1916, f. 125 696/1916 - pr. verb. din 15 iulie 1916, f. 138; reg. nr. 10, f. 160, 167, 196.

¹³ *Ibid.*, doc. nr. 696/1916, f. 138; reg. nr. 10, f. 168.

¹⁴ *Ibid.*, doc. nr. 903/1916, f. 364; 777/1947 - pr. verb. din 5 apr. 1917, p. 77; 919/1917 - pr. verb. din 12 mai 1917, p. 115 - 117; reg. nr. 10, f. 221, 227, 233; rev. *Transilvania*, 1918, nr. 1-12, p. 5. Ioan Mușlea, *Muzeul Astei*, în rev. *Transilvania*, anul 73, 1942, nr. 2 - 3, p. 133.

¹⁵ Fd. Astra, doc. nr. 321/1916 - pr. verb. din 11 martie 1916, f. 51, 52. O parte din fotografiile aflate la *Muzeul Brukenthal* și provenind de la *Astrase* referă la personalități. *Comform. Muzeul Brukenthal*, Secția de istorie, *Colecția de fotografii documentare*, nr. inv.: 18653 - 18657, 18959 - 18994, 21873 - 21876, 22013, 22024 - 22026, 22085, 22115, 22125, 22129, 22150, 22163, 29891 - 29892, 30152, 30230, 31830, 31917, 31918. Se mai pot consulta fotografiile deținute de *Biblioteca „Astra”* și publicațiile acesteia: *Compozitori și oameni de teatru* (Sibiu, 1970), *Personalități Transilvănene* (Sibiu, 1971), *Colaboratorii „Lucațărul”* (Sibiu, 1972), *Personalități feminine* (Sibiu, 1975), s.a.

¹⁶ Fd. Astra, doc. nr. 1107/1917 - pr. verb. din 5 iulie 1917, p. 200 - 201. Premiul Andrei Mureșanu, în rev. *Transilvania*, 1971, nr. 1-6, p. 93; 1918, nr. 1-12, p.6,9.

¹⁷ *Ibidem*, doc. nr. 1312/1917 - pr. verb. din 8 sept. 1917, p. 267-268.

¹⁸ *Ibid.*, doc. nr. 321/1916, f. 51; 1398/1917; reg. nr. 11, f. 5.

¹⁹ FD. Astra, doc. nr. 1415/1917. Revista menționează comemorare a profesorului I. Rațiu și I. Mureșianu în *Anuarul institutelor de învățământ din Balazsfalava* (Blaj).... pe anul Școlastic 1916-17..... Cf. rev. *Transilvania*, 1917, nr. 7-12, p. 175 și fotografia lui Emanoil Ungureanu se obține prin bunăvoința lui V. Goldiș, Cf. doc. nr. 1444, 1454/1917. În 1915 conducerea societății se adresează memeiilor fundației E. Gojdu, căreia, îi solicită un tablou, probabil al întemeietorului. Cf. reg. nr. 10, f. 113.

²⁰ *Rev. Transilvania*, anul XLVII, 1916, nr. 7-12, p. 111. În 1915 i-a cheltuit și suma de 445,70 coroane pentru înrămarea a 56 tablouri și a 88 fotografii. I. Banciu a preluat responsabilitatea muzeului în 1915, când s-a ales și o comisie compusă din N. Togan, G. Precup, dr. N. Bălan care să-l sprijine în

„organizarea și înzestrarea muzeului”. Cf. rev. *Transilvania*, p. 105.

²¹ FD. Astra, doc. nr. 512/1916 - pr. verb. din 13 mar. 1916, nr. 1-6, p. 79. Legături cu Astra a avut și pictorul S. Albescu din Sibiu, care, în 1914, solicită spațiu pentru un atelier de pictură. Cf. reg. nr. 10, f. 156. De la pictorul I. Băleanu din Jicin (Boemia) se primește informația ca fratele său Vasile Băleanu, bursier al societății din Sibiu, a căzut pe câmpul de luptă în 24 martie 1915 (f. reg. nr. 10, f. 118. Să mai adăugăm și donația pictorului I. Chidu din 1916, compusă din 3 picturi în ulei, 4 acoarele, 16 desene în creion, (f. reg. nr. 34, p. 10; rev. *Transilvania*, 1916, nr. 1-6, p. 79).

²² Rev. *Transilvania*, 1916, nr. 1-6, p. 79, 1917, nr. 7-12, p. 107-108, 1918, nr. 1-12, p. 5.

²³ *Muzeul Brukenthal*, Sibiu, *Secția pictură*, rev. inv. al colecției de pictură, p. 77-87, 100, 134. O parte a tablourilor de interes pentru noi au încă autorul anonim sau personajul neidentificat, ca să exemplificăm, amintim tabloul unui general semnat de M. Pop și o parte din tablourile colecției Smigelschi.

²⁴ Fd. Astra, doc. nr. 400/1914, f. 20; 661/1914, f. 30; 1502/1914, f. 75-76; 51/1915, f. 11-12; 189/1915, f. 24; 578/1915, f. 86; 46/1916, f. 13; 184/1916, f. 26; 321/1916, f. 52-53; 512/1916, f. 93; 838/1916, f. 166; 903/1916, f. 190; 453/1918, p. 62-63- procese verbale; 900/1916, p. 12; reg. nr. 33, p. 13, 188, 192-193; 34, p. 3-4, 37, 42, 88; *Muzeul Asociațiunii*, în rev. *Transilvania*, 1914, nr. 1-6, p. 240; nr. 10-12, p. 509 1915, nr. 1-6, p. 91; nr. 7-12, p. 108, 152; 1916, nr. 1-6, p. 104-105, 110-112, 1917, nr. 1-6, p. 95; nr. 7-12, p. 107-108, 173; 1981, nr. 1-2, p. 6-7.

²⁵ Fd. Astra, doc. nr. 661/1914, f. 30; 795/1914, 649/1915, f. 103; 708/1915, f. 52; 321/1916, f. 52; 1010/1918, p. 159; 1485/1918, p. 322-pr. verbale; 795/1914, reg. nr. 11, f. 49; 34, p. 44, 134, 189; *Contribuiri pentru muzeu*, în rev. *Transilvania*, 1915, nr. 1-6, p. 91-92; *Institutul „Albina” pentru „Asociațiune”*, p. 92-93; *Muzeul Asociațiunii*; 1916, nr. 1-6, p. 80; *Răscumpărări de feliicitări*, p. 81; *Contribuiri pe seama Muzeului „Asociațiunii”*, nr. 7-12, p. 172; 1917, nr. 7-12, p. 108, 173-174; 1918, nr. 1-12, p. 5; 1919, nr. 1-12, p. 22-23. Fd. Banca Albina, pr. verb. din 10 febr. 1914, pct. 49 (1000 coroane); 20 apr. 1915, pct. 52 (1000); 1 iunie 1915, pct. 88 (500 coroane - pt. înrămarea tabloului lui M. Pop); 12 oct. 1915, pct. 188 (1000); 17 apr. 1917, pct. 95 (1000); 19 iunie 1917, pct. 150.

²⁶ *Biserici de lemn* (Cojhocana) în rev. *Transilvania*, 1914, nr. 1, p. 37; *Ocupă a lui Mihai Viteazul*, p. 38; *Istoria literaturii noastre vechi. Cursuri populare* de Sextil Pușcariu, nr. 4, p. 128-144; nr. 5, p. 169-187; nr. 6, p. 216-233; nr. 7-9, p. 403; *Pictorul Gh. A. Matei*, nr. 4, p. 157; *Sculptorul C. Medrea*, nr. 4, p. 157; *Monumentul lui Vlaicu*, nr. 4, p. 159; nr. 5, p. 200; *Premiul A. Mureșanu*, nr. 2, p. 80; nr. 12, p. 405-407; nr. 4, p. 160. *Grigorescu apreciat în străinătate și Astra românească la expoziția din München*, nr. 5, p. 199; *Istoria Astei din Ardeal*, p. 200; *Expoziția tinerimii artistice*, p. 200.

²⁷ Fd. Astra, doc. nr. 321/1916-pr. verb. din 11 mart. 1916, f. 52; rev. *Transilvania*, 1917, nr. 7-12, p. 107. În revistă se precizează un număr de 32 de scrisori; de asemenea, 22 telegrame adresate comitetului expoziției din 1881, donate de Ioan Căndea. Pentru donația compozitorului Emil Montia, vezi reg. nr. 11 f. 107.

²⁸ Fd. Astra, doc. nr. 1388/1917-pr. verb. din 6 oct. 1917, p. 327-328; 1485/1918, pr. verb. din 23. nov. 1918, p. 322; reg. nr. 10, f. 250; 11, f. 42; rev. *Transilvania*, 1918, nr. 1-12, p. 21. Vezi și Mircea Avram, *Unitatea provinciilor românești în documentele Bibliotecii „Astra”*, în *Tribuna Sibiului* din 17 ian. 1970, p. 3. Majoritatea documentelor donate sau achiziționate se află la Biblioteca „Astra”.

²⁹ Fd. Astra, doc. nr. 880/1917, 919/1917, pr. verb. din 12 mai 1917, p. 118.

³⁰ *Ibidem*, doc. nr. 903/1916, pr. verb. din 23 dec. 1916, f. 189-190.

³¹ Fd. Astra, reg. nr. 9, f. 95; 33, p. 109; 10, f. 250; doc. nr. 51/1915, pr. verb. din 9 ian. 1915, f. 11; 732/1916, pr. verb. din 3 aug. 1916, f. 151.

³² Rev. *Transilvania*, 1917, nr. 1-6, p. 92.

³³ Fd. Astra, doc. nr. 402, 671, 889, 963, 1135, 1363, 1501/1918; 453/1918, pr. verb. din 9 febr. 1918, p. 63; 1141/1918, pr. verb. din 6 iunie 1918, p. 203-204; reg. nr. 11, f. 66, 71; Rev. *Transilvania* 1918, nr. 1-12, p. 20. În 1914 dr. M. Sturza înainta un manuscris. Cf. reg. nr. 10, f. 36.

³⁴ Fd. Astra, doc. nr. 171, 780/1914; 1502/1914; 1502/1914, f. 75; 649/1915, f. 108; 732/1916, f. 151-152; 1388/1917, p. 328; 1417/1917, p. 352;

1011/1918, p. 160; 1141/1918, p. 202; 1485/1918, p. 322; reg. nr. 10, f. 2; 11, f. 95, 98; 33, p. 13, 124, 191-192; 34, p. 38, 42; rev. *Transilvania*, 1915, nr. 1-6, p. 91; 1916, nr. 1-6, p. 78-79; nr. 7-12, p.

103-104; 1917, nr. 7-19, p. 107-108; 173-174; 1918; nr. 1-12, p. 4-5; 1919, nr. 1-12, p. 20-22. Ion Domșa, *Biblioteca Centrală a Asociațiunii (Astra)*, în anul 76, 1945, nr. 3-4, p. 53.

¹⁵ Fd. Astra, doc. nr. 777/1917, pr. verb. din 5 aprilie 1917, p. 75; reg. nr. 10, f. 113, 115, 216.

¹⁶ *Ibidem*, doc. nr. 919/1917, pr. verb. din 12 mai 1917, p. 114-115.

¹⁷ *Ibid.* reg. nr. 10, f. 221. Scrisoarea nici măcar nu e discutată de Consistoriul Sibiu. Cf. Arhiva Arhiepiscopiei ortodoxe române din Sibiu, doc. nr. III. 155/1917 (1640/1917).

¹⁸ Fd. Astra, doc. nr. 784, verb. din 29 aug. 1916, f. 155; 838/1916, pr. verb. din 18 nov. 1916, f. 157; *Dispoziții în timpul stării excepționale*, în rev. *Transilvania*, 1916, nr. 7-12, p. 171.

¹⁹ Fd. Astra, doc. nr. 784/1916, f. 155-156. Petiția a fost trimisă de, V.Suciu, aflat la Oradea, pentru a o expedia de acolo ministerului. În 7 octombrie aduce la cunoștință comitetul central că a primit aviz favorabil. Cf. f. 155. Într-o altă corespondență cu nr. 131/1916 de astă dată adresată direct celor din Sibiu, ministerul confirmă că acceptă ca pe durata războiului colecțiile *Astreii* să fie adăpostite în *Muzeul Național Maghiar* din Budapesta. Cf. doc. nr. 903/1916, f. 188; reg. nr. 10, f. 79.

²⁰ *Ibidem*, doc. nr. 838/1916, f. 156-158; reg. nr. 10, f. 177; rev. *Transilvania*, 1916, nr. 7-12, p. 171. V. Stroescu, mare proprietar și patriot din Basarabia, cunoscut la Sibiu, pentru donațiile însemnate făcute *Astreii*. Lui Jenő Gagy de Edéd și dr. Schmidt Tibold li se transmiteau la începutul anului cărți din colecția „*Biblioteca populară a Asociațiunii*”, „ca unor domni ce se ocupă de scrisul românesc și chiar scriu în românește”. Cf. doc. nr. 184/1916, pr. verb. din 10 febr. 1916, f. 27. Același comisar maghiar va transporta o parte a obiectelor lui Oct. C. Taslăuanu „puse sub sechiestru judecătoresc”. Cf. doc. nr. 903/1916, f. 193. Numele său revine în 1917: „Eugen Gagy de Edéd, Societăți Maghiare din Istorie” din Budapesta. Cf. doc. nr. 590/1917. Vezi și rev. *Transilvania*, anul XLII, 1911, nr. 1, p. 38-61; nr. 2, p. 147-171; nr. 3, p. 265-295; anul XLIII, 1912, nr. 1-2, p. 147-152; doc. nr. 825/1911; reg. nr. 11, f. 2,7.

²¹ Fd. Astra, doc. nr. 863/1916; 903/1916, f.91.

²² *Ibidem*, doc. nr. 590/1917 - pr. verb. din 1 martie 1917, p. 52-54. I. Bănicu efectuase între 17-22 ianuarie 1916 o „călătorie de studii pentru cercetarea muzeelor, bibliotecilor și arhivelor” din Budapesta. Cf. doc. nr. 184/1916 - pr. verb. din 10 februarie, 1916, f. 27. Pentru arhiva Băncii „Albina” transportată la Budapesta vezi și A.S.S.f.d. *Banca „Albina”*, pr. verb. 1916, pct. 156-159, 169, 172; corespondență nr. 2. a. Ioan Lupșa, *Istoria Băncii „Albina” din Sibiu 1872-1947. Scrierea comemorativă*, MS., p. 82-85.

²³ Fd. Astra, doc. nr. 747, 749/1917; 777/1917, p. 82-83, 88. Au fost aduse o parte fundațiilor: Nicolae și Cornelia Rusu, Sidonia Muntean, Grigore Sândeau, George Filepp, Teodor Sandu, dr. George și Ana Anca. Restul materialelor urmau a fi aduse ulterior.

²⁴ *Ibidem* doc. nr. 1214/1917-pr. verb. din 28 iulie 1917, p. 255-256; reg. nr. 10, f. 240, 242.

²⁵ *Ibid.*, doc. nr. 959/1914 - pr. verb. din 11 aprilie 1914, f. 37; 1019/1914; 1056/1914 - pr. verb. din 9 mai 1914, f. 5253; 1358, 1452/1914; 1503/1914 - pr. verb. din 22 aug. 1914, f. 118; 1025/1915, f. 30; reg. nr. 10, f.20, 23-25, 30, 41, 46, 48; 33, p. 151. *Monumentul lui Vlaicu*, în rev. *Transilvania*, 1914 nr. 4 p. 159-160; nr. 1-6 ultima copertă, 1915 nr. 7-12, p. 110. Publicația menționează însă colecția societății la suma de 6.877,26 coroane.

²⁶ Fd. Astra, doc. nr. 1269/1914; 1502/1914 pr. verb. din 13 iunie 1914, f. 66; *Comemorarea lui Eminescu*, în rev. *Transilvania*, 1914, nr. 6, p.239. Se poate preciza aici circulara către despărțăminte: pregătirea unor festivități la Sibiu se prevedeau pentru 1 iulie. Vezi și nr. 7-9, p. 387, 403. Despărțământul Nocrigh comunica spre sfârșitul anului că aniversarea nu a avut loc în urma situației nefavorabile. (f. doc. nr. 1042/1914 - pr. verb. din 6 nov. 1915, f. 64; reg. nr. 10, f. 37.

²⁷ Dr. I.M. *O aniversare națională*, în rev. *Transilvania*, 1915, nr. 1-6, p. 83-84. Pentru comunicări despre Gheorghe Lazăr și episcopul V.Moga, vezi *Dr. Ioan Lupșa la Academie*, p. 78-79.

²⁸ Fd. Astra, doc. nr. 1214/1917 - pr. verb. din 28 iulie 1917, p. 240-241. Dr. I.Radu, *Ioan Rusu, medic și soția sa Catalina*, în rev. *Transilvania*, 1917, nr. 1-6, p. 80-84; nr. 7-12, p. 103

²⁹ Fd. Astra, doc. nr. 1645/1914 - pr. verb. din 22 aug. 1914, p. 97, 99-100; 1704/1914; rev. *Transilvania*, 1914, nr. 7-9, p. 247, 388, 409.

³⁰ A.B. (ârseanu), *Două aniversări*, în rev. *Transilvania*, 1916 nr. 7-12, p. 87-94; I.L., *O sută de ani de la moartea lui Gheorghe Șincai*, p. 95-97. În 1914 I.Rațiu din Blaj a fost însărcinat de acțiunea

istorică să pregătească pentru centenarul lui A. Mureșanu o monografie „populară” destinată a fi tipărită apoi în „*Biblioteca populară a Asociațiunii*” (f. rev. *Transilvania*, 1914, nr. 7-9, p. 247, 387.

⁵¹ *Ibidem*, 1915, nr. 712, p. 137.

⁵² Fd. Astra, doc. nr. 919/1917, p. 117-118; *Premiul Andrei Mureșanu*, în rev. *Transilvania*, 1916, nr. 7-12, p. 171; 1917, nr. 7-12, p. 107. vezi și nota nr. 16.

⁵³ Fd. Astra, doc. nr. 1683/1914, f. 123, 140; 51/1915, f. 1-2; 189/1915, f. 15; 245/1915, f. 34; 328/1915, f. 47; 439/1915, f. 58; 578/1915, f. 69; 783/1915, f. 121; 885/1915, f. 153; 910/1915, f. 150; 975/1915, f. 152; 1042/1915, f. 162; 46/1916, f. 1; 184/1916, f. 14-15; 321/1916, f. 30-31; 400/1916, f. 50; 59, 512/1916, f. 79-80; 615/1916, f. 99; 838/1916, f. 156; 847/1916; f. 147-175; 75/1917; p. 1-2; 274/1917, p. 17; 615/1917, p. 33-34; 777/1917, p. 57-58; 919/1917, p. 93-95; 1027/1917, p. 137-138; 1107/1917, p. 194; 1214/1917, p. 221-222; 1388/1917, p. 228; 1417/1917, p. 333; 345/1918, p. 1-2; 1011/1918, p. 145-146, 1141/1918, p. 171-172; 1230/1918, p. 205-206; 1432/1918, p. 283; 1485/1918, p. 307-308; 263/1919, p. 113 - pr. verb.: 41, 146, 464/1916; 900/1916, p. 17; 1485/1918, 1917 22,37; 610/1918; *Dr. Petru Pipoș*, în rev. *Transilvania*, 1914, nr. 1, p. 31-32; + *Carol I*, nr. 10 - 12, p. 501-502; *Doliul istoriografiei române* [Dimitrie A. Sturza, Nicolae Dobrescu, Dr. Ioan Dimitrie, Dr. Ioan Mihaly de Apșa] p. 502-504; + *Poetul Dimitrie Anghel*, p. 504; + *Samuil Poruțiu și Olimpiu Barbulovici*, p. 505; + *Gavril Hango*, p. 505; *Director Virgil Onițiu* 1915, p. 34-39; + *Dr. Atanasie M. Marinescu și Silvestru Moldovan*, p. 78; A.B., + *Ioan Micu Moldovan*, p. 97-100, 110, 210, 212; + *Regina Elisabeta a României*, 1916, p. 67-71; + *Arhiepiscopul și Mitropolitul Ioan Meșianu*, p. 71-72; + *Episcopul Dr. Vasile Hosszu*, p. 72-73; membri decedați, p. 75-76, 017-108, 165-166, 170; + *Prof. Dr. Ioan Rațiu*, p. 167-168; + *Aurel C. Popovici*, p. 168; + *Emil Borcia*, 1917, p. 89-90; + *Prof. Ioan Socaciu*, p. 90-91; + *Jacob Mureșanu*, p. 91-92, 92-93, 112-113, 169-170; + *Arhiepiscopul Mitropolitul Victor Mihaly de Apșa*, p. 171; + *Dr. Gheorghe Dragomir*, p. 171-172; 1918, p. 12-13, 67; *Membri decedați*, p. 71; 1919, p. 14, 18-19, 98. Vezi și *Calendarul Asociațiunii pe anii 1914*, p. 62-64, 101-102; 1916, p.58, 60; 1917, p. 94-95; 1918, p. 101-103, 118-120, 127-131. Vezi deasemenea și: Onisifor Ghibu, *Virgil Onițiu* [Necrolog], în *Tribuna București*, anul I, 1915, p. 530-540; *Doi mari morți ai Ardealului: Virgil Onițiu și Ioan M. Moldovan*, în *Revista Generală a Învățământului, București*, anul XI, 1916, p. 194-200; *Episcopul Dr. Vasile Hossu* (necrolog), în *Tribuna București*, anul II, 1916, p. 18-19; *Mitropolitul Ioan Meșianu* [Necrolog], p. 67-71; *Comemorarea lui Gheorghe Lazăr*, p. 325-328, 380; *Moartea celor două căpetenii ale școalelor românești din Transilvania: Mitropolitul Ioan Meșianu și Episcopul Vasile Hossu*, în *R.G.I.*, anul XI, 1916, p. 366-367. Se mai poate consulta: [C. Diaconovich], *O casă națională*, în rev. *Transilvania*, anul XXVIII, 1897, nr. 1, p. 1-7 nr. V-VI, p. 73-78, 126; P.O., p. 182-194, 209, 263-264; Oct. C. Tăslăuanu, *Muzeul „Asociațiunii”*, XLII, 1911, nr. 4, 457-475; Horia Petra-Petrescu, *Comorile jărnănești din „Muzeul Astei”* (Sibiu), *Calendarul pentru popor al asociațiunii pe anul 1934. Biblioteca populară a Asociațiunii „Astra”*, anul 23, 1933, nr. 206, p. 106-114; Ion Mușlea, *op. cit.*, p. 130-135; Vasile Netea, *Inițiative și realizări muzeografice românești din Transilvania până la 1918*, în *Revista Muzeelor*, anul II, 1965, nr. 1, p. 39-43; Mihai Sofranie, *Muzeul Astei (1905-1950)*, În *Studii și comunicări*, Sibiu, nr. 13, 1967, p. 305-312; idem, *Astra și activitatea muzeistică*, în *Centenarul revistei „Transilvania”*. Sesiunea de comunicări 11-12 mai 1968, Sibiu, 1968, p. 25-27; idem, *Istoria „Astei” (1861-1918)*. Rezumatul tezei de doctorat. Conducător științific Acad. Const. C. Giurăscu, București, 1976, p. 14-15; V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, 1968, p. 119-125; Dorin Goția, *op. cit.*, p. 287-302; Doina Udrescu, *Rolul Astei în formarea unui patrimoniu artistic național*, în *Studii și comunicări. Galeria de artă*, Sibiu, nr. 2, 1980, p. 71-77; Goția Dorin, *Un memoriu de activitate al Astei înaintat Ligii Națiunilor*, în *Repere sibiene*, vol. III, Sibiu, 1982, p. 301-303.

DAS MUSEUM DES „VEREINS“ WÄHREND DER ZEITSPANNE 1914-1918 (Zusammenfassung)

Die Studie bezieht sich auf die Zeitspanne 1914 - 1918, aber in der Einleitung werden Argumente angeführt die bis ins Jahr 1875 zurückgreifen. Obwohl die Tätigkeit des *ASTRA* Vereins während dem ersten Weltkrieg grossteils gelehmt war, kannte das Museum des „Vereins“, paradoxal, eine beeindruckende Entwicklung die sowohl durch Schenkungen als auch durch Verleih zur zeitweiligen Aufbewahrung zu erklären ist. Unter den Persönlichkeiten die in diesen Tätigkeiten eine Rolle spielten sind folgende besonderes hervorzuheben: Emilia Ratiu, Ana Marienescu, I. Candrea, I. Lupas, Catinca Barseanu, Enea Hodos, Pulcheria Smighelschi u.a. Geldliche Unterstützung boten T. Mihali, Al. Lupu und die rumänischen Banken aus Siebenbürgen. *ASTRA* organisiert auch eine „Portrait-Galerie“ der Persönlichkeiten der rumänischen Nation um der ungarischen Politik entgegenzuwirken und versucht, ohne Erfolg, alle musealen Werte von rumänischem Interesse zu konzentrieren.

Die Studie untersucht auch andere Aspekte: Vorschläge zur Weiterentwicklung des Museums, Würdigung einiger Persönlichkeiten, Konferenzen und die Entwicklung der Bibliothek.

Die Schlussfolgerungen unterstreichen die Bedeutung des „Vereins“-Museums für die Rumänen aus Ungarn die es als einziges rumänisches Museum der dualistischen Monarchie erfassten.

EMIGRANȚI DIN HĂLMAGIU ȘI JUR (JUDEȚUL ARAD), DIN ALTE JUDEȚE ALE TRANSILVANIEI ȘI DIN ROMÂNIA ÎN STATELE UNITE ALE AMERICII DE NORD (ÎN AL DOILEA DECENIU AL SECOLULUI AL XX-LEA) CARE AU ÎNFIINȚAT SOCIETATEA „VIITORUL”.

VASILE BUTA

În condițiile asupririi naționale de către monarhia austro-ungară în cel de-al doilea deceniu al secolului al XX-lea și din părțile Hălmagiului (județul Arad) s-a înregistrat o emigrare masivă a meseriașilor și a altor locuitori în Statele Unite ale Americii.

Plecați de pe plaiurile natale pentru a scăpa de asuprirea străină și a-și putea agonisi, prin muncă, un capital din care să poată trăi ei și familiile rămase acasă, meseriașii români din Hălmagiu, aflați în orașul Cleveland din Statele Unite ale Americii, au înființat la 15 iulie 1916 un fond bănesc cu scopuri filantropice.

Scopul înființării aceluiași fond era, după cum rezultă din statutul lui intitulat „LITERE FUNDAȚIONALE”: „ajutorarea și înzestrarea copiilor greco ortodoxi români care cercetează școala gr. ort. română din Hălmagiul Mare, cu cele trebuincioase, cum sunt cărți, îmbrăcăminte și altele. Preferații sunt copiii săraci care dau dovadă că sunt diligenți”. (art. 1).

Meseriașii emigrați, însuflețiți de acest nobil ideal, au intitulat acel fond „VIITORUL” și pentru atingerea scopului propus au lansat o listă de subscripție în fruntea căreia se afla rotarul Ioan Chișu urmat de alți 18 meseriași emigrați din Hălmagiul Mare în orașul Cleveland din statul Ohio.

Pentru ca acțiunea lor să fie cât mai eficace și să producă rezultatele dorite într-un timp foarte scurt, au antrenat la alimentarea fondului și alți emigrați din satele din jurul Hălmagiului, precum și din alte județe ale Transilvaniei, ba chiar și din România, după cum rezultă din darea de seamă publicată în ziarul „America Roumanian Daily News - Cleveland Ohio, nr. 43/27 februarie 1918, anul XIII, pag. 3, coloanele 2, 3 și 4. Organul Societății Române de Ajutor și Cultură din America”.

Vom alături prezentei expunerii textul integral al primului statut al Societății *Viitorul*, intitulat „LITERE FUNDAȚIONALE”. Până atunci vom prezenta Darea de Seamă a societății VIITORUL, așa cum a fost publicată în ziarul mai sus amintit: „Darea de seamă și mulțumită publică.

Implinindu-se un an și jumătate de la înființarea fondului „Viitorul”, care s-a înființat de Românii din Hălmagiul Mare, comitatul Aradului, pentru a da ajutor copiilor lipsiți de mijloace care vor cerceta școala gr. ort. română din Hălmagiul Mare ne simțim datori de a face această dare de seamă care va servi pentru orientarea tuturor celor ce s-au înscris ca membri fondatori sau membri pe viață și ajutători. În ziua de anul nou 1918 ținând ședința generală în hala Societății Frăția Română din East Youngstown, Ohio, am fost cercetați de un număr frumos de frați Români din Hălmagiul Mare și jur, ba chiar și din depărtări mai mari, dintre care a fost și d-nul Ștefan Florescu, farmacistul român din East Youngstown, Ohio, care totodată fiind și membru fondator al fondului „Viitorul”, care a ținut o vorbire însuflețitoare arătând străinilor care au fost de față la ședință scopul

ce îl urmărim și a avut efectul dorit, căci s-au înscris câțiva membri fondatori și membri ajutători.

Deci lăsăm să urmeze numele tuturor membrilor de la înființarea fondului până în prezent.

Toți acei frați cari au donat sume de 20 dolari sunt membri fondatori iar cei care au donat 10 dolari sunt membri pe viață și membri ajutători sunt cei care au donat sume de la 10 dolari în jos.

Iată numele mărinimoșilor donatori;

Ioan Chișu 35 dolari, *Nick Dragoș* 25 dolari, *Ioan Dragoș* 25 dolari, *Petru Dărău*, 20 dolari, *Ioan Halga* 20 dolari, *Petru Hanțiu* 20 dolari, *Nick Moțiu* 20 dolari, *Petru Irhașiu* 25 dolari, *Manole Irhașiu* 20 dolari, *George Irhașiu* 20 dolari, *Alexandru Cișmașiu* 20 dolari (ziarul este rupt prin îndoire), *Petru Balta* 20 dolari, *Marcu Gărdău* 20 dolari, *Ioan Mager* 20 dolari, *George Țarcuș* 20 dolari, *Mărioara Butari* 20 dolari, *Ioan Butariu* 20 dolari, *Petru Șortoc* 20 dolari, *Teodor Stoica* 20 dolari, toți din Hălmeagiu Mare comitatul Aradului.²

Ștefan Florescu, *Constanța România* 20 dolari, *D-na L.V. Moldovan* născ. *Hersilia Cadar* în memoria iubitului soț *L.V. Moldovan* *E. Youngstown Ohio* 10 dolari, *Nick Ioaneș* din *Brusturi - Arad* 20 dolari, *Pasc Petru* din *Brusturi Arad* 20 dolari, *Nick Dușan* din *Poienari Arad* 20 dolari, *Ioan Mariș* din *Poienari Arad* 20 dolari, *Ignat Huc* din *Sârbi-Arad*, 20 dolari, *Ioan Maciu* din *Ociu-Arad* 20 dolari, *Vasile Căra* din *Baia de Criș-Hunedoara* 20 dolari, *George Crepcia* din *Basarabasa Hunedoara* 20 dolari, *Nicodin Farca* din *Strâmba-Hunedoara* 20 dolari, *Vasile Nichita* din *Poiana Blenchi-Solnoc Dobăca* 20 dolari.

Membri pe viață sunt: *Ioan Sirca* din *Hălmeagiu Mare-Arad* 10 dolari, *George Baltă* din *Hălmeagiu Mare-Arad* 10 dolari, *Nick Oana* din *Bănești -Arad* 10 dolari, *Ioan Dragan* din *Poienari-Arad* 10 dolari, *Sabin Indrieșiu* din *Brad-Hunedoara* 10 dolari, *Petru David* din *Brad-Hunedoara* 10 dolari.

Membri ajutători sunt următorii:

Maria Halga, *Hălmeagiu Mare-Arad*, 10 dolari, *Dionisie Sirca* din *Hălmeagiu Mare-Arad* 1,05 dolari, *Ilie Rus* din *Sârbi-Arad* 5 dolari, *Petru Bora* din *Sârbi-Arad*, 5 dolari, *Alexandru Brânda* din *Pleşcuța-Arad* 1 dolar, *Ignat Codrean* din *Hălmeagiu Mic - Arad*, 1 dolar, *Ioan Roți* din *Tisa Arad*, 1 dolar, *Ioan Popovici* din *Bănești-Arad* 1 dolar, *Petru Groza* din *Bănești-Arad* 1 dolar, *Aviron Groza* din *Bănești-Arad*, 1 dolar, *Gavril Cristea* din *Luncșoara-Arad* 1 dolar, *Manase Baci* din *Luncșoara-Arad*, 1 dolar, *George Sandu* din *Ionești-Arad*, 1 dolar, *Nick Sandru* din *Ionești-Arad*, 1 dolar, *Solomon Vlăduț* din *Ocișor-Arad* 30 c., *Adam Petrica* din *Ocișor-Arad* 25 c., *Todor Mihuța* din *Groși-Arad* 25 c., *Gavril Hornea* din *Talpoș-Arad*, 50 c., *Teodor Jurcuța* din *Talpoș-Arad* 50 c., *Gavril Hornea* din *Aptei-Arad*, 50 c., *Lazăr Oprean* și soția din *Țerețel-Hunedoara* 1 dolar:

Au mai contribuit cu diferite sume

1). Din județul Hunedoara: *Ioan Dumitraș (Țerețel)*, *Nick Toma (Tomnatec)*, *Ioan David (Tomnatec)*, *Ioan Draia (Tomnatec)*, *Sofron Vlan (Tiulești)*, *Teodose Radovici (Birtin)*, *George Indrieși (Dobroț)*, *Lazăr Costan (Lunca)*, *Ioan Bulz (Tomești)*, *Valea Vucu (Tomești)*, *Petru Barbu (Tomești)*, *Miron Dolga (Leauți)*, *Lazăr Clej (Ribița)*, *Ioan Onc (Rășca)*, *Ioan Malteș (Steia)*;

2). Din județul Sibiu: *Petru Opincar*, *Petru Tincu*, *Nick Dicu*, *Ioan Cosma*, *Augustin Vilcec*, *Ioan I. Santei*, *Paraschiva Blaga*, toți din *Sas Sebeș*, *M. Bendea* din *Cornățel*, *Ioan Fleșer*, *Ilie Curea*, *Moise Cojocar* toți din *Apoldul Mic*, *Ninu Naciu*, *Ciugudean V. din Poiana de jos*, *Nick Lubinski* din *Rășinari*, *Aloman Moldovan*, *Rusalin Trăsie* din *Sebeșul de jos* și *Nick Mutu* din *Topârcea*;

3). Din județul Alba: *Nick Strejan* și *Izidor Porcari* din *Vingard*;

4). Din județul Făgăraș; Victor Nan din Arpașul de jos, apoi Zaharie Filip din Mintiu jud. Bistrița, Nick Marcov și George Marcov din Galații Bistriței și Nick Cosma;

5). Din județul Târnava Mare: Pavel Doncontu și George Datcu;

6). Din Județul Târnava Mică: Nick Paulea și Iosif Mijea din Tauni și Artimon din Vidraseu;

7). Din județul Turda: Petru Tioc (Vidra), Corpadean Gligor din Turda Arieș;

8). Din Județul Solnoc Dobâca: Ioan Blăjan, Ioan Bota, Vasile Pleșcari din Poiana Blenchi;

9). Din județul Torontal: Militon Vlad (Sarafalva), Bebeschi M. din Becicerecul Mare;

10). Din județul Sălaj: Vasile Nagy (Tășnad), Avram Ștefan (Zalău), Ioan Nicoară și Gavrilă Nicoară (Cieșdi), Vasile Madeain (Higyik), Vasalica Balaceanu (Bread), Ioan Groza (Satul Mic).

11). Din județul Sătmar: Teurezie Surduc (Somcuța Mare), Ștefan Papp (Pribeghești), Laslo Danciu, Dumitru Olari (Ilba), Floare Zetya (Borhid), Dumitru Pomneanu (Tibișca), Mihai Megyeșan (Ioszfaza), Vasile Trif (Sacolășeni);

12). Din județul Timiș: George Minea, Traian Cipu (Vărădia);

13). Din alte județe Ioan Budura (Chișeret-Bihor), George Tincluș (Treiscaune) și Ioan Cucu (Hagica, Treiscaune);

14). Din județul Cenad: Petru Faur (Nădlac), Sfetea Macian (Tornea), George Terenuț (Felnac), apoi Gligor Rusu și Fiul (Valvaveț-Bucovina), Nichita Bamoș (Forseno-Basarabia), D. Laur și Izidor Bamoș din Dorohoi-România.”³

Suma Totală e de 807 dolari și 19 cenți din care sumă 728 dolari, 99 cenți se află sub No. bucului 32974 în banca The Dorest City Savings Trust Codin Cleveland, Ohio, iar restul se află la d-nul casier Nick Moțiu din East Youngstown, Ohio.

Ca funcționari sunt aleși următorii frați: Ioan Chișu, președinte, Alexandru Cismașiu, vice președinte, Nick Ioaneș, secretar și Nick Moțiu, casier.

Cu ocazia aceasta rugăm pe toți Românii din Hălmagiul Mare și jur care se află în timpul prezent în America să nu fie așa nepăsători față de fondul ce l-am înființat.

Acum lucrurile merg bine peste tot locul așa că nimenea nu poate să zică că nu are pe timpul acesta 10 sau 20 dolari și să nu dea pentru înaintarea fondului, din care să se aline suferințele atâtor copii nevinovați care suferă din cauza acestui război.

Fraților uitați-vă în jurul d-voastră și vedeți alte națiuni străine cum luptă pentru interesul națiunii lor, înființează fonduri pe cari în timp foarte scurt le ridică la mii de dolari și pentru ce, tot pentru ajutorarea nenorociților. În vreo câteva rânduri am avut fericirea să citesc în ziarul „America” despre înființarea câtorva fonduri românești de care m-am bucurat foarte mult dar totodată m-au pus și în uimire din cauză că fondul nostru a fost înființat înaintea acestora și cu toate acestea cu capitalul nostru suntem cu mult îndărătul lor. Și de unde depinde aceasta fraților? Tot de acolo că Românii de prin alte părți când e vorba de vreo faptă frumoasă să pun umăr la umăr și astfel unindu-se luptă până la sfârșit. Dar ne întrebăm fraților că noi ne ținem strâns umăr la umăr pentru afacerea noastră ca și alții ? Nu, cu părtere de rău că nu putem zice că da.

Ne bucurăm văzând străinii cu ce căldură îmbrățișează cauza noastră și scopul sublim ce-l urmărim, dar nu străini de neamul nostru românesc, fără tot Români ca noi, care văzând scopul ce-l urmărim s-au înscris ca membri fondatori ca și cum ar fi dintr-o comună cu noi, de exemplu d-nul Ștefan Florescu din

Constanța România, farmacist diplomat cu care ne mândrim cu ce căldură a primit a se face membru fondator. Asemenea și d-nul Vasile Nichita din Poiana Blenchi comitatul Solnoc Dobâțca din care comună avem mai mulți donatori, dintre care unii ne-au promis că cu timpul se vor face și membri fondatori până când dintre noi, durere, stau mulți nepăsători chiar în comuna noastră la care nu am fi putut crede să ne așteptăm la așa nepăsare din partea d-lor.

Deci rugăm pe toți aceia cari se interesează de afacerea noastră să binevoiască a ne da tot sprijinul d-lor posibil. Totodată aducem sincerele noastre mulțumiri tuturor aceluora frați Români care au binevoit a ne da sprijinul d-lor spre înaintare.

Cu frățescă dragoste, Ioan Chișu, președinte, Nick Ioaneș „secretar”.

Am reproduș în întregime acel document de mare importanță pentru locuitorii din părțile Hălmaگیului, cu respectarea stilului folosit de autorul, sau, poate, de autorii, „Dării de seamă” convins fiind că la elaborarea articolului au contribuit persoane cu o deosebită pregătire intelectuală dinte emigrații români.

M-a emoționat numărul mare al aceluora care s-au înșcrit ca membri fondatori și pe viață, dar m-a răscolit partea finală în care s-a criticat nepăsarea celorlalți emigrați din Hălmaگیu, în alte localități din Statele Unite, de a participa la augumentarea fondului și apoi apelul la sprijinirea acțiunii inițiată de cei 18 membri entuziaști. Dar, după cum se va vedea în continuare, roadele stăruinței lor și-au atins scopul exprimat în statutul LITERE FUNDAȚIONALE.

După terminarea primului război mondial (1914 - 1918) cu excepția inițiatorului acestui fond (Ioan Chișu care a fost răpus de o boală molipsitoare) cea mai mare parte dintre emigrați s-au întors la căminele lor. Fondul bănesc în sumă de 807 dolari a fost transferat în România Mare și depus la filialele din Hălmaگیu și din Gurahonț ale băncii „Crișana” din Brad. Astfel la 31 decembrie 1923 Societatea de Cultură și Ajutor „VIITORUL” avea o depunere de 56.836 lei pe libretul de economii nr. 281 iar la 30 iunie 1928 depunerea se ridicase la 90.449 lei¹, pentru ca la 31 decembrie 1931 să atingă suma de 124.986 lei pe Libretul de economii nr. 1099⁵.

Din anul 1932 Societatea și-a desfășurat activitatea în baza noului statut publicat în Monitorul Oficial nr. k/58/18 iulie 1932, pag. 6471, o parte din cuprinsul lui fiind tipărit pe ultima pagină a libretului de depunere (paragrafele 69-82).⁶

Trebuie însă să precizăm că în vederea acordării personalității juridice statutul a fost prezentat tribunalului județului Arad iar aceasta l-a înregistrat sub nr. 1271/1931 împreună cu actele ce-l înșoțeau. Din studiul aceluoi dosar premergător acordării persoanei juridice reținem că societatea a fost constituită la 22 noiembrie 1931 iar primul ei președinte, după constituire, a fost meseriașul cojocar Petru Dărău (vezi fila 2 din acel dosar).

Prevederile statutului din anul 1931 sunt similare cu cele arătate în LITERE FUNDAȚIONALE din 16 iulie 1916 la articolul 1, anume: ajutorarea cu cărți didactice și îmbrăcăminte a copiilor săraci români din Hălmaگیu și jur, care cercetează școlile din Hălmaگیu, apoi abonarea la reviste pentru școlari și înființarea unei biblioteci pentru școala din Hălmaگیu, etc. conform articolului 4 din statut. (a se vedea fila nr. 4 din dosarul nr. 1271/1931).

Un alt scop, de mare interes, al societății a fost și acela de reducere a analfabetismului în regiune.

Din cercetarea dosarului nr. 1271/1931 aflat în fondul Tribunalului Arad se constată că în anul 1931 mai erau în America încă 14 dintre membri fondatori sau pe viață. Tot din acea filă (nr. 11) mai rezultă profesiunea membrilor fondatori și pe viață, anume: cojocari, tăbăcari, pantofari și economi (agricultori n.n.).

Societatea „VIITORUL” a fost înșcrită în registrul persoanelor juridice din

Arad la poziția 7/9 aprilie 1932 și până în prezent nu s-a cerut radierea ei deși s-a dizolvat tacit.

Revenind la capitalul depus de societate spre păstrare și fructificare la bancă constatăm că la 30 iunie 1935 acesta era de numai 57.065 lei ⁷ față de 124.987 lei în anul 1931. Explicația acestei scăderi constă atât în faptul consumării lui în scopurile propuse, cât și în dispozițiunile legii de conversiune din 7 aprilie 1934 care a afectat și depunerile societății „Viitorul” deși aceasta avea un scop filantropic.

Cu toate acestea activitatea filantropică și culturală a continuat și după acest dezastru financiar. Pentru a-și atinge scopurile propuse societatea și-a mărit numărul membrilor, cooptând și intelectuali, la 84.

Mult timp conducerea societății a fost încredințată următorilor membri: Dărau Petru, președinte, Gheorghe Sirban, vicepreședinte, Gheorghe Balta, secretar, Lucaci Adrian, casier, Cizmaș Alexandru, controlor, Virgil Chiș (fiul inițiatorului înființării societății), bibliotecar și dr. Mihail Nicula, juriconsult.

Cum și-a atins scopul această societate ?

Statutele societății „VIITORUL” n-au rămas litere moarte.

Conducerea ei a avut în atenție realizarea scopului propus și în toate ocaziile s-a achitat cu cinste și generozitate. Astfel cu prilejul sărbătorilor de iarnă și de primăvară și la începutul și sfârșitul anului școlar copii săraci s-au bucurat din plin de darurile primite.

Cu ocazia serbării de sfârșit de an școlar din 29 iunie 1927 un număr de 19 elevi au primit obiecte de îmbrăcăminte în valoare de 4.237 lei și pentru toți școlarii s-au cumpărat bomboane în valoare de 245 lei. Total s-au cheltuit 4.482 lei, după cum rezultă din tabelul ce cuprinde numele fiecărui elev, descrierea obiectelor primite, valoarea lor și semnăturile președintelui și secretarului societății.

Din puținele documente originale ce au mai rămas, rezultă că și în alte ocazii elevii școlii din Hălmațiu și jur s-au bucurat de ajutorul „Viitorului”. Așa la serbările de iarnă din anul 1931 un număr de 16 elevi săraci au primit articole de îmbrăcăminte, dintre care: 8 perechi de ghete în valoare de 1.140 lei și 3 costume haine, 18 metri barchet, în valoare de 1.860 lei. Deasemenea cu ocazia începerii anului școlar 1932, din dania acestei societăți s-au cumpărat 44 manuale școlare pentru elevii claselor I-III, în valoare de 2.019 lei după cum rezultă din factura eliberată la 26 septembrie 1932 de către Librăria „Concordia” din Arad ⁸. Din aceste manuale o parte au fost distribuite elevilor săraci ai școlilor din Cristești, Brusturi, Bănești, Ionești și Sârbi. Pentru documentare reproduc următoarea scrisoare de mulțumire:

„Școala primară de Stat din comuna Sârbi. Nr. 14/19 32. Onor. Societatea „Viitorul” - Hălmațiu, Subsemnatul învățător diriginte al școlii primare din Sârbi, recunosc că am primit de la Onor Societate 3 bucăți manuale de cl.II și 2 bucăți pentru cl.III, care s-au distribuit la copii, conform tabelului alăturat. Cum aceste cărți Onor. Societate a binevoit a le dona copiilor săraci îi aducem cele mai vii mulțumiri pentru gestul nobil ce l-a făcut. Sârbi la 2 decembrie 1933. Cu deosebită stimă. ss Gancea Traian înv. diriginte. Ștampila școlii primare din satul Sârbi”.

Asemeni scrisori de mulțumire au mai fost adresate și de către școlile primare din satele Brusturi, prin primarul Dragoș Pentru și directorul școlar Dumitrescu Petru, apoi de școala primară din Cristești prin învățătorul Onețiu Petru și școala primară din Bănești prin primarul Groza Ioan și învățătorul Popovici Adrian.

Desigur donațiile societății „Viitorul” au continuat și în anii următori, precum și în alte ocazii, dar nu avem documente cu care să le putem justifica. O filă stingheră dintr-un dosar răvășit ne confirmă în mod autentic că la data de 24 decembrie 1939 un număr de 19 elevi săraci de la școala primară din Hălmațiu au

primit: 2 paltoane, 4 bucăți haine și 13 perechi de ghete, în valoare totală de 6.570 lei.

Distribuirea obiectelor a fost confirmată de semnăturile notarului Ioan Moldovan, directorul școlar Cătana Vichentie și protopopului Ștefan Bogdan.

Dar societatea „Viitorul” nu s-a mărginit numai la opera de ajutorare a copiilor săraci cu articole de îmbrăcăminte ci a avut și un rol activ pe tărâm cultural. Din fondurile acestei societăți s-au cumpărat cărți pentru biblioteca școlii și a Societății Meseriașilor și Comercianților „Avram Iancu” din localitate, în al cărei local își desfășura întrunirile, întrucât membri societății „Viitorul” erau în același timp, și membri ai Societății Meseriașilor și Comercianților „Avram Iancu”.

Sub auspiciile „Viitorului” s-au organizat petreceri și manifestări culturale artistice. Învățătorii, studenții și elevii diferitelor școli se întruneau în vacanțele de iarnă, de primăvară și de vară, și organizau reprezentații teatrale, cu programe foarte reușite iar „venitele” completau fondurile acestei societăți. Societatea „Viitorul” obținea autorizațiile pentru ținerea petrecerilor, pe care le și patrona.

Dar spre regretul tuturor activitatea ambelor societăți a cunoscut declinul începând cu anul 1941, data începerii războiului. Membri mai tineri ai ambelor societăți au plecat în război iar cei vârstnici n-au mai putut face față scopurilor nobile.

Capitalul deșus la bancă s-a devalorizat și membri cei mai activi au cunoscut oboseala bătrâneții și, încetul cu încetul, implacabila moarte a rărit în mod impresionant numărul lor.

Amele societăți au continuat, sporadic, să-și desfășoare activitatea până prin anii 1984 - 1950, când s-au dizolvat.

NOTE

1. Vezi anexa 1.
2. Cei subliniați se găsesc în fotografia executată în Cleveland, în anul 1916 (vezi anexa 2).
3. Vezi anexa 3 (tabelul manuscris al contribuției membrilor fondatori și ajutători intitulat „În ajutorul copiilor săraci”).
4. Vezi anexa 4.
5. Vezi anexa 5.
6. Vezi anexa 6.
7. Vezi anexa 5.
8. Vezi anexa 7.
9. Vezi anexa 8.

EMIGRANTEN AUS HALMAGIU (KR. ARAD) UND AUS ANDEREN GEGENDEN RUMÄNIENS DIE IN DEN USA DEN VEREIN „VIITORUL” GEGRÜNDET HABEN. (Zusammenfassung)

Der Autor stellt das Statut des 1916 in Cleveland (Ohio) gegründeten „Viitorul” Vereins vor. Der Verein wurde von rumänischen Handwerkern, die aus Halmagiu in die USA ausgewandert waren, gegründet. Ziel des Vereins war es Geld zu sammeln für die in der Heimat verbliebenen Kinder um ihnen den Zugang zur Schule zu sichern. Es werden alle gründenden Mitglieder angeführt und der

von ihnen gespendete Geldbetrag.

Nach Kriegsende kehrten die meisten der Vereinsmitglieder wieder in die Heimat zurück und gründeten 1923 in Halmagiu den Kulturverein „Viitorul“ der weiterhin die armen Schulkinder mit Kleidung, Büchern und anderen Geschenken unterstützte. Unter den Auspizien des Vereins wurden auch etliche Feiern und sonstige Kulturveranstaltungen organisiert. Trotz finanzieller Probleme hat der Verein bis 1950 überlebt als er von den neuen Behörden aufgelöst wurde.

ANEXA I.

„Subsemnații inițiatori și înființatori ai fondului „VIITORUL” cu datul de azi cuprindem dorințele noastre în următoarele:

LITERE FUNDATIONALE.

1). Fondul care își ia începutul cu datul zilei de azi va purta totdeauna numele „Viitorul” înființat de românii gr. or. din Hălmagiul Mare comitatul Arad, aflători în America în anul 1916.

2). Scopul înființării acestui fond este: ajutorarea și înzestrarea copiilor gr. or. români cari cercetează școala gr. or. română din Hălmagiul Mare, cu cele trebuincioase, cum sunt: cărți, îmbrăcăminte și altele. Preferați sunt copiii săraci care dau dovadă că sunt diligenți.

3). Spre acest scop nu se vor folosi însă decât trei părți din interesele fondului iar a patra se va adăuga an de an la capitalul fondator.

4). Ajutoarele se vor da, precum și cui se vor da, se va decide de către comitetul parohial în conțelegere cu membrii fondatori și urmașii lor.

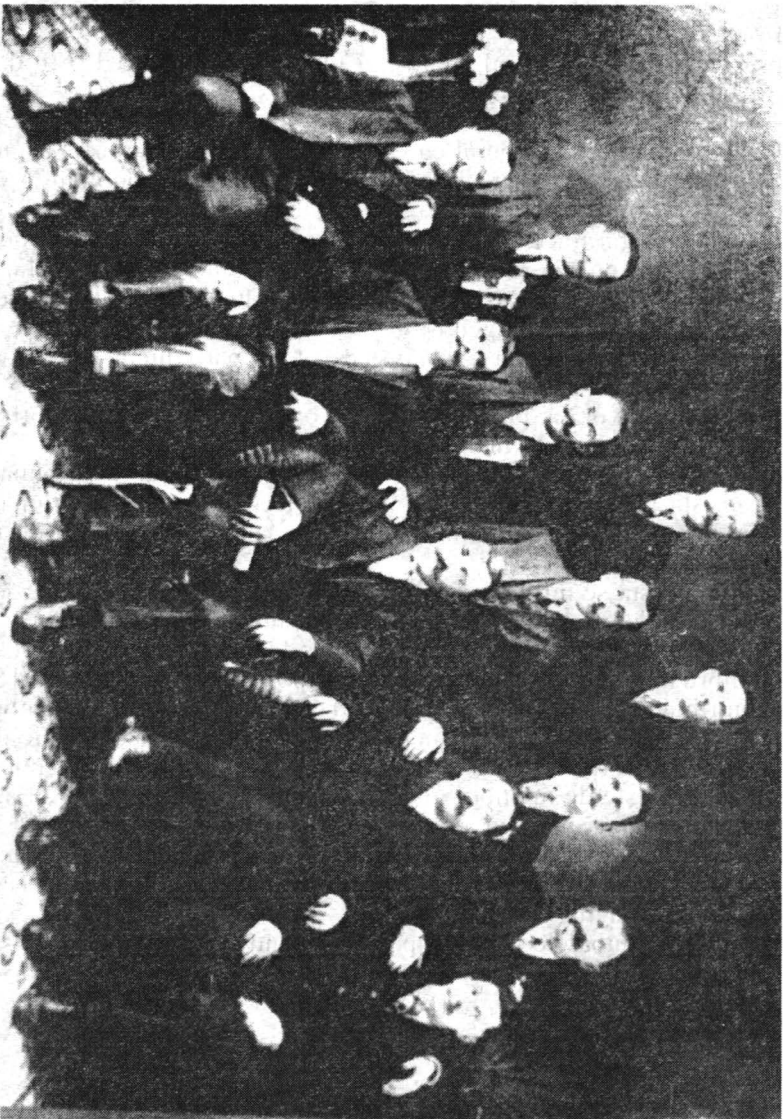
5). Capitalul se va păstra totdeauna la filiala băncii „Crișana” din Hălmagiul Mare. Dacă aceasta prin oare care întâmplare ar înceta de a mai funcționa comitetul parohial în conțelegere cu membrii fondatori sau urmașii lor vor designa o altă bancă sigură.

6). Fondul acesta se înființează și ulterior se alimentează (sporește) din taesele membrilor fondatori, pe viață și ajutători, din alte donațiuni benevole venite de la petreceri și alte serbări ce s-ar aranja în favorul fondului, fie în America fie acasă.

7). Membru fondator se socotește oricare român gr. or. din Hălmagiul Mare și jur care contribuie deodată cu suma de 10.00 dolari sau mai mult: Membru pe viață poate fi oricare român gr. or. din Hălmagiu și jur, care contribuie deodată cu suma de cel puțin 10.00 dolari. Oricine ar contribui cu o sumă mai mică de 10.00 dolari se socotește de membru ajutător al fondului Viitorul, fără a avea vre un drept de a dispune asupra lui.

8). La caz că școala gr. or. din Hălmagiul Mare ar înceta de a funcționa, premiile convenite școlarilor, se vor da băieților aplicați la meserii. Bineînțeles, celor gr. or. români din Hălmagiul Mare.

9). Premiile și ajutoarele se vor împărți începând cu anul școlar 1917 - 1918”.

*Anexa 2 - Un grup de meseriași români din Hălmgăiu, jud. Arad
aflați în anul 1916 în S. U. A. orașul Cleveland din statul OHIO*

In apărerea faptelor rease.

Revensta este invecinată cu cele trei mării din România mare și prin explorarea care în 1811 M. Aștia înfăptuiește fondul în teritoriul care în raport cu es parte 1818 era segment de coastă aparținând țării și care era în posesia de la o parte și de la alta a apărării țării.

Scutul țării să se înființeze din partea românilor din România mare și să se înființeze și în M.M. Cu ajutorul armătorilor mării și pescărești și apărători.

S. R.		S. R.	
1	Victor Iancu	1	Victor Iancu
2	Ștefan Măruț	2	Ștefan Măruț
3	Ștefan Măruț	3	Ștefan Măruț
4	Ștefan Măruț	4	Ștefan Măruț
5	Ștefan Măruț	5	Ștefan Măruț
6	Ștefan Măruț	6	Ștefan Măruț
7	Ștefan Măruț	7	Ștefan Măruț
8	Ștefan Măruț	8	Ștefan Măruț
9	Ștefan Măruț	9	Ștefan Măruț
10	Ștefan Măruț	10	Ștefan Măruț
11	Ștefan Măruț	11	Ștefan Măruț
12	Ștefan Măruț	12	Ștefan Măruț
13	Ștefan Măruț	13	Ștefan Măruț
14	Ștefan Măruț	14	Ștefan Măruț
15	Ștefan Măruț	15	Ștefan Măruț
16	Ștefan Măruț	16	Ștefan Măruț
17	Ștefan Măruț	17	Ștefan Măruț
18	Ștefan Măruț	18	Ștefan Măruț
19	Ștefan Măruț	19	Ștefan Măruț
20	Ștefan Măruț	20	Ștefan Măruț
21	Ștefan Măruț	21	Ștefan Măruț
22	Ștefan Măruț	22	Ștefan Măruț
23	Ștefan Măruț	23	Ștefan Măruț
24	Ștefan Măruț	24	Ștefan Măruț
25	Ștefan Măruț	25	Ștefan Măruț
26	Ștefan Măruț	26	Ștefan Măruț
27	Ștefan Măruț	27	Ștefan Măruț
28	Ștefan Măruț	28	Ștefan Măruț
29	Ștefan Măruț	29	Ștefan Măruț
30	Ștefan Măruț	30	Ștefan Măruț

1230

No

288

10° 7.11.1988

Data	Suma cu litere	A deus CAT. EL.	A ridicat CAT. EL.	Starea deputeri CAT. EL.	Confirmare
1985 Dec. 31	Suma constatata in registru deputeri	56836	56836	-	[Signature]
1989 Iunie 30	Zut cap	1989	58825	-	[Signature]
1 dec 31	Zut cap	2353	61178	-	[Signature]
1025 Dec. 30		2000	04818	-	[Signature]
1 Dec. 31		5800	68788	-	[Signature]
1991 Iunie 30		4212	72550	-	[Signature]
1 Dec 31		5884	94434	-	[Signature]
1997 Iunie 16	In optiuni din 2001 sau 2002		8022	-	[Signature]
1 Dec 31	Zut cap	6145	77555	-	[Signature]
1998 Iunie 30	Zut cap		90004	-	[Signature]

Anexa 4.

Data	Suma cu Here	A de pus		A ridicat		Sarea depunerii		confirmare
		lei	b	lei	b	lei	b	
1934 Dec 31	Stanca	124986-				124986-		Mogul
1932 Jan 30	Let. exp.	2864-		149-		127850-		Mogul
1932 Jan 30	55% imp. mod.			1000		127901-		Mogul
1932 Feb 15	Let. Mucam			1000		124986-		Mogul
1932 Aug 3	Let. Mucam			717				Mogul
1932 Oct 26	Let. Exp. de calculat					126276		Mogul
1932 Dec 31	But exp.	1260		65		126181		Mogul
1932 Dec 31	55% imp. mod.					124101-		Mogul
1932 Dec 31	Let. Mucam			1000		124181		Mogul
1934 Jan 27	Let. Mucam	2000-				5674-		Mogul
1934 Dec 31	55% imp. mod.			6946		56781-		Mogul
1934 Dec 31	But exp.					56615-		Mogul

Anexa 5.

Estras din statute.

§ 69. Societatea primește depuneri de bani și solvaste interesele după aceea, a căror mărime o fixează direcțiunea. — Interesele să plătesc decursive la fiecare semestru și la ridicarea capitalului deodată cu acesta.

§ 70. După depunerile făcute în prima jumătate a lunii să scoatesc interese numai dela a 15 zi a lunii respective; iar după depunerile făcute în a doua jumătate, numai din prima zi a lunii următoare.

Interesele înceată cu prima și a 15 zi a lunii în care să ridică și să dea.

§ 71. La 1 Ianuarie și 1 Iulie a fiecărui an interesele neridicate să capitalizese și să fructifia mai departe.

§ 72. După capitalele abzise și neridicate din ziua expirării termenului, nu să mai compută interese.

§ 73. Schimbarea intereselor să publică cu 30 de zile înainte de a începe în lucrare.

§ 75. Ori ce solvire a sumelor elocate sau a intereselor urmează numai pe lângă producerea libelului.

Titătorul unui atare libel este prin posesinnea lui îndreptătit a primi solvirea, de nu cumva aceea e împedată prin amortizarea libelului sau prin vre-un mandat judecătoresc sau de nu cumva proprietarul sumei depuse și-a rezervat în același prin subscrierea sa dreptul, ca înainte de a se solvicescă și una cessionului cri plenipotentatului său înscris.

Acastă rezervă să însumă în cărțile societății precum și în libelul respectiv de depunere.

§ 76. Prezentatorul unui libel de depuneri ce conține rezervarea amintită în §-ul precedent are a să legitima despre persoana sa. Cesiunea depunerilor făcută cu această rezervă cum și plenipotența pentru ridicarea lor, are a să face în însuși libelul de depunere prin subscrierea proprie a deponentului original, al succesorului ori al împuternicitului său și alor doi martori.

Deponentul va avea să avizeze institutul separat de aceasta.

§ 77. Reprierea elocetelor dela casa societății să adevereste prin subscrierea părții respective pe documentul de cassă.

§ 78. Depuneri până la suma de 100 Cor. să pot ridica dela casa societății ori rând; până la 200 Cor. cu abzicere de 15 zile; dela 200—1000 Cor. după abzicere de 3 luni. — Concede însă starea cassei, să numai îndată și sume mai mari, însă numai pe lângă subtragera intereselor pe o jumătate de luna.

Unul și același deponent nu poate pretinde a i să replăti în trei de luni una după alta, mai mult ca 4000 Cor. din casa societății.

§ 79. Să pot stabili și condițiuni speciale pentru platirea de sumeri, care să însumă în libelul de depuneri și în cărțile societății, — în cazul acastei restituirea urmează după aceste modalități speciale.

§ 82. Ridicarea depunerilor dela institut să adevereste prin restituirea libelului.

No. 281

LIBEL DE DEpunERE

LA

„CRIȘANA“

INSTITUT DE CREDIT ȘI DE ECONOMII
SOCIETATE PE ACȚII

FILIALA GURAHONT.

Entru: *Societatea de Cultură „Viitorul“*
Halmagiu.

49115 Walter Koster - 11. März 1904.

Anexa 6.

LIBRĂRIA CONCORDIA

GH. MUNTEANU

ARAD, Str. M. Eminescu 10. - Telefon 466.

Arad, la 26 Septembrie 1988

Onor. FACTURA

Societatea Viitorul

Malma, Iu

1	Abecedare Velovan part. I-II	30	600.-
	" Toni	30	90.-
3	Dulfa Cetire cl. II	10	198.-
10	Cetire Barbatescu cl. II	35	330.-
12	" " " III	40	400.-
	" " " IV	55	275.-
	" Dulfa " III	48	90.-
	Velovan Abecedar part. I-II		50.-
	Total	Lea	2019.-
	la 7 Abc. Toni in val.	"	110.-

Marșile se pot schimba in decurs de 30 zile

Anexa 7.

No.

34278

SOCIETATEA COMPOZITORILOR ROMÂNI

Sediul Social: BUCUREȘTI, I, STR. LIPSCANI 110

Drepturi

552

Timbre

5

Total

557

CHITANȚA

Am primit dela D-l

Societatea Victorul

din com. Hălmaș

Suma de

~~cinci sute cenzii și cinci lei~~

reprezentând drepturile de autor în baza art. 21 și 22 din Legea asupra proprietății

literare și artistice, cu ocazia

unui festival urmat

de dans în ziua de 7 Martie 1937.

Localitatea

Csad

Reprezentant,

Tănase

Data

2 Martie 1937

EVOLUȚIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ROMÂNESC ÎN PĂRȚILE ARADULUI ÎNTRE ANII 1919 - 1945 (II): STRUCTURA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ARĂDEAN A. REȚEAUA ȘCOLARĂ

STELIAN BOIA

I. Învățământul preșcolar și primar

Învățământul preșcolar și primar a fost organizat prin Legea din 24 iulie 1924, modificată parțial în anii 1934 și 1937.

Această formă de învățământ cuprindea și în părțile Aradului, ca de altfel în întreaga țară, următoarele categorii de școli:

- a. Școli pentru copii mici („grădini de copii”);
- b. Școli primare propriu-zise;
- c. Școli și cursuri de adulți;
- d. Școli și clase speciale pentru copiii debili și anormali educabili.¹

În baza legislației atunci în vigoare, învățământul primar se predă în:

1. școli ale statului (publice);
2. școli sau institute particulare, autorizate de stat²

și

3. în familie.

Școlile primare de stat sau publice erau cele înființate de stat și de comune sau județe, cu autorizația Ministerului Instrucțiunii, mai târziu al Educației Naționale - prin care se face numirea și plata personalului didactic³. Sprijinirea și supravegherea învățământului primar public și particular revenea statului prin ministerul de resort care alcătua programele și regulamentele școlare, cerceta și aproba regulamentele și programele școlilor particulare.

Învățământul primar a devenit treptat unitar în întreaga Românie, funcționând după aceleași dispoziții și având aceeași organizare, predarea făcându-se în școlile de stat în limba română. În comunele și satele cu populație de altă naționalitate decât cea română, deci și în județul Arad, Ministerul înființează și școli primare în limba de predare a populației respective, în aceeași proporție ca și în comunele românești. Și în aceste școli însă, studiul limbii române este obligatoriu. Cetățenii de origine română, care nu au fost deprinși să vorbească altă limbă erau datori a-și instrui copiii numai în școlile publice sau particulare a căror limbă de predare este română. Aceștia - prevedea legea - nu-și pot da copiii la școala primară în care procesul de învățământ s-ar putea desfășura în altă limbă decât română, chiar dacă face parte din comune cu populație de altă limbă decât română.

Obligativitatea învățământului primar privește:

- a. copiii de 5-7 ani, cuprinși în școlile pentru copii mici.
- b. copiii de 7-16 ani împliniți, cuprinși în școlile primare.
- c. tinerii de 16-18 ani, cuprinși în școlile cu cursuri de adulți.

Cursurile școlilor primare publice puteau fi frecventate și de copii cetățenilor străini, dar în limita locurilor disponibile în școală și a plății unei taxe școlare.

În județul Arad, numărul școlilor primare era în creștere progresivă în perioada interbelică, ajungând în anul 1941, numai în orașul Arad la 26 de școli publice, dintre acestea una era germană - Școala Mixtă nr.9 str. V. Babeș - și 2 maghiare - școlile nr. 13 din str. Mărășești și nr. 16 din Grădiște. Din totalul

școlilor de stat românești 3 erau școli de fete: nr.2 din strada Barițiu, nr. 11 din P-ța Luptei și nr.17 din str. Virginia Hotăranu, 1 de băieți - nr.1, str. I. Vulcan restul erau școli mixte în limba română. Numărul grădinițelor de copii în Arad era de 17, toate mixte și în limba de predare română⁴, aflăm din Adresa Inspectoratului școlar județean Arad către Inspectoratul Școlar Regional Timișoara.

În anul școlar 1943-1944 numărul școlilor primare urbane ajunge la 28⁵, cel al școlilor primare rurale cu limba de predare română scade la 236⁶. Cel al grădinițelor de copii se menține același, mult timp, adăugându-se în anii 1943-1944 celor 17 astfel de unități preșcolare. Altele, noi, în Grădiște, Micălaça, Bujac, Pârneava și Șega, toate sub numele de „Principele Mircea”⁷.

II. Învățământul gimnazial

Regulamentul de funcționare a școlilor secundare, intrat în vigoare prin Înalțul Decret Regal nr.216 din 1929 prevedea că liceul este alcătuit din 7 clase, numerotate nr.I, II, III, IV, V, VI, VII, primele 3 clase alcătuind cursul inferior sau gimnazial; o școală secundară putând funcționa și numai cu cele 3 clase ale cursului inferior, numindu-se în acest caz gimnaziu⁸.

Ca și liceul, se precizează în articolul 2 din Regulament, gimnaziile de stat funcționează după 5 „tipuri de organizații”:

a). Gimnaziu simplu (tip A) cu 3 clase: I, II, III;

b). Gimnaziu dublu (tip B) cu 6 clase: I-a, II-a, III-a, I-b, II-b, III-b⁹.

În județul Arad funcționau în perioada interbelică: Gimnaziul „Iosif Vulcan” și Gimnaziul romano-catolic de fete din orașul Arad, Gimnaziul din Aradul Nou în limba germană, Gimnaziul „Sava Brancovici” din Ineu și Gimnaziile din Lipova cu limba de predare română, respectiv maghiară.

Din punct de vedere organizatoric, gimnaziile au cunoscut o serie de modificări, unele fuzionând cu liceele și devenind cursuri inferioare ale acestora așa cum a fost cazul Gimnaziului „Iosif Vulcan” comasat cu Liceul comercial din Arad și al Gimnaziului mixt din Lipova, comasat cu Liceul comercial din localitate, altele desființându-se din lipsă de elevi.

În cele ce urmează ne vom opri pentru moment asupra Gimnaziului „Iosif Vulcan” din Arad¹⁰. La 1 septembrie 1939 se înființează Școala medie nr.1 „Iosif Vulcan” din Arad. Începând cu anul școlar 1919-1920, școala civilă maghiară se transformă în școala civilă românească¹¹ funcționând la început ca școală comunală pentru ca de la 1 iulie 1921 să treacă la stat.

Școala a funcționat timp de un an ca școală civilă în 1919-1920 luând împreună cu celelalte școli denumirea de școală medie pentru anii școlari 1920-1921-1927-1928 pentru ca din 1928-1929 să fie transformată în gimnaziu cu 3 clase, în baza dispozițiilor Legii învățământului secundar. În același an 1928-1929 a fost lichidată și clasa a IV-a cursului de școală civilă. Din anul 1928 școala și-a ales ca patron pe Iosif Vulcan¹² purtându-i și numele.

În baza Legii învățământului secundar din 1928 școala s-a transformat în gimnaziu cu 3 clase. Clasele divizionare au fost suprimate în conformitate cu Ordinul nr. 103/1928, menținându-se numai clasa a IV-a, ca o clasă de tranziție¹³. Începând cu anul școlar 1929-1930, școala primește ca secție maghiară atașată acestei școli, Gimnaziul maghiar din Piața Mihai Viteazul, gimnaziul provenit din contopirea celor două școli medii maghiare. Clasele maghiare cu o populație în descreștere se mențin până în 1935-1936 când, la stăruințele părinților minoritari, încep a fi transformate treptat în clase românești.

În anii școlari 1932/1933 - 1935/1936 existau 4 clase maghiare - ciclul secundar inferior era de 4 ani din 1 septembrie 1932 - când elevii claselor a III-a au continuat în clasele a IV-a, rămânând în 1936-1937 - 3 clase: a II-a, a III-a, și

a IV-a iar în anul școlar 1937-1938 nici una. Pe măsura transformării, secția românească a avut 5 clase în 1936-1937 și 8 clase în 1937-1938¹⁴. Prin Decizia ministerială nr. 115.825 din 15 iulie 1937 Gimnaziul teoretic „Iosif Vulcan” este transformat în gimnaziu comercial, formând ciclul inferior al liceului comercial din Arad¹⁵. Prin această transformare, liceul comercial din orașul Arad a primit un curs inferior cu clase divizionare pentru 1937-1938, desființându-se apoi clasele divizionare și de la acest ciclu. În 1937-1938 liceul comercial a funcționat cu două clase I, provenind de la gimnaziul „Iosif Vulcan”¹⁶. În anul școlar următor o serie de clase de la ciclul inferior a fost suprimată prin Decizia ministerială nr. 17086 din 1938, comunicată școlii de către Inspectoratul Școlar Regional din Timișoara la 29 septembrie 1938¹⁷.

III. Învățământul secundar

A. Învățământul liceal

În dezvoltarea învățământului secundar din părțile Aradului - ca de altfel din întreaga Transilvanie - putem distinge trei etape:

- a). Etapa de organizare a învățământului de stat sub Consiliul Dirigent.
- b). Etapa de tranziție spre unificarea învățământului secundar cuprinsă între anii 1920/1921 - 1921/1922.
- c). Unificarea și normalizarea completă a învățământului din anii 1922/1923 - 1927/1928.

Pentru conducerea și organizarea activității școlare s-a organizat un Resort al Cultelor și Instrucțiunii în fruntea căruia a fost numit Vasile Goldiș, fost profesor al Liceului din Brașov și personalitate de seamă a vieții spirituale și publice a Aradului, ajutat în administrația școlară de secretarul general dr. Onisifor Ghibu, de directorul general Gavril Precup, profesor al școlilor din Blaj și de șeful de secție, dr. Ioan Bunea, profesor al Liceului ortodox din Brașov¹⁸.

Stăruințele Resortului Instrucțiunii erau îndreptate spre asigurarea funcționării în continuare a școlilor de pe teritoriul eliberat, evitarea pierderii anului școlar de către elevi, imprimarea unor directive potrivite actului Unirii de la Alba Iulia, preluarea și asigurarea inventarelor de mare valoare ale școlilor, pregătirea și organizarea noului an școlar 1919-1920 care urma să constituie primul an de adevărată școală românească pe întreg cuprinsul Ardealului. De la începutul activității sale, Resortul a căutat să țină seamă de hotărârile conferinței profesorilor români de la Alba Iulia din 2 decembrie 1918.

Potrivit hotărârilor luate de Consiliul Dirigent în ședința din 3 ianuarie 1919, Resortul Instrucțiunii aduce la cunoștința școlilor că a dispus luarea în primire a tuturor școlilor secundare cu întreg inventarul lor, printr-un delegat, încredințat cu această misiune de către prefectul județului respectiv, delegatul având și îndatorirea să controleze administrația școlară¹⁹.

Să urmărim în continuare rețeaua învățământului românesc liceal arădean.

Liceul de băieți „Moise Nicoară”

În anul 1919 a luat ființă pe baza dispozițiilor Resortului Cultelor și al Instrucțiunii de pe lângă Consiliul Dirigent, în localul Gimnaziului superior de stat din Arad, liceul românesc. Până la 1 decembrie 1922 noul liceu a funcționat pe baza „Regulamentului provizor pentru școlile secundare (licee de băieți, de fete și gimnazii)”, iar de la această dată pe baza „Regulamentului școalelor secundare” licee, gimnazii, școale secundare de fete gr. I și II²⁰.

În funcție de legiurile școlare aplicate în mod succesiv s-a schimbat și tipul de organizare a liceului de câteva ori între cele două războaie mondiale. Astfel în 1919 liceul funcționa cu 10 clase și cu o secție fără frecvență²¹. Pe lângă liceu mai funcționa în aceeași clădire, o școală reală cu 8 clase și cu o secție fără frecvență²².

Această unitate școlară își desfășura activitatea în limba maghiară și în anul școlar 1919-1920, exceptând clasa I unde se predă în limba română²³.

Din anul școlar 1920-1921 liceul „Moise Nicoară” a funcționat cu clase împărțite pe secții: reală și modernă pentru clasele liceului superior²⁴. În urma extinderii legii școlare dr. Angelescu și la școlile din Ardeal, liceul de băieți din Arad este încadrat în categoria de școli de tip D, cu toate clasele ciclului inferior divizionare (8 clase). Între 1929 și 1935 liceul funcționează doar cu 3 clase ale ciclului superior. Din anul 1942 și clasele ciclului superior devin divizionare în conformitate cu Decizia ministerii nr. 237062, liceul fiind trecut astfel în tipul E de școli secundare²⁵.

Din anul 1920-1921 s-a introdus sistemul bifurcării claselor în secția reală și modernă la cursul superior din acest an doar la clasa a V-a²⁶. În condițiile numărului insuficient de elevi, școala reală se contopește din 1920-1921 cu liceul, înființându-se din fostele clase ale acestei școli o secție maghiară cu 4 clase²⁷. Această secție se va lichida mai târziu, elevii maghiari înscriindu-se la liceul romano-catolic din Arad. Activitatea liceului de băieți „Moise Nicoară” din Arad încetează la 6 aprilie 1944. În localul școlii funcționează spitalul Militar încă din aprilie 1944²⁸, școala rămâne în această situație până la 20 aprilie 1945, dar preluarea localului de către conducerea școlii s-a făcut abia la 14 mai 1945²⁹.

Liceul de fete „Elena Ghiba Birta”

Liceul de fete din Arad și-a deschis cursurile primului an de funcționare 1919-1920 la data de 5 octombrie 1919. Primul proces-verbal al școlii înființate poartă data de 26 septembrie 1919 și a fost încheiat cu prilejul consiliului profesoral. În procesul verbal se consemnează informarea corpului profesoral cu dispozițiile privind deschiderea școlii, organizarea examenelor particulare, a examenelor de corectură și a concursului de admitere³⁰.

Când în anul școlar 1924-1925 s-a încheiat unificarea învățământului din aceste părți ale țării, Liceul de fete și-a identificat structura și modul de funcționare a școlilor din România. Din acest moment toate modificările intervenite în învățământ vor fi aplicate și la Liceul de fete din Arad, în funcție de condițiile de aici respectiv de lotul școlar și de numărul de clase. Astfel liceul s-a împărțit în 2 cicluri: ciclul inferior cu clasele I-IV și ciclul II sau superior cu clasele V-VIII. În anul școlar 1928-1929 s-a trecut la liceul unic de 7 clase³¹. În urma acestei măsuri ciclul inferior era alcătuit din 3 clase, intrarea în ciclul superior făcându-se prin examen de admitere, cupă clasa a VII-a susținându-se examen de bacalaureat³². Începând cu anul 1932, ciclul I de liceu a fost completat la 4 clase, examenul de admitere susținându-se numai la absolvirea clasei a IV-a. Abia în anul școlar 1935-1936 s-a revenit la liceul cu 8 clase și cu bifurcarea în secția „literară și științifică”.

Anul școlar 1943-1944 a fost mai scurt cursurile începând abia la 6 aprilie 1944, datorită situației din țară de la sfârșitul războiului. Activitatea școlară a continuat însă timp de încă două luni³³.

Liceul comercial de băieți

Învățământul comercial avea o bogată tradiție în părțile Aradului. Astfel, imitând școala comercială înființată în 1830 la Budapesta de către Bibanka Emanoil - institutor originar din Silezia - Ioan Rotter, originar din Boemia, deschide o școală comercială particulară la Arad în 1848 cu limba de predare germană³⁴ care a funcționat până în anul 1882.

La 28 septembrie 1885 în urma desființării Școlii comerciale a lui I. Rotter, se organizează o școală similară în limba maghiară care în 1890 se stabilește în imobilul din Piața Xenopol³⁵.

Prin statificarea școlii din Transilvania și Banat s-a realizat dorința justă a intelectualității din Arad de a se înființa o secție română pe lângă Școala comercială superioară, până atunci în limba de predare maghiară. La 1 septembrie 1922 se deschide Școala comercială românească din Arad, luând ființă prin naționalizarea treptată a școlii comerciale din 1885³⁶ așa cum ne înformează Direcțiunea Regională a Învățământului din Timișoara prin adresa nr. 2179 din 23 iulie 1922 prin care se trimite Ordinul Directoratului General al Instrucțiunii din Cluj cu nr. 18319/1922³⁷ clasele maghiare au continuat să ființeze și după unirea românilor, până în 1936-1937; din acest an școala având numai clase românești³⁸. Astfel după 40 de ani de existență, clasele divizionare cu care școala a funcționat neîntrerupt din 1891-1892 au fost suprimate din bugetul statului în baza legii din 22 decembrie 1931³⁹. În anul școlar 1921-1922 școala primește o clasă românească pe lângă cele trei maghiare. Clasele românești se înființează treptat, în anul 1923-1924 numărul acestora ajungând la trei: I a, Ib, II și 2 clase maghiare. În anul școlar următor când se trece la cursul de 4 ani, erau 5 clase românești: Ia, Ib, IIa, IIb și III și 2 clase maghiare; iar anul școlar 1926-1927 sunt 7 clase românești: Ia, Ib, IIb, IIIa, IIIb, IV și o singură clasă maghiară. Începând cu anul școlar următor școala are numai clase românești: I a-IV a, I b-IV b, toate de curs superior⁴⁰, aceste clase menținându-se până la sfârșitul anului școlar 1931-1932 când, în urma dispozițiilor legii din 22 decembrie 1931 se trece la desființarea treptată a claselor divizionare⁴¹. Școala are numai 6 clase: I, II, III a, III b, IV a, IV b pentru că în 1933 clasele să se reducă la I-III, IV a și IV b, iar din 1934/1935 - 1935/1936 școala funcționa numai cu o serie de 4 clase intrând în tipul C al școlilor superioare de comerț⁴².

La 1 septembrie 1936 intră în vigoare Legea pentru organizarea învățământului comercial secundar; tot atunci la școala comercială din Arad se deschide extrabugetara clasă I a ciclului inferior. Din anul școlar 1937-1938 așa cum am mai precizat - Gimnaziul teoretic „Iosif Vulcan” se transformă în gimnaziu comercial, atașându-se școlii de comerț care devine liceu comercial. În anul școlar 1939-1940 școala românească de comerț funcționează cu ciclul complet de 8 clase, având în anii 1938/1939 - 1940/1941 câte o clasă divizionară la cursul inferior⁴³. În 1942-1943 liceul a funcționat cu 9 clase: I a I b, II, III, IV, V, VI, VII și VIII⁴⁴.

IV. Învățământul pedagogic

Unirea Transilvaniei cu România a avut urmări de seamă și în viața învățământului pedagogic arădean. După trecerea Ardealului sub administrație românească, în organizarea școlii și în planul de învățământ se introduce schimbări care o apropie tot mai mult de tipul școlilor normale din România.

Așa cum am mai precizat, prin Decretul nr. 12903/1919 al Consiliului Dirigent din Cluj, institutul pedagogic din Arad se transformă în școală normală cu 8 clase⁴⁵. Lipsit până atunci de clasele corpului inferior, acestea se constituie treptat în fiecare an câte una, începând cu anul școlar 1922-1923.

În anul școlar 1920-1921 se înființează la Arad o școală normală de stat pentru învățătoare, cu o durată de școlarizare de 6 ani. Școala își începe activitatea cu clasele: I, II, III, IV și V, iar din anul școlar următor, cu 6 clase dintre care 2, I și II, erau paralele, aprobate prin Decretul nr. 35661/1921 al Directoratului General din Cluj⁴⁶. În 1922-1923 școala a funcționat cu 7 clase din care clasele a III-a erau paralele⁴⁷.

La 31 ianuarie 1923, necesitatea de învățători la sate impune înființarea la Arad a încă unei școli normale pentru învățători care a început să funcționeze numai cu o clasă urmând ca an de an numărul claselor să se completeze. Astfel în 1923-1924 funcționau la Arad trei școli normale: 2 școli de stat - una de băieți și alta de fete - și școala normală confesională, aceasta din urmă funcționând în

aceiași local cu Institutul teologic. Dimineața urmau cursurile normalității, după amiază elevii de la teologie.

Din 1925-1926 Școala normală ortodoxă română se organizează potrivit Legii pentru învățământul primar și normal din 26 iulie 1924, reducându-se numărul anilor de școlaritate, iar din 1 ianuarie 1926 a funcționat ca școală particulară pentru învățământul particular, din 22 decembrie 1925⁴⁸. După tratative de durată la 14 aprilie 1927 s-a ajuns la un acord în vederea fuzionării școlii normale ortodoxe române cu școala normală de stat, noua școală primind numele de Școala normală ortodoxă română de stat „Dimitrie Ilichindeal” intrând la 1 ianuarie 1928 în bugetul statului. Acordul a marcat un moment istoric în viața vechii preparandii⁴⁹. Prin el se recunoaște că în noul stat român nu mai era necesară o școală normală confesională, ci ea trebuia se să integreze în rândul instituțiilor de stat.

V. Învățământul profesional

Până la Marea Unire, în condițiile stăpânirii austro-ungare, tineretului român i s-a barat drumul nu numai spre liceele teoretice și de specialitate, ci și spre școlile profesionale de ucenici cu profil economic și comercial. Rezultatul în 1918 elementul românesc lipsea aproape cu desăvârșire din întreprinderile transilvănene⁵⁰.

După 1918, învățământul profesional a fost impulsionat de Consiliul Dirigent prin numirea profesorului Victor Stanciu, director al Școalei civile din Arad, în fruntea secției învățământului profesional din Resortul Instrucțiunii⁵¹.

Dezvoltarea într-un ritm mai intens a industriei și comerțului în anii de după război a pus în activitate problema sporirii necesarului forței de muncă. Pornind de la această necesitate stringentă, Consiliul Dirigent trece la înființarea de școli profesionale de ucenici pe întreg teritoriul Transilvaniei. În contextul acestor frământări era normal ca și la Arad, oraș cu o puternică industrie să se pună problema dezvoltării învățământului profesional pentru formarea de muncitori calificați în industrie, comerț și unitățile de căi ferate, Aradul fiind și cel mai puternic nod de cale ferată.

Cea mai importantă unitate de învățământ cu profil profesional la Arad a fost Școala de arte și meserii care continuând tradițiile școlii deschise la 2 octombrie 1892⁵², și-a deschis cursurile la începutul lunii septembrie 1918. Școala a funcționat cu secții: secția lemn și secția metal, fiecare cu clasele I-IV din ciclul inferior. Începând cu anul școlar 1932-1933 pe lângă această școală s-a înființat o școală de șoferi profesioniști⁵³. Activitatea școlii superioare de arte și meserii din Arad a fost continuată din 1936 de la Liceul industrial pentru băieți din localitate.

Alături de această școală funcționa școala de ucenici industriali și comerciali din Arad, etatizată la 31 iulie 1921, care a funcționat la început cu următoarele secții: metalurgie, tâmplărie, pantofărie, măcelărie și altele. Cursurile aveau o durată de 4 ani până în 1932, primul an fiind pregătitor. Din anul 1927 cele 2 secții ale Școlii de ucenici se despart, secția de ucenici comerciali trece pe lângă Școala superioară de comerț pentru băieți. Din 1932 cele două școli se contopesc din nou și funcționează astfel împreună cu cele două secții, industrială și comercială până în 1940⁵⁴.

Din 1922 până în anul școlar 1941-1942, procesul de învățământ se desfășura pe o perioadă de trei ani. Din acest an se înființează clasa a IV-a, absolvenții acestei clase prezentându-se la examenul de absolvire, în centre fixate de minister.

În această perioadă a mai funcționat la Arad, începând cu 1 octombrie 1922 „Școala specială de ucenici de la Depoul de locomotive Arad”, școala având o durată de școlarizare de 4 ani. De altfel în perioada de care ne ocupăm au mai

funcționat la Arad și școli de ucenici așa cum a fost Școala de stat pentru ucenice care și-a deschis cursurile în anul 1929⁵⁵. În această școală se pregăteau muncitoare în meseriile de croitorie, modă, coafură etc. La școala de industrie casnică elevele erau pregătite pentru meseria de țesătoare, broderie, sericicultură și filatură, confecționarea de lenjerie⁵⁶.

Cu toată dezvoltarea pe care o ia învățământul profesional de ucenici și ucenice, în perioada interbelică el n-a reușit să facă față decât în parte nevoilor de forță de muncă pentru industria județului Arad în plin progrese.

NOTE:

¹ *Enciclopedia României*, vol.I. Statul. București, 1938, p.468.

² Cf. *Legea învățământului particular din 19 decembrie 1925*, în *Enciclopedia României*, București, 1938-1943, vol.I.Statul, *loc.cit.*

³ *Enciclopedia României*, București, 1938-1943, vol.I., *loc.cit.*

⁴ Arh. St. Arad, Fond Insp. Școlar Județean Arad, dos.70/1941, doc. nr.3438 din 1941 (nenumărat). În document apar 27 de școli, dar fără date pentru școală nr.25.

⁵ *Ibidem*, înv.132/1943 (nenumărat).

⁶ *Ibidem*. La aceste școli primare rurale în l. română se adaugă 3 școli primare în l. germană la Panatul Nou, Chereluș - sălaș și Cruceni și în l. slovacă la Nădlac-vii.

⁷ *Ibidem*, doc.70/1941, doc.3438/1941 (nenumărat).

⁸ *Regulamentul de funcționare a școlilor secundare*, București. Imprimeriile statului, 1929, p.5.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ V. Popeangă. *Învățământul județului Arad între anii 1919-1924*, în *Anuarul Liceului Pedagogic Arad pe anul școlar 1968-1969*, p.128.

¹¹ V. Suci, *Anuarul Liceului comercial de băieți pe anul școlar 1937-1938 precum și date recapitulative asupra anilor școlari 1929-1930 și 1936-1937 de la Gimnaziul „Josif Vulcan” din Arad*, 1939, p.75.

¹² *Ibidem*, p.76.

¹³ V.Băbescu, *Anuarul al X-lea al Gimnaziului de băieți „Josif Vulcan” din Arad pe anul 1928-1929*, Arad, 1929, p.29.

¹⁴ V. Suci, *op.cit.*, p.76.

¹⁵ V. Suci, l. Ardelean. *Anuarul Liceului Comercial de băieți din Arad pe anii școlari 1938/1939-1942/1943 precum și al Gimnaziului „Josif Vulcan” din Arad pe anii școlari 1938/1939-1939/1940*, Arad 1941, p.7.

¹⁶ *Ibidem*

¹⁷ *Ibidem*, p.1, Decizia se regăsește în doc.cit., p.12-14.

¹⁸ I. Bratu, *Învățământul secundar din Ardeal*, în *Transilvania. Banatul. Crișana. Maramureșul*. 1918-1928, vol.II, București, 1929, p.1002.

¹⁹ *Ibidem*, p.1003.

²⁰ „Monitorul Oficial” din aprilie 1922, p.3.

²¹ N. Mihulin, *Anuarul Liceului „Moise Nicoară” din Arad pe anul școlar 1919-1920*, p.27.

²² Pavel Percea, *Anuarul școlii reale superioare de stat din Arad pe anul școlar 1919-1920*, p.8.

²³ Monografia Liceului „Ioan Slavici” fost „Moise Nicoară” din Arad 1745-1919-1979, Arad, 1971, p.41.

²⁴ Arh. Liceului I.Slavici Arad, Raport general asupra mersului școlii pe 1934-1935; Anuarul II al liceului „Moise Nicoară” din Arad 1920-1921, p.89-90. Anuarul III al liceului „Moise Nicoară” din Arad 1921-1922, p.105-118.

²⁵ *Ibidem*, Raport general asupra mersului școlii pe anii 1945-1946.

²⁶ „Românul” din 17 iulie 1919; *Anuarul liceului „Moise Nicoară” 1921-1922*, p.30.

²⁷ *Anuarul II al liceului „Moise Nicoară” pe anul școlar 1921-1922*, p.15.

²⁸ Monografia liceului „I.Slavici” fost „Moise Nicoară” din Arad 1745-1919-1979, Arad 1971, p.83.

- ²⁹ Arh. Liceului I.Slavici Arad, Rapoarte generale asupra mersului școlii, 1934/1935-1945/1946.
- ³⁰ M. Podea, L.Popescu, V.Teodorescu, *Anuarul liceului nr.2 Arad* pe anul școlar 1968/1969. Arad, 1970, p.14.
- ³¹ *Ibidem*.
- ³² *Ibidem*.
- ³³ *Ibidem*, p.19.
- ³⁴ V. Suci, I. Ardelean, *op.cit.*, p.5.
- ³⁵ *Ibidem*, p.6
- ³⁶ *Ibidem*.
- ³⁷ V. Suci, *Anuarul Școlii Comerciale Superioare de băieți din Arad pe anul școlar 1934-1935*, Arad, 1936, p.46.
- ³⁸ *Ibidem*, p.1.
- ³⁹ V. Suci, *Anuarul Școlii Comerciale Superioare de băieți 1932-1933*, p.3.
- ⁴⁰ V. Suci, I. Ardelean, *op.cit.*, p.189.
- ⁴¹ *Ibidem*, p.190.
- ⁴² *Ibidem*.
- ⁴³ *Ibidem*.
- ⁴⁴ *Ibidem*, p.197.
- ⁴⁵ V. Popeangă, E. Găvănescu, V. Țărcovnicu, *Preparandia din Arad*, Buc., 1964.
- ⁴⁶ Consuela Laugier, *Anuarul școlii normale de învățătoare din Arad* pe anul școlar 1921-1922, Arad, 1922, p.5.
- ⁴⁷ Idem, *Anuarul școlii normale de învățătoare din Arad* pe anul școlar 1922-1923, Arad, 1923, p.22.
- ⁴⁸ V. Popeangă, E. Găvănescu, V.Țărcovnicu, *op.cit.*, p.236.
- ⁴⁹ *Anuarul Institutului teologic și al școlii normale ortodoxe române din Arad* pe anul școlar 1926-1927, p.4-6.
- ⁵⁰ D. Voina, *Învățământul profesional din Transilvania în primul deceniu după Unire*, în *Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș*, 1919-1928, Cultura Națională, București, 1929, p.1095.
- ⁵¹ V. Popeangă, *Anuarul Școlii Pedagogice pe anul 1968/1969*, Arad, 1970, p.133.
- ⁵² P. Percea , *Anuarul Școlii de arte și meserii din Arad* pe anii școlari 1918-1919, 1919-1920 și 1920-1921, Arad, 1921, p.1.
- ⁵³ Idem, *Anuarul Școlii de arte și meserii din Arad* pe anul școlar 1932-1933, Arad, 1934, p.14.
- ⁵⁴ Școala profesională nr. 2 metalurgie Arad, p.2.
- ⁵⁵ Olga Demeter, *Școala de stat pentru ucenice*, p.56.
- ⁵⁶ Irina Popescu, *Școala de industrie casnică*, p.48.

DIE ENTWICKLUNG DES RUMÄNISCHEN UNTERRICHTES AUS DER ARADER GEGEND IN DER ZEITSPANNE 1919-1945 (II): DIE STRUKTUR DES ARADER UNTERRICHTES (Zusammenfassung)

Der Autor untersucht der Reihe nach den Vorschul-, Grundschul-, Gymnasial-, Sekundar-, den pädagogischen und den professionellen Unterricht auf dem Territorium des heutigen Kreises Arad. Eine besondere Aufmerksamkeit wird der Vorstellung der Lyzeen „Moise Nicoara” (1919-1944), „Elena Ghiba Birta” (1919-1944) und Handelslyzeum für Jungen (1921-1944) gewidmet.

Es wurden Aspekte der legislativen Vereinigung und der Einführung des Unterrichtes in rumänischer und in anderen Sprachen (Ungarisch und Deutsch) verfolgt.

VECHI PREOCUPĂRI PRIVIND ORGANIZAREA VITICULTURII ÎN SEBIȘ, JUDEȚUL ARAD

MIRCEA TIMBUS

Izvoarele existente dezvăluie formele pe care le-a cunoscut organizarea unei vechi ramuri a producției agricole, viticultura, practică în județul Arad. Între cultivatorii de viță de vie a căror proprietăți se învecinau, s-au născut, încă din vremurile de demult, legături de interese care au generat formarea comunelor sau comunităților promontoriale¹. Încadrarea lor juridică s-a produs mai târziu, prin Legea IX din 1840 cu privire la proprietățile agricole, întregită apoi prin Legea XIII din 1894 cu privire la agricultură și poliția agricolă¹. Asemenea comunități sunt atestate în județul Arad în localitățile Agriș, Covăsânt, Cuvin, Drauț, Galșa, Ghioroc, Ineu, Măderat, Miniș, Păuliș, Pâncota, Radna, Sebiș, Șilindia, Șiria.²

Cercetările din ultima vreme au scos la iveală documentația originală depusă în anul 1923 la Subprefectura din Arad de către președintele promontoriului din Sebiș, Atanasie Oancea,³ în vederea aprobării statutului acestei comunități viticole a cărei fondare, conform datei înscrise pe sigiliul promontorial, a avut loc în anul 1853.⁴

Văzând conținutul bogat în informații utile al statutului, presupun că prezentarea lui în detaliu poate răspunde unor eventuale întrebări pe care și le pun cei ce acum se află în căutare de soluții pentru organizarea/reorganizarea domeniului viticol.

Așadar, proprietarii de terenuri viticole aflate pe dealurile din hotarul comunei Sebiș, s-au constituit într-o comunitate promontorială autonomă. Numărul lor, în anul 1923, era de 91, iar suprafața pe care o dețineau însuma 129,5 hectare (în document „lanțuri”)

Comunitatea recunoștea ca for de decizie **adunarea generală a proprietarilor**, care era împuternicită să elaboreze sau să modifice statutele, să adopte planul lucrărilor viticole, bugetul, să verifice și să aprobe (sau să respingă) contul anual de venituri și cheltuieli, să aleagă și **comitetul promontorial, căpitanul și funcționarii (primarul și notarul)**, să hotărască în chestiunea plății funcționarilor, paznicilor și lucrătorilor, să fixeze termenul de cules și stors, să decidă, la nevoie, suspendarea funcționarilor, să judece eventualele reclamații împotriva comitetului și, în fine, să se pronunțe chiar pentru dizolvarea comunei promontoriale. Adunarea generală se convoca de către căpitan, de două ori pe an în ședințe ordinare, în martie și septembrie și în ședințe extraordinare, inițiate tot de căpitan sau la cererea scrisă a cel puțin 7 membri din comitet. Membru cu drept de vot în adunarea generală devenea fiecare proprietar de vie care a împlinit vârsta de 20 ani. Minorii erau reprezentați de tutore, pe femeile căsătorite le reprezentau soții, iar văduvele, societățile, corporațiile sau firmele erau reprezentate prin împuterniciți. Hotărârile adunării generale se luau cu majoritatea voturilor celor prezenți, cunoscut fiind că proprietarii de terenuri în suprafață de până la 800 stânjeni pătrați aveau dreptul la vot, iar cei cu proprietăți mai mari, la câte 1 vot în plus pentru fiecare 800 stânjeni pătrați de vie, fără să depășească însă 5 voturi, indiferent de mărimea proprietății. Contra deciziilor luate de adunarea generală se putea apela la pretura plasei.

Comitetul promontorial, ales pe trei ani de adunarea generală, era format

din 12 membri, căpitan, primar și notar. Reprezenta, între adunările generale, comuna promontorială, controla executarea deciziilor adunării generale, prezenta în fața adunărilor generale bugetul anual, planul de acțiune, socotelile promontoriale (veniturile și cheltuielile), distribuia lăstarii de viță americană la altoiri. Ședințele comitetului promontorial se țineau lunar din martie până în septembrie și trimestrial în perioada de iarnă, luând decizii valabile cu majoritate de voturi, numai în prezența căpitanului-președinte și a cel puțin 5 membri.

Căpitanul se îngrijea de convocarea adunării generale (în ședințe ordinare sau extraordinare) și a comitetului, pe care le și prezida. Mijlocea raporturile cu autoritățile de stat, valida cu semnătura sa actele emise de promontoriu, putea să hotărască, în situații speciale, începerea culesului chiar și înainte de termen, stabilea unei, împreună cu primarul, prețul zilei de muncă în promontoriu.

Primarul era unul din funcționarii salariați, cu rol de șef al poliției promontoriale. Era dator să stabilizească perimetrele prevăzute pentru pază, să aleagă paznicii potriviți, să-i propună comitetului spre angajare, să-i instruiască și controleze. Purta asupra sa condica de protocoale, prevăzute cu sigiliu, în care proprietarii de vie puteau să-și scrie, la nevoie, jalbele și o prezenta în ședințele comitetului. Evalua prejudiciul adus proprietarilor prin furturile de produse, urmărind să fie despăgubiți chiar dacă făptașul nu a fost descoperit. Semna permisele pentru transportarea strugurilor. În competența sa intra și supravegherea muncitorilor din vie și a modului în care notarul, cu atribuții de casier, manipula banii.

Notarul, al doilea funcționar plătit, răspundea de elaborarea planului de muncă și a proiectului de buget, de buna administrare a patrimoniului. Îi erau încredințate pentru păstrare sigiliul și arhiva promontorială. Întocmea și înainta comitetului situația anuală de venituri și cheltuieli. Îi reveneau toate lucrările de secretariat, precum întocmirea proceselor verbale în adunările generale și ședințele de comitet, redactarea corespondenței, contrasemnarea actelor. Îndeplinea și funcția de casier ajutându-l, în această calitate, pe primar la încasarea cotizațiilor (în document „aruncului”) de la proprietari. În fiecare ședință de comitet raporta despre situația casei și a cheltuielilor făcute în intervalul scurs de la ședința precedentă.

Pentru paza terenurilor plantate cu vie și pomi fructiferi din perimetrul promontoriului, comitetul, la propunerea și recomandarea primarului, angaja **paznici**, a căror plată era stabilită prin decizia adunării generale. Recrutarea lor se făcea numai dintre oamenii cinstiți, fără pată, apti să îndeplinească o asemenea funcție, posesori de avere care să servească drept garanție pe durata activității. La intrarea în serviciu erau datori să depună un jurământ de credință comunei promontoriale. Se aflau în subordinea directă a primarului, a cărui dispoziții le executau întocmai. Primeau de la acesta câte o condică pe care o purtau permanent asupra lor, oferind-o la cerere proprietarilor de vie spre a-și înscrie plângerile. Condicile făceau periodic obiectul controlului primarului. Paznicii adoptau la ținută un semn distinctiv. Erau dotați cu o armă de foc și un cornet pentru semnalizare sonoră în caz de primejdie. Arma servea la stârpirea câinilor vagabonzi și a altor animale ce provocau stricăciuni în vie, precum și pentru apărare personală. Era interzisă folosirea ei pentru vânat.

Statutul conține prevederi speciale referitoare la cheltuielile comunei promontoriale, clasificându-le în ordinare și extraordinare. În prima categorie intrau salariile primarului, a notarului-casier și a paznicilor de vie, precum și sumele necesare întreținerii drumurilor, podurilor, potecilor, șanțurilor de scurgere, barajelor, gardurilor și movilelor de hotar din promontoriu, a sumelor necesare pentru combaterea dăunătorilor. Din a doua categorie făceau parte cheltuielile

ocazionate de cumpărarea uneltelor specifice folosite la stropitul viei (vermorele n.a.). Sumele respective erau prevăzute în bugetul fiecărui an calendaristic și se percepeau de la proprietarii de vie în mod diferențiat, după suprafața terenului deținut.

Organizarea muncii în promontoriu și plata muncitorilor ocazionali fac obiectul paragrafului 122 din statut. Durata zilei de muncă se socotea între răsăritul și apusul soarelui, cu două întreruperi de câte 1/2 h și 1 h pentru odihnă și masă la micul dejun și prânz, anunțate prin clopot sau toacă de către paznic. Prețul de muncă, stabilit de adunarea generală (uneori de căpitan și primar), era adus la cunoștință prin afișare pe tabla aflată la casa paznicului. Muncitorii care se angajau erau datori să execute lucrările cerute la prețul zilei. Cei care pretindeau o plată mai mare sau abandonau lucrul pentru a da curs unor oferte de plată mai avantajoase, erau sancționați.

În continuare statutul fixează drepturile și obligațiile membrilor comunei promontoriale. Proprietarii de vie, înțelegând importanța bunei gospodării a promontoriului, în care-și puneau nădejdi de prosperitate, pretindeau de la structurile alese asigurări privind întreținerea căilor de acces în podgorie, a șanțurilor pentru conducerea și scurgerea apei, a gardurilor, podurilor, stavilelor, „în stare bună continuă”. Toate acestea se regăseesc în statut ca drepturi, pe lângă folosirea, contra unei taxe, a vermorelului pentru stropirea viei proprii, intervenția înarmată, numai în parcela proprie, pentru nimicirea câinilor vagabonzi, a păsărilor de curte și a altor animale care produceau stricăciuni, cât și repartiția contra cost a viței americane pentru altoire, proporțional cu suprafața deținută.

În categoria obligațiilor se înscriau plata contribuției în bani pentru acoperirea cheltuielilor promontoriale, respectarea ordinului comitetului transmise prin primar, a prețului zilei de muncă stabilit de adunarea generală, adică respectarea de către toți proprietarii a prevederilor statutul.

Ultimele paragrafe înșiră, într-o succesiune densă, alte obligații ale comunei promontoriale și proprietarilor, a căror respectare era strict supravegheată, conferind forță, utilitate, eficiență și prestigiu acestui tip de asociații, atât de răspândit în Transilvania, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Se remarcă obligația fiecărui proprietar de a-și stropi via, cel puțin de două ori într-un an, înainte de înflorirea strugurilor și în luna iulie, pentru prevenirea răspândirii bolilor viței de vie. Nerealizarea la timp a stropirilor constituia contravenție și se sancționa cu amenzi. În plus, în sarcina proprietarului contravenient intra și plata stropirii ce se efectua totuși, la ordinul primarului, de către muncitori zilieri. Obligații similare reveneau proprietarilor și în ceea ce privește curățirea de omizi a pomilor fructiferi aflați în perimetrul podgoriei, operație ce se executa până la mijlocul lunii martie, precum și tăierea gardurilor vii. Pomii puteau fi plantați în interiorul parcelelor cultivate cu viță de vie până la o distanță de cel puțin 1 metru de la răzor (hotar între două loturi agricole n.a.). Dacă crengile ajungeau la vecin, ele puteau fi tăiate de proprietar sau de primarul promontorial. Marginile promontoriului se delimitau prin șanțuri și garduri, a căror bună întreținere, ca de altfel și a drumurilor de acces, potecilor interioare, podurilor, șanțurilor de conducere și scurgere a apei, etc. intra în sarcina comunei promontoriale. Culesul, transportul și storsul strugurilor, înainte de termenul hotărât de adunarea generală, erau interzise. Făceau excepție parcelele cu soiuri timpurii, pentru care căpitanul acorda în scris aprobarea. Tot căpitanul, cu acordul primarului promontorial, mai putea permite culesul înainte de termen pe întreaga suprafață, în caz de ploii prelungite care produceau stricăciuni evidente recoltei. Culesul și transportul strugurilor la piață, pentru vânzare, erau admise numai în temeiul unei aprobări scrise, întărite cu semnăturile primarului și

notarului și prin aplicarea sigiliului. În lipsa unui asemenea permis, strugurii se confiscau, fiind considerați furați.

Nerespectarea regulilor din statut constituia contravenție („transgresiune” în document) și se sancționa cu amenzi de până la 1000 lei aplicate celor vinovați. Din fondul rezultat, 20% se folosea pentru stimularea paznicilor, iar restul era repartizat, în părți egale, ca venit la stat și venit al promontoriului.

Prezentat pentru prima oară în limba română, acest statut, datat 23 septembrie 1923, a fost aprobat de adunarea generală ordinară a comunității promontoriale din Sebiș și confirmat ulterior, la 31 octombrie 1924, de Prefectura județului Arad. Parcurgându-i paragrafele și edificându-ne asupra organizării și funcționării unei asociații de proprietari, ne surprinde actualitatea mesajului pe care-l transmite generațiilor contemporane de viticultori, din lumea sa de mult apusă: înflorirea agriculturii, cu multiplele sale ramuri, nu poate fi concepută și realizată fără LEGE DREAPTĂ, ORGANIZARE MINUȚIOASĂ, RESPECTUL PROPRIETĂȚII, COMPETENȚĂ, MUNCĂ CINSTITĂ, CONTROL FERM ȘI IMPARȚIAL.

NOTE

* Promontoriu - derivat din l. lat., „promontorium”, termen folosit pentru vie, podgorie.

¹ Vásárhelyi Zoltán, *A hegyközségek Közigazgatása* („Administrația comunelor promontoriale”), Budapesta, 1901.

² *Az Aradvámegyeében alakult Hegyközségek rendtartásainak gyűjteménye* („Colecția regulamentelor comunelor promontoriale din comitatul Arad”), Arad, 1907.

³ Arh. St. Arad, fond Prefectura județului Arad, Actele subprefectului, dosar 209/1923. f.1-11.

⁴ *Ibidem*, f.7-10.

ALTE BESCHÄFTIGUNGEN HINSICHTLICH DER ORGANISIERUNG DER WINZEREI IN SEBIȘ (KR. ARAD) (Zusammenfassung)

În der Gegend der Arader Weinberge bildeten sich Interessengemeinschaften der Winzer, die sogenannten Promontorialgemeinschaften welche erst nach 1840 juristisch eingeordnet wurden. Gemeinschaften dieser Art existierten in den meisten Ortschaften der Arader Weinberge. In der vorliegenden Arbeit stellt der Autor die Satzungen des 1853 gegründeten Promontorialvereines Sebiș vor, so wie sie 1923 bei der Unterpräfektur Arad eingetragen wurden.

Der Verein zählte 91 Mitglieder die über 129,5 Ha Herr waren. Das Beschlüsse fassende Gremium war die Generalversammlung der Besitzer welche das Promontorialkomitee, den Kapitän, den Meister und den Notar wählte. Die genauen Befugnisse dieser werden weiterhin bestimmt. Die Satzungen enthalten Bestimmungen bezüglich finanzieller Ausgaben des Vereins, Arbeitsorganisation, Rechte und Verpflichtungen der Mitglieder.

ÎNVĂȚĂTORUL EROU - PETRU ȘERBAN (1914 - 1941)

VIRGIL ȘERBAN

Acum, când România și-a deschis sufletul fără nici o reticență față de fiii ei morți în afara granițelor țării, pentru dezrobirea neamului se cuvine să ne îndreptăm privirile către toți cei care au căzut făcându-și datoria față de patrie și despre care am păstrat prea mult tăcerea.

În cumplita înclăștare a războiului, școala românească își are jerfele sale. Nici o altă categorie socială nu a dat tribut de sânge atât de impresionant ca învățătorii neamului. De altfel era și firesc ca pedagogii care învățau elevii cum să trăiască în omenie, înțelepciune și dragoste de țară să dea ei înșiși exemplul unor mari virtuți cetățenești, mergând până la sacrificiul suprem.

Un astfel de exemplu este învățătorul Petru Șerban, primul ofițer erou din rândurile intelectualității românești din județul Arad jertfit pentru redobândirea Basarabiei. Pentru fișa biografică a eroului consemnăm că s-a născut în satul Cintei județul Arad la 15 iulie 1914.¹ Crescut în mijlocul naturii de la Țară absoarbe farmecul plaiurilor natale, observând încă din fragedă copilărie viața sătenilor săi marcată de lipsuri și ignoranță. După ce termină școala primară în satul natal, se înscrie la Școala Normală din Timișoara în anul 1933 obținând diploma de învățător fiind calificat al doilea pe ținut.²

Materiile preferate erau matematica și limba română, dar în cursul superior îndrăgește pedagogia de care se va ocupa în continuare cu deosebită pasiune. Activează între anii 1934-1940 ca învățător în comunele Nădab, Cinteș și Șimand.

Pretutendeni dovedește un caracter integru, un spirit superior dublat de o înfățișare plăcută, desfășurând cu multă pasiune toată activitatea prevăzută de legea învățământului primar, conferențind sătenilor, instruind coruri, întemeind biblioteci, cămine culturale, organizând serbări școlare și festivaluri artistice.

Pentru această activitate deosebită a fost apreciat cu prilejul inspecțiilor școlare, cu calificativul „foarte bine” iar la examenul de definitivat în anul 1938 se clasifică printre primii.

Paralel aprofundează o vastă bibliografie pedagogică, sociologică și literară, elaborând o serie de conferințe, articole și studii asupra problemelor de educație și învățământ, pe care le-a publicat în diferite ziare și reviste. Scrisul său fluent, documentat și captivant prezenta o notă de specifică personalitate, evidențind o finețe de spirit și o putere de discernământ în cele mai variate probleme ale școlii și societății românești.

Colaborator foarte apreciat al multor publicații pedagogice și literare numele lui Petru Șerban este aproape nelipsit din paginile revistei Școala Vremii unde începând din toamna anului 1934 publică o mulțime de articole.

Adept al unei pedagogii adaptate mediului local și regional deci specificul nostru etnic și social întreprinde o serie de studii și cercetări științifice asupra psihologiei copilului român, adunând un vast material documentar pe care intenționa să-l prelucreze într-un studiu amplu: „Potențialul psihofizic al școlarului român din diferite regiuni”.³

Dotat cu toate capacitățile unui excelent educator simțind chemarea unor largi orizonturi și împins de dorința aprofundării problemelor care îl preocupau,

în septembrie 1938 se prezintă la examenul concurs pentru selecționarea institutorilor școlilor de aplicație, ținut la Școala Normală a Societății pentru Cultura Popurului Român din București. Reușind la acest examen este detașat la 1 septembrie 1938 ca instructor, la Școala de Aplicație a Școlii Normale de învățători din Timișoara unde începe o nouă etapă fructuoasă pentru completarea și verificarea preocupărilor sale educative.⁴ În cadrul orelor desfășurate la clasă va aplica toate metodele noi în legătură cu psihologia copilului, promovând activitatea elevilor în legătură cu toate instituțiile anexe școlii și stimulând spiritul creator a personalității elevului.⁵ A studiat metodele pentru predarea obiectelor de învățământ, pe centre de interese și comunități de muncă, ținând interesante lecții model în orele de practică pedagogică ale elevilor normalști dându-le îndrumări, în pregătirea și predarea lecțiilor ordinare și de probă, inițiindu-i în tainele laboratorului de psihologie experimentală și aplicată și în lucrările de organizare și administrație școlară.

Pentru stimularea spiritului de inițiativă a gustului pentru scris și lectură, precum și pentru a face corelație între învățământul din școală și actualitate, îndrumă elevii din Școala de Aplicație la redactarea unei splendide reviste pentru copii numită „Jurnalul nostru”.

Urmărind curentele care frământă pedagogia contemporană, precum și problemele de actualitate ale școlii românești, publică în primăvara anului 1940, apreciată lucrare „Aspecte din pedagogia contemporană”. Organizează deasemenea împreună cu elevii săi diferite serbări comemorative: Ziua mamei, Ziua cărții, Ziua economiei, Pedagogul Mihai Roșu Martinovici, Mitropolitul Andrei Șaguna, Martirii Horea, Cloșca și Crișan.⁶

În sălile de clasă, în laboratorul de psihologie experimentală al școlii de Aplicație, institutorul Petru Șerban, timp de trei ani de zile, zi de zi, desfășoară o activitate tenace în slujba școlii românești. Lecțiile sale model; experiențele de laborator, conduse de ele erau adevărate revelații pentru viitorii învățători, care se inițiau în tainele educației științifice.

Pentru activitatea sa neobosită la Școala de Aplicație la recomandarea directorilor școlii, este propus de către inspectorul general al învățământului normal-primar și înaintat la gradul I pe data de 1 septembrie 1940 cu calificativul foarte bine.

Terminând astfel stadiul la Școala de Aplicație, institutorul Petre Șerban concepe un vast itinerar de activitate în planul învățământului românesc. Bazat pe toate teoriile și metodele practice de educație și instrucție, pe care le-a experimentat și verificat în laboratoarele Școlii de Aplicație, aprofundează îndeosebi probleme personalității, pentru elucidarea căreia consultă toată biografia românească și o parte din cea franceză și germană.

Concluziile personale, le sistematizează într-o lucrare de mari proporții numită „Problemetica personalității”.

Cunoscând lipsurile vieții sociale și naționale de la noi și suferind foarte adesea din cauza lor, sufletul sensibil, romantic și temperamentul dinamic al lui Petru Șerban, nu putea sta pasiv la formidabilul efort al generației sale pentru crearea unei noi spiritualități lăsând în manuscris seria „Fragmente dintr-un zbucium trăit”.⁷

De aceea, adeseori îl vedem militând prin viu grai, prin scris și faptă pentru lichidarea unui trecut în descompunere și începutul unei renașteri spirituale. În acest sens rămân remarcabile articolele sale: „Quo vadis homine?” și „Permanențele zbuciumului omenesc”.⁸

Drama prăbușirii frontierelor noastre de nord, est și sud zguduie profund

sensibilitatea națională a acestui brav în vâțător, activitatea sa în continuare purtând pecetea în nădejdea unei uriașe reînvieri a potențelor neamului românesc. Iată în acest sens un fragment din alocuțiunea către elevii săi, cu ocazia festivității de încheiere a anului școlar 1940-1941. „Dragi copilași mergeți acasă la părinții voștri și îi rugați peste vară să vă ducă la țară, la sat unde fiecare fir de iarbă vă șoptește că avem un Mare Ordin Național, care să se sădească deja de acum în sufletele voastre: Refacerea României Mari. Un ideal pentru care toți trebuie să luptăm și dacă țara ne-o cere să și murim. Jurăm pentru acesta!” Cuvinte mari. Cuvinte care definesc însă o atitudine de o înaltă pedagogie națională și un cutremurător angajament care n-a întârziat a fi îndeplinit întocmai de el însuși.

Îmbrăcând uniforma de sublocotenent de cavalerie își ia rămas bun de la școală, predă instrumentele laboratorului de psihologie experimentală, încheie în sertare manuscrisele și cărțile sale iubite și se înrolează în unitatea din care face parte.

După ce se desparte de cei dragi pe data de 19 iulie pornește spre front străbătând pământul țării de la apus la răsărit ajungând la Nistru în 3 august 1941. La luarea contactului cu inamicul prima misiune grea o primește sublocotenentul în rezervă Petru Șerban în calitate de comandant al patrulei de cercetași. Alături de camarazii săi cu care își făcuse serviciul militar activ în anul 1936 se simți ca odinioară în fața elevilor săi, la începutul unei lecții model, adresându-se subordonaților săi cu următoarele cuvinte: „Băieți ni s-a încredințat o datorie mare și plină de primejdii. Fiți cu ochii în patru și cu urechile deschise. Scurtați toate mișcărilor inamicului și căutați a-l face neputincios. Fiți vrednici de vitejia strămoșilor și încrederea ce Neamul și Patria au pus-o în voi. Să nu uitați că Mărirea Patriei și Gloria Neamului este mai presus de viețile voastre. Așa să ne ajute Dumnezeu!”. Mândrie și îngrijorare, bucurie și durere se împletesc în sufletul său, când alternativ și calm, când în duet clocotitor (...).¹⁰

Iată impresiile sale din acele momente tulburătoare, prinse în fuga condeiului între copertele negre ale unui jurnal de front al eroului:

„22 iunie 1941. A sunat buciul de începere a luptei sfinte pentru reîntregirea Neamului. Postul de radio anunță cu mândrie trecerea armatei române peste Prut, hotarul vremelnice și nedrept, înfipt între frații de același sânge și aceeași credință.

8 iulie 1941. Sunt mobilizat în regimentul meu de la Roșiori. Fețele vesele ale camarazilor ofițeri și soldați denotă starea sufletească care stăpânește regimentul. Mă prezintă domnului colonel Santzo care mă întâmpină cu o privire serioasă și cu o vorbă îmbărbătătoare. După ce m-am prezentat am trecut la unitate.

9-18 iulie 1941. Zilele se scurg și așteptăm din moment în moment ordinul de plecare. Regimentul întreg este pregătit, echipat și a primit inspecția d-lui general de Brigadă și a d-lui general comandant al Armatei I-a. În urma inspecțiilor, impresia foarte bună pe care a făcut-o regimentul, a mărit și mai mult moralul oamenilor. Se văd toți camarazii pregătiți pentru împărțășania preotului garnizoanei și dornici de a pleca cât mai repede spre dușmanul cotropitor.

19 iulie 1941. De cu seară primim ordin de îmbarcare. Unitatea mea se îmbarcă prima dată. La ora nouă am fost la gară și m-am interesat de vagoane iar la ora 11 începem îmbarcarea. Dimineața plecând de acasă, iar neliniștiți și îngrijorați de starea Liviei; toată noaptea n-a dormit și a fost tare obosită. Ne-am despărțit cu credința că mă voi întoarce și vom fi fericiți împreună. După îmbarcare am luat o mașină și am revăzut-o după câteva minute. Era mai liniștită și mi-a zâmbit cu dragostea ei curată și ne-am despărțit din nou cu zâmbete pe fețe și cu urarea de revedere cât mai curând. Simțeam la despărțirea noastră tot focul dragostei

noastre sincere; ne năpădea regretul și durerea despărțirii. Chipul Liviei gânditoare și tristă mă însoțește tot timpul și oriunde. Și pentru acesta trebuie să mă reîntorc...

În gară la ora plecării 2,30 p.m. ne găseam toți ofițerii Regimentului împreună cu d-l colonel prefect al județului Arad V. Mihăilescu. „Crucea Roșie” a distribuit soldaților țigări și ofițerilor coniac drept dar. Momentul plecării sosi și fluieratul trenului, îmbarcați în vagoane așteptam plecarea. Deodată trenul s-a pus în mișcare și privirile se întâlnesc dornice iar mâini de adio se ridică în sus. Cu gândul la Livia, mă despart de locul unde știu că pașii ei m-au însoțit. trenul își continuă mersul și apucăm pe Valea Mureșului. Priveliști frumoase îmi atrag atențiunea și Radna-Șiomoș-Deva etc. se împletesc cu pribegia gândurilor mele care se îndreaptă spre ființa lăsată acasă.

20-22 iulie 1941. Cătreierăm Ardealul în parcursul trenului și gustăm cu nesațiu din frumusețile lui. Întâlnim prezența grănicerului ungar înfipt în inima țării. Un moment de durere de nestăpânit ne cuprinde. E o revoltă care mă răscolește, gândindu-mă la suferințele Ardealului meu drag. O dorință de răzbunare se ridică în mine. Trecem Carpații pe la Predeal. Intrăm în orașele muntene și prin căldura tropicală ne apropiem de destinație: Predeal - Ploiești - Buzău - Râmnicu Sărat - Focșani - Bălăbănești. Sunt de serviciu și în noaptea de 22 spre 23 la Bârlad, mă interesez de destinație. Alerg prin gară și mă pregătesc de debarcare. Pregătiți. la ora 2-3 după miezul nopții ne dăm jos. Primul sat moldovenesc unde am ajuns. M-a impresionat felul de viață al satelor. E un sat de vechi răzeși moldoveni.

23 iulie 1941. Suntem la Bălăbănești. Ne odihnim și ne pregătim de continuarea drumului.

24 iulie 1941. La ora 4.30 suntem adunați la liziera de est a satului și ne continuăm drumul spre Murgeni. Urcăm dealuri și coborâm. Lucruri obișnuite pentru noi. Ne simțim oboșiți și pe la ora unu p.m. suntem la loc. Cantonăm, și aici dăm peste primii soldați care au luat parte la front. Întâlnim prizonieri ruși. Aici aflăm că a fost punctul de comandă de unde a început ofensiva.

25 iulie 1941. Ne continuăm drumul. La ora trei p.m. ne îndreptăm spre Tigheci. Peste câteva minute de la părăsirea Unghenilor ne apropiem de Prut. Întâlnim satele care ne vorbesc despre dezastrul războiului. Case distruse, căi ferate, poduri aruncate în aer. Trecem pe la ora 8-9 p.m. Prutul. După trecerea Prutului pe marginea drumului, întâlnim mormintele eroilor căzuți. Noaptea între orele 2-3 a.m. ne oprim în cantonament la Tigheci.

26 iulie 1941. Ajunși la Tigheci, după un marș de aproape 50 km, ne pregătim dimineața de continuarea drumului. la ora 8 plecăm din Tigheci.

27 iulie 1941. Plecăm oboșiți dimineața și drumul e lung. Toată ziua și toată noaptea până dimineața la ora 5 a.m. tot mergem. E un marș forțat până la maximum. Oamenii și caii sunt aproape extenuați.

28 iulie 1941. Ne oprim acum la Moleni. E o ocazie foarte bună de a ne odihni după oboseala suferită. Stăm aici de dimineață până mâine zi la ora 8 p.m. E o refacere necesară.

29 iulie 1941. Ne odihnim toată ziua. Mă visez acasă cu intenții de a lucra în învățământ. Scriu două scrisori acasă. Primim ordin de deplasare și la ora 8 p.m. suntem în drum. De la Moleni ne continuăm drumul spre Sîmbreni - Corbești și ne oprim în dimineața zilei de 30 iulie la Ialoveni.

30 iulie 1941. Suntem la Ialoveni. O comună cu aspect basarabean. Așezată, cam mai toate comunele întâlnite între două dealuri. E o comună mare și unele case destul de frumoase. Aeroportul de la marginea comunei poartă amintirea rușilor, prin cele câteva avioane distruse pe câmp. Stăm toată ziua și ne apucă și o ploaie. Prima dată ne ploaie bine de când suntem în marș. Așteptăm ordinele de

continuare a marșului.

31 iulie 1941. Caut tot posibilul să mă întâlnesc cu camaradul Micăiescu, popotarul Brigăzii. Sufăr de stomac de vreo două zile și mă servește cu zahăr, ceai, lămâie, etc. După masă vremea e frumoasă și ne odihnim în continuare. Ieri am fost detașat la escadronul doi unde încep să mă simt iarăși bine. Pe la ora 11 și ceva a.m. am auzit niște trageri antiaeriene spre direcția est, probabil către Chișinău de care nu suntem departe. Oboseala înbinată cu odihna ne dă totuși ocazia să ne gândim aproape continuu acasă. Mi-am terminat prăjitura și cele două sticle de vin aduse de acasă. Mi-a mai rămas o sticlă cu rulantă și o sticlă de coniac început. Mâncare mai am niște slănină și șuncă. Suferim din cauza lipsei de pâine, pe care de câteva zile n-am văzut-o. Am obținut o frântură de pâine mai mult mălai, dar n-o pot mânca din cauza stomacului care tot mă supără. La ora când notez aceste rânduri 6 p.m. e așa frumos și liniștea aerului e continuu întreruptă de zborul avioanelor românești de deasupra noastră.

1 august 1941. Noaptea spre 1 august a început prin împușcături izolate de arme, trase de soldații din cantonament. Pe la ora 10 seara un avion inamic aruncă niște bombe și s-a tras asupra lui de la aeroport niște focuri. Am adormit cu gândul acasă, iar când m-am sculat am făcut un duș cu apă din fântână. La ora 4,20 am vizitat aeroportul. M-am interesat de locul bombelor, dispozitivul de aruncare și am văzut avioanele rusești distruse. Ne odihnim pentru a treia oară și ne simțim bine. Așteptăm noutăți și suntem curioși de evenimentele de pe front. Obținem știri că operațiile merg tot favorabil nouă. Ne bucurăm și ne simțim bine. Suntem spre apusul soarelui și soldații își îngrijesc caii dându-le grăunțe. ne pregătim pentru masă și culcare. La ora 7,15 primim ordin de plecare. Repede pregătirea și la ora 8 p.m. suntem în marș. Ne îndreptăm spre Chișinău, capitala Basarabiei, oraș aproape distrus din temelie de furia evreiască. Ne impresionează starea jalnică în care se găsește orașul în urma războiului. Ne apucă ploaia și ne oprim într-o comună în apropierea Nistrului.

2 august 1941. Ajuși după ora 5 după miezul nopții, ne odihnim de oboseala care ne-a cuprins. suntem într-un sat mai organizat. Primesc o carte poștală de la elevul Stăniș. Sunt curios și nu-mi explic cauza pentru care nu primesc scrisoare de la careva. Suntem în așteptarea ordinului de continuare a drumului. cred că e ultima seară în România până la întoarcere.

3 august 1941. Aseară, ora 10 am primit ordin de continuare a marșului. Suntem în marș. La ora 4.20 dimineața suntem în fața Nistrului și îl trecem pe un pod de plute. Mă uit cu drag la pământul țării mele dragi. De pe malul de pe răsărit, mai privesc o dată cu nesațiu frumusețile țării și ne depărtăm de Nistru. Continuăm drumul în Ucraina. Mii de gânduri îmi bat la poarta minții. Ce va mai fi? Când mă voi întoarce pe pământul României scumpe? Ajuși la o distanță bună spre nord est de Nistru, ne oprim... La ora 4.30 p.m. primim misiunea de a ocupa o poziție și în fața noastră se trage continuu cu proiectilele. Se încinge o luptă între germani și ruși. Lupta continuă la ora când scriu. Proiectilele cad și mitralierele țacănesc continuu. Noi stăm ferm pe poziție. Privirile și gândurile ne sunt îndreptate spre înainte. Prima noapte pe poziție și în față cu inamicul. Așteptăm dezlănțuirea contraatacului, cu Dumnezeu în gând și în vrere. Privim curioși lupta ce se desfășoară; strecurarea motocicliștilor nemți și înaintarea lor. Aflăm rezultatul favorabil și pierderile suferite. Ordin să ne retragem de pe poziție până dimineață. Rămân nemții în luptă. Retrăgându-ne, în auzul nostru se prelinge bubuitul tunurilor și țăcănitul mitralierelor. În cantonament, dorm într-o grădină, împreună cu agenții și ce somn, după 2 nopți de neodihnă!

4 august 1941. O zi de bucurie limitată! Am trimis Liviei o scrisoare printr-

un soldat. Suntem cantonați și am suferit primul atac aici de aviație. Ne-a mitraliat, cauzându-ne pierderi. Am trecut și prin emoția acesta. Aviația inamică nu ne mai slăbește. Peste noapte poate iarăși ne atacă. Suntem sub presiunea grijei unor noi atacuri aeriene. Ne-am odihnit iarăși. Printre alergăturile și încurcăturile cu adăpostirea, caporalul Malent și Tigu - agenții mei nici nu se sinchiesc. Ei nu lapdă coșul de mere din spate, și prin ploaia gloanțelor de mitralieră ale aviației, ei se strecoară la cantonament cu merele. Râs cu hohot pe toți camarazii. Câtă nepăsare în fața morții!

5 august 1941. Noaptea de 4 spre 5 s-a scurs fără nici o alarmă, deși credeam iminent un nou atac aerian. Dimineața, stăm și așteptăm ordine. La ora 11.30 suntem gata de plecare spre o altă direcție a frontului; spre sud-est. Intru după masă de serviciu pe regiment. N-am timp să mă odihnesc. Sunt ocupat. M-am tuns de tot. Seara ne culcăm liniștiți, deoarece se zvonea că vom mai sta câteva zile.

6 august 1941. Fiind de serviciu, aproape n-am dormit deloc deoarece au sosit ordine urgente. Spre dimineață puțină liniște iar pe la ora 10-11 ordin de marș. După ce ne-am îndeplinit misiunea, ne oprim în postul de supraveghere unde ne aflăm când scriu”.¹¹

În ziua de 7 august 1941, în fruntea unei brigăzi de cavalerie pentru a face siguranța, învățătorul sublocotenent în rezervă Petru Șerban se oferă voluntar să îndeplinească o misiune de recunoaștere, deosebit de periculoasă. Este surprins pe coasta unui deal de un foc viu al inamicului și rănit foarte grav. Mai apucă totuși să audă goarna care vestește încetarea focului și să vadă că ostașii săi au învins inamicul. În ultimele clipe, simțind că viața îl părăsește, tânărul sublocotenent Petru Șerban scoate o carte poștală din buzunar, o întinde unui sergent, rugându-l să scrie celor dragi de acasă următoarele cuvinte: „Mor fericit căci mor pentru țară și Rege”.¹²

Așa s-a desfășurat ultima lecție a învățătorului Petru Șerban, care, obișnuit a fi un model în toate actele vieții sale, a ținut să dea ultima lecție de patriotism model în fața trupei și a ofițerilor din brigada de cavalerie. Cutremurătoare lecția ținută în fața neamului întreg, tratând cel mai sublim subiect de istorie, jertfa pentru patrie bazată pe cel mai prețios material intuitiv, jertfa vieții proprii!

De aceea ultima lecție a învățătorului Petru Șerban va rămâne ca model pentru toate generațiile care au urmat, înscriindu-se în cea mai luminoasă pagină a pedagogiei naționale.

Este îngropat în aceeași groapă la umbra a trei nuci, împreună cu alți ostași căzuți alături de el pe coata unui deal din marginea comunei Nicolaevsca (Ucraina).¹³

În ziua de 9 octombrie 1941, a fost deshumat și prin grija fratelui său învățătorul Nicolae Șerban și al familiei sale este reînhumat în comuna Cinteii în fața sălii de clasă unde și-a desfășurat activitatea sa de dascăl al copiilor satului. Drept recunoștință regele României i-a acordat decorația Coroana României cu panglică de „Virtute militară”.¹⁴

Trecătorul prin satul Csintei poate vedea în scris crezul său pe monumentul ridicat în fața școlii din localitate: „Dragostea mea pentru țară a pornit de aici din satul meu și s-a întins în întreaga țară pentru care am muncit și m-am jertfit”.

ÂNOTE

- ¹ Conform certificatului de naștere, aflat în posesia d-lui învățător pensionar Nicolae Șerban, fratele eroului, Arad, str. Bușteni nr. 2
- ² *Școala Vremii*, Anul XIII, nr. 8, 9, 10 - octombrie - noiembrie, 1941, p.26
- ³ *Ibidem*, p.27
- ⁴ *Ibidem*, p.28
- ⁵ Petru Șerban - *Lucrări de pedagogie teoretică și psihologie experimentală dezvoltate și experimentate între anii 1938-1939-1940-1941*. Școala de aplicație Timișoara, (manuscris) aflat în posesia lui Nicolae Șerban.
- ⁶ *Ibidem*, p.30
- ⁷ *Ibidem*, p.40
- ⁸ *Ibidem*, p.47
- ⁹ Vasile Crucin. *Eroul învățător Petru Șerban*, în *Școala Vremii* Anul XIII nr. 9-10 (noiembrie-decembrie) 1942 p.39
- ¹⁰ *Ibidem*, p.40
- ¹¹ Petru Șerban. *Jurnal de front* (manuscris) aflat în posesia d-lui Nicolae Șerban. Vezi și *Școala Vremii* Anul XIII, nr. 8,9,10 (octombrie-noiembrie) 1941.
- ¹² *Școala Vremii* Anul XIII nr. 9,10 (octombrie-noiembrie) 1941, p.30
- ¹³ *Ibidem*, p.31
- ¹⁴ *Școala Vremii*, Anul XIII nr. 8, 9, 10 (octombrie-noiembrie) p.44. Decorația este păstrată de fratele eroului d-l Nicolae Șerban.

DER LEHRER UND HELD PETRU SERBAN (Zusammenfassung)

In der vorliegenden Arbeit stellt der Autor das Leben und Schaffen des Lehrers Petru Serban vor, der erste Offizier-Held aus den Reihen der Arader Intellektualität der auf der Front der Wiedergewinnung Bessarabiens fiel (7. August 1941).

Es werden zwei definitorische Seiten dieser aussergewöhnlichen Persönlichkeit hervorgehoben: die hingabevolle berufliche Tätigkeit und heldenhafte Teilnahme an den militärischen Operationen.

APLICAREA REFORMEI AGRARE DIN 1945 ÎN JUDEȚUL ARAD

DUMITRU ȘANDRU

În procesul de expropriere și de împrumietărire statuat prin decretul-lege din 23 martie 1945 cele mai numeroase dificultăți au apărut pretutindeni în România în satele locuite de germani. Faptul s-a datorat în principal măsurii înscrise în art. 3 din regulamentul de aplicare a legii pentru reforma agrară, care asimila, prin alineatul c, întreaga populație de origine germană cu colaboratorii hitleriștilor, dispunând confiscarea pământurilor și proprietăților lor agrare de orice fel¹. Nici legea, nici regulamentul ei nu definea cu claritate categoria bunurilor ce formau proprietăți agrare, lăsând în seama comitetelor și comisiilor de judecată latitudinea de a decide, omisiune ce a dat naștere la interpretări subiective și adesea la emiterea unor decizii de expropriere cu nu vădit caracter subiectiv.

Județul Arad avea o suprafață totală de 624800 ha, din care terenul arabil ocupa 286314 ha, sau 45,82%. Marea proprietate deținea o pondere redusă, numai 2,22%, din totalul întinderii arabile, în cifre absolute 6363 ha.² Din punct de vedere al structurii etnice, la recensământul din 29 decembrie 1930, din populația totală a județului, de 423649 locuitori, românii erau în număr de 258239, reprezentând 60,96%, ungerii 82488, sau 19,47%, iar germanii 52202, sau 12,32%.³ Recensământul din 6 aprilie 1941 a înregistrat creșteri în rândul românilor, la 270344, sau 63,15% și germanilor la 55246, sau 13,0% și scăderi în rândul ungerilor, la 70502, sau la 16,5%⁴, ca urmare a plecării unora dintre aceștia din urmă în Transilvania de Nord, după intrarea ei în componența statului maghiar, prin Diktatul de la Viena. În anii celui de-al doilea război mondial, o parte dintre etnicii germani și maghiari s-au stabilit în Reich, respectiv în Ungaria, iar după 23 august 1944 alții au plecat de bună voie ori luați cu forța de trupele devenite inamice ce se retrăgeau. Astfel, numai în intervalul de timp cuprins între 24 august și 20 septembrie 1944 au părăsit satele județului un număr de 1827 de șvabi, 584 dintre ei fiind din Aradul Nou.⁵ Cele mai mari proporții ale refugiuului s-au produs în cursul lunii noiembrie, el încheindu-se practic în ianuarie 1945.⁶ La 1 noiembrie 1944 în satele județului Arad se mai aflau doar 39949 germani și 38308 unguri,⁷ adică 84,22% și respectiv, 87,65% din numărul celor recenzați la 6 aprilie 1914. Ulterior, organele jandarmeriei nu au mai putut ține o evidență clară a acestor două categorii de minoritari, din cauză că ele nu au cunoscut exact numărul persoanelor deportate în Rusia și pentru faptul că numai o parte dintre nemții dați dispăruți fugiseră peste graniță, restul ascunzându-se în diferite sate ori orașe din țară.⁸

În primăvara lui 1945, în multe sate cu populație germană locuitorii rămași în ele erau reprezentați cu precădere prin copii, bătrâni și persoane bolnave, inapte de muncă. La sfârșitul anului precedent au început să se întoarcă acasă unii dintre emigranți, dar majoritatea acestora vor fi deportați, în ianuarie 1945, în Uniunea Sovietică, iar cei reveniți după sistarea dislocării au fost internați fie în lagăre de detenție, fie în detașamente de muncă obligatorie, astfel că în momentul legiferării reformei agrare exista pericolul ca în multe sate terenurile germanilor rămase fără stăpâni să nu poată fi însămânțate. Pentru a preveni o asemenea situație, în aprilie 1945, Ministerul Agriculturii și Domeniilor a dat dispoziții Oficiului Național al

Colonizării (O.N.A.C.), din subordinea sa, să repartizeze aceste proprietăți funciare coloniștilor refugiați și plugarilor necolonizați, dar cu capacitate de muncă. Oficiul Național al Colonizării era împuternicit să instituie organe speciale în regiunea Timișoara și în județele Timiș-Torontal, Caraș Severin, Arad și Bihor (Beiuș) pentru a stabili de urgență disponibilitățile de teren agricol rămase după împrumărirea efectuată de comitetele locale în baza legii agrare, centrele părăsite, centrele populate și să precizeze ce populație putea fi stabilită pe terenurile nerepartizate la împrumărirea localnicilor. Scopul imediat al acțiunii - arăta departamentul de resort - urmărea să asigure însămânțarea urgentă a tuturor terenurilor disponibile. Pentru aceasta se admitea a se atribui, atât coloniștilor, cât și plugarilor refugiați necolonizați oricât pământ puteau lua, urmând ca, după încheierea campaniei agricole, celor ce ar fi dat dovadă de capacitate de muncă excepțională să li se facă împrumărirea prin colonizare pe loturi de 54 ha sau chiar mai mari.⁹

La scurtă vreme după promulgarea legii de reformă agrară, satele șvabești din județele Arad și Timiș-Torontal s-au populat peste capacitatea normală de cazare cu persoane venite din localitățile cu populație românească a aceluiași județe, cu refugiați din Cadrilater, din Iugoslavia, din Bucovina de Nord, din Basarabia și chiar din Transnistria, iar numărul celor ce seoseau sau solicitau să se stabilească în ele creștea continuu.¹⁰

Întrucât satele respective deveniseră suprapopulate, organele agricole au refuzat să mai avizeze favorabil colonizările solicitate de oficialitățile din alte județe. La 8 iunie 1945, ocolul agricol Aradul Nou scria, în răspunsul dat la adresa camerei agricole a județului Maramureș din 29 mai, că pământurile părăsite de germani și de maghiari fuseseră ocupate în întregime de refugiați din Dobrogea, Ardealul de Nord și alte regiuni ale țării, astfel că nu mai puteau fi primiți coloniști în acel județ¹¹. O lună mai târziu, însuși ministrul agriculturii și domeniilor, Romulus Zăroni, cerea telegrafic prefecturilor ca, până la noi dispoziții, să nu mai trimită nici un locuitor îndreptățit la împrumărirea în Banat și în Transilvania spre a fi plasați pe bunurile provenite de la germani, întrucât toate disponibilitățile identificate până la acea dată fuseseră ocupate, iar cazarea putea produce nemulțumiri.¹² Ca urmare, colonizările rămăneau oficial suspendate, dar mulți locuitori au continuat să vină din alte zone și să se stabilească în satele Banatului și în județul Arad, fără a fi avut vreo aprobare.

În pofida că toate pământurile părăsite de către șvabi au fost ocupate, unii dintre coloniștii așezați pe ele s-au dovedit elemente de clasă care se purtau brutal cu localnicii, jefuindu-le gospodăriile, fără a cultiva terenul ce și-l apropiaseră, astfel că o parte din el a rămas nelucrat. La 23 martie 1945, Serviciul agricol al județului Târnava Mică scria camerei agricole a județului Arad că, în urma plecării populației săsești din comunele Zagăr, Senereuș, Măgheruș, Tigmandru și Filitelnic, acestea rămăseseră aproape complet părăsite, astfel că peste 750 d gospodării, cu peste 2500 ha arabile și circa 150 ha de vie nobilă urmau a fi arendate locuitorilor din comunele vecine ori din alte județe, în condiții extrem de avantajoase. Dar, în mai 1945, pe raza ocolului agricol Șiria, din județul Arad, rămăseseră nelucrate, din viile provenite de la germanii absenteiști, 300 iugăre la Șiria și 100 iugăre la Nerău. Ocolul agricol Șiria anunța, încă de la 23 aprilie 1945, pe locuitorii comunelor Dud, Pâncota, Șiria, Chier și Târnova, care munciseră în trecut viile de la Nerău, să se prezinte să le ia în arendă, promițându-le anumite avantaje, însă până la 25 mai nu venise nimeni, astfel că ele au rămas neîngrijite.¹³

Pretutindeni în satele depopulate ca efect al emigrării, arestării ori deportării germanilor, executarea lucrărilor de reformă agrară a favorizat, mai mult decât în orice altă zonă a țării, abuzurile comitetelor locale. În județul Arad însă ele au fost

de la început atât de numeroase încât, în chiar primăvara lui 1945, Comisia centrală de pe lângă Ministrul Agriculturii și Domeniilor a dispus întreruperea temporară a exproprierii și împrumietării și cercetarea ilegalităților comise de către instanțele reformei.¹⁴ Sub impulsul propagandei comuniste, ostilă „legalității burgheze”, interesați în a duce la fondul de împrumietare cât mai întinse suprafețe expropriate, lipsiți de pregătirea juridică adecvate interpretării legii, necinstiți și incorecți nu numai față de moșieri, ci și față de consătenii pe care îi reprezentau, membrii comitetelor locale și ai comisiilor de plasă au acționat în mod subiectiv. La mai puțin de trei luni de la promulgarea legii agrare, la 1 iunie 1945, prefectul județului Arad raporta Ministrului Agriculturii și Domeniilor că era sesizat zilnic în materie de reformă agrară prin diferite plângeri ale locuitorilor că instanțele locale și de plasă nu respectau legea. Membrii lor, în lipsa unor instrucțiuni precise, fiind dezorientați, căutau să interpreteze legea după bunul plac, făcând șicane anumitor categorii de proprietari. Astfel, în unele locuri, la incitațiile comitetelor comunale, locuitorii au intrat pe pământurile și în gospodăriile acelor germani care, conform art. 3, puteau fi expropriați numai cu avizul Comisiei Aliate de Control. Dispozițiile art.3, litera e prevedeau în mod clar că terenurile date în arendă cădeau sub expropriere totală dacă fuseseră cultivate în acest sistem în ultimii șapte ani, însă comisiile locale au căutat să confişte și pământurile lucrate doar în toamna lui 1944 în dijmă, deși instrucțiunile Comisiei centrale din 25 aprilie 1945 considerau dijma ca regie proprie. Or, în acel an sistemul fusese răspândit peste tot în județ, iar amestecul comitetelor producea și nemulțumiri și perturbații în cultura pământului.¹⁵

La un an după promulgarea legii agrare, la 27 martie 1946, Comisia județeană de îndrumare a reformei agrare Arad transmitea un raport care sintetiza în bună măsură o stare de lucruri întâlnită în multe județe. Descriind situația de aici, autorul lui constata că alegerea comitetelor locale se făcuse în mod vicios, căci nu participaseră cei îndreptățiți la desemnarea lor. În plus, comitetele locale fuseseră schimbate de mai multe ori, în totalitate sau în parte, la hotărârea primarilor, astfel că ele nu mai reprezentau expresia voinței celor îndreptățiți, pentru a le menaja interesele. **„Astăzi nu se mai recunoaște nici o autoritate acestor comitete și nu se mai cunoaște autenticitatea și valoarea listelor de îndreptățiți. Nu se mai recunoaște inventarul viu și mort expropriat, plasarea lui și vinovații de înstrăinarea lui pe piețele județului”**(subl. autorului).¹⁶ S-a făcut expropriere a unor proprietari pentru a descoperi în cât mai mare măsură posibilitățile unui lot legal de 5 ha și pentru cât mai mulți locuitori, iar instrucțiunile Comisiei centrale care au restrâns posibilitățile de expropriere au creat din partea acestor comitete o rezistență prin afirmarea de situații care nu se sprijină pe dovezi. Operațiile trebuiau revizuite și, deși ele au început să fie verificate la 28 februarie 1946, finalizarea lor întârzie din lipsa actelor justificative. În plus, comitetele locale, călcând și depășind imperativele și dispozițiile legale, dau loc la o sumedenie de contestații pe care nici comisiile de plată nu au fost în stare să le rezolve. În dosarele de expropriere nu se află nici o dovadă, ci numai afirmații.¹⁷ Pe de altă parte, contestatarii vin cu probe scrise, astfel că pe această bază vom ajunge în situația ca cel puțin jumătate din terenurile azi expropriate să fie scutite de expropriere, iar îndreptățiții la împrumietare vor avea deziluzia de a fi scoși de pe loturi. Aceleași reclamații privesc și împrumietarea, căci s-a dat pământ celor cu avere, cu alte mijloace de câștig și unor persoane cu alte profesii, la cei ce nu s-au ocupat cu agricultura, celor ce primiseră pământ prin reforma agrară trecută și îl vânduseră. Sunt cazuri când unii dintre ei au dobândit averi de 100 sau 200 milioane de lei din bunurile și casele primite prin reformă și, de aici, afirmații, nu dovezi.

Fiecare contestație trebuie să aibă un dosar, dar comitetele comunale nu le-au întocmit pe persoane. Comisiile de plasă erau depășite de numărul mare de contestații venite de la comune, astfel că dosarele zăceau la ele. Or, în județ existau circa 10000 de contestații, multe din ele suficient de întemeiate. Regulamentul legii agrare stabilea, prin art.4,al.1 și 3, modul de administrare a inventarului. Cum nu existau hotărâri de expropriere, inventarul trecut în tabele era greu de controlat fără chestionarea celui expropriat. El fusese distribuit cu omiterea oricărei formalități legale, astfel că soarta lui apărea precară. Avem informații și reclamații - preciza raportul - că s-a vândut pe piețele târgurilor din județ. Celui expropriat nu i s-a dat nici o dovadă asupra a ceea ce i s-a luat.¹⁸

Pe fondul unei ostilități întreținută față de întreaga minoritate din România de către oficialitățile centrale, care a încurajat abuzurile organelor de aplicare a reformei, a apărut și s-a dezvoltat rezistența sașilor și a șvabilor. Guvernul, în loc de a căuta o soluție pentru diminuarea stării de tensiune, a preconizat aplicarea unor măsuri de forță. La 13 iulie 1945, la conferința organizată la București de Ministerul Agriculturii și Domeniilor cu prefectii și cu directorii camerelor agricole din județele Transilvaniei cu populație germană și din Banat s-a luat în dezbatere problema expropriării locuințelor rurale ale nemților, fără a se adopta o hotărâre clară asupra lor.¹⁹ S-a stabilit însă, că până la rezolvarea definitivă a problemei, prin repatrierea - mai exact spus, expulzarea - sașilor și șvabilor, aceștia să fie concentrați în totalitatea lor în 2-3 comune din fiecare județ, câte 2-3 familii într-o locuință, dându-li-se în mod provizoriu din rezervele statului câte 2-3 iugăre de familie, sub formă dearendă²⁰.

O lună mai târziu, la 14 august, dificultățile izvorâte din aplicarea reformei agrare în sud-vestul țării au fost dezbătute la conferința administrativă de la Timișoara, la care au participat prefectii și comandanții legiunilor de jandarmi din județele Arad, Timiș-Torontal, Caraș, Sevrin și Hunedoara, iar din partea guvernului ministrul de interne, Teohari Georgescu. Aici, dislocarea germanilor din sate a fost din nou propusă ca soluție pentru asigurarea succesului lucrărilor de expropriere și împrăștiere. Prefectul județului Timiș-Torontal, dr. Valer Novacu, aprecia că cea mai importantă problemă ce își aștepta rezolvarea în județele Arad și Timiș-Torontal era aceea a șvabilor, considerați în majoritate expropriați, deoarece fuseseră membri ai Grupului Etnic German. Ei se opuneau însă reformei, împiedicând exproprierea și colonizarea. Pe lângă faptul că amenințau pe coloniști, refuzau să semene și să lucreze pământul. Ca urmare, prefectul sugera: „Sau să impunem (o pedeapsă - n.n. - D.Ș.) disciplinară acestor șvabi ca să înceapă muncile întrucât pământul lor nu a fost ocupat de un colonist, sau va trebui să luăm măsuri chiar de internare în lagăr, fiindcă ei fac sabotaj economic. În unele comune va fi nevoie de evacuarea unor elemente”²¹.

În finalul conferinței a vorbit ministrul de interne Teohari Georgescu. Din expunerea lui, care exprima punctul de vedere al oficialității din București, rezulta că guvernul era decis să adopte măsuri drastice împotriva germanilor, însă conjunctura economică dată era potrivnică introducerii lor. „Legea reformei agrare - declara ministrul - permite ca, pe baza activității lor, ei să fie expropriabili. Însă nu putem aplica legea în mod mecanic. Sunt sate compacte cu populație șvăbească. Este ușor să-i scoți, dar pe cine punem în locul lor și unde îi punem pe ei. Trebuie să stabiliți în fiecare comună cine trebuie să fie expropriat, unde să meargă. Trebuie să meargă în taberele de muncă, pe drumuri nu pot fi lăsați. În Bistrița s-au întors acei care la timpul lor s-au retras cu armatele germane. Sunt în lagăr, dar sunt femei și copii; femeile trebuiesc trimise la muncă, copiii în cămine. Trebuie un plan. Dar până atunci pământul nu poate fi nelucrat. Trebuie să luăm măsuri

drastice. Acolo unde pământul a rămas mai departe în proprietatea lor și nu au lucrat pământul trebuie să fie internați în lagăr nu pentru că sunt germani, dar pentru că nu au lucrat pământul”.²²

Problemele discutate la conferința administrativă de la Timișoara au fost reluate de Conferința regională Banat a Partidului Comunist din România, din 14-15 august 1945, la care concluziile asupra agriculturii au fost trase de același Teohari Georgescu. În dezbaterile asupra sectorului agricol s-a cerut ca pământul să fie neapărat însămânțat, inclusiv cel al germanilor. În lipsa brațelor de muncă s-a propus ca șvabii să primească încă pe anul în curs pământ în arendă, cu obligația de a-l munci, sau să fie concentrați în satele pur germane din satele cu populație românească și să li se dea în arendă pământul necesar întreținerii, iar restul terenului din jur să fie lucrat obligatoriu de ei. Pământul din satele mixte și evacuate de germani să fie date țăranilor reînțorși de pe front.²³ În concluziile asupra conferinței, Teohari Georgescu a început prin a-i răspunde secretarului partidului comunist din plasa Receaș, județul Timiș - Torontal: Un tovarăș a spus: să-i băgăm în lagăr. Dacă-i ridici, ce faci cu economia lor, cu gospodăria lor, cu pământul, pe cine aduci acolo? Trebuie să aduci pe altcineva în loc și nu se poate face într-o lună. Nu mai putem repeta ceea ce s-a întâmplat: au venit coloniștii, care nu se pricepeau să lucreze pământul, au distrus averile și au plecat. Noi trebuie să avem în vedere interesele economice ale țării. Și noi avem intenția să scoatem pe germani din economie, să nu mai avem pericol în acest domeniu din partea lor, dar trebuie să le dăm posibilitatea să trăiască. Problema a fost discutată nu numai la conferința administrativă de la Timișoara, ci și în ședințele guvernului. S-a dat directiva ca nemții să fie internați în lagăre. Se întorc elemente periculoase, hitleriste, foste SS, cam 15000; pe ei îi internăm, după aceea ne vom ocupa de această problemă. Până atunci, sarcina noastră este ca nici un pic de pământ să nu rămână nelucrat; să nu se întâmple ce s-a întâmplat în primăvară. Germanii să lucreze pământul, apoi vom vedea cum vom rezolva problema. „Nu putem să-i scoatem chiar în timpul muncii. Bine că s-a ridicat această problemă, însă trebuie să lucrăm cu plan, cu prefectul, cu primarii, să găsim soluția”.²⁴

Dificultățile cu care s-a confruntat economia rurală în vara anului 1945, datorită aplicării reformei agrare, au temporizat traducerea în fapt a planului guvernului de dislocare a sașilor și șvabilor. Comisia centrală de reformă agrară a luat în discuție în repetate rânduri problema exproprierii din ținuturile locuite de germani, dar a amânat continuu adoptarea unei decizii, pe motiv că ea trebuia soluționată din punct de vedere social de guvern. A venit toamna și nerezolvarea ei a creat o altă problemă, a însămânțărilor. Organele de resort din județele cu populație germană au avertizat departamentul agriculturii asupra consecințelor ce le puteau determina pentru producția agricolă stările de lucruri din regiunile respective, unele insistând asupra aplicării planului hotărât la 13 iulie 1945. La 19 septembrie, directorul camerei agricole a județului Arad telegrafia ministrului agriculturii și domeniilor, arătând că în comunele cu populație germană exista pericolul de a nu fi însămânțate toate terenurile expropriate de la șvabi. Germanii refuzau să predea bunurile confiscate: pământuri, case etc., astfel că instanțele reformei întâmpinau dificultăți în privința împroprietăririi, neputând definitivă lucrările. pe de altă parte, ei au declarat că nu vor însămânța pământul dacă nu primeau asigurări din partea autorităților că recolta le va aparține. Dacă nu se aprobă concentrarea populației germane în 2-3 comune, conform proiectului înaintat de Frontul Plugarilor din județ, - conchidea directorul camerei agricole - având în vedere timpul înaintat, propunem a se da dispoziții ca germanii să fie liberi să-și însămânțeze terenurile care n-au fost distribuite până acum celor

îndreptățiți, asigurându-le recolta.²⁵

La 2 octombrie 1945, la Timișoara, a avut loc o conferință a prefectilor din Banat și din județul Arad, în prezența ministrului secretar de stat la agricultură și domenii, Romulus Zăroni, unde s-a decis dislocarea țaranilor șvabi în 2-3 comune pentru a facilita împrumărirea coloniștilor.²⁶ Imediat, comisiile de plasă, împreună cu conducerea județeană Arad a Frontului Plugarilor, au întocmit planurile pentru punere în practică a noii hotărâri. La insistențele președintelui comisiei de plasă Aradul Nou, Ion Șebu, numit la 29 septembrie 1945, care era și liderul local al Frontului Plugarilor, prefectul, Gh. Voștinar, a convocat, la 12 octombrie, consiliul politic al județului, în ședința căruia s-a hotărât ca, începând cu data de 18 octombrie, cele 11500 de persoane de origine germană rămase în satele județului să fie evacuate în comunele Cruceni și Wiesenheid, apoi, în locul șvabilor, să fie aduși îndreptățiții la împrumărirea. Aceste localități erau situate departe de arterele de circulație, dispuneau de 500 de case, 1500 camere, plus dependințe, și erau atunci ocupate de circa 100 de familii, cu un total de 4000 de membri. S-a stabilit că cei evacuați își puteau lua îmbrăcăminte, cereale pentru hrană, excepție făcând grânele pentru sămânță, vitele de muncă și porcii mai mari de 70 kg. Păsările de curte puteau fi luate spre a le asigura hrana celor strămutați. S-a hotărât a se face apel la armată, pentru a da concursul la blocarea comunelor, a forma și însoți coloanele și a dirija, în general, convoaiele.²⁷

Cum hotărârea nu avea o bază legală sau măcar un ordin al Ministerului de Interne ori al Comisiei centrale de reformă agrară, prefectul a apreciat că măsura îi depășea competența de a o exercita cu concursul forței publice, așa cum ceruse Șebu.²⁸ În chiar ziua ședinței consiliului politic, el a comunicat telegrafic Comisiei centrale și Ministerului Afacerilor Interne hotărârea luată, făcând precizarea că operația cerea timp și pentru dislocare și pentru împrumărirea coloniștilor și că ea stânjenea executarea însămânțărilor. Raportăm - arăta el - că, pe 2 octombrie 1945, la Timișoara s-a ținut o conferință administrativă, prezidată de d-l ministru Romulus Zăroni, unde s-au luat hotărâri pentru înfăptuirea pe teren a reformei agrare. Aici s-a precizat că reforma agrară era aproape încheiată în județul Arad, mai puțin în comunele cu populație germană, unde exproprierea nu se făcuse. Conducerile de plasă, împreună cu conducerea organizației locale a Frontului Plugarilor intenționează să disloce populația rurală germană și să o așeze în două sau în trei comune din județ. „Această problemă va cere timp pentru a putea fi realizată, astfel ca și populația germană să fie așezată în noile centre, dar mai ales ca în locul său să fie plasat un colonist sau un îndreptătit la împrumărirea care să asigure imediat gospodăria părăsită și să lucreze pământul. Desigur că înțelegem rațiunea legii pentru reforma agrară. Nu ne putem însă dezinteresa complet - în calitatea noastră - de însămânțărilor de toamnă, acțiune care este înaintată, fără să suferă nici o amânare. Populația germană la noi este așezată în două plăși (în mase compacte) care contează mult în economia județului. Dacă lucrarea terenurilor nu va putea fi asigurată, planul de cultură nu va putea fi realizat”. Se cerea Ministerului de Interne să intervină la comisia centrală de reformă agrară ca, acolo unde nu s-a făcut exproprierea în toamnă, terenurile să fie lucrate de foștii proprietari nemți, plătiți cu o arendă din recolta viitoare, iar exproprierea și împrumărirea să se facă treptat. De altfel, - conchidea prefectul - măsura cerută de noi se încadra în dispozițiile date de d-l ministru Teohari Georgescu cu ocazia conferinței din 14 august de la Timișoara.²⁹

Cinci zile mai târziu, la 17 octombrie, membrii consiliului politic județean, reanalizând problema în întreaga ei complexitate, au revocat hotărârea din 12 octombrie, „considerând-o absurdă și imposibil de executat”.³⁰ Reprezentantul

Partidului Social-democrat în consiliu, Nicolae Vlahu Precupaș, a arătat că, la Timișoara, Romulus Zăroni dăduse instrucțiuni cum să se procedeze la dislocarea germanilor, dar ar fi adăugat că <primul lot să fie considerat de experimentare și aici să fie trecuți cei de la SS>, iar la luarea hotărârii să se precizeze <dacă operațiunea se încadrează în termeni juridici>. La rândul său, chiar reprezentantul partidului comunist, Petru Prunder, a recunoscut că „operațiunea de dislocare a nemților, hotărâtă în ședința precedentă a consiliului politic județean este imposibilă să se facă. Ar însemna să lucrăm cu metode hitleriste. oamenii ar fi îngrămădiți într-un mod intolerabil, făcându-se adevărate ghetouri. Cei care au fost în SS, fiind puțini la număr, pot fi adunați în acest fel”.³¹

În urma memoriilor primite din județele cu populație germană, guvernul a dat dispoziție Ministerului Agriculturii și Domeniilor și Ministerului de Interne să hotărască sistarea aplicării de fapt a reformei agrare împotriva sașilor și șvabilor expropriabili aflați în sate, pentru ca ei să-și poată însămânța terenurile, care riscau să rămână necultivate.³² La 13 octombrie 1945, Comisia centrală de reformă agrară a cerut comisiilor de plasă, comitetelor județene și camerelor agricole din județele cu populație germană să înceteze aplicarea lucrărilor de expropriere și de împrumțarire, precizând că instrucțiunile detaliate vor fi comunicate ulterior³³. Trei zile mai târziu, la 16 octombrie, Ministerul Afacerilor Interne a transmis prefecturilor din 26 de județe, Inspectoratelor Generale Administrative de Circumscripție Brașov, Cluj, Sibiu, Timișoara și Suceava și Inspectoratului General al Jandarmeriei ordinul circular confidențial nr. 35890/1945, care ordona sistarea lucrărilor de reformă agrară pe proprietățile germanilor. Felul cum s-a pus în aplicare Legea nr. 187/1945 și regulamentul ei în unele regiuni cu populație germană - arăta ordinul „a fost cu totul defectuos și nu corespunde scopului urmărit de Lege”. Din această cauză, parte din terenurile arabile ale expropriabililor au rămas nelucrate, iar acolo unde s-au făcut muncile agricole de primăvară recolta nu este complet strânsă și nu s-a efectuat în întregime programul însămânțărilor de toamnă, deși suntem la sfârșitul sezonului. Pentru a pune capăt acestei situații de natură a prejudicia economia națională, începând de la primirea acestui ordin, se suspendă aplicarea pe teren a măsurilor ce decurg din înfăptuirea reformei privitoare la bunurile ce aparțin persoanelor de origine germană. Lucrările pregătitoare și de identificare se vor executa în continuare. Expropriările făcute până în prezent, total sau parțial, și împrumțările care s-au făcut deja rămân la stadiul actual. cetățenii români de origine germană care dețin încă bunuri agricole supuse expropriării vor fi lăsați mai departe în gospodăriile lor, cu obligația de a strânge recolta și de a efectua însămânțările de toamnă până la reglementarea definitivă a situației acestor terenuri. Nici un fel de deposedare nu se va face până la noi dispoziții. Cei ce au lucrat terenul vor beneficia de recoltă.³⁴

Două zile mai târziu, Direcția Proprietății și Bunurilor Statului din Ministerul Agriculturii și Domeniilor și Comisia centrală de reformă agrară transmiteau camerelor agricole și comisiilor județene din Ardeal și Bucovina ordinul circular nr. 993, din 18 octombrie, care făcea câteva precizări suplimentare, comparativ cu Instrucțiunile Ministerului de Interne. Comisia centrală de reformă agrară, ținând seama că sezonul însămânțărilor este cât se poate de scurt, a hotărât să dea prioritate lucrărilor de însămânțări chiar față de reforma agrară. Pentru aceasta, urmează ca aplicarea reformei să se facă astfel ca să se ușureze posibilitatea de însămânțare și mai ales să dea siguranța celor ce însămânțează că vor recolta. Ca o primă consecință, din acest moment, este oprită orice fel de colonizare, iar în regiunile cu germani, pentru ca terenul să nu rămână neînsămânțat, s-a hotărât ca aceștia să fie clasificați în două categorii: 1) cetățeni români de naționalitate germană care

au părăsit țara și nu s-au mai înapoiat înainte de 9 mai 1945; 2) cetățeni români de naționalitate germană care au rămas în țară. Pentru primii, bunurile lor sunt intrate în patrimoniul statului, prin chiar faptul că au fost părăsite și, deci, vor fi însămânțate de stat în regie proprie ori în arendă sau în dijmă, fie de cei ce au fost colonizați sau împrumărați pe ele. Pentru cei din categoria a doua se va păstra situația de fapt existentă astăzi, adică acolo unde au fost introduși coloniști vor rămâne aceștia, urmând regimul de mai sus. Unde sunt cetățeni români de naționalitate germană care n-au părăsit bunurile, aceștia le vor folosi pentru anul în curs executând însămânțări, astfel ca nici o suprafață să nu rămână necultivată. Pentru aceștia se vor încheia contracte de arendare în dijmă, bineînțeles pentru cei ce s-au dat hotărâri de expropriere, urmând ca pentru ceilalți să se întocmească pe măsură ce exproprierea se pronunță. Acestora li se va arăta că au garanția statului că vor recolta ceea ce au însămânțat, iar în cazul când nu însămânțează vor fi sancționați conform legii sabotajului. Dijma rămâne la aprecierea Dvs., însă pentru cei de la punctul 2 este jumătate pentru ei și jumătate pentru stat. În satele unde cei îndreptățiți la împrumărare sunt în situația de a nu avea locuințe și nici unde adăposti vitele permise prin legea agrară, în mod excepțional, aceștia vor fi cazați, prin restrângerea cetățenilor români de naționalitate germană, în casele germanilor. În privința exproprierei, atât pentru cei de la pct. 1, cât și pentru cei de la pct. 2, comitetele locale și comisiile de plasă vor executa doar partea juridică, adică vor continua lucrările numai cu identificarea proprietății și proprietarului, vor stabili textul de lege care se aplică fiecăruia și vor pronunța hotărâri de expropriere în conformitate cu legea, cu regulamentul și cu instrucțiunile, urmând ca traducerea în fapt a acestor hotărâri să se facă după ridicarea recoltelor și conform instrucțiunilor ce se vor da de acest departament. Instrucțiunile trebuiau aplicate urgent, pentru a se asigura executarea însămânțărilor.³⁵

Pretutindeni în satele cu populație germană, în scurta perioadă de stagnare a lucrărilor de reformă agrară, mulți dintre proprietarii deposedați au încercat să reintre în stăpânirea pământurilor ce le fuseseră confiscate. La 27 aprilie 1945, comisia de plasă Aradul Nou aprobase categoriile de îndreptățiți la împrumărare, pe baza cărora țărani au fost puși în posesia provizorie a pământului preluat de la șvabi. Odată cu sistarea operațiilor reformei, aceeași comisie a adus la cunoștința primăriilor ordinele celor două ministere din 16 și 18 octombrie 1945, precizând totodată că niciun german nu putea fi deposedat de pământ și că oricine ar fi cutezat să intre pe proprietățile lor după acea dată urma să fie aspru pedepsit. Șvabii au dat o altă interpretare ordinului, alungându-i de pe loturi pe cei împrumărați în mod provizoriu și întinzându-le procese pentru tulburare de posesie.³⁶ Secretarul comisiei centrale de reformă agrară, Stelian Nițulescu, expunând în ședința din 8 ianuarie 1946 stadiul exproprierei și împrumăririi, evidențiază că prefecturile din multe județe îi semnalaseră că țărani care primiseră loturi din pământul confiscat de la germani erau amenințați și intimidați de către foștii proprietari. Atitudinea nemților determina pe Nițulescu să o folosească drept argument în favoarea propunerii de evacuare a acestora din satele în care locuiau. rezolvarea problemei în litera și în spiritul legii de reformă agrară - arăta el - „comportă coordonare de măsuri pe plan social ce trebuiau luate de guvern față de dislocarea prin expropriere totală a unor comune întregi totalizând circa 400000 oameni”.³⁷ Ca urmare, Comisia centrală a intervenit la guvern, cerându-i să dispună măsuri pentru a evacua din comune întregi sau chiar din zone pe cetățenii germani ce urmau a fi expropriați, spre a se putea aplica legea agrară în spiritului și în litera ei, căci fără această evacuare puțința înfăptuirii reformei agrare era apreciată ca lipsită de șanse.³⁸

La rândul lor, majoritatea organelor administrative și agricole județene și de plăși au considerat ordinele celor două ministere drept acte de toleranță față de germani, motiv pentru care unele dintre ele le-au și nesocotit. Acestea din urmă nu numai că au continuat operațiile de expropriere, dar au și incitat pe țărani în acțiunile de ocupare a bunurilor ce aparțineau germanilor. În județul Arad lupta dintre conducătorii administrațiilor de plasă, dirijați de reprezentantul Frontului Plugarilor din plasa Aradul Nou, Ion Sebu și prefectul județului, care a înțeles în mod realist problemele dominante ale agriculturii locale în raport cu lucrările de reformă agrară, a putut fi curmată numai în urma intervenției departamentului de resort. Instigați de președintele comisiei de plasă din Aradul Nou, la 12 februarie 1946, cei 13 președinți ai instanțelor de plasă acuzau, într-un memoriu trimis Ministerului Agriculturii și Domeniilor, că cele mai mari obstacole în calea reformei agrare le puneau organele administrative și executive, care nu luaseră nici o măsură împotriva celor ce se opuneau exproprierii. pe de altă parte, - arătau ei - unele partide politice făceau propagandă contra exproprierii, chemând pe nemți să adere la organizațiile lor și promițându-le că, dacă vor veni la putere, vor modifica legea. În felul acesta, - conchideau președinții comisiilor de plasă - germanii prind curaj și se opun. De aceea, președinții comisiilor de plasă - dăduseră cuvânt de ordine să se treacă imediat la aplicarea reformei agrare și să se „demaște toți sabotorii vânduți hitleriştilor”. S-a hotărât - comunicau ei - ca aplicarea practică a reformei să înceapă la 13 februarie 1946.³⁹

Moțiunea președinților comisiilor de plasă și a Ministerului de Interne a fost transmisă prefecturii la 18 februarie. S-a trecut apoi la punerea în posesie a îndreptățiților veniți din alte comune sau plăși, care au fost introduși în comuna Zădărlac, plasa Aradul Nou, în casele șvabilor, prin restrângerea în câte o cameră a familiilor celor expropriați. Ulterior s-a anunțat punerea în posesie a îndreptățiților de la Aradul Nou. Pentru înfăptuirea operației s-a cerut concursul organelor administrative. În ambele comune, lucrările au dat loc la abuzuri și nedreptăți. Pe de altă parte, șvabii s-au opus exproprierii, invocând validitatea ordinelor ministeriale. Ca urmare, organele administrative și jandarmerești au cerut lămuriri de la comisia județeană. Aceasta, dezbătând problema în ședința din 21 februarie 1946, a răspuns că ordinele nr. 35890/1945 al Ministerului de Interne și nr. 993/1945 al Ministerului Agriculturii și Domeniilor erau în vigoare și că trebuiau respectate, comunicând că hotărâse, totodată, să intervină telegrafic la cele două ministere, ceea ce a și făcut în ziua următoare.⁴⁰ La 22 februarie ea a comunicat telegrafic Ministerului de Interne că instanța de plasă Aradul Nou pășise la punerea în posesie în casele și pe bunurile germane a împroprietăriților veniți din alte comune, solicitând să i se precizeze dacă ordinul nr. 35890/1945 mai era în vigoare și ce măsuri să adopte față de această acțiune.⁴¹ Cinci zile mai târziu, la 27 februarie, comisia județeană de îndrumare a reformei agrare Arad a înaintat comisiei centrale moțiunea președinților comitetelor de plasă ce fusese trimisă prefecturii la 18 februarie.⁴²

La 4 martie 1946, cu ocazia vizitei întreprinsă la Arad, Comisia interministerială venită de la București a hotărât și a cerut președinților comisiilor de plasă să sisteze temporar orice ridicare de bunuri de la germani și orice colonizare, până la primirea de noi ordine.⁴³ Dar președintele comisiei de plasă Aradul Nou, Ion Șebu, contrar dispoziției Comisiei interministeriale, a adunat, la 7 martie, comitetul de reformă agrară din comuna Livada, care, împreună cu 20 de coloniști s-au deplasat în localitate pentru a ridica de la germani caii. Cum operația era ilegală, Ioan Schillai s-a opus, dar un oarecare Ioan Nadiu l-a lovit cu o secure. Șvabii i-au sărit în ajutor și o încăierare cu românii s-a produs. Ioan Schillai și sora lui au fost grav bătuți, ca și trei dintre români, doi dintre aceștia din

urmă fiind internat în spital. După terminarea cercetărilor, germanii dovedeți că au participat la încăierare au fost înaintați sub stare de arest Curții Marțiale.⁴¹

În aceeași lună, președintele Frontului Plugarilor și al comisiei de plasă pentru reforma agrară Aradul Nou, Ion Șebu, a trimis Ministerului Agriculturii și Domeniilor un nou memoriu, prin care acuza autoritățile administrației județene de lipsă de concurs, iar pe germani de opoziție față de reforma agrară.⁴⁵ La 19 martie 1946, Ministerul Agriculturii și Domeniilor a transmis Comisiei județene Arad ordinul nr. 138388, prin care o înștiința că, întrucât comitetele comunale și comisiile de plasă executaseră lucrările de expropriere și de împrumțări, dar că la cea județeană ele erau rămase în urmă, se luase măsura ca în județ instanțele comunale și de plasă să armeze cu aplicarea legii agrare pe teren, punând în posesia bunurilor expropriate ale șvabilor pe plugarii îndreptățiți, în conformitate cu legea din 23 martie 1945. Instrucțiunile Comisiei centrale din 28 februarie 1946 privitoare la modul de execuție a exproprierii bunurilor ce aparțineau sașilor și șvabilor se modificau în sensul mai sus arătat, urmând a se aplica numai în privința formelor legale de expropriere și împrumțări. Sătenii care ar fi fost puși în posesie pe bunurile agricole confiscate primeau din partea comitetelor comunale dovezi în acest sens, până la emiterea și repartizarea titlului definitiv de proprietate.⁴⁶

Dar, instanțele reformei, la incitațiile lui Șebu, au continuat execuția lucrărilor, nesocotind ordinul ministerial și comițând totodată numeroase abuzuri. Urmarea lor au fost reclamațiile celor deposedați și anchetele întreprinse în aprilie 1946 de comisia județeană Arad și de Comisia interministerială de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri. Comisia interministerială recunoștea că, după reluarea operațiilor de expropriere în județ, în februarie 1946, executarea lor a întâmpinat greutăți „datorită lipsei de pregătire a membrilor ce compun comitetele însărcinate cu această operațiune și dorinței de acaparare a bunurilor ce cad în prevederile legii de expropriere. Membrii acestor comitete au comis diferite abuzuri, care au avut ca urmare crearea unei atmosfere de neîncredere, atât în rândurile locuitorilor ce posedau bunuri expropriabile, cât și a acelor ce urmau să fie împrumțăriți”.⁴⁷ Din această cauză, s-au ivit incidente între membrii comitetelor și coloniști, pe de o parte, și germanii ce urmau să fie expropriați, pe de altă parte, atunci când au căutat să ocupe cu forța gospodăriile acestora. Astfel, în comuna Zădârlac, locuită în cea mai mare proporție de germani, cu ocazia plasării coloniștilor în casele lor, numai în intervalul de timp cuprins între 19 și 22 februarie 1946, s-au înregistrat opt cazuri de lovire, unul de furt și 41 de violări de domiciliu prin forțarea încuierătorilor.⁴⁸ La rândul ei, comisia județeană a constatat că instanțele locale înțeleseseră prin „expropriere totală” confiscarea furajelor, a cerealelor, a bunurilor casnice și corporale. La Sfânta Ana comitetul a înțeles să ia vaca de lapte și porcul necesar hranei familiei, chiar ultima sapă și lopată, timp în care împrumțăriții ce primiseră animale nu aveau cu ce să le întrețină, înstrăinându-le.⁴⁹ De aici apăruse și rezistența fermă a germanilor, care a făcut aici inoperantă exproprierea. La 18 octombrie 1947, comisia de plasă Sfânta Ana raporta prefectului că în localitate, până la acea dată, comitetul comunal nu putuse ridica inventarul confiscat de la germani, căci, ori de câte ori încercase, se produsese conflict sângeros între șvabi și împrumțăriți. Cum comitetul local nu mai avea curajul să acționeze, comisia de plasă solicita cel puțin trei plutoane de jandarmi în ajutorul ei.⁵⁰

În mai 1946, Parchetul Zărand - Brad, județul Arad a anchetat mai mulți locuitori din comuna Valea Mare care tulburaseră posesia unui oarecare Gh. Neustadt, prin mijloace abuzive, desființând semnele de hotar și ocupându-i pământul ce îi fusese expropriat de comitetul local, deși hotărârea nu era definitivă.⁵¹

În aceeași lună, în comuna reședință de plasă Aradul Nou au avut loc asemenea agitații încât autoritățile au fost determinate să sisteze, la 18 mai, confiscarea oricărui inventar viu și mort de la germani. Această operație a fost oprită în întreaga plasă, până la noi dispoziții, prin intermediul posturilor de jandarmi. După ce, la 18 mai, Legiunea de jandarmi a comunicat Ministerului Agriculturii și Domeniilor hotărârea adoptată de administrația județeană, a doua zi ea a ordonat posturilor comunale să intervină pentru a opri confiscarea inventarului agricol viu și mort.⁵²

Ca urmare a numeroaselor plângeri înregistrate la Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Direcția Proprietății și Bunurilor Statului a sesizat Ministerul de Interne, care la 14 mai 1946, a dispus efectuarea unei anchete. Din partea Ministerului Afacerilor Interne a fost delegat inspectorul general administrativ din Timișoara, M. Novac, iar din partea Ministerului Agriculturii și Domeniilor consilierul ing. agronom D.M. Teodoru. La 13 - 14 iunie 1946 ei au verificat pe teren acuzațiile din reclamația președintelui comisiei de plasă Aradul Nou, Ion Șebu. Acesta învinuia administrația județului că nu i-a dat nici un concurs cu prilejul împrumutării și cazării îndreptățiților în comunele germane, din contra, prin dispozițiile emise, a căutat a zădărnici punerea în stăpânire pe pământuri a românilor aduși din alte sate. Administrația județeană, de plasă și cea din câteva comune cu populație germană a stânjenit aducerea la îndeplinire a hotărârilor comisiilor agrare în privința preluării terenurilor și a celorlalte bunuri de la șvabi și predarea lor în posesia îndreptățiților⁵³.

Comisia de anchetă a urmărit evoluția aplicării reformei agrare de la 14 septembrie 1945 până la 14 iunie 1946, când a fost încheiat procesul - verbal. Ea a constatat că la exproprierea bunurilor germanilor și la dislocarea populației șvăbești, precum și la introducerea îndreptățiților români în gospodăriile germane trebuia să se țină seama de împrejurările cu totul grele prin care trecea județul Arad și de dificultățile provenite din faptul că regimul proprietăților lor, conform Convenției de armistițiu din 12 septembrie 1944, nu fusese și nu era clar. De aici rezultaseră și dispozițiile Ministerelor de Interne și Agriculturii și Domeniilor - care, în fond, erau neprecise - de suspendare a lucrărilor de împrumutări pe aceste bunuri. Administrația județeană, în frunte cu prefectul, nu se amestecase în lucrările de reformă agrară, întrucât ministerul de resort dăduse asemenea indicații. Reforma agrară se realiza de organe anume instituite, pe propria lor răspundere și sub îndrumarea altor organe stabilite prin lege și create de guvern. Afirmăția lui Șebu, potrivit căreia administrația județeană și de plasă nu i-ar fi dat concurs, zădărniciind chiar aplicarea reformei, - arătau inspectorii - este neîntemeiată. Lipsa de concurs nu poate fi interpretată ca un act de rea voință față de reformă, iar ea a fost determinată de dificultățile inerente stărilor excepționale de atunci. În plus, nu se poate spune că prin aceasta s-ar fi favorizat elementele germane.⁵⁴ de altfel, Șebu se făcuse vinovat de nereguli, cu prilejul aplicării reformei agrare în comuna Zădârlac, înstrăinând un bun ce aparținea unui șvab înrolat în SS, care intra în prevederile art. 8 din convenția de armistițiu. Notarul din Zădârlac l-a dat în judecată, însă fapta lui a fost clasată, pe temeiul decretului - lege de amnistie. ca urmare, el a fost nevoit să demisioneze din comisia de plasă.⁵⁵

Cum abuzurile și ilegalitățile au continuat, la 3 august 1946 Ministerul Agriculturii și Domeniilor a cerut camerei agricole să îi comunice problemele ce le ridica aplicarea reformei agrare. La 9 august, aceasta a expediat răspunsul, arătând că lucrările au mers de la început extraordinar de greu, mai ales în privința exproprierii bunurilor ce aparțineau șvabilor înscriși în grupul Etnic German, unde, până atunci fuseseră expropriate peste 13000 de gospodării. Pe de altă parte, din cauză că organele comunale de reformă agrară n-au fost în cunoștință asupra

detaliilor de aplicare a legii au întocmit greșit lucrările, care, între timp, au trebuit continuu refăcute. În plus, schimbarea deasă a comitetelor comunale și nenumăratele contestații - aproape fiecare expropriat din grupul Etnic german introdusese contestație - au întârziat și mai mult definitivarea exproprierii. Până la acea dată fuseseră expropriate 19501 gospodării, având o suprafață totală de 62683 ha. Lucrările nu erau definitive, întrucât din circa 3000 de contestații, abia se judecaseră la comisia județeană 700. În majoritatea cazurilor, odată cu exproprierea au fost puși în posesie, fără forme legale, și o parte din îndreptățiții la împrăștierea. „Problema greu de rezolvat a fost însă *imposibilitatea deplasării populației germane expropriate* (subl. autorului), care a rămas în gospodăriile lor și unde a trebuit să se cazeze parte din împrăștiăriți, operațiune împreună cu mari neajunsuri”.⁵⁶

În luna următoare, la 16 septembrie 1946, Inspectoratul General de Control din Ministerul Agriculturii și Domeniilor a delegat pe consilierul I. Max Popovici să verifice modul în care se făcuse exproprierea în plasa Aradul Nou. Max Popovici și-a extins ancheta asupra stadiului aplicării reformei din întregul județ, expunând incidentele mai importante din ultimele luni. Potrivit cercetărilor efectuate, numărul proprietăților expropriate până la data de 16 septembrie 1946, era de 19275, iar suprafața confiscată de 102363,1069 iugăre (5911 ha). majoritatea celor deposezați, circa 13000, au contestat hotărârile instanțelor. În realitate, numărul lor era mai mic, întrucât unii introduseseră mai multe contestații pentru același teren. Comisia județeană își dăduse avizul numai pentru 1360 din ele, iar operația de verificare mergea foarte greu, deoarece în dosare nu se aflau toate actele.⁵⁷

După înlăturarea lui Șebu din funcție, abuzurile și ilegalitățile în materie de expropriere și de împrăștierea nu au dispărut, dar ele s-au redus numeric, iar conflictele nu au mai înregistrat gravitatea de până atunci, dovada fiind oferită și de faptul că la cercetarea lor nu au mai participat decât funcționari ai instituțiilor administrației locale. La 30 aprilie 1947, Inspectoratul general al Jandarmeriei a cerut inspectoratelor regionale, prin ordinul nr. 32263, să-i comunice ilegalitățile de pe raza lor de activitate izvorâte din aplicarea legii din 23 martie 1945. Legiunea Arad a prezentat un mare număr, dar nu pe toate, din cele produse de la promulgarea legii până la data întocmirii raportului, din care noi am selectat câteva. Președintele comitetului de reformă agrară din comuna Șimand, Petru Cristea, încasase câte 500 de lei pe iugăr de la fiecare împrăștiat, ridicase uneltele agricole, din care o parte le dăduse coloniștilor, iar altele le dusesse la el acasă, confiscase doi armăsari de la ferma Kinting și împărțise porumbul destinat servitorilor, demolase conacul Müller, însușindu-și materialele, distribuise ilegal locuitorilor 200 de căruțe cu lemne și favorizase rudele la împrăștierea. Prin Florea Felneac, același comitet restituise șvabilor o parte din inventarul viu și mort confiscat de la ei, în schimbul unor avantaje. Astfel, lui Fekelman Iosif, din Sânmartin, i s-au restituit caii și uneltele agricole, după ce a primit un porc de 50 kg, lui Kügler Martin i s-au cerut 70000 de lei pentru a i se retroceda pământul. Comitetul de reformă agrară din Macea a ridicat de la germani întregul inventar agricol, deși aceștia nu aveau nici un membru din familie plecat în Germania, timp în care comitetul din Sânmartin nu a confiscat nimic de la primarul acelei comune, Wugler Iosif, care avea trei fii în armata hitleristă. Fostul președinte al comitetului de reformă agrară din comuna Șicula, Gheorghe Călugăru, și-a însușit în mod ilegal 30 de oi și doi boi de la ferma lui Șoimoș Tiberiu. comitetul din comuna Sinte Mare ridicase și continua să ridice cu forța vitele de la populația de origine germană, atât pe cele trecute în inventar, cât și pe cele necuprinse în el, pe care le-a distribuit unor persoane ce dezertaseră de pe frontul antihitlerist. Foarte mulți membri ai comitetelor comunale

de reformă agrară din județ au vândut inventarul ce-l ridicaseră de la șvabi, iar cu sumele încasate au intrat în afaceri, deschizând o serie de întreprinderi industriale sau participând cu capital la altele.⁵⁸

Legiunea nu menționează maniera arbitrară în care au fost confiscate pământurile cetățenilor americani de origine germană, prin eludarea prevederilor art. 13 din Convenția de armistițiu. Acesta permitea cetățenilor statelor din coaliția Națiunilor Unite să-și restabilească toate drepturile și interesele de pe teritoriul României, așa cum erau ele înainte de război, Consiliul de Miniștri emițând chiar un Jurnal special pentru garantarea lor.⁵⁹ Dar, în județ au fost confiscate 543,159 iugăre de la 121 de supuși americani de origine germană. Dintre aceștia, 119 plecaseră din România înainte de 23 august 1944, cu începere din 1909, confiscarea bunurilor lor fiind făcută pe baza acuzației de colaboraționism.⁶⁰

Pe de altă parte, pretutindeni, unii dintre germani, pentru a se sustrage de la pedepsele aplicate persoanelor de această etnie, au încercat să-și renege atât trecutul, cât și originea și să dovedească prin acte că erau de altă naționalitate. Subsecretarul de stat al poliției, generalul Virgil Stănescu, remarca în acest sens, la 29 noiembrie 1944, că apărea foarte bizară viteza cu care nemții se transformau zilnic în oameni de origine cehă, polonă, iugoslavă și mai ales în evrei, pentru a se bucura de regimul ce li se aplica acestora.⁶¹ Trebuie făcută precizarea că aproape toți au eșuat în încercările lor. La 2 iulie 1945, comandantul Inspectoratului de jandarmi Oradea, colonelul I. Braia, verificând situația notarului Peter Francisc și a funcționarului C.A.M. Garthner George, din comuna Șagul, județul Arad și a Anei Görtner, din comuna Cruceni, același județ, care probau cu acte că aveau origine franceză, a constatat că erau de fapt germani.⁶² Comitetul local din Peregul Mare a dispus exproprierea lui Podany Ventzel, pentru colaboraționism. Comisia de plasă Pecica a confirmat hotărârea, însă instanța județeană l-a scutit de expropriere, stabilind că era cetățean român de origine cehă. La revizuirea dosarelor de către inspectorul general din Timișoara, I. Martin, s-a descoperit că Podany avea trei copii în SS, pentru care motiv i s-a confiscat întreaga avere.⁶³ Alți șvabi au încercat, ca și legionarii români, să evite persecuțiile de care sufereau locuitorii de origine germană prin înscrierea în formațiunile politice de stânga, dar nici această reorientare ne le-a fost folositoare.⁶⁴

De pe urma ilegalităților instanțelor locale nu au fost păgubiți numai șvabii, ci și proprietari de alte naționalități, inclusiv o parte dintre românii ce cădeau sau nu sub incidența legii din 23 martie 1945, chiar și statul. Așa, de pildă, în martie 1946, țăranii au ocupat pădurea statului Hadrigești, deși pământurile acestei instituții erau exceptate de la expropriere, iar terenurile silvice nu puteau fi distribuite la împroprietărire.⁶⁵ Rapoartele instituțiilor de resort prezentate de noi atestă și alte ilegalități similare.

La 13 aprilie 1948, când Ministerul Agriculturii a comunicat încheierea lucrărilor de reformă agrară, în județul Arad fuseseră confiscate 45182 ha de la 15654 proprietari,⁶⁶ suprafața medie expropriată pe exploatare fiind de 2,89 ha, aproape toți cei deposedați fiind de origine germană, așa cum se poate constata din izvoarele documentare.⁶⁷ Șvabilor, ca și sașilor din Transilvania și germanilor ce locuiau în celelalte provincii le-au fost confiscate și gospodăriile. Problema expropriării locuințelor a generat, din chiar momentul apariției Regulamentului de aplicare a legii de reformă agrară, nenumărate controverse. Guvernul Petru Groza a încurajat în permanență măsura confiscării tuturor bunurilor deținute de germani, de unde au rezultat și proiectele de deportare a lor, dar o dispoziție clară în acest sens nu a fost emisă. Faptul explică și de ce nu toți germanii deposedați de pământ au pierdut și locuințele. În general, le-au fost confiscate gospodăriile celor

ce se încadrau în dispozițiile literelor d (absenteiștii) și f (cei înrolați ca voluntari în armata germană pentru a lupta împotriva Națiunilor Unite) din art. 3 al legii din 23 martie 1945, însă au fost suficiente cazuri de membri ai Grupului Etnic German rămași în țară care au pierdut și casele.⁶⁸ În august 1946, în cele 11 comune ale plășii Sfânta Ana fuseseră expropriate proprietățile rurale de la 3270 familii, dar numai 1318 gospodării și locuințe. În comuna Sântana numărul proprietăților funciare confiscate a fost de 1201, iar al locuințelor 779, în Comlăuș de 693 și, respectiv 478, în Olari de 690 proprietăți funciare și doar 3 case, în comuna Zimanducz 30 de proprietăți funciare și nici o locuință.⁶⁹

Din cele 45182 ha expropriate, o suprafață de 38826 ha, sau 85,93%, s-a distribuit în proprietatea individuală a 20000 de țărani.⁷⁰ Nu cunoaștem situația numerică a localnicilor și a coloniștilor împrumăriți, dar, dacă avem în vedere structura proprietății funciare rurale de până la reformă, putem deduce că cei din urmă au reprezentat majoritatea. Deposedarea micilor proprietari funciari rurali șvabi de pământurile și de gospodăriile avute în stăpânire și atribuirea lor într-o mare proporție populației colonizate a pauperizat un grup de locuitori, fără a aduce măcar prosperitatea celuilalt. Arătăm în prima parte a articolului, fără a oferi exemple, că mulți din cei veniți pentru a se coloniza erau reprezentați prin elemente de clasă, care urmăreau să realizeze averi mari de pe urma legii din 23 martie 1945. În general, aceștia au fost înlăturați de la beneficiul împrumării, cu prilejul revizuirii lucrărilor de reformă agrară, iar cei mai turbulenți au fost scoși cu forța organelor de ordine publică din localitățile în care se stabiliseră. În septembrie 1947, comisia județeană de îndrumare a reformei agrare a cercetat activitatea președintelui comitetului comunal Șagul, Petre Bălaj, venit din comuna Prăjești, județul Arad. S-a descoperit că el suferise o condamnare privată de libertate, pentru delapidare de bani publici, în calitatea de funcționar ce o avusese. La repartizarea inventarului viu și mort a procedat preferențial, favorizând pe cei de la care a obținut beneficii materiale, în special prin muncă de clacă. Șeful postului de jandarmi l-a prins transportând o mașină expropriată, demontată, pe care o înstrăinase. În plus s-a dovedit că numeroase obiecte din inventarul ridicat dispăruseră. Pentru a putea beneficia de colonizare, Bălaj a tăinuit antecedentele penale și a falsificat actul de naștere, de unde rezulta că nu împlinise 50 de ani, când în realitate avea 56, motive pentru care a fost exclus din comitetul local și radiat de pe tabelul de împrumăriți.⁷¹

Familiile hotărâte să se stabilească în satele în care s-au colonizat au întâmpinat de la început un puține obstacole. În afară de faptul că s-au lovit în permanență de ostilitatea foștilor proprietari germani, ei nu au primit nici un sprijin din partea statului, ci dimpotrivă. Casele germanilor le-au fost acordate nu în proprietate, ci cu chirie. Impunerea planului de cultură, a actelor obligatorii de cereale, a ratelor de împrumărire și a impozitului pe pământ prin plata lor în natură, care intrau în vigoare din chiar anul colonizării, au descurajat pe mulți din cei ce speraseră să-și amelioreze aici starea economică. Într-un raport al Secției economice a comitetului regional P.C.R. Banat pe luna noiembrie 1945, după ce erau prezentate o serie de cauze care stâneniseră puternic campania de însămânțări de toamnă din județele Arad, Caraș Severin și Timiș - Torontal, autorul lui conchidea: „Afară de aceasta, producătorii s-au abținut de la lucrări, spunându-și: de ce să mai lucrez, dacă se colectează totul forțat”.⁷²

În iulie 1947, cei 72 de coloniști din comuna Sfânta Ana, veniți din județul Arad și din alte părți ale țării, au cerut ministrului de justiție, Lucrețiu Pătrășcanu, printr-un memoriu colectiv, să fie scutiți de a preda cota obligatorie de cereale și impozitele în natură și să li se amâne cel puțin un an plata ratei de împrumărire.

Au fost sfătuiți să apeleze la Ministerul de Finanțe, ceea ce au și făcut. Cum nu li s-a aprobat cererea, la 7 septembrie au intervenit din nou în același sens, tot fără succes, la Inspectoratul Agriculturii din Timișoara. Majoritatea coloniștilor erau lipsiți de inventar, în special de vite de tracțiune. Centrul de mașini le cerea 1015 lei pentru aratul unui iugăr, ceea ce echivala cu prețul a aproape 200 kg de grâu, iar aratul, împreună cu semănatul se ridica la 2000 lei pe iugăr, adică la circa 400 kg de grâu.⁷³ Tot în vara lui 1947, ministrul justiției, Lucrețiu Pătrășcanu, a promis Inspectoratului Regional Agricol Timișoara că va interveni la forurile în drept pentru a admite diminuarea ratei de împrumut a locuitorilor din comuna Drauț. Cum doleanța nu a fost satisfăcută, la 27 august 1947, ocolul agricol Târnova raporta camerei agricole că primăria îi aduse la cunoștință că, din cauza ratelor de împrumut și a impozitului agricol în natură, sătenii au renunțat la terenul atribuit prin reforma agrară din 1945, neputând achita obligațiile cerute de stat din recolta realizată de pe un pământ de slabă calitate.⁷⁴ Aceste cauze și altele au diminuat în timp interesul coloniștilor față de loturile primite, determinând un proces în creștere de renunțare în scris la pământ ori pur și simplu de abandonare a lui.

Principala consecință a reformei agrare din 1945 a fost dezorganizarea a numeroase exploatari agricole adaptate culturii moderne a solului și de căderea bruscă a economiei agrare a județului. S-ar comite o eroare dacă s-ar căuta cauzele declinului agriculturii în exclusivitate în expropriere și în împrumut, întrucât originile lui se plasau în timp în a doua jumătate a anului 1944, când în regiune s-au purtat, lupte iar populația a fost jefuită, întâi de armatele care s-au retras, apoi de cele aflate în ofensivă. Masivele dislocări de persoane de origine germană, prin deportări în Uniunea Sovietică, internări în lagăre, confiscarea de către unitățile armatei roșii a animalelor de povară și a altor mijloace de tracțiune au produs dereglări profunde în cursul muncilor agricole. Apoi, după apariția Regulamentului de aplicare a legii pentru reforma agrară, mulți dintre șvabi au refuzat să mai lucreze pământurile. Toate acestea explică de ce la sfârșitul lunii iulie 1945 în județ rămăseseră neînsămânțate 127000 ha.⁷⁵

O parte din problemele cu care s-au confruntat agricultorii din județ în primăvara și în vara lui 1945 le găsim expuse într-o formă sintetică de un proprietar din comuna Aradul Nou, Iosif Hess, într-un memoriu înaintat Comisiei centrale de reformă agrară, în august 1945. În județ, brațele de muncă se împutinaseră simțitor, iar animalele de tracțiune, din cauza ridicării lor de către unitățile militare în trecere și de comisiile de cumpărare de cai, care lucrau încă, scăzuseră tot mai mult. Azi avem brațe de muncă formate din copii și bătrâni, iar ca animale cai reformați. Cu acestea și cu tractoarele ce le-am avut am făcut însămânțările în primăvară. Din cauza întârzierii lucrărilor și secetei, recolta a fost foarte slabă, în marea majoritate a cazurilor nescotându-se nici sămânța. În iunie și iulie ni s-au ridicat, fără nici un drept, de către reprezentanții Casei de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice și Frontului Național Democratic, asistați de autoritățile locale, tractoarele și mașinile agricole, pentru înființarea centrelor de mașini. Ni s-a spus că le vom putea primi spre folosință, în caz de nevoie. Acum, când le-am cerut, ni s-a pretins să plătim 8500 lei pe iugăr, sumă pe care nimeni nu o poate achita, din cauza lipsei de bani și a recoltei slabe. În plus, marea majoritate a tractoarelor nu erau în stare de funcționare, iar centrele de mașini agricole frâneau lucrul, întrucât nu avea cine să le repare.⁷⁶ Multe din aceste probleme aveau să persiste și în viitor, agravând criza agricolă din județ.

NOTE

- ¹ vezi „Monitorul oficial”, nr. 68 bis in 23.III.1945 și nr. 85 din 12.IV.1945
- ² *Enciclopedia României*, vol. II, p. 29.
- ³ Institut Central de Statistique, *Breviaire statistique de la Roumanie. 1940*, p. 21-23.
- ⁴ *Recensământul general al României din 1941. 6 aprilie. Date sumare provizorii*, București, 1944, p. 5.
- ⁵ Arh. St. Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 38/1944, f. 134-163.
- ⁶ Vezi Karl M. Reinerth, Fritz Cloos, *Zur Geschichte der Deutschen in Rumänien. 1935-1945. Beiträge und Berichte*, München, 1988, p. 165-167; Arh. St. Timișoara, fond Prefectura județului Timiș-Torontal, dosar 70/1948, f. 22.
- ⁷ Arh. St. Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 40/1944, f. 102.
- ⁸ Arh. St. Arad, fond Camera agricolă a județului Arad, dosar 54/1945, f.2-8
- ⁹ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1945, Centrala, dosarele 58/1945, f. 11-12; 99/1946, f. 65.
- ¹⁰ Arh St. Timișoara, fond Prefectura județului Timiș - Torontal, dosarele 54/1945, f. 115-118; 57/1946-1947, f. 20, 150-152; Arh. St. Arad, fond Camera agricolă a județului Arad, dosar 1/1948 mf, 51-122; Arh. St. București, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 99/1946, f. 41.
- ¹¹ Arh. St. Arad, fond Camera agricolă a județului Arad, dosar 54/1945, f. 131.
- ¹² Arh. St. Timișoara, fond Prefectura județului Timiș - Torontal, dosar 54/1945, f. 203.
- ¹³ Arh. St. Arad, fond Camera agricolă a județului Arad, dosar 54/1945, f. 101 și 121.
- ¹⁴ Arh St. București, fond Reforma agrară din 1945, Centrala, dosar 27/1945, f. 147.
- ¹⁵ Idem, județul Arad, dosar 5/1945-1946, f. 20.
- ¹⁶ Idem, dosar 68/1945, f. 35.
- ¹⁷ *Ibidem*, f. 36
- ¹⁸ *Ibidem*, f. 37-38
- ¹⁹ Idem, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 33/1945, f. 77.
- ²⁰ Idem, fond Reforma agrară din 1945, județul Făgăraș, dosar 5/1945-1946, f. 20, județul Sibiu, dosar 5/1945-1947, f. 78.
- ²¹ Arh. St. Timișoara, fond I, Comitetul regional P.C.R. Banat, dosar 3/1945, f. 240.
- ²² *Ibidem*, f. 245.
- ²³ Idem, dosar 17/1945, f. 23-24.
- ²⁴ *Ibidem*, f. 38.
- ²⁵ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1945, județul Arad, dosar 36/1945-1948 mf. 123-125.
- ²⁶ *Ibidem*, f. 128-129.
- ²⁷ Idem, dosarele 32/1945-1946, f. 14-15; 68/1946, f. 30-31. La recensământul din 1941, în cele două localități, luate împreună, au fost înregistrate 501 case, în care trăiau 1875 persoane, din care 1698, sau 90,56% erau de origine germană (vezi *Recensământul general al României din 1941 ...*, p.5). În 1946, la Wiesenheid fuseseră confiscate 57 de locuințe de la germani (Arh. St. Arad, fond Camera agricolă a județului Arad, dosar 37/1946, f. 1-6), iar la Cruceni 88 (idem, dosar 26/1946, f. 1-10).
- ²⁸ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1945, județul Arad, dosar 32/1945-1946, f. 12.
- ²⁹ Idem, dosar 36/1945-1948, f. 128-129; idem, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 33/1945, f. 87. Propunerea lui Voștinar a fost însușită de instanța supremă a reformei agrare, însă pe telegrama adresată Ministerului de Intene rezoluția: *Tardiv. Dosar*, poartă data de 25 aprilie 1946.
- ³⁰ Idem, fond Reforma agrară din 1945, județul Arad, dosar 32/1945-1946, f. 12
- ³¹ *Ibidem*, f. 17.
- ³² Idem, dosar 68/1946, f. 30; idem, Centrala, dosar 99/1946, f. 65-66.
- ³³ Idem, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 97/1946, f. 208.
- ³⁴ În continuare, ordinul indica măsurile cu caracter polițienesc ce urmau a fi întreprinse împotriva anumitor categorii de germani din România (idem, dosarele 1/1945, f. 5-6; 97/1946, f. 209-210).
- ³⁵ Arh. St. Sibiu, fond Camera agricolă a județului Sibiu, dosar 9/1945, f. 22-23
- ³⁶ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1945, județul Arad, dosar 68/1946, f. 30.

³⁷ Idem, Centrala, dosar 99/1946, f. 65-66.

³⁸ *Ibidem*, f. 66.

³⁹ Idem, județul Arad, dosar 38/1945-1947, f. 10. Prefectul Gheorghe Voștinar era membru al Partidului Social - Democrat de după primul război mondial, activând și în alte organizații de stânga, pentru care motiv a și fost condamnat de Tribunalul Militar din Cluj (vezi Marin C. Stănescu, *Mișcarea muncitorească din România în anii 1924-1928*, București, 1981, p. 79, 86.175-176 și 280; Arh. St. Timișoara, fond I, Comitetul regional P.C.R. Banat, dosar 48/1957, f. 1).

⁴⁰ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1945, județul Arad, dosar 38/1945-1947, f. 9.

⁴¹ Idem, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 97/1946, f. 77. pe telegramă s-a pus rezoluția *Urgent cu ordinul C*, cu data de 4 iunie 1946.

⁴² Vezi adresa nr. 380/27.II.1946 (idem, fond Reforma agrară din 1945 din județul Arad, dosar 38/1945-1947, f. 10).

⁴³ Idem, dosar 68/1946, f. 39; idem, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 101/1946, f. 221.

⁴⁴ Idem, fond Reforma agrară din 1945, Centrala, dosar 27/1945, f. 147-148.

⁴⁵ Idem, județul Arad, dosar 32/1945-1946, f. 5-9.

⁴⁶ Idem, dosar 84/1946, f. 47. Instrucțiunile din 28 februarie 1946, referindu-se în mod expres la aplicarea legii de reformă agrară față de cetățenii români de naționalitate germană, veneau cu câteva clarificări în legătură cu regimul bunurilor acestora, în funcție de raporturile avute de proprietarii lor cu Reichul (vezi Instrucțiunile Comisiei centrale de reformă agrară, comunicate și de Ministerul Afacerilor Interne, prin ordinul circular ne. 11165 A/12.IV.1946) (idem, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 99/1946, f. 11; Biblioteca plugărimii, *Reforma agrară și desăvârșirea ei*, București, 1946, p. 48)

⁴⁷ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1945, Centrala, dosar 277/1945, f. 147.

⁴⁸ *Ibidem*. În buletinul informativ al legiunii de jandarmi Arad pe perioada 10-25 februarie 1946 trimis Inspectoratului Oradea se menționa: Populația germană este nemulțumită de reforma agrară și de abuzuri, comitele căutând a plasa pe coloniști în casele lor cu forța, nemții se opun și pe alocuri, precum la Zădărlac și Sântana, s-au regrupat, recurgând la forță. De aceea, prefectul a sîstat introducerea coloniștilor în locuințe, pe motiv că ea trebuia făcută în spiritul legii, fără abuzuri. Germanii sunt apoi nemulțumiți pentru că în toamnă, când au făcut însămănțărilor, li s-a promis că recolta va fi a lor, iar acum cei instalați pe pământurile confiscate de la ei se consideră stăpâni de drept (Arh. St. Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 35/1946, f. 150).

⁴⁹ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1945, județul Arad, dosar 84/1946, f. 2-3. La consfătuirea organizată la Ministerul Agriculturii și domeniilor între 20 și 28 iunie 1945 fuseseră adoptate câteva hotărâri în legătură cu bunurile ce urmau a fi confiscate și cu cele ce trebuiau lăsate germanilor, hotărâri considerate ca având caracter provizoriu. Vacile trebuiau ridicate, dar familiilor săcare, cu mulți copii li se lăsa o vacă de lapte (idem, județul Tânaava Mare, dosar 10/1945, f. 39-41).

⁵⁰ Arh. St. Arad, fond Camera agricolă a județului Arad, dosar 647/1948, f. 83.

⁵¹ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1945, județul Arad, dosar 62/1946, f. 2-3.

⁵² Idem, dosar 38/1945-1947, f. 17. Ministerul și-a dat imediat avizul.

⁵³ Idem, dosar 32/1945-1946, f. 12; idem, fond Ministerul Afacerilor Interne, direcția Administrației de Stat, dosar 101/1946, f. 13 și 16.

⁵⁴ Idem, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 101/1946, f. 16-18; idem, fond Reforma agrară din 1945, județul Arad, dosar 32/1945-1946, f.3.

⁵⁵ Idem, fond Reforma agrară din 1945, județul Arad, dosar 32/1945-1946, f. 4 și 12.

⁵⁶ În fapt, îndreptății fuseseră puși în posesie pe numai 41544 ha (Arh. st. Arad, fond Camera agricolă a județului Arad, dosar 370/1946-1947, f. 56).

⁵⁷ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1945, județul Arad, dosar 38/1945-1947, f. 17.

⁵⁸ Idem, Centrala, dosar 36/1947, f. 3-7. pentru alte ilegalități vezi și idem, județul Arad, dosarele 57/1945-1946, f. 74; 36/1945-1948, f. 218-219.

⁵⁹ Idem, Centrala, dosar 142/1946, f. 6-10.

⁶⁰ Idem, județul Arad, dosar 95/1947-1950, f. 141-144; Arh. St. Arad, fond Camera agricolă a județului

Arad, dosar 54/1945, f. 120-121.

⁶¹ Arh. St. Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 4471944, f. 178.

⁶² Idem, dosar 49/1945, f. 862.

⁶³ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1945, județul Arad, dosar 23/1945-1951, f. 8-10. Alte cazuri similare în *dosarul citat*.

⁶⁴ Vezi Arh. St. Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 3671945, f. 2-13; Arh. St. Timișoara, fond, I. Comitetul regional P.C.R. Banat, dosarele 3/1945, f. 12; 1/1947, f. 12 și urm.

⁶⁵ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1945, județul Arad, dosar 3671945-1948, f. 59. vezi și „Monitorul Oficial”, nr. 68 bis din 23. III. 1945.

⁶⁶ Vezi Mihail Rusenescu, *Date privind politica agrară a României martie 1945 - februarie 1949, în Studii și materiale de istorie contemporană*, vol. III, București, 1978, p. 102.

⁶⁷ Pentru a susține afirmația noastră sugerăm cititorului să urmărească situația din plasa Sfânta Ana (vezi *Recensământul general al României din 1941*p. 9; Arh. St. Arad, fond Camera agricolă a județului Arad, dosar 5771946, f. 1-12.

⁶⁸ Idem, dosar 54/1948, f. 12.

⁶⁹ Idem, dosar 57/1946, f. 1-12

⁷⁰ Cf. Mihail Rusenescu, *op. cit.*, p. 102.

⁷¹ Arh. St. Ana, fond Camera agricolă a județului Arad, dosar 60/1947, f. 79.

⁷² Arh. St. Timișoara, fond I, Comitetul regional P.C.R. Banat, dosar 24/1946, f. 108.

⁷³ Arh. St. Arad, fond Camera agricolă a județului Arad, dosar 64/1948, f. 44-47.

⁷⁴ Idem, dosar 46/1947, f. 54-56.

⁷⁵ Arh. St. Timișoara, fond I, Comitetul regional P.C.R. Banat, dosar 20/1945, f. 36.

⁷⁶ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1945, județul Arad, dosar 36/1945-1946, f.2.

THE LAND REFORM OF 1945 IN DISTRICT OF ARAD (Summary)

The Groza government passed, on March 23, 1945, the law for land reform. The state confiscated without compensation the lands of all Germans, Romanians of German origin who collaborated with Hitler Germany, war criminals, those who fled to any country after August 23, 1944. In addition farm machinery on expropriated land passed into possession of the state. The government proposed to distribute the confiscated lands in order of priority to war-veterans of the war against Germany, widows and orphans and invalids of that war, widows, orphans and invalids of any war, landless peasants, farm laborers on the expropriated lands and peasants with less than five hectares.

In District of Arad during the Second World War there were about 52,000 Swabians - She Swabians owned a big proportion of the land and they had the best rural farms. In the area the small individual holding prevailed. The big estates owned only 2.22 per cent of the land. When the German armies retreated through Transylvania on their way west in 1944 many of them left Romania with them. Then, at the beginning of 1945 all males between the ages of seventeen and forty-five and females between eighteen and thirty who did not have children under one year of age were deported by Russians.

Into the German farms in the richly productive District of Arad thus made place available for settlement. Colonists were brought from the deficit areas of the country. The land reform in the area was often corruptly administrated. In

each commune the local committees assured fro them considerable benefits. For that reasons there were many complaints about the behaviour of the committees. From time to time, the government sent commissions who had been sorting out the troubles between the Swabians on the one hand and the colonists and their defenders on the other hand.

At last, the Germans were deprived by their farms, houses and farm machinery. Many of their farms were turned over to inexperienced and incompetent peasants, rewarded by the Communists for political loyalty, and the result was that they helped to bring down the cropyields.

INTERPREȚI ȘI REPREZENTAȚII SCENICE ALE LUCRĂRILOR LUI EMIL MONȚIA¹

ILEANA FLOREA

Întâlnirea lucrărilor lui Emil Monția cu publicul datează încă din perioada studenției sale de la Oradea, între anii 1899-1903, când pune bazele în cadrul Facultății de drept, unei orchestre de coarde: ...” cu această orchestră am concertat trei ani de-a rândul, dând foarte multe concerte împreună cu măiestritul cor școlar al lui Nicolae Firu - (fost învățător și în Siria) - alcătuit și acesta în majoritatea lui tot din studenți, în drept. Acști trei ani au fost hotărâtori pentru cariera mea muzicală. Din timpul acesta datează cele mai frumoase compoziții pentru vioară și orchestră, pe care le-am cântat cu succes strălucit de nenumărate ori, fără să precizez că sunt compozițiile mele”, după cum mărturisește într-o „auto-bibliografie” rămasă în manuscris.²

Perioada prizonieratului în Rusia, din primul război mondial 1916-1918, este un prilej de a veni în contact cu școala națională rusă de muzică, după ce, înainte, în anii armatei, ca Ioan Slavici, odinioară, audiase, la Viena cursurile Conservatorului de muzică, mai ales cele ale lui Eusebiu Mandicevschi și Ioan Scarlatescu. Creațiile muzicale din această perioadă poartă, de astă dată, amprenta influenței folclorului ucrainian. Acum scrie „Suita rusească pentru orchestră”, care a și fost cântată în concerte publice în sala unui teatru particular din Kiev. Prizonieratul în Rusia fiind benefic atât pentru formarea sa muzicală, cât și pe plan componistic, întrucât a cântat în orchestra Operei din Kiev, la vioara a doua și a scris sub îndrumarea directorului și dirijorului acestei instituții, Kanevțov.

În timpul prizonieratului în Rusia, Emil Monția contribuie, ca ofițer, la organizarea Corpurilor Voluntarilor români, care aveau să lupte pe fronturile moldovene, decisiv din 1917, pentru realizarea visului de aur al unirii provinciilor românești într-un singur stat, România. Pentru meritele deosebite pe care le are în organizarea acestor detașamente de voluntari și serviciile aduse pentru pregătirea Marii Adunării de la Alba Iulia, Emil Monția este ales în Marele Sfat național român - înființat la propunerea lui Vasile Goldiș - care avea menirea să reprezinte națiunea română din Transilvania, Banat și Țara Ungurească față de toate națiunile lumii, câteva luni mai târziu fiind numit consilier juridic în Ministerul Domeniilor și Agriculturii rămânând la București, până în anul 1927. Emil Monția va lua legătura cu cercurile oamenilor din viața noastră muzicală, care în această perioadă se constituie în societăți culturale statutare. Astfel, în 1919, ia ființă „Societatea lirică română -Opera- sub președenția lui Ioa Nona Ottescu, inaugurându-și prima stagiune pe scena Teatrului Național, la 17 martie, 1920, cu opera „Aida”.

Abia la 1 aprilie 1921 societatea „Opera” va fi transformată în instituție subvenționată de stat. Tot în 1920, la 25 mai, și-a deschis stagiuna Opera Română din Cluj sub direcția lui Constantin Pavel, căruia îi urmează, la scurt timp, Dimitrie Popovici-Bayreut, cunoscutul interpret al operelor wagneriene.³

În 1920, în decembrie, se constituie prima Societate a compozitorilor români, prin strădania, mai ales, a lui Constantin Brăiloiu. Primul comitet al Societății compozitorilor români a fost format de George Enescu - președinte, Alfonso Castaldi și Ion Nona Ottescu - vicepreședinți, membri: Dimitrie Cuclin, George Enachovici, Mihail Jora, D.G. Kiriac, secretar - Constantin Brăiloiu, casier - Alfred

Alessandrescu.⁴

Îl vom găsi pe Emil Monția membru al primei Societății, semnând și Manifestul apel al Societății compozitorilor români alături de prestigioasele nume al muzicii românești: George Enescu, Alfonso Castaldi, Ion Nona-Ottescu, Kiriac, Gh. Dima, Ion Vidu, Tiberiu Brediceanu, George Enacovici, Mihail Jora, Filip Lazăr, ș.a.

În colecția documentară de la Șiria se păstrează cartea de membru activ al Societății Compozitorilor Români, aparținătoare lui Emil Monția, fiind semnată, pentru președinte, de Ion Nona-Ottescu și ca secretar, de Constantin Brăiloiu.⁵

Concertele Societății Compozitorilor Români prezintă publicului numeroase creații muzicale originale în primă audiție.

Seria concertelor date de Societatea Compozitorilor a fost inaugurată în 20 octombrie 1924, cu un festival Bartok, participant fiind și George Enescu. Cuvântul de deschidere a fost ținut de Constantin Brăiloiu, care a relevat recunoștința pe care țara noastră întregită o are față de marele muzician, mare prieten al românilor, luminat cercetător al cântecelor zămislite de geniul poporului nostru. În această stagiune a Societății Compozitorilor, Emil Monția va fi prezent cu lucrări în primă audiție, în două concerte. În concertul din 17 ianuarie 1925, vor fi cântate cinci cântece de Emil Monția, în primă audiție, care au fost: **La mijloc de codru des, Raze palide de lună, Vine badea de la luptă, Am văzut doi aștri, La fântâna cu găleată**⁶. Interpreta acestor cântece a fost **Lucreția Enescu** bine cunoscută soprană lirică, solistă a Operei din București, strălucită interpretă a unor mari creații din repertoriul universal: Elsa din „Lohengrin”, Butterfly, Boema, Tosca: din 1923, ea devenise soția lui Emil Monția. În același concert a mai fost prezent Mihail Jora cu: „**Jeux pour ma dame**”, George Enacovici cu: „**Quartet de coarde**”, George Enescu: „**Chansos**” pe versuri de Clement Marot; **Robert Cramer** „**J'ai suspendu ma ceinture**” și Stan Golestan cu „**Două cântece populare**”.

Alt concert, din această primă stagiune, are loc în 7 martie 1925, având în program în primă audiție trei lucrări instrumentale de Emil Monția: **Doină pentru vioară, Serenadă pentru vioară și Humoresc pentru vioară**. Celelalte lucrări cântate erau în ordinea programului de sală: Serenadă din „Don Juan” și Reminiscențe din Schubert de Ion Scarlatescu, Scherzzo pentru pian de George Enescu, Cântecul nopții și Idilă pentru vioară de George Enacovici. Interpreții erau: Madleine Cocorăscu - pian, George Enacovici - vioară, Alexandru Teodorescu - vioară, Iosif Thaler - violoncel, Mihail Jora - pian.

Emil Monția va fi cunoscut publicului din epocă, mai ales, prin armonizările sale inspirate din folclorul românesc din zona văii Crișului alb și a Mureșului. Au fost numeroase cântece pentru voce și pian inspirate din creația unor poeți clasici sau a unor poeți contemporani cu el ca: Octavian Goga sau Lucian Blaga, cu care Emil Monția era bun prieten.⁷

În repertoriul unei alte cântărețe din epocă, soprana lirică lejeră, Ida Berg, cu ocazia unui concert dat în sala Casinoului din Constanța, în 21 august 1922, vom găsi trecute în programul de sală și două lieduri de Emil Monția: **Dorurile mele** pe versuri de Octavian Goga și **Mândră, mândrulița mea** pe versuri populare, aflate în colecția de culegeri folclorice premiate de Societatea Compozitorilor în anul 1925 și apărută sub îngrijirea lui Constantin Brăiloiu, în 1927.

Un deosebit de frumos succes de public va avea o altă creație a compozitorului, care va încorona ciclul compozițiilor de operă prin nimbul inspirației sale dintr-un moment al istoriei noastre naționale - opera „Fata de la Cozia”.

În 1932, societatea de difuziune radiofonică din România îi trimite lui Emil Monția o adresă datată: București, 20 februarie, prin care îi comunică următoarele:

„Stimate Domnule Monția,

Vă facem cunoscut că în seara de 6 martie urmează să se difuzeze din studio „Fata de la Cozia” cu următoarea distribuție:

Vlad Tepeș - Dl. Nicolae Secăreanu

Dorin - Vasile Rabega

Chira - Victoria Costescu - Duca

Udrea - Ștănescu - Goangă

Moș Gavrilă - Robert Shilton

Irina - Valentin Crețoiu

Părcălabul Pintilie - Robert Shilton

Pițiguș - Marilena Brănești

Conducerea muzicală Carlo Brunetti

Cu distincție stimă, N. Marinscu”.

Intrpreții pentru radio ai operei lui Emil Monția făceau parte din strălucita școală de interpretare a Operei din București, unii dintre ei aflați la începutul carierei lor muzicale ca Nicolae Secăreanu, Petre Ștefănescu - Goangă, Valentina Crețoiu, iar alții făcând parte dintre cititorii Operei Române ca Vasile Rabega și Robert Shilton.

Cronicele muzicale ale timpului consemnează succesul de care s-a bucurat transmiterea operei lui Emil Monția, la radio. Astfel, revista „Radio Fonia” îi face o prezentare elogioasă considerând că lucrarea este:...” o producție muzicală remarcabilă. O operă de long halein, e realizată de un distins compozitor bănățean”... fiind relevant faptul că ...nu numai muzica ci și libretul acestei lucrări este compus de Monția, care a știut să concentreze în opera sa o serie de elemente caracteristice de muzică națională evocând în mod fericit un moment dramatic din istoria românilor”... Este remarcat aportul dirijorului orchestrei, Carlo Brunetti din vestita familie de muzicieni italieni, sub bagheta căruia întreg ansamblu orchestral și soliștii vocali au realizat o deplină omogenitate structurală. Un merit deosebit revine, în emisiunea radiofonică, basului Nicolae Secăreanu (Vlad Tepeș) care a impus prin registrul vocii sale când grav, modelat parcă din bronz, când cu suavități de harfă eoliană, așa cum s-a impus și Valentina Crețoiu, foarte naturală în rolul Irinei, conturându-i acesteia un profil luminat din interior de flacăra, mereu vie, a iubirii. De asemenea ceilalți interpreți: tenorul Vasile Rabega (Dorin), fiul lui Vlad Tepeș, cu disponibilități lirice - Victoria Costescu-Duca (Chira, fiica lui Vlad Tepeș) spontană, generoasă, Marinela Brănești (Pajul Pițiguș) de o zburdălnicie șagalnică. Robert Shilton (Moș Gavrilă) Părcălabul Pintilie, grav, statuar, inflexibil, cu o voce penetrantă, iar baritonul Petru Ștefănescu-Goangă (Udrea) ca și Nicolae Secărean a impus un personaj autentic, cu o voce atocuprinzătoare”.

Trebuie relevant faptul că emisiunea dedicată operei muzicale a lui Emil Monția continua seria începută în 1931 cu lucrări de Ciprian Porumbescu, George Dima, Eduard Caudella, George Enescu și Tiberiu Brediceanu. Este remarcat faptul că dirijorul Carlo Brunetti era cunoscut și apreciat pentru concertele simfonice obișnuite ale orchestrei Radio, considerate evenimente culturale: „...de o deosebită importanță fiindcă dau publicului prilejul să cunoască dezvoltarea simfonică, atât din punct de vedere al expresiunii acestui gen de muzică cât și în ceea ce privește forma pe care le-a dat la diferite popoare cu școli naționale proprii”.

După transmiterea la radio a operei „Fata de la Cozia”, câțiva dintr interpreți, entuziasmați de frumusețea lucrării îi scriu câteva rânduri maestrului. Astfel, Vasile Rabega, în scrisoarea din 25 martie, 1932, îi scrie: „Am cântat pe Dorin cu tot

sufletul și aș fi foarte fericit să vă pot fi de folos în viitoarele D-voastră lucrări”, iar Nicolae Secăreanu: „Am fost deosebit de încântat că am fost ales eu, pentru a cânta rolul Vlad Țepeș, din frumoasa D-Voastră operă „Fata de la Cozia”. Este pentru mine un prilej fericit de a vă mărturisi că sunt totdeauna încântat când pot executa muzică originală, cu atât mai mult când este și meritorie...”⁸

Emil Monția prezentase partitura operii „Fata de la Cozia” direcțiunii Operei Române din Cluj. În 1 iunie 1930 primea adresa următoare din partea conducerii instituției lirice din Cluj:⁹

Opera Română din Cluj 10 iunie, 1930

Stimate Domn,

Binevoiiți Vă rugăm a cunoaște că Direcțiunea Operei Române din Cluj a primit spre reprezentare poemul D-Voastră lirico-dramatic în trei acte „Fata de la Cozia”.

Primiți Vă rugăm, Stimate Domn asigurarea stimei noastre distinse.

Director general al operei,

Constantin Pavel...”

Constantin Pavel a fost unul dintre susținătorii ce au contribuit cu pricepere și pasiune, cu neclintit devotament la ridicarea noilor elemente lirice și a repertoriului românesc.

Premiera operii „Fata de la Cozia” pe scena Operei Române din Cluj are loc în seara zilei de 28 ianuarie, 1936, sub direcția de scenă a lui Nicolae Bretan, conducerea muzicală Max Săveanu, maestru de cor Hermann Klee și maestru de balet R. Moravsky.¹⁰ Distribuția: Popovici - Vlad Țepeș; Ionică Tăutu - Dorin; F. Dobranskaia - Chira; Gogu Simionescu - Udrea; Al. Iarotsky - Moș Gavrilă; Maria Cojocaru - Irina; C. Huhulescu - Părcălabul Pintilie; F. Solovieva - Pajul Pițiguș.

În „Gazeta Ilustrată”, Claude Romano (George Sbârcea) făcea cronică premierei: ...”Fata de la Cozia” este opera care se apropie de sufletul Banatului străbătut de cântece și doine. E o piatră mai mult la construcția de abia începută a dramei muzicale românești și poate servi drept stimulent compozitorilor tineri, care cultivă modernismul exagerat, ce nu are nimic comun cu melodia muzicii noastre absolut originală. Poemul lui Emil Monția e o frântură luminoasă cu cîrîpît primăvăratic și freamăt de pădure transilvană al sufletului nostru și e încărcat de farmec și melodie”.

De un deosebit succes s-au bucurat cântecele sale pentru voce și pian: „acele prețioase perle ce strălucesc de inspirație”, în compunerea cărora s-a folosit fie de creația populară, fie de cea a poezilor Mihai Eminescu, St. O. Iosif, George Coșbuc, Octavian Goga, Maria Cunțan, Zaharia Bârșan, Lucian Blaga, Vasile Voiculescu. Suita imprimărilor caselor de înregistrare „Odeon” și „Columbia” cuprinde numeroase creații ale lui Emil Monția făcute de: soprana Lucreția Enescu, Alexandru Lupescu cunoscutul bariton, strălucit interpret al eroilor wagnerieni din perioada dintre cele două războaie. A imprimat, pe aceste plăci de patefon și basul George Folescu cântecele: „Duce-m-aș și tot m-aș duce” și „La răchita roșioară”, iar tenorul Arnoldo Georgevsky, solist al Operei din București aria din „Fata de la Cozia” scrisă pe versurile unui cunoscut Sonet de Mihai Eminescu. Jean Athanasiu a imprimat două cântece de Crăciun „O ce veste minunată” și „Dimineața lui Crăciun”.

Lucrările vocale ale lui Emil Monția au intrat în repertoriul și al altor interpreți. Astfel, în concertul dat în sala Palatului cultural din Arad violonistul Sandu Albu prezenta în programul din 21 februarie 1937, împreună cu soprana Irina Russu și tenorul liric Nicoară Sasu, alături de lucrări din repertoriul universal și creații ale lui Emil Monția. Irina Russu interpreta „Fire de toamnă”, pe

versuri de Ion Pillat, romanță din „Fata de la Cozia” și cântecul popular „Spune-mi bade rupt ales”.

Nicoară Sasu cântă „La fântâna cu găleată”, pe versurile poetei sibiene, Maria Cunțan și cântecul popular „Ți-am adus mândro cercei”. Iar, Sandu Albu, cunoscutul violoncelist, pe lângă Concertul în re major de Paganini și Bagatella de Ion Scărlătescu va interpreta, din creația lui Emil Monția: aria din „Fata de la Cozia”, „Doina codrului” și „Lacrimi de țigan”.

În perioada refugiului Operei din Cluj, la Arad, din 1941 este reluată reprezentarea operii „Fata de la Cozia” fiind jucată pe scena teatrului comunal din Arad în zilele de 13 martie și 15 martie cu următoarea distribuție:

Dirijor - Leontin Anca, Direcția de scenă - Ionică Mihai, maestrul cor - Hermann Klee, maestrul de balet - Ionel Marcu, regia - Al. Iarotky, soliști: Nicolae Avriganu, Ionel Tudoran, Fenia Dobranscaia - Nicolau, Gogu Simionescu, Livia Pop, Ion Dinculescu, Maria Mihai.

În sala Palatului cultural din Timișoara avea loc în 30 oct. 1943, concertul tenorului Emil Filip, originar din Măderat și care mai târziu, va face o strălucită carieră în America. În același concert va mai cânta și Lenora Rovine, acompaniați, amândoi, la pian de Radu Carp de la opera din București. În program cântecele lui Emil Monția „Mureș, Mureș apă lină” și „Curge-un pâraoaș din deal”. Acest program va fi repetat la Reșița și Lugoj.

De un deosebit succes s-au bucurat lucrările compozitorului în anii noștri când în recitalurile date de soliști prestigioși ai scenei lirice erau incluse și lucrări ale compozitorului Emil Monția. Astfel, în cadrul concertului dat la Ateneul Român din București, în 31 mai, 1955, de către Eveline Gheorghiu, programul cuprindea printre creațiile unor compozitori străini și români (Francesco Rossi, Johannes Brahms, Ceacovski, Sabin Drăgoi) și compoziția montiană, de inspirație folclorică „Toată lumea-i dintr-un neam”.

În 1957 la împlinirea a 75 ani de la nașterea compozitorului Filarmonica din Arad a prezentat un concert festiv în cadrul căruia a fost prezentate creații instrumentale, vocale și instrumentale în interpretarea orchestrei, corului și soliștilor acestei instituții, în prezența sărbătoritului. Au dirijat Nicolae Boboc și Anatol Goreaev, dintr soliști îi amintim pe: Ileana Niculescu, Tatiana Rosculet, Josefina Urmosy, Mircea Emandi, Aurel Ghender, Oleg Rudic, Radu Blo, Dumitru Staroste, Aurel Tripa acompaniament de pian - Maria Dunca.

Cu ocazia împlinirii vârstei de 80 de ani, în 1962, Opera română din București imprima pentru Radio fragmente din opera „Fata de la Cozia” având ca interpreți pe Arta Florescu, Cornel Stavru, Valentin Loghin sub conducerea muzicală a dirijorului Iosif Conta. Tot cu acest prilej Opera din Timișoara îi pune în lucru părți dintr-o altă operă: „Ileana”, lucrare nereprezentată scenic până acum - cu orchestra și soliștii: Marieta Grebenisan, Mircea Emandi, Emil Rotundu, sub bagheta lui Nicolae Boboc.

Dintr-o scrisoare adresată Maestrului, de conducerea Operei Timișoara, spicuim, referitor la această înregistrare:

„Cântăreții au fost în voce și au interpretat cu mult elan, orchestra a sunat plin, cu măreție. E meritoriu că postul nostru de radio își îmbogățește repertoriul cu încă o operă română pe care cu multă plăcere o vom asculta”.¹¹

Tot în acest timp, Casa de discuri Electrecord, editează un disc având pe una din fețe uvertura la operă „Haiducul Cercel” în interpretarea orchestrei Radio sub conducerea lui Iosif Conta. O interpretare de excepție rămâne cea a marelui soprane Arta Florescu pe discul „Vers și cântec românesc”, editat de Electrecord, în anul 1971, pe care cânta „Mândra, mândrulița mea”. Pe același disc se mai află

și interpretarea recondiționată a unor piese din repertoriul basului George Folescu: „Duce-m-aș și tot m-aș duce” și „La răchita roșioară”, precum și mai noua interpretare a lui Mircea Buciuc a cântecului „Hai, mândro, pitiș, pitiș”.

Pe parcursul vremii pentru Radio București au fost înregistrate piese corale aparținând compozitorului: „Mureș, Mureș apă lină” sau „Murguleț căluțul meu” și altele.

Emil Montia prin întreaga sa activitate pe plan componistic se înscrie în direcția începută la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea, care își propusese să îmbogățească repertoriul autohton, prin aceasta reprezentând o etapă semnificativă în evoluția școlii muzicale românești.

NOTE

1 Emilian Liviu Montia se naște 25 dec/1881/6 ian. 1882 la Șicula, lângă Ineu. Urmează liceul la Arad și Timișoara, apoi, studiază dreptul administrativ la Oradea, Cluj și Budapesta. Din 1907 își deschide birou avocațial la Șiria. Din 1920 membru al Societății Compozitorilor. Trăiește la Șiria până în 14 februarie, 1965. Mormântul se află la Șiria.

2 Muzeul Șiria, fond „E. Montia”, nr. inv. 94.

3 *25 de muzică românească*, Buc. 1945, pag. 5

4 *Societatea compozitorilor români* (1920-1930) Buc. 1920, p.7/

5 Muzeul Șiria, fond-Montia nr. inv. 242

6 idem, 4, pag. 27-30

7 Revista „*Radio-fonia*”, an.V. nr.181, duminica, 6 martie, 1932, pag.10

8 Muzeul Șiria, fond „Montia”- nr. inv. 124

9 Muzeul Șiria, fond „Montia”- nr. inv. 44

10 Program de sală al Teatrului de Operă din Cluj, stagiunea 1935-1936.

11 Muzeul Șiria, fond „Emil Montia” nr. inv.131.

INTERPRETEN UND AUFFÜHRUNGEN DER WERKE VON EMIL MONTIA (Zusammenfassung)

Die Autorin stellt die musikalische Biographie des Komponisten Emil Montia (1882-1965) zusammen, wobei die wichtigsten Etappen seiner musikalischen Bildung sowie die erfolgreichsten Aufführungen seiner Werke hervorgehoben werden. Die Anfänge der musikalischen Tätigkeit Montias reichen in die Studienzeit zurück (Oradea, Jura-Studium, 1899-1903) als dieser im Streichorchester der Hochschule mitmachte. Eine wichtige Etappe ist die Kriegsgefangenschaft in der Ukraine (1916-1918) während der er an der Kiewer Oper als zweiter Violonist wirkt, gleichzeitig aber unter dem Einfluss der ukrainischen Folklore seine ersten Kompositionen verfasst. Nach der Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien (1918) ist Montia in Bukarest, innerhalb des Landwirtschaftsministeriums, tätig (bis 1927). Montia ist gründendes Mitglied der Gesellschaft der Rumänischen Komponisten (1920). Seine Kompositionen werden ab 1925 in Bukarest gespielt. Montia war dem zeitgenössischen Publikum hauptsächlich durch seine aus der rumänischen Folklore des Marosch- und Kreischaales inspirierten Lieder und Instrumentalstücke bekannt. Im Jahre 1932

wird seine Oper „Das Mädchen aus Cozia“, von einem glorreichen Ensemble aufgeführt, vom Rumänischen Radio gesendet. Nach dem besonderen Erfolg der Aufführung werden die Kompositionen Montias auch auf anderen Bühnen des Landes gespielt: Klausenburg, Arad, Temeswar, Reschitz, Lugosch. In den sechziger und Anfang der siebziger Jahre werden mehrere seiner Stücke in besonderen Interpretationen für Radio und auf Platten aufgenommen. Zu den berühmtesten Interpreten der Kompositionen Montias gehören die Sopranin Arta Florescu und der Dirigent Iosif Conta.

MANUSCRISELE ROMÂNEȘTI DIN JUDEȚUL ARAD TIPOLOGII ȘI INDIVIDUALIZĂRI

ELENA RODICA COLTA

Activitatea de traducere și copiere a cărților, urmată de difuzarea manuscriselor pe întreg teritoriul românesc, în paralel cu activitatea de tipărire, constituie în cadrul culturii medievale românești un aspect încă neepuizat care se pretează celor mai diverse cercetări, de la simpla semnalare de specialitate a unor exemplare încă necunoscute, în vederea realizării unui catalog general al manuscriselor existente în țară, până la elaborarea unor lucrări de sinteză privind circulația unor motive literare sau chiar a unei anumite literaturi,¹ definitorii pentru spiritualitatea românească, sau, din perspectiva sociologică, până la o analiză a lecturilor și cititorilor, a gustului, a esteticii zonelor periferice de receptare.

Punctul de plecare pentru aceste posibile sinteze, etapa primă, necesară, o constituie cunoașterea întregului patrimoniu de manuscrise al fiecărui județ, prelucrarea lui prealabilă, identificarea autorului și a modelului folosit, datarea, și înșfârșit, încadrarea exemplarelor zonale într-un ansamblu cultural mai larg de creație.

Aceasta „clasificare” a scriitorului-copist și a operei ne permite să indentificăm într-o perioadă precisă de timp, și într-un spațiu anume, dinainte stabilit, anumite tipologii, și, în cadrul acestora, anumite individualități, adică să „personalizăm” o activitate culturală ca cea a copierii de carte cu elemente proprii, definitorii unei zone și unei epoci.

Cele 24 de manuscrise românești analizate,² păstrate în diferite colecții publice, au fost redactate, parte pe teritoriul fostelor Comitate Arad și Zărand, parte în zonele învecinate, Bihor, Sălaj, Hațeg.

Luând ca element de analiză nu locul de proveniență ci cel de producere efectivă, obținem o nouă departajare și anume în producții mănăstirești și producții particulare, realizate în spații puse la dispoziție de comanditari (case, conace etc.)

Localitățile în care au fost scrise aceste manuscrise plătite de viitorii posesori (satul Cotiglet, Groși, Hălmațiu, Felnac etc.) sunt vechi vetre de civilizație românească, reședințe cneziale de odinioară sau așezări cu o societate culturală românească puternică, care ridică biserici, plătește zugrăvi, cumpără cărți.

Prin producerea acestor cărți scrise cu mâna (despre care află și satele vecine, care, la rândul lor, le împrumută) localitățile în care are loc redactarea devin în epocă un fel de „centre de producție culturală”, ele preluând de fapt sarcina mănăstirilor (între timp desființate) și continuând-o în tradiția ortodoxă moștenită.

La rândul lor autorii, indiferent că reprezintă nume de faimă în literatura medievală manuscrisă, precum popa Urs din Cotiglet, autorul faimoasei *Păucenii*, sau sunt mărunți copişti, rămași anonimi, pot fi înșcriși, în funcție de statutul pe care îl au și de condițiile în care lucrează, în trei categorii socio-profesionale:

1 Copişti - ieromonahi, ce activează în scriptorii improvizate în mănăstirile ortodoxe din vestul Transilvaniei, și nu numai, care învață meșteșugul scrisului în incintă. Ei primesc hârtia și cerneala necesară, și lucrează cu îngăduința superiorilor.

2 Copişti peregrini, „dascăli” în scrisul cu pana de gâscă, veniți în vestul Transilvaniei din centre culturale aparținând altor provincii, cu hârtie și cerneală cumpărată din propria avere, cu modele în desăgi, pentru a lucra la comandă.

3 Diecii locali, școlii pe lângă un dascăl, care se încumetă, în cele din urmă, să purceadă singuri la migăloasa lucrare de întocmit cărți.

Manuscrisele realizate în scriptorii. Centre și meșteri.

A. Un asemenea atelier de scriere a funcționat la începutul secolului al XVIII-lea la mănăstirea Sâmbăta de Sus, ctitorie a lui Constantin Brâncoveanu.

De aici provine *Molitvenicul* executat de ieromonahul Andrei, aparținând astăzi Colecției Episcopale din Arad.³

Conform datelor cunoscute, acest manuscris este singurul realizat de un ieromonah „Andrei de la Sâmbăta”, la fel cum este singura copie de carte cunoscută ca realizată aici.

Ieromonahul Andrei a fost un om cu școală. Numele de mirean nu i se mai cunoaște. Se pare că a trăit toată viața în mănăstire, unde primește darul preoției. În anul 1761, deja bătrân, retras la schit, departe de zarva lumii, este menționat totuși cumpărând cărți din Țara Românească.⁴

Revenind la manuscris, (pe care l-a copiat în tinerețe, în vremea domniei lui Brâncoveanu, despre care vorbește, în explicit, la timpul prezent) acesta a fost realizat după *Molitvenicul* de la Bălgrad, din 1689, tipărit de Ioan Zoba din Vinți.

Ca aspect grafic este o lucrare modestă, ornamentica fiind subordonată actului scrierii.

Grafia are o formă ordonată, literele sunt mici, elegante, așezarea textului în pagină frumoasă.

Frontispiciile înguste, dispuse la începutul capitolelor, sunt realizate din împletituri colorate cu roșu și cu cerneala utilizată la scriere.

Execuția este stângace, formele ușor imperfecte, trimitând spre ornamentica manuscriselor transilvănene, de format în cvarto, din secolul al XVII-lea.

Relativ la fidelitatea față de model, copia reproduce întocmai textul tipărit, autorul străduindu-se să imite tipăritura nu numai în conținut ci și în modul de utilizare a cernelii roșii.

În ciuda imitației perfecte, lucrarea reprezintă pentru autorul ei mai mult decât un exercițiu de caligrafie. Andrei nu scrie pentru el această carte, de vreme ce se adresează „cititorului” viitor.

Ca unul care aparține unei mănăstiri a „Măriei Sale Constantin Voevod”, el dorește, cu elanul pe care îl dă tinerețea, să scrie cu mâna o carte care să egaleze în perfecțiune încă noua tehnică a tiparului.

Chiar dacă a rămas cunoscut ca autorul unei singure cărți, a fost în epocă un virtual meșter, care ar fi putut să producă mult mai multe copii după cărțile care i-au trecut prin mână.

Încercarea de a crea o tradiție a scrisului, pe care am întâlnit-o la Sâmbăta, o găsim împlinindu-se, într-un alt ținut, în mănăstirile Plosca și Prislop din județul Hunedoara.

B. Conform mărturiilor documentare,⁵ mănăstirea Plosca, „așezată în pădure, pe vale, sub hotarul comunei Ghelar”⁶, ar fi fost mai veche decât cetatea Hunedoara, fiind înzestrată, la vremea construirii, de către familia Huniade, cu moșii.

Prima atestare de personal datează din secolul al XVI-lea, când găsim pomenit ca locuind aici un oarecare ieromonah Simion, venit de la mănăstirea Neamț.⁷

Ieromonahul Simion apare semnat pe un manuscris slavon, reprezentând textul unui *Triod*, apreciat de Iorga ca executant în secolul al XV-lea.⁸

Printr-o citire incorectă a însemnării s-a considerat că a fost produs la Plosca. În realitate el trebuie să fi fost produs în Moldova și adus aici mai târziu, Simion ne făcând altceva decât să-i consemneze prezența.

Cazul nu ar fi singular, nobilimea română din Țara Hațegului având unele legături directe cu Moldova, prin Lațco Câdea, încă din veacul al XV-lea de unde vor fi aduse mai multe manuscrise slavone, unele prezentând frumoase ferecături.⁹

Prima atestare certă de copiere a unei cărți la Plosca, datează din 1693, când cunoscut copist moldovean Vasile Sturze, execută un *Ceaslov-Octoih*,¹⁰ urmat, la scurt timp, de un alt *Ceaslov*.¹¹

Dimensiunea activităților culturale desfășurate în această perioadă la mănăstire ne este sugerată de existența celor 20 de cărți în bibliotecă.¹²

Sosirea lui Sturze nu este întâmplătoare. Pe fundalul propagandei catolice și calvine a existat, cu siguranță, o dorință locală de carte ortodoxă, care i-a adus în acest ținut pe meșterii peregrini.

Cert este că Sturze, venind dinspre Alba, s-a oprit, la cererea cuiva, sau din proprie inițiativă, în lăcașul ascuns în pădure, despre care până astăzi se știe atât de puține lucruri, și a stat, cu casă și masă, până a terminat cărțile ce i s-au cerut.

Munca, întreruptă prin plecarea lui, va fi reluată, după 1717, de un alt moldovean peregrin, ieromonahul Varlaam.¹³

Venind dinspre Sibiel, unde executase un *Triod* slavo-român,¹⁴ Varlaam se oprește, și el, pentru o vreme, la mănăstirea din hotarul comunei Ghelar și execută o copie după *Cartea românească de învățătură* (Iași, 1643)¹⁵

Modul foarte personal de ornamentare (cu bucle colorate), un anumit stil de coligare a literelor în titluri, vinițele reprezentând o mână ce ține obiecte simbol, îl individualizează pe Varlaam în mulțimea de copiiști de la începutul secolului al XVIII-lea făcându-l de ne confundat.

Manuscrisul realizat la Plosca nu este datat. Realizarea lui a avut loc între anii 1717-1729, fiindcă din 1730 el se află deja în posesia diacului Tone din Ghelar, care vorbește despre șederea lui Varlaam la mănăstire, în însemnarea pe care o scrie, la timpul trecut.

Faptul că, în jurul anului 1775, au fost colectate obiecte și cărți din zonă, printre care și acest manuscris, pentru a fi duse la Prislop, a creat o anumită confuzie în localizarea copiei, unii cercetători socotind că, de vreme ce ea provine în colecția arădeană de la Prislop, a fost realizată aici.

C. Față de Plosca, Prislopul, de dimensiuni mai mari și așezat într-o poziție geografică mai prielnică, legat de Țara Românească prin însăși legenda de întemeiere, va încerca să imite, în toate planurile culturii, modelul ei de peste Carpați, Tismana.

Pentru copiele care s-au făcut aici s-au utilizat o parte din cărțile existente în biblioteca mănăstirii.¹⁷

Încercând să reconstituim „istoria casei”, descoperim o informație extrem de sumară, cea mai mare parte din acte și protocoale dispărând în pustiirile și incendiile din veacul al XVIII-lea.

Singurele date, pentru mai bine de o sută de ani, sunt cele oferite de autorul anonim al povestirii în versuri, *Plângerea Mănăstirii Silvașului*.¹⁸

Din această creație anonimă, operă a vreunui călugăr plecat în pribegie, aflăm că Prislopul a fost închinat, la întemeiere, mănăstirii Tismana, și că a rămas, multă vreme după Unirea bisericilor din Transilvania cu Roma, în credința ortodoxă.

Referitor la primele decenii ale veacului al XVIII-lea, ni se spune că trei mireni, Vasile Toplițeanu și frații Ioan și Pavel Sălișteanu, călugărindu-se, o aduc, prin stradanile lor, la vechea strălucire.

Istoricul Ion Radu, îi identifică pe primii doi mireni din *Plângere* cu

egumenul Prisolopului, Varlaam, și cu „dascălul Ioan”, ce apar în pisania din biserică.¹⁹ de la 1759.

La aceste informații adăugăm, în continuare, câteva date furnizate de însemnările scrise pe cărți care odinioară au aparținut mănăstirii, pe care le-am identificat în diferite colecții arădene.

Conform unei însemnări scrise pe un Antologhion (Râmnic, 1705),²⁰ descoperit la Felnac (jud. Arad), în anul 1708, era popă la Silvaș un oarecare Vasile. „nepotul popii Ianăș cel Bătrân din Bălgrad”.

Tot în textul acestei însemnări se spune că, în acel an, călugării de la Prislop au fost fugiți o vreme, din cauza războaielor rakocziene, în Țara Muntenescă.

Însemnarea de pe exemplarul de *Chiriacodromion* (Bălgrad, 1699)²¹ care a aparținut mănăstirii, reprezentând chiar textul de danie din 1701 a cărții, este redactată de însuși „pater Ianăș” de la Bălgrad, distribuitorul tipăriturii în Transilvania.

Pentru a da mai multă strălucire lăcașului care primește în dar această carte scoasă cu ajutorul lui Brâncoveanu, el amintește că Prislopul a fost odinioară „Mitropolie”, de fapt reședință episcopală, întărind afirmațiile unor istorici care s-au pronunțat în acest sens.²²

Însfârșit, dintr-un text păstrat fragmentar pe aceeași carte, mai aflăm că, în vreme de răzmeriță, călugării de la Tismana obișnuiau să se refugieze la Prislop.

Acesta este locul în care, în absența unei tipografii în zonă, începe o activitate de redactat cărți scrise cu mâna.

Primul manuscris din colecțiile arădene atribuit de mai mulți cercetători mănăstirii Prislop, este un *Octoih*²³ românesc executat la sfârșitul secolului al XVII-lea, de un oarecare ieromonah Teofan.

Singurul argument, folosit de toți cei care au comentat manuscrisul, în favoarea scrierii lui la această mănăstire, a fost circulația ulterioară restrânsă a exemplarului.

Pentru o mai precisă localizare sunt necesare investigații de laborator privind cerneala și hârtia utilizată la scriere.

Ca model a fost utilizat un manuscris mai vechi. Limba textului este curată, fără particularități regionale predominante.

Titlul capitolelor sunt scrise în limba slavonă, așa cum au fost găsite în model, în rest cuvintele românești sunt transcrise fonetic.

Inițialele, de mărimea a două litere, prezintă în corp noduri, asemeni inițialelor din *Molitvenicul* de la Câmpulung din 1635 sau, coborând cu analogia în timp, asemeni tipăriturilor scoase de Bojidar Vucovici în tipografia slavonă de la Veneția, la începutul secolului al XVI-lea.

Copistul a putut vedea aceste tipărituri venețiene chiar în biblioteca mănăstirii care, asemeni celorlalte lăcașuri de cult, va fi interesată de această producție ortodoxă de carte.

Al doilea manuscris,²⁴ în ordine cronologică, pe care l-am identificat, în colecțiile analizate, ca realizat la Prislop, este o copie după *Chiriacodromion*, cartea primită în 1701 de la Bălgrad.

Autorul manuscrisului semnează simplu „popa Lavrentie”, ca un om al locului.

Datarea s-a făcut, de data aceasta, pe baza investigațiilor de laborator, efectuate cu ocazia restaurării manuscrisului în anul 1986.²⁵

Prin aceste investigații s-a constatat că lucrarea aparține unui singur autor, redactarea având loc cândva în primele decenii ale veacului al XVIII-lea.

Printre sorturile de hârtie utilizate ca suport a fost descoperită și o marcă de

hârtie franțuzească,²⁶ utilizată parțial și la tipărirea *Chiriacodromionului* care a constituit modelul pentru această copie, ceea ce ne-a îndreptățit să considerăm că această hârtie a venit din Țara Românească, fiind trimisă de Brâncoveanu.

Faptul că mănăstirea Prislop primește de la tipografia din Bălgrad hârtie se datorează, în parte, popii Vasile care era, cum am arătat anterior, nepotul lui pater Ianăș, om cu rang de logofăt la Mitropolia din Alba Iulia.²⁷

Probabil că topurile de hârtie au fost expediate odată cu tipăriturile care s-au vândut sau au fost dăruite în ținutul Hațegului.

Colile care au rămas după terminarea manuscrisului realizat de Lavrentie vor fi utilizate de un alt popă, Mihai, pentru a scrie o copie²⁸ după *Liturghierul* lui Antim din 1713.

Nici în acest caz nu este specificat anul execuției și locul în care s-a scris. Hârtia comună utilizată de cele două persoane diferite este însă un indiciu ca cei doi au lucrat în același loc.

În ceea ce privește identitatea lui Mihai care a copiat *Liturghierul*, cu toate că a fost un om al mănăstirii, considerăm că el nu poate să fie identificat în persoana „ucenicului Mihai” care apare consemnat în anul 1759 în pisană din biserică, acesta fiind mult mai tânăr față de popa-copist.

Manuscrisul *Liturghierului* a fost redactat în primele decenii ale veacului al XVIII-lea, cândva după 1713, anul apariției tipăriturii folosite ca model fiindcă e greu de admis, ținând seama și de perisabilitatea hârtiei, că ea a fost păstrată jumătate de veac pentru a fi apoi utilizată.

Confuzia pe care au făcut-o unii specialiști între cei doi, a fost determinată, pe lângă coincidența de nume, de faptul că și „ucenicul Mihai” din pisană va scrie o copie de carte, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, după *Divanul* lui Cantemir²⁹ descoperit în biblioteca mănăstirii care era, așa cum am arătat deja foarte bine dotată pentru acea perioadă.

Privite în ansamblu, toate aceste producții mănăstirești au câteva note comune.

- Autorii posedă o pregătire corespunzătoare, cunoscută de cei care le aprobă activitatea.

- Ei produc în liniștea chiliilor, departe de zarva târgurilor, texte frumoase, fără ștersături, bine organizate în pagină.

- Acești copişti nu-și îngăduie libertăți și fantezii, de aceea puține dintre manuscrisele lor conțin interpolări de alte texte sau ilustrații-

La prima vedere, mănăstirea Plosca pare, față de celelalte două lăcașuri prezentate, un caz aparte, ea neavând proprii ieromonahi-scriitori și acceptând să lucreze cu copişti peregrini. Totuși acești peregrini, stând la mănăstire cu casă și masă pe timpul scrisului, se vor supune canoanelor, iar textele lor vor fi și ele „curat ortodoxe” și scrise „cu măsură”.

Lucrările dascălilor peregrini. Activitatea ambulată.

Refugiați în Transilvania din calea războaielor, atrași de piața de desfacere de carte pe care o oferea spațiul întins românesc din vestul provinciei, în care lipsea o tipografie ortodoxă, ei vor transforma activitatea de copiere de cărți într-o meserie rentabilă, concurând, în vânzare, colportorii ce treceau clandestin vămile cu desăgile pline de cărți muntene și moldovenești.

Fiind necunoscuți la venirea în satele ardelene, copiştii aceștia străini garantează calitatea scrisului cu titlul de „dascăl” și cu „țara” de origine.

Sosesc din trei direcții: Polonia (zona Muncaciului), Moldova și Țara Românească.

a. Muncăcenii

Dintre copiştii coborâți din ținutul Muncaciului spre sud, câțiva își vor împleni

destinul cu spațiul geografic reprezentat astăzi de județul Arad: popa Ioan din Țara Leșească, Ioan Popovici Muncăceanul, Nicolae Muncăceanul și Pavel Muncăceanul.

În vreme ce Nicolae și Ioan Popovici lucrează efectiv în zonă, ceilalți doi activează în alte teritorii, mai la nord, aici ajungând doar unele din manuscrisele lor, fie prin extinderea ariei de circulație, fie prin achiziția lor ulterioară de către colecționari.

Primul venit dintre aceștia a fost popa Ioan din „Țara Leșească”. El se oprește în ținutul Orășii și lucrează mai multe manuscrise în satele din jur.

Un asemenea manuscris a fost cel realizat în anul 1724 în satul Bălaia, după *Cazania lui Varlaam*, care, odată terminat, începe să circule în ținutul Zărandului, ajungând în final în proprietatea bisericii din satul Păiușeni (jud. Arad).³⁰

La fel, Pavel Muncăceanu execută, vreme de un deceniu, copii de cărți în Maramureș, Sălaj și Bihor.

Față de alți copiiști, care au lucrat cam tot ce li s-a cerut, el s-a specializat pe textul de Antologhion.

Încercând să stabilească modelul pe care l-a folosit, unii cercetători au emis ipoteza că acesta ar fi tradus și copiat *Mineele slavo-române* de la Buzău.³¹

În realitate el lucrează după manuscrisul copistului Daniil ot Coruți, executat în satul Gepiu, în anul 1714.

Pavel Muncăceanul a descoperit lucrarea în satul Josani (jud. Bihor) în anul 1731. În anul imediat următor va scrie prima copie după cartea ce i-a plăcut atât de mult.

În execuție demonstrează un stil personal, ușor de recunoscut.

Unul dintre cele zece manuscrise de *Minei ales* pe care le-a întocmit la comandă, se păstrează astăzi într-o colecție de carte arădeană.³²

Trecând la prezentarea celor care au ajuns ei înșiși până în Zărand trebuie să-l menționăm pe un oarecare „Nicolae din Muncaci” care copiază, în anul 1736, în satul Buteni (jud. Arad) niște „Sfinte Văscreasne” adică un *Evangheliar*.²³ Douăzeci de ani mai târziu, lucrează în aceste locuri vestitul Ioan Popovici Muncăceanul.

El se mută aici după o ședere mai lungă în Bihor, interval de timp în care a realizat, printre altele, cea mai frumoasă copie după *Cazania lui Varlaam*, păstrată, și ea, mulți ani ca o piesă rară în Colecția episcopală din Arad.³⁴

Referitor la activitatea efectivă desfășurată în zona arădeană de acest copist, informațiile ne sunt furnizate de însemnările pe care le-a lăsat el însuși, pe cărțile la care a lucrat.

Conform propriei mărturisiri, în anul 1757, Ioan Popovici Muncăceanu scria în „casa lui popa Dimitrie, duhovnicul din Chisindia” (jud. Arad) mai multe *Molitive* și *Ectenii*, pentru ca să continue, anul următor, scrisul în localitatea vecină, Cuied, cu *Învățătură a șapte taine, Cuvânt pentru ieșirea sufletului din trup, Cazanie la coconi mici, Începătura leacurilor pentru multe boale, scoase de vraciuri* etc.³⁵

Peste alți doi ani, în 1760, completează un exemplar din *Molitvenicul* tipărit la Blaj în 1757, care deja fusese cumpărat în ținut și circula în zonă, cu *Cântecul lui Solomon, Cântecul lui David proroc, De turbare, De friguri, Descânțece de friguri* etc.³⁶

Urmărind această activitate de redactare a unor *Miscelane* sau de completare a unor tipărituri cu părți scrise cu mâna constatam la Ioan Muncăceanu o anumită libertate în alegerea textelor scrise față de ceea ce era considerat ca „intrând în canoanele creștine”, rezultatul obținut fiind un amestec de sacru și profan.

Din perspectiva cercetătorului de astăzi putem să-l considerăm chiar unul

dintre primii culegători de folclor autohton, scrierile sale conservând o parte din tradițiile locale de medicină populară.

b. Moldovenii

Primul dintre moldoveni care ajunge la Arad, la Șiria, a fost „Agaton Moldoveanul” de la Iași, care copiază aici „în zilele vladicii Isaia” adică în august 1701, un *Molitvenic*,³⁷ utilizând ca model tipăritura la Bălgrad din 1689.

Venirea lui a însemnat pentru oamenii locului un contact direct cu fabulosul de sorginte orientală, preluat de manuscrisele moldovenești și mutat acum, prin știința acestui meșter, într-un pământ nou.

Vulturii, balaurii înaripați, capetele de îngerii ascunse printre vrejuri, dau manuscrisului o înfățișare diferită comparativ cu ornamentica modestă a tipăriturilor „calvine”.

Terminând scrisul Agaton pleacă într-o direcție necunoscută și dintr-o anumită pricină nu va mai scrie alte copii de cărți.

Cam în aceeași vreme ajunge, într-o altă localitate din zonă, Vasile Sturze, care și după zece ani de la atestarea lui la Plosaca, prezentată anterior, continuă să scrie cărți la comandă.

Refugiat în Banat, adică în Țara Turcească, din cauza „curuților lui Racoți Ferent”, care (potrivit însemnării lăsată de copist pe un *Evangheliar* pe care îl scrie în satul Luca Telec lângă Timișoara)³⁸ „s-au ridicat pe nimeți” pustiind, în luptele ce s-au dat, satele bihorene, copistul moldovean își va căuta comenzi în satele prin care a trecut în drumul său.

Nu stă prea mult în nici o localitate, motiv pentru care duce cărțile începute cu el în desagă.

Evangheliarul deja menționat, început în anul 1704 în Luca Telec, va fi terminat, anul următor, în Dvorin, la nord-vest de Vinga, în județul Arad.

Următorul popas va fi în Sântandrei unde, în 1708, termină o copie după cele *Șapte taine* (Iași, 1644).

Însemnarea lasată și în acest manuscris ne completează informația referitoare la acele vremi tulburi de început de veac „... Și am scris în sat în Sântu Andreaș, lângă Temișvara, în vriamia când s-au rădicat curții lui Racoți Ferent pe nimeți și era răutatia mare în Ardeal, și la Crișul Negru și câmpia Ghiulei era pustiiatatia. Și eu dascălul Sturze încă am fugit în Țara Turcului în Sânt Andreas, când era ciuma cia maria și au murit în Sânt Andreas 366 de suflete, și în toata Țara Temișvarei. Să să știe. Rojdestvo 1708, iunie 22.”³⁹

Trei ani mai târziu, în anul 1711, îl găsim lucrând în satul Felnac la un *Octoih*. „Scris-am în sat, în Felnac, la Moraș, sfârșitul Ohtaiului pe duminici pe svetealnelne și cu stihitiile evglisca ” precu(m) am aflat așa am și scris și cine va citi să nu blestemați ci să îndreptați cu duhul blânzii. Scris-am eu dascălul Vasile Sturze Mold(oveanul) când s-au împăcat nimeții cu curuții, să să știe. Roj(destva) 1711 fev(ruarie) 7 dni”⁴⁰

În luna martie vinde cartea lui Haiduc Ilie care o dă pomană bisericii pentru iertarea păcatului de a fi omorât din greșeală pe Bălaj Ioan, și pentru împăcarea cu Alecsa, fratele celui omorât.

După această tranzacție, continuă drumul spre nord până în satul Nadab (județul Arad), unde va face un nou popas, spre a termina un *Octoih* început și el în Luca Telec și care i-a fost solicitat de cineva - de aici.

Încheie scrisul la 21 ianuarie 1714, dată după care putem considera activitatea lui în zonă încheiată.

Meșterii din Țara Românească

Ocuparea Olteniei de către austrieci deschide o poartă spre aceste ținuturi și

cărturarilor și artiștilor munteni.

Potrivit opiniilor mai multor cercetători, un asemenea meșter muntean a fost „popa Costandin ot Șumand” (jud. Arad) autorul unei *Evangelii*⁴² absolut originală, lucrată între anii 1720-1738 prin mereu adăugarea de noi texte, după un model rămas până astăzi necunoscut.

Spre deosebire de moldoveni el nu face nici un fel de precizări asupra zonei de unde vine.

Singurul argument că ar fi muntean, până la noi descoperiri, este modul de redactare și conținutul neobișnuit al manuscrisului realizat la Șumand.

Tot muntean, mai precis râmnicean, este considerat de cercetătorul Florian Dudaș „diacul Alexandru”, atestat în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea în zona Bradului (Munții Apuseni).⁴³

Din activitatea destul de bogată și diversă a acestui copist, în colecțiile arădene am identificat un *Catavasier*⁴⁴ și o *Pravilă*,⁴⁵ ultima execută după *Cartea de legi* apărută la Govora în 1640.

Dacă textele grecești din *Catavasier*, copiate întocmai ca în tipăritura de la Râmnic din 1753, aduceau în fața ochilor acestor comunități risipite în munți semne ciudate dar „curat ortodoxe” amintind de îndepărtatul Bizant, pravilele ofereau o formă ortodoxă de legislație, destul de greu de procurat în Transilvania.

Însfârșit, un al treilea meșter muntean, descoperit în fondurile de manuscrise arădene este dascălul Vasile Muntean, autorul unui *Minei* datat 1753.⁴⁶

În legătură cu persoana acestui copist nu s-au făcut încă cercetări, achiziția manuscrisului fiind de dată relativ recentă.

Dascălii și diecii locali

Activitatea ieromonahilor și a dascălilor peregrini a fost completată cu unele texte sau continuată cu alte producții de către diecii și dascălii locali.

Învățând pe lângă cineva, mulți din acești foști ucenici, care nu-și vor părăsi niciodată satul, vor ajunge la rândul lor meșteri, realizând una sau mai multe cărți.

Un asemenea om priceput în scrisul cu pana a fost „popa Urs din Cotiglet” (jud. Bihor), care în ceasurile de răgaz s-a apucat să copieze, de trei ori textul unei „*Păucenii* a lui Alexandru Vodă”, astăzi pierdută.

Unul din aceste manuscrise, redactat între anii 1679-1680, se păstrează într-o colecție arădeană,⁴⁷ celelalte la Biblioteca Academiei Române.⁴⁸

Lucrând pentru „cărturari și cititori”, rugându-se să fie iertat ”dacă a greșit sau a smintit în ea ceva”, el introduce numeroase învățături deosebite, unele apocrife precum *Învățătura cum au potopit Dumnezeu toată lumea cu potopul apei* sau *Învățătura despre Sodoma și Gomora*, foarte gustate în epocă, însă considerate de biserica ortodoxă drept eretice.

Pentru a justifica libertatea ce și-o luase, pune totul pe seama izvorului, acea „Păucenie a lui Alexandru Vodă din Țara Moldovei”, după care ar fi copiat întocmai.

Dispariția originalului ne împiedică să știm cât a fost adevăr și cât scuză bine găsită pentru a trece manuscrisul prin cenzura celor mai puritani dintre credincioși.

Rămâne în felul său un cărturar singular, inconfundabil ca stil cu peste 3000 de pagini scrise.

N-a avut ucenici, nici imitatori. Talentul lui a dispărut odată cu omul.

Un exemplu diametral opus este cel oferit de copistul Iosiv din Beiuș, originar din județul Arad, Ținutul Hălmeagului. Iosiv din Beiuș a fost o personalitate multiplă. Pe lângă copiatul de cărți s-a îndeletnicit și cu legătoria și chiar cu

zugrăvitul de icoane.

Pentru a nu se pierde meșteșugul scrisului cu pana de găscă își ia un ucenic, pe diacul Mihai din Josani, pe care îl găsim lucrând alături de el.⁴⁹

Din cele 8 manuscrise, pe care le-a realizat în aproape 40 de ani, unul singur, un *Triod-Penticostar*,⁵⁰ lucrat în anul 1721, ajunge să circule în județul Arad.

Exemplul acestor manuscrise executate de diverși copişti locali din zonele învecinate (Bihor, Sălaj, Alba, Hațeg) este mult mai mare și nu le vom prezenta pe toate.

Ele au fost pentru această zonă „produse de import” comparativ cu cele realizate în satele județului Arad, care ne interesează și dintr-o perspectivă sociologică.

În general literatura de specialitate a vorbit prea puțin despre acest ținut alcătuit din fostele comitate Arad și Zarand, ca despre un spațiu cu o tradiție a scrisului cu pana, mulți cercetători revendicând meșterii arădeni pentru a ilustra, prin extindere, activitatea zonei învecinate, Bihorul.

Trecând în revistă preoții și diecii care au lucrat în localitățile actualului județ Arad (Florea din Groșeni, Gheorghe din Gurba, Simion din Bochia, Vasile Pantor din Craiva, Gheorghe din Cuied, Toader din Condratau, Ioan din Hălmațiu) ne vedem obligați la o rectificare. Putem spune fără să greșim că, și în acest ținut a existat un climat fertil scrisului (nevoie de cărți, cititori gata să plătească pentru o carte anume) care a determinat apariția unei activități de copiere, ce a funcționat în diferite localități, vreme de 100 de ani.

Un prim copist, atestat încă la mijlocul veacului al XV-lea în „satul mare Hălmațiu”, a fost un oarecare popă Simion, autorul unui *Tetraevanghel*⁵¹ mediobulgar comandat de curtea nobiliară locală.

Veacul următor găsim semnalat un fragment dintr-un manuscris românesc din perioada rotacizantă tot la Hălmațiu.⁵²

În aceeași vreme diacul Nicola, „fiul popii Nicolae din pământul Șiriei” copia în Păuliș un *Catavasier* slavon.⁵³

Informațiile păstrate pentru aceste două veacuri sunt extrem de sumare, singurul lucru cert fiind totuși faptul că se scria.

Următoarea atestare este din anul 1675, când un diac Lazăr din Hălmațiu competează un *Miscelaneu*, început în anul 1647 de Mihai Valahul, cu 49 de file curpinzând *Slujba Maslului și a Liturghiei*.⁵⁴

Coborând spre câmpie, în localitatea Ciuci (azi Vârfuri, jud. Arad), întâlnim un alt meșter local ce semnează simplu „Gheorghe” care în anul 1698, completează *Ceaslovețul* tipărit de Ioan Zoba din Vinți, în 1687, cu un *Sinaxar*.⁵⁵

Rămânând în aceeași zonă, trebuie să menționăm un manuscris datând de la începutul veacului al XVIII-lea⁵⁶, în satul Sârbi (jud. Arad) azi dispărut.

Mutându-ne cercetarea în ținutul Beliului descoperim pe diaconul Simion care întocmea în 1713, conform însemnărilor rămase pe file, o *Epistolie* în satul Bochia.⁵⁷

În anul 1724 popa Gheorghe din Gurba scrie în continuarea unei *Pravile*, tipărită la Govora în 1640, o *Legendă a Duminicii și Apocalipsul lui Ioan*.⁵⁸ Diacul Flore din Groși (azi Groșeni jud. Arad) a executat și el, în anul 1732 o copie după *Cazania lui Varlaam*, în care, pentru a imita cât mai bine tipăritura, desenează în peniță nu numai unele ilustrații ci și stema Țării Moldovei de pe verso-ul foii de titlu.⁵⁹

Aceasta inițiativă personală nu va fi însă singulară în ținut. Vasile Pantor din Craiva copiază în anii 1741-1742 o *Alexandrie*⁶⁰ la care adaugă o *Cronică adică poveste despre unguri* „ca să se știe de unde au venit ungurii și de când au

venit ei în Ardeal și cu ce Crai au venit” scoasă, potrivit explicației oferite în continuare, din „Calendarul unguresc”.

Diacul Gheorghe din Cuied introduce și el (sub fascinația poveștilor populare) în manuscrisul pe care îl realizează în 1752, textul *Gramovnicului lui Eraklie împărat care au fost numărător în stele*.⁶¹

Însfârșit, ultimul copist pe care îl mai prezentăm este diacul Ioan din Hălmațiu care după ce realizează mai multe copii de cărți religioase, cum a fost *Cazania la morți* din 1767,⁶² își încheie activitatea ajutând la realizarea unui *Miscelaneu* ce abundă de texte apocrife.⁶³

Această mică cărticică scrisă cu mâna a avut o circulație largă în satele din ținut, prin ea modeștii cititori luând cunoștință de un alt roman popular, *Archirie și Anadan* inclus de copiiști în corpul manuscrisului alături de *Cazanie despre chinurile Sfintei Vineri*, *Povestea lui Eladie când l-au izbăvit Dumnezeu din mâinile Diavolului*, *Povestea lui David* etc.

Așadar, o bună parte din manuscrisele redactate în zonă părăsesc universul scrierilor curat ortodoxe, pentru a luneca în fabulos și ficțiune românească.

Este o schimbare de atitudine firească care aparține și în alte ținuturi românești începând cu a doua jumătate a veacului al XVIII-lea.

Să nu uităm că față de tipărituri, care erau lucrate sub control, manuscrisele, redactate ambulant se bucurau de o libertate deplină. Copistul ascultă doar de cugetul său și de comanditar.

Or între cei doi încep să existe anumite afinități fiindcă, dacă există o tentație de a scrie lucruri nemaiauzite, există, la fel, și o tentație de a citi lucruri nepermise de biserică, într-o complicitate ce amintește de *O mie și una de nopți*.

Pe de altă parte, pe măsură ce tipografiile măresc triajul, asigurând prin producția lor cărțile trebuincioase în biserică, copiiștii rămân într-un fel fără activitate, simțindu-se în același timp eliberați de sarcina creștină.

Ei vor putea să lucreze pentru persoane particulare, deschizând prin adăugiri și prin cărticelele scrise cu două cerneli, gustul lecturilor de desfătare.

Din aceasta perspectivă putem spune, în final, că modesta corporație a copiiștilor din veacul al XVIII-lea oferă acele texte pe care societatea medievală nu era dispusă să le producă prin tehnica tiparului, pregătind prin subiectele puse în circulație, din mână în mână, mica cărturărimă sătească pentru exigențele de lectură ale veacului al XIX-lea.

NOTE

¹ Elena Rodica Colta, *Cazania lui Varlaam, un model de carte pentru românii din vestul Tran silvaniei*. Lucrare prezentată la Sesiunea Muzeului județean Mureș, Tg. Mureș, 6-8 mai 1993.

² Vezi anexa ¹

³ Elena Rodica Colta, *Un manuscris necunoscut de la Sămbăta de Sus*. Lucrare prezentată la Sesiunea națională de bibliologie, 14-16 mai 1982 Sf. Gheorghe. Manuscrisul se păstrează în Colecția Episcopală Arad, cota 17

⁴ Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria, Sibiu*, 1936, p. 85.

⁵ vezi *Șematismul Episcopiei Lugojului*, Lugoj, 1903, p. 452

⁶ Ștefan Meteș, op. cit., p. 102

⁷ idem, p. 102

⁸ Nicolae Iorga, *Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene*, II, Buc. 1906, p. 121

⁹ Din această serie de codice procurate de nobilimea română din Țara Hațegului, tocmai din îndepărtata țară a Moldovei, mai consemnam un manuscris ferecat în argint, păstrat la Muzeul de istorie din

Deva, un *Evangheliar* din 1436 copiat de vestitul Gavril Uric și un *Tetraevanghel* slavon, ajuns astăzi în Colecția Episcopală Arad. vezi și Nicolae Iorga, *Mănăstirea Neamțului*, Valenii de Munte, 1912, p. 8; Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătore*, Buc. 1987, p. 89.

¹⁰ Manuscrisul se păstrează în Biblioteca Academiei Române, cota 1838. vezi Gabriel Strempele, *Catalogul manuscriselor românești*, II, Buc. 1983, p. 75

¹¹ Se păstrează în Biblioteca V. A. Urechia din Galați. vezi Florian Dudaș, *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*, II, Oradea, 1986, p. 156-157.

¹² Nicolae Iorga, *Scrisori și inscripții ardelen și maramureșene*. II, Buc. 1906, p. 121.

¹³ Elena Rodica Colta, *Un manuscris transilvănean după Cartea românească de învățătură (1643), executat de copistul Varlaam Moldoveanu*. în Ziridava, XIV, Arad, 1982, p. 411-425.

¹⁴ Manuscrisul se păstrează la Biblioteca Academiei Române, cota 759, vezi Gabriel Strempele, op. cit. vol. I, p. 173.

¹⁵ Se păstrează în Biblioteca Episcopală Arad, cota 26.

¹⁶ Ștefan Meteș, op. cit. p. 87.

¹⁷ Menționăm dintre cărțile vechi românești care au aparținut mănăstirii *Noul Testament* (Bălgrad, 1648), *Psaltire* (Bălgrad, 1651), *Chiriacodromion* (Bălgrad, 1699), vezi Elena Rodica Colta, *Vechi tipărituri românești din județul Arad*, în Ziridava, XII, Arad, 1980, p. 747.

¹⁸ Manuscrisul *Plângerea Sfintei Mănăstiri a Silvașului din Eparhia Hațegului din Prislop*, realizat la mijlocul secolului al XVIII-lea, se păstrează la Biblioteca Academiei Române, cota 415. Textul a fost recopiat în anul 1824 de erei David, preot. El este inclus într-un *Miscelaneu* care va ajunge, în final, tot în Biblioteca Academiei, cota 1359. vezi Gabriel Strempele, op. cit., I; p. 106 lși 304; Ioan Radu, *Istoria Vicariatului greco-catolic Hațeg*, Lugoj, 1913, p. 351-367.

¹⁹ Ioan Radu, op. cit., p. 87.

²⁰ Elena Rodica Colta, *Cartea veche românească în părțile Aradului-expresie a unității naționale*. în Ziridava, IX, Arad, 1978, p. 473.

²¹ Elena Rodica Colta, *Vechi tipărituri românești din județul Arad*, în Ziridava, XII, Arad, 1980, p. 747.

²² Ștefan Meteș, *Istoria bisericii românești din Transilvania*, I, Sibiu, 1935, p. 77-79.

²³ Ștefan Crișan, *Două manuscrise inedite din secolul al XVII-lea*, în Valori bibliofile. Cercetare și valorificare, II, Buc., 1983, p. 145-146.

²⁴ Se păstrează în Biblioteca Episcopală Arad, cota 16.

²⁵ Sofia Bodea, *Câteva precizări de datare, localizare și atribuire a unui codice transilvănean din secolul al XVIII-lea. obținut prin intermediul tehnicilor de laborator*. Lucrare prezentată la Sesiunea Muzeului Județean Arad, 11-12 dec. 1987.

²⁶ În anul 1972 cercetarea Lucia Dalila Arama semnalează în fondurile Bibliotecii Academiei Române aceeași marcă de hârtie la un manuscris slavon din 1715 (mss slv 597) și la un document moldovenesc (doc CCXX-40).

²⁷ Pavel Binder, *Membrii familiei Pater din Transilvania, spirijitori ai ortodoxiei și factori de unitate națională*, în Mitropolia Ardealului, 1979 nr. 4-6, p. 347-353.

²⁸ Se păstrează în Biblioteca Episcopală Arad, cota 33.

²⁹ Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p.

³⁰ Florian Dudaș, *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*, II, Oradea 1986, p. 187.

³¹ Constantin Malinaș, *Manuscrise vechi românești din Bihor*, în Valori bibliofile. Cercetare și verificare, II, Buc. 1983, p. 154-168.

³² Colecția „Ștefan Crișan”, Lipova, cota 532.

³³ Atanasie Popa, *Copiști de manuscrise în Bihor în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în Crisia, X, Oradea, 1979, p.325-336.

³⁴ Copia realizată în anul 1731 la Cefa. Transferată din Colecția Episcopală Arad la Muzeul Național de Artă București.

³⁵ Manuscrisul se păstrează la Biblioteca Academiei Române, cota 5911.

³⁶ Tipăritură din Fondul de carte veche românească Bihor. vezi Florian Dudaș, *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*, Oradea, 1986, II, p. 217.

- ³⁷ Se păstrează la Biblioteca Academiei Române, cota 4215.
- ³⁸ idem, cota 5903.
- ³⁹ ibidem, cota 713.
- ⁴⁰ Se păstrează la BCU Cluj-Napoca, ms 4320.
- ⁴¹ Se păstrează la Biblioteca Academiei Române, cota 4214.
- ⁴² Se păstrează în Colecția Mitropoliei Banatului, cota 12. vezi Florian Dudaș, *Manuscrisele din bisericile Bihorului*, Oradea, 1986, II, p. 176-178.
- ⁴³ Florian Dudaș, op. cit., II, p. 182-186.
- ⁴⁴ Se păstrează în Colecția „Ștefan Crișan” Lipova, cota 327.
- 45 idem, cota 371
- 46 ibidem, cota 369
- ⁴⁷ Colecția „Ștefan Crișan” Lipova, cota 370.
- ⁴⁸ Unul dintre manuscrise, datat 1676, este menționat de Gabriel Strempele în articolul *Fondul de manuscrise românești ale Bibliotecii Academiei Române*, publicat în volumul „Studii și cercetări de documentare și bibliologie”, Buc. 1967, nr. 2, p. 253.
- ⁴⁹ Un asemenea ucenic, care îl ajută la scris, este Mihai din Josani. vezi Florian Dudaș, op. cit., I, p. 155.
- ⁵⁰ Colecția „Ștefan Crișan” Lipova, cota 505.
- ⁵¹ Florian Dudaș, *Manuscrisele românești medievale din Crișana*, Timișoara, 1986, p. 8
- ⁵² Florian Dudaș, op. cit., p. 20-22.
- ⁵³ Muzeul Bisericii Sf. Nicolae Brașov, mss nr. 1
- ⁵⁴ Se păstrează la Biblioteca Mitropoliei Ardealului din Sibiu, mss 19.
- ⁵⁵ Se păstrează la Biblioteca județeană Arad, nr. inv. 181483.
- ⁵⁶ A fost descoperit cu ocazia controalelor efectuate la parohiile din județ de către Oficiul județean pentru patrimoniul cultural național.
- ⁵⁷ Atanasie Popa, op. cit., p. 325-336.
- ⁵⁸ idem, p. 328.
- ⁵⁹ Florian Dudaș, *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*, Oradea, 1986, II, p. 312-313.
- ⁶⁰ Se păstrează la Biblioteca județeană Cluj-Napoca. vezi Florian Dudaș, op. cit. vol. II, p. 321-322.
- ⁶¹ Nicolae Comșa, *Manuscrisele românești din Biblioteca Centrală de la Blaj*, Blaj, 1944, p. 106.
- ⁶² Colecția „Ștefan Crișan” Lipova, cota 521.
- ⁶³ Manuscrisul se păstrează la Mănăstirea Arad-Gai. Provine de la parohia Șomoșcheș. vezi Rodica Rădulescu, *Un copist arădean necunoscut: Diacul Ioan din Budești*, în Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare, II, Buc., 1983, p. 183-186.

LISTA ILUSTRĂȚIILOR

- FIG 1,2 copist Andrei de la Sâmbăta de Sus, *Molitevnici* (1/4 sec XVIII)
- FIG 3,4 copist Varlaam Moldoveanu, *Carte Românească de învățătură* (1/4 sec XVIII)
- FIG 5,6 Mărci de hârtie (sec XVII) utilizate la *Cazania* de la Prislop
- FIG 7,8 Variante ale mărcii de hârtie franțuzești descoperite
- FIG 9,10 diacul Alexandru, autorul unei *Pravile* (1770) și a unui *Catavasier* (1765)
- FIG 11,12 Urs din Cotiglet, *Păucenia* (1679-1680)
- FIG 12,13 Iosiv din Beiuș, *Triod* (1721), Text și ilustrație

**DIE ALTEN RUMÄNISCHEN MANUSKRIPTE
AUS DEM KREIS ARAD
TYPOLOGIEN UND INDIVIDUALISIERUNGEN
(Zusammenfassung)**

Anhand der Analyse der alten rumänischen Manuskripte die in verschiedenen öffentlichen Sammlungen aus dem Kreis Arad aufbewahrt werden, identifiziert die Autorin bestimmte Typologien (klosterliche oder laische Produktion, Mönch-Kopist, wandernder Kopist, lokaler Kopist) und innerhalb dieser verschiedene Eigenheiten die auf den Stil des Autors, die Mode der Zeit, die Kaprizien der Besteller hinweisen.

Eine besondere Aufmerksamkeit wird den auf dem Gebiete des Kreises AAls besonderes interessant an diesen Manuskripten empfinden wir die Tendenz zur Laizisierung, zum Austreten aus den von der Kirche konsekrierten Texten anhand von Einschreibungen apokrypher Texte, von Volksromanen, von Elementen der Volksmedizin. Obwohl diese Tendenz nicht eindeutig den Bestellern dieser Manuskripte zugewiesen werden kann, so ist es wenigstens anzunehmen, dass diese den Geschmack von der heiligen zur profanen Hauslektüre verlegten.

ANEXA I

MANUSCRISELE VECHI ROMÂNEȘTI DIN COLECȚII ARĂDENE

- 1 popa Urs din Cotiglet, *Păucenia lui Alexandru Vodă* (1680)
Colecția „Ștefan Crișan” Lipova, cota 370
- 2 copist Teofan, *Octoih* (Sec. XVII)
Colecția „Ștefan Crișan” Lipova, cota 373
- 3 popa Flor, *Pascalie* (1709)
Colecția Ștefan Crișan, Lipova cota 382
- 4 copist Gheorghe, *Simaxar* (1/4 sec. XVIII)
Biblioteca județeană Arad, nr. inv. 181483
- 5 copistul Ivan din Telna, *Minei prescurtat* (1700)
Biblioteca Episcopală Arad, cota 179.
- 6 popa Gheorghe din Gurba, *Pravila de la Govora* (1724)
Colecția „Ștefan Crișan”, Lipova, cota 312.
- 7 ieromonahul Varlaam Moldoveanul, *Carte românească de învățătură* (sec. XVIII),
Colecția Episcopală Arad, cota 26
- 8 popa Lavrentie, *Chiriacodromion*, (sec XVIII)
Colecția Episcopală Arad, cota 16
- 9 popa Mihai, *Liturghier*, (sec XVIII)
Colecția Episcopală Arad, cota 33
- 10 ieromonah Andrei de la Sâmbăta de Sus, *Molitevnic* (sec XVIII)
Colecția Episcopală Arad, cota 17
- 11 copist Iosiv din Beiuș, *Triod* (1721)
Colecția „Ștefan Crișan”, Lipova, cota 505
- 12 copist Ioan Petrovici din Sălagiu, *Strasnic* (1735)
Colecția „Ștefan Crișan”, Lipova, cota 504
- 13 copist Ioan Petrovici din Sălagiu, *Liturghier* (1736)
Colecția Episcopală Arad, cota 208

- 14 Pavel Dascălul Muncăceanu, *Minei ales* (1739)
Colecția „Ștefan Crișan” Lipova, cota 532
- 15 copist Ioan Muncăceanu ? *Triod* (1744)
Colecția „Ștefan Crișan”, Lipova, cota 526
- 16 dascăl Vasile Muntean, *Minei* (1753)
Colecția „Ștefan Crișan”, Lipova, cota 369
- 17 diac Alexandru, *Catavasier* (1765)
Colecția „Ștefan Crișan”, Lipova, cota 372
- 18 diac Ioan, *Cazanii la oameni morți* (1767)
Colecția „Ștefan Crișan”, Lipova, cota 521
- 19 diac Alexandru, *Pravila Sfinților Apostoli* (1770)
Colecția „Ștefan Crișan”, Lipova, cota 371
- 20 diacul Ioan, *Miscelaneu* (1775)
Centrul de concentrare a cărții vechi românești, Arad, cota 27
- 21 dascălul Mitru din Hațeg, *Minei* (sec XVIII)
Biblioteca Episcopală Arad, cota 35
- 22 *Indicații tipiconale* (sec XVIII)
Biblioteca Episcopală Arad, cota 35/a
- 23 *Praznicar* (sec XVIII)
Colecția Episcopală Arad, cota 245
- 24 *Miscelaneu* (sec XVIII)
Colecția „Ștefan Crișan”, Lipova, cota 477

СВЯТЫЙ ПИИРИСЪ БОЖИИ

СВЯТЫЙ ПИИРИСЪ БОЖИИ
 СВЯТЫЙ ПИИРИСЪ БОЖИИ
 СВЯТЫЙ ПИИРИСЪ БОЖИИ

СВЯТЫЙ ПИИРИСЪ БОЖИИ
 СВЯТЫЙ ПИИРИСЪ БОЖИИ
 СВЯТЫЙ ПИИРИСЪ БОЖИИ

СВЯТЫЙ ПИИРИСЪ БОЖИИ
 СВЯТЫЙ ПИИРИСЪ БОЖИИ
 СВЯТЫЙ ПИИРИСЪ БОЖИИ

Fig. 3.

СВЯТЫЙ ПИИРИСЪ БОЖИИ
 СВЯТЫЙ ПИИРИСЪ БОЖИИ
 СВЯТЫЙ ПИИРИСЪ БОЖИИ

СВЯТЫЙ ПИИРИСЪ БОЖИИ
 СВЯТЫЙ ПИИРИСЪ БОЖИИ
 СВЯТЫЙ ПИИРИСЪ БОЖИИ

СВЯТЫЙ ПИИРИСЪ БОЖИИ

Fig. 4.

Fig. 5.

Fig. 6.

Fig. 7.

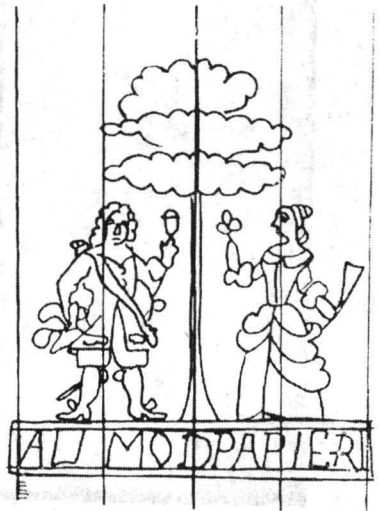

Fig. 8.

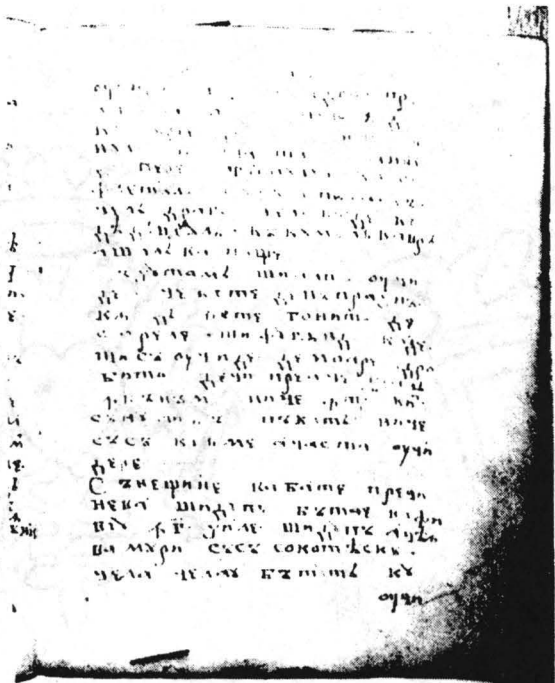

Fig. 9.

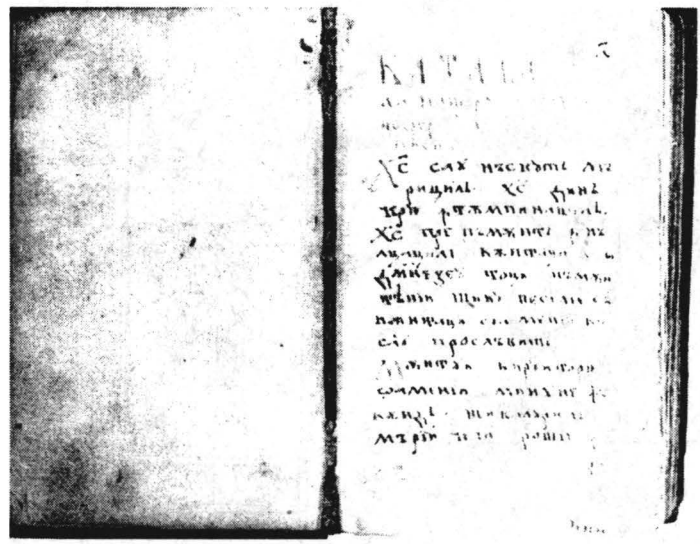

Fig. 10.

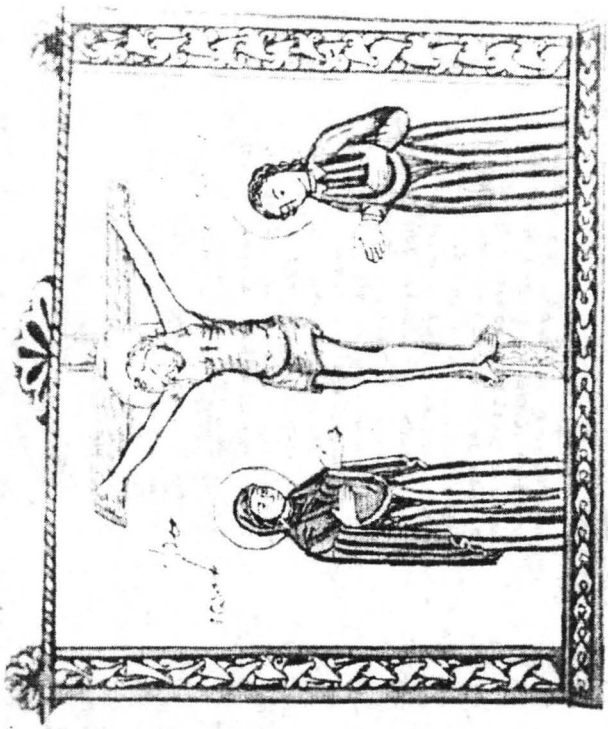

Fig. 14.

Fig. 13.

Am dat peste ei prima dată în cea mai complexă și cea mai completă monografie istorică a Aradului și a județului ce-i poartă numele. În aceasta se spune despre ei că sunt comercianți și industriași din Buteni (Jud. Arad)¹

În urmă cu aproximativ jumătate de an, un descendent de-al lor după ce ne-am cunoscut bine de tot - mi-a arătat diploma lor de înnobilare pe care nu o mai văzuse „ochi străini” de peste 45 de ani. Formularea acestui act se realizează la 21 decembrie 1821, iar încheierea completă a demersurilor de înnobilare are loc la data de 25 octombrie 1825.

Concedatorul - NOS FRANCISCUS PRIMUS DIVINA FAVENTE CLEMENTIA AUSTRIAE IMPERATOR - ² (urmează apoi toate celelalte titluri³ - „apreciază cu mare plăcere meritele devotaților și folositorilor săi supuși”⁴: „GEORGII & DEMETRII FRATRUM QUIPPE GERMANORUM ST UTERINORUM AMBORUM DRASCHOVAN”⁵).

Din înșiruirea meritelor celor doi aflăm și primele date despre ei: sunt „chestori (administratori financiari - n.n.) din Buteni unde s-au străduit cu credință să dobândească promovarea deosebită a industriei, comerțului și alte diferite ocazii...”⁶.

După ce li se evocă cinstea și corectitudinea ca administratori financiari, se mai arată că „... din anul 1817, au oferit subzistență armatei alungate a lui STRAUCH în mod gratuit. În acelaș an au întreținut pe săracii din districtul Buteni și al Xenodochiei cu multe alimente vitale pe parcursul unui an ...”⁷.

Generozitatea lor a mers până la altruism: „... cu multă noblețe au ușurat lipsurile materiale ale multor lucrători ai pământului aflați în extremă sărăcie și cu mărinimoasă promptitudine le-au amânat plata contribuției pe termen îndelungat. Și în acelaș timp, și-au achitat impozitele proprii în mod regulat, în orice an”⁸.

Preocupările lor nu s-au limitat doar la sfera economică, ci și la cea spirituală. Iată ce ne arată același document: „George, pe de asupra Brașovan, în anul 1817, a fost numit director al școlilor greco - neunite (ortodoxe - nn) și atunci el a realizat frecventarea în număr foarte mare a copiilor, în fine, a dovedit un deosebit zel suportând din proprii săi bani datoriile acestora față de instituție (școală - nn) îndeosebi a celor mai săraci copii, în vederea procurării cărților școlare necesare”⁹.

Butincenii mai în vârstă spun că în zidul din față a vechii școli - cea confesional - ortodoxă - era încastrată o placă de marmoră care atestă că a fost construită de cei doi frați.

Sătenii din Joia Mare spun că pe antemisolul vechi al bisericii ortodoxe române din acea localitate se afla o inscripție care îi indica ca și ctitori ai acestui sfânt locaș tot pe cei doi frați.

După tradiția orală a familiei și biserica din Revetiș a fost ctitorită de cei doi și urmașii lor.

Conform unei tradiții, în majoritatea cazurilor de înnobilare, „Ei sunt investiți cu posesiunea Kakareo (Căcărău, azi Joia Mare - nn), din comitatul Aradului ... este vorba de toate pământurile arabile cultivate și necultivate, ogoare, livezi, pășuni, fânețe, păduri, munți împăduriți, coline, văi, podgorii, dealuri cu vii. După acelaș drept, se adaugă munți cu ape, fluvii cu pești, crescătorii de pești închise, bălți, cursuri de apă, grădini, zăgazuri, stânci și tot felul de alte locuri, târguri și

sate: toate acestea trec în întregime spre folosința și posesiunea lor integrală”...¹⁰.

Despre numele de familie a celor înnobilați, se menționează: „Acelorași în numele lor Brașovan până acum numiți, le facem concesia de a li se schimba pentru viitor numele în Brassay.

De numele transpus în Brassay, vor beneficia atât aceștia, cât și urmașii și posterorii lor ...”¹¹.

Este interesant faptul că până în 1833¹⁴, cel puțin, membri familiei își scriau numele tot Brașovan.

Blazonul concedat cu ocazia înnobilării¹², constă dintr-un scut clasic - în heraldică - despicat și tăiat. Cartierele 1, 2 și 4 ne înfățișează bogățiile naturale cele mai semnificative ale domeniului concedat: un rac, un pom cu roade, spicul de grâu și vița de vie cu strugurii copti.

Cartierul 3, pe un fond albastru ca cerul, într-un cuib verde se vede o pasăre de apă - de obicei, în heraldică, lebedă - hrănindu-și puii cu propriul sânge. Această imagine vrea să ne sugereze plastic generozitatea împinsă la altruism a acelor doi gemeni.

Scutul este timbrat de un coif cavaleresc cu vizieră deschisă, și care poartă o coroană cu trei fleuroane perlate, coroana le indică rangul de cavaler în ierarhia nobiliară. Suprapus acesteia, se află un braț, îndoit din colț, în armură, ținând în mână o sabie încovoiată. Tot acest subansamblu vrea să indice continua pregătire de luptă.

Diploma ne mai oferă și primele informații genealogice:” ... George cu fiul său Ioan și fica sa Ana de la soția sa Maria; Nicolae, Petru și fica sa Elena, proveniți de la soția sa Ana ...”. Despre Dumitru nici-o precizare, în acest sens. După tradiția orală a familiei, acesta nici nu a avut urmași.

Făcând investigații în rândul descendenților în viață - atât prin tradiția orală, cât și pe baza unor acte de stare civilă - precum și la Filiala Arhivelor Statului Arad¹⁵, am identificat, până în prezent o genealogie ce cuprinde 64 de membri de-a-lungul a 10 generații.

NOTĂ

¹ Márky Sándor, *Arad vármegye és Arad kiraly varos története*, Arad 1895, p. 667.

² Diploma de înnobilare a fraților Gheorghe și Dumitru Brașovan, Viena, 1825 ap. 1

³ *Ibidem*, p. 2.

⁴ *Ibidem*, p. 3.

⁵ *Ibidem*

⁶ *Ibidem*

⁷ *Ibidem*, p. 4.

⁸ *Ibidem*, p. 5.

⁹ *Ibidem*

¹⁰ *Ibidem*, p. 6 și 7

¹¹ *Ibidem*, p. 9.

¹² *Ibidem*, p. 11 și 12

¹³ *Ibidem*, p. 10

¹⁴ Filiala arhivelor statului Arad, Colecția de registre/stare civilă, Parohia ortodoxă română Buteni, Matricola botezați nr. 4, fila 65, poziția 3.

¹⁵ Idem, matricola botezați nr. 3 și 4.

**EIN ZWILLINGSPAAR AUS BUTENI UND DEREN
ADLIGUNGSDIPLOM
(Zusammenfassung)**

Das Adligungsdiplom der beiden Zwillinge, Gheorghe und Dumitru Brasovan aus Buteni (Kr. Arad), erlassen im Jahre 1825, wurde von einem Nachfolger dieser gerettet - Ioan Brasai.

In diesem Akt werden die Verdienste der beiden erwähnt für die sie geadligt wurden und ihnen dabei der Namen BRASSAY verliehen wurde.

Das Wappen der beiden widerspiegelt plastisch die Reichtümer des erhaltenen Domeniums - KARAREOI (heute Joia Mare) - sowie einen ihrer Charakterzüge - die Freigiebigkeit bis hin zum Altruismus.

Fig. 1.

DOCUMENTE REFERITOARE LA BIBLIOTECA SOCIETĂȚII „PETRU MAIOR”

LUCIA TURC

În cadrul mișcării culturale a românilor ardeleni din a doua jumătate a secolului XIX, un loc aparte îl dețin societățile și reuniunile de lectură. Tôt mai numeroase, pe măsură ce ne apropiem de sfârșitul veacului, ele proliferază în toate mediile și la toate nivelurile societății. Printre acestea, un loc aparte îl ocupă Societatea de lectură „*Petru Maior*” a studenților români din Budapesta, evidențiindu-se atât prin longevitate (peste cinci decenii de activitate până în 1914), cât și prin impactul socio-cultural la nivelul comunității românești budapestane și prin multiplele legături, în întreg spațiul românesc.

Istoricul societății „*Petru Maior*” a făcut obiectul unor documentate studii, mai apropiate sau mai îndepărtate temporal de epoca sa de activitate¹. Pe baza datelor furnizate de predecesori și a documentelor originale, acest excurs biblioteconomic urmărește să semnalizeze câteva aspecte legate de istoricul bibliotecii societății.

Înființată în 1862, societatea își propunea conform articolului 2 din statute: „răspândirea în limba română a culturii și dezvoltarea spiritului colegial”². Cel mai eficient mijloc în realizarea acestui scop a fost biblioteca proprie, a cărei activitate începe în același an. După depășirea greutăților inerente începutului, funcționarea bibliotecii în condiții care să servească scopul pentru care a fost creată devine o constantă în activitatea societății. Preocuparea pentru creșterea și diversificarea fondurilor rămâne permanentă în îndelungata activitate a societății.

Caracteristic pentru bibliotecile românești ale epocii este constituirea unui fond inițial pe bază de donație, ca act conștient de transmitere a unor valori de la individ către colectivitate, aceeași practică fiind valabilă și pentru biblioteca societății „*Petru Maior*”. Nucleul fondului l-au constituit câteva donații, rămase deocamdată, datorită lipsei documentelor, anonime. Primele periodice, trimise gratuit de către redacțiile respective, conform altei practici încetățenite, au fost „*Concordia*” și „*Strigoiful*”. Acest șir de donații este întrerupt în 1873 când, pentru prima dată, se votează o sumă destinată cumpărării de cărți³. Alternanța donație-cumpărătură favorizează creșterea fondurilor astfel că în 1880 se întocmește primul catalog al bibliotecii: „*Protocolul Cărților Societății de lectură Petru Maior*”, divizat în segmente de carte românească, franceză, maghiară și germană. Întocmit ca un catalog cu rubrici distincte ca: anul și locul editării, autor, donator etc., acest document oferă date deosebit de prețioase despre circulația cărții în spațiul spiritual românesc. Fără a avea un criteriu de întocmire (alfabetic sau cronologic - în ordinea intrării în bibliotecă) catalogul conține în secțiunea publicațiilor românești 287 de titluri de cărți, 23 de periodice, 5 calendare. Toate titlurile sunt donații, cu excepția celui de la poziția 23 (B.P. Hașdeu, *Istoria critică a Românilor*), care este achiziționat, demonstrând predilecția studenților pentru un anumit tip de carte și capacitatea de selecție a valorilor din peisajul publicistic românesc al epocii.

Catalogul din anul 1889 evidențiază o nouă sporire a fondului, de unde necesitatea restructurării pe domenii: filosofie, științe juridice, medicină, beletristică, periodice. Această reorganizare urmărea orientarea mai eficientă a beneficiarilor bibliotecii în fondul de carte, ziare și reviste, cu atât mai mult, cu cât, se pare că, diversificându-și fondul biblioteca nu mai deservea doar pe membrii societății ci întreaga comunitate românească din capitala Ungariei. Prin aceasta prelua într-o formă mascată și funcțiile unei biblioteci publice.

Donațiile și achizițiile cunosc în timp o anumită fluctuație.

Se remarcă perioade când numărul cumpărăturilor crește având tendința să-l egalizeze pe cel al donațiilor. Totuși acestea din urmă rămân modalitatea cea mai sigură de creștere a colecțiilor. Sporirea numărului de achiziții trebuie legată nemijlocit de consolidarea fondurilor bănești ale Societății. Cumpărăturile se făceau pe baza propunerilor exprimate în ședințele comitetului și în cele ale adunărilor cu toți membrii, informațiile provenind din surse particulare sau din prospectele de librării. (Se pare că Societatea era în legătură cu librării atât din Transilvania, cât și din România-București și Iași).

Frecvența hotărârilor referitoare la bibliotecă, consemnate în procesele verbale, demonstrează preocuparea constantă pentru sporirea și protecția fondului. Periodic se alocă sume destinate legării cărților sau completării colecțiilor de periodice cu numerele lipsă. Mai târziu, după 1900, pe măsura creșterii fondului se alocă sume destinate procurării de mobilier, cu același scop al protejării cărții. Deopotrivă, întocmirea unui sistem de notare a împrumuturilor la domiciliu și numeroasele somații pentru restituirea publicațiilor se înscriu în sfera tendințelor de conservare a fondului.

Relativ timpuriu se ia hotărârea, respectată pe tot parcursul activității societății, ca bibliotecarul să întocmească un raport lunar pe care să-l prezinte atât comitetului, cât și în cadrul ședințelor largite. Din aceste rapoarte se desprind indicii privind frecvența achizițiilor, donațiilor, măsurile luate pentru protecția cărții, care coroborate cu datele obținute din cataloage crează imaginea unei biblioteci dinamice, în permanentă restructurare pe măsura sporirii necesităților beneficiarilor săi.

Considerațiile sumare, de mai sus, pe marginea câtorva documente referitoare la biblioteca Societății „*Petru Maior*” se doresc a fi o pledoarie pentru viitoarea editare a tuturor documentelor societății, un inepuizabil câmp de investigație și un instrument de lucru indispensabil studiilor de istoria culturii românilor ardeleni din sec. XIX și începutul sec. XX.

NOTĂ

¹ P. Ilieșiu, *Raport general despre activitatea societății „Petru Maior” a junimii române din Budapesta*, 12 iunie 1976, Budapesta, 1977; Victor Onișor, *10 ani din viața societății „Petru Maior” 1861/62 - 1871/72*, în *Almanahul Societății de lectură „Petru Maior”*, Budapesta, 1901, p. 9-22; Dionisie Stoica, *Viața societății „Petru Maior” din anul 1871 până în zilele noastre*. în l.c. p. 22-52; E. Glodariu, *Înființarea, organizarea și activitatea culturală desfășurată de societatea „Petru Maior” a studenților români din Budapesta*, în *Acta Musei Napocensis*, Cluj, 1976, p. 505-522.

² Apud E. Glodariu, *op. cit.*, p.507.

³ Dionisie Stoica, *op. cit.*, p.12.

⁴ *Idem*, p. 26.

DOKUMENTE BEZÜGLICH DER BIBLIOTHEK DES VEREINS „PETRU MAIOR” (Zusammenfassung)

Die Autorin publiziert einen Grossteil des Archivs der Bibliothek des Vereines der rumänischen Studenten aus Budapest: Bücherlisten, Leserlisten, Protokolle der Sitzungen des Vereinsausschusses in denen Entscheidungen bezüglich der Bibliothek getroffen wurden. Die Dokumente befinden sich z.Z. in der Zentralen Universitätsbibliothek aus Klausenburg.

ANEXE

NOTĂ privind documentele publicate în anexe

Documentele societății „*Petru Maior*” se păstrează, în majoritatea covârșitoare la B.C.U. „Lucian Blaga” Cluj-Napoca, într-un fond în prezent neorganizat, prin urmare selectarea lor a avut un caracter mai mult sau mai puțin aleatoriu. Din cataloagele de bibliotecă, sub formă de registre sunt redată, în general primele pagini, iar din procesele verbale doar extrase referitoare la bibliotecă.

Transcrierea s-a făcut după principiile publicate în revista *Limba română*, nr. 5, 1962, p. 577-581, intervențiile în text fiind însă relativ reduse ca număr.

I

Raportul casierului în fața Comitetului:

„[...] Ca încheiere dați-mi voie să amintesc unele lucruri, care poate nu se țin așa de strâns de cele de mai sus, au însă după a mea părere, darul de a fi de o arzătoare actualitate. Societatea noastră e înainte de toate societate de *lectură*, templu al culturii românești, ce trebuie să fie reprezentată aici în prima linie prin literatură, istorie românească, muzică națională. Sufletul românesc păstrat întreg apare prin lectura variată [...] prin îmbinarea lucrărilor clasice românești, picurarea în suflet a dulcelor acorduri din cântecele noastre. Pentru aceasta e lipsă de procurarea a cât mai multor cărți românești și ziare și reviste. Mai ales revistele ilustrate românești, cu vederi ale pământului românesc, cu tablouri ale diferiților frunțași ai neamului, ale feluritelor scene din viața națională, fiind [instructive] le dau deosebită însemnătate. După cât sunt de puține, ar trebui să le procurăm pe toate [...]

Recomand cele de mai sus în atenția On. Societății și rog a cugeta asupra lor.

Budapesta 12/Xn [1] 913

Cu deosebită stimă
Victor Jula
cassar”

Arhivele Statului, Filiala Cluj,
Fond personal Al. Lupeanu, dosar 58, f. 1.

II
 „Protocolul Cărților Societății de lectură „Petru Maior” 1880, 1881:
 Partea I.
 Cărțile românești

Nr. crt.	Numele cărților	Anul și locul editării	Numele autorului	Numele donatorului
1.	Familia, jurnal beletristic	Pesta 1866	I. Vulcan	A. Vlad
2.	”	Pesta 1873	”	autorul
3.	”	Pesta 1874	”	”
4.	”	Pesta 1875	”	”
5.	”	Pesta 1876	”	”
6.	”	Pesta 1877	”	”
7.	”	Pesta 1878	”	”
8.	”	Pesta 1879	”	”
9.	”	Pesta 1880	”	”
10.	Albina Carpaților	1877/78		”
11.	”	1878/79		”
12.	Foișoara „Telegrafului român”	Sibiu 1876		”
13.	”	Sibiu 1877		”
14.	Aurora română, foaie beletristică	Pesta 1863	T. Miculescu	A. Vlad
15.	Convorbiri literare	Iași 1863	I. Negruzzi	Redacțiunea
16.	”	Iași 1874	”	”
17.	”	Iași 1875	”	”
18.	”	Iași 1876	”	”
19.	”	Iași 1877	”	”
20.	”	Iași 1878	”	”

21.	”	Iași 1879	”	”
22.	”	Iași 1880	”	”
23.	Istoria critică a Românilor	București 1873	B.P.Hașdeu	cump[ărătură]
24.	Războiul franco-teutonic	1870-71	[Alexandru] Bujor	Redacția Federațiunii
25.	Rosa cu ghimpi	Budapesta 1 876/77		Redact.
26.	”	Budapesta 1877/8/9/80		
27.	Transilvania	1869		
28.	”	1870		
29.	”	1871		
30.	”	1872		
31.	”	1873		
32.	”	1874		
33.	”	1875		
34.	Instrucțiunea publică	1860/1		
35.	Analele statistice ale României	București 1866	edit. offic.	
36.	Statistica din România	București 1878	”	
37.	Finanțele României	1871-5	D. Sturdza	
38.	Foaia societății „Românismul”	1870		
39.	Bibliografia numismatică rom.	1879	D. Sturdza	
40.	Calendar pe anul 1875	1875		
41.	Calendar pe anul 1876	1876		

42.	Biserica și Școala anul I	Arad 1877	V. Mangra	Redact.
43.	Biserica și Școala anul II	Arad 1878	V. Mangra	Red.
44.	Dezbaterile	București 1864-5	edit. offic.	
45.	Revista științifică	București 1873		Red.
46.	"	București 1874		
47.	"	București 1875		
48.	"	București 1876		
49.	"	București 1877		
50.	"	București 1878		
51.	"	București 1879		
52.	"	București 1880		
53.	Catalog general de cărțile rom. 1550-1873	1873	D. Iarcu	
54.	Opurile principelui D. Cantemir		Cantemir Hodoș	
55.	Istoria Imperiului Otoman	București 1876	Cantemir Hodoș	
56.	Actele soc. „Transilvania” p. ajutor stud. r.	București 1867		
57.	Spiritul și Materia	București 1867		
58.	Dacia Traiana, consid. politice	Roma 1873	Al. Bujor	Autor
59.	Viața lui Șincai, opere și idei	București 1869	A.T. Ilarian	Autor
60.	Studii a scrierii prof. I. Iung	București 1878	din Anal. Academ. de Maniu	Wlad

61.	Dicționar eleno-rom.	1869	G. Ioanid	Babeș
62.	Dicționarul limbii rom.	1871	Laurian Massim	Acad [emia Română]
63.	Glossar de cuv. străine în limba rom.		"	"
64.	Dicționar român-francez	București 1862		
65.	Dicționar [maghiar]-român		G. Barițiu	
66.	Analele soc. Academice rom.	București 1876		
67.	"	București 1877		

[...]"

B. C. U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Protocolul Cărților..., f. 1-2.

III.

„Catalogul cărților societății „Petru Maior” 1889:
Împărțirea cărților

I. Secțiunea: *filosofie*

- A: Filosofia, estetica
- B: Pedagogia
- C: Teologia
- D: Istoria, geografia, arheologia
- E: Filologia
- F: Matematica și științele tehnice
- G: Științele naturale

II. Secțiunea *juridică*

- H: Științele juridice, politice, financiare etc.

III. Secțiunea: *medicina*

- I: Științele medicinale și farmaceutice

IV. Secțiunea *beletristică*

- K: Romanuri, povești, poezii
- L: Teatrul (Drame, tragedii, comedii)

V. Secțiunea: *foi periodice*

- M: Reviste științifice
- N: Reviste și foi beletristice

VI. Secțiunea: *diverse*

- O: Discursuri, programe, rapoarte, etc.

[...]"

Titlurile în l. română ale secției D:

79. Aron Teodor: Scurt apendice la Istoria lui P. Maior
 2. Babeș Vicențiu: Notițe biogr. asupra lui Andrei Mocsonyi
 119. ”
 80. Bălcescu M.: Istoria Românilor sub Mihai Viteazul
 129. Barițiu: Istoria Transilvaniei I
 81. Barițiu: Ruinele Sarmiseghethusei
 3. Bartoli Piedro Lanti: Columna lui Trăian
 5. Bain: Viața lui Samuil Klein
 123. Biserica: Curtea de Argeș
 6. Bojinca Damaschin: Raspundere desgustătore
 7. Brote Petru: Libera comună reg[escă] Reșinari
 8. Bujor: Resbelul frânco teutonic
 125. Bujor A.: Dacia Traiana
 84. Cantemir D.: Istoria imperiului otoman trad. de I. Hodoș
 11. Crețescu I.: (Duruy V.) Elemente de istoria generală [traducere]
 85. Crețu Gr.: Critica codicelui voronețean [Condicele voronețean cu un
 vocabulariu și studiu asupra lui de I. al lui G. Sbiera.
 Critică de Gr. Crețu... București, 1886]
 14. Densușan N.: Teoria lui Rösler critică asupra lui Xenopol [Note critice
 asupra scrierii D-lui A. D. Xenopol „Teoria lui Rösler”. București, 1885]
 87. Densușan: Monumente pentru istoria Făgărașului
 134. Densușan Nic.: Revoluțiunea lui Horia
 89. Florentin I. P.: Noțiuni de istoria Românilor
 18. Florescu B.: Istoria modernă critică
 19. Frunză G.: Un pas înainte în istoria Românilor
 21. Hașdeu: Istoria toleranței religio[ase în România
 22. Hașdeu: Istoria critică a Românilor
 150. Petriceicu Hașdeu: Etymologicum magnum Romaniae
 24. Hurmuzachi E.: Documente privitoare la istoria Românilor
 25. Ionescu N.: Despre uciderea lui Mihai Vodă
 121. Ionescu N.: Învățămintele din istoria patriei
 30. Laurian T.: Temișana [sau Scurtă istorie a Banatului Temisianu]
 31. Laurian T.: Geossgrafia țărilor Române
 32. Laurian T.: Elemente de istoria Românilor
 22. Laurian T.: Elemente de istoria Românilor
 37. Locuștean N.B.: Dobrogea
 38. Maniu Vasile: Studii asupra scrierii D-lui Iung
 95. Maniu Vasile: Disertațiune istor. crit. despre orig. Românilor
 96. Maniu Vasile: Studiu asupra D-lui Iung
 122. Melchisedec: Inscripțiuni bis. armene din Moldova
 100. Melchisedec: Viața și scrierile lui Țambalc
 39. Melidon G. Radu: Istoria națională pentru popor
 40. Maior Petru: Istoria pentru începutul Românilor în D[acia]
 41. Maior Petru: Istoria pentru începutul Românilor în D[acia]
 42. Maior Petru: Istoria pentru începutul Românilor în D[acia]
 97. Marienescu At. M.: Istoria națională [Istoria romana natiunala pentru
 tinerimea romana. Sibiu, 1861]
 98. Merienescu At. M.: Viața și operele lui Petru Maior
 44. Moldovan: Istoria Ardealului [Moldovanu, Ioan Micu, Istoria Ardealului,
 Blaj, 1866]

105. Papadopol Calimach: Alesandru Mavrocordat
 128. Papadopol Calimach: Orașul Botoșani
 46. Papiu Ilarian: Viața, operele și ideile lui Șincai
 47. Papiu Ilarian: Istoria Românilor în Dacia superioară
 103. Papiu Ilarian: Istoria Românilor în Dacia superioară
 104. Papiu Ilarian: Tezaur de monumente ist. pentru România
 51. Pop B[eniamin]: Istoria Transilvaniei
 149. Pop Const[antin]: Veacul al XVII-lea. Limba și literatura română
 52. Pop M[acedon]: Activitatea vicarilor din Năsăud
 53. Popa G[eorgiu]: Istoria Românilor și a Ungariei
 54. Popea Nicolau: Arhiepiscop[ul] și mitropolit[ul] Șaguna
 137. Popea Nicolau: Memorialul arch. și metr. Șaguna
 56. Pușcariu, [Ioan Cav. de]: Împărțirea polit[ică] Ardealului
 106. Quinet, [Edgar]: Istoria Românilor
 108. Radovici din Golești: Adunare de tractate între Rom. și Turcia
 135. Rașcan Petru: Lefile și veniturile boierilor Moldovei
 136. Rașcan Petru: Curs complet de istoria universală
 109. Regnault, [Élias]: Ist. polit. și socială a princip. Dunărene
 61. Russu I. V.: Elemente de ist. Transilvaniei
 116. Sacelar Iulia: Femei celebre
 111. Șaguna: Promemoria
 115. Sbiera Ion: Codicele voronețean
 120. Sbiera Ion: George Urechia
 127. Sevastos Elena: Nunta la Români
 62. Selagean I.: Geografia
 112. Șincai: Cronica Românilor
 118. Sutz M.: Originalele monedelor
 66. Tincu Velea Nicolau: Ist. biser. polit. și națională
 68. Todorovici Ioan: Ist. universală
 69. Thorisan Thomas: Geografia Valachiei și Moldovei
 70. Tacit - Munteanu: Opere
 72. Vancea I.: Biogr. eplui. Erdélyi
 73. Vlădescu Gr.: Elemente de geografia
 75. Vântu A.: Viața și scrierile lui V. Catullus
 76. Vlad Alois: Originea familiei Wlad de Selisce
 78. Xenopol: Teoria lui Roessler
 [...]"

B. C. U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Catalogul cărților..., f. 1, 8-14.

Din titlurile secțiunii *istorie și geografie* au fost selectate numai cele în limba română. Cifra care precede titlul corespunde ordinii în care au fost înscrise lucrările într-un catalog anterior (întocmit în intervalul 1880-1889), neidentificat până în prezent.

IV.

„Catalogul cărților intrate la biblioteca societății „Petru Maior”

Petru Suci
preș.

Simion Câmpean
bibliotecar

Anul 1907/8

Nr. crt.	Data procurării, primirii	Numele autorului	Titlul cărții	Locul și anul apariției	Numele donatorului respectiv nr. ședinței în care s-a luat decizia-ne procurării
1.	1907 20/X	Victor Russu	Poesii și prosa	1872 Carlsruhe	Victor Russu
2.	"	"	Din trecutul Silvaniei	1889 Gherla	"
3.	1907 1/XI	Rădulescu Niger	Străin în țara lui	1905 București	S-a cumpărat
4.	"	"	Tribunul poporului	1903 București	"
5.	"	"	Măria sa ogorul	1907 București	"
6.	XI/8 1907	I.G. Sbiera	Contribuiri pentru istorie	1906 Cernăuți	Sbiera
7.	XI/8 1907	Alexandri	Dumbrava roșie	1903 București	S-a cumpărat
8.	XI/8 1907	Grigorie T.	Bratianu	1893 București	"
9.	3/XII 1907	Gorki- Nădejde	Azilul de noapte	1907 București	Cumpărate de Dl. Suci de la librăria archidieceasă din Blaj pe baza împuțerniciei dată de societatea comitetului
10.	"	Carmen Sterman	Ullranda	"	"
11.	"	Emil Gârleanu	Odată	"	"
12.	"	Eminescu	Povești și nuvele	"	"

13.	''	Alexan- drescu	Poezii	''	''
14.	''	Herbert- Chips	Progresul, legea și cauza lui	''	''
15.	''	Lecca Raccine	Atalia	''	''
16.	''	Lecca Banville	Sărutarea	''	''
17.	''	Petrescu- Dumas fiul	Dama cu camelii	''	''
18.	''	Cor. Moldovanu	Flăcări	''	''
19.	''	Articolul de lege XXVII din anul 1907		1907 Arad	''
20.	''	Theodorian	Dreptul canonic oriental	1905 București	''
21.	13/XII 1907	Șt. O. Iosif	Zorile	1907 București	''
22.	13/XII 1907	Sadoveanu	Vremuri de bejenie	1907 București	''
23.	''	Sadoveanu - Maupassant	Povestiri alese	''	''
24.	''	Z. Bârsan	Poesii	''	''
25.	''	Ispirescu	Poveștile rom.	''	''
26.	''	Dulfu	Isprăvile lui Păcală	''	''
27.	''	N. Iorga	Prin Bulg. în Constanti.	''	''
28.	''	Marcu Roșianu	Alcoholismul	1907 Blaj	''
29.	''	N. Iorga	Ceva despre Ardeal	1907 București	''

30.	”	Lecca Shakespeare	Femeia îndărătnică	”	”
31.	”	Lecca- Grillparzer	Hero și Leandru	”	”
32.	”	Dauș- Hugo	Regele petrece	”	”
33.	1907 ianuar	I.cav. Pușcariu	Fragmente istorice	Sibiu 1907	Gh. Bogoericiu
34.	”	Müller	Az én modszere	Budapest 1907	Gh. Raț
35.	mijlocul lui Făurar	Iorga	Istoria lumii	București 1905	șed. a II. extraordinară 1908
36.	”	M. Cunțan	Poezii	București 1905	”
37.	”	Adam Ion	Rătăcire	București 1902	”
38.	”	”	Pe lângă vatră	1908	”
39.	”	”	Sybaris	1902	”
40.	”	”	Năzuinți	1908	”

[...]”

B. C. U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Catalogul cărților..., [1907/8], f. 1-2.

V.

„Catalogul cărților, Societatea „Petru Maior” 1889, Evidența cititorilor:

Nr. crt.	Numele membrului	Titlul cărții	Data scoaterii
1.	Nicolae Vraciu	Szemészeti műtéttan, Dr. Ottava után jegyzet	93.IV.6
2.	Petru Ponția	Magyar pénzügyi törvényisme	92. VI 16
3.	I. Cifrea	Ladányi: am. alkotmány	

4	”	Tarnóczi: világtörténet	
5.	”	Kautz: Német gazdaság	
6.	I. Cifrea	Barițiu, Istoria Transilvaniei	93. XII 2
7.	A. Brădean	Eminescu: Poezii	91. 29. X
8.	C. Nedelcu	Gyakorlati Kórtan	93. 30. X
9.	C. Nedelcu	Mihalkovics: Altalános	93. 30. X
10.	I. Cifrea	„Elena” de C. de Dunca Șchiau	92. 2. XI
11.	G. Prohab.	A. Dumas: Jurământul celor 2 stud.	91. 3. III
12.	Iordan Popovici	Weisz: A. felsőbb mennyiségt. alapvon.	95. 22. X
13.	G.Prohab.	Bozóky: Institutiók	91. 30. X
14.	Ciuta	Gothe: Faust	91. 30. X
15.	Ciuta	A XIX. sz. franciaia spirit. munkassága	91. 30. X
16.	Hubian	A kopogtatás és hallgat. alpvonalai	90. 11. III
17.	A. Ciato	Bian: Psaltirea scheiană	94. 8. X
18.	A. Ciato	I. Sbiera: Codicele voronețian	94. 8. X
19.	A. Ciato	Gr. Crețu: Aprecierea cod. voronețian	94. 8. X
20.	Gav. Bárdossi	Estetica	94. 2. XI
21.	Gav. Bárdossi	Ist. rom. de Papiu II.I.II	94. 2. XI
22.	V. Branișce	Liniște	94. 31.X
23.	I. Doleanu	M. Eminescu: Proză și versuri	95. 28. XI
24.	I. Poliso	Dict. rom.-germ. și germ.-rom.	93. 23. XI

25.	P. Chimbir	Dr. Siklóssy: A Vizgyógyászat.	95. X. 28
26.	P. Givulescu	Săinean: Ist. filologiei rom.	94. V. 22
27.	P. Givulescu	A.C. Popovici: Principiul de naț. rom.	94. V. 22
28.	Ath. Gava	B.P. Hașdeu: Ețym. magn. Rom.	95. 13. II
29.	I. Cifrea	Speranță: Anecdote I. II	95. 13. II
30.	Montani	Delavrancea: Parasiții	95. XI. 27
31.	Biberaea	Gane: Novele a, b, c	95. 27. XI
32.	Biberaea	Românii și maghiarii	95. 27. XI
33.	I. Moldovan	Barițiu: Dicț. rom.-ung.	95. 24. IV
34.	Nedelcu	Din Gyógyászat 95 nr. 4, 5, 7, 8, 9	95. 13. III
35.	Nedelcu	Din Rom. medicală 95 nr. 3	95. 13. III
36.	Cifrea	Antal-Récezi Kovács sebész. kórodája	94. XI. 3
37.	Cifrea	Carmen Sylva	94. XI. 3
38.	Cifrea	Rădulescu-Niger: Căpitan Ropotă	94. XI. 3
39.	Cifrea	Gherea: Critice vol. II	94. XI. 3
40.	Virg. Cioban	Uber Land u. Meer	95. 12. V
41.	Tr. Vuia	G. Sand: Césarine Dittrich	95. 21. X
42.	M. Bumboiu	Alecsandri: Opere complete a, b, c	95. 31. XII

[...]

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Catalogul cărților...,
f.26-27

VI

„Proces verbal

luat în prima ședință ord. săptămânală a comitetului societății de lectură „Petru Maior” ținută în 26 octombrie 1898:

[...] Membrul Fruma propune, ca foile să se subaboneze din septembrie [] 1898 începând. Se primește. Membrul Fruma propune, ca al doilea exemplar den foile plătite să nu se mai aboneze până ce nu vom avé lipsă de el. Se primește.[...]

VII

„Proces verbal

luat în a II-a ședință ord. săptămânală a comitetului societății de lectură „Petru Maior” ținută în 2/IX 1898:

[...] Membrul Pop propune, ca toți membrii care sunt în restanță cu abonamentul foilor să fie provocați de a solvi sumele cu care dătoresc. Se primește. Idem propune ca toți accia, care în anul trecut nu au fost membri și au scos cărți din bibliotecă, să fie provocați de bibliotecar a le restitui. Se primește.[...]

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Protocolul proceselor verbale ale comitetului 1897/8, f.11.

VIII

„Proces verbal

luat în a V-a ședință ord. săptămânală a comitetului societății de lectură „Petru Maior” ținută în 24. XI. 1898:

[...] Comitetul aduce următoarele hotărâri:

[...] 2. Să se mulțumească redacțiilor care au binevoit a ne trimite foile gratuite și totodată să se roage On. redacțiuni a ni le trimite și mai departe. Se primește.

[...] Comitetul face următoarele propuneri:

1. Un exemplar din cărțile donate de D-na Alexandru Roman care constau din câte 2 exemplare să se vândă. Se primește.

2. Să se liciteze ziarele. Se primește [...]

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Protocolul proceselor verbale ale comitetului 1897/8, f.14.

IX

„Proces verbal

luat în a VI-a ședință ord. săptămânală a comitetului societății de lectură „Petru Maior” ținută în 30.XI.1898:

[...] Fruma propune să se mulțumească administrației de la revista „Floarea albastră” și să fie rugată a ni-o trimite și de aici înainte. Se primește.[...] Bibliotecarul raportează despre cărțile donate de D-na Roman, care nu sunt încă introduse în biblioteca societății. Se ia la cunoștință și se primește. Fruma propune ca sâmbătă în 3/XII.1898 să se liciteze cărțile, care se află în 2 exemplare și care sunt defectuose, și cum stabilirea prețului să se [încredințeze] membrii Barcia și Sulică. Se primește.[...]

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Protocolul proceselor verbale ale comitetului 1897/8, f.15.

X

„Proces verbal

luat în a XVII-a ședință ord. săptămânală a comitetului societății de lectură „Petru Maior” ținută în 29/III.99.

[...] Navrea propune, ca să se aboneze Revista economică. Se primește. Navrea propune, ca să se subaboneze foile până în iunie [1] 1899. Prețul de strigare: Tribuna, Tribuna poporului, Gazeta Trans. câte 1 fl.; Telegraful Român, Patria, Unirea, 80 cr.; Revista Orăștiei, Foaița Poporului, Foaița Diecesană, Biserica și Școala, câte 50 cr.; Voința Națională și Timpul câte 1 fl. Se primește.[...]

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Protocolul proceselor verbale ale comitetului 1897/8, f.24.

XI

„Proces verbal

luat în a IX-a ședință ord. săptămânală a comitetului societății de lectură „Petru Maior” ținută în 13 decembrie 1899:

[...] Președintele atrage atențiunea Dlui bibliotecar asupra cărților și revistelor nelegate, care în sensul regulamentului trebuiesc legate. În ceea ce privește revistele [incomplete] să vină cu o listă înaintea comitetului referitoare la acei numeri din reviste, care lipsesc. Pentru că sunt prea multe cărți de legat și nu putem pesa atât deodată cu legatul Navrea face propunerea ca pe lângă bibliotecar și vicebibliotecar să se însărcineze și D. Fruma, care laolaltă să [stabilească] cărțile, ce neaparat trebuiesc legate. Se primește.[...]

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Protocolul proceselor verbale ale comitetului 1897/8, f.41.

XII

„Proces verbal

luat în a XII-a ședință ord. săptămânală a comitetului societății de lectură „Petru Maior” ținută în 31 ianuarie 1900:

[...] Fruma aduce la cunoștință, că având îndatorirea să aleagă cărțile, care ar trebui legate, căutând și după publicațiile Academiei Române, declară, că ar fi o muncă prea mare spre a le căuta. Propune, ca cărțile nelegate să fie scutite de ruină broșându-le sau legându-le, cum prescrie regulamentul; pune la inimă membrilor regularea bibliotecii. Se ia la cunoștință și se aprobă. [...]

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Protocolul proceselor verbale ale comitetului 1897/8, f.44.

XIII

„Proces verbal

luat în a IX-a ședință ord. săptămânală a comitetului societății de lectură „Petru Maior” ținută în 4 aprilie 1900:

[...] Navrea citește un conspect de cărți care să se procure pentru bibliotecă. Se propun încă unele de Bogdan, Ciobanu. Se primește.[...]

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Protocolul proceselor verbale ale comitetului 1897/8, f.48.

XIV

„Proces verbal

luat în a XXIV-a ședință ord. săptămânală a comitetului societății de lectură „Petru Maior” ținută în 10/V. 1900:

[...] D. Cioban propune să se aboneze „Bunul econom” după ce din partea redacției susnumitei reviste ni s-a răspuns, că încă nu e în plăcută poziție de-a servi societăților cu esemplare gratuite. Se primește.[...]”

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Protocolul proceselor verbale ale comitetului 1897/8, f.53.

XV

„Proces verbal

luat în a V-a ședință ord. săptămânală a comitetului societății de lectură „Petru Maior” ținută în 27 noiembrie [1900]:

[...] Noaghea face propunerea, ca să se scrie celor care au cărți împrumutate de anii trecuți spre a le restitui. Se primește.[...]”

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Anul administrativ 1900/901. f. 61.

XVI

„Proces verbal

luat în a XII-a ședință ord. săptămânală a comitetului societății de lectură „Petru Maior” ținută în 19/III. [1900]:

[...] Raportul bibliotecarului: Starea bibliotecii cu începutul lunii februarie 1901: cărți și reviste legate 2171 opuri în 2771 volume. Reviste broșate 48 în 2653 esemplare. Cu finea lunii: cărți și reviste legate 2171 opuri în 2771 volume. Reviste broș. 48 în 2701 esemplare. Se ia la cunoștință.[...]”

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Anul administrativ 1900/901. f. 66.

XVII

„Proces verbal

luat în a XX-a ședință ord. săptămânală a comitetului societății de lectură „Petru Maior” ținută în 6/VI. 1901:

[...] Raportul bibliotecarului pe luna Faur: la 1 Faur: 2171 opuri în 2771 vol. cu finea lunii: 2171 op. în 2771 esempl. reviste broș. 48 opuri în 2653, esempl. rev. broș. 48 op. în 2701 esempl.

1 Martie: 2171 opuri în 2771 vol. finea lunii 2173 op. în 2773 esempl. rev. broș. 48 opuri în 2701 esempl. rev. broș. 48 în 2736 esempl.

1 Aprilie 2170 opuri în 2773 vol. cu finea lunii 2173 op. 2773 vol. I rev. broș. 48 opuri în 2736 es. rev. broș. 48 op. în 2763 es.

1 Mai 2173 op. în 2773 vol. rev. broș. 48 op. în 2763” rev. broș. 48 op. în 2753 es. [...]”

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Anul administrativ 1900/901. f. 73.

XVIII

„Proces verbal

luat în a XX-a ședință ord. săptămânală a comitetului societății de lectură „Petru Maior” ținută în 17 septembrie 1898:

[...] Bibliotecarul raportează despre starea bibliotecii în lunile Februarie, Martie, April, Mai, Iun. De la finea lui Faur până la finea luni iunie biblioteca s-a sporit cu 415 opuri în 545 volume. Rapoartele se iau la cunoștință. Cerându-se deslușiri din partea societății pentru ce a rămas bibliotecarul în restanță cu rapoartele, președintele răspunde că din cauza că neaflându-se nescce cărți, societatea a emis o comisiune pentru censurarea bibliotecii, deci bibliotecariul numai după raportul comisiunii poate ca să își facă și el raportul. Comisiunea emisă pentru censurarea bibliotecii raportează, că din cele 14 cărți considerate de pierdute, s-au aflat 9, iar 5 nu. Cu privire la aceste cinci (5) comisiunea propune, că deoarece și așa au fost defectuoase să se șteargă din evidență și bibliotecarul să se absolve de responsabilitate pentru ele. Se primește raportul comisiunii și i se votează mulțumită protocolară. [...]

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Procesele verbale ale societății de lectură „Petru Maior”, 1898-1901, f. 16-17.

XIX

„Proces verbal

luat în a XXI-a ședință ord. săptămânală a comitetului societății de lectură „Petru Maior” ținută în 6 octombrie | 1 | 1898 s. n. :

[...] În absența bibliotecarului vicebibliotecarului ceteșce raportul despre starea bibliotecii cu finea luni septemvre, numărând 2068 opuri în 2647 volume și 2358 fascicule. Atât în general cât și în special se primește. [...]

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Procesele verbale ale societății de lectură „Petru Maior”, 1898-1901, f. 18.

XX

„Proces verbal

luat în prima ședință ținută în 28 octombrie n. 1898:

[...] Comitetul propune, ca al doilea număr din ziare, care îl plătește societatea să nu se mai aboneze și mai departe. D-l Ciobanu face contrapropunere, că din toate ziarele care le-am primit până acum în 2 exemplare cu [excepțional] „Unirei”, să se aboneze și pe viitor câte 2 exemplare, deoarece societatea trebuie să fie pregătită spre primirea inteligenței române din loc., care contribuie la susținerea cabinetului de lectură. Punându-se la vot propunerea comitetului se primește cu 9 voturi contra 8. Comitetul propune, că toate foile să se subaboneze din l-a septemvre încoace, deoarece și dacă s-ar colecta, colecțiunea aceasta ar fi defectuoasă, iar pe de altă parte sala bibliotecii încă nu dispune de loc pentru aranjarea colecțiunei. Se primește cu 12 voturi contra 6. [...]

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Procesele verbale ale societății de lectură „Petru Maior”, 1898-1901, f. 26.

XXI

„Proces verbal

luat în ședința a II-a generală extraordinară ținută în 12 nov. n. 1898:

[...] Raportul bibliotecarului. se primește în general. D-I Popa propune, ca pe viitor în raportul bibliotecarului, și în special în punctul acel, care ne prezintă folosirea bibliotecii de către membrii societății, să se proporționeze numărul opurilor cetite din raportul lunii precedente cu numărul opurilor cetite în luna despre care raportează, ca astfel să se poată asemăna progresul sau regresul în ceea ce privește folosirea bibliotecii. Se primește. [...]"

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Procesele verbale ale societății de lectură „Petru Maior”, 1898-1901, f. 33.

XXII

„Proces verbal

luat în ședința a VIII-a săptămânală a societății de lectură „Petru Maior” ținută în 21 ian. n. [1899]:

[...] Raportul bibliotecarului pe luna decembrie:

Starea bibliotecii la începutul lunii: 2077 op. în 2630 vol. Starea bibliotecii la sfârșitul lunii: 2096 op. în 2650 vol. Se primește. [...]"

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Procesele verbale ale societății de lectură „Petru Maior”, 1898-1901, f. 43.

XXIII

„Proces verbal

luat în ședința a XII-a săptămânală ordinară a societății de lectură „Petru Maior” ținută în 4 martie n. 1899:

[...] Raportul bibliotecarului pe luna februarie:

Starea bibliotecii la începutul lunii: 2097 op. în 2651 vol.

Starea bibliotecii la finea lunii 2099 op. în 2653 vol.

Raportul bibliotecarului pe luna ianuarie:

Starea bibliotecii la începutul lunii: 2096 op. în 2650 vol.

Starea bibliotecii la finea lunii: 2097 op. în 2651 vol.

Se primește. [...]"

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Procesele verbale ale societății de lectură „Petru Maior”, 1898-1901, f. 47-48.

XXIV

„Proces verbal

luat în a XIX-a ședință săptămânală a societății de lectură „Petru Maior” ținută în 13 Mai 1899:

[...] Actul de donațiune al Doamnei Constanța de Dunca Schiau se ceteșce și conform decisiunii societății se alătură la procesul verbal. [...]"

Act de Donațiune

Domnule Președinte!

În memoria neuitatului meu soț Antoniu Schiau, consilier de justiție, și în spiritul nobilelor și înțeleptelor simțiri ce-l animau, neputând face ceia ce așu dori în favoarea societății „Petru Maior” îmi impun datoria de a dispune în modul următor de unele obiecte rămase în urma răpusatului:

I. Biblioteca sa juridică de cărți alese, volume 113, unasută treisprezece o dau, după lista alăturată, în stăpânirea societății „Petru Maior” pe cât timp va esista sau va fi înlocuită prin alta ce ar urmări acelaș scop, spre uzul tinerilor români, cari îmbrățișează cariera juridică. Prin cunoștințele ce pot dobândi studiindu-le serios, voiu să ajut pre viitorii juriști români de a ajunge la înălțimea științei și a reputațiunei juridice de care s-a bucurat neuitatul repausat.

II. Adaog la aceste lexiconul Mayer complet 17 volume plus 27 volume opuri diverse. În cas când societatea „Petru Maior” ar înceta să existe și nu ar fi înlocuită prin alta analogă mica „Biblioteca juridică Antoniu Schiau” va trece în proprietatea „Asociațiunei Transilvane Pentru Învățătura Poporului Român”. [...]

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Procesele verbale ale societății de lectură „Petru Maior”, 1898-1901, f. 159,60.

XXV

„Proces verbal

luat în ședința a XI-a săptămânală mixtă ținută în 24 Februar 1900:

[...] Membrul I. Borcea interpelează pe președinte, că luatu-sau pașii de lipsă pentru [completarea] bibliotecii cu cărți nouă. [...]

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Procesele verbale ale societății de lectură „Petru Maior”, 1898-1901, f. 96.

XXVI

„Proces verbal

luat în ședința a XIII-a ord. săptămânală a societății de lectură „Petru Maior” ținută în 17 Martie 1900 s.n.:

[...] Raportul bibliotecarului. Biblioteca numără la finea lunii 2231 opuri în 2148 volume, se arată deci un crescământ de un op într-un volum. Se primește. [...]

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Procesele verbale ale societății de lectură „Petru Maior”, 1898-1901, f. 98.

XXVII

„Proces verbal

luat în ședința a XIV-a ord. săptămânală a societății de lectură „Petru Maior” ținută în 31 Martie 1900:

[...] I. Navrea face propunerea, ca revistele complete să fie broșate, iar cu completarea celorlalte reviste să se [încredințeze] comitetul. Se primește. Membrul I. Christea face următoarele interpelări:

1.) Ce este cauza de nu capătă societatea revista „Buletinul Societății polytechnice regulat? [...]

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Procesele verbale ale societății de lectură „Petru Maior”, 1898-1901, f. 99.

XXVIII

„Proces verbal

luat în ședința a XV-a ord. săptămânală a societății de lectură „Petru Maior” ținută în 7 Aprilie 1900:

[...] Referențul comisiei literare propune în numele comis. lit. cumpărarea mai multor cărți, a căror titlu le citește. Se primește. Domnul Bucur propune că pe lângă cărțile amintite de domnul referent să se cumpere și „Enciclopedia română”. Se primește. [...]

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Procesele verbale ale societății de lectură „Petru Maior”, 1898-1901, f. 100.

XXIX

„Proces verbal

luat în ședința a XVIII-a ord. săptămânală a societății de lectură „Petru Maior” ținută în 2 Iunie 1900:

[...] Raportul bibliotecarului pe luna Mai.

Starea bibliotecii la finea acestei luni era 2232 opuri în 2849 volume. Se primește. [...] În ce privește biblioteca comisia cenzurătoare constată lipsa unor opuri pentru cari însă bibliotecarul [își asumă] responsabilitatea. [...]

B.C.U. „Lucian Blaga”, Fond Societatea „Petru Maior”, Procesele verbale ale societății de lectură „Petru Maior”, 1898-1901, f. 108.

Cercetarea fondurilor și colecțiilor deținute de Arhivele Statului din Arad, scoate la iveală și documente ce atestă pregătirea și înlăptuirea actului istoric de la 1 decembrie 1918, cu semnificații decisive pentru întreaga dezvoltare ulterioară a țării. S-ar putea crede că este firesc să găsim aici o bună parte din respectivele documente, dat fiind că Aradul a plămădit figuri ilustre de intelectuali care s-au consacrat luptei pentru promovarea drepturilor și libertăților revendicate de românii din Transilvania și a adăpostit autorități cu funcții hotărâtoare în probleme vizând viitorul acestora. Dacă ne gândim numai la Vasile Goldiș, Ștefan Cicio-Pop și Ioan Suciș, arădeni a căror notorietate izvorăta din contribuția de excepție avută la realizarea unirii Transilvaniei cu România s-a fixat definitiv în conștiința contemporanilor, transmițându-se și generațiilor de urmași, precum și la Consiliul Național Român Central, for care și-a asumat uriașul rol de canalizare a energiilor românești spre râvnitul țel al unirii, întrezărim obârșia unor asemenea părerii.

Arhivele rezultate dintr-o activitate, fără îndoială, intensă, a personalităților și instituțiilor românești ale vremii, nu s-au păstrat însă în totalitate, sau nu au fost încă identificate, iar Aradul resimte și el această lipsă. Cu atât mai prețioase sunt, de aceea, documentele intrate în patrimoniul Arhivelor Statului și Muzeului din Arad. Până la o catalogare a lor, operație extrem de utilă cercetării istorice, orice prezentare de înscrisuri disparate, de acest fel, este binevenită.

Am ales, pentru început, unul din cele mai cuprinzătoare documente, care consemnează derularea momentelor principale premergătoare, din timpul și de după adoptarea, la 1 Decembrie 1918, a deciziei de unire cu Țara. Este vorba tocmai de procesul verbal încheiat cu ocazia lucrărilor Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, în forma prelucrată și publicată de Dr. Ioan Suciș.¹ Istoria noastră contemporană constrânsă, în anii regimului comunist să abordeze și să explice fenomenele politice și sociale prin prisma luptei de clasă, avea să folosească trunchiat documentul în cauză, ocolind pasajele care contraziceau „adevărurile” prefabricate decurgând din orientarea materialist dialectică și istorică a epocii.

Sosind, în sfârșit, timpul să avem o viziune reală și completă asupra istoriei noastre naționale, s-o curățăm de zgura imixtiunilor politice care-i știrbeau și puneau la îndoială, pe alocuri, veridicitatea, suntem datori să acordăm o privire atentă și acestui izvor, luat în integralitatea sa.

Respectând cronologia consemnărilor, încep prin a spicui din capitolul consacrat acțiunilor preliminare întreprinse de românii din Transilvania, Banat și părțile ungurene, în vederea scuturării apăsătoare stăpâniri austro-ungare. Pe fondul succeselor Antantei, din vara anului 1918, în confruntarea armată cu țările Puterilor Centrale, a alterării implicite a situației interne din monarhia austro-ungară, Comitetul executiv al Partidului Național Român s-a întrunit, la 12 octombrie 1918, în Oradea-Mare, adoptând declarația de autodeterminare, de emancipare definitivă a românilor din amintitele provincii. Declarația a fost adusă la cunoștiință, o săptămână mai târziu, la 18 octombrie 1918, de către deputatul Alexandru Vaida Voievod, Dietei din Budapesta. În ultima decadă a lunii octombrie, s-a constituit la Budapesta „Marele Sfat Național Român” (format din 6 membri ai Partidului național român și 6 social-democrați), organism chemat să urmărească îndeaproape desfășurarea evenimentelor și să între în acțiune, la momentul oportun,

în favoarea românilor. Mutat, după câteva zile, la Arad și completat prin aderarea și a celorlalți membri ai Comitetului executiv a Partidului Național Român, Marele Sfat Național avea să cuprindă 36 membri ai P.N.R. și 6 social democrați. Documentul precizează că „În această compoziție a sa a decis marele Sfat, la 5/18 noiembrie 1918, convocarea Marii Adunări Naționale la Alba Iulia, pentru ziua de 1 Decembrie 1918”² Textul convocatorului lansat la Arad este publicat în extenso în procesul verbal³. Poartă data de 7/20 noiembrie 1918 și semnăturile lui Ștefan Cicio-Pop ca președinte și Gheorghe Crișan secretar.

Lucrările propri-zise ale marii Adunări Naționale de la Alba Iulia sunt cu grijă înregistrate, făcând posibilă reeditarea fidelă, în succesiunea lor, a intervențiilor militanților de frunte ai românilor transilvăneni, dintre care nu puțini au fost arădeni. Ședința a început duminică, 1 decembrie 1918, la orele 10,30, prin cuvântul lui Ștefan Cicio-Pop.⁴ Vorbitorul a trecut în revistă implicațiile ce au decurs pentru români din izbucnirea, în 1914, a războiului, oprindu-se asupra cortegiului de nedreptăți și suferințe la care aceștia au fost supuși, nevoiți să ridice armele împotriva fraților din România. Mii de dascăli, preoți și alți intelectuali din Banat până la Cluj, bănuți de trădare împotriva statului dualist pentru îndrăzneala de a privi cu încredere spre România, au fost târați în închisori. S-a referit apoi la cotitura survenită în mersul operațiunilor militare, spre sfârșitul războiului, cu consecințe favorabile pentru români. „Nici nu se putea altcum - spunea cu umor oratorul - într-o monarhie unde 80% se rugau lui Dumnezeu așa: bate-i Doamne pe stăpânii noștri.” A amintit, în continuare, despre marele răsunet produs în acea vreme de ideile lansate de către președintele Statelor Unite, Wilson, privitoare la dreptul popoarelor de a dispune libere de soarta lor, oprindu-se și la scrisoarea prin care același recunoștea românilor dreptul la unitate națională. În încheiere a exprimat hotărârea de unire a tuturor românilor, arătând că „... sub nici o condițiune nu mai suferim o legătură de stat cu națiunea maghiară, ci neamul este hotărât a-și înființa statul său liber ...”

Următoarea intervenție înregistrată de procesul verbal este a lui Ioan Suciuc⁵, însărcinat cu întocmirea listelor cu delegații aleși în cele 130 de circumscripții electorale din Transilvania, Ungaria și Banat, precum și cu cei veniți din oficiu (episcopi, protopopi, reprezentanți ai societăților culturale, gărzilor naționale, reuniunilor învățătoresci, de femei, tineretului universitar, partidului social-democrat etc). Centralizarea credenționalelor i-a permis să anunțe înscrierea în liste a 1228 delegați, împuterniciți să se pronunțe în legătură cu viitorul neamului românesc. Marea Adunare Națională, astfel constituită, și-a ales, la propunerea lui Ioan Suciuc, prezidiul, în compunerea căruia intrau: George Pop de Băsești, episcopii Ioan I. Pap și dr. Demetriu Radu ca președinți, Dr. Teodor Mihali, Dr. Ștefan Cicio-Pop și Ioan Flueraș vicepreședinți, Dr. Alexandru Fodor, dr. Sever Miclea, Dr. Caius Brediceanu, Dr. Silviu Dragomir, Dr. Deleu Victor, Iosif Ciser, dr. Ionel Pop și Dr. George Crișan, notari.

George Pop de Băsești a declarat apoi deschiderea lucrărilor Adunării Naționale, exprimându-și nădejdea că acel for urma să pună „piatra fundamentală a neamului nostru românesc.”⁶

Este consemnată și scurta intervenție a lui Silviu Dragomir, abilitat să depună mandatul Comitetului executiv al Partidului Național Român, fapt semnificând recunoașterea autorității și transferul puterii depline pe seama Adunării Naționale de la Alba Iulia.

Mai departe, documentul reproduce cuvântarea lui Vasile Goldiș⁷, concepută ca o amplă incursiune în istorie, pornind de la originile poporului român și continuând cu repetele loviturii și nedreptăți revărsate asupra lui. „Veacuri de-a

rândul - arăta ilustrul bărbat - poporul românesc, adevăratul și legitimul proprietar al pământului ce fusese odată Dacia Romană, a fost socotit străin și sclav pe pământul său strămoșesc.” Referindu-se la românii supuși monarhiei dualiste arăta, cu îngrijorare, că oprimarea lor se întetea, scopul declarat al asupritorilor fiind impunerea unui stat național maghiar. „Patria” și „tronul” dinastiei de Habsburg-Lotharingia, pentru care sute de mii de români au fost obligați să-și verse sângele în război, au decretat moartea școlilor românești, au aruncat în temnițe zeci de mii de români, au sugrumat libertatea presei și a cuvântului, pregătind națiunii române mormântul. Dar, conchidea Goldiș, „națiunile trebuie să fie libere (...) teritoriile locuite de români de la descălcare (sic!) lui Traian și până astăzi, au fost teritorii românești (...) După drept și dreptate românii din Ungaria, Banat și Transilvania, trebuie să fie uniți cu regatul român”. Electrizantul discurs a fost urmat de citirea proiectului de rezoluție⁸, cu cele 9 articole ale sale, de mare răsunet, care stipula, încă la primul său punct, *unirea românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, dimpreună cu teritoriile locuite de dâșii, cu România*, proclamând „deplina libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare”, ca principiu fundamental al noului regim democratic pe cale de instaurare.

Procesul verbal face loc, în cele ce urmează, discursului rostit de la tribună de Iuliu Maniu⁹ care, în acele momente solemne, invoca „înțelepciunea, cumințenia și înălțarea sufletească” a românilor, atribuite atât de necesare pentru a împlini cu vrednicie hotărârile pe cale de a fi luate la Alba Iulia. „... Istoria ne-a învățat - menționa oratorul - că nu trebuie să așteptăm nimic de la împărații străini și de la fiii altor neamuri, ci de la propriile noastre puteri. Adevărul ce ne călăuzește acum e că singura noastră forță care ne poate ține în viitor e aceea provenită prin unirea tuturor românilor (...) Îndeosebi noi, românii din Ardeal și Ungaria, suntem în drept să cerem această unire, fiindcă aici, la noi, e leagănul românismului”. Pentru a spulbera orice îndoială în privința orientării noului stat românesc, Maniu preciza că „nu se voiește un imperiu de asuprire”, ci, dimpotrivă, „Noi voim pe acest pământ al României Mari, să intronăm libertatea națională pentru toți (...) Numai printr-un regim democratic putem întări țara noastră românească (...) Numai având un regim de drepturi și libertăți înlăuntrul țării, vom avea tăria să validăm cauza noastră în afară...” Nu a fost ocolită nici prezentarea concepției economice, menită să pună bazele prosperității noastre viitoare. El susținea necesitatea propulsării agriculturii, printr-o reformă agrară radicală, care să întărească țărâniea, precum și a comerțului și industriei, printr-o politică de octrotire a intereselor meseriașilor și muncitorilor. În încheiere, a cerut Adunării să primească proiectul de rezoluții, citit de Vasile Goldiș, arătând că numai prin adoptarea lui, vom putea pune temelia unei României Mari și unite „...care în veci are să fie.” S-a dat cuvântul apoi social-democratului Iosif Jumanca¹⁰, pentru a exprima poziția muncitorimii române, favorabilă și ea unirii românilor într-un singur stat. „Când aderăm la unirea tuturor românilor - spunea vorbitorul - voim totodată și posibilitatea de dezvoltare a muncitorimii române, voim să deschidem brațele largi pentru ca în această Țară Românească nouă să se dezvolte și să progreseze un popor muncitor”, tot așa cum au progresat popoarele muncitoare din apus.”

Epuizând trecerea în revistă a discursurilor rostite, documentul se oprește asupra momentului de maximă încordare când, președintele George Pop de Băsești, în picioare, a adresat celor de față cruciala întrebare: „Primește onorata Adunare rezoluțiunea propusă de dl. Goldiș, în întregimea ei?” Răspunsul a erupt în aclamații frenetice, îndreptându-l pe acela să conchidă: „Adunarea națională a poporului român din Transilvania, Banat și părțile unguene a primit rezoluțiunea prezentată prin Vasile Goldiș, în întregimea ei, Și astfel unirea acestor provincii românești cu

Țara-mumă și cu celelalte provincii surori, deja alipite, este pentru toate veacurile decisă.”¹¹

Intervenția următoare a aparținut lui Alexandru Vaida Voievod¹², care, referindu-se la punctul IX din rezoluția tocmai votată, privitor la instituirea Marelui Sfat Național, organ cu funcții de conducere a treburilor administrative și judiciare ale Transilvaniei, până la unificarea cu România, a propus ca acel Mare Sfat să cuprindă 250 membri, dintre care 200 să fie de îndată aleși și 50 să fie cooptați ulterior. Adunarea a primit prin aclamații propunerea făcută, iar procesul verbal reproduce lista nominală a celor 200 de membri aleși la 1 Decembrie 1918, precum și a celor 50 cooptați ulterior, în ședința Marelui Sfat ținută la Sibiu, la 30 iulie 1919.¹³ Județul Arad, unul dintre cele 26 județe unite atunci cu România, era reprezentat prin 26 membri.

În continuare, Adunarea Națională, la propunerea lui Demetriu Radu, episcop de Oradea Mare, a exprimat mulțumiri președintelui său, vechiului Comitet executiv al Partidului Național Român și organului său executiv de la Arad / Consiliul Național Român Central/ pentru contribuția avută la „realizarea visului de veacuri” al românilor.¹⁴ O scurtă remarcă a făcut apoi Ioan I. Pap, episcopul Aradului, asemuind ziua de 1 Decembrie 1918 cu cea de 15 Mai 1848*, după care întreaga adunare a intonat imnul „Deșteaptă-te române!”¹⁵

Cu aceasta ședința a fost suspendată, pentru ca hotărârile luate să poată fi aduse la cunoștința mulțimii adunate pe Câmpul lui Horea de lângă cetate. procesul verbal redă una din cuvântările rostite în fața oamenilor, pe cea a lui Miron E. Cristea, episcopul Caransebeșului¹⁶ și arată că hotărârea de unire, cuprinsă în rezoluția adoptată, a fost prezentată de episcopul Iuliu Hossu din Gherla.

Mai târziu, prezidiul și o parte din delegați au revenit în sală numai pentru anunțarea programului de a doua zi, consacrat ședinței de constituire a Marelui Sfat Național.

În partea sa finală, documentul cuprinde încă un proces verbal, cel încheiat în 2 decembrie 1918 cu ocazia alegerii conducerii Marelui Sfat Național și a comitetului său executiv, numit Consiliu Dirigent, cu funcția de guvern provizoriu al Transilvaniei¹⁷. Au fost aleși George Pop de Băsești ca președinte al Marelui Sfat Național, 4 vicepreședinți și 6 notari, iar în Consiliul Dirigent, Iuliu Maniu ca președinte și 14 membri.*

S-a luat hotărârea înștiințării regelui Ferdinand I, a guvernului central și a corpurilor legiuitoare de la București, asupra rezoluției adoptate, alegerii Marelui Sfat Național și a Consiliului Dirigent. Ultimele piese ale actului prezentat sunt telegrama adresată în numele Adunării Naționale a românilor din Ardeal, Banat și Țara Ungurească regelui Ferdinand I al României, urmată de textul telegramelor de răspuns ale regelui și reginei Maria¹⁸. Toate surprind uriașa bucurie la înfăptuirea, după atâta suferință, a visului de veacuri al tuturor românilor: unirea lor într-un singur stat, România-Mare.

NOTE

¹ Arh. St. Arad, fond personal dr. Ioan Suci, dos. 3/1918, f. 34-46

* Este denumirea folosită în procesul verbal pentru Consiliul Național Român Central

² *Ibidem*, f.35

³ *Ibidem*, f.44

⁴ *Ibidem*, f.36-37

⁵ *Ibidem*, f.37-38

⁶ *Ibidem*, f.38

⁷ *Ibidem*, f.38-39

⁸ *Ibidem*, f.39-40

⁹ *Ibidem*, f.40-41

* Termenul de „popor muncitor” are aici înțelesul de clasă muncitoare (n.a.)

¹⁰ *Ibidem*, f.41

¹¹ *Ibidem*, f.41-42

¹² *Ibidem*, f.42

¹³ *Ibidem*, f.44-45

¹⁴ *Ibidem*, f.42

* La 15 mai 1848, pe Câmpia Libertății de la Blaj, s-a întrunit Marea Adunare Națională a românilor care a adoptat programul revoluției. Ideea centrală a programului sublinia că „Națiunea română se declară și se proclamă națiune de sine stătătoare” (n.a.)

¹⁵ *Ibidem*, f.42

¹⁶ *Ibidem*, f.42-43

¹⁷ *Ibidem*, f.45-46

* Din totalul de 15 membri ai Consiliului Dirigent 10 proveneau din P.N.R., 2 din P.S.D. și 3 erau independenți. Aleșii au fost *Iuliu Maniu* (președinte și șef resort interne), *Vasile Lucaciu* (fără portofoliu, cu misiuni în străinătate), *Vasile Goldiș* (șef resort culte și instrucțiune publică), *Alexandru Vaida Voievod* (externe și presă), *Ștefan Cicio-Pop* (război și siguranță publică), *Ioan Suciu* (organizare și pregătirea Constituantei), *Aurel Vlad* (finanțe), *Octavian Goga* (fără portofoliu), *Aurel Lazăr* (justiție), *Emil Hașeganu* (codificare), *Valeriu Braniște* (fără portofoliu), *Victor Bontescu* (agricultură și comerț), *Romul Boilă* (comunicații), *Ioan Flueraș* (sănătate și ocrotiri sociale) și *Iosif Jumanca* (industrie). Marele Sfat Național și Consiliul Dirigent și-au stabilit sediul la Sibiu. (Nota respectă informațiile din *Istoria României în date*, București, 1971, p. 312).

¹⁸ *Ibidem*, f.46

EXTRAITS DES DOCUMENTS DE L'UNION (Résumé)

L'article présente les documents qui attestent les préparatifs et la création de l'union de la Transylvanie et le Royaume de la Roumanie, en insistant sur le proces-verbal dressé à l'occasion des travaux de l'Assemblée Nationale de Alba Iulia, y compris sur les passages cachés par notre histoire de la période comprise jusqu'au décembre 1989, asservie à l'orientation matérialiste dialectique et historique du régime politique communiste.

DIN COLECȚIILE MUZEULUI ARĂDEAN - FONDUL IOAN SUCIU-

NATALIA DASCĂL

Tezaurizând valori de patrimoniu și bunuri culturale din cele mai diverse domenii, muzeul arădean s-a impus de-alungul anilor prin bogăția colecțiilor sale dar și prin preocuparea de achiziționare de noi valori, care să permită constituirea, în măsura posibilităților, a tuturor aspectelor privind viața economică, culturală și politică a melegurilor arădene. Rezultatul acestor preocupări a fost concretizat și prin alcătuirea amintitului fond, pe care îl prezentăm în lucrarea de față.

Scurt istoric

Preocupat în permanență de depistarea și păstrarea în muzeu a valorilor culturale atestând aspecte din viața și activitatea unor remarcabile personalități locale, Muzeul Județean Arad intră în posesia unor certe valori muzeale, aparținând marelui luptător pentru unitate națională, cel care a fost Dr. Ioan Suciul.¹

Constituit în anul 1981, ca fond aparte, în urma donației făcute de descendenții cunoscutului om politic, de numele căruia este legată, alături de Vasile Goldiș² și St. Cicio Pop³, înfăptuirea Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918, colecția cuprinde un număr de 271 piese alcătuite din: documente, fotografii, ziare de epocă, cărți, obiecte personale. Se cuvine să menționăm faptul că doar o parte din materialele documentar-istorice aparținând lui Ioan Suciul au fost donate muzeului nostru, restul s-au oferit Arhivelor Statului - filiala Arad, unde a fost constituit un fond aparte cu același nume.⁴ Criteriile ce au stat la baza selecționării materialelor au fost acelea privind păstrarea în muzeu a obiectelor personale și a bibliotecii precum și a documentelor valoroase care puteau permite, din punct de vedere muzeografic, prezentarea lor în expoziția permanentă de istorie, fiind redade astfel marelui public.

Structura fondului

Cuprinzând un număr divers de obiecte începând de la documente, fotografii, cărți și terminând cu piese de mobilier, de mari dimensiuni, fondul Ioan Suciul, prin tot ceea ce cuprinde, reușește să redea cele mai semnificative momente din viața și activitatea marelui om politic.

Se impun în primul rând **DOCUMENTELE** originale, dintre care vom menționa pe cele ce le considerăm mai importante. Colecția păstrează trei brevete de decorare, cu cele mai înalte distincții românești, conferite lui Ioan Suciul ca o recunoaștere a meritelor sale ca om politic, bun organizator, patriot și luptător neînficat pentru crearea statului național român unitar. Este vorba de brevetele pentru ordinele „Coroana României”, în grad Ofițer, acordată în anul 1922, lui Ioan Suciul, în calitate de șef al serviciului Contencios Cluj al Ministerului Agriculturii și domeniilor⁵ și „Steaua României”, în grad de Mare Ofițer, conferită în anul 1929, lui Ioan Suciul, ca fost membru în Consiliul Dirigent.⁶ Ultimul brevet, decernarea medaliei „Răsplata Muncii pentru Biserică”, cl. I-a,⁷ lui Ioan Suciul, în anul 1930, în calitate de decan al Baroului avocaților din Cluj, apreciază pe lângă calitățile deosebite de avocat și gestul făcut de marele patriot, care, prin propria cheltuială, a refăcut biserica din Șiștarovăț (comuna sa natală), și s-a preocupat și de repictarea icoanelor de pe iconostas.⁸

Muzeul nu este în posesia brevetului de decorare cu ordinul „Ferdinand I”,

în grad de Mare Ofițer, conferit doar celor ce au adus o contribuție deosebită la realizarea marelui act de la 1 Decembrie 1918. Se păstrează doar numărul din 19 mai 1931, al „Monitorului Oficial”, care la pagina a doua are menționată lista celor decorați printre care se află și Dr. Ioan Suciuc.⁹ Decorat cu ordinul amintit, Ioan Suciuc a fost invitat la recepțiile organizate în București, în onoarea membrilor acestui ordin. Fondul păstrează două invitații: prima datată 24 ianuarie 1932, adresată din București lui Ioan Suciuc, atunci notar public la Timișoara, a doua din 15 ianuarie 1937, expediată din capitală la Chișineu Criș, unde Ioan Suciuc s-a retras în ultimii ani de viață, activând tot ca notar public. Ele cuprind date referitoare la desfășurare recepțiilor: data, locul, ținuta, etc.¹⁰

În anul 1932, la 14 decembrie, cu ocazia aniversării a 70 de ani de viață, Ioan Suciuc, deși retras din viața politică și stabilit la Chișineu Criș, a fost sărbătorit în mod deosebit. Cu acest prilej ziarul „Vestul” a scos un număr festiv, Baroul din Cluj al avocaților, Camera notarilor publici din Timișoara, alte personalități ale vieții politice românești au trimis telegrame. De la acest eveniment, muzeul păstrează telegrama expediată sărbătoritului, de ministrul de stat de atunci, Gheorghe Crișan. Ea este o certă mărturie privind aprecierea de care s-a bucurat Ioan Suciuc în rândul contemporanilor săi. Prin ea se exprimă recunoștința întregii țări pentru „acea parte admirabilă pe care a-ți luat-o din stăruințele titanice a generației D-voastre, în lupta dezrobirii poporului român din Ardeal și Banat..... națiunea întreagă nu va uita pe eroii căpitani ai luptelor apuse”.¹¹ Tot cu acest prilej, comuna sa natală, Șiștarovăț, îi conferă o diplomă prin care este ales „Cetățean de onoare”¹² ca o recunoaștere pentru tot ceea ce a făcut pentru satul său, restaurând pe propria cheltuială biserica.

Demne de remarcat sunt și două scrisori ce poartă pe ele semnătura a două personalități ale vieții politice și culturale românești, Vasile Goldiș și Onisifor Ghibu.¹³ Relatările și informațiile cuprinse în ele, care completează în mod fericit datele cunoscute până în prezent despre viața și activitatea lui Ioan Suciuc, au trezit interesul specialiștilor din muzeu, ele fiind primele documente publicate din amintitul fond.¹⁴

Activitatea publicistică se reflectă în corespondența purtată cu diferite ziare și reviste din epocă, dintre acestea semnalăm două scrisori: prima adresată de redactorul ziarului umoristic orădean „Vulturul Ardelean”, din 1936, prin care se fac elogii la adresa colaborării lui Ioan Suciuc cu amintita publicație, dar și aprecieri referitoare la publicația arădeană „Gura Satului”, editată de Ioan Suciuc¹⁵, iar a doua, expediată din Cluj, în numele ziarelor locale, datată 1937, prin care se face apel la destinatarul scrisorii, de a contribui prin scurte articole la rememorarea către generațiile viitoare, a unor aspecte din „amintirile D-voastră din trecutul nostru de lupte naționale, din care amintiri desigur că aveți multe a ne comunica”.¹⁶ Este și aceasta o apreciere contemporană asupra activității desfășurate de marele om politic de-a lungul vieții sale.

Deosebit de valoros, atât prin cantitatea informației, dar mai ales prin inedit, este manuscrisul lui Alexa Marta, fost avocat stagiar în biroul lui Ioan Suciuc, intitulat „Amintiri din prietenia mea cu Dr. Ioan Suciuc din Șiștarovăț, fost ministru și apoi notar public în Chișineu Criș”.¹⁷ Conceput sub forma unor scrisori, în număr de șapte, adresate lui Viorel, fiul lui Ioan Suciuc, din dorința autorului de a nu se șterge din amintirea contemporanilor și a generațiilor viitoare, date și momente din viața cunoscutului om politic, manuscrisul reconstituie perioada anilor 1887-1939. Tonul cald cu care se deapănă amintirile, completările la evenimente deja cunoscute, denotă respectul și admirația semnatarului manuscrisului față de personalitatea lui Ioan Suciuc. Emoționantele relatări privind practica avocațială în

biroul lui Ioan Suciu, cele referitoare la instalarea episcopului Ioan Iosif Goldiș la Arad, marea adunare de la Alba Iulia din decembrie 1918, funcțiile deținute după înfăptuirea Unirii, ultimii ani de viață și ceremonia de înhumare din cimitirul Eternitatea din Arad, din anul 1939, ca să amintim doar câteva momente semnificative din acest manuscris document-istoric, reușesc să reconstituie vremuri de mult apuse.

Se păstrează și acte de stare civilă, în original, și anume: extras matricol de căsătorie cu D-ra Roșca Valeria din Săliște, 1905,¹⁸ extras registru de stare civilă pentru morți, pe anul 1939, pentru Dr. Ioan Suciu,¹⁹ necrologul tipărit la Arad de familie.²⁰

În primăvara anului 1939, Ioan Suciu trece în cele eterne. Țara îi organizează funeralii naționale. Muzeul păstrează de la acest trist eveniment un impresionant material documentar. Se pot enumera „Monitorul Oficial” din martie 1939, în care se menționează hotărârea guvernului României de a organiza funeralii naționale,²¹ numeroase scrisori de condoleanțe trimise familiei, 48 de telegrame expediate din țară sau din județ de la personalități cunoscute din viața politică sau culturală, sau de la simplii cetățeni și țărani din comunele județului.²² Toate omagiază personalitatea marelui dispărut și exprimă în cuvinte sincere aprecierea contemporanilor față de activitatea desfășurată de Ioan Suciu. Se pot cita doar câteva aprecieri: „marele bărbat al națiunii noastre”; „un ultim omagiu celui ce și-a înscris numele cu litere de aur în istoria neamului”; „națiunea îl va așeza alături de alți tribuni ai neamului, prietenii săi Vasile Goldiș și Șt. Cicio Pop etc”.²³

În cartea de condoleanțe, expusă în holul Palatului Cultural din Arad, unde au fost organizate funeraliile naționale, au semnat personalități ale vieții politice locale, corpul profesoral, elevi de la licee cu tradiție din Arad, țărani din aproape toate comunele județului, avocați, medici, din Arad și Timișoara, persoane particulare.²⁴

Și nu în ultimul rând, poate cele mai semnificative cuvinte sunt rezumate simplu și sobru, dar cuprinzând în ele întreg adevărul, pe panglica tricoloră de pe coroana trimisă din partea guvernului, mențiunea „Din partea Guvernului-Marelui Patriot Dr. Ioan Suciu-”.²⁵

O altă categorie de piese muzeale o reprezintă *FOTOGRAFIILE*. Destul de numeroase, executate în tehnici diferite, ele immortalizează în imagini pe Ioan Suciu, la diferite vârste, Ioan Suciu și familia sa, personalități cunoscute din epocă,²⁶ alte imagini. Se pot enumera: o fotografie executată în tehnica șepia, redând pe Ioan Suciu cu decorațiile primite, având pe spate și ștampila semnăturii autografe,²⁷ o imagine document: Vasile Goldiș și Ioan Suciu, pe care prietenia și idealurile de luptă i-a unit pe tot parcursul vieții lor.²⁸ Aducând o reală contribuție la înființarea ziarului „Românul”, al cărui prim număr va apare la 1 ianuarie 1911, Ioan Suciu a intrat desigur în posesia unor fotografii originale, redând aspecte din clădirea publicației. Ele surprind imagini din birourile rezervate redactorilor, ziaristilor, sala mașinilor, zețăria, diverse aspecte ale imobilului.²⁹ Trei fotografii păstrate în colecție, întregesc imaginile știute sau păstrate în muzeu, dar provenind de la alte fonduri, privind marile festivități ce au fost organizate la Arad, cu ocazia instalării episcopului Ioan Iosif Goldiș³⁰ eveniment la organizarea căruia a participat și Ioan Suciu.

CĂRȚILE, provenind din biblioteca personală se remarcă prin varietatea domeniilor abordate, valoarea autorilor și a temelor tratate precum și prin gustul pentru frumos, concretizat nu o dată prin achiziționarea unor volume care se impun atât prin valoarea operei în sine cât și prin realizarea tipografică de excepție. În acest sens poate fi amintită lucrarea: „Luptele Românilor în Răzbelul din 1877-

1878, de T.C. Văcărescu, apărută la București în anul 1887, în condiții grafice deosebite.³¹

Ca apartenență certă la biblioteca personală, unele volume poartă pe ele ștampila „Dr. Ioan Suciuc”. Este cazul lucrării menționate mai sus, semnul de recunoaștere fiind aplicat pe foaia de titlu. Pe alte cărți găsim ștampila semnăturii autografe, amintim spre exemplificare „Chestiunea Românilor din Transilvania și Ungaria, Replica Reuniunii Academice Române din Transilvania și Ungaria,³² apărută la Sibiu, în anul 1892.

Biblioteca a fost transmisă fiului, care la rândul său, va aplica propria ștampilă pe cărți, purtând legenda: „Dr. Viorel I. Suciuc-Biblioteca”. Spre exemplificare putem menționa revista „Transilvania” din anul 1897³³. În alte cazuri volumele reunesc ambele ștampile. Lucrarea lui V. Măngra, intitulată „Mitropolitul Sava II Brancovici” (1656-1680) apărută la Arad în 1906, se impune în acest sens.³⁴ Amintita lucrare cuprinde în plus și dedicația adresată lui Ioan Suciuc de către autor, menționată în colțul din dreapta a primei file și anume: „D-lui Dr. Ioan Suciuc, în semn de aducere aminte”.³⁵

În bibliotecă pot fi găsite și lucrări având ca autor pe Ioan Suciuc, dintre ele, putând fi amintite: „Memoriul Guravăienilor”, apărută la Cluj, 1929; „Arădenii și Partidul Național Român”, Arad, 1926; „Ioan Suciuc despre Mircea V. Stănescu”, Timișoara, 1929.³⁶

Nu în ultimul rând mai pot fi amintite volume ca: „Enciclopedia Română”, tomurile I-III, de C. Diaconovici, tipărită la Sibiu între anii 1899-1904, într-o execuție tipografică remarcabilă, „O scurtă biografie - Vasile Goldiș”, de J. Jelecuteanu, Arad, 1932 și cum era și firesc, având în vedere faptul că Ioan Suciuc a fost organizatorul Marii Adunări Naționale de la Alba, volumul Acte și Documente al Adunării.³⁷ *ZIARELE*, ce pot fi regăsite tot aici, provin în marea lor majoritate din anul 1939. Cu ocazia morții marelui om politic, publicații ca: „Știrea”, „Biruința”, „Ecoul”, „Aradi Ujság”, „Hirlap”, „Friss Ujság”, au relatat pe larg, în articole ample, aspecte din viața și activitatea lui Ioan Suciuc și au prezentat marelui public momente de la desfășurarea funeraliilor naționale, organizate în primăvara aceluia an la Arad.³⁸

Ulterior, cu ocazia comemorărilor prilejuite de ziua de 1 Decembrie 1918, Viorel Suciuc, colecționează din zările vremii numere ce aminteau evenimentul petrecut la Alba Iulia în acel întâi Decembrie, în mod expres pe cele cu referiri la contribuția adusă, de tatăl său, printre ele putând fi citate: „Credința”, din anul 1941, „Timpul Transilvaniei”, 1943, etc.³⁹

OBIECTELE PERSONALE

Pot fi considerate piesele cele mai emoționante din fond. Ele i-au aparținut, au fost folosite, i-au fost în preajmă și prin prezența lor materială reușesc să reconstituie atmosfera epocii în care a trăit și lucrat. Biroul masiv cu două corpuri și fotoliul la care a stat nu o dată scriind sau rezolvând problemele cotidiene, biblioteca masivă în care și-a păstrat cărțile, două dulapuri de sufragerie cu elemente ornamentale în stil secesion, sunt doar câteva din piesele de mobilier donate muzeului.⁴⁰ Mai pot fi menționate: un frumos serviciu de scris compus din 6 piese, executat din marmură și metal, o lampă cu picior având pe partea metalică a suportului motive ornamentale în stil secesion, casete executate din piele sau metal, pupitru avocațial cu soneria de masă, o interesantă fotografie pe suport, de marmură, redându-l la bătrânețe, bastonul din lemn, cu medalioane metalice surprinzând clădiri din Slovacia, plăcuțe cu însemnul de avocat, etc.⁴¹

Ștampilele în număr de cinci, au fost folosite fie în exercitarea profesiei de avocat la Cluj și Arad,⁴² fie pentru semnarea unor acte, cum e cazul celei a

semnăturii sale autografe ⁴³, sau cea cu legenda: „Consiliul Dirigent. resortul organizării” ⁴⁴

Se păstrează și o carte de vizită atestând una din funcțiile deținute de Ioan Suci în Consiliul, Dirigent și anume șef al resortului organizării. ⁴⁵ Permisele C.F.R., în număr de trei, valabile pentru toate liniile, clasa I-a, au fost emise pe numele lui Ioan Suci, în calitate de deputat, senator, sau fost ministru, cum de altfel se menționează și pe actele în cauză. ⁴⁶ Pașaportul său, din anul 1928, din perioada când era avocat la Cluj, utilizat pentru călătorii în Austria și Cehoslovacia, ⁴⁷ cu fotografia de atunci a posesorului, completează datele știute din activitatea lui Ioan Suci după realizarea Marii Uniri.

Valorificare

Intrate în colecțiile muzeului, o parte din piesele fondului sunt prezentate publicului arădean în expoziția permanentă de istorie, fiind expuse, alături de alte obiecte semnificative aparținând lui Vasile Goldiș și St. Cicio Pop, în sala închinată „Unirii” de la 1 Decembrie 1918. (menționăm: fotografiile, documente, obiecte personale de mici dimensiuni, piese de mobilier etc.)

Alte obiecte au participat la expoziții omagiale organizate la Arad sau în alte localități. Cea mai relevantă manifestare a fost organizarea expoziției: „1 Decembrie 1918. Marea Unire a Românilor”, la Timișoara, în clădirea Muzeului Banatului, la ea colaborând muzeele de profil din Arad, Reșița, Lugoj și bineînțeles muzeul gazdă. Ea a fost deschisă în ziua de 11 noiembrie 1993, în sala de mamură a muzeului timișorean, fiind dedicată aniversării a 75 de ani de la Unire. Piese expuse din fondul arădean, aparținând lui Ioan Suci au putut fi recunoscute și în imaginile redade la TV. București în reportajele închinare zilei de 1 Decembrie 1918. Tot cu ocazia aniversărilor amintite, muzeul arădean organizează în aceeași perioadă, în holul Teatrului de Stat din localitate expoziția „Ardul și Marea Unire; în care au fost prezentate piese din fondul în cauză, unele din ele expuse pentru prima dată.

Așa cum s-a amintit, documente din colecție au fost valorificate prin publicația muzeului „Ziridava”, numărul XIV, iar acum, prezentul număr, prin lucrarea de față încearcă să redea valoarea și importanța fondului în totalitatea sa.

Emisiuni ale T.V. București, sau cea locală, au prezentat și ele imagini din sala „Unirii”, a muzeului arădean, redând și obiecte aparținând lui Ioan Suci.

În anul 1995, muzeul nostru va organiza o expoziție temporară închinată personalităților arădene, ocazie cu care vor fi prezentate obiecte și din fondul Ioan Suci. Parte din ele vor putea fi regăsite într-o viitoare cameră comemorativă, veritabilă galerie de personalități locale găzduită de sălile expoziției de istorie.

Și nu în ultimul rând, ca o restituire firească atât pentru istoria Românilor, cât și pentru arădeni, obiectele făcând parte din fond alături de altele păstrate la Arhivele Statului - filiala Arad și cele ce se mai păstrează la descendenții în viață, vor putea fi folosite într-o viitoare casă memorială închinată vieții și activității „marelui om politic arădean, al generației care a înfiptuit Marea Unire, Dr. Ioan Suci.

NOTE

¹ Referitor la viața și activitatea lui Ioan Suci vezi: Emandi Lucian, *Dr. Ioan Suci luptător pentru unire*, în *Ziridava*, III-IV, 1978, p. 125-133; Cațavei Victor, *Dr. Ioan Suci - luptător pentru libertatea națională și socială (1862-1939)*, în *Ziridava*, X, 1978, p. 631-643; Dumitru Suci, *Aspecte din activitatea și gândirea politică a lui Ioan Suci*, în *Acta Musei Napocensis*, X, 1973, p. 323-386.

- ² Despre personalitatea lui Vasile Goldiș se pot consulta: Gheorghe Șora, *Vasile Goldiș - militant pentru desăvârșirea idealului național*, Editura Facla, Timișoara, 1980; *Idem, Vasile Goldiș o viață de om așa cum a fost*, Editura Helicon, Timișoara, 1993.
- ³ Date privind rolul lui Șt. Cicio Pop la acest eveniment în: Nicolae Roșuț, *Ștefan Cicio Pop - militant pentru drepturi sociale și naționale, luptător pentru unire* (1865-1934), în *Ziridava*, X, 1978, p. 559-631.
- ⁴ Despre documentele păstrate la filiala Arad, vezi: Mircea Timbus, *Fondul personal Dr. Ioan Suciu*, în *Revista Arhivelor*, anul LXXVI (vol. LI), nr. 3, 1989, p. 291-295; *Idem, Din arhiva personală a lui Ioan Suciu*, în „Românul”, serie nouă, Arad, 1993, nr. 11 și 12 (noiembrie). p. 2.
- ⁵ Muzeul Județean Arad, Fond Ioan Suciu, nr. inv. 146.
- ⁶ *Ibidem*, nr. inv. 145.
- ⁷ *Ibidem*, nr. inv. 147.
- ⁸ *Ibidem*, nr. inv. 223.
- ⁹ *Ibidem*, nr. inv. 148.
- ¹⁰ *Ibidem*, nr. inv. 204 și 243
- ¹¹ *Ibidem*, nr. inv. 225
- ¹² *Ibidem*, nr. inv. 88
- ¹³ Despre activitatea lui Onisifor Ghibu se pot consulta lucrările: Vasile Popeangă, *Onisifor Ghibu-luptător pentru realizarea unității naționale a românilor*, în *Ziridava*, X, 1978, p. 347-367; *Idem, Lupta lui Onisifor Ghibu pentru construirea pedagogiei românești ca mijloc de educație națională*, în *Ziridava*, XIV, 1982, p. 372-393.
- ¹⁴ Doru Bogdan, *Onisifor Ghibu și Vasile Goldiș despre Dr. Ioan Suciu*, în *Ziridava*, XIV, 1982, p. 353-359.
- ¹⁵ Muzeul Județean Arad, Fond Ioan Suciu, nr. inv. 202.
- ¹⁶ *Ibidem*, nr. inv. 203
- ¹⁷ *Ibidem*, nr. inv. 218
- ¹⁸ Valeria Suciu, născută Valeria Roșca, fiica fruntașului politic din Săliște Iordache Roșca zis „Căpitanul”, a fost a doua soție a lui Ioan Suciu, actul original aflat în fond sub numărul de inventar 153.
- ¹⁹ Muzeul Județean Arad, Fond Ioan Suciu, nr. inv. 149
- ²⁰ *Ibidem*, nr. inv. 143
- ²¹ *Ibidem*, nr. inv. 144
- ²² *Ibidem*, nr. inv. 114, printre cei ce au trimis telegrame pot fi menționați Banca Victoria Arad, Sever Bocu din Lipova, familia Brediceanu din Lugoj, ministrul Mocioni Anton, comuna Șiștarovăț, corpul avocaților Ineu, populația de pe Valea Mureșului, etc.
- ²³ *Ibidem*,
- ²⁴ *Ibidem*, nr. inv. 214
- ²⁵ *Ibidem*, nr. inv. 257
- ²⁶ pot fi amintiți: Vasile Goldiș, Șt. Cicio Pop, Gheorghe Popovici, Dr. Ioan Rațiu, Mihai Veliciu, Mircea V. Stănescu, T. MIhaly, fotografiile fiind înregistrate la fondul amintit sub numerele de inventar/în ordinea enumerării numerelor/ 262, 57, 232, 229, 67 la 69, 113, 231.
- ²⁷ Muzeul Județean Arad, Fond Ioan Suciu, nr. inv. 50
- ²⁸ *Ibidem*, nr. inv. 265
- ²⁹ Fotografiile executate în tehnică sepia, în număr de 8 bucăți, se păstrează în fond la numerele de inventar 38 la 46.
- ³⁰ Ioan Iosif Goldiș, a fost episcop al Aradului între anii 1899-1902, iar fotografiile menționate, executate în tehnică sepia, bine păstrate se află în fond la numerele 77, 78, 83
- ³¹ Muzeul județean Arad, Fond Ioan Suciu, nr. inv. 9
- ³² *Ibidem*, nr. inv. 22
- ³³ *Ibidem*, nr. inv. 1
- ³⁴ *Ibidem*, nr. inv. 27
- ³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, nr. inv. 13, 24, 11

³⁷ *Ibidem*, nr. inv. 19, 21, 3, 4, 5.

³⁸ *Ibidem*, nr. inv. 96, 98, 100, 111, 104, 105.

³⁹ *Ibidem*, nr. inv. 99, 93.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. inv. 207, 208, 212-213, 210-211.

⁴¹ *Ibidem*, nr. inv. 251, 262, 259, 252, 266, 255, 177, 261, 264.

⁴² stampilele din Cluj au legenda: „Dr. Ioan Suciul Cluj, Avocat al statului (inv. nr. 175, 246), iar cea pentru Arad: „Dr. Ioan Suciul, Avocat Arad”, (în limba maghiară, nr. inv. 248).

⁴³ Muzeul Județean Arad, Fond Ioan Suciul. nr. inv. 247.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. inv. 176

⁴⁵ *Ibidem*, nr. inv. 245

⁴⁶ *Ibidem*, nr. inv. 151, 152, 150.

⁴⁷ *Ibidem*, nr. inv. 244

LISTA ILUSTRĂȚILOR

Fig. 1. Dr. Ioan Suciul cu cei doi fii: Eugen și Viorel

Fig. 2. O veche prietenie. Vasile Goldiș și Ioan Suciul

Fig. 3. Brevet de decorare cu Ordinul „Steaua României”, în grad de Mare Ofițer, conferită lui Ioan Suciul în anul 1929.

Fig. 4. Brevet de decorare cu medalia „Răsplata muncii pentru biserică”, clasa I-a, conferită lui Ioan Suciul în anul 1930.

Fig. 5. Dr. Ioan Suciul cu decorațiile primite

Fig. 6. Permis de circulație C.F.R. pentru Ioan Suciul în calitate de senator și deputat.

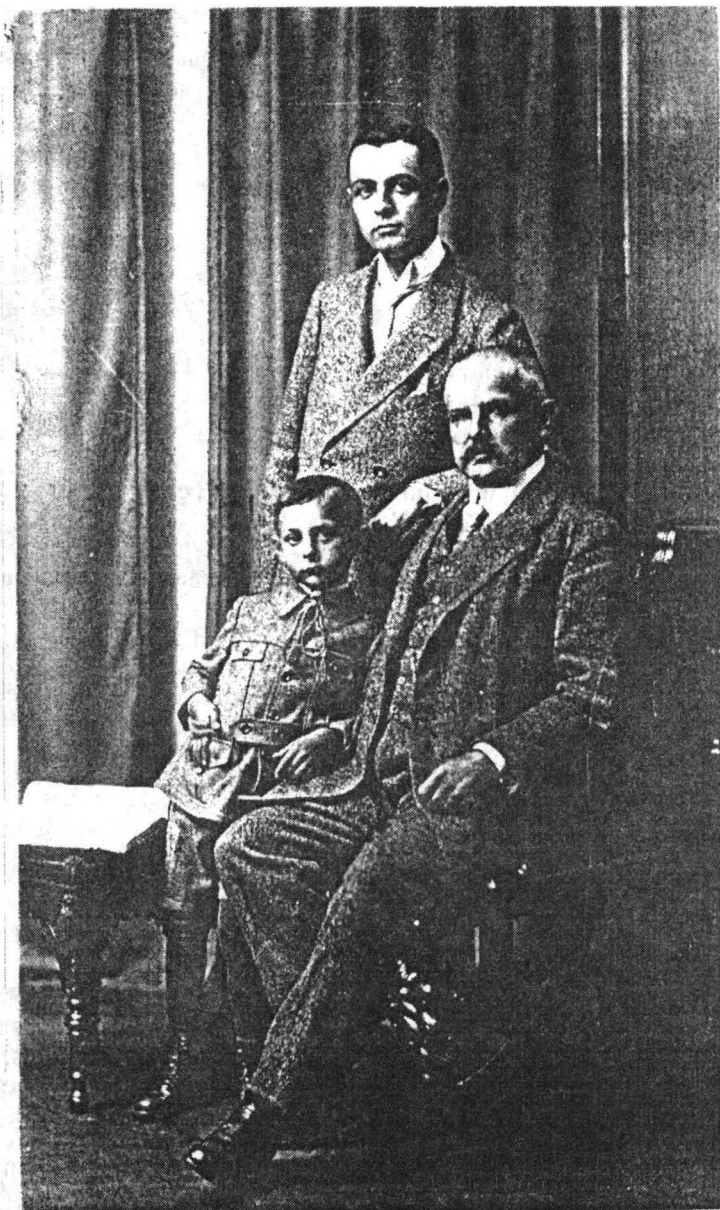
Fig. 7. Carte de vizită a lui Ioan Suciul în calitate de șef al resortului organizării în Consiliul Dirigent.

Fig. 8. Telegrama expediată din București, 14 decembrie 1932, de Gheorghe Crișan, ministru de stat, lui Ioan Suciul, cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani.

FROM THE COLLECTIONS OF THE MUSEUM OF ARAD THE FUND „DR. IOAN SUCIU”

(Abstract)

The fund, made up in 1981 as a result of the donation made by the great politician's descendents, contains 271 objects: documents, photographs, newspapers, books, personal objects. Among the most representative pieces one can enumerate: citations for great Romanian orders, such as Order Ferdinand I, The Star of Romania; the Diploma Citizen of Honour of Sistarovat /where he was born/, granted in 1932 as he became 70 of age; letters from Vasile Goldiș, Onisifor Ghibu, with narrations concerning I. Suciul's activity; books belonging to his library (with his own signature or the author's autographs); photos with aspects of the activity of the newspaper „Românul”; personal objects (his desk, writing tools, furniture) which help remake the atmosphere of the times in which Ioan Suciul lived and worked.

Art. M. M. M. M.
M. M. M.

St. J. J.

BUDAPESTEN

Fig. 1.

Fig. 2.

Mihai I

Prin grația lui Dumnezeu și voința națională

Rege al României

La toți de față și viitori. Sănătate!

Supra raportului Ministrului Năstru al Afacerilor
Străine, Cancelar al Ordinilor, sub N° 30158.

Am decretat și decretăm:

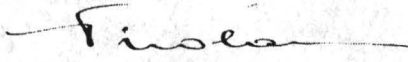
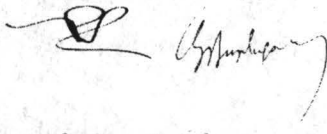
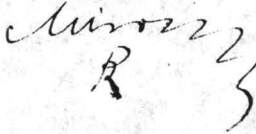
Art. I. Numim membru al Ordinului Steaua României
în gradul de Mare Ofițer pe D^l Luciu Ion,
fost Membru al Consiliului Dirigent.

Nămățul va purta însemnele civile.

Art. II. Ministrul Năstru al Afacerilor Străine, Cancelar
al Ordinilor, este însărcinat cu executarea acestui Decret.

Dat în București, la 17 Mai 1929

În numele Măiestății Sale Regelui Mihai I.

Ministrul Afacerilor Străine,
Cancelar al Ordinilor,
G. G. Mironescu

N^o (Decretului) 1559
N^o (Bucureștii) 1559

Mihai I^{iu}

· Prin grația lui Dumnezeu și voința națională
Rege al României

La toți de față și viitori sămânță

· Lorînd a da o probă de a Voastră bunăvoință
Domnului Dn. Ioan Suciu, decan al
Baroului avocaților din Cluj,
pentru ajutorul dat bisericilor din Teremia și Sîstareve!
· Voi îi conferim medalia „Răsplata Muncii
pentru Biserică” clasă I^{ea}
· Drept care îi dăm acest brevet.

· Dat în București la 22 Februarie 1930
· În numele Majestății Sale Regelui Mihai I^{iu}

· Nicolae, Rege al României
· Miron, Patriarhul României
· Constantin I. Carățeanu

· Nr. Decretului 622
· Nr. Brevetului 2552

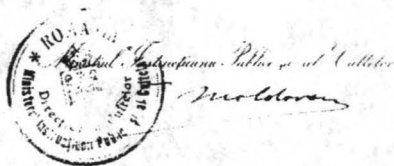

Fig. 4.

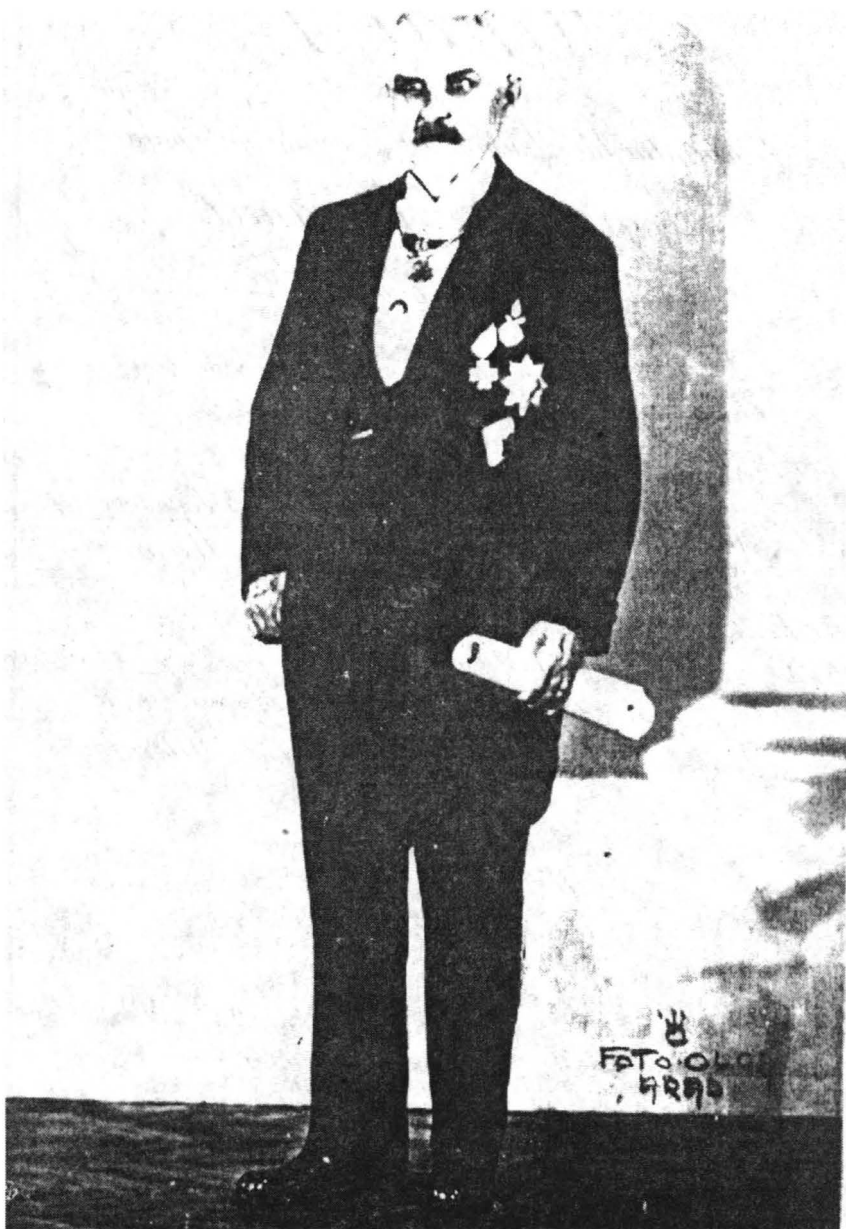

Fig. 5.

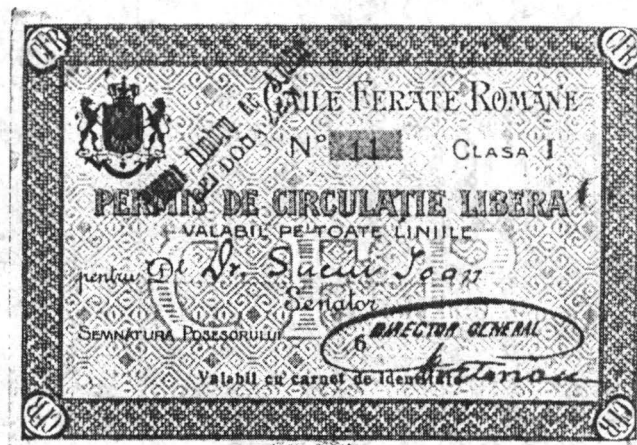

Fig. 6.

5

Dr. Ștefan Ștefan
șef al resortului organizației

Fig. 7.

Nr. 1473

TELEGRAMA

De la Ministerul Public

Doi Doi Ducea
Ducea
Ducea

Ind. 1473

Prezentat la 8 ora 14 data 19 ora 50 timpul 17 m. 50 timpul

Prin calitatea mea de Ministru al Proiectului și a
de scrierilor premeritați printr-unul din obiectivele pe care
de realizat în guvernul din zilele noastre și a fost ca
pentru a realiza aceste proiecte și a se realiza în
stăruitorul tău ca să se realizeze obiectivele
în lupta pentru realizarea proiectelor și a
faptelor noastre și a realizării proiectelor și a
nisi obiectivele pe care le realizăm și a
nu obține rezultate bune și frumoase

Ministru de Stat
George Șirban

Conformitate

Fig. 8.

O SCRISOARE A LUI CAIUS BREDICEANU CĂTRE ELENA GOLDIȘ

NATALIA DASCĂL
AUGUSTIN MUREȘAN

Între numeroasele izvoare epistolare păstrate în fondurile Muzeului Județean Arad, se află și o scrisoare trimisă din Viena, de Caius Brediceanu,¹ doamnei Elena Goldiș.² Epistola este datată Viena, 14 februarie 1934.³ Aflându-se la acea dată în capitala Austriei, în calitate de ministru plenipotențiar al Legației Române, funcție pe care a îndeplinit-o între anii 1930-1936, Caius Brediceanu, înștiințat de moartea marelui luptător pentru unitatea națională, cel care a fost Vasile Goldiș,⁴ adresează o scrisoare soției acestuia, doamna Elena Goldiș.

În scrisoarea la care ne referim, Caius Brediceanu, adânc mâhnit de zdrobitoarea știre a morții lui Vasile Goldiș, pe care îl numește „Nenea Vasile, părintescul meu prieten”,⁵ roagă pe distinsa doamnă a celui dispărut să aibe tăria sufletească de a suporta durerea și doliu și să treacă peste acest moment greu din viața sa. Din epistolă reiese faptul că la doliu participă „întreg neamul românesc recunoscător pentru tot ce a făcut și creat pentru dânsul, cu mintea sa strălucită și sufletul său nobil și dezinteresat”.⁶ Fără îndoială că prin aceste cuvinte Caius Brediceanu se referă la faptul că Vasile Goldiș s-a remarcat în decursul activității sale ca un patriot luminat și militant neînfricat pentru înfăptuirea unității naționale a românilor.

În încheiere, autorul scrisorii, referindu-se la bunătatea lui Vasile Goldiș față de el și a simpatiei reciproce, care i-a legat aproape 30 de ani, o asigură pe doamna Elena Goldiș, și pe această cale, că amintirea marelui dispărut va rămâne veșnic în memoria sa. Epistola este o dovadă clară despre adevărata prietenie ce s-a statornicit de-a lungul anilor între cei doi oameni politici. Prin conținutul ei, scrisoarea oferă un prilej de confesiune sinceră din partea autorului, către Elena Goldiș. Acest izvor informativ, alături de alte izvoare istorice, este o mărturie a felului cum contemporanii au apreciat activitatea lui Vasile Goldiș.⁷ Demn de menționat este faptul că despre personalitatea marelui dispărut, s-au referit atunci pe larg într-un număr impesonant de necrologuri, în presa vremii, personalități politice și de cultură, precum și numeroasele scrisori și telegrame adresate văduvei de către prieteni, admiratori, necunoscuți. Cuvântările și evocările cu privire la viața și activitatea lui Vasile Goldiș dovedesc faptul că el a continuat să rămână viu în memoria contemporanilor săi.⁸

Considerăm că epistola prezentată mai sus, prin valoarea sa istorico-documentară, va putea fi expusă într-o viitoare casă memorială închinată vieții și activității lui Vasile Goldiș.

ANEXA I
LEGATION ROYALE DE ROUMANIE
CABINET DU MINISTRE
Viena 14. Febr. 1934

Mult stimată doamnă,

Adânc mâhnit vă scriu sub impresia știrea zdrobitoare că bietul Nenea Vasile, - părintescul meu prieten, - nu mai este între cei vii. Dumnezeu să-l odihnească în pace și să vă dea tăria ca să suportați durerea și doliul, la care participă întreg neamul românesc recunoscător pentru tot ce a făcut și creat pentru dânsul, cu mintea sa strălucită și sufletul său nobil și desinteresat. Bunătatea sa față de mine va rămâne vecinic în memoria mea ca și aducerea aminte de simpatia reciprocă care ne-a legat aproape 30 de ani.

Al D-voastră adânc întristat
Caius Brediceanu

NOTE

¹ Caius Brediceanu (1879-1953), avocat, om politic și de cultură, a fost unul dintre fiii lui Coriolan Brediceanu de la Lugoj. Membru al Partidului Național Român, în octombrie 1918 a fost unul dintre organizatorii Gărzii naționale române a marinarilor de la Pola. Între 1918-1938 a îndeplinit diferite funcții politice precum secretar general al Resortului de Externe din Consiliul Dirigent, delegat al României la Conferința de pace de la Paris (1918-1929), ministru plenipotențiar pentru Ardeal și Banat (1921-1927), ministru plenipotențiar al legației române de la Rio de Janeiro (1928), de la Vatican (1929), de la Viena (1930-1936), și de la Helsinki (1937-1938), vezi: Caius Brediceanu, *Amintiri din viața mea*, în Aurel E. Peteanu, *Din galeria marilor dispăruți ai Banatului* (figuri reprezentative), vol. II. Lugoj, 1935, p. 86-87; Victor Cațavei, *Conducătorii Gărzii naționale române a marinarilor de la Pola*, în *Ziridava*, XVIII, 1993, p. 256-257.

² Elena Goldiș (1882-1963), născută Luțai, din Pecica, de profesie învățătoare, a fost a doua soție a lui Vasile Goldiș, căsătorii în 1902.

³ Muzeul județean Arad, Fondul Muzeu Oraș, nr. inv. 5857.

⁴ Despre viața și activitatea lui Vasile Goldiș vezi mai pe larg: Vasile Goldiș, *Scrieri social-politice și literare*, Ediție îngrijită de Mircea Popa și Gheorghe Șora, Editura Facla, Timișoara, 1976; Gheorghe Șora, *Vasile Goldiș - militant pentru desăvârșirea idealului național*, Editura Facla, Timișoara, 1980: *Idem*, *Vasile Goldiș, o viață de om așa cum a fost*, editura Helicon, Timișoara, 1993.

⁵ Muzeul Județean Arad, fondul Muzeu Oraș, nr. inv. 5857.

⁶ *Ibidem*

⁷ Vezi în acest sens Gheorghe Șora, *Vasile Goldiș văzut de contemporani*, în *Ziridava*, IX, 1978, p. 283-302.

⁸ *Ibidem*, p. 293-297.

A LETTER FROM CAIUS BREDICEANU FOR ELENA GOLDIȘ
(Abstract)

The letter, belonging to the funds of the Museum of Arad, is of real epistolar value. Addressed to Elena Goldiș, wife of the great politician Vasile Goldiș, by Caius Brediceanu, the letter is dated Vienna 14th February 1934.

Being in Vienna as plenipotentiary minister of the Romanian Legation, func-

tion he covered between 1930 and 1936, Caius Brediceanu hears about Vasile Goldiș death. In the name of their 30 year old friendship he sends the distinguished lady heartening words in those difficult moments of her life. The author mourns aside of all romanians for Vasile Goldiș who did so much for his nation „with his sparkling mind and his noble and unselfish soul”.

In the end, speaking of Goldiș kindness and of their mutual sympathy along the years, he assures Elena Goldiș that the memory of the great disappeared will last for ever.

The present letter is another documentary testimony of how contemporaries knew to appreciate the life and activity of Vasile Goldiș.

Viena 14. Febr. 1934.

Muli stimată Ioannă,

Adăncă măhnit vă scriu ast
impresii stimei zdrobitoare
a bietul home Vasile, —
părintesul meu periclit, —
nu mai este între cei vii. —
Tunsoy eu să-l adăncesc
în pace și să vă dau țării
a să importată lucrarea și
doctul, a are participă

întreg neamul românesc re-
muscător pentru tot ce
a făcut și are pentru căsuț,
cu mîntea la stăruință și
sufletul cîm nobil și des-
încredut.

Bunătatea la față de mine
va rămîne scrisă în me-
moria mea și și aducerea
mîntea de simpatia recipro-
ă care ne-a legat aproape
33 de ani.

Alături adăncă încredințat
Căinso Rodionu

O EPISTOLĂ INEDITĂ A LUI ROMAN CIOROGARIU CĂTRE LAZĂR NICHİ

NATALIA DASCĂL
AUGUSTIN MUREȘAN

Vasta corespondență dintre personalitățile care activau în diferite domenii de activitate cuprinde și scrisori al căror conținut se referă la preocuparea unor dăntre aceștia în ceea ce privește probleme de interes cultural, ori vizând direct salvarea unor obiecte de certă valoare istorică și păstrarea lor în colecțiile muzeale. Întrre aceste izvoare epistolare poate fi menționat un document inedit, păstrat actualmente la Muzeul Județean Arad.¹

Este vorba despre o scrisoare din perioada când Roman Ciorogariu² era episcop la Oradea, adresată lui Lazăr Nichi, directorul Palatului Cultural din Arad.³

Deși plecat de la Arad la Oradea, încă din toamna anului 1917 unde devine vicar episcopesc iar din 16 octombrie al Oradei,⁴ Roman Ciorogariu a întreținut strânse legături cu arădenii. O dovadă grăitoare în acest sens este epistola pe care o prezentăm mai jos.

Scrisoarea este datată, Oradea, 5 decembrie 1935. Prin ea Roman Ciorogariu, episcop al Oradei, înștiințează pe directorul Palatului Cultural din Arad, prof. dr. Lazăr Nichi, că este în posesia a 4 fotografii de interes etnografic „asupra celui mai frumos banderiu (alai, n.n.) românesc din vremurile trecute: 714 călăreți formând fiecare sat participant, o unitate de la gară până la biserică, conducând pe episcopul ales în 1899”. Fără îndoială fotografiile redau aspecte de la instalarea episcopului Iosif Goldiș⁵ la Arad, prilej cu care s-au organizat mari festivități.

Epistola ne furnizează în continuare informații foarte prețioase cu privire la faptul că din aceste fotografii unele se mai păstrează la Episcopia din Arad, iar altele mai numeroase la domnul notar public din Chișineu Criș, dr. Ioan Suciu,⁶ precum și la familia Veliciu,⁷ din aceeași localitate.

Expeditorul se oferă să doneze muzeului Palatului Cultural din Arad aceste fotografii, mai ales că pe ele se menționează localitățile din care provin participanții la alai. Totodată se propune conducerii instituției, ca restul de fotografii, aflate în posesia persoanelor particulare menționate mai sus, să fie procurate și păstrate în muzeu.

Conștient de necesitatea adunării și păstrării într-un muzeu a unor obiecte de certă valoare istorică care să oglindească aspecte ale istoriei locale, Roman Ciorogariu sfătuiește pe Lazăr Nichi, ca în urma unui apel public, să întreprindă o vastă acțiune de colectare a unor asemenea piese muzeale, făcând apel la arădeni. Este sugerată ideea ca Primăria orașului Arad să rezerve din bugetul său anual fonduri pentru îmbogățirea colecțiilor mezeului arădean. Roman Ciorogariu își încheie scrisoarea cu speranța că acest apel va fi înțeles și dus la îndeplinire precizând că: „Orașul Arad care într-un moment dat a știut să jertfească pentru înfrumusețarea piețelor sale publice, sigur va înțelege și aducerea acestei jertfe pentru muzeul național al regiunii Arad.”⁸

Tonul epistolei este cald și sincer, punând și abordând probleme care și astăzi își au valabilitatea, fiind vorba despre salvarea și păstrarea unor valori de patrimoniu cultural național. Din textul scrisorii rezultă activitatea meritorie a lui Roman Ciorogariu, depusă din dragostea pentru trecutul meleagurilor arădene în

scopul depistării, identificării și păstrării obiectelor valoroase cu conținut istorico-etnografic și nu numai, în cadrul colecțiilor muzeale.

Muzeul arădean nu a intrat ulterior în posesia acestor fotografii oferite de semnatarul scrisorii, dar fotografiile cu tema amintită mai sus vor intra în fondul închinat muzeului orașului Arad, în urma donației făcute de văduva Elena Goldiș, în anul 1934, cu ocazia închiderii expoziției omagiale închinată vieții și activității lui Vasile Goldiș, expoziție organizată la Palatul Cultural din Arad, în același an. Îmbogățirea ulterioară a fondurilor muzeale a întărit din fericire, informația furnizată de scrisoarea în cauză, că fotografiile s-ar mai afla la domnul notar public Ioan Suci.

Fondul „Ioan Suci”, constituit în anul 1981, în urma donației făcute de către descendenții marelui luptător pentru Unirea din 1918, păstrează 3 fotografii,⁹ (vezi și foto 1). Realizate în tehnica sepia, ele reprezintă aspecte de la festivitățile prilejuite de intrarea episcopului Iosif Goldiș în Arad. Sunt surprinse imagini ale alaiului care a străbătut traseul situat astăzi în porțiunea dintre primăria orașului Arad și Teatru, precum și imagini de pe terenul de sport al actualului liceu „Dimitrie Țichindeal”, unde s-au adunat călăreții ce au însoțit alaiul.

Dintr-un alt izvor documentar, păstrat tot în fondul amintit, Alexa Marta, fost avocat stagiar în biroul lui Ioan Suci, relatează în amintirile sale că Ioan Suci „a aranjat intrarea cu mare paradă în Arad a noului episcop Iosif Goldiș, paradă filmată cu banderii și multă, multă lume”¹⁰. Ocupându-se, alături de alții, de organizarea festivităților instalării episcopului Ioan Iosif Goldiș la Arad, Ioan Suci a putut astfel să intre în posesia unor fotografii reprezentând mărețul cere-monial. Apoi aceste fotografii document le-a păstrat ca amintire. Desigur că la ele se referă episcopul Roman Ciorogariu în scrisoarea către Lazăr Nichi.

În încheiere putem afirma că informațiile furnizate de unele izvoare epistolare sau piese muzeale, adunate de-a lungul anilor, se completează unele pe altele, contribuind la cunoașterea nu numai a istoricului piesei în cauză ci și la aprofundarea unor date legate de momente ale istoriei locale.

ANEXA I

Oradea, 5 Decembrie 1935

Domnului
Dr. Lazăr Nichi
Arad

În nex cu depunerea cărții mele „Tribuna și Tribuniștii”¹¹ precum a proceselor verbale de la Clubul Național Comitatens din Arad dintre anii: 1895 și 1904, vă aduc la cunoștință, că am în posesiune 4 fotografii de o valoare etnografică asupra celui mai frumos banderiu românesc din vremurile trecute și anume: 714 călăreți formând fiecare sat participant o unitate de la gară până la biserică conducând pe episcopul ales în 1899. Din aceste tablouri se mai află la Episcopia din Arad și sigur mai multe la Domnul notar public Ioan Suci din Chișinău, precum și la familia Velici din Chișinău, eu le pun ale mele la dispoziția Palatului Cultural dacă nu le are și apoi să întregească cu celelalte care se mai află pe la particulari, cum indicasem mai înainte.

În fotografiile mele sunt indicate și satele pe care le înfățișează respectiva parte a banderului.

Fie-mi permis a observa, că ar fi bine să procedă Direcțiunea Palatului Cultural analog cu ungurii la adunarea tuturor obiectelor aflătoare la particulari

asa să se facă și aici un apel public către toată lumea să trimeată Muzeului din Arad toate obiectele de valoare istorică. Însă aceasta nu este de ajuns. Orașul Arad trebuie să ieie în bugetul său o sumă mare din an în an pentru îmbogățirea acestui muzeu. Orașul Arad care într-un moment dat a știut să jertfească pentru înfrumusețarea piețelor sale publice sigur va înțelege și aducerea acestei jertfe pentru muzeul național al regiunii Arad.

Domnul să vă binecuvinte să puteți face toate acestea și mai mult:

Roman Ciorogariu
Episcop

NOTE

¹ Muzeul județean Arad, Fondul Muzeu Oraș, nr. inv. 2439

² Despre viața și activitatea lui Roman Ciorogariu vezi pe larg: Barbu Ștefănescu, *Un militant pentru Unire, Roman Ciorogariu*, în „Familia” 6(154), 1978, p.11; Vasile Popeangă, *Roman Ciorogariu, reprezentant al tribunismului arădean*, în *Ziridava*, XI, 1979, p. 751-779; *Roman Ciorogariu (1852-1936)*, Studii și documente, Prefață P.S. Episcop dr. Vasile Coman, Studii: prof. dr. Vasile Popeangă și prot. dr. Gheorghe Lițiu, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradei, 1981.

³ Profesorul dr. Lazăr Nichi, a fost directorul Palatului Cultural din Arad între 1921-1944.

⁴ „Știrea”, anul VI, nr. 1111 din 23 ianuarie 1936, p. 2: Teodor Botiș, *Istoria școlii normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic ortodox român din Arad*, Arad 1922.

⁵ Ioan Iosif Goldiș a fost episcop al Aradului între 1899-1902.

⁶ Dr. Ioan Suciu, avocat, luptător pentru unitatea națională, a fost organizatorul Adunării nNaționale de la Alba Iulia, vezi în acest sens: Dumitru Suciu, *Aspecte din activitatea și gândirea politică a lui Ioan Suciu*, în *Acta Musei Napocensis*, X, 1973, p. 373-387; Lucian Emandi, Viorel Suciu, *Dr. Ioan Suciu - luptător pentru Unire*, în *Ziridava*, III-IV, 1974, p. 125-133; Victor Cațavei, *Dr. Ioan Suciu, luptător pentru libertate națională și socială*, în *Ziridava*, X, 1978, p. 631-641.

⁷ În legătură cu familia Veliciu vezi: Vasile Goldiș, *Mihai Veliciu*, în „Românul”, X, 1921, nr. 9 din 28 aprilie, p. 1.; Ioan Lupaș, *Memorandistul Mihai Veliciu (1864-1921)*, în „Gazeta juridică a Transilvaniei”, nr. 5-10, 1944; Nicolae Roșuț, *Mihai Veliciu - luptător pentru libertate națională și socială (1846-1821)*, în *Ziridava*, IX, Arad, 19.. 1978, p. 369-382; Mihai Veliciu junior, *Amintiri din anul 1918*, în „Anuarul Liceului Pedagogic Arad”, pe anul școlar 1977-1978, Arad, 1978, p. 194-195.

⁸ Muzeul județean Arad, Fondul Muzeu oraș, nr. inv. 2439.

⁹ Muzeul județean Arad, fondul Ioan Suciu, nr. inv. 77, 78, 83.

¹⁰ *Ibidem*, nr. inv. 216. (*Amintiri din prietenia mea cu dr. Ioan Suciu din Siștarovăț, fost ministru și apoi notar public în Chișineu-Criș*, mss, f. 3.)

¹¹ Este vorba despre lucrarea lui Roman R. Ciorogariu, *Tribuna și Tribuniștii*, Biblioteca ziaristică, 1934.

¹² În legătură cu aceste procese verbale vezi: Nicolae Roșuț, *Documente privind activitatea Clubului Național Comitatens din Arad (1895-1904)* în *Ziridava*, VI, p. 359-390.

EIN BRIEF VON ROMAN CIOROGARIU AN LAZĂR NICHİ (Zusammenfassung)

Die Autoren stellen einen bisher unveröffentlichten Brief des Bischofs von Oradea, Roman Ciorogariu, an den Direktor des Kulturpalastes von Arad, Prof. Dr. Lazăr Nichi, vor. Durch das Schreiben, datiert am 5. Dezember 1935,

benachrichtigt der Bischof den Direktor des Kulturpalastes, dass er sich im Besitz einiger Fotos von besonderem historisch-ethnographischen Wert befindet und diese gerne dem Arader Museum schenken würde. Es handelt sich um Bilder, welche das Festgeleit des 1899 gewählten Bischofs von Arad, Ioan Iosif Goldiș, darstellen. Das feierliche Gefolge umfasst auch Vertreter aller rumänischen Dörfer und Gemeinden aus der Umgebung. Der Autor des Briefes weist darauf hin, dass Fotos von demselben Ereignis sich auch in Besitz des Notars von Chișineu-Criș, Dr. Ioan Suciș, und der Familie Veliciș, aus derselben Ortschaft, befinden. Fotos vom genannten Ereignis befinden sich heute im Personalfond Dr. Ioan Suciș innerhalb des Kreismuseums Arad. Ciorogariu rät Lazăr Nichi durch einen öffentlichen Aufruf zu versuchen weitere Dokumente dieser Art zusammenzutragen, gleichzeitig richtet er auch an die Lokalbehörden den Vorschlag jährlich grössere Fonds für die Erweiterung der Sammlungen des Museums frei zu geben.

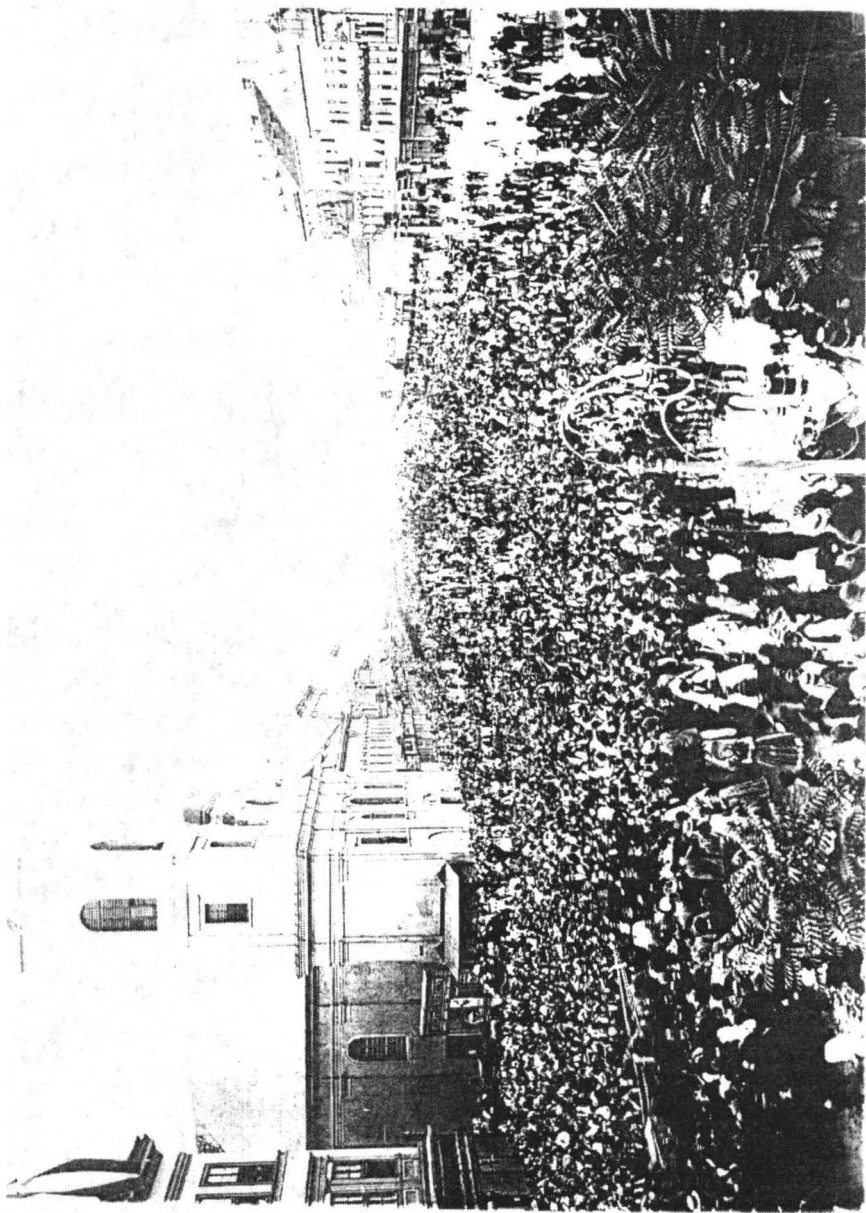

Foto 1 - Aspect din timpul festivităților prilejuite de instalarea episcopului Iosif Goldiș la Arad

HERALDICA ÎN SLUJBA CERCETĂRII ISTORICE: EVOLUȚIA ÎNSEMNELOR HERALDICE APARTINÂND FAMILIEI MOCIONI

MARIA DOGARU
DIMITRIE STOI
AUGUSTIN MUREȘAN
IOAN POPOVICI

Însemnele heraldice aparținând familiei Mocioni pot fi înțelese și explicate urmând curgerea acestui neam. Trecutul Mocioneștilor este în linii mari cunoscut prin datele comunicate de C. Diaconovici în „Enciclopedia Română”¹ tipărită sub auspiciile Astei în 1904, Alexandru C. Pteancu în *Minerva - enciclopedie română*² și Teodor Botiș realizatorul unei apreciate monografii dedicate familiei la care ne referim, editată în 1939³. Conform datelor înserate în lucrările menționate, ultima însumată, datorită numărului redus de exemplare, între raritățile bibliofile, Mocioneștii sunt originari din Macedonia, locul de obârșie fiind Moscoplea unde dețineau proprietăți și posedau o biserică în care oficia de obicei un membru al familiei⁴. Trecerea unor membri a familiei Mocioni în nordul Dunării s-a produs în contextul amplei emigrări a familiilor creștine din Macedonia ca urmare a persecuțiilor la care erau supuse de către cotropitorii otomani⁵.

Cum se știe, valurile de emigranți care au trecut în aceste condiții în nodrul Dunării au avut un rol însemnat atât în întărirea spiritului de rezistență antiotomană cât și în îmbogățirea patrimoniului cultural existent în regiunile unde s-au stabilit, cu noi tradiții culturale⁶. Primii membri ai familiei Mocioni despre care se cunosc date sigure sunt doi frați care la sfârșitul veacului al XVII-lea au trecut în Țara Românească de unde au plecat spre capitala Ungariei. Intrând în relații cu patriarhul Iliriei, Arsenie al III-lea, cei doi frați își oferă acestuia serviciile, ajungând în cele din urmă să participe la bătăliile dintre armata condusă de Eugeniu de Savoia și oștile otomane.

Cel mai mic dintre frați, al cărui nume nu ne este cunoscut, a murit în lupta de la Zenta (1697) în timp ce fratele mai mare, Petru, preot a rămas în tabăra lui Eugeniu de Savoia⁷ ca spiritual, însoțind-o de-a lungul confruntărilor pentru cucerirea Timișoarei și alungarea oștilor otomane din Banat, într-o bătălie pierzându-și chiar viața. Ca urmare a colaborării cu sârbii, Petru Mocioni și-a adăugat numelui Mocioni și numele Popovici. Descendenții lui Petru, trei fii, s-au numit Petru, Mihail și Andrei. Primul menționat a rămas fără urmași, în timp ce Andrei și Mihail au format cele două ramuri ale familiei.

Creindu-și treptat o situație, Andrei întemeietorul liniei Mocioni de Foen a primit în 1780 de la împăratul Iosif al II-lea ca donație mixtă domeniul al cărui predicat îl poartă și titlul de baron justificat de meritele și sacrificiile înaintașilor săi.

În 1782, înainte de a primi confirmarea înnobilării sale, Andrei a fost împușcat de un necunoscut în timp ce se afla în casa administratorului său. Ca atare diploma de înnobilare, în cadrul căreia se stipulau drepturile de care urmau a se bucura descendenții lui Andrei inclusiv acordarea domeniului Foen, a fost emisă soției sale, Ecaterina Mocioni, născută Cojoca (care va trăi până în

1824) și fiilor săi. Eliberată la 28 februarie 1783, diploma a fost înregistrată, conform obiceiului, în 9 august același an la capitulul din Cenad și reconfirmată de împăratul Francisc I al Austriei la 10 mai 1805 prin emiterea unei noi diplome. Pentru recunoașterea publică a drepturilor înserate, această nouă diplomă, a fost publicată la 6 august 1827 în comitatul Torotal și la 21 aprilie 1828 în comitatul Caraș⁸.

Membrii celei de-a doua ramuri a familiei Mocioni al cărui prim reprezentant este Mihail Mocioni, avându-și îndeobște sediul la Tokay au fost înnobiți ca armaliști la 1 iunie 1798, diploma fiind emisă sub semnătura împăratului Francisc I⁹.

Conform obiceiului, pentru unanimă recunoaștere și această diplomă a fost publicată chiar în ajunul emiterii la Pesta. Unul dintre reprezentanții pe linie masculină a acestei ramuri, Mihail Mocioni, s-a căsătorit în 1836 cu Ecaterina, nepoata lui Andrei Mocioni. Căsătoria acestora a dus la contopirea parțială a celor două ramuri ale familiei care de la această dată cunoaște o evoluție dublă. Din căsătoria lui Mihail cu Ecaterina Mocioni s-au născut frații Alexandru¹⁰ și Eugen Mocioni¹¹ care vor duce mai departe prin descendenții lor neamul din care proveneau - unii dintre aceștia remarcându-se prin activitatea desfășurată în sprijinul dezvoltării economice, culturale și politice din Banat și Parțium.

Originalele diplomelor prin care cele două ramuri ale familiei Mocioni au fost înnobite nu sunt până în prezent cunoscute. Textul lor în limba latină, a fost însă tipărit cu numeroase greșeli în lucrarea lui Botiș, fapt care ne dă posibilitatea să urmărim în timp evoluția însemnelor acestei familii. În diploma din 1783 conferită descendenților lui Andrei Mocioni care își vor adăuga la nume calificativul „de Foen” se atestă că se atribuie „acestor frați Petru, Constantin, Ioan și Naum Mocioni cu alt nume Popovici ca semn al adevăratei și neîndoielnicei noblete aceste însemne de nobilitate și anume: scut militar, drept prin insițiune, de la bază la cap împărțit în trei prin trasarea unei figuri piramidale azurii în prima sa parte, de aur, conținând o acvilă neagră, înjumătățită, cu ciocul deschis, cu limba sângerie scoasă în afară, cu aripa desfăcută și cu piciorul întins înainte, cu capul întors spre dreapta; a doua parte, împărțită în cinci secțiuni orizontale dintre care cea mai de sus vineție (albastru), reprezintă pe de-o parte luna argintie, descrescătoare iar de cealaltă o stea aurie cu șase unghiuri (raze); secțiunea a doua înfățișează un mic brâu stacojiu (roșu) de care este lipită o a treia secțiune, adică un alt brâu, mai lat, colorat în argint și ca aluzie la moșia care i-a revenit suszizului beneficiar Andrei Mocioni cu alt nume Popovici, prin favoarea și îndurarea noastră regească, așa cum s-a spus mai sus (moșie) însemnată prin cuvântul „Foen” scris cu litere negre romane; după aceasta urmează al patrulea câmp azuriu conținând un buchet din trei flori de trandafir cu cinci petale roșii cu pistile de aur, apoi baza sau secțiunea ultimă a acestuia cu două părți a scutului, care cuprinde, pe aur, două cingători diagonale spre dreapta stacojii; și în sfârșit partea a treia a scutului, constă dintr-un vârf piramidal, deja descris mai sus, reprezentând caduceul lui Mercur, care arată, după obicei, doi șerpi albi încolăciți pe un baston înfipt¹² într-un glob înaripat, deasemenea alb; deasupra scutului se află un coif de turnir, închis cu gratii în poziție oblică, obișnuit a fi dat nobililor, suprapus de o coroană de aur din care se ridică un leu de aur cu spada scoasă din teacă, al cărui mâner strălucește în aur amenințător Peste toate acestea lambrechini care împodobesc cum se cuvine și cu eleganță laturile scutului, de o parte în aur și în negru, de cealaltă în argint și azuriu, precum acestea toate pictate mai clar, de mâna învățată și meșteșugul pictorului, în proporțiile și adevăratele lor culori, se pot vedea, așezate fiind, mai limpede sub ochii privitorilor, la începutul sau în capul prezentei scrisori

a noastre privilegiale”.

Interpretate mobilele heraldice însumate în blazonul descris mai sus atestă în limbaj plastic, faptul că aceste însemne au fost conferite în numele puterii centrale, jumătatea de acvilă amintind stema imperiului, caduceul evocă activitățile comerciale desfășurate de membrii acestei familii. Piese și figurile din partițiunea a doua vorbesc despre sacrificiile înaintașilor (brâul roșu), permanenta recunoștință față de jertfa lor (rozele, semiluna și steaua) ca și de recompensa primită de descendenți, posesiunea Foen. Leul cu sabia din creștetul stemei sunt o aluzie la participarea posesorilor la înfruntările militare.

Prima reproducere a blazoanelor Mocioneștilor s-a făcut în cadrul armoriului familiilor nobile din Ungaria datorat lui J. Siebmacher's publicat cum se știe la Nürnberg¹³.

Cât privește stema familiei Mocioni de Foen, constatăm că este foarte asemănătoare cu compoziția descrisă în diploma de înnobilitare, atât din punct de vedere al compoziției cât și din punct de vedere al cromaticii câmpurilor și figurilor însumate. Remarcăm totuși faptul că acvila este redată prin culoarea neagră iar nu prin hașurile care desemnează convențional acest smalt; trandafirii ce umplu secțiunea a patra din partițiunea a doua sunt înfățișați în buchet cu frunze. Elementele timbrului sunt complete, coiful din argint cu vizieră de aur este împodobit cu un medalion din același metal. (Fig. 1).

Desenul cu aceste mobile este însoțit de descriere¹⁴ în cadrul căreia se precizează că familia Mocioni, bine cunoscută este de „origine valahă”. În monografia datorată lui Teodor Botiș, stemele celor două ramuri sunt reproduse, desigur, în alb-negru, fără indicarea prin semne convenționale a smalturilor, cu unele diferențe față de descrierea din diplomă. Cât privește blazonul Mocioneștilor¹⁵ care au fost înnobiți cu moșie (Fig.2) se constată următoarele diferențe față de precizările diplomei: în partițiunea a doua sunt doar patru secțiuni (a fost eliminat brâul roșu); câmpul pe care s-a plasat cuvântul Foen este de culoare închisă iar literele ce-l compun din argint; fondul secțiunii a treia care ar fi trebuit să fie albastru este deschis (argint ca și câmpul pe care se află cele două cingători) în diplomă de aur; elementele de timbru sunt total schimbate. În locul coifului, coroanei și a leului cu sabia s-a plasat o coroană deschisă formată din cinci arcuri perlate. Utilizată frecvent această stemă o regăsim pe diferite obiecte și monumente funerare aparținând unor descendenți ai lui Andrei Mocioni¹⁶.

Una din cele mai complete forme s-a păstrat în antetul scrisorii expediate de aceștia, unde identificăm, sub forma timbrului sec, scutul având câmpul tripartit în furcă răsturnată, timbrat de coif, coroana având în creștet un leu în profil spre dreapta ținând în laba dreaptă superioară o sabie¹⁷. Uneori aceste însemne sunt amendate respectiv, în partițiunea a doua secțiunile doi și trei sunt încărcate cu aștri. Stema de mai sus o regăsim sculptată pe zidurile clădirii din localitatea Bulci, domeniul pe care această familie l-a cumpărat în 1858¹⁸ (Fig. 3a).

Și de această dată compoziția diferă: în partițiunea a doua se află tot patru secțiuni (fiind eliminat brâul roșu), iar elementele de timbru sunt reduse la coroana deschisă formată din cinci arcuri perlate (Fig.3b). Deosebit de acestea, exlibrisul folosit de Antoniu II Mocioni de Foen (Fig.4 a-b), deși redat alb-negru, precizează, în linii mari prin semne convenționale smaltul câmpurilor, al figurilor și pieselor heraldice. S-au produs și în acest caz unele amendamente, astfel acvila este de argint ca și florile și aștrii, în ultima secțiune din al doilea câmp apare o singură cingătoare, bastonul din compunerea caducelui este înfipt într-o roată înaripată (nu în glob cum se prevedea în diplomă și cum se cere în normele artei heraldice)

iar timbrul a cărei cromatică nu este indicată constă doar dintr-o coroană deschisă formată din trei fleuroane și două arcuri perlate.

Înlocuirea globului cu roata, însemn care astfel înfățișate (cu aripi) amintește plastic activitatea din domeniul căilor ferate, poate fi o aluzie la preocupările posesorului de a sprijini dezvoltarea acestei laturi a vieții economice (prin intermediul societăților la care era acționar) Anton Mocioni fiind cel care a introdus și extins linia ferată îngustă pe domeniile forestiere Bulci, Țela și Bata .

Pe un nasture provenind de la această ramură a Mocioneștilor partițiunea a doua a scutului însumează după secțiunea cu roze un câmp în care se cuprinde mânerul unei săbii a cărei lamă se continuă în spațiul rezervat de regulă cingătorilor¹⁹. Opinăm că este vorba de adăugarea unui simbol (Fig. 5) care să facă aluzie la activitatea lui Antoniu I Mocioni de Foen, fost ofițer activ, singurul dintre Mocioneștii din această ramură care a îmbrățișat în tinerețe cariera militară²⁰.

Printre obiectele cu reprezentări heraldice păstrate la Muzeul Județean Arad, aparținând lui Zeno Mocioni de Foen, fiul lui Antoniu I și al Iosefinei baroneasă de Brudern, născut în 1842, se află un nasture pe care s-au încrustat două scuturi acolate. Distingem în cel din dreapta stema Mocioneștilor de Foen (deosebită de asemenea de cea din diplomă, prin faptul că s-a eliminat secțiunea pe care s-a scris denumirea posesiunii, în ultima secțiune s-a plasat o singură cingătoare iar scutul este timbrat doar de coroană deschisă formată din cinci arcuri perlate²¹. Scutul din stânga, albastru, cuprinzând o figură himerică, îmbinare între om și pește, ținând în mâna dreaptă o sabie în cealaltă un pește și plasat deasupra unei coroane deschisă formată din șapte arcuri perlate (Fig. 6). Desigur este o adaptare a blazonului soției lui Zeno, Maria-văduva contelui Bella Sztáray, născută baroneasă Fischer (Fig.7). Menționăm faptul că pe mormântul Mariei Mocioni născută Fischer, din comuna Bulci se află gravată o compoziție asemănătoare cu blazonul încrustat pe nasture cu deosebirea că în partițiunea a doua, cum am văzut mereu alterată, se cuprind patru secțiuni-respectiv, prima încărcată cu semiluna și steaua, următoarea cu numele posesiunii, după care urmează un câmp cuprinzând cruci duble și secțiunea cu cingătorile (Fig.8).

Figura heraldică desemnând familia Fischer constituie arme vorbitoare întrucât cuvântul respectiv înseamnă pescar. O altă piesă purtând un însemn heraldic (Fig.9) amintind această ramură a Mocioneștilor, inclusă de asemenea în patrimoniul Muzeului județean Arad cuprinde o jumătate de acvilă ieșind dintr-o coroană deschisă formată din trei fleuroane și două arcuri perlate²².

Acest nasture a aparținut, având în vedere procesul de realizare, probabil lui George Mocioni de Foen, fratele lui Andrei II și Antoniu I²³. Pe un alt nasture (Fig. 10) aparținând aceleași ramuri se află doar coroana deschisă²⁴. După opinia specialiștilor avându-se în vedere tehnica execuției, acest nasture este posibil să fi aparținut lui Antoniu II Mocioni de Foen.

Reprezentările heraldice folosite în veacul al XX-lea de descendenții lui Andrei I Mocionii ne permit să constatăm fixitatea însemnului care a individualizat această familie.

Remarcăm în acest sens, în primul rând blazonul color (Fig.11) imprimat pe un calendar din 1937 în care figurile și piesele heraldice sunt înfățișate conform prevederilor din diploma de înnobilitare din 1783 (diferită cromatică literelor) din cuvântul Foen, aur în loc de negru²⁵.

Într-un mod asemănător se înfățișează stema Mocioneștilor de Foen și pe diploma emisă în 1940 de primăria municipalității Lugoj (Fig. 12) prin care se conferă lui Antoniu II Mocioni, fost ministru, cetățenia de onoare a acestei urbe²⁶.

Este redat diferit pe acest document smaltul acvilei (de azur) înfățișată dealfel asemenea precizărilor din documentul de înnobilitare (cu ciocul, limba și ghearele roșii); un alt amendament constă în înlocuirea globului din compunerea caduceului cu cap nimbant (Fig. 13). Paralel cu blazonul Mocioneștilor s-a reprezentat și stema Lugojuului, însemn cu vechi tradiții, perfectat de membrii Comisiei consultative heraldice²⁷.

În diploma de înnobilitare conferită în 1798 celei de-a doua ramuri a familiei coborâtoare din Mihai de Mocioni, căsătorit cu Eva de Kefala, ramură care a renunțat mai târziu la calificativul Popovici aliter Mocioni, reprezentându-se doar prin termenul „de Mocioni”, se arată: „am hotărât să dau și să conferim acelorași Petru, Dimitrie, Gabriel, Ioan și Mihai - și prin ei moștenitorilor și urmașilor lor femei și bărbați ..., aceste arme sau însemne de nobilitate; adică scut militar drept împărțit în patru câmpuri dintre care primul și al patrulea azuriu au la bază o câmpie verde înfățișând, în primul câmp soarele de răsărit precedat de luceafărul de dimineață sau steaua din zori, însoțită fiind de nori roșietici, cel de al patrulea câmp înfățișează soarele iar la apus însoțit de asemenea de nori roșietici urmat fiind de luceafărul de seară sau steaua apusului; în al doilea câmp-stacojiu (roșu) se poate vedea un braț înarmat cu zale ieșind din nori, dinspre latura stângă ridicând în zbor, în mod perpendicular o lancie prevăzută cu un ciocan și secure (halebardă) înconjurată de un șarpe adevărat (în culoare naturală) și încoronat, care ține în gură o ramură verde ce înconjoară vârful lancei; în sfârșit în cel de-al treilea câmp, peste un sol verde, pe care se află o sabie și o pereche de pistoale (se văd) un cort deschis alb și un porumbel de asemenea alb zburând deasupra spre dreapta purtând în cioc o rămurică de măslin; peste tot un scut galben de aur împodobit cu ancore negre așezate cruciș.

Deasupra scutului se află o acvilă neagră cu aripile și coada întinse cu picioarele și armele extinse și anume ținând în dreapta lancia iar în stânga o sulită, pe piept având un mic ecuson rotund, de aur, pe care este desenat capul meduzei²⁸. Ca lambrechini de-o parte aur și azur iar de cealaltă argint și roșu”. În continuare se precizează că și în diploma celeilalte ramuri a Mocionilor: „aceste reprezentări pot fi văzute în desenul realizat cu măiestrie în partea superioară a diplomei”.

Semnificația figurilor heraldice însumate în blazonul acestei ramuri a familiei Mocioni relevă în primul rând calitatea în care li s-a conferit diploma-respectiv statului juridic al posesorilor, faptul că erau armaliști. Astfel cortul, sabia, ca și brațul cu halebardă îi prezintă pe ascendenți ca și pe posesorii diplomei, participanți activi în înfruntările militare ce aveau loc. Această idee este subliniată și de faptul că acvila din creștet este înarmată. Sunt deosebit de expresive reprezentările din cartierul unu și patru, în care ni se înfățișează curgerea neîncetată a vremii, răsăritul, de apusuri însoțit de luceafărul din zori-este urmat mereu de apus și în această perpetuă succesiune omul este chemat să apere viața, evocată în blazon prin ramura verde plasată în gura șarpelui și cununa purtată de porumbel.

Este interesant șarpele reprezentat în cartierul doi-figură heraldică cu dublă semnificație: simbol al înțelepciunii, ori atribuit al zeului Esculap, căruia în mitologie i-a revenit rolul de a apăra viața și sănătatea oamenilor. Considerăm porumbelul o discretă expresie a dorinței de pace și liniște, în timp ce norii exprimă lupta contra furtunilor ce pot amenința seninul. Conținutul ecusonului central, cele două ancore, vorbesc despre implicarea Mocioneștilor în activitatea naval-comercială. Lambrechinii, sunt în heraldică, o amintire a mantalei sfâșiate în lupte.

Menționăm faptul că în lucrarea lui Nagy Ivan²⁹, se atribuie familiei „de Mocioni” o stemă care diferă de cea descrisă în diploma de înnobilitare prin faptul

că: 1). în primul cartier soarele răsare după un munte verde; 2). mâna care ține halebarda este înveșmântată în albastru; 3). în jurul armei menționate se încolăcește o iederă; 4). din ultimul cartier lipsesc pistoalele.

Prima reproducere a blazonului descris mai sus s-a datorat tot lui J. Siebmacher's care a inclus în armorialul său o reprezentare individualizând familia „de Mocioni” ce reține atenția față de descrierea oficială prin următoarele: a) din cartierul unu și patru lipsesc norii; b) brațul care ține securea întoarsă cu tăișul spre dreapta este înveșmântat tot în albastru; c) cortul are formă piramidală; d) sabia este așezată pe orizontal cu mânerul spre stânga și tăișul în jos; e) porumbelul ține în cioc o cunună verde; f) acvila constituind creștetul, ține în dreapta sabia de argint cu mâner de aur iar în stânga o halebardă de argint pe care s-a încolăcit iedera (Fig. 14).

Compoziția atribuită acestei ramuri a Mocioneștilor în lucrarea lui T. Botiș³⁰ cum am mai spus, alb-negru și fără indicarea convențională a smalturilor, cuprinde o reprezentare care pe lângă faptul că nu permite a se distinge cromatica câmpurilor și a figurilor heraldice diferă de prevederile actului de conferirea în sensul că: 1). șarpele care înconjoară halebarda nu este încoronat și nu ține o ramură în gură; 2). în cartierul trei lipsesc sabia și pistoalele, iar porumbelul nu poartă în cioc ramura sau cununa verde; 3). scutul este timbrat de o coroană deschisă formată din cinci arcuri perlate (Fig. 15).

Cercetarea reprezentărilor care s-au păstrat și în cazul acestei ramuri, pe diferiți suportați, ne permit să urmărim evoluția însemnelor specifice, să desprindem rolul pe care limbajul heraldic îl are în reflectarea proceselor sociale, ca și aspirațiile generațiilor ce s-au succedat. Remarcăm în primul rând reuniunea simbolurilor din cele două scuturi într-o singură reprezentare ca urmare a căsătoriei contractate în 1836 de Mihai III de Mocioni născut la 8 noiembrie 1811 (decedat în 1890) cu Ecaterina a II-a Mocioni de Foen născut la 8 noiembrie 1811 (decedat în 1890) cu Ecaterina a II-a Mocioni de Foen născută la 25 noiembrie 1806). Reuniunea s-a făcut prin alăturarea celor două scuturi și plasarea în locul prim a herbului cuprinzând scutul sfertuit desemnând familia „de Mocioni” și timbrarea ambelor cu o singură coroană. Găsim o astfel de stemă imprimată sub formă de timbru sec în antetul scrisorilor³¹ semnate de Alexandru II Mocioni - fiul celor doi soți menționați mai sus-născut în 1841 (decedat în 1909), unul dintre Mocioneștii care s-a remarcat prin activitatea desfășurată în susținerea luptei naționale a românilor din Banat, membru al Partidului Național Român³², președinte al Așteii³³, ca și a Societății pentru fond de teatru românesc, el a condus Societatea academică „Petru Maior” a studenților români din Budapesta³⁴. Numele lui Alexandru Mocioni este strâns legat de apariția ziarului „Dreptatea”³⁵ (Timișoara) și „Drapelul” (Lugoj)³⁶, ca și de instituirea unor importante instituții bancare (Albina, Victoria, Timișana)³⁷.

În frontispiciul scrisorilor expediate de acesta, ca și în partea inferioară a textului unei scrisori, se disting cele două scuturi reunite. Calitatea imprimărilor, proporționalitatea elementelor însumate în compoziție dovedesc grija desăvârșită a realizatorului matricei sigilare, faptul că acesta era stăpân pe tehnica gravării în negativ a reprezentărilor la scară redusă.

Pe unele scrisori semnate de descendenții Mocioneștilor înnobilați fără posesiune, stema (reprodusă în sigiliile aplicate în ceară roșie) este redată cu timbru asemănător descrierii din diploma de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, respectiv casca, coroana având în creștet acvila înarmată în dreapta cu o sabie, ținând în stânga o halebardă (cruce?) pe care se răsuțește o iederă³⁸.

Printre cele mai reprezentative „piese muzeistice” ce reproduce însemnele

heraldice ale acestei ramuri a Mocioneștilor se numără și cahla găsită în castelul acestora de la Căpâlnaș, județul Arad³⁹, realizată din faianță smălțuită sub forma unui disc având diametrul de 35 cm. Aceasta are în centru stema reunită redată conform descrierii diplomelor de conferire cu deosebire că: norii din cele două cartiere (unu și patru) sunt albi și nu roșietici, șarpele din cartierul doi nu este încoronat și nu ține în gură ramura verde, iar în cartierul trei se cuprinde doar cortul (reprezentat în formă conică) și porumbelul căruia îi lipsește cununa verde.

În scutul desemnând ramura Mocioni de Foen rozele au fost înlocuite cu trei pene de struț reprezentate de argint; aștrii din prima secțiune a partițiunii a doua de aur (în original semiluna fiind de argint), iar caduceul este din aur. Un timbru unic împodobește ambele scuturi, coif de argint având grilele de aur dotat cu un medalion de același metal, suprapus de o coroană deschisă formată din cinci arcuri colorate de asemenea din aur. Lambrechinii cuprind în ambele părți aur și roșu (Fig. 16). La marginea medalionului s-a reprezentat un brâu interior cuprinzând motive vegetale și unul exterior, având fond albastru încărcat cu un ornament în formă de șnur, redat cromatic roșu și galben. Privită în ansamblu stema astfel constituită pare a evidenția chiar manifest culorile naționale românești.

Dacă în prima jumătate a secolului al XIX-lea cuprinderea tricolorului în stemele conferite românilor poate fi pusă în legătură cu armele Marelui Ducat al Transilvaniei⁴⁰, în perioada fabricării piesei la care ne referim (cca. 1880) neîndoielnic că prezența acestor culori constituie un mijloc de a se reliefa lupta românilor din această parte a țării pentru emancipare națională. Este o dovadă în aceasta faptul că autoritățile dualiste au interzis difuzarea și circulația unor steaguri astfel compuse⁴¹, ca și măsurile severe de reprimare a manifestărilor în care românii arborau tricolorul. Este de asemenea o dovadă în acest sens faptul că membrii familiei Mocioni care au folosit această cahla s-au situat îndelungate perioade de timp în fruntea luptei românilor pentru libertate socială și națională. Deși încă nu s-au întreprins cercetările ce se impun pentru a se cunoaște istoria tricolorului național, izvoarele documentare atestă că în comitatul Arad în ultimul deceniu al veacului al XIX-lea s-a utilizat de către românii de aici, steagul tricolor drept însemn atestând aspirația spre libertate națională. Este concludent în acest sens că în 1894, în comuna Buteni s-a arborat un steag tricolor românesc având deviza: „SĂ TRĂIASCĂ LUCACIU ȘI NAȚIA ROMÂNĂ”⁴².

În 1899 primarul orașului Arad raporta Comitetului suprem și acesta mai departe Ministerului de Interne al Ungariei în legătură cu manifestația recruților români din comuna Micălaca (azi cartier al municipiului Arad) când tinerii români au purtat steagul tricolor românesc, manifestații au fost împrăștiați de poliție iar 7 persoane au fost arestate. Deși autoritățile s-au străduit să conștie drapelele, n-au reușit decât parțial deoarece unul a fost ascuns de participanții la manifestare⁴³.

Stemele unor familii prin care Mocioneștii s-au înrudit prin alianțele matrimoniale pot fi cunoscute cercetând o altă piesă muzeistică reprezentativă, un disc aparținând Tereziei și Eugen Mocioni⁴⁴. Realizat din lemn (cu diametrul de 33 cm) și pictat în ulei, acesta a fost oferit la 19 februarie 1929 de către Felix de Hasslinger, Tereziei Mocioni născută Horváth de Zalaber, fapt precizat de textul unei eșarfe cuprinse în bordura reprezentării. În centrul discului se află două scuturi acolate. Scutul prim însumează figurile heraldice atribuite familiei de Mocioni prin diploma din 1789, fiind singurul model în care se redă răsăritul din primul cartier, în care steaua apare dintre nori; în cartierul trei s-a înfățișat doar cortul redat în formă conică (lipsește porumbelul). Cât privește elementele de timbru, aceasta este singura stemă în care acvila din creștet poartă pe piept un medalion în care se distinge o figură, desigur, capul meduzei pomenit în actul de conferire.

Scutul plasat pe locul secund având fond de argint, este mobilat cu un braț în armură, spre dreapta, înarmat cu o sabie de argint având mânerul de aur, figură heraldică însoțită în partea superioară de o semilună conturnată, în dextra și de trei stele dispuse 2.1 în senestra, toate de aur; în partea inferioară o câmpie verde din care se înalță două spice ce se încrucișează. Timbrul acestui scut este compus din coif de argint dotat cu un medalion de aur suprapus de o coroană deschisă formată din trei fleuroane de aur din care iese un cerb natural străpuns de a săgeată de argint. Lambrechinii, acoperind mai bogat laturile exterioare ale celor două scuturi sunt redați cromatic din aur, argint, roșu și albastru (Fig. 17 a-b).

Medalionul este împodobit în bordură cu alte scuturi aparținând unor familii cu care cuplul menționat se înrudea. Printre obiectele cu reprezentări heraldice găsite în locuința Mocionilor de la Bulci se află și un portret atribuit Angelei Mocioni păstrat la Muzeul județean Arad⁴⁵. Compoziția heraldică pictată în partea superioară a tabloului, total diferită de stemele Mocioneștilor - ca și faptul că nu am identificat până în prezent nici un membru al acestei familii cu numele Angela - ne face să credem că portretul respectiv nu aparține Mocionilor. Blazonul pictat pe tablou ilustrează două scuturi acolate, timbrate de o singură coroană. Scutul din dreapta, despicat, cuprinde stema familiei Stârcea-pe roșu un cap de bour natural, în cartierul doi, pe aur, o bandă de azur încărcată cu o săgeată de aur având extremitățile de argint.

În acest mod, heraldica ne permite să precizăm faptul că portretul, ca atare tabloul, aparține unei rude a lui Ion Mocioni - Stârcea care a și stăpânit din 1943 această proprietate fiind înfiat de Antoniu II Mocioni de Foen.

NOTE

¹ C. Diaconovici, *Enciclopedia română*, tom., III, Sibiu, 1904, p. 303-307.

² *Minerva, enciclopedie română*, Cluj, 1929, p. 684.

³ Teodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, București, 1939 (Autorul a fost între 1893-1897 profesorul copiilor lui Eugen Mocioni, fapt care i-a permis să se informeze asupra curgerii acestui neam).

⁴ *Ibidem*, p. 13.

⁵ D.G.A.S., *Poporul român și lupta de eliberare a popoarelor din Balcani*, București, 1986; vezi și: Carol du Fresne (Du Cange), *Illyricum vetus novum sive historia regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae, Serviae, atque Bulgariae locumletisimis accessionibus aucta, atque a primis temporibus, usque ad nostram continuate aetatem*, Possonii, 1746.

⁶ Ștefan Ștefănescu, *Elements nobiliares balcaniques etablis en Valachie á la fin du XVe-siecle*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, nr. 5, 1969, p. 891-897.

⁷ *Istoria României*, Editura Academiei, Vol. III, București, 1964, p. 225-236.

⁸ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 16-17.

⁹ *Ibidem*, p. 18.

¹⁰ *Ibidem*, p. 19.

¹¹ Date în legătură cu evoluția acestei familii se găsesc la Arhivele Statului București. Fond Mocioni, pachet I, dosar 1-23, pachet II, dosar 1-19.

¹² D.G.A.S., *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, București, 1982, p. 58.

¹³ J. Siebmacher's, *Wappenbuch der Adel von Ungarin*, Vol. II, Nürnberg, 1889, pl. 316/372, p. 427-428.

¹⁴ *Ibidem*. Vol. III, Nürnberg, 1889-1890, p. 512, pl. 372.

¹⁵ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 20-21 (fig.5).

¹⁶ Printre aceste vestigii menționăm crucea de marmoră (monumentul funerar) al Mariei Mocioni de Foen, născută Fischer, în cimitirul satului Bulci, comuna Bata, județul Arad.

¹⁷ Arh. St. București, Fond Mocioni, dosar IV/3 f. 115; IV/6, f. 13.

¹⁸ Întâlnim o astfel de reprezentare pe fațadele dinspre nord și sud ale castelului Mocioni din localitatea Bulci.

- ¹⁹ Muzeul Județean Arad, Fond Muzeu feudal, nr. inv. 2995/A.
- ²⁰ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 101; Zezi și M. Totu, P. Florea, P. Abrudan, *Bărbați ai datoriei 1848-1849* București, 1984, p. 171.
- ²¹ Muzeul Județean Arad, Fond Muzeu feudal, nr. inv. 2995/C.
- ²² *Ibidem*, nr. inv. 2995/B.
- ²³ Mulțumim pe această cale domnului inginer I. Manea de la Întreprinderea producătoare de medalii și insigne din Arad pentru informațiile furnizate în legătură cu estimarea perioadei când a fost confecționată această piesă.
- ²⁴ Muzeul Județean Arad, Fond feudal, nr. inv. 2995/D.
- ²⁵ O reproducere color de bună calitate găsim în Calendarul Societății culturale „Antoniu Mocsonyi”, pe anul 1937, Arad, 1936. O stemă având aceeași compunere se află și în emblema sigiliului din ceară roșie (octogonal, dimensiunile 11/13 mm) ce validează scrisoarea din 29 decembrie 1861 (Arh. St. București, Fond Mocioni, dosar IV/f. 166).
- ²⁶ Muzeul județean Arad, Fond Muzeu feudal. Diploma a intrat de curând în patrimoniul muzeului.
- ²⁷ Zezi descrierea în: *Enciclopedia României*, II, 1938, p. 641.
- ²⁸ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 393.
- ²⁹ Ivan Nagy, *Magyarország családai czimerekkel és leszármazási táblákkal*, Pesta, 1866. (*Familiile Ungariei cu stemele și tabelele lor genealogice*).
- ³⁰ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 393 (Fig.6).
- ³¹ Arh. St. București, Fond Mocioni, dosar, IV/3, f. 119, 127.
- ³² Idem, II/11, vezi și: Emil Dumitrescu, *Alexandru Mocioni (1841-1909) în Făuritori ai unității și independenței naționale*, București, 1983, p. 313.
- ³³ Alexandru Mocioni a ocupat această funcție între 1901-1904. În legătură cu activitatea Astei, vezi: I. Agârbiceanu, *Asociațiunea transilvăneană pentru literatura și cultura poporului român. Astra, Ce-a fost? Ce este? Ce vrea să fie?*, Sibiu, 1936; Petre Dan, *Asociații, cluburi, societăți, Dicționar cronologic*, București, 1983, p. 55-67.
- ³⁴ Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 350-355.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 297.
- ³⁶ *Ibidem*, p. 365.
- ³⁷ Arh. St. București, Fond Mocioni, dosar III/24,26.
- ³⁸ Idem, dosar IV/4, f. 82, 98.
- ³⁹ Cahla având reprezentată această stemă s-a aflat într-o perioadă în posesia D-lui dr. Radu Ciobanu din Arad.
- ⁴⁰ Maria Dogaru, *Tricolorul românesc - o istorie glorioasă*, în *Anale de istorie*, I, 1988, p. 133-148.
- ⁴¹ A. Bunea, *Steagul României, simbol de unire a Transilvaniei cu România în perioada dualismului*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj, XIV, 1971, p. 292-311.
- ⁴² Ioan Popovici, *Arădenii și tricolorul*, în *Flacăra roșie*, (Arad), Anul XII, nr. 11975 din 1 decembrie 1984, p. 3.
- ⁴³ *Ibidem*.
- ⁴⁴ Această piesă se află în patrimoniul Arhivelor Statului - filiala Arad.
- ⁴⁵ Muzeul județean Arad, secția istoria artei.

HERALDRY IN THE SERVICE OF HISTORICAL RESEARCH: THE EVOLUTION OF HERALDIC SIGNES BELONGING TO THE MOCIONI FAMILY

(Abstract)

In this study the authors present and analyses coats of arms belonging to the Mocioni family. There are reproduced and described the coats of arms of the two branches of the Mocioni family (Mocioni and Mocioni de Foen). Presenting on large scale the evolution and significance of these heraldic signs the authors emphasize the importance of heraldry in the service of historical research.

Fig. 1.

Fig. 2.

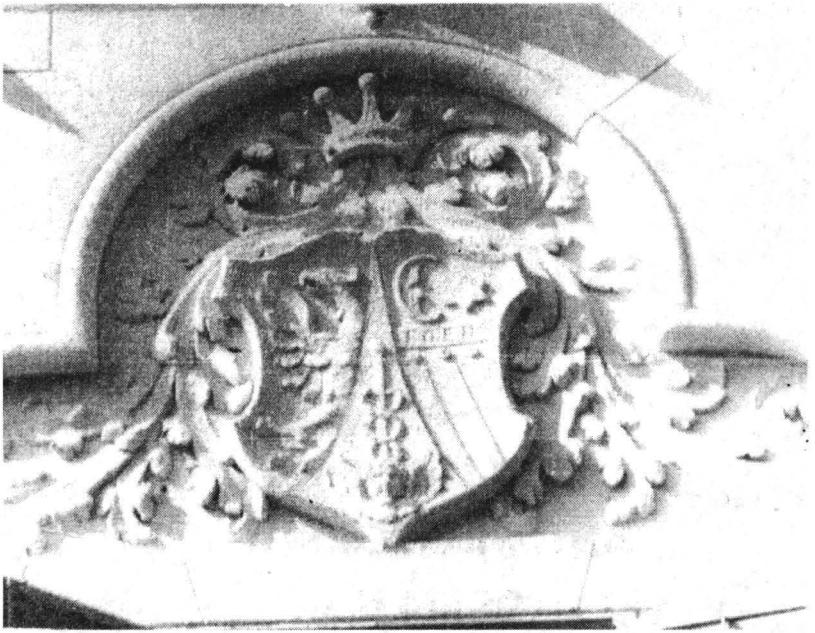

Fig. 3. a

Fig. 3. b

**EX LIBRIS
ANTONII MOCSONYI
DE FOEN**

Fig. 4. a (Varianta I)

Fig. 4. b. (Varianta II)

Fig. 5.

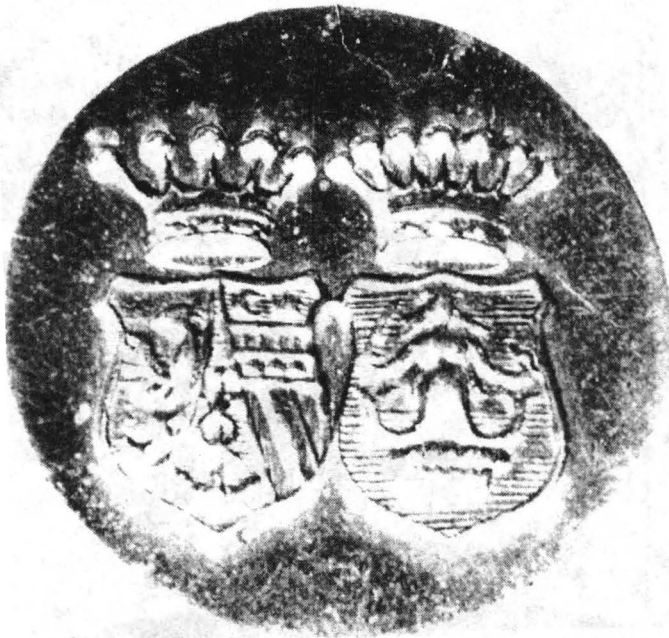

Fig. 6.

407

Fig. 7.

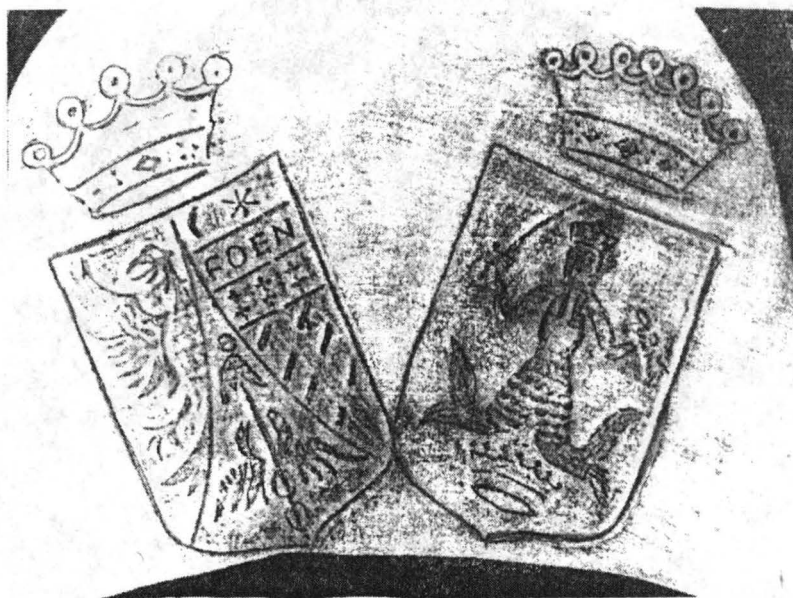

Fig. 8.

Fig. 9.

Fig. 10.

Fig. 11.

Fig. 12.

Fig. 13.

Fig. 14.

Fig. 15.

Fig. 16.

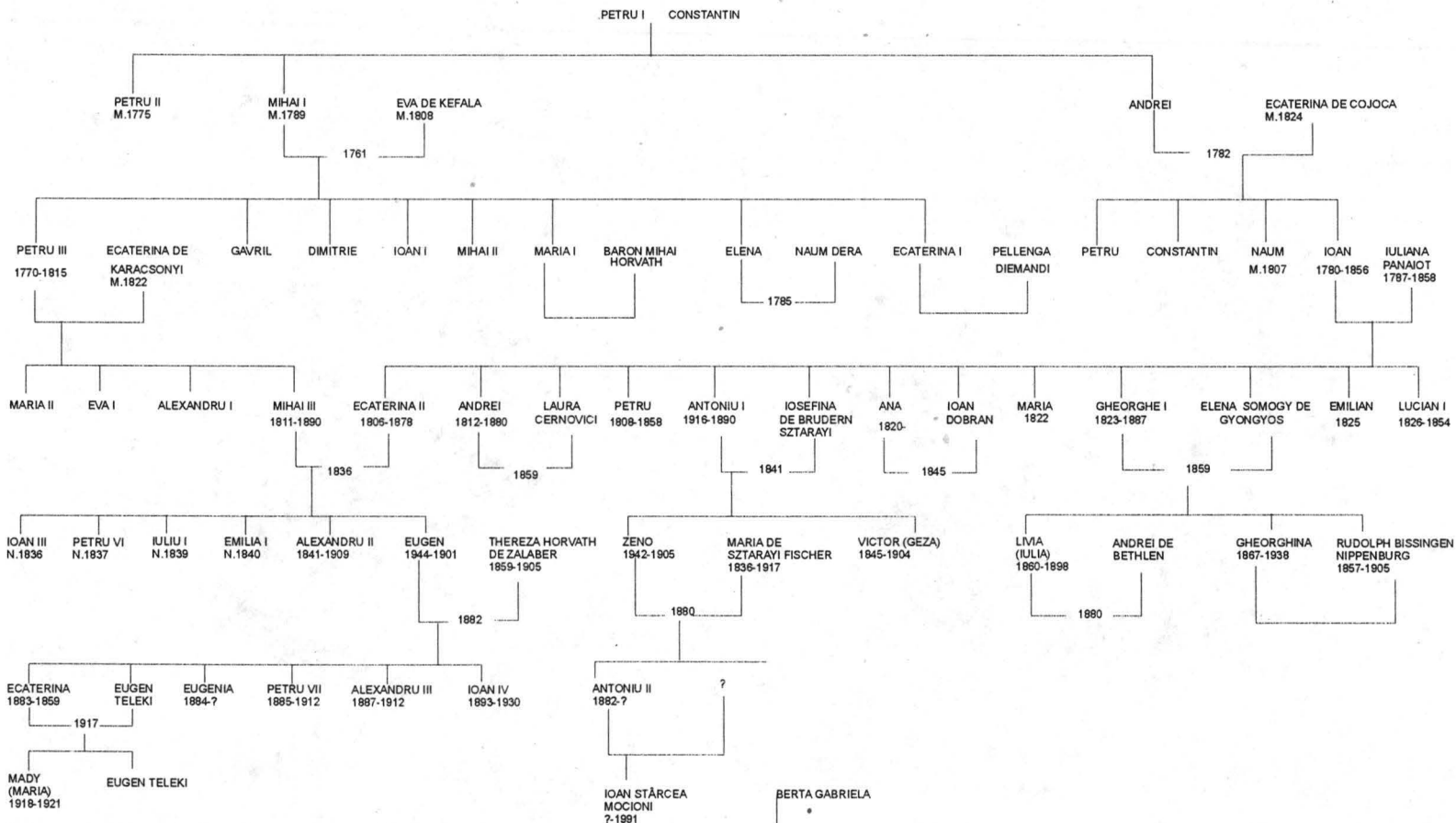

Fig. 17. a.

Fig. 17. b.

ARBORELE GENEALOGIC AL MOCIONEȘTILOR

UN SIGILIU AL BRESLEI ZIDARILOR ȘI DULGHERILOR DIN ARADUL-NOU*

AUGUSTIN MUREȘAN

Printre diferitele categorii de documente păstrate în patrimoniul Muzeului Județean Arad, se numără și cărțile de călătorie. Aceste documente cuprind informații în legătură cu obligațiile pe care trebuia să le îndeplinească calfa-posesorul cărții de călătorie-în timpul peregrinărilor sale prin diferite centre orășenești în scopul perfecționării tainelor meseriei alese, înainte de a-și trece examenul de meșter.¹ Documente cu informații complexe, cărțile de călătorie sunt importante și din punct de vedere al izvoarelor sigilare. Întrădeavăr, deseori pentru a se dovedi autenticitatea datelor și faptelor consemnate pe paginile cărților de călătorie, atestatorii își aplicau tiparul sigilar. Din categoria izvoarelor sigilare aflate pe unele din filele acestor documente, prin originalitatea și puterea lor de expresivitate se impun sigiliile de bresle.² Aceste impresiuni sigilare, reflectă prin mijlocirea științei și artei heraldice aspecte ale vieții economice și sociale, permit într-un fel aparte reconstituirea cadrului economic caracteristic epocii respective, individualizând fiecare breaslă, relevându-i simbolic specificul activității desfășurate.³

Un astfel de document de breaslă care ne-a atras atenția este și cartea de călătorie (*Wanderburch*) eliberată în Aradul-Nou, calfei de dulgher Ianoș Toth, la 30 decembrie 1838.⁴ Acest interesant act oferă informații în legătură cu cerințele meșteșugului menționat, fiind tipărit pe o hârtie obișnuită fără filigran și conține 24 file (48 pagini).

Pe coperta a doua a cărții s-a aplicat în ceară roșie sigiliul breslei zidarilor și dulgherilor din târgul Aradul-Nou.⁵ (*Fig. 1 a-1 b*). În masa de ceară sunt cuprinse firele șnurului care leagă paginile, asigurând astfel autenticitatea cărții. Evident prin acest sistem se evită unele abuzuri precum smulgerea unor file, înlocuirea sau adăugarea altora.⁶

Din dorința integrării sale în circuitul științific de specialitate, în rândurile ce urmează ne propunem să prezentăm acest izvor sigilar inedit. Sigiliul este rotund având diametrul de 47 mm. În imagine: scut dreptunghiular despicat; în cartierul prim s-au reprezentat principalele unelte de lucru specifice zidarilor, în partea de sus un echer suprapus de un compas deschis având vârfurile în jos iar dedesupt o mistrie și un ciocan al zidarului încrucișate și întretăiate la mijloc de un fir de ață cu plumb; în cartierul secund au fost individualizați dulgherii prin următoarele elemente: o bardă de dulgher și o teslă, încrucișate și întretăiate de o unealtă specifică (probabil o cheresfaiță⁷) însoțite deasupra de un compas deschis cu laturile în jos iar dedesupt de un metru sau un vinclu.

Scutul timbrat de o coroană deschisă formată din trei fleuroane și dotată cu două arcuri perlate este susținut de doi lei afrontați așezați fiecare pe un postament. Deasupra scutului, de o parte și de alta a coroanei menționate s-au scris cifrele anului 1820. Sub scut și postament se află reprezentat un ornament ca două ghirlande din frunze de laur. În exergă într-un cerc liniar interior și unul perlat exterior s-a scris legenda în limba germană cu litere majuscule: SI. (EGEL) D. (ER) EH. (R) S. (AMEN) MAURER U. (ND) ZIMMERER ZUNFT IN MA. (RKT) NEU ARAD (SIGILIUL ONORABILEI BRESLE A ZIDARILOR ȘI

DULGHERILOR DIN TÂRGUL ARADUL-NOU).

Legenda are cuvintele prescurtate marcate printr-un punct. Privind câmpul sigilar observăm că în scutul dreptunghiular heraldic au fost reprezentate cele două branșe ale zidarilor și dulgherilor din Aradul-Nou reunite în 1820. Pentru a se evoca simbolic concentrarea meseriilor înrudite din cadrul breslei s-au folosit figuri heraldice înfățișând unelte specifice zidarilor și dulgherilor. Sigiliul cercetat din punct de vedere al structurii meseriilor reprezentate simbolic, evidențiază laturile activității economice desfășurate și nivelul tehnicii existent la acea dată în cadrul breslei, în care s-au unit meșteșugarii specializați în construcții (zidarii) și prelucrarea lemnului pentru construcții (dulgherii).

Cât privește reprezentările de pe sigiliile de breaslă ne raliem opiniei deja exprimate conform căreia ele simbolizează prin uneltele și produsele cele mai caracteristice, organizația meșteșugarilor aparținând aceleiași branșe a breslei.⁸

Deși în faza actuală a cercetărilor nu cunoaștem dacă tiparul sigilar cu care s-a realizat amprenta sigilară descrisă mai sus se mai păstrează ori s-a pierdut, impresiunea sigilară rămasă pe acest document dovedește faptul că acest însemn a fost utilizat. Totodată sigiliul ne permite a constata faptul că breasla din Aradul-Nou formată în 1819 și care cuprindea mai multe meserii: zidari, tâmplari, dulgheri, lăcătuși, geamgii, frânghieri, tinichigii, olari, armurieri, șelari, pieptănari, bărbieri, pălărieri și lumânărari⁹ a fost în 1820 restructurată fiind reprezentate doar cele două branșe, zidarii și dulgherii.

NOTE

* Comunicare prezentată în cadrul celei de-al XV-lea Simpozion național de istorie și retrologie agrară a României, Arad, 28 august - 1 septembrie 1995.

¹ Silvia Zderciuc, *Un document al breslei olarilor din Baia Sprie*, în *Revista Muzeelor*, Anul VIII, nr. 3, 1971, p. 262 și Anton E Dörner, *Un statut de breaslă din Orăștie de la începutul veacului al XIX-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, XXIV, 1981, p. 365-385.

² În conformitate cu normele științei sigilografice prin sigiliu sau pecete se definește urma sau amprenta rămasă pe suportul documentului prin aplicarea matricei sigilare în ceară sau introdusă inițial într-o substanță de sigilat (chinovar, soluție de aur, tuș, fum, etc), *Vezi: Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, , București, 1982, p. 213.

³ În legătură cu sigiliile breslelor, vezi: Jakó Sigismund, *Sigilografia cu referire la Transilvania (până la sfârșitul secolului al XV-lea)*, în *Documente privind Istoria României*, Introducere, vol. II București, 1956, p. 618; Magdalena Bunta, *Sigiliile de breaslă în colecția Muzeului de Istorie Cluj*, în *Acta MN*, 1966, p. 213-288; Idem, *Două sigilii ale breslei aurarilor din Cluj și Dej*, în *Apulum*, 6, 1967, p. 355-360; Albert Eichorn, *Siebenbürgische Zunft Siegel (Sigilii de bresle transilvănene)*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, vol. II, București, 1969; Mircea Zdroba, *Sigilii ale breslelor din Baia Mare păstrate în colecțiile Muzeului județean Maramureș*, în *Marmația*, II, 1971, p. 121-127; Mircea Zdroba, Mircea Barbu, *Sigilii de breaslă din județul Arad*, în *Ziridava*, III-IV, 1974, p. 107-112; L. Incze, *Cehpecsétek es céhbenbivótáblak a Kezdivásárhelyi muzeum gyűjteményében (Sigilii de breaslă și embleme de corporații în colecția Muzeului din Târgu-Secuiesc)*, în *Aluta*, 6-7, 1974-1975), p. 113-141; M. Kovacs, *Colecția de sigilii a Filialei Arhivelor Statului, județul Arad*, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 491-504; Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, București, 1976, p. 179-193; Idem, *Colecțiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului*, București, 1984; Lajos Kakucs, *Expoziția „Breslele din Banat”*, în *Revista muzeelor și monumentelor*, seria muzee, XX, 6, 1983, p. 19-25; Idem, *Despre apicultura Banatului în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea*, în *Almanahul stuparului*, 1984, p. 54-58; Augustin Mureșan, Livia Grozi, *Două tipare sigilare aparținând breslei olarilor din Lipova*, în *Revista muzeelor și monumentelor*, seria muzee, XXVI, nr. 3, 1989, p. 39-42; Maria Dogaru, Augustin Mureșan, *Matricea sigilară provenind de la breasla mixtă din Aluniș, județul Arad*, în *Crisia*, XIX, 416

1989, p. 435-438; Natalia Dascăl, Augustin Mureșan, *Un tipar sigilar al breslei mixte din Pâncota, în Ziridava*, XVIII, 1993, p. 411-414; Dănuș Ivănaș, *Tipare sigilare de breaslă din colecția Muzeului de istorie din Sibiu*, în *Revista muzeelor*, XXX, nr. 2, 1993, p. 61-70.

⁴ Muzeul Județean Arad, *Wanderbuch* (Cartea de călătorie) Colecția Muzeu Oraș, nr. inventar 1014 (Cartea de călătorie a fost emisă în baza Ordinului înaltei locotenente regale ungare din 16 iulie 1816, nr. 21080 și din 28 martie 1826, nr. 8369 și tipărită la Arad); Dat în Aradul-Nou la 30 Decembrie 1838, Adalbert Zimmer, Meșter dulgher al breslei, meșter suprem Iohan Kerschek, comisar, și sigiliile acestora aplicate în ceară roșie.

⁵ În legătură cu această breaslă organizată în 1819, vezi; Geza Kovach, *Răspândirea meșteșugurilor în comunele comitatului Arad în secolele XVII-XIX*, Arad, 1979, p. 16; Idem, *Răspândirea breslelor rurale în partea de vest a României în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în *Jalomița-materiale de istorie agrară a României*, Slobozia, 1983, p. 525.

⁶ Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, în *Documente privind Istoria României*, 1956, p. 340-409.

⁷ O astfel de unealtă specifică dulgherului-cheresfaiță - este reprezentată alături de alte unelte de dulgherit din Bedeciu în lucrarea lui Valer Bucură, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Cluj-Napoca, 1978, p. 363, fig. 60/5.

⁸ Magdalena Bunta, *Sigilii de breaslă în colecția Muzeului de Istorie Cluj*, p. 225.

⁹ Vezi: Géza Kovách, *Răspândirea breslelor rurale în partea de vest a României în secolele al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, p. 525

EIN SIEGEL DER MAURER- UND ZIMMERER-ZUNFT AUS NEU ARAD (Zusammenfassung)

Der Autor stellt ein Zunftsiegel der Maurer und Zimmerer aus Neu Arad vor, welches in ein Wanderbuch aufgedruckt wurde. Das Dokument befindet sich in der Sammlung des Kreismuseums Arad. Das Siegel, welches in roten Wachs eingedruckt wurde, ist rund und hat einen Durchmesser von 47 mm. Im Abbild befindet sich ein rechteckiges gespaltenes Schild; im ersten Register sind die wichtigsten Werkzeuge der Maurer dargestellt: im oberen Teil ein Winkel überlagert von einem Zirkel mit den Spitzen nach unten und darunter, überkreuzt, eine Kelle und ein Maurerhammer, die von einem Bleifaden durchschnitten werden; im zweiten Register wurden die Zimmerer durch folgende Elemente wiedergegeben: eine Zimmermannsaxt überkreuzt mit einer Flachdechsel und einem anderem spezifischen Werkzeug, überlagert von einem nach unten geöffneten Zirkel (Winkel oder Meter). Das gekrönte Schild wird seitlich von zwei Löwen, die auf je einem Postament stehen, abgestützt.

Um die Vereinigung der beiden Handwerke in einer Zunft zu symbolisieren wurde zu heraldischen Figuren gegriffen die die spezifischen Werkzeuge der Maurer und Zimmerer darstellen.

INSCRIȚII AFLATE PE STEAGURI TRICOLORE DIN TIMPUL MARII UNIRI A ROMÂNILOR DE LA 1918*

AUGUSTIN MUREȘAN

Între numeroasele steaguri tricolore românești¹, utilizate în timpul Marii Uniri a românilor de la 1918 s-au aflat și steaguri tricolore cu edificatoare inscripții. Preocuparea pentru depistarea și studierea steagurilor de acest fel merită o atenție deosebită. Din conținutul legendelor scrise pe suprafața lor reiese că, aceste însemne au aparținut unor gărzi naționale românești sau unor delegații participante la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia.

Inscripțiile aflate pe flamura lor se referă la: denumirea formațiunii înarmate (gardă sau legiune) căreia i-a aparținut drapelul, numele localității unde aceasta își desfășura activitatea, indicarea localității de unde proveneau participanții la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia ca și unele devize arborate. Prin conținutul lor, devizele heraldice² întregesc mesajul unor compoziții sau dau glas aspirației ardente a oamenilor acestor pământuri spre libertate socială și națională.

În acest sens, drapelul gărzii naționale române din Alba Iulia (*Fig. 1*) expus în prezent la Muzeul Național de Istorie³ este semnificativ. În emblema drapelului pe fondul bej al pânzei s-a reprezentat pe o terasă o acvilă,⁴ naturală, cu aripile desfăcute. Acvila, pasăre heraldică, simbol al vitejiei,⁵ face aluzie la originea comună. Drapelul prezintă un interes deosebit prin inscripție: „LEGIUNEA ROMÂNĂ MDCCCCXVIII”, aplicată cu negru pe fond bej.

Textul scris cuprinde denumirea formațiunii militare căruia i-a aparținut drapelul-Legiunea română de Alba Iulia⁶ și anul 1918, scris cu cifre romane, data când a avut loc mărețul eveniment.

Denumirea de „legiune” folosită pentru gardă ca și anul 1918 scris cu cifre romane evocă originea romană și continuitatea românească neîntreruptă. Aceasta a fost aleasă cu intenția de-a rememora organizarea militară a românilor făcând aluzie la revoluția de la 1848-1849, când revoluționarii români transilvăneni preluând ca model sistemul militar roman l-au folosit pentru unitățile lor revoluționare obținând strălucite fapte de arme.

Înspre partea inferioară a emblemei într-un cadru dreptunghiular s-a scris deviza de un deosebit interes: „VISUL DE VEACURI SE ÎNDEPLINEȘTE”, care conține și exprimă bucuria de a se îndeplini idealul de veacuri a tuturor românilor, unitatea națională.

Cât privește înfățișarea flamurei drapelului ne raliem opiniei deja exprimate conform căreia fondul general al pânzei steagului ar fi fost tricolor ceea ce ar corespunde atât tradiției, cât și aspectului celorlalte steaguri care dăinuiesc de la acea dată iar emblema fiind aplicată în centrul pânzei drapelului.⁷

Mai mult încă, credem că flamura drapelului avea culorile așezate orizontal, cu albastru în partea superioară, galben la mijloc și roșu în partea inferioară.

Un alt izvor vexilologic cu inscripție este steagul delegației studenților de la Institutul Teologic din Arad, purtat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia.⁸ Pânza steagului are formă dreptunghiulară cu dimensiunile de 2,78 m x 0,56 m. Pe o față a flamurei (*Fig. 2*) confecționată din bumbac și având culorile plasate pe orizontal, cu albastru sus, galben la mijloc și roșu jos, s-au scris cu litere majuscule din carton dispuse pe trei rânduri următoarele cuvinte: pe

albastru „TRĂIASCĂ”, pe galben „ROMÂNIA”, pe roșu „MARE”.⁹

Cu această înveselitoare strigare „TRĂIASCĂ ROMÂNIA MARE” s-a aclamat la 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia și în toată țara.¹⁰ De o parte și de alta a cuvântului „ROMÂNIA” pe banda de culoare galbenă se mai pot distinge, credem noi, urmele datei: 1918 XI 18, scrisă în stil vechi, care corespunde cu ziua în care potrivit sistemului calendaristic utilizat atunci de către statul român a avut loc Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918.

Tot un steag tricolor având o inscripție este și steagul delegației Brașovului (1,06 m/0,74 m) expus în prezent în sala Unirii a Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia.¹¹ (neilustrat).

Însemnul confecționat din bumbac are culorile roșu, galben și albastru, dispuse similar cu cel de mai sus.

Pe fâșia de culoare galbenă s-a imprimat cu negru, scris cu majuscule denumirea localității: „BRAȘOVUL”. Inscripția acestui izvor vexilologic ne informează despre faptul că reprezentanții ai acestei urbe au participat la Marea Adunare de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 cu acest însemn. Purtând acest steag care indică numele localității de unde proveneau, participanții din orașul Brașov, s-au individualizat între delegațiile participante.

Deși, datorită vicisitudinilor vremurilor, puține dintre steagurile tricolore cu inscripții au ajuns până la noi, despre această categorie de steaguri avem informații și din diferite alte surse.

Astfel, știri despre inscripții aflate pe steaguri tricolore în timpul Marii Uniri au apărut în presa vremii.

În acest sens ziarul „Românul” din Arad arăta că la Cuvin, județul Arad, pe „casa comunală s-a arborat falnicul nostru tricolor cu inscripția: „COMANDA GARDEI ROMÂNE DIN CUVIN”¹². Inscripția de pe flamura drapelului avea menirea de-a indica locul unde garda își avea sediul (primăria, n.n.) informând și în acest fel despre existența acestei formațiuni de menținere a ordinii în localitate.

De asemenea, tot în legătură cu textele aflate pe steagurile tricolore folosite la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, mărturiile unor martori oculari sau participanți la mărețul eveniment cuprind importante informații. Astfel, Maria Manițiu, participantă la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, la aniversarea a șase decenii de la acel act memorabil, mărturisea că: „pe platou, pe Câmpul lui Horea fluturau steagurile tricolore pe care era scris cu litere de aur: „VREM UNIREA CU ȚARA MUMĂ”¹³.

O altă participantă la Marea Adunare Națională, aflată încă în viață, doamna Eugenia Pintiliescu, care a plecat la Alba Iulia cu locuitorii din Bătania (azi Ungaria), ne relatea că pe steagul tricolor românesc al reprezentanților localității menționate era scris: „VREM UNIREA CU ȚARA MUMĂ”¹⁴.

Deși inscripția scrisă pe acest steag este identică cu cea de mai sus, ea este importantă deoarece o confirmă. Fără îndoială, această inscripție aflată pe unele steaguri tricolore, la 1 Decembrie 1918, la Alba Iulia, își are originea în strigătul intrat în istorie al revoluționarilor pașoptiști: „NOI VREM SĂ NE UNIM CU ȚARA”¹⁵ auzit pentru prima dată în 3/15 mai 1848 pe Câmpia Libertății de la Blaj.

Preluată și utilizată într-un mod asemănător și pe steaguri tricolore în timpul Marii Uniri din 1918, această inscripție, conține și exprimă larga adeziune a participanților la înfăptuirea Unirii.

Faptul că pe unele steaguri tricolore utilizate la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918 erau inscripții este atestat și de unul dintre cele cinci clișee, mărturii istorice,

realizate de către Samoilă Mârza, fotografatul Unirii, care înfățișează aspecte de la Marea Adunare Națională.¹⁶ În imaginea fotografică la care ne referim, în mulțimea de steaguri care acoperă spațiul de deasupra oamenilor se vede un steag tricolor pe a cărui flamură se distinge o inscripție.¹⁷ Steagurile tricolore românești din 1918 cu inscripții au individualizat într-un fel aparte atât gârziile naționale românești cât și delegațiile participante la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Inscripțiile aflate pe steagurile tricolore din timpul Marii Unirii, prin caracteristicile lor, făcând aluzie la antichitate, prin includerea denumirii de legiune pentru gardă, scrierea cifrei romane (MDCCCXVIII) în loc de cea arabă pentru anul 1918, când a avut loc mărețul eveniment sau la revoluția pașoptistă prin folosirea unui text asemănător cu cel strigat în 3/15 mai 1848 pe Câmpia Libertății de la Blaj se referă la tradițiile înaintașilor și concepțiile generației făuritorilor Marii Uniri de la 1918.

Considerăm că, aceste inscripții aflate pe steagurile tricolore la care ne-am referit mai sus, prin conținutul lor, strâns legat de mărețul eveniment din 1918, prezintă un interes deosebit pentru vexilologia românească, iar preocuparea și pe mai departe pentru studierea complexă a unor astfel de steaguri se impune deoarece tricolorul românesc ca însemn național a avut un rol deosebit în contextul luptei pentru înfăptuirea Marii Uniri.

NOTE

* Comunicare prezentată la Simpozionul național „Aradul și Marea Unire”, organizat cu prilejul a 75 de ani de la Marea Unire, Arad, 18-20 noiembrie 1993.

¹ Steagurile tricolore au fost utilizate în toamna anului 1918, în întreg procesul de constituire a consiliilor și gârziilor naționale românești, în timpul desfășurării adunărilor pentru alegerea de delegați pentru Marea Adunare Națională și de către delegațiile participante la Alba Iulia în 1 Decembrie 1918, Vezi și: Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român 1918*, II, București, 1983, p. 159-200.

² În legătură cu devizele heraldice, vezi: Maria Dogaru, *Devizele în heraldica românească*, în *Revista arhivelor*, LXVII, Vol. LIII, nr. 2, 1992, p. 195-217.

³ Muzeul de Istorie al României: Drapelul a fost primit de la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia; cf. Proces-verbal nr. 1751 din 2 aprilie 1971, cu număr de intrare în muzeu 4193. Însemnul a fost reprodus grafic în: *Magazin istoric*, XI, nr. 12(129), 1977, p. 16 în *Revista muzeelor și monumentelor*, XX, nr. 10, 1983 (Coperta IV).

⁴ Elena Pălânceanu interpretează această pasăre heraldică ca fiind corb, vezi: Elena Pălânceanu, *Steaguri din colecția Muzeului de Istorie a Republicii Socialiste România*, în *Muzeul Național*, I, 1974, p. 143. Nefiind convingși pe deplin de această afirmație nu subscriem unei asemenea interpretări.

⁵ Vezi, Maria Dogaru, *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol heraldic*, București, 1981, p. 13.

⁶ Despre Legiunea Română de Alba Iulia, vezi: Ioan Pleșa, *Formarea și activitatea consiliilor naționale din județul Alba, în luna noiembrie 1918*, în *Apulum*, VII/II, 1969, p. 385-408; Idem, *Colaborarea consiliilor naționale române din comitatul Alba Inferioară cu Consiliul Național Român Central din Arad pentru pregătirea Adunării Naționale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918*, în *Ziridava*, VII, 1977, p. 251-252 și Ioan Pleșa, Octavian Rotar, *Contribuția românilor din comitatul Alba Inferioară la Adunarea Națională din 1 Decembrie 1918*, în *Revista Arhivelor*, (Supliment), 1979, p. 166-168.

⁷ Elena Pălânceanu, *op. cit.*, p. 143.

⁸ Muzeul Județean Arad, Muzeu Oraș, nr. inv. 3964.

⁹ Natalia Dascăl, Augustin Mureșan, *Steagul delegației studenților de la Institutul Teologic din Arad, purtat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, în *Ziridava*, XVIII, 1993, p. 307-309.

¹⁰ Vezi: Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 139-187. Un steag dar din 1917 având pe o față aceeași inscripție: „TRĂIASCĂ ROMÂNIA MARE” și pe alta cuvântul „UNIRE”, este drapelul voluntarilor bănățeni,

Vezi: Ioan Belciu, *Un steag al voluntarilor bănăţeni*, în *Gazeta voluntarilor*, Anul I, nr. 6, 1923 și Vasile Dudaș, *Mărturie a unui trecut glorios - un drapel al primului detașament de voluntari transilvăneni din armata română în anii primului război mondial*, în *Revista muzeelor și monumentelor*, Seria Muzeu, Anul XVIII, nr. 2, 1981, p. 53-56.

¹¹ Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, Secția Unirii, Obiecte tridimensionale, vol. IV. nr. inv. 015. Mulțumim și pe această cale colegului Valeriu Moga, muzeograf la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia pentru informațiile date în legătură cu acest steag.

¹² „Românul”(Arad), Anul VII, nr. 29 din 31 noiembrie/14 decembrie 1918, Vezi și Augustin Mureșan, *Steagul tricolor românesc în contextul luptei arădenilor pentru înfăptuirea Marii Uniri*, în „Românul” (Arad), Serie nouă, nr. 2, aprilie 1993, p. 1.

¹³ George Manea, *Mărturii ale unor zile înălțătoare*, în *Cariatide* (Arad), noiembrie, XI, 1978, p. 4.

¹⁴ Informație primită în data de 18 noiembrie 1993 de la doamna Eugenia Pintilieșcu din Arad, având vârsta de 88 ani.

¹⁵ Constantin C. Giurescu, Dinu G. Giurescu, *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, ediția a II-a revizuită și adăugită, București, 1975, p. 596.

¹⁶ Vezi, Gheorghe Anghel, *Samoilă Mârza, fotografatul Unirii (1886-1967)*, în *Apulum*, VII/II, 1969, p. 361-370.

¹⁷ Credem că inscripția aflată pe fâșia galbenă a flamurei tricolore a steagului conținea o deviză care exprima adeziunea la înfăptuirea Marii Uniri. După formă și dimensiune, steagul pare să fi aparținut unei delegații, vezi, Gheorghe Anghel, *op. cit.*, p. 369, fig. 7.

INSCRIFTEN AUF TRIKOLOREN AUS DER ZEIT DER GROSSEN VEREINIGUNG DER RUMÄNEN VON 1918

(Zusammenfassung)

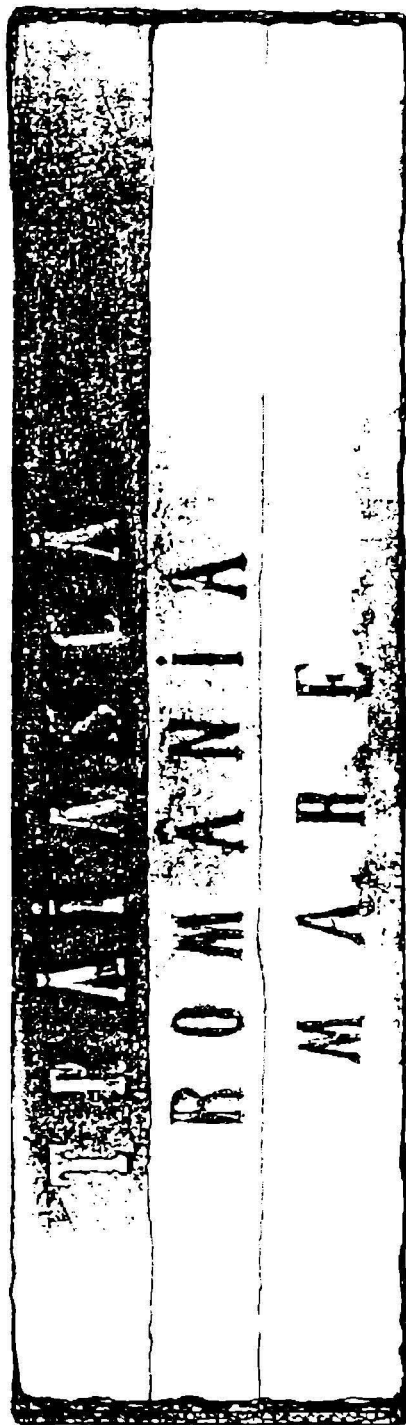
Der Autor bezieht sich auf jene Trikolore die auf der Flagge eine Inschrift tragen. Aus dem Inhalt dieser geht hervor, dass die Fahnen einigen rumänischen Nationalgarden oder Delegationen, die an der Grossen Nationalversammlung von Alba Iulia vom 1 Dezember 1918 teilnahmen, angehörten.

Die Inschriften auf den Flaggen beziehen sich auf: die Benennung der bewaffneten Formation (Garde oder Legion) welchen die Fahne gehörte, Namen der Ortschaft in welcher diese aktiv war, Angabe der Ortschaft aus der die Teilnehmer an der Grossen Nationalversammlung stammten, sowie einige heraldische Devisen. Durch die Anspielung auf die Antike (Benennung „Legion” für Garde und römische Ziffern) oder auf die rumänische 48-er Revolution (durch den Gebrauch ähnlicher Devisen) sind diese Inschriften ein Ausdruck der Tradition der Vorgänger und der Auffassungen der Erschaffer der Grossen Vereinigung von 1918.

Fig. 1.

Drapelul Gărzii Naționale Române din Alba Iulia

*Fig. 2. Steagul delegației studenților de la Institutul Teologic
din Arad purtat la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918.*

CALAMITĂȚILE NATURALE ȘI LUCRĂRILE DE AMENAJARE A RÂURILOR DIN JUDEȚUL ARAD REFLECTATE ÎN DOCUMENTELE DE ARHIVĂ

FLORIN DUMESCU
MIRCEA IACOBINI

Pentru cunoașterea îndeaproape a diferitelor fenomene meteorologice, a efectelor distructive ale apelor produse în trecut, a combaterii lor prin diferite categorii de lucrări și pentru urmărirea evoluției albiilor râurilor ca urmare a amenajărilor, s-a procedat la o investigație a arhivelor instituțiilor sau întreprinderilor care prin natura funcționării dețin astfel de documente (Arhivele Statului Arad, Muzeul Județean Arad, Biblioteca Județeană, Direcția Apelor Mureș-Banat). Au rezultat informații deosebit de valoroase care permit aprecieri asupra precipitațiilor, secetelor, inundațiilor, cu care s-au confruntat locuitorii acestor locuri, dar în același timp și a eforturilor financiare făcute de autorități pentru limitarea efectelor distructive ale acestora, concretizate în amenajări ale albiilor râurilor, a torențelor, îndiguiri ale principalelor râuri, unele dintre acestea păstrându-și rolul pozitiv chiar peste secole.

Totodată informațiile adunate au și o însemnătate practică privind atât amplasarea fenomenelor produse (durata și intensitatea ploilor torențiale, a inundațiilor și secetelor) modul de gândire tehnică care a stat la baza executării lucrărilor de amenajare precum și sistemul de administrare a lucrărilor hidrotehnice și de organizare a apărării împotriva inundațiilor în aceste locuri în care oamenii au avut de înfruntat din cele mai vechi timpuri, furia apelor.

În cele ce urmează vom menționa principalele evenimente produse precum și locul de proveniență a datelor, aceasta și pentru a da unele indicii celor care doresc să aprofundeze unele dintre problemele arătate.

I. Filiala Arhivelor Statului deține informații din perioada 1770-1944 cu privire la următoarele aspecte:

1. *Fenomenele meteorologice periculoase și efectele acestora*, sunt menționate în documente începând cu secetele care au avut loc. Astfel seceta din 1863 care a produs o serie de efecte economice negative - recolte distruse - este reflectată în memoriile autorităților Comitatului Arad înaintate Consiliului Locotenențial Regal Maghiar conținând și propuneri de înlăturare a consecințelor provocate de secetă împreună cu o listă a localităților a căror economie a fost complet distrusă de pe urma secetei. Este de remarcat solicitarea de aprobare pentru autoritățile din comunele Moroda și Iermata (B.H. Crișul Alb) pentru vânzarea obligațiilor provenite din împrumutul de stat în valoare de 4130 florini în vederea ajutorării țăranilor a căror recoltă a fost distrusă.¹

Comunele Comitatului Arad în anul 1863 au cerut acordarea de credite prin Banca Națională a Austriei pentru refacerea economiilor, iar statul în mod separat a acordat o sumă de 5000 florini pentru a fi distribuți celor care au suferit de pe urma acestei secete.²

Privitor la seceta din 1924 informațiile deținute sunt indirecte și provin din relatările postului de radio Cluj, care arată că în urma secetei din aprilie 1924 semănăturile au fost compromise, guvernul fiind nevoit să ia măsuri de

interzicere a exportului cerealelor în scopul asigurării consumului intern.³

În ce privește seceta din august 1939 se fac referiri în situația statistică întocmită de Camera Agricolă a Județului Arad pentru Ministerul Agriculturii și Domeniilor în legătură cu arăturile de vară care au fost împiedicate de a fi efectuate de către seceta foarte mare din acest an.⁴

Secetei din 1939 i s-a asociat și fenomenul de grindină produs mai ales în zona Radna unde a distrus viile în proporție de 100%, se menționează în raportul anual al Preturii din Plasa Radna.⁵

Fenomenele de ploi, vânt, grindină și zăpadă sunt menționate încă din 1802, când un raport al Antistiei comunale Semeac face cunoscută distrugerea recoltei de pe câmp de către grindină.⁶ În 1863 (12 aprilie) ploaia și grindina mare au distrus întreaga recoltă de cereale din comuna Dieci, locuitorii cerând reducerea de impozite și ajutoare materiale de la autoritățile comitatului.⁷

În 12. VII. 1864 raportul pretorului din Plasa Arad arată că terenurile agricole din această plasă și în special din hotarul comunei Variașul Mare și Variașul Mic au fost bătute de grindină, recolta fiind în mare parte compromisă.⁸

În ceea ce privește efectele distructive ale vântului sunt de menționat rapoartele Preturii Arad și Pecica care specifică că în anul 1863 în zona Iratoș un vânt puternic a ridicat acoperișurile caselor⁹, iar la Pecica vântul bătând timp de o zi a provocat nenumărate pagube ridicând acoperișurile caselor și dărâmand turnul bisericii.¹⁰

Privitor la zăpadă și îngheț se fac referiri mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel, în 5.06.1864 raportul comitelui Comitatului Arad arată că recolta de struguri a fost complet distrusă datorită ninsorilor abundente și înghețului care a durat până în luna mai.¹¹ În același an la 10.XI. a survenit un alt îngheț încât terenurile însămânțate au fost distruse în proporție de 50%, fiind necesară reînsămânțarea lor.¹² În dimineața zilei de 21 mai 1876 un îngheț puternic a distrus recolta de fructe și legume de pe teritoriul comitatului Arad, afectând și semănăturile de toamnă, se arată în raportul comitelui.¹³

În anul 1944 în comuna Păuliș o ploaie torențială a inundat gospodăriile individuale oprind circulația pe drumuri, poduri și pe linia de tramvai, se arată în procesul verbal al pretorului Plăsii Radna.¹⁴

2. *Efectele distructive ale apelor.* Prezente sub forma inundațiilor, a pagubelor provocate de acestea terenurilor agricole și localităților, sunt menționate în arhivele începând cu anul 1771.

Primele referiri sunt în limba latină și provin din „Raportul adunării generale a nobililor” din 11.IV.1771 din Comitatul Arad în care se menționează că în anul 1770 au avut loc inundații pe râurile Mureș și Crișuri care s-au soldat cu opagube în agricultură ducând la o penurie de alimente, în special făină de grâu.¹⁵ Tot într-un raport al adunării generale a nobililor emis la 2.VII. 1771 se arată că inundațiile au afectat peste jumătate din teritoriul comitatului, iar pentru întrajutorarea locuitorilor s-au trimis 3 companii de militari.¹⁶

Următoarea inundație menționată este la 24 august 1854, în situația statistică întocmită la Seleuș cu pagube provocate de inundațiile Crișului Alb și Cigherului în această zonă, rezultând că au fost calamități 213 locuitori daunele ridicându-se la 4528 florini.¹⁷

Inundația din 12 august 1855 produsă de râul Crișul Alba ca urmare a unor ploi torențiale este redată în raportul pretorului din plasa Chișineu Criș și menționează pagubele produse în zonă.¹⁸

În același an 1855 s-au produs inundații și în bazinul hidrografic Mureș, fiind amintite în rapoartele antistiilor comunale din Pecica și Bodrog, care au

suferit cel mai mult de pe urma acestora.¹⁹ În anul 1857 sau produs din nou inundații după cum rezultă din rapoartele pretorilor din plasa Radna și Chișineu Criș, pagubele provocate fiind atât de mari încât nu au putut fi evaluate, fiind afectate în deosebi comunele: Chișineu Criș, Radna, Pilu, Socodor, Vârșand.²⁰

Privitor la inundația din iunie 1864 sunt o serie de menționări documentare. Astfel, într-un raport de sinteză al comitelui Comitatului Arad se arată că râul Mureș a inundat în Comitat 27 de localități, pagubele produse fiind incalculabile. În 26 octombrie 1864 s-a întocmit o situație cu evaluarea pagubelor de pe Mureș în comunele Comitatului, valoarea lor fiind de 252.800 florini austrieci, despăgubirile acordate de stat fiind de numai 1.458 de florini.

Pentru a veni în sprijinul populației care a suferit de pe urma inundației râului Mureș, o parte din locuitorii plășii Arad au fost îndemnați să se angajeze la construirea căii ferate Arad-Sebiș, se arată în raportul pretorului din plasa Arad²².

Din unele rapoarte se poate stabili cu destulă precizie și durata de stagnare a apei în localități și pe terenurile agricole. În timpul inundației din 1864 în plasa Pecica majoritatea semănăturilor au fost compromise iar localitatea Bodrogu Vechi se găsea de 6 zile sub apă²³. În comuna Mureșel (cartier al Aradului) de pe urma inundațiilor au avut de suferit peste 1000 persoane fiind inundate 400 iugăre cadastrale (un iugăr=0,5775 ha teren agricol)²⁴.

Inundația a cuprins și terenurile agricole din comunele Micălaca, Cicir, Mândruloc, Sâmbăteni²⁵.

Despre aceiași inundație din 1864 sunt precizări și pentru bazinul hidrografic Crișuri. Astfel în 1.II.1864 în raportul pretorului din plasa Chișineu Criș se precizează că râul Crișul Alb a rupt digul în dreptul comunei Socodor inundând terenul²⁶. În raportul pretorului din plasa Sebiș se arată că ploile abundente căzute au provocat inundarea terenurilor agricole de către pârâul Mânezelu, afluent al văii Dezna²⁷.

Tot despre inundațiile din bazinul Crișul Alb se păstrează un dosar cu privire la inundația din 6 decembrie 1879 producă de Crișul Negru în urma căreia a fost distrusă întreaga localitate Zerindu Mic fiind necesară mutarea acestuia²⁸.

În 21 iunie 1931 pârâul local din localitatea Gura Văii (comuna Pleșcuța) a provocat mari pagube locuitorilor, drept pentru care în raportul primăriei către Prefectura județului Arad se cer și ajutoare pentru sinistrați; se anexează un tabel nominal cu locuitorii calamitați și valoarea pagubelor rezultate - 123.450 lei²⁹.

Despre inundațiile din 1932 sunt mai multe menționări.

Cu caracter general este raportul Prefecturii Județului Arad către Consiliul județean privind situația generală a județului în urma inundației, cuprinzând numeroase informații despre această inundație produsă în primăvara anului 1932 pe râurile Mureș, Crișul Alb și Crișul Negru³⁰.

În zona Arad cel mai mult a avut de suferit comuna Mureșel care a fost complet distrusă de inundații³¹. În zona Bătuța-Căpruța, inundațiile au afectat 55 de locuitori pagubele ridicându-se la 100.450 lei la Bătuța și 111 locuitori și 177.000 la Căpruța, după cum rezultă din adresa Notariatului cercual din comuna Căpruța³².

La Șoimoș - Radna inundația a distrus semănăturile de cereale, 60 de case, pagubele ridicându-se la suma de 3.000.000 lei.

În bazinul hidrografic Crișul Alb sunt consemnate pagubele provocate în zona localității Sebiș, unde recolta de grâu s-a ridicat la 50-100 kg/1 iugăr³⁴.

Râul Cigher în localitatea Luguzău a distrus semănăturile și a calamitat o parte din locuitori, se arată în memoriul primarului din comuna Luguzău³⁵.

Despre inundația din 1940 sunt menționări generale și de amănunt pentru unele localități. În procesul verbal încheiat în ședința cu pretorii ținută la Prefectura

Arad se arată că multe localități au avut de suferit pagube de pe urma inundației, în special zonele agricole.

Din situația statistică întocmită pentru localitățile județului rezultă că aproximativ 72 de comune au avut de suferit inundații, terenul arabil afectat de revărsări fiind de 38.157 iugăre cadastrale³⁶. În comuna Radna inundațiile au distrus 4.000 iugăre cadastrale de semănături³⁷, iar în comuna Mișca suprafețele agricole au fost grav afectate, culturile fiind compromise în proporție de 70%³⁸. În localitatea Șepreuș pentru ajutorarea comunei s-au trimis tractoare³⁹.

Pentru ajutorarea autorităților civile în acțiunea de preîntâmpinare a inundațiilor a fost mobilizată și armata, după cum rezultă din ordinul rezidenței Ținutului Timiș către preturile și primăriile comunale din județul Arad. Totodată în urma pagubelor pricinuite de inundații, ținutul Timiș a acordat un ajutor de 4500000 lei din buget pentru ajutorarea sinistraților⁴⁰.

Numărul mare de inundații produse, organizarea slabă în timpul viiturilor, a făcut ca problemele de apărare împotriva inundațiilor să rămână multă vreme nerezolvate. Pentru a organiza acțiunea de apărare împotriva inundațiilor în 1942-1944 la Prefectura din Arad s-a întocmit „Regulamentul tip pentru înființarea și executarea prestației în natură în comunele rurale și instrucțiuni administrative și tehnice pentru cazuri de inundație” - publicate în buletinul județului Arad nr. 7 bis din 14 februarie 1940⁴¹.

Acest regulament de organizare a apărării contra inundațiilor cuprindea: Planul administrativ de apărare cu nr. prestatorilor și vehiculelor cu tracțiune animală care se găseau în comună, pompe, bărci; posturi și echipe de toate categoriile, curieri necesari; puncte slabe pe diguri și zonele periclitare din vatra comunei; echipe de lucrători de 10-15 și 50-100 oameni; echipe sanitare și de salvare, un jurnal al inundației ținut la comună.

Planul tehnic de apărare: planul de apărare intră în funcție odată cu atingerea cotelor de 400 la mira Arad, 650 la Chișineu Criș, 660 la Ineu, 680 la Zerind, cote care se comunicau sectoarelor de la serviciul apelor. o dată cu stingerea cotei la comună șeful apărării instala pe dig o echipă de observatori permanentă cu rol de patrulare pe sectoare de 1 km. În planul tehnic erau date și materiale necesare apărării pentru un 1km de dig; scânduri de 11/2-2" 100 buc., pari de 5 la 10 cm. 200 buc., piloți de 16 mm 20 buc., traverse de brad 6 buc., fascine legate snopi 200 buc., 250 saci etc.

De mare importanță erau lucrările ce se indicau a se executa de comune cu personal local, fără o pregătire tehnică deosebită și care intervenea prompt în cazurile cele mai frecvente. Pentru acestea ca anexă la planul tehnic erau date instrucțiuni scrise cu reprezentare grafică a diferitelor tipuri de lucrări și cantitățile de material necesar. Astfel pentru apărări de diguri când taluzul nu e încă atacat se foloseau pari bătuți în foarfecă între care se puneau fascine; pentru închideri de breșe în dig - saci unul lângă altul sau în picioare; infiltrații prin dig când apa nu e prea înaltă sau când este adâncime mare: palplanșe din scânduri bătute în dreptul gurii de pătrundere după care în spatele lor se puneau pământ bătut. Pentru închiderea rupturilor: fixarea capului rupturii cu palplanșe de scânduri s-au pari peste care se pun traverse, cu scop de a forma o punte, de pe care se băteau scânduri de la capăt spre centru spre două rânduri, apoi se acopereau cu pământ - lucrarea executându-se în 1-2 ore. Aceste instrucțiuni se utilizau până în momentele cele mai critice când furia apelor depășea puterea de intervenție a organelor locale și era necesară mobilizarea tuturor forțelor.

3. Îndiguirile.

Suprafața mare de teren limitrofă cursurilor de apă, râuri cu maluri joase și

curs meandrat, debitele mari de viitură, au fost cauzele deselor inundații din trecut.

Din acest motiv locuitorii au căutat să prevină inundațiile prin lucrări relativ simple dar care nu întotdeauna erau corelate pe bazin, producându-se deseori dezatenționări sau încorsetări.

Menționările documentare privind lucrările de îndiguire sunt mai sistematizate din anul 1863. Astfel o situație statistică întocmită de municipalitatea Comitatului Arad privind lucrările de îndiguire de pe Crișul Alb și Crișul Negru din 1863-1964 arată că în această perioadă s-au executat lucrări în valoare de 42.236 florini, plata unui muncitor pe ziua muncă fiind de 41 creițari⁴².

În același sens pretura din Plasa Chișineu Criș a întocmit în 27. XII. 1863 o situație din care rezultă că în cursul lunilor octombrie - decembrie 1863 pe Crișul Alb și Negru s-au executat lucrări de îndiguire cu un volum de 18.009 mc⁴³.

Pe o perioadă de o săptămână la efectuarea lucrărilor au participat 1896 locuitori cheltuindu-se suma de 10.992 florini⁴⁴.

În vederea construirii de diguri pe Crișul Alb s-a cerut și un împrumut, după cum se arată într-o hotărâre dată în ședința Societății de regularizare a Crișurilor din Arad⁴⁵. Legat de acest împrumut în procesul verbal încheiat în 1864 (10.III) de municipalitatea Comitatului Arad se arată că valoarea împrumutului de 120.000 florini alocată îndiguirii nu poate fi rambursată în 6 ani, propunându-se ca termenul de restituire să fie prelungit la 10 ani altfel se va renunța la credit⁴⁶.

Despre modul de lucru la îndiguirile executate în 1864 într-un ordin al Consiliului locotenențial regal maghiar emis în februarie 1864 către comitele Comitatului Arad, se arată că lucrările de îndiguire pe Crișul Alb și Crișul Negru se desfășoară în ritm necorespunzător datorită faptului că muncitorii duc lipsă de unelte de muncă. S-a dispus ca unelele să fie cumpărate de Societatea de regularizare a Crișurilor care patronează lucrările⁴⁷.

O situație statistică întocmită de pretorul plășii Chișineu Criș în mai 1864 arată că la lucrările de îndiguire a Crișului Alb și Negru s-au executat un volum de terasamente de 71.278 mc⁴⁸.

Privitor la ruperea digurilor în perioada de viitură, un memoriu al reprezentanților din comuna Șilindia arată că din cauza slabei preocupări a organelor județului care nu s-au îngrijit de întreținerea digurilor râului Cigher în 9 iulie 1932 acesta a inundat și a distrus în întregime culturile. S-au cerut despăgubiri pentru zona calamitată⁴⁹.

Pentru a reglementa situația precară în care se aflau digurile, terenurile pe care se mențineau excesul de umiditate și a sporii producțiile agricole Camera agricolă a județului Arad a înaintat în octombrie 1938 Ținutului Timiș un tabel privind comunele interesate în lucrări de îndiguiri, irigații și drenaje prin canale deschise⁵⁰.

4. Eroziuni, apărări de maluri și regularizări de râuri.

Lucrări de consolidare a malurilor, de dirijare a curentului de apă pentru evitarea eroziunilor, sunt menționate încă de la începutul secolului al XIX-lea.

Astfel în 24. II. 1800 în raportul comisiei constituită de autoritățile Comitatului Arad se stabileau daunele suferite de locuitorii comunei Micălaca în urma erodării malului drept al Mureșului, eroziunea afectând terenul arabil. Se recomandă construirea unor piteni de dirijare⁵¹.

Acest gen de lucrări în unele zone nu era însă întotdeauna oportun așa cum reese și dintr-un dosar cuprinzând reclamațiile locuitorilor comunei Radna în anul 1801 ca urmare a unor lucrări de dirijare executate la Lipova și care pricinuiau inundații pe malul drept⁵².

În anul 1931 la sediul primăriei din comuna Mândruloc s-a încheiat un proces verbal care consemna hotărârea privitoare la executarea lucrărilor de *consolidare a malurilor*. Mureș care din cauza erodării pronunțate amenința să ajungă până în centrul comunei⁵³.

În perioada 1931-1932 s-au întocmit o serie de planuri, devize și memorii justificative privind executarea lucrărilor pentru regularizarea pârâurilor din zona Podgoriei, din care spicuiem câteva probleme practice⁵⁴.

Din memoriul justificativ aflat la dosar reese că lucrările erau necesare pentru a ferii de inundații șoseaua Șiria-Păuliș precum și zonele de intravilan străbătute de pârâuri. proiectul cuprindea: profile din 20 în 20 m și nivelment pe pârâurile interesate în amenajare, tabel cu calculul terasamentelor, plan general de situație cu toate lucrările care urmau a se executa. De mare importanță erau profilele tip pentru „Barajele de consolidare”. Important din punct de vedere practic este modul de realizare al acestor baraje pentru care se cereau șine vechi de cale ferată îngustă și fier rotund de 10 mm. În zonele cu transport de material în suspensie se utiliza plase de sârmă deasă. S-au realizat în acest fel 28 de baraje de fier și 4 din piatră. Proiectul a fost întocmit de serviciul tehnic al județului Arad. În aceeași perioadă funcționau și servicii ale apelor care dețineau caiete de sarcini pentru executarea lucrărilor hidraulice.

Devize de lucrări s-au întocmit și pentru eroziunea avansată a malurilor Crișului Alb care periclita șoseaua în zona Sebiș-Buteni⁵⁵.

Pentru zona municipiului Arad în 3.V.1943 serviciul tehnic al primăriei printr-un referat pune în evidență starea precară a malurilor Mureșului pe raza municipiului Arad în lungime de 26 km în continuă suprapunere amenințând digurile de apărare. Se atașează o hartă scară 1:300.000 cu indicarea porțiunilor periclitare. În urma acestei situații în anul 1944 s-a elaborat proiectul de consolidare a malurilor râului Mureș în municipiu. Din devizul întocmit de serviciul tehnic rezultă că pentru întreaga lucrare erau necesare 40 vagoane de piatră, 400 mc pământ, 1260 legătură fascine⁵⁶.

5. Organizarea și îndrumarea activității în domeniul apelor.

Pentru a putea observa mai ușor, a lua hotărâri și a organiza mai bine activitatea în domeniul construcțiilor de ape, organele administrative emiteau circulare, ordine, elaborau regulamente.

Prima mențiune documentară în acest sens a fost în 5.VIII.1800 prin care Consiliul Locotenențial Regal Maghiar a emis un ordin către autoritățile Comitatului Arad prin care se cere evacuarea apelor stătătoare cauza infecțiilor și posibilitatea de creare a zonelor palustre.

În vederea realizării lucrărilor hidrotehnice pe Crișul Alb și Crișul Negru la 19 ianuarie 1802 Consiliul locotenențial regal maghiar numește un comisar regal în persoana lui Lovasz Sigismund comitele suprem al Comitatului Timiș, cu sarcina de a stabili amplasamentul morilor de apă care prin pragurile de captare contribuiau la colmatarea albiei⁵⁷. Același consiliu la 23 iulie 1802 numește pe baronul Vay Nicolae în funcția de comisar regal la lucrările de hidroameliorații de pe malurile Crișului Alb, Negru și Repede. Rezultă totodată că lucrările respective durează încă din 1773⁵⁸.

Pentru a putea inventaria și împărți suprafețele agricole, pădurile, insulele, etc. în Comitatul Veszprem din Ungaria s-a scos în 17 iulie 1860 Regulamentul cărții funciare⁵⁹. În același sens în anul 1875 la Budapesta s-a emis o circulară a Ministerului regal al finanțelor cu instrucțiuni referitoare la organizarea și funcționarea oficiilor cadastrale⁶⁰.

În anul 1877 Ministerul Muncilor obștești și comunicațiilor emite un „Ordin

circular” privind limitarea competenței Consiliilor administrative comitateneze în domeniul verificării executării lucrărilor de hidroameliorații⁶¹. Același ministru numește un comisar guvernamental pentru îndrumarea și verificarea activității „Societății pentru regularizarea fluviului Criș” întrucât această societate a neglijat întărirea digurilor periclitând digurile „Societății de regularizare a Crișului Alb inferior”⁶².

În anul 1893 s-a atestat dreptul folosirii apei la cele 60 de instalații hidraulice moșierului din Chișineu Criș pe moșia căruia existau 60 de instalații hidraulice.

Pentru buna organizare a lucrărilor de îndiguire a Crișului Alb și Teuzului, la Chișineu Criș funcționa „Sindicatul Crișul Alb”, se menționează în Raportul ocolului agricol din Chișineu Criș din 30.09.1939 iar în Arad „Sindicatul Crișurilor”⁶⁴.

În vederea finanțării lucrărilor mai mari se acordau fonduri și subvenții de stat. Astfel în anul 1940 (9 mai) o decizie a Rezidenței Ținutului Timiș a alocat suma de 3.000.000 lei de la buget pentru lucrările de hidroameliorații la canalul Bega din care s-au finanțat și lucrările de îndiguire a Mureșului la Arad (300.000 lei) și îndiguirea Teuzului (150.000 lei) desecare la Teuz (250.000 lei)⁶⁵.

Într-o ședință cu pretorii ținută la Prefectura județului Arad în august 1940 s-a alocat suma de 531.000 lei contribuția comunelor județului pentru construirea unor canale⁶⁶.

În anul 1940 la Pretura plășii Ineu s-a întocmit un plan de lucrări pentru asanare, ridicarea unor baraje din beton la Apateu, Covăsânt, Ghioroc, Cuvin, Păuliș. În același scop se prevedea și procurarea unui excavator cu o valoare de 3.000.000 lei⁶⁷.

În anul 1941 serviciul apelor de la Județul Arad solicita printr-o adresă obținerea de muncitori pentru lucrările de desecare și îndiguire (20 Km, de canale, 1 Km de dig, 10 iugăre mlaștini desecare) pentru comunele din județ⁶⁸.

În comunele riverane canalului Matca (zona Radna-Șiria) s-au emis statute de organizare și funcționare de asociații pentru întreținerea canalului⁶⁹.

II. Arhivele Muzeului Județean Arad

În arhivele Muzeului județean se păstrează un număr de 63 de hărți, 23 de calcuri reprezentând râul Mureș de la intrarea în județ și până la confluența cu Tisa. Perioada de referință este cea a anilor 1816-1878 după cum rezultă din anii marcați pe hărți.

Este vorba în cea mai mare parte de hărți cadastrale pe care sunt marcate cel mai adesea intențiile de tăieri de coturi sau alte tipuri de lucrări ce urmau a se executa în vederea îmbunătățirii navigației pe Mureș. Există de asemenea planuri de lucru cu traseul Mureșului, talvegul râului, porturile de acostare, morile de apă plutitoare precum și distanțele pe râu.

În zonele în care se intenționau tăieri de coturi există profile longitudinale și transversale, nivelul apelor mari-medii și mici atât prin albia veche cât și prin cea nou creată.

Din observațiile noastre reiese că densitatea cea mai mare a acestor tăieri de coturi a vut loc pe tronsonul Lipova-confluență Tisa. Hărțile utilizate sunt la scări 1:14.400, 1:2.880. O parte din hărțile și calcurile utilizate erau semnate de inginerii care le-au lucrat, majoritatea păstrându-se în stare foarte bună.

Aceste hărți sunt de o excepțională valoare atât documentară dar mai ales practică, cum ar fi: urmărirea evoluției albiei Mureșului pe tronsonul Lipova - confluență Tisa; modul de lucru ales la tăierile de coturi, nivelele maxime, medii și minime ale apelor Mureșului aflate pe profile; folosințele de apă - mori plutitoare, navigație, etc⁷⁰.

III. Arhivele stației Hidrologice Arad

În Arhivele Stației Hidrologice se află „Cartea de bază a mirei Arad” înregistrată la Budapesta în anul 1900 fiind de fapt jurnalul postului hidromatic. Acesta cuprinde: date referitoare la utilizarea mirei (gradul I de importanță); modul de efectuare a cititorilor (până la cota +250 de două ori pe zi, între 250-350 de 4 ori pe zi, peste 350 din 2 în 2 ore). Datele se transmiteau prin poștă lunar la secția de Hidrografie și zilnic la biroul de inginerie fluvială din Arad; telegrafic în funcție de cota la miră, normal sau cu semnalizare de inundații.

Jurnalul cuprinde cotele cele mai mari și cele mai mici precum și data producerii lor, între anii 1862-1920. Se dă și un plan de situație al mirei precum și date referitoare la foarte desele mutări ale acesteia cu indicarea exactă a locurilor respective. Se dau totodată cotele „O” miră începând din 1841 precum și distanțele pe talvegul Mureșului între confluența cu Tisa și secțiunea postului hidrometric. Distanța era de 116,65 Km în 1895 („O” miră 105,936 și de 117,10 Km în 1.03.1912 („O” miră 106,454).

Jurnalul cuprinde totodată și instituțiile la care se aflau datele din 1861, an din care se înregistrau datele, la Biroul de inginerie fluvială din Arad iar din 1876 la Secția de hidrografie din Budapesta.

Beneficiind de acest jurnal, Mureșul la Arad este astăzi râul care dispune de cel mai lung șir de date de pe râurile interioare, înlăturându-se în acest mod erorile rezultate în calculele de probabilități pentru scurgerea maximă pe râu.

NOTE

¹ Arhivele Statului Arad. Prefectura Județului Arad. Actele comitetului, 34, dosar 2761, 1863, f. 1.

² Idem, dosar 2085, 1863, f. 2.

³ A.S.A. Banca Victoria, dosar 7, 1921, f. 34.

⁴ A.S.A. C.J.A. dosar 30, 1939, f. 135.

⁵ A.S.A. P.J.A. dosar 62, 1940, f. 2.

⁶ Idem, 34, dosar 731, 1802, p. 1.

⁷ Idem, 34, dosar 2035, 1863, p. 1-6.

⁸ Idem, 34, dosar 3550, 1864, p. 1.

⁹ Idem, 34, dosar 4210, 1863, p. 1.

¹⁰ Idem, 34, dosar 4217, 1863, p. 1.

¹¹ Idem, 34, dosar 3430, 1864, p. 1.

¹² Idem, 34, dosar 5476, 1864, p. 18-19.

¹³ Idem, 34, dosar, 18, 1876, p. 1.

¹⁴ Idem, dosar 308, 1944, p. 199-201.

¹⁵ A.S.A. Acta congregationum, fase. IV, nr. 227, 1771.

¹⁶ Idem, fase. II., nr. 82, 1771.

¹⁷ A.S.A. Actele comitetului, 34, dosar 1023, 1854, p. 2-9.

¹⁸ Idem, 34, dosar 1293, 1855, p. 1-6.

¹⁹ Idem, 34, dosar 185, 1855, p. 1-45.

²⁰ Idem, 34, dosar 739, 1857, p. 1-2.

²¹ Idem, 34, dosar 5220, 1864, p. 1-2.

²² Idem, 34, dosar 3605, 1864, p. 1.

²³ Idem, 34, dosar 3314, 1864, p. 1-2.

²⁴ Idem, 34, dosar 3213, 1864, p. 3.

²⁵ Idem, 34, dosar 3264, 1864, p. 1.

²⁶ Idem, 34, dosar 323, 1864, p. 1.

²⁷ Idem, 34, dosar 4076, 1864, p. 1.

²⁸ Idem, 34, dosar, 5520, 1864, p. 1-14.

²⁹ A.S.A. B.J.A. dosar 2615, 1932, p. 1-3.

- ³⁰ Idem dosar 25259, 1933, p.67-161.
- ³¹ Ibidem, p.68-70.
- ³² Idem, dosar 19.119, 1933, p.2-6.
- ³³ Idem, dosar 5523, 1933, p.20-21.
- ³⁴ Ibidem, p-43-49.
- ³⁵ Idem dosar 1256, 1933, p.42.
- ³⁶ Idem, dosar, 11949, 1940, p.6-30.
- ³⁷ Idem, dosar 14.983, 1940, p.3.
- ³⁸ Idem, dosar 21.537, 1940, p.7.
- ³⁹ Idem, dosar, 34, 1940, p.2.
- ⁴⁰ Idem, dosar 9044, 1940, p. 1-54.
- ⁴¹ Idem, dosar 4411, 1944, p.1-41.
- ⁴² A.S.A. P.J.A. Actele comitetului, 34, dosar 1970, 1864, p. 1-2.
- ⁴³ Idem, dosar 4387, 1863, p.1-2.
- ⁴⁴ Idem, dosar, 4022, 1863, p.1-2.
- ⁴⁵ Idem, dosar 3274, 1863, p.1-4.
- ⁴⁶ Idem, dosar, 1928, 1864, p.2.
- ⁴⁷ Idem, dosar 704, 1864, p.2.
- ⁴⁸ Idem, dosar, 293, 1864, p.1.
- ⁴⁹ A.S.A. P.J.A. Acte administrative, dosar 1256, 1933, p.35.
- ⁵⁰ A.S.A. C.A.J.A. dosar 20, 1939, p. 69.
- ⁵¹ A.S.A. P.J.A. Acta congregationum, 34, dosar 3, 1800, p. 392.
- ⁵² Idem, 34, dosar 212, 1801, p.1-11.
- ⁵³ A.S.A. op.cit. dosar 1516, 1932, p.23-24.
- ⁵⁴ Idem, dosar 6549, 1933, p.1-35.
- ⁵⁵ Idem, dosar 5277, 1934, p.1-3.
- ⁵⁶ A.S.A. P.M.A. dosar 3349, 1944, 1-2.
- ⁵⁷ A.S.A. P.J.A. Acta congregationum, dosar 238, 1802, p.2-3.
- ⁵⁸ Idem, dosar 816, 1802, p.1.
- ⁵⁹ A.S.A. Actele comitetului, dosar 1180, 1860, p.2-4.
- ⁶⁰ Idem, dosar 92, 1875, p.1-15.
- ⁶¹ Idem, dosar 4077, 1877, p.1.
- ⁶² Idem, dosar 2337, 1877, p.1.
- ⁶³ A.S.A. P.J.A. Acte vicecomite, 35, dosar 1694, 1914, p.1.
- ⁶⁴ A.S.A. C.A.J.A., op. cit. p.81-82.
- ⁶⁵ A.S.A. P.J.A. Acte administrative, dosar 11949, 1940, p.2-5.
- ⁶⁶ Idem, dosar 1707, 1940, p.9.
- ⁶⁷ Idem, dosar 88, 1940, p.42.
- ⁶⁸ A.S.A. C.A.J.A. dosar 6, 1941, p.281.
- ⁶⁹ A.S.A. Acte administrative dosar 6518, 1947, p.1.
- ⁷⁰ Muzeul Județean Arad. Mapa cartografică.
- ⁷¹ Stația hidrologică Arad. *Vizmérve-törzskönyv*, Budapesta 1894, p. 1-23.

NATURKATASTROPHEN UND DIE REGULARISIERUNG DER FLIESSENDEN GEWÄSSER DES KREISES ARAD WIDERSPIEGELT IN ARCHIVDOKUMENTEN

(Zusammenfassung)

Die Autoren verfolgen die verschiedenen meteorologischen Phänomene (Menge und Art der Niederschläge, Dürre-Zeiten, Überschwemmungen) auf dem

Gebiete des heutigen Kreises Arad und deren zerstörenden Einfluss auf das Leben der menschlichen Gemeinschaften, sowie deren Massnahmen hinsichtlich der Minderung dieser Efekte. Zur Dokumentation wurden folgende Quellen herangezogen: das Staatsarchiv, Filiale Arad (für die Zeitspanne 1770-1944), Archiv des Kreismuseums Arad (Kartensammlung, Referenzperiode 1816-1878) sowie das Archiv der hydrologischen Station Arad (Aufzeichnungen aus der Zeitspanne 1862-1920)

STUDIUL GEOGRAFIEI ÎN ȘCOLILE MEDII TRANSILVĂNENE*

VASILE POPEANGĂ

Formarea unei reprezentări clare a spațiului românesc ca unitate geografică locuită de același popor, construcție mentală pe care N. Iorga a considerat-o „una dintre cele mai mari idei ale trecutului nostru”, a fost unul din obiectivele fundamentale ale predării geografiei în școlile românești din Transilvania. Datorăm lui I. Honterus (1498-1549) cultivarea interesului pentru cunoașterea teritoriului locuit de români. Opera sa geografică *Rudimenta cosmographia*, apărută la Cracovia în 1530, a fost retipărită în 17 ediții. Harta Daciei din această lucrare a lui Honterus a fost tipărită și la Brașov în 1541. Semnificativ din punct de vedere istoric este și titlul lucrării lui Peter Paul Manuccius, *Transilvaniae quae olim Dacia dicta, descriptio*, Roma, 1596. Titlul reflecta faptul că în conștiința științifică a epocii se menținea ideea că Transilvania este o parte a vechii Dacii¹.

Introducerea informațiilor geografice în procesul învățării a fost stimulată de doi pedagogi de renume european: Comenius și Pestalozzi. Conducând școala de Sárospatak, I. A. Comenius a inclus în anii școlari 1650-1654 o oră pe săptămână pentru comunicarea de noutăți geografice. Pestalozzi a introdus studiul geografiei în planul de învățământ al școlii populare, stimulând astfel elanul omului modern de cunoaștere a lui *mundus sensibilis*. Activitatea lui Pestalozzi se desfășoară la începutul secolului al XIX-lea, perioadă în care ia avânt învățământul pedagogic în Franța și în țările din Centrul Europei. În 1812 și-a deschis porțile și Preparandia din Arad, în al cărei plan de studii e prevăzut și studiul geografiei. Iosif Iorgovici, titularul catedrei, a predat în primii ani de învățământ un curs, în care a prezentat elevilor săi nu numai cunoștințe de geografie și fizică, ci și de geografie politică, așa cum ne arată chiar titlul cursului: *Manuscriptum geographiarum phisico ac politicae*. Moartea prematură a lui Iosif Iorgovici, întâmplată în 1820, a împiedicat pe profesorul arădean să tipărească manuscrisul cursului său de geografie.

În anii 1814-1815 a apărut la Buda o carte care oglindea preocupările tot mai numeroase existente în rândul intelectualității transilvănene de cunoaștere a lumii. E vorba de *Gheografia sau scriere Pământului întocmită după orânduiala cea mai noaă așezată* I. S. Moldovan, *Din literatura geografică a Transilvaniei*, în „Tribuna”, nr. 234-236, anul V, 1888. Despre modul de prezentare a geografiei Transilvaniei vezi Șt. Manciulea, *Transilvania în cărțile românești de geografie apărute până la 1848*, în „Lucrările Institutului de geografie al Universității din Cluj la Timișoara, vol. VII, 1942, pentru 4 părți ale Pământului, adecă: Europa, Asia, Africa, America cu tot cuprinsul lor. Acum înțiu de un iubitor de neamul românesc pre românie tîlmăcită și dată afară la lumină. Tomul I(II). Cu toată kieltuiala lui Nicola Nicolau din Brașov s-au tipărit. La Buda în krâiasca tipografie a Universitatei Ungariei, 1814(1815).

Geografia e definită ca „scriere a Pământului”. Părțile ei componente erau geografia istorică, filozofică și matematică. Găsim referiri și la Țările Române, pe care turcii nu le lăsau libere să-și aibă domniilor lor statornici. Împărțirea românilor în formații politice deosebite este explicată prin vrășmășia și poftele de stăpânire ale popoarelor vecine. Referitor la Transilvania, este subliniat avântul cultural și

economic al unor centre: Blaj, Arad, Sibiu, Oradea, Braşov, Timişoara şi altele.

O operă monumentală din domeniul geografiei, scrisă pentru „românii din Transilvania”, aparţine profesorului blăjean Ioan Rusu. Este vorba de *Icoana Pământului*, apărută la Blaj în trei volume, în anul 1842. În „Precuvîntare”, autorul scrie că „în frumoasa Transilvanie românii fac parte mai mare a lăcutorilor; ei sînt aicea poporul cel mai vechiu, ei vorbesc o limbă dulce, frumos sunătoare, întocmită spre mare cultură, ei în această limbă plinesc cele dumnezeieşti în beserică şi acasă; aceasta e cea mai lăţită în mai sus numita ţară, în care vorbeşte românul cu unгурul şi sasul, unгурul cu sasul, ba şi saşii din osăbite (înuturi între sine)”. Cartea se înscrie între realizările culturale ale epocii. Astfel a fost pregătit terenul pentru elaborarea manualelor şcolare.

1. În 1853, *Gazeta Transilvaniei* încunoştiinţa pe cititorii săi că profesorul Simion Mihali a tipărit un manual de geografie pentru prima clasă de gimnaziu. Autorul a fost profesor de istoria naturală la Gimnaziul din Blaj între 1850-1860, an în care a trecut în România împreună cu colegul său Ion Faur². A fost numit profesor de istorie naturală la Liceul din Craiova, unde a funcţionat până în 1861. Manualul anunţat în nr.82 al *Gazetei Transilvaniei* a fost prelucrat după manualul german al lui Burger, care fusese recomandat de minister.

Geografia Ardealului pre scurtu. Lucrata de pre nemşie de Simeone Mihali a fost editată de tipografia Seminarului blăjean. Ediţia din 1857, la care ne referim, are 98 de pagini. E un manual de geografie a Transilvaniei, denumirea latinească a Ardealului. Autorul descrie marginile, „puseţiunea”, adică aşezarea, mărimea şi suprafaţa Transilvaniei. Denumirile geografice sînt redată cu ortografie românească în majoritatea cazurilor. Se vorbeşte despre munţii Rodnei, Ciucului, de Negoiu şi Piatra-Craiului. Datorită munţilor înalţi de pe marginile Transilvaniei, comunicaţiile cu Țările Române ar fi dificile dacă n-ar exista pasurile care înlesnesc trecerea peste lanţurile muntoase atît de bogate în păduri.

Numărul locuitorilor Ardealului comunicat în manual este de 2074202. Ei se deosebesc după origine, limbă şi religie. Autorul utilizează cele trei criterii pentru a analiza structura demografică a Transilvaniei. După naţionalitate, cei mai mulţi locuitori sunt români. S. Mihali subliniază că românii sunt cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei, deoarece ei descind din coloniştii romani aduşi de Traian în această provincie. Limba română e de origine latină. Ungurii şi secuii alcătuiesc grupuri mult mai reduse sub raport numeric. Primii au venit în Ardeal după 904, iar germanii sunt colonişti veniţi din părţile sudice ale Rinului.

Referindu-se la cultură, S.Mihali consideră şcolile populare ca factor de cultură şi moralitate. În 1851, în Transilvania funcţionau 2164 de şcoli populare. Autorul enumeră şi alte instituţii culturale existente în Transilvania -biblioteci, colecţii de artă, asociaţii-, care contribuiau la progresul cultural al poporului. Industria şi comerţul începuseră să se dezvolte. O linie telegrafică lega Transilvania de Europa. Sub raport politico-administrativ, Transilvania era o ţară constitutivă a Împărăţiei austriece. Guvernul central asigura conducerea ţării, iar problemele administrative erau rezolvate de guvernul ardelean, care îşi avea sediul la Sibiu. Sub raport administrativ, Transilvania era împărţită în 10 prefecturi, care aveau în componenţa lor 79 de cercuri. În manual se găsesc informaţii despre prefecturile româneşti şi despre oraşele, Sebeş, Mediaş, Sighişoara, Sibiu, Braşov, Mureş, Bistriţa, Gherla, Cluj şi Orăştie. Autorul subliniază prezenţa masivă a românilor în localităţile şi cercurile pretoriale din Transilvania.

Prin structura sa şi prin informaţiile transmise, manualul are un caracter politico-administrativ predominant. Prezentând împărţirea administrativă a

Transilvaniei, autorul a subliniat prezența precumpănitoare a românilor în toate prefecturile. E un manual care putea fi utilizat pentru educarea la tineri a unui sentiment de încredere în forțele naționale ale românilor. Limba în care e redactat manualul e presărată cu latinisme și cu construcții care nu au rezistat timpului.

2. Cunoscutul cărturar din Brașov G.I. Munteanu a elaborat *Manual de geografie în două cursuri pentru classile gimnasiali inferioari* (după Bellinger). A doua edițiune mai îndreptată, Sibiu. Cu tiparul lui S. Filtsch, 1864.

Într-o scurtă notă introductivă a manualului, care e mai mult o adaptare, autorul schițează câteva norme metodice menite să faciliteze utilizarea cărții. Elevii vor reține mai ușor cunoștințele predate dacă educatorii folosesc globul și hărțile care să dea actului predării un caracter intuitiv. Interesantă este optica autorului referitoare la repetarea materialului predat. Repetarea nu este înțeleasă ca „o recitare a materialului în ordinea ținută în cartea aceasta didactică; ci o ordinare a materialului după alte cu totul diverse puncte de vedere”. El se referă la gruparea cunoștințelor în raport cu cunoștințele generale și compararea diferitelor forme ale suprafeței Pământului.

Manualul constă din două cursuri care însumează 72 de pagini. În primul curs se prezintă cunoștințele elementare de cosmografie. Sunt prezentate planetele și se prezintă cunoștințe sumare despre mișcarea lor. Obiectul geografiei sau a descrierii Pământului „e calitatea Pământului”. Geografia e împărțită în fizică și politică. Distanța pe care o face autorul între cele două părți ale geografiei este următoarea: geografia fizică descrie „calitatea suprafeței Pământului și a corpurilor aflătoare pe dânsa după împărțirea lor în spațiu”, iar cea politică „descrie pe om viețuind în societate cu oamenii”(p.8). Geografia matematică este o parte a cosmografiei, disciplină ce studiază însușirile generale ale Pământului.

Cunoștințele de geografie fizică se referă la aer, apă, formele uscatului și ale mării. Se observă dificultățile întâmpinate de autor în utilizarea terminologiei geografice. În loc de uscat vorbește de „tiera”, continute (continente) etc. În cursul al doilea se studia „Calitatea fizicală a suprafeței Pământului”, adică apă, munți, podea (podșuri), șesuri etc. Se insistă mai mult asupra enumerării munților, șesurilor și apelor. În capitolul destinat geografiei politice sunt prezentate informații sumare despre locuitorii Pământului. Despre România se găsesc 5 rânduri în cadrul textului „State autonome”. Valoarea educativă a textului este evidentă: „Țara Românească cu Moldavia unite sub numele de România”. Se vorbește de „cetățile”: București, Iași, Craiova, Giurgiu, Brăila. Aceste cunoștințe predate într-un gimnaziu românesc din Transilvania în 1864 nu erau suficiente pentru formarea unei percepții adecvate a elevilor despre Țara Mamă. E o dovadă în plus că autoritățile administrative se opuneau extinderii informațiilor despre România.

3. W. Pütz, *Geografia și istoria evului vechiu, mediu și nou. Manual pentru clasele superioare gimnasiale și reale de dr. Ioanu G. Meșotă*. Profesorul la gimnaziul romanu din Brașovu. Volumul prim. Evul vechiu, Iassi, edițiunea și imprimeria societății *Junimea*, 1867. Volumul al doilea, *Evul mediu*, a apărut tot la Iași în 1869.

În prefață, I.G. Meșotă arată că manualul nu este original, ci este o prelucrare după manualul lui W. Putz, care era utilizat în școlile din Germania și Austria și a fost tradus în mai multe limbi europene. Intervențiile pe care le-a făcut I.G. Meșotă se referă la „evenimentele care stau în strânsă legătură cu istoria românilor”. În volumele următoare se va abate de la sistemul lui W. Pütz spre a acorda extinderea cuvenită evenimentelor politice și culturale din istoria românilor.

După o prezentare a istoriei Asiei și Africii, se procedează la studiul istoriei Europei. Este partea cea mai voluminoasă din manual (paginile 94-348). Un

„prospect” de geografie a Europei permite formarea la elevi a unei imagini de ansamblu asupra continentului. Sunt descrise marginile, munții principali, apele și țările Europei.

Prezentarea sumară a geografiei Europei este urmată de studiul geografiei și istoriei Greciei, Macedoniei și Italiei, Autorul urmărește procesul de creștere a puterii politice a românilor și de expansiune a statului.

Volumul al doilea este destinat istoriei evului mediu. I.G. Meșotă notează în prefață că a prelucrat manualul lui W. Pütz, Făcând aproape un compendiu nou. A făcut acest lucru întrucât W. Pütz a scris „pentru germani, iar manualul de față e pentru români”. Din această cauză au fost necesare modificări de structură și de perspectivă, insistând asupra statelor europene.

4. Nicolae Popescu (1843-1909), profesor de geografie al Gimnaziului din Blaj, a elaborat în 1878 *Manual de geografie pentru clasa I gimnasiale*. E un manual de 100 de pagini tipărit în cunoscuta tipografie a Seminarului blăjean. Manualul este compus din patru părți distincte. În partea I sunt prezentate elemente din geografia „astonomică și matematică”, partea a II-a cuprinde elemente din domeniul „geografiei topice și fizice”, partea a III-a cunoștințe referitoare la formele de relief și climă, iar partea a IV-a sunt prezentate probleme de geografie politică.

Sub raport metodologic, manualul are un caracter enumerativ. Informațiile prezentate sunt sistematizate și numerotate, fapt care denotă preocuparea autorului de organizare a conținutului manualului. Explicațiile sunt sumare, fapt care facilitează asimilarea mecanică a cunoștințelor de către elevi. În capitolul al II-lea, sistematizarea cunoștințelor nu e făcută numai în funcție de factorii geografici studiați, ci și în funcție de cele cinci continente. Astfel, când se vorbește de peninsule, autorul enumeră peninsulele mai importante din Europa, Asia, Africa, Australia și America. La fel se procedează și în enumerarea insulelor, apelor și munților. Clima este descrisă în raport cu fiecare continent.

Într-un mic fragment (p.24), autorul relevă rolul oceanelor ca mijloc de comunicație și de difuzare a valorilor culturale. Se arată că dezvoltarea navigației a contribuit la progresul științelor naturale și al geografiei. În capitolul al IV-lea referitor la geografia politică se găsesc informații despre cele cinci rase - informații care au devenit un loc comun în manualele de geografie ale epocii -, împărțirea popoarelor după modul de trai în vânători și pescari, popoare nomade sau de păstori și stabile sau civilizate. După forma de guvernământ, statele sunt împărțite în monarhii și republici.

Făcând o scurtă prezentare a Austro-Ungariei, autorul arată că majoritatea locuitorilor Transilvaniei sunt români. De asemenea, el menționează prezența românilor în structura demografică și a altor state: Rusia, Turcia, Bulgaria, Serbia, Grecia. Informațiile despre România sunt mai bogate decât despre alte state europene. Remarcăm datele despre orașele din România. Prin mulțimea și varietatea informațiilor pe care le cuprinde, manualul reușea să contureze o imagine a lumii politice a epocii. Abundența informațiilor sub formă de noțiuni și denumiri geografice, sărăcia explicațiilor și a descrierilor geografice dădeau manualului un caracter de schiță sau de plan de expunere geografică. Prin caracterul său, manualul făcea mai important rolul profesorului în procesul de predare a geografiei. El era chemat să suplینească absența explicațiilor și a interpretărilor și să dea cursului de geografie accesibilitatea și cursivitatea necesare asimilării temeinice a cunoștințelor.

5. Profesor din 1876 al Preparandiei din Arad, Teodor Ceonța a desfășurat o activitate culturală impresionantă printre învățătorii arădeni și a stimulat acțiunile editoriale ale tipografiei *Diecezana*, pe care a condus-o între 1884-1899. În 1880 a

apărut *Compendiu de geografie universală prelucratu în usul scolelor medie și a preparandiilor*, imprimat de *Diecezana*. E primul său manual. A apărut în cea de-a doua ediție în 1884.

În prefață, T. Ceonța arată că manualul este redactat conform planului de învățământ al gimnaziilor și preparandiilor. În virtutea exigențelor acestui plan, studiul monarhiei austro-ungare i s-a acordat un spațiu mai extins, pe când prezentarea celorlalte țări europene s-a făcut în linii generale. Studiul temeinic al geografiei nu se poate face de către elevi decât respectându-se două cerințe fundamentale: cunoașterea temeinică a obiectului de către profesor și existența materialului didactic corespunzător. Pentru elaborarea manualului său, T. Ceonța a utilizat lucrări de geografie apreciate în epocă aparținând lui A. Wiegand, F. Schmoeger, A. Steinhäuser, C.S. Cornelius, F. Weiss, J. Visontay și alții.

În prefața adresată profesorilor, T. Ceonța subliniază valoarea educativă a geografiei. De aceea el consideră că studiul acestui obiect nu constă dintr-o însușire seacă de denumiri geografice, ci din explicarea fenomenelor și din intuirea formelor geografice. Pământul e terenul activității omului și de aceea trebuie cunoscut temeinic. Principiile pe care se bazează studiul geografiei sunt, în lumina pedagogiei lui Pestalozzi, de natură materială și formală. Primul principiu material pe care-l formulează T. Ceonța constă în aserțiunea: „propune din viață pentru viață, nu pentru școală”. E un principiu vechi, respectat în epoca romană, pe care autorul îl reactualizează și în virtutea căruia cere educatorului să aibă „practica vieții”, adică să cunoască forme geografice din propria sa experiență. Instrucția geografică trebuie să pornească de la teza egalității fetelor cu băieții. Principiile formale la care se referă autorul sunt influențate de gândirea pedagogică a lui Diesterweg, care considera că studiul geografiei devine metodic și are un caracter rațional dacă se pornește de la cunoașterea locului natal și a patriei.

T. Ceonța considera că studiul geografiei trebuie organizat pornindu-se de la delimitările politice ale statelor. Sub raport metodic studiul va fi eficient dacă se va progresa succesiv în actul predării și cunoștințele comunicate vor fi însoțite de un material didactic corespunzător. Modul optim de observare a formelor geografice și de cunoaștere a unor fenomene sunt excursiile, pe care autorul le recomandă pentru fixarea temeinică de către elevi a cunoștințelor expuse în lecții.

Cele trei părți distincte ale manualului sunt: geografia matematică, geografia fizică și topografia și etnografia (geografia politică). Într-o lecție introductivă se explică noțiunile de geografie cu care autorul operează în manual: zenit, nadir, forme de relief, albie, litoral, liman, bazin ect. Geografia este definită ca „studiu care ne descrie Pământul”. Utilizând o bogată și variată bibliografie, T. Ceonța a reușit să elaboreze un manual la nivelul științei geografice a epocii. Unele noțiuni utilizate arată că terminologia geografică românească era în curs de fixare. El utilizează termeni care n-au intrat în terminologia științifică românească: osia Pământului (axa), întunecime totală (eclipsă), hartă. Dar dincolo de aceste dificultăți conceptuale, manualul familiariza pe elevi cu noțiuni fundamentale de astronomie și aducea în circulație date recente privind descoperirea în 1846 a planetei Neptun de către Le Verrier, observarea de către Hopkins a meteorului căzut în 10 august 1862 în Jamaica, analiza spectrală în cercetarea Soarelui făcută în 1868 de Kirchhoff și Bunsen, care au demonstrat că în soare se găsesc elemente ce intră în structura Pământului și a planetelor, fapt care a îndreptat oamenii de știință a presupune existența „în corpurile cerești a aceleași materii” (p.33). Prin informațiile din primul capitol ne aflăm în fața unui manual modern de geografie, în care informația recentă în acest domeniu este prezentată pentru deschiderea

orizontului cultural al elevilor.

În capitolul de geografie fizică se observă preocuparea de tratare integrală, unitară, a fenomenelor geografice. Capitolul de geografie fizică are următoarea succesiune: formarea uscatului, apele, aerul și fenomenele din atmosferă și vegetația. Se arată sumare corelații care există între aceste geosfere și influența lor asupra vieții omului.

Cel de-al treilea capitol - „Topografia și etnografia” (geografia politică) - este cel mai dezvoltat din structura manualului. Formele statale pe care autorul le prezintă sunt cele corespunzătoare epocii și interesul pe care îl suscită este numai istoric. În condițiile luptei de emancipare națională a epocii, interesant este modul cum este prezentată geografia pământului românesc. Încă din 1877, în timp ce elabora manualul, autorul i-a scris lui I.M. Moldovan, înfomându-l că el a redactat un manual de geografie pentru școlile medii. Referindu-se la situația românilor, T. Ceonța precizează: „cu privire la Principatul România nu m-am extins prea departe, căci mă tem de confiscare”³. T. Ceonța subliniază că Austro-Ungaria are un caracter poliglot, iar numărul românilor din monarhie se ridică la 3 milioane. Ei au dus o viață continuă pe pământul pe care s-au format ca popor. Autorul recurge la istorie pentru a arăta că la venirea lor, ungurii au găsit pe români, care stăpâneau tot teritoriul românesc de la Tisa până la Marea Neagră. Analizând structura demografică a comitatelor, el arată că în comitatele din stânga Tisei-Marmația, Ugocia, Sălăgiu, Sătmăr, Bihor, Bichiș, Ciongrad, Cenad, Arad, Torontal, Timiș, Caraș, Severin ca și în cele 15 comitate din Transilvania - majoritatea populației este alcătuită din români. T. Ceonța amintește localitățile în care s-au născut oameni de cultură care au contribuit la progresul nostru cultural: Avrig (Gh. Lazăr), Cuciulata (Aron Pumnul), Vidra (Avram Iancu) și altele. De asemenea, el enumeră instituțiile culturale de care dispun românii din unele centre: Arad, Oradea, Năsăud, Sibiu și Blaj. Prezența românilor e semnalată și în Bucovina, care a dezvoltat un comerț intens cu România.

În structura manualului, studiul statului austro-ungar ocupă un mare spațiu (paginile 75-168). T. Ceonța acordă pentru celelalte țări un spațiu mult mai restrâns: 2-4 pagini. În lecția destinată României se referă la așezare, relief, râuri, industrie, cultură și armată. Despre capitala țării vorbește elogios, arătând dezvoltarea sa culturală și instituțiile care contribuie la progresul artistic și științific al românilor. De asemenea, subliniază importanța economică și culturală a principalelor centre urbane ale României. Deși T. Ceonța se arătase precaut în privința prezentării informațiilor despre România, în 1894 ministerul de instrucție publică de la Budapesta a interzis utilizarea în școlile românești a manualului profesorului arădean *Compendiu de geografie universală*⁴. S-au luat declarații de la învățători în acest sens, iar autoritățile comitatense au vegheat ca ordinul să fie respectat. T. Ceonța a amintit și despre românii din Basarabia și despre orașele românești din ea. El notează că Rusia e o monarhie absolută, condusă de țar.

Informațiile despre celelalte continente sunt mai sumare. Asia e denumită „leagănul genului uman” fiindcă aci se află urmele unei vechi civilizații. Deși Asia e legată de Europa, popoarele asiatice n-au fost influențate de civilizația europeană așa cum au fost cele din America. Japonezii se remarcă prin puternica „năzuință după industrie”, iar despre lumea nouă afirmă că are posibilități de a se înălța în cultură și civilizație. T. Ceonța remarcă un fapt semnificativ al epocii: ținuturile coloniale „aduc venituri considerabile țărilor matre” (p.292), așa după cum era cazul Olandei și al Angliei.

Manualul de geografie elaborat de T. Ceonța e foarte bogat în informații geografice, fapt care oglindește amploarea studiului geografiei în gimnazii. Cartea

reflectă împărțirea politică din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. După dimensiunile ei și explicațiile care se dau în diferite lecții despre relațiile Europei cu celelalte continente, ea este scrisă într-o viziune eurocentrică. Redactată într-o perioadă de instabilitate ortografică și de încercare de stabilire a ortografiei limbii române, ea conține expresii latinizate, ca de exemplu murul chinezesc, patient, a naega, a naviga, etc.

În 1884 a apărut ediția a II-a a acestui manual, în a cărui prefață autorul arată că veacul nostru „strigă în ton pătrunzător: progres, reforme!”. În ediția aceasta T. Ceonța a respectat principiile ortografice stabilite de Academia Română. A fost o acțiune care a contribuit, ca și alte de acest fel, la realizarea unității ortografice a limbii române. Se observă câteva schimbări în conținutul manualului datorită experienței didactice acumulate de autor. Unele amănunte din prima ediție au fost lăsate la o parte pentru a se asigura accesibilitatea manualului. De asemenea, au fost înlăturate notele istorice despre monarhia austro-ungară. Practica didactică l-a convins pe autor că enumerarea unui mare număr de informații „nu fortifică edificiul cunoștințelor geografice” și de aceea a omis multe amănunte care făceau manualul greoi. Capitolele de geografie matematică și fizică au primit îmbunătățiri substanțiale, care au făcut din manual o sursă informațională mai ușor de folosit de către elevi. În această ediție sunt și 18 figuri originale intercalate în text, care făceau manualul mai accesibil. Din punct de vedere pedagogic, cea de-a doua ediție e mai reușită, atestând progresul pe care literatura didactică îl înregistra. Utilizarea unor surse informative din România - *Curs de geografie pentru învățământul secundar* de Gh. Th. Buzoianu ca și a operei lui Bălcescu -, precum și adaptarea de către autor a normelor ortografice stabilite de către Academia Română, atestă faptul că literatura didactică din Transilvania a devenit unul din factorii de realizare a unității culturale a românilor.

6. Sivestru Nestor, profesor la Gimnaziul din Blaj, a tradus pentru elevii clasei a III-a gimnaziale manualul de geografie elaborat de Aug. Schmidt. Prima parte a apărut în 1886, iar a II-a, la care ne vom referi, în 1899. În prefața celei de-a doua ediții, S. Nestor arată că în redactarea acesteia nu s-a ținut „strâns de manualul original”, ci și-a luat libertatea de-a valorifica experiențele sale proprii în legătură cu „împrejurări locale”, care l-au determinat să trateze mai pe larg capitolul de geografie fizică.

Cartea la care ne referim e un manual de geografie fizică în care se expun cunoștințe la nivelul epocii despre uscat, apă, atmosferă și „interiorul Pământului”. Capitolul al II-lea cuprinde informații din domeniul astronomiei.

În manual se observă trecerea de la vechiul procedeu metodologic al definirii noțiunii și exemplificării ei spre explicația geografică. Atunci când vorbește despre insulă, întâi o definește și după aceea procedează la exemplificări. Când descrie configurația continentelor, se referă și la influența reliefului asupra climei și a produselor naturale. În optica deterministă a autorului, relieful Europei influențează și asupra „relațiilor sociale și culturale ale locuitorilor ei” (p.7). În capitolul despre apă, autorul explică modul de producere a izvorului. Explicațiile sunt mai numeroase decât în prima ediție, ceea ce înseamnă că metodologia elaborării manualelor făcuse progrese.

Din cele 151 pagini ale manualului intitulat *Geografia fizică pentru clasa III-a gimnazială*, 71 cuprind noțiuni de geografie, 68 de fizică, iar 11 întrebări și probleme recapitulative. Câteva noțiuni din capitolul de fizică ne arată că e un manual de geografie și fizică: natură, corp, volum, divizibilitate, moleculă, atom, element, combinație, fenomen, frecare, rezistență, inerție, gravitație etc. Două precizări se impun după parcurgerea paginilor destinate fizicii. În primul rând, se

observă absența unei terminologii științifice adecvate: celeritate sau iuțeală în loc de viteză, apăsare dar și presiune, etc. În al doilea rând, cunoștințele prezentate reflectă nivelul dezvoltării fizicii la mijlocul secolului al XIX-lea. Natura este spațiul general al corpurilor studiate „în sine” de fizică. Partea cea mai mică a unui corp este atomul, care „nu se mai poate împăți pe nici o cale”. Aceasta este viziunea epocii.

Sub raport didactic manualul prezintă două particularități care atestă existența unui progres în procesul elaborării manualelor. Ambele părți ale manualului - cea de geografie ca și cea de fizică - au în structura lor figuri reprezentând forme geografice, scheme ale unor experiențe sau ale unor aparate de fizică. Procesul de predare era ușurat prin utilizarea intuiției pe care o facilita manualul. În al doilea rând remarcăm întrebările și problemele finale. Se observă preocuparea autorului de a face apel la gândirea elevilor prin formularea de probleme sau solicitarea unor experiențe. Notăm câteva dintre ele: „Examinează care sol se încălzește mai curând: cel uscat sau cel umed, cel de culoare închisă sau deschisă?”, „Pune într-un vas apă tulbure de râu, lasă să se așeze părțile pământoase și după aceea măsoară părțile constitutive ale solului spălat de apă?”, „Cum se poate transforma lucrul mecanic, căldura, sunetul și magnetismul în energie electrică?”, „Pentru ce se bucură agricultorul dacă semănăturile lui se acopăr de timpuriu cu nea și aceea ține primăvara?”. Întrebările recapitulative conferă manualului o calitate pedagogică modernă privind rolul său în dezvoltarea gândirii elevilor. Funcția formativă a manualului este pusă în evidență de apelul la gândirea elevilor. S. Nestor a introdus în conținutul manualului informații mai ample de fizică, depășind pe cele din original, din cauză că în gimnaziile românești din Transilvania studiul organizat și independent al fizicii se făcea în clasa a VII-a, dar nu era urmată decât de o parte a elevilor gimnaziului mic (clasele I-IV). Pentru a da absolvenților acestor clase să aibă cunoștințe mai bogate de fizică, profesorul blăjean a îmbogățit această parte a manualului.

7. În cunoscuta editură H. Zeidner din Brașov a apărut în 1886 *Geografia pentru școlile medii*, prelucrată pe baza planului de învățământ elaborat de minister după manualul de geografie al profesorului Daniel Laky. Prelucrarea volumului I, intitulat *Ungaria și țările dimprejurul Mării Mediterane*, a fost făcută de Dionisie Făgărășanu și Silvestru Moldovanu. Volumul II, *Europa în afară de regiunea Mării Mediterane*, a fost prelucrată după același autor de către D. Făgărășanu și a apărut în 1888 tot în editura lui H. Zeidner. Volumul III cuprinde celelalte continente - Asia, Africa, Australia și America- și a fost tipărit tot de H. Zeidner în 1890. Autorii celui de-al treilea volum sunt D. Făgărășanu și A. Bârseanu.

Prefața primului volum aduce câteva precizări ale autorilor, care constată că școlile românești nu dispun de un manual care să corespundă planului mai nou elaborat de minister. Din această cauză ei s-au văzut nevoiți să ia ca bază manualul de geografie al lui D. Laky, apreciat elogios de critica pedagogică. Autorii au urmat structura manualului luat ca model, dar, subliniază ei, „a trebuit să facem și schimbări însemnate, dictate de principiile pedagogice și de însuși cerințele planului ministerial”. Respectând principiul pedagogic de a porni în predare de la apropiat la îndepărtat, ei au acordat mai multă importanță studiului ținutului transilvănean în care se aflau școlile noastre medii.

Pe baza acestui principiu metodic, autorii au introdus în partea întâi a manualului prezentarea geografică a Transilvaniei. Depășind, așa după cum au precizat în prefață, originalul, manualul la care ne referim nu e tradus, ci prelucrat. Autorii au introdus elemente noi care să facă manualul adecvat scopurilor școlii

românești. Astfel, au introdus impresionanta descriere a Ardealului făcută de N. Bălcescu: „Pe culmea cea mai înaltă a munților Carpați se întinde o țară mândră și binecuvântată între toate țările semnate de Domnul pe pământ”. Este prezentată în întregime descrierea Ardealului făcută de marele revoluționar de la 1848 și după aceea autorii descriu relieful Transilvaniei. Este utilizată terminologia românească și numai în unele cazuri se dă și traducerea în limba maghiară.

Autorii respectă ordinea următoare în descrierea geografică a Transilvaniei: așezare, munți, climă, plante, animale, locuitori, orașe și sate. Referindu-se la locuitori, autorii accentuează că „românii își trag originea lor de la coloniile romane aduse de împăratul Tranian în țările acestea. Ei se află prin toate regiunile acestui ținut”. Se face o descriere psihologică a românilor ca popor, arătându-se că românii „sînt oameni blînzi, cumpătați și primitivi de oaspeți; țin mult la credințele, datinele și portul lor strămoșesc, sunt răbdurii și le place lucrul. Femeia română e harnică și îndemnatică; afară de lucrul casei ea mai ia parte și la lucrul câmpului, în arșița soarelui, în brazdă alături de bărbat.

Românul are simț de dreptate, este recunoscător, dar puțin și răzbunător; binele ce îl face cineva nu-l uită niciodată, dar ține minte și răul; el nu este cutezător, dar după ce vine în foc este îndrăzneț și viteaz. Românul e vioi, deștept și dotat de la natură cu talent poetic; aceasta se vede din frumoasa și bogata lui poezie populară și din portul său pitoresc”(p.57). În prezentarea satelor și orașelor se găsesc elemente de etnografie, istorie și cultură. Autorii prezintă instituțiile culturale românești care se găsesc la Blaj, Brașov, Sibiu și în alte centre transilvănene. Ei nu restrâng descrierea geografică numai la prezentarea factorilor economici, ci subliniază rolul istoric și cultural al localităților prezentate, mărind astfel resursele educative ale manualului. Referindu-se la maghiari, autorii arată că ei au venit acum o mie de ani în șesul mare al Ungariei dintre Tisa și Dunăre.

Urmând aceeași structură în prezentarea geografică a fiecărei țări, după Ungaria, autorii prezintă Dalmația, Bosnia, Muntenegru, Serbia, România, Bulgaria, Tracia, Macedonia, Albania, Rumelia sau Livadia și Peloponesul. În descrierea geografică a României, autorii recurg la elemente literare: „România, privită din aer, are forma unui amfiteatru, a cărui vatră este șesul Dunării și șesurile Prutului și Siretului și ale cărui trepte sunt dealurile și șirurile de munți până la Creștetul Carpaților”. Românii sunt urmașii romanilor și sunt răspândiți în diferite țări. Autorii precizează însă un element esențial sub raport național: „Românii formează toți o națiune și vorbesc una și aceeași limbă”. (p.158). Enumerarea orașelor României este făcută cu căldura românului de peste Carpați care vedea în România liberă principalul factor de realizare a aspirațiilor de unitate națională. În alte capitole sunt prezentate țările din jurul Mării Mediterane.

Câteva caracteristici sunt specifice primului volum. În primul rând se observă centrarea întregului material al manualului pe Marea Mediterană, în jurul căreia au fost făurite primele elemente ale civilizației europene.

În al doilea rând, sub raport metodic manualul are un caracter descriptiv pronunțat. Explicarea unor fenomene geografice este simțitor redusă. Deși este predominantă, descrierea nu are caracter geografic pur, ci se îmbină cu elemente etnografice și cu referiri istorice. Acestea sunt mult mai numeroase când e vorba de poporul român.

Volumul al II-lea al manualului este destinat studiului Europei „afară de regiunea Mării Mediterane”. Primul capitol este destinat descrierii Imperiului austriac, urmându-se în prezentarea informațiilor științifice aceeași structură logică din primul volum. Când se analizează structura demografică a Imperiului, este

remarcat caracterul său multinațional. Românii constituie una dintre naționalitățile existente în acest conglomerat. Întrucât Bucovina făcea parte din structura politică a imperiului, autorii arată că la Putna este mormântul lui Ștefan cel Mare, iar celelalte orașe: Suceava, Rădăuți, Cîmpulung, au rezonanță istorică în conștiința poporului român. Din conținutul celui de-al doilea volum face parte studiul geografiei Elveției, Franței, Belgiei, Olandei, Imperiului german, Danemarcei, Marii Britanii și Irlandei, Suediei și Norvegiei. Când se vorbește de Imperiul rusesc, se subliniază că în structura sa demografică există mai multe naționalități, printre ele aflându-se și români, care „locuiesc în număr mare în Basarabia, care a fost deslipită de Principatul Moldovei” (p.90).

Volumul al III-lea este destinat studiului geografic al celorlalte patru continente: Asia, Africa, Australia și America. Sistematizarea materialului se bazează pe criterii de organizare politică a epocii. Bogăția de informații pe care manualul le cuprindea despre cele patru continente făcea din el un mijloc de formare culturală a tinerilor elevi. Orizontul cultural în care este scrisă cartea este amplu și ea devenea pentru adolescenții cărora le era adresată un imbold de căutare a lumii moderne, de studiere și înțelegere a ei. Descrierile diferitelor tipuri umane de pe cele patru continente ne dau o imagine a diversității oamenilor pe suprafața globului, care se apropie unii de alții prin muncă și prin creațiile lor culturale. Prezentarea comerțului este redusă și săracă sub raport informațional. Descrierea geografică este însă cursivă și accesibilă. Un capitol final destinat istoriei descoperirilor geografice evocă marile eforturi făcute de oameni celebri în „munca cea grea a cercetării și cunoașterii Pământului”. Prin acest manual, adaptat în mod rațional pentru a reflecta mai sugestiv situația românilor, studiul geografiei în gimnaziu a făcut progrese pe calea modernizării predării acestei discipline.

8. În ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea asistăm la diversificarea studiului geografiei în liceele românești din Transilvania. Din 1883 a fost introdus în clasa a VII-a studiul geografiei politice în locul istoriei moderne. Modificarea făcută în planul de învățământ se baza pe teza că geografia politică prezintă resurse educative ample pentru formarea viitorului cetățean. Materia de învățământ prevăzută pentru a fi studiată în orele de geografie politică era organizată dintr-o dublă perspectivă: istorică și geografică. După evocarea evenimentelor istorice mai însemnate din viața fiecărui stat în evoluția sa, se prezenta elevilor „o icoană fidelă despre topografia, etnografia, constituția, etc.” țării respective. Pe o asemenea premisă metodologică și-a bazat Aron Deac, profesor al Gimnaziului din Blaj, activitatea sa de elaborare a manualului *Geografia politică pentru a 7-a clase gimnasionale și privați*, Blaj, tipografia Seminarului gr. cat. din Blaj, 1891.

În cuvântul adresat cititorilor, autorul semnalează condițiile grele ale predării geografiei politice: nu exista un manual și elevii erau nevoiți să ia notițe după explicațiile date. Ei făceau un efort sporit pentru asimilarea cunoștințelor. A. Deac notează că el a dorit să înlăture dificultățile întâmpinate de elevi în studiul și să faciliteze asimilarea cunoștințelor de geografie politică elaborând un manual. În titlu autorul denumește lucrarea sa „manual prelucrat”, iar în cuvântul adresat cititorilor arată că sursele sale informative au fost două manuale de geografie tipărite în limba maghiară: Varga, Otto, *Politikai foldrajz*, 1883, și Scholtz, Albert, *Politikai foldrajz*, 1885.

Prima țară a cărei geografie e studiată în manual e Marea Britanie și Irlanda. Informațiile sunt expuse în ordinea următoare: situația geografică, confiniile și extensiunea, conspect istoric, topografia, agricultura, industria, etnografia, religia, jurisdicția, staturile sociale, cultura, constituția, administrația, centrele urbane și

armata. În linii mari, această structură a materialului informativ este păstrată în continuare și la prezentarea celorlalte țări europene. Conspectul istoric era menit să formeze la elevi o reprezentare globală a dezvoltării istorice a poporului. Informațiile de natură topografică - așezare, relief, ape - sunt sumare. De asemenea, datele despre viața economică - agricultură și industrie - sunt mai reduse în comparație cu cele despre viața socială și politică. Referindu-se la locuitorii Britaniei, autorul remarcă stratificarea lor socială. Cele trei clase pe care le distinge erau: marea nobilime, nobilimea inferioară și poporul. Când prezintă dezvoltarea culturală a poporului englez, autorul face observații critice asupra contradicției existente dintre înflorirea economică din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și slaba dezvoltare a învățământului. În 1859 numai 20% din populație știa să scrie și să citească (p.6). Cu toate progresele făcute, spre sfârșitul secolului 1/3 din populație era încă alcătuită din analfabeți. Informațiile despre constituția engleză, guvern și administrația statului contribuiau la formarea unei imagini clare despre modul de conducere a statului. La sfârșitul lecției se desprinde o imagine complectă despre situația politică și socială a Angliei la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Autorul respectă împărțirea geografică încetățenită în geografia epocii și prezintă statele europene raportându-le la spațiile geografice în care sunt situate. Astfel, Suedia și Norvegia sunt țări scandinave și autorul reține ca pe un element specific al situației lor în lumea europeană impresionanta dezvoltare culturală. În Suedia nu există bărbați care nu știu citi (p.15). De asemenea, Norvegia a făcut mari eforturi pentru dezvoltarea culturală a poporului și ca rezultat al acțiunii viguroase de dezvoltare a învățământului sunt puțini bărbați care nu știu să citească. Sub raportul formei de guvernământ, ambele state sunt regate constituționale cu un domnitor comun. Dezvoltarea culturală e remarcată și în analiza socială a Danemarcei, țară care dispunea în epocă și de o agricultură înaintată. La prosperitatea țării contribuiau și școlile speciale de agricultură, industrie și comerț.

În lecțiile despre celelalte state europene este respectată ordinea capitolelor despre Marea Britanie. Ordinea de studiere a țărilor europene era următoarea: Olanda, Luxemburg, Belgia și Franța, Spania Portugalia, Italia Elveția, Imperiul german, Austro-Ungaria, Grecia, Imperiul otoman și posesiunile sale - Creta, Rumelia, Bulgaria, și Muntenegru-, Serbia, România, Finlanda și Rusia. După studierea țărilor europene, în lecțiile separate sunt prezentate date despre coloniile Angliei, Olandei, Rusiei, Spaniei, Franței, Portugaliei, Danemarcei și Turciei. În ultimele pagini din manual se prezintă date despre țările libere ale Americii: Statele Unite, Mexic, Republicile Americii Centrale, Peru, Chile, Bolivia, Argentina, Uruguay, Paraguay și Brasilia. Geografia politică a Asiei e redată mai sumar prin informații despre Japonia, China, Siam, Anam, Afganistan, Persia și Arabia.

Statele a căror geografie politică e prezentată cu extensiune vizibilă în raport cu celelalte sunt Imperiul german și Austro-Ungaria. Observațiile etnografice făcute asupra germanilor trădează simpatia autorilor consultanți față de poporul german, care e caracterizat ca o comunitate perseverentă, diligentă, ce dispune de numeroase instituții culturale și reuniuni de învățați artiști. Când analizează structura națională a populației Ungariei, autorul arată că printre cele 15 milioane de locuitori ai ei se află aproximativ trei milioane de români, dar nu face nici o referire la cultura și civilizația lor. Și reprezentarea geografică a României este sumară și viciată. Conspectul istoric pornește din secolul al XIII-lea, când s-au încheiat voievodatele românești. S-a renunțat la prezentarea din istoria noastră națională a unor momente de importanță decisivă în dezbateră de idei a epocii: formarea poporului român și continuitatea sa la Nordul Dunării. Din istoria națională a poporului român

sunt redat numai câteva momente: unirea celor două principate și dobândirea independenței de stat. Este evident că printr-un manual de geografie utilizat în școlile românești din Transilvania istoria națională a românilor este prezentată ciuntit și cu multe interpretări eronate datorită politicii de aspirare națională pe care o promovau cercurile guvernante. Chiar și percepția despre dezvoltarea economică a României era palidă. Se vorbea despre exportul României, fără a se completa tabloul despre civilizația românească a epocii cu date despre mijloacele de transport, porturile țării etc.

Considerațiile etnografice asupra românilor se referă la psihologia lor colectivă: bunătatea inimii, vioiciunea, dragostea de cântec și de joc. Se subliniază că România manifestă preocupare statornică pentru dezvoltarea învățământului și înflorirea culturii.

Manualul lui A. Deac oglindește accentuarea procesului de divesificare a studiului geografiei în liceu, proces vizibil la sfârșitul secolului al XIX-lea. Valoarea lui pedagogică rezidă în formarea la elevi a unei imagini mai ample a vieții politice contemporane, în special a Europei. Prin analizele făcute asupra topografiei, industriei, comerțului, etnografiei și a vieții administrative a statelor prezentate în manual se forma la elevi o imagine a profilului vieții de stat, nu numai a înfățișării fizice a țării. Obiectivul instructiv urmărit e chiar cunoașterea mai temeinică a statului, a vieții politice și a structurii administrative existente în stat. Informațiile despre statele europene erau mai bogate și prin unele considerații se forma o imagine a politicii de dominare și expansiune economică promovată de puterile coloniale. În prezentarea coloniilor engleze se observă preocuparea autorului de a remarca stăpânirea de către Anglia a unor puncte strategice menite să asigure securitatea liniilor ei comerciale. Astfel de puncte erau coloniile engleze din Aden, insula Cipru în Mediterana, Țara Capului în Africa și altele. Prin lectura cărții se forma la elevi o imagine a lumii de la sfârșitul secolului al XIX-lea, când marile imperii coloniale urmăreau să-și asigure liniile de comunicație cu bogatele teritorii pe care le stăpâneau în alte continente. *Geografia politică* reprezintă un manual tributar modelelor străine utilizate de autor. Informațiile despre „statele libere ale Americii” aducea în câmpul activității pedagogice noi resurse educative prin referirea la lupta popoarelor pentru libertate.

9. Patriciu Dragalina, profesor la Institutul pedagogic din Caransebeș, este autorul a două lucrări distincte în domeniul care ne preocupă: un manual de geografie și o metodică a predării acestui obiect în școala populară. Ambele sunt adaptări după literatura de specialitate germană. Manualul este intitulat *Geografia pentru institutele pedagogice și școlile secundare după H. Guthe-Wagner de Patriciu Dragalina. Tomul I. Geografia fizică și descrierea continentelor Australia, America, Africa și Asia*. Caransebeș, editura autorului, 1892. Cartea a fost tipărită de tipografia diecezană din Caransebeș.

În prefață, autorul fixează în linii mari obiectivele urmărite prin studiul geografiei în școala medie: „sistemizarea, întărirea, înmulțirea și lățirea cercului de cunoștințe” al fiecărui elev referitoare la formele plastice ale uscatului și la raportul ce există între om și natură. Pentru a cunoaște legile naturii, e necesară observarea cu atenție a fenomenelor care se petrec în cadrul ei. Fenomenele naturii sunt, în concepția autorului, forțele majore care determină stările economice și politice ale societății omenești. De aceea studiul geografiei prezintă o importanță educativă deosebită, iar dintre obiectele reale din planul de învățământ al școlii este „cel mai potrivit pentru concentrarea cunoștințelor câștigate din istoria universală și naturală”. Autorul arată că în expunerea cunoștințelor a respectat principiul unei organizări raționale și genetice în sensul că a relevat condiționările

geografice: formele horizontale și plastice condiționează clima, care, la rândul ei, influențează flora și fauna. Dar P. Dragalina duce concluziile sale mai departe, mergând pe linia unui determinism geografic al vieții sociale, atunci când afirmă că acestea; relieful, clima, flora și fauna, sunt factori hotărâtori „pentru ocupațiunea și caracterul unui popor, constituția și forma sa de guvernare”. Pentru a se contura o imagine adecvată despre mărimea unei țări, populația și cultura ei, starea sa economică și politică, se recurge la statistică. Tabloul pe care-l conturează datele statistice nu este întotdeauna fidel realității din cauza nesigurății lor.

Cititorul este informat că manualul este o prelucrare după geografia lui H. Guthe, adaptată noilor informații științifice din acest domeniu de către H. Wagner⁵. În organizarea materialului s-a abătut de la forma originalului, plasând studiul geografiei matematice în ultimul an de învățământ al liceelor pedagogice, când cunoștințele de matematică vor ușura asimilarea datelor predate.

Scopul studierii geografiei este de a ne face cunoscut Pământul „ca locuința comună a neamului omenesc”. Cele trei părți componente ale obiectului sunt: geografia fizică, politică sau istorică și matematică. Autorul face un scurt istoric al dezvoltării geografiei ca știință, arătând că în evul mediu cunoștințele geografice s-au înmulțit considerabil, deși cosmografiile epocii „conțin picanterii și monstruoziități despre popoarele, țările și orașele descoperite”. Autorul stabilește corelații între geografie și geologie, știință care explică schimbările pe care le-a suferit Pământul. P. Dragalina aderă la concepțiile geologilor plutoniști E. de Beaumont, L. de Buch și A. Humboldt, care explică formarea Pământului și dinamica scoarței „prin puterea focului din interior”.

Întâlnim în manual preocupări de explicare a fenomenelor și formelor geografice. E un progres metodologic evident, chiar dacă unele explicații nu mai rezistă timpului. Astfel, studiindu-se raportul între uscat și apă se consideră că forma rotundă a a unor continente, fără golfuri și peninsule, așa cum au Africa și America de Sud, au împiedicat dezvoltarea civilizației locuitorilor din cauza „că țărmurile acestor continente n-au porturi prin care locuitorii s-ar putea pune în contact cu alte popoare civilizatoare”. Forma „membrată” a continentelor a contribuit la dezvoltarea civilizației prin îmboldurile date navigației. E aceeași perspectivă, prezentă în manual, a determinismului geografic în explicarea civilizației locuitorilor din anumite regiuni ale Pământului.

Studiul uscatului este urmat de cel asupra mării. După o scurtă descriere a marilor oceane ale lumii, autorul descrie însușirile apei de mare, mișcările apelor mărilor, țărmurile continentelor și insulele din largul mărilor. Studiul apelor continentelor îi oferă prilejul de definire a unor noțiuni: izvor, pârâu, râu, bazin, estuar etc. Capitolele următoare „Atmosfera”, „Plantele Pământului”, „Despre animale”, „Despre om” se disting prin aceleași calități de claritate și judicioasă organizare a materialului, prin problematică. Cel mai interesant este capitolul „Despre om”, în care este subliniată unitatea genului omenesc oglindită în rațiunea omului, capacitatea de a comunica cu semenii săi și înclinație religioasă. Autorul nu împărtășește punctul de vedere darwinist asupra evoluției omului și adoptă teza creaționistă. Un aspect pozitiv al capitolului constă în recunoașterea unității materiale a oamenilor, a habitatului lor ca rezultat al climei, modului de viață și al civilizației. Explicațiile rămân însă tributare fenologilor, care considerau că există un raport direct între dezvoltarea craniană la unele popoare și progresul lor în civilizație și cultură. În manual sunt enumerate cele cinci tipuri rasiale stabilite de Blumenbach, unul dintre fondatorii frenologiei și ai antropologiei.

În partea a II-a a manualului intitulată „Despre geografia istorică în general” sunt expuse informații despre modul de viață al popoarelor, forma statelor

și noțiuni de statistică. Interesante prin perspectiva antropologică și etnografică sunt considerațiile referitoare la cele trei stadii de dezvoltare culturală a popoarelor. primul stadiu e cel barbar, în care se află popoarele a căror viață depinde de natură. Pe treapta a doua - popoare culturale - se află comunitățile care se îngrijesc de unitatea lor națională și care cultivă în rândul membrilor lor iubirea de națiunea proprie. Popoarele umane manifestă tendința de a face părtașe la bunurile naturii și celelalte popoare. Ele stăruie cu voință neînduplecată pentru realizarea progresului general. În manual mai sunt prezentate și alte diviziuni: popoare culegătoare, pescuitoare, vânătoare, nomade, stabile. Culegătorii și vânătorii au fost oameni liberi, care au căzut în curând în sclavie. „Soarta sclavilor a fost în adevăr înfricoșată” și de aceea ei s-au luptat pentru a rupe cu sistemul feudal și cu iobăgia sa. Lanțurile robiei țaranilor au fost rupte de revoluția franceză.

Părțile III-IV au o structură formală identică. În prezentarea fiecărui continent - Australia, America, Africa și Asia - se prezintă date privind istoricul descoperirii continentului, forma și configurația sa orizontală, ape, climă, floră, faună, populație și colonii. Prin forma orizontală se înțelegea forma continentului și natura țărmurilor sale, iar prin cea plastică formele de relief. Valorificând cuceririle antropologiei și etnografiei secolului al XIX-lea, autorul descrie particularitățile psihice ale popoarelor, dezvoltarea lor culturală și modul de viață.

Manualul oglindește progresele realizate în studiul geografiei în școala medie românească din Transilvania. Descriptivismul geografic a făcut cu încetul loc explicației cauzale a fenomenelor generale. Datele furnizate de alte discipline - etnografie, antropologie și statistică - sunt utilizate pentru a ușura explicarea fenomenelor geografice. În manual se resimte influența gândirii lui Humboldt, care a explicat într-un mod original în ce măsură solul, climatul, vegetația condiționează viața omului.

10. Pompei Grigoriță, profesor de geografie la Gimnaziul din Năsăud, a fost confruntat în activitatea sa didactică cu problemele metodice determinate de schimbarea planului de învățământ. Ca rezultat al preocupărilor sale de îmbunătățire a studiului geografiei a fost manualul de geografie pentru clasa I-a școlilor medii. Titlul manualului este următorul: *Geografia pentru clasa I gimnazială, reală și pentru preparandii*, Bistrița, Editura și tiparul tipografiei C. Csallner, 1898.

În prefață, autorul arată varietatea surselor sale documentare: manualul recunoscut al lui A. Balbi, manualele elaborate de D. Făgărășanu, A. Bârseanu, S. Moldovan și diferiți autori germani și maghiari. Manualul este structurat în trei părți: partea I cuprinde explicarea unor noțiuni fundamentale de geografie, partea a II-a e destinată studiului geografiei Ungariei, iar ultima parte cuprinde geografia Europei. În manual se păstrează studiul raselor după diviziunea încetățenită a lui Blumenbach (albă, mongolică, neagră, americană și malaică). Ca și în alte manuale ale epocii - P. Dragalina - popoarele sunt împărțite și după modul de viață în popoare de vânători și pescari, nomade sau de păstori și stabile sau civilizate, care se ocupă cu agricultura, industria și comerțul.

În studiul Ungariei se procedează analitic, împărțindu-se suprafața în 7 ținuturi sau regiuni geografice. Informații ample se găsesc despre Transilvania. Referitor la locuitori, autorul subliniază că românii constituie populația cea mai numeroasă a Transilvaniei. Ca și în alte manuale de geografie ale epocii se face o descriere a psihologiei poporului și a ocupanților lui. Românii sunt oameni bine făcuți și au un caracter frumos, reflectat în dragostea lor de pace, blândețea și cumpătarea ce-i caracterizează. Autorul sublinează un fapt cu rezonanțe

politice și istorice: „românii se află răspândiți prin toate regiunile acestui ținut”(p.39). Respectând un adevăr geografic, P. Grigoriță arată că maghiarii se află în Câmpia Ungariei, unde au venit cu o mie de ani în urmă. Se amintește că în câmpie locuiesc și români. Când vorbește de orașele Arad, Timișoara și Oradea nu se vorbește despre puternicele lor instituții culturale. Se arată însă că numărul românilor din Ungaria trece de 2 milioane și jumătate de locuitori și constituie cea mai numeroasă și mai puternică naționalitate din Ungaria.

Partea a III-a cuprinde studiul geografic al țărilor europene așa cum se prezentau ele în ultimul deceniu al secolului XIX-lea. Metodologic, în această parte se pornește de la general - denumirea generală a Europei - spre particular - studiul fiecărei țări europene în parte. Prima parte are un caracter sintetic. Unele pragrafe cuprind o enumerare de date geografice, așa cum sunt cele referitoare la munții și apele Europei. Structura metodologică a capitolului e aceeași ca și la capitolul al II-lea. Țările europene consemnate în manual sunt următoarele: Imperiul austriac, Elveția, Imperiul german, Olanda, Belgia, Franța, Britania Mare și Islanda, Danemarca și Rusia. Peninsula balcanică, Peninsula apeninică, pirineică și scandinavă sunt studiate ca entități geografice. De exemplu, Peninsula balcanică are în structura sa statele: Bosnia și Herțegovina, Muntenegru, Serbia, România, Bulgaria, Rumelia estică, Turcia europeană și Grecia. Informațiile despre România sunt sumare și au un caracter general. Despre Iași se afirmă că „este, după București, al doilea oraș al țării și are universitate, muzeu, teatru, bibliotecă, industrie și comerț însemnat” (p. 139). Autorul consemnează prezența românilor și în componența altor state europene. Astfel, când prezintă Bucovina ca provincie a Imperiului austriac, arată că o parte din populația ei e alcătuită din români. Într-o propoziție se afirmă că „la Putna este îngropat Ștefan cel Mare, principele Moldovei” (p. 113). De asemenea, analizând structura demografică a Rusiei, el subliniază prezența românilor, fără a indica însă provincia în care trăiau.

P. Grigoriță face referiri la situația politică a statelor studiate și la forma de guvernământ. Astfel, Rusia „este un stat absolutistic, al cărui cap este împăratul sau altcum numit țarul Rusiei, care domnește peste ruși cu putere nețărmurită” (p. 171). Și despre celelalte state se fac precizări privind forma de guvernământ. Danemarca este un stat constituțional, Grecia e un regat constituțional cu o singură cameră, Franța, o republică în fruntea căreia e un președinte ales pe timp de șapte ani. Bogat în informații și cu date grupate ordonat, redactat cu claritate, manualul de geografie al lui Pompei Grigoriță are un caracter descriptiv - pozitivist, fără multe explicații. Autorul a conturat în manual o imagine clară a Europei de la sfârșitul veacului trecut, a fotografiat și prezentat, fără a comenta. Se menține în manual, descrierea spre antropologie și etnografie, ca și interesul pentru forma de organizare politică a statelor europene. Manualul era pentru elevii de gimnaziu un izvor de informații bogate despre Imperiul austro-ungar, așa cum îl fixa programa școlară. Informațiile despre români, chiar sumare, deveneau în lecții un admirabil mijloc de comentare și de formare a conștiinței naționale a elevilor.

11. Dintre prestigioșii dascăli ai Blajului care au contribuit la progresul metodicii disciplinelor reale se distinge figura lui Ambrozie Chețeanu, autor al manualelor de geografie pentru primele trei clase ale gimnaziului. Aceste manuale așa după cum arată autorul în prefața lor au fost elaborate valorificându-se experiența didactică dobândită în predarea geografiei în gimnaziul blăjean. Concluziile didactice desprinse din experiența sa pedagogică au îndeplinit o funcție orientativă pentru autor în stabilirea volumului de informații comunicate, a extensiunii materialului și a stilului cărții. „Din praxă, afirmă A. Chețeanu în prefața

manualului pentru clasa I, cunosc pregătirea elevilor care în I clasă, știu că ce și cât pot ei învăța, de acest *ceși cătm*-am ținut strict și cred că n-am trecut marginile”. Meditând asupra acestor întrebări și căutând să le dea răspunsul adecvat, A. Chețeanu a dat manualului său o notă vizibilă de originalitate pedagogică ce atestă totodată progresele realizate în procesul complex de elaborare a manualului.

Primul din cele trei manuale pentru gimnaziu este *Geografia pentru clasa I gimnazială și reală, I*, Ungaria, Balászfalva (Blaș), tiparul tipografiei Seminarului arhidiecezan, 1902. În cele 42 de pagini ale manualului sunt explicate noțiunile fundamentale de geografie fizică și e redată geografia Ungariei. Explicarea noțiunilor de geografie fizică se distinge prin claritatea și precizia stilului. Autorul e preocupat de explicarea fenomenelor și formelor geografice. Ne aflăm, ca și în situația altor manuale ale epocii în procesul de tranziție de la geografia descriptivă cu bogăția informațiilor ei, spre manuale cu un caracter explicativ, în care autorii și-au propus să explice în mod accesibil școlărilor cărora le era adresat manualul diferite fenomene și forme geografice. Noțiunile explicate în prima parte sunt orizontul, forma și mișcările pământului, „cercurile de pre Pământ”, zonele climaterice, forme de relief, ape, climă etc. Un aspect care conferă manualului valoarea educativă, în special în partea II-a destinată prezentării Ungariei constă în scrierea cu ortografie românească a denumirilor geografice: Giurgeu, Harghita, Făgăraș, Hunedoara, Țibleș, Timiș etc. Când enumeră râurile din Transilvania, face precizări pentru cele care străbat Carpații-Oltul-Jiul că prin pasurile pe care le taie se poate trece în România. Geografia Transilvaniei e văzută prin unitatea ei organică de relief, ape, locuitori etc, în unitatea ei firească cu a României. În Transilvania, majoritatea locuitorilor e alcătuită din români descriși ca oameni veseli, ascultători și harnici la lucru. Denumirile orașelor sunt redată cu ortografie maghiară, spre deosebire de a munților și râurilor, vechi de la nașterea poporului român, care sunt redată cu ortografie românească.

Cel de-al doilea manual elaborat de A. Chețeanu este *Geografie pentru clasa II gimnazială și reală, II. Europa, Asia și Africa*, Balászfalva (Blaj), 1902. Și acest manual are un volum mic: 68 de pagini, fapt care arată preocuparea autorului de a asigura accesibilitatea cărții. În prefață, autorul schițează sumar și o regulă metodologică de care a fost condus în procesul de elaborare a manualului. În explicațiile date, el a avut în vedere cauza și a urmărit să arate „relațiunea ce este între pământ și poporul care-l locuiește, precum și influența pământului asupra dezvoltării culturale”. Așadar explicația causală apare ca un principiu metodologic care ghidează pe autor în actul elaborării manualului. În structura cărții sunt trei părți distincte, fiecare fiind destinată prezentării unui continent: Europa, Asia și Africa. În studiul Europei se pornește de la prezentarea geografică a fiecărei țări și numai la sfârșit, într-un capitol separat se schițează imaginea generală asupra Europei. Țările studiate sunt: Austria, România, Serbia, Bulgaria, Turcia, Muntenegru, Grecia, Italia, Spania, Portugalia, Franța, Spania, Elveția, Germania, Belgia, Olanda, Danemarca, Suedia, Norvegia, Rusia și Britania Mare. Spațiul acordat fiecărei țări e diferențiat. România e prezentată într-un spațiu redus la 18 rânduri, care nu permitea decât comunicarea unui mic volum de informații.

În studiul geografic al Asiei se menține vechea aserțiune a geografilor germani că Asia e leagănul neamului omenesc și de aceea prezentarea ei are prioritate după Europa. Spațiile geografice studiate sunt Asia vestică - Persia, Afganistanul, Belucistanul, Omanul, Imperiul turcesc - , Asia sudică - Siam, Birmania, Anam, Cochinchina, India - Asia centrală - Mongolia, Turchestanul și Tibetul - Asia estică - China și Japonia - Asia nordică sau Asia rusească. Același

criteriu al așezării țărilor în spații geografice mai mari e păstrat și în studiul geografic al Africii, împărțită în Africa nordică, centrală și sudică. Prezentarea separată a fiecărei țări din Asia și Africa este precedată de o privire de ansamblu asupra fiecărui continent. Starea de înapoiere a Africii este explicată prin factori geografici: civilizațiile formate în Nord n-au putut pătrunde spre Sud și Est din cauza Saharei și a pustiurilor. Călătorii care au pătruns în interiorul ei și în timpul din urmă aruncă lumini noi asupra Africii.

În 1903, A. Chețianu a completat ciclul său de manuale tipărint *Geografia pentru clasa III gimnazială și reală, III, America și Australia*, geografia fizică și matematică, tipărită tot în tipografia Seminarului din Blaj. În prefață, autorul arată că a respectat și în elaborarea acestuia principiile care l-au călăuzit în redactarea primelor două. În cele trei manuale a prezentat întreaga materie prevăzută în plan pentru gimnazii. Manualul este împărțit în patru părți. În prima parte este prezentată America, obiectul celei de-a doua părți este constituit de Australia, partea a III-a cuprinde noțiunile de geografie fizică, iar partea a IV-a pe cele de geografie matematică.

În studiul Americii și Australiei se procedează deductiv: de la conturarea unei imagini generale a continentului spre descrierea fiecărei țări în parte. Vorbind despre America, A. Chețianu amintește de călătoriile pe care le-a făcut Cristofor Columb, care în 1492 a descoperit America, dar a avut convingerea că a descoperit calea vestică spre India. Și în studiul Americii autorul respectă principiul prezentării a mari spații geografice. Astfel, în partea destinată Americii el stabilește următoarele regiuni: America Nordică, America de Sus, centrală și India Vestică, înțelegând prin ea grupurile de insule Antile și Bahama. Nici Australia nu e prezentată ca o entitate geografică. Aici criteriul de stabilire a regiunilor geografice e înființarea coloniilor engleze.

Noțiunile de geografie critică studiate sunt uscatul, continentele, apa, mișcările mării, atmosfera, vânturile, fenomenele atmosferice, producerea electricității, magnetismul, circulația apei în natură și cutremurele de pământ. Partea a IV-a cuprinde noțiuni sumare de geografie matematică: forma și mișcările Pământului, „lungimea și lățimea geografică”, mișcare de rotație și revoluție, Luna, Soarele și măsurarea timpului. Câteva informații despre sistemul solar contribuiau la formarea la elevi a unei imagini globale despre Univers. În partea de geografie fizică, autorul a recurs la scheme pentru explicarea unor fenomene și noțiuni geografice. În structura părții a III-a se găsesc informații despre producerea electricității și despre magnetism. Aceste noțiuni se studiau încă în capitolele de geografie fizică.

Manualele de geografie ale lui A. Chețianu se disting prin claritatea lor, prin încercarea de introducere a explicației în studiu geografiei și prin definierea clară a noțiunilor de geografie. Se observă în manual o notă pedagogică modernă, deși sub raport științific el este tributari unor idei vehiculate cu decenii în urmă. Informațiile sumare despre România, dau manualului o notă de precaritate educativă, reducându-i eficiența sa educativă.

12. A. Uilăcanu, profesor al Seminarului din Blaj, a tradus manualul *Geografia pentru gimnaziu*, tom I. Traducerea este făcută după manualul de geografie a lui K. Brozik și J. Paszylavszky, apărut în 1898. E un manual elaborat din perspectiva istoriografiei maghiare. Conținutul manualului reflectă preocupările autorităților maghiare de a face din școală un factor de maghiarizare prin excluderea din manuale a informațiilor despre români. Manualul tradus de A. Uilăcanu este străin de viața școlii românești. Era o carte care făcea și mai imperioasă problema elaborării unor manuale originale.

13. Profesorul Nicolae Mihulin de la Preparandia din Arad a informat în 12 decembrie 1906 Consiliul profesoral al școlii, că a tradus partea I din manualul de geografie a lui K. Némethy și introduce modificările cerute de colegul său N. Vătășean din Sibiu în recenzia critică a traducerii. Editarea manualului s-a făcut în funcție de cerințele învățământului românesc. În 1910, a fost tipărită partea a III-a intitulată *Geografia Ungariei. Prelucrată după noul plan ministerial. În uzul preparandiilor, institutelor de învățământ și pentru privați*. Tipărirea s-a făcut de către tipografia Ciurcu din Brașov.

Traducătorul face câteva precizări privind actul traducerii. El arată că a tradus numai acele părți care se referă la Ungaria, ceea ce înseamnă că în celelalte părți a făcut intervenția. În fond, e vorba de un manual de geografie a Ungariei, care interesează din punctul de vedere al informațiilor transmise și a modului în care se făcea educația elevilor în școlile românești la începutul secolului al XX-lea. În capitolul despre locuitori se subliniază că Ungaria e „un stat poliglot”, însă din punct de vedere politic se reia teza învechită a națiunii politice ungare unitare. Despre români se vorbește în capitolul destinat capitolului muntos sud-estic. Iată cum îi descrie autorul: „Românii își trag originea de la coloniile romane aduse în țările acestea de împăratul Traian. Ei se află în toate regiunile acestui ținut; în mase mai mari și mai compacte, locuiesc în partea vestică a ținutului”. Se vorbește în continuare despre românii din părțile Năsăudului, ale Târnavelor, din Țara Bârsei și Munții Apuseni. Ei sunt agricultori harnici și în timpul mai nou au devenit meseriași pricepuți. Și continuă autorul traducerii: „Românii se țin de ginta latină sau romană. Românii sunt de statură mijlocie, bine făcuți și musculoși; fața lor are trăsături regulate. Femeile române sunt plăcute și frumoase, iar prin unele ținuturi se află femei române de o rară frumusețe. Românii sunt religioși și morali, dar cam înclinați spre superstiții. Ei sunt oameni blânzi, cumpătați și primitivi de oaspeți, țin mult la credințele, datinele și portul lor strămoșesc, sunt răbdurii și le place lucrul. Femeia română e harnică și îndemnatică; afară de lucrul de casă, ia parte și la lucru câmpului, în arșița soarelui, în brazdă alături de bărbatul. Românul are simț de dreptate, e recunoscător, dar puțin și cam răzbunător; binele ce i-l face cineva nu-l uită niciodată, dar ține minte și răul; el nu este cutezător, dar după ce vine în foc el este îndrăzneț și viteaz. Românul e vioi, deștept și donat de la natură cu talent poetic; aceasta se vede din frumoasa și bogata lui poezie populară și din portul său pitoresc” (p. 83). Observăm că descrierea geografică a Transilvaniei se completează cu observații și caracterizări etnografice și antropologice, care utilizate cu tact, contribuiau la întărirea sentimentului de demnitate națională al elevilor.

N. Mihulin a tradus și partea I-a a manualului lui K. Némethy. Această parte, intitulată *Elemente de geografie astronomică și fizică*, a fost întrebuințată în actul predării geografiei în Preparandia din Arad ca manuscris în anul 1913-1914.

În 1911, N. Mihulin a tipărit la „Diecezana” din Arad, traducerea părții a II-a a manualului lui K. Némethy. Titlul manualului este *Geografie. Elemente de geografie universală. Întocmită după planul ministerial pentru școlile preparandiale (normale) și pentru alte institute de învățământ*.

Într-o scurtă prefață, N. Mihulin, arată că traducerea nu urmează cu strictețe originalul, ci a făcut intervenții dictate de firea limbii românești. Manualul era alcătuit din șapte părți distincte: 1) rasele omenești, 2) ținuturile polare, 3) Australia, 4) Asia, 5) Africa, 6) America și 7) Europa. În studiul geografiei Europei se observă îndreptarea atenției spre marile puteri: Rusia, Germania, Imperiul Austro-

Ungar, Franța și Italia. Într-un fragment redus ca extensiune se face o frumoasă descriere a României. O frumoasă caracterizare a orașului București, prezenta evidente resurse educative : Orașul București, „se mai numește și Parisul Oriental. Aici aflăm bulevarde largi, cu palate foarte frumoase. Pe străzile pardosite ale orașului, comunică birjele cu o iuțea neobișnuită. În București aflăm o viață modernă; publicul elegant de cu seară umple bulevardele, încât te cugeți că ești într-un oraș vest-european” (p. 110) Alte centre urbane amintite sunt: Galați, Iași și Constanța.

Manuale de metodică. Pe lângă numeroasele articole apărute în presa pedagogică a vremii referitoare la metodică predării geografiei, studii care ar putea constitui obiectul unei investigații separate, ne vom referi la trei lucrări metodice menite să contribuie la perfecționarea studiului acestui obiect.

a) *Instrucțiune la tractarea și întrebuițarea Globului Pământesc pentru învețiatorii rurali după Pavelu Gönczy, prelucrată de Andrei Cozma, Buda, 1872.* Cu tiparul tipografiei Universității din Buda. Din definiție se desprinde ideea de model în predarea geografiei. Globul utilizat în clasă reprezintă forma globului pământesc. Cea mai mare parte a pământului este ocupată de apă, fapt pe care copiii îl pot înțelege cu ajutorul globului. Referindu-se la uscat, autorul vorbește și de România, ca țară vecină a Ungariei. *Instrucțiunea* are un caracter metodic, arătându-se practic cum se definesc termenii geografici: ecuator, meridiane, paralele etc. structura metodică a *Instrucțiunii* asigura caracterul modern al predării.

b) *Carte conducătoră la propunerea geografiei în școlile populare pentru inventatori și aspiranți de învețiatori*, scrisă dr. Victor Emericzy și Andrei Kárpáti, profesori preparandiali, tradusă de Gavril Trif, Budapesta, 1877. Cartea a fost tipărită în tipografia universității regești.

Lucrarea este o metodică amplă, de 452 pagini, a predării geografiei în școala populară. Deși e o traducere din limba maghiară, manualul este interesant căci arată nivelul studiului acestui obiect în școala populară. Sub raport teoretic studiul geografiei era fundamentat pe teze metodice elaborate de pedagogia secolului al XIX-lea. În carte sunt fixate două coordonate fundamentale ale stabilirii procedeele metodice de predare a cunoștințelor de geografie: a) gradul dezvoltării intelectuale a elevilor și b) natura studiului. Metodele de predare a geografiei analizate de autori erau metoda comparativă formulată în spiritul gândirii geografice a lui K. Ritter, intuiția și accesibilitatea prin respectarea cerinței de-a porni în studiu de la cunoscut spre necunoscut, de la ușor la greu, de la apropiat la îndepărtat. În privința repartizării materiei de învățământ pe ani se recomanda metoda concentrică. După fixarea coordonatelor metodice ale predării geografiei în școala populară se trece la exemplificarea predării pe clase a cunoștințelor.

Pornind de la ideea că predarea fiecărui obiect trebuie să aibă un obiectiv educativ, G. Trif se referă la poezii care cultivă dragostea față de locul natal cum sunt „Dorul țării” (G. Crețeanu), „Țara mea” (George Tăutu) și altele (p.56). este stabilită o corelație între limbă și naționalitate, subliniindu-se că pentru faptul că vorbim românește, naționalitatea noastră e română. La fel se procedează și în explicațiile metodice referitoare la predarea temei „Naționalitatea”. Aici se insistă asupra sublinierii prezenței masive a românilor în diferite localități: „Ce sunt dară locuitorii tuturor comunelor?” - „români” - „Dar locuiesc ici-colea câte un german, slav, evreu s.c.l.?” „Alte naționalități nu se află numai împrăștiate printre românime” (p.172). Și în alte capitole ale manualului este semnalată prezența masivă a românilor. Astfel, manualul devenea pentru învățători un îndreptar metodic în urmărirea obiectivelor de dezvoltare a cunoașterii naționale a tinerei

generații. În capitolul „Naționalitățile Ungariei” se găsesc informații despre români, care se afla în număr preponderent în Transilvania, în ținutul de dincolo de Tisa și prin comitatele învecinate ale Transilvaniei” (p.319). G.Trif prezintă date despre instituțiile școlare, enumerând școlile medii și preparandiile românești din Transilvania. -

Manualul de metodică tradus de G.Trif, în a cărui structură a introdus și câteva informații luate din cărțile de citire românești, are un caracter analitic predominant. Un merit al traducătorului constă în respectarea ortografiei românești în redarea denumirilor geografice. Expunerea este clară și manualul putea fi folosit de către învățători pentru pregătirea lecțiilor. Despre România se vorbește puțin. Era rezultatul politicii oficiale de ignorare a tânărului stat român spre care gravitau privirile românilor din Transilvania.

c) Pentru a asigura perfecționarea metodică a învățătorilor din raza sa de activitate, Senatul școlar al Episcopiei Caransebeșului a organizat între anii 1866-1888 conferințe învățătorești, a căror tematică era fixată printr-o *Instrucțiune* elaborată de autoritățile școlare. Începând din 1868, în conferințe a fost dezbătută metodică unui singur obiect de învățat ⁶. St. Velovan și P. Dragalina, profesori ai Preparandiei din Caransebeș, au elaborat instrucțiuni metodice pentru dezbaterile ce urmau să se țină în conferințele învățătorești. Predarea geografiei a constituit obiect de dezbateră în conferințele din anii 1874;1881 și 1882. P. Dragalina a elaborat *Instrucțiunea* pentru predarea geografiei, folosind ca bază metodică elaborată de Kehr. În 1895, profesorul preparandiei din Caransebeș a tipărit această lucrare cu titlu: *După Kehr. Metodica specială pentru geografia în școala populară, Lugoj, 1895*. Tipografia lui Carol Traunfellner.

Geografia era considerată încă una din cele cinci științe reale din școala populară, alături de istoria universală, istoria naturală, fizica și agronomia. Problemele de bază ale metodicii geografiei erau necesitatea, scopul și mijloacele predării acestui obiect de învățământ în școala populară. În spiritul gândirii pedagogice a lui Pestalozzi se face distincție între scopul material al predării geografiei - asimilarea de cunoștințe din acest domeniu - și cel formal - cultivarea spirituală a copilului - , prioritate acordându-se celui formativ. Materia de învățământ predată în școala generală se stabilea în funcție de anumite principii, dintre care unele își păstrează și azi valabilitatea, ca, de exemplu, respectarea particularităților de vârstă, și selectarea cunoștințelor utile și caracteristice sub raport geografic. de asemenea, se insista asupra principiilor pe care pedagogia modernă le stabilise: principiul intuiției, utilizarea rațională a hârtiei și descrierea vie a formelor geografice.

Nota de originalitate a metodicii este constituită de capitolul „Plan de învățământ pentru propunerea geografiei în școala populară” și „Exemple practice”. Modelul de plan de învățământ prezentat cuprinde repartizarea materiei de studiu în cei șase ani de învățământ ai școlii populare. În clasa I geografia nu forma un obiect de învățământ, o parte însă a exercițiilor intuitive aveau ca scop formarea unei reprezentări geografice. În clasa a II-a predarea geografiei avea ca scop cunoașterea orizontului local. Studiul geografiei începea cu predarea cunoștințelor despre comună. Se arată în mod practic cum trebuie să procedeze învățătorii din caransebeș în cunoașterea de către elevi a orașului lor. În clasa aIII-a era prevăzut studiul comitatului, luându-se ca exemplu predarea cunoștințelor despre comitatul Caraș-Severin; în clasa a IV-a se prevedea studiul geografiei Ungariei. Elevii clasei a V-a studiau geografia Imperiului austro-ungar, iar cei din clasa a VI-a continentele. Tot în această clasă era prevăzută predarea unor cunoștințe

de geografie matematică, fizică și politică.

Exemplele cuprind îndrumări metodice privind predarea unor lecții sau formarea unor noțiuni geografice. Autorul s-a îndepărtat pe deplin de modelul metodicii germane și s-a referit la realități geografice din Banat. La fel a procedat și în predarea textului „Timișul de la izvor până la Caransebeș”, în care se stabilesc și corelații cu istoria poporului român. Când se vorbește de drumul de lângă Timiș pe care au înaintat romanii când au pătruns în centrul Daciei, autorul adaugă: „Această vale frumoasă trebuie cu atât mai tare să o iubim și să o apărăm căci ea nu numai că e frumoasă și productivă, ci în pământul ei zac înmormântate și rămășițele strămoșilor noștri”. (p.38). de asemenea, în planul pentru predarea textului „Comitatul Aradului” se remarcă preponderența românilor în părțile Aradului.

Metodica predării geografiei elaborată de P. Dragalina se prezintă ca o lucrare de pedagogie cu caracter teoretic și practic, oglindind progresele pe care această disciplină le înregistrase. Ca obiect de învățământ, geografia era concepută ca o disciplină integrativă, care avea scopul „de-a concentra cunoștințele câștigate din diferitele obiecte de învățământ” (p.5). Pe această teză se bazează corelațiile cu istoria, economia și literatura. Lucrarea este o adaptare la realitățile românești din Banat. Metodica lui P. Dragalina oglindește și eforturile pedagogice românești de-a asigura procesului de învățământ o bază teoretică sincronică cu aceea care orienta actul predării în alte țări.

Manualele de geografie la care ne-am referit în paginile anterioare oglindeau în mod tacit lupta politică ce se ducea între deținătorii puterii în stat, care urmăreau să facă din studiul geografiei o modalitate de integrare a tineretului în structurile politice ale statului și în configurația spirituală izvorâtă din teza națiunii politice ungare unitare, și naționalitatea română, care, considera că școala are ca principală funcție dezvoltarea conștiinței naționale a tineretului. În manualele de geografie s-a făcut un permanent apel la istorie, etnografie, psihologie a popoarelor și literatură pentru a se sublinia unitatea de istorie, limbă, cultură și aspirații naționale a românilor. Autorii manualelor respectau prevederile planurilor de învățământ, dar atunci când vorbeau de naționalitatea română din Imperiul austro-ungar găseau corelațiile logice necesare pentru a sublinia unitatea spirituală a poporului român. Studiul manualelor de geografie prezintă și o valoare istorică, întrucât cărțile școlare din acest domeniu oglesc împărțirea politică a Europei și aspirațiile de unitate ale popoarelor aflate sub stăpânirea marilor imperii europene. Aspirația vie a popoarelor de dobândire a libertății lor naționale reiese din paginile destinate geografiei marilor state europene ca și din prezentarea vieții naționalităților asuprite. Fiind o știință cu implicații politice, geografia a interesat conducerea ministerului de instrucțiune publică de la Budapesta. Manualele erau cenzurate cu severitate. Așa se explică preferința pentru traduceri și adaptări, ca și inițiativa *Astrei* pentru elaborarea de manuale originale. Autorii traducerilor au găsit însă modalități de adaptare a textelor de bază la realitățile vieții românești. În acest scop ei au apelat atât de insistent la psihologia popoarelor, etnografie, folclorică și istorie.

NOTE

* Despre manualele de geografie utilizate în școlile populare vezi studiul nostru din *Buletin de informare și documentare*, Arad, 1989

¹ S. Moldovan, *Din literatura geografică a Transilvaniei*, în „Tribuna” nr. 234-236, anul V, 1888.

Despre modul de prezentare a geografiei Transilvaniei vezi St. Manciulea, *Transilvania în cărțile românești de geografie apărute până la 1848*, în lucrările Institutului de geografie al universității din Cluj la Timișoara, vol. VII, 1942.

² A. Chețianu, *Istoria naturală și Muzeul de la școlile din Blaj*, Blaj, 1902

³ Filiala Cluj a Academiei R.S. România, Arhiva istorică. Fondul I. M. Moldovan. Scrisoarea lui T. Ceonța din 16 decembrie 1877.

⁴ Arhiva Episcopiei Arad, doc. IV - 103 - 1894.

⁵ Herman Guthe (1825-1874), geograf german, a fost profesor la Politehnica din München. Lucrarea sa *Lehrbuch der Geographie* a apărut în cinci ediții și după dispariția autorului a fost prelucrată de către H. Wagner în anii 1882-1883.

⁶ V. Țircovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780-1918)*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970, p. 214.

DAS STUDIUM DER GEOGRAPHIE IN DEN SIEBENBÜRGISCHEN GYMNASIEN (Zusammenfassung)

Nachdem die bis ins XVI. Jh. zurückreichenden Wurzeln des besonderen Interesses für die Geographie Siebenbürgens vorgestellt werden, analysiert der Autor die in der zweiten Hälfte des XIX. Jh. benützten Lehrbücher für den Geographieunterricht in den rumänischen Gymnasialklassen. Es werden folgende Lehrbücher analytisch vorgestellt: 1. *Geografia Ardealului pre scurtu. Lucrata de pre nemtie de Simeone Mihali*, Blaj, 1857, 98 S. (Überarbeitung des deutschen Lehrbuches von Burger); 2. G.I. Munteanu, *Manual de geografie in doua cursuri pentru classile inferioari*, Sibiu, 1864, 72 S. (nach einer deutschen Vorlage von Bellinger); 3. W. Putz, *Geografia si istoria evului vechiu, mediu si nou. Manual pentru clasele superioare gimnaziale si reale de dr. Ioanu G. Mesota*, I-II, Iasi, 1867-1869 (Übersetzung des deutschen Lehrbuches, der zweite Band radikal überarbeitet); 4. Nicolae Popescu, *Manual de geografie pentru clasa I gimnaziale*, Blaj, 1878, 100 S.; 5. Teodor Ceonța, *Compendiu de geografia universala prelucratu in usul scolelor medie si preparandiilor*, Arad, 1880 (zweite Ausgabe 1884); 6. Silvestru Nestor, *Geografia fizica pentru clasa a III-a gimnaziala*, I. u. II. Teil, Blaj, 1886 u. 1899, 151 S. (Übersetzung des Lehrbuches von Aug. Schmidt, teilweise überarbeitet); 7. *Geografia pentru scolile medii, I. Ungaria si tarile dimprejurul Marii Mediterane* (überarbeitet von D. Fagarasanu u. S. Moldovanu), *II. Europa afara de regiunea Marii Mediterane* (überarbeitet von D. Fagarasanu), *III. Asia, Africa, Australia, America* (überarbeitet von D. Fagarasanu und A. Barseanu), Brasov, 1886, 1888, 1890 (als Vorlage wurde das Lehrbuch von Daniel Laky benützt); 8. Aron Deac, *Geografia politica pentru a 7-a clasa gimnaziale si privati*, Blaj, 1891 (nach zwei ungarischen Lehrbüchern zusammengestellt); 9. Patriciu Dragalina, *Geografia pentru institutetele pedagogice si scoalele secundare dupa H. Guthe-Wagner. I. Geografia fizica si descrierea continentelor Australia, America, Africa si Asia*, Caransebes, 1892 (nach der deutschen Vorlage); 10. Pompei Grigorita, *Geografia pentru clasa I gimnaziala, reala si pentru preparandii*, Bistrita, 1898 (aufgrund der alteren rumänischen, deutschen und ungarischen Lehrbücher ausgearbeitet); 11. Ambrozie Cheteanu, *Geografia pentru clasa I gimnaziala si reala, I*, Blaj, 1902, 42 S.; ders., *Geografie pentru clasa II gimnaziala si reala, II, Europa, Asia si Africa*, Blaj, 1902, 68 S.;

ders., *Geografia pentru clasa III gimnaziala si reala, III, America si Australia*, Blaj, 1903; 12. A. Uilacanu, *Geografia pentru gimnaziu* (Übersetzung des Lehrbuches von K. Brozik u. J. Paszlavszky, 1898 erschienen); 13. K. Nemethy, *Geografia Ungariei*. [...], Brasov, 1910; *Elemente de geografie astronomica si fizicala*, mss; *Geografie. Elemente de geografie universala* [...], Arad, 1911 (die drei Bände wurden aus dem Ungarischen übersetzt und überarbeitet von Nicolae Mihulin). Abschliessend werden kurz noch drei Methodikabhandlungen vorgestellt, es handelt sich hierbei um Übersetzungen ungarischer und deutscher Abhandlungen.

Die vorgestellten Lehrbücher widerspiegeln auf spezifische Art den Kampf der Rumänen aus Siebenbürgen für nationale Emanzipation.

CÂND SE MUTĂ HOTARELE, VAMA SE PLĂTEȘTE CU SÂNGE

VASILE POPEANGĂ

În primăvara și vara anului 1944 am fost de strajă pe frontiera Dunării. După 23 august 1944, trupele germane, până mai ieri prietene, ne-au atacat. Mă aflam la Moldova Veche. În luptele cu trupele germane ce ne atacau din direcție Măcești am fost rănit. Era ziua de 25 august 1944. Am avut parte de o îngrijire atentă în unitățile spitalicești din Oravița și Caransebeș, de unde am plecat în concediu în satul natal, Lelești, Gorj. La începutul lui octombrie 1944 am revenit la Orșova, unde era sediul regimentului 94 infanterie din care făcem parte. Nu mi s-a repartizat un pluton. Îl însoțeam la instrucție pe sublocotenentul Alexandru Ciobotea, învățător într-un sat mehedințean. Bunul meu camarad de arme îmi oferise găzduire în camera sa. Era un interlocutor plăcut în discuții, alături de care timpul a trecut mai repede și mai ușor. Orșova nu mai cunoaștea viața animată din port.

La Orșova l-am condus la gară pe unul din ostașii pe care-i avusesem în companie la Moldova Veche: Veștemeanu Pavel. Era originar dintr-un sat din Basarabia de Sud. Era vesel că-și va revedea soția și copiii, dar era îngrijorat de soarta lui viitoare. Nu știa ce-l va aștepta: minele de cărbuni din Donbas sau Siberia. Îi părea rău că noi, românii, n-am reușit să mutăm hotarul răsăritean pe Nistru, așa cum era drept. A adăugat că, poate, vom reuși să mutăm hotarul ardelen „la locul lui”. Pe podul de peste Cerna mi-a șoptit că atunci când se mută hotarele, curge sânge. Așa a fost în Basarabia. Am reținut această judecată a unui soldat sceptic, zgârcit la vorbă și încet la mers, care se pleca în fața destinului întorcându-se în Basarabia.

În ziua de 7 octombrie am plecat din Orșova spre Timișoara pentru a fi încadrat în batalionul de marș. Mi s-a încredințat comanda unui pluton din compania a IV-a a acestui batalion din regimentul 94 infanterie, care se pregătea febril pentru a pleca pe front. În 8 octombrie eram în Timișoara, de unde ne-am continuat drumul spre Vinga. Aci, trenul nostru a fost tras pe o linie secundară. Spre seară, am coborât destul de repede. Sub salcâmiile ale căror frunze îngălbeneau în fața gării Vinga, înegrită de fumul locomotivelor care trăgeau spre front lungi și grele convoaie de trenuri militare, ne-am pregătit de marș. În asfințitul soarelui, în ziua de 8 octombrie am urcat panta domoală din fața gării Vinga. Ne îndreptam spre Mănăștur, unde am poposit. De sute de ori am trecut prin gara Vinga călătorind de la Arad la Timișoara și invers și tot de atâtea ori mi-am reamintit seara aceea cu asfințit roșietic care sugera sângele ce se vărsa suvoaie din vinele soldaților români care forțau trecerea Tisei.

După un marș de câteva ore am ajuns în Mănăștur, unde am fost cazați peste noapte. Am dormit în patul curat al unui bănățean harnic, care, dimineața, după ce ne-a ospătat în tăcere și cu părere de rău gândindu-se la anii noștri și la focul ce ne aștepta, ne-a dorit să izbândim în luptă și să ne reîntoarcem cu bine printre cei dragi ai noștri. I-am mulțumit pentru ospitalitate și ne-am îndreptat spre Pecica, unde se afla un pod de vase pe care am trecut Mureșul. Am intrat în Pecica pe lângă terenul de sport și ne-am îndreptat spre catedrala catolică. Am trecut prin fața turnului ei impunător și pe lângă una din școlile primare din localitate

și am străbătut în pasul lent cerut de un marș lung strada principală din Pecica până la Moară. Aflată în zona frontului, Pecica era o localitate tăcută, liniștită, care îți sugera îngrijorarea ce domnea în localitățile pe unde trecuse tăvălugul războiului.

Am înnoptat într-un lan de porumb de nutreț aflat pe ambele părți ale drumului ce duce de la Pecica la Bătania. Drumul își pierduse din importanța lui locală după ce din 1918, prin fixarea graniței, cele două localități făceau parte din două state diferite. În dimineața următoare ne-am continuat marșul nostru printre lanurile de porumb spre Bătania. Numai o parte din recolta câmpului fusese adunată și eram bucușoși de faptul că nu fuseseră tăiați cocenii, care era pentru noi un bun adăpost față de ochiul iscoditor al inamicului. Deși lungile coloane în care eram integrați făceau parte dintr-o unitate din linia a doua a frontului, noi eram grijulii și prevăzători față de un eventual atac aerian și de aceea căutam drumurile mai puțin umblate și în preajma cărora erau locuri de adăpostire.

În Bătania am intrat în după amiaza unei zile călduroase. Ne-am bucurat când am întâlnit o femeie îmbrăcată în haine de lucru care ne-a spus „Bună ziua!” I-am răspuns cu atenție și am întrebat-o dacă este româncă. Ne-a răspuns scurt că da, uitându-se în dreapta și în stânga. Am înțeles că nu vrea să fie văzută de cineva bănuitor dintre locuitorii acestei așezări cu o veche populație românească și ne-am continuat drumul spre Macău.

După Macău, situația de pe Tisa a urgentat accelerarea marșului nostru. Prin Hódmezővásárhely am trecut în ținută îngrijită și în marș cadențat. Era și o atitudine simbolică: pătrundeam victorioși într-o localitate eliberată și prin vrednicia și jertfele ostașilor români. Ne-am continuat marșul zorind spre Szentes cu scopul de a ajuta o unitate aflată în încurcătură. Pe semne că situația s-a echilibrat și a devenit mai puțin primejdioasă pentru unitatea românească, așa că pe la amiază ordinul a fost revocat, indicându-ni-se ca obiectiv localitatea Mindszent de pe Tisa, unde trebuia să intrăm în acțiune.

Am mășăluit în toată după amiaza zilei de 11 octombrie 1944. Protejați de întunerecul nopții ne-am apropiat de Tisa. Nu se mai auzea tropăitul pașilor aproape ritmici pe care-i făceam pe drumurile Ungariei. Pășeam pe o iarbă moale, mătăsoasă, a cărei culoare verde accentua întunerecul nopții. Cerul era brăzdat de sute și sute de proiectile de artilerie care revărsau un puhoi de foc peste Tisa. Malul drept al râului a fost supus în noaptea aceea unui bombardament intens din cauză că forțele inamice făcuseră din digul drept un obstacol greu de depășit. Aveam de trecut trei obstacole: albia râului, mlaștinile și bălțile dintre albie și dig și, în fine, digul înalt de 5-6 metri, care fusese transformat într-o veritabilă centură de apărare. Înaintam prin flanc câte unul gândindu-ne la măcelul ce va urma. Ici, colo, dărele luminoase ale gloanțelor trasoare păreau că sunt stele căzătoare care anunță căderea câte unui camarad de-al nostru. A fost o noapte de grele încercări sufletești: atenți ca să nu fim descoperiți de vreo iscodă inamică, preocupați de încercările la care vom fi supuși a doua zi pe digul vestic al Tisei, când fiecare dintre noi va fi în situații-limită ale existenței sale; îngrijorați de întristarea și temerile părinților și fraților noștri și totodată decizi ca pe pământul Ungariei vitejia românească să nu fie știrbită. O asemenea afirmație nu e figură de stil sau o afirmație de circumstanță, ci era o mentalitate colectivă a ostașilor noștri.

1. În vâltoarea luptei

Se apropia ora 4 în ziua de 12 octombrie 1944, zi ce mi-a rămas adânc întipărită în memorie prin starea de tensiune pe care am trăit-o, când am distins prin pâcla ce se ridica de pe Tisa silueta sveltă a turnului catedralei din Mindszent. Fiecare dintre camarazii mei ducea în spate armamentul, muniția, hrana,

cazarmamentul necesare în lupta ce putea începe din clipă în clipă. Era o grea povară pe care o căram în orele acestei dimineți când treceam la 40-50 de metri de curtea catedralei din Mindszent. Ne îndreptam spre digul Tisei. Un soldat din corpul de pontonieri ne-a fost călăuză, arătându-mi locul unde este amplasată barca ce ne va trece râul. De cum am văzut turnul înalt al catedralei, am considerat că drumul pe care-l urmam este periculos, putând fi luat sub bătaia artileriei inamice. Căile de acces spre mal nu erau bătute, însă de cum ne-am apropiat de dig, artileria inamică a început să-și regleze tirul. Pe digul vestic al Tisei, în frunzișul unor plopi înalți era posibil să fie ascunși observatori ai artileriei inamice. De aceea noi ne pregăteam să trecem Tisa înaintea de revărsatul zorilor.

Prima jertfă a unității din care făceam parte a fost chiar pe digul estic al Tisei. Ne apropiam cât se poate de repede de digul înalt de 5-6 metri și îl trecem dintr-un salt pentru a ne așeza într-o barcă ce urma să treacă peste apa alburie a Tisei. Câțiva ostași curajoși dintr-o unitate de pontonieri ne zoreau să ne îmbarcăm. Eu am făcut mai multe salturi peste dig, controlând modul cum s-au îmbarcat ostașii. Cu toți am tras cu sfoara lăzi grele de muniție după noi. Când grupa care traversase digul se îmbarca, reveneam la locul de plecare de unde alt val de ostași se grăbeau spre barcă. Când ultima grupă se arunca peste dig, proiectilele de artilerie au început să se spargă în dreapta și în stânga pe digul plin de gropi. Am zorit grupa, în special pe unul dintre ostașii noi veniți, care se mișca agale și greu. Parcă n-avea vlagă în trupul său obosit de marș. În timp ce urcam pe dig i-am spus să treacă dintr-o răsufare cei câțiva metri ai digului și să coboare spre barcă. Schijele proiectilelor explodate pe dig erau periculoase când ne aflam pe el, în timp ce petru ostașii din barca aflată la câțiva pași sub punctul exploziei, nu erau tot atât de periculoase. Soldatul nou venit în unitatea noastră, pe al cărui nume nici nu-l reținusem, se afla pe dig când un proiectil de artilerie a făcut explozie. O schijă de dimensiunile unui măr l-a lovit în ceafă, aruncându-l cu fața în pământ în apropierea bărcii pline cu ostași și muniție. E crunt războiul cu legile lui de o duritate implacabilă. Când am constatat trecerea în lumea umbrelor a camaradului nostru, pontonierii au început să vâslească pentru a trece cursul apei, lăsând în grija unităților care adunau pe cei căzuți ca și pe răniți efectuarea acestui act ce însemna un ultim gest de omagiu adus jertfelor războiului.

În timp ce traversam apa liniștită a Tisei, nu-mi puteam alunga din suflet scena de pe dig. Mă gândeam de ce nu l-am zorit mai mult pe soldatul pierdut. Aproximativ la jumătatea digului mi-a adus însă și alte preocupări. Prima lecție a acestui dur conflict era aceea a mișcării rapide. Cea de-a doua care se impunea era aceea a folosirii chibzuite a posibilităților de apărare pe care ni le oferea terenul de luptă. Am ajuns la malul Tisei, iar până la digul de pe dreapta cursului său, unde se afla dispozitivul inamic, era un zăvoi, atrăgător în timp de pace, acum bun apărător al mișcărilor noastre. Din crengile sălciilor îngălbenite cădeau agale frunze lunguiețe care făceau un covor multicolor peste care pășeam. Miile de gloanțe și proiectile aruncate de tot felul de arme ucigătoare aflate pe digul vestic treceau pe deasupra capului nostru. Periculoase erau proiectilele de brand care cădeau mai mult în fața noastră.

Cum înaintăm noi cu ochii atenți la fiecare mișcare, am zărit câteva crengi rupte, care parcă erau mișcate de o mână nevăzută. Pe măsură ce înaintam, distanța dintre capetele noastre și pânza de foc ce trecea peste noi se micșora, iar pericolul creștea. Mergeam mai mult aplecați pentru a ne proteja de loviturile care puteau veni din față. De sub crengile mișcătoare din fața mea a apărut o cască pe care n-o distingeam bine. Am făcut atenți pe soldații din apropierea mea și cu toții ne-am culcat în spatele trunchiilor mai groase de sălcii, scrutând cu privirea fixă stratul

de crengi acoperite cu frunze unde observam casca unui ostaș, care, la rândul lui, ne privea și el. Eram contrariat de rămânerea în urma primei noastre linii de atac a unui cuib inamic de mitraliori. În fond, noi eram în linia a doua și înaintam spre dig, unde era o înclăștare pe viață și pe moarte între trupe românești dintr-un batalion lugojan și apărătorii digului. Când și-au dat seama cine se află în fața lor, cei trei soldați din groapa din față s-au ridicat și ne-au făcut semn să ne apropiem. Erau trei servanți ai unui aruncător sovietic. N-am putut sta mult de vorbă din cauza tic-tacului neîntrerupt al mitralierelor. Le-am oferit țigări și pâine, dialogul fiind purtat de basarabeanul Constantin Zaharia. Ei s-au retras spre Tisa, iar noi ne-am continuat înaintarea anevoiasă spre digul pe care-l blestemam.

Lupta decisivă se dădea pentru cucerirea digului păzit cu strășnicie de trupe maghiare și germane. În fața digului era un șir de 10-12 bălți, adânci de aproximativ 1,50-2,00 m, care constituiau un brâu de apărare pentru soldații ascunși în tranșeele de pe dig. Își făcuseră tot felul de tuneluri în dig, comunicând cu zona din spate. Noi credem că și-au construit adăposturi individuale în platforma digului, în realitate acolo erau puține arme, cele mai multe fiind în aceste tuneluri de unde aruncau moarte asupra-ne. Între bălți se aflau, ca niște punți de trecere, mici limbi de pământ late de 1-2 m. Ele erau adevărate coridoare ale morții. Pe suprafața lor mică se aflau înghesuite și căzute unele peste altele zeci și zeci de cadavre de soldați români. Ostașii unui batalion din regimentul 96 infanterie încercaseră de repetate ori să ia cu asalt digul, plătind cu prețul vieții lor această încercare de spargere a unei linii deosebit de rezistentă, care trebuia frântă însă. În după amiaza zilei de 12 octombrie, am primit ordin de atac. Ni s-a precizat clar: digul trebuia cucerit.

După primirea ordinului, ne-am apropiat cu mare grijă de liziera zăvoiuului, unde intram în raza de bătaie a armelor automate inamice. Acum ne apropiam târându-ne sau în salturi mici. Apropiindu-mă de trunchiul gros al unei sălcii aflate în marginea unei bălți, am văzut corpul neînsuflețit al unui maior, care comandase batalionul ce ataca. Am aflat mai târziu că fusese maiorul Stănescu Hristache. A fost împușcat în inimă pe când își încuraja ostașii săi. Nu se prăbușise: era în genunchi și cu capul proptit de dunga unei mici ridicături de pământ, unde probabil încercase să se adăpostească. Frumoasă pildă a unui comandant de batalion, care a comandat unitatea în focul luptei, nu de la distanță, de la un punct de comandă adăpostit undeva în urmă.

Am stăta minute în șir la adăpostul acestei sălcii până ostașii mei s-au adăpostit după dunga de pământ de o jumătate de metru înălțime care le servea drept paravan. Eram îngrijorat de tragicul sfârșit al maiorului Stănescu și îngrijorat de soarta noastră. Dacă trebuia să iau o decizie numai pentru mine, aș fi luat-o ușor, încercând un salt spre dig. Era vorba însă de o decizie care privea viața camarazilor mei tineri, care mă priveau cu ochi întrebători și îndurători în timp ce eu mă frământam și mă gândeam câți vor închide ochii lor tineri și frumoși pentru totdeauna și câtă jale va fi în casele lor. Aceeași întrebare chinuitoare ne stăpânea pe toți: cum să ajungem pe digul de care nu eram despărțiți decât de 50-60 de metri? Aveam în fața noastră rezultatul încercărilor anterioare. Lupta din apropiere cere o încordare extremă a voinței și a ingeniozității. Acum animalitatea din om și instinctul său de conservare sunt stăpâne. Dacă în situația când inamicul e mai îndepărtat și ascuns într-un adăpost, și tragi, lovești, eventual, pe cineva necunoscut. Când inamicul e în fața ta la 50-60 m. și te pregătești să arunci grenada, tragi în „fratele tău, omul”, căci în orice limbă s-ar exprima, el, adversarul din fața ta, e om, ființă umană cu speranțele și aspirațiile lui de viață, cu gândul la copiii, părinții, sau iubita lui. Ce înjositor e războiul când te afli în fața adversarului, când îl vezi

și când te străduiești în fel și chip să-l răpui! Și ce sentimente penibile de durere și muștrare de conștiință se pot încerca atunci când treci pe lângă omul răpus de mâna ta, care, ca tată, frate, fiu sau iubit e așteptat de toți cei dragi ai lui.

Forțele inamice aflate în fața noastră ne-au observat apropierea și regruparea noastră în marginea bălților. Ele ne țineau la pământ cu focul de armă și de pușcă mitralieră, așteptând să țâșnim la asalt pe cărările acoperite de trupurile soldaților căzuți în asalturile precedente. Dar noi n-am repetat încercările dure ale predecesorilor. Ne-am sfătuit ce să facem. Un soldat vecin cu mine lua câte un cartuș și-l arunca în baltă, încercând să sesizeze după zgomot adâncimea ei. Am aruncat și câteva pietre de mărimea unui măr. Am avut impresia că nu e mai adâncă de un metru și jumătate. Ne-am decis să asaltăm prin apă. Totată lumea a fost de acord, întrucât era pentru noi singura soluție atunci când ne uitam la cărările morții din fața noastră. Am rugat pe ostașii mei să încarce armele, să pună cartușe pe cap sub șepci sau în marginea șepcilor, să aibă sub șapcă 1-2 grenade gata de aruncat și la un singur semnal să sărim în apă, având grijă să ne rămână afară numai capul și mâinile cu arma așezată orizontal în față.

Socotca a fost bună. Armamentul greu al inamicului bătea numai în spatele nostru sau liniile de aprovizionare de peste Tisa. Ajunsesem la lupta din apropiere. Gloanțele mitralierelor și pistoalelor plescăiau în apă și apoi răcite cădeau la fund. Devenisem ținte mai mici. Până a se desmetici servanții armelor automate inamice, ne-am apropiat de malul bălților, de unde puteam arunca grenade, în gurile tunelurilor de apărare. Protejați de fumul grenadelor noastre, am ajuns la gura tunelurilor sau ne-am urcat pe dig, punând stăpânire pe o zonă de aproximativ 100 de metri din el. În fața noastră se deschidea o câmpie cu iarbă verde, presărată cu tufe de sălcii, printre care se retrăgeau ostașii inamici izgoniți de noi. Pe dig am găsit arme și muniții. Am întors armele spre vest și am început să tragem după soldații inamici. În stânga noastră era liniște. Am primit ajutoare, care au lărgit spre stânga breșa făcută. În dreapta noastră era însă un foc violent. Inamicul contraataca în fața capului de pod făcut de noi peste Tisa. Am început rapid să ne aprovizionăm cu muniție și să amplasăm mitraliere în adăposturile atât de bune pe care le găsisem pe dig. Flancul drept a fost puternic întărit și am primit ordin să încercăm extinderea spre dreapta a breșei. Se aprindea noaptea, iar noi reușisem să punem stăpânire pe câteva sute de metri din digul blestemat. Era o izbândă, pe care în timpul nopții trebuia s-o consolidăm prin buna organizare în teren. Stăpânirea digului ne-a deschis drumul spre Pusta Ungariei. Fosisem două calități ale ostașului nostru: curajul și ingeniozitatea lui în luptă.

Dacă în primele zile după trecerea Tisei efortul nostru militar fusese făcut spre Vest în direcția Dunării, după ce am trecut de Sövényháza și capul de pod a fost bine consolidat, atacul nostru s-a îndreptat spre Nord Vest în direcția Budapesta. Vremea era frumoasă în mijlocul și sfârșitul lunii octombrie 1944. Căpitanul Baștiurea, comandant al companiei noastre un timp, era tot în mijlocul nostru. Seara, când era liniște, din cine știe ce străfunduri ale sufletului său izbucneau voioșia și cântecul. Era un mare iubitor de muzică populară. Cântecul său preferat era „La fântâna cu găleată”, pe care-l fredona cu desoebită plăcere. Comandant de batalion în drumul nostru spre Budapesta ne-a fost căpitanul Camil Popescu, originar dintr-o comună din apropierea Târgu-Jiului. În apropiere de Alpár, când compania noastră era în refacere la o fermă, am fost atacați de aviația inamică. Atunci a fost ultimul care s-a adăpostit. Avea o îndelungată experiență de front și dispunea de calmul necesar luării deciziilor în condiții nesigure sau primejdioase. Respecta ostașii pe care-i comanda și din această cauză ei i se adresau cu încredere. Dintre ofițerii cărora mă adreșam imediat sau de la care am primit ordine a fost și

locotenentul Niță de prin părțile Curții de Argeș, un om distant și arogant, grijuliu să trimită acasă cât mai mulți bani. L-am revăzut prin 1949 la Curtea de Argeș: același om distant, arogant, cu ochii admiratori îndreptați mai mult spre frumoasa lui soție. În schimb căpitanul Grolich Alois, pe care-l cunoșteam de la Orșova, se remarcă prin distincția lui sufletească, spiritul de ordine și certitudine manifestate în relațiile cu subordonații săi. A fost exemplară atitudinea sa, a acestui ofițer de origine germană din Herculane, care n-a șovăit să lupte alături de noi, românii, împotriva armatei germane cu care nu s-a identificat. A căzut la Budapesta în 12 ianuarie 1945 în apropierea gării.

2. „Tot mai miroase via a tămâios și coarnă”

Era ultima decadă a lunii octombrie 1944 când am poposit în viile de la Alpár. Zilele frumoase și călduroase de toamnă ne făceau mai suportabilă poziția noastră încârligată sau în picioare în tranșee. Mai târziu, amorțeala, umezeala și răceala au păstruns în oasele noastre. În 23 octombrie 1944 eram deja în acțiune în zona viticolă a Alpárului. La capătul viilor, unde ne fixasem noi linia de pornire la atac, erau crame în care gospodarii locului lăsaseră lucrurile împrăștiate și se refugiaseră din zona luptelor. Ne-am făcut adăposturi individuale și în prag de seară linia noastră putea primi „oaspeți” dacă ei s-ar fi încumetat. Ei n-au venit. În schimb ne-am încumetat noi să mergem liniștiți printre rândurile de vie, unele culese, altele cu buciunii încărcăți de ciorchini mirositoare. Cu încetul ne-am apropiat de un șir lung de plopi ale căror siluete maiestuoase se profilau la capătul viilor. Micile noastre patrule n-au reușit să ajungă la capătul rândurilor de vie din cauză că au fost primite cu focuri de armă. Erau focuri răzlețe trase de sentinelele înaintate sau de soldații surprinși de apariția noastră. Am hotărât să ne reocupăm pozițiile noastre individuale din linia pe care o consolidam fără preget, dar pe care știam că o vom părăsi în curând, urmându-ne drumul spre Nord-Vest în direcția Budapestei.

Reînțorși printre noi, soldații din patrule ne-au comunicat ce constataseră. Ei dispuneau de mai multe informații decât noi cei aflați la capătul rândurilor de vie printre crame și vase în care mustul începea să fiarbă. Ne-am mărit numărul sentinelor postate în fișa liniilor pentru supravegherea spațiului din față și am devenit mai grijulii când am deslușit în față zgomot de șenile și șuierat prelung de locomotivă. Bănuiam că se aduc în gardă forțe proaspete. Noaptea a fost liniștită și noi am încercat să beneficiem de darurile toamnei bogate. Struguri erau mulți și de bună calitate, liniștea era deplină, încât în tăcerea nopții amintirile au fost parcă mai vii. După miezul nopții am reușit să depistăm zgomotul produs de un tren care trecea în apropierea liniei de plopi înalți ce străjuiau via. Mirosul de struguri copti, al piersicilor căzute printre buciunii de vie și al mustului din căzile mari din crame reactualizau în memoria noastră versurile lui Ion Pilat, pe care le comentasem cu câțiva ani înainte într-o oră de literatură. Să porți război în via încărcată de struguri copti ni se părea o impietate. Dar câte impietăți nu aduce războiul?

În zilele ce au urmat, înclăștarea a devenit tot mai intensă cu un inamic care se agăța de fiecare metru pătrat de teren. În 26 octombrie, spre seară, se contura clar o amenințare în flancul nostru stâng. Câteva tanchete susțineau un contraatac care încerca să ne învâluie. Împreună cu sublocotenentul Sângeorzan Partenie din comuna Nasna, județul Mureș, ne-am deplasat în direcția aceea. Am traversat rapid o poiană de aproximativ 70-80 m. lățime și am intrat într-o cultură de porumb. Am constatat că porumbul fusese cules, dar cocenii netăiați ne camuflau mișcările. Încercam să aflăm ce se petrece în flancul nostru stâng și cât de mult se extind forțele de infanterie care se apropiu de linia noastră venind în spatele nostru. Ne

cutremuram la gândul că în curând ne vom vedea cuprinși între două focuri: din față din plantația de vie și din spate din tufișurile de salcâm de lângă calea ferată și din coceni. Mergând cu Sângeorzan printre două rânduri de coceni alăturate, am simțit repede șuieratul gloanțelor, care tăiau frunzele de porumb din fața noastră, făcându-ne atenți asupra pericolului. Am recurs la salturi scurte în pauzele focului. N-am făcut decât câteva salturi, când am constatat că un element nou de foc își făcuse apariția: proiectilele trase de tunuri din tancuri. Unele explodau la distanțe mari de noi, altele mai aproape. Am decis să ieșim din această zonă, deplasându-ne spre stânga câțiva zeci de metri. Nu am făcut decât câțiva pași și o explozie puternică ne a aruncat la pământ. Un proiectil de artilerie s-a spart în dreapta noastră. O schijă l-a lovit drept în tâmplă pe Sângeorzan, care a mai mers 2-3 m., apoi s-a prăbușit. M-am apropiat de el, crezând că-i voi putea fi de ajutor. Căzuse pe partea stângă. Lovitura din tâmpla dreaptă fusese cutremurătoare: dintr-o spărtură impresionantă a craniului, sângele curgea șuvoi printre așchii ale osului temporal. M-am culcat lângă Sângeorzan și am mângâiat părul lui frumos. Intrase în lumea umbrelor. Încă un camarad cădea în floarea tinereții, sub loviturile grele ale unui dârț inamic, care ne provoca jertfe pentru fiecare metru de pământ pe care-l cuceream.

Sesizând pericolul care venea din spatele unității, au ieșit din linia de la capul rândurilor de viță de vie câteva grupe de pușcași, apoi altele de mitraliere și am improvisat o linie de rezistență la care inamicul nu se aștepta. El credea că noi avem privirea ațintită numai în față. De acolo însă nu se apropia nici un pericol. Spre seară au fost aduse și două tunuri anticar așa că frontul s-a stabilizat, iar unitatea care ne atacase cu atâta violență venind din spate n-a putut să producă spărtura pe care o dorea. Pe când soarele cobora spre asfințit a apărut însă un alt pericol, de această dată în flancul nostru drept. Un tren înarmat trecea prin fața liniei noastre și prin flancul drept, unde, între ultima grupă a noastră și linia ferată era numai 70-80 m. Când trenul trecea din dreptul liniei noastre, ne mitralia cuiburile de mitralieră și arunca asupra lor zeci de obuze. Nu știam până unde înaintează locomotiva cu cele două vagoane atașate ei, dar remarcasem faptul că după aproximativ 30-35 de minute trenul se reîntorcea, supunându-ne unui foc față de care cu greu găseam mijloace de apărare și adăpostire. Între marginea plantației de vie în care ne aflam și linia ferată era o pădurice de salcâm lată de 40-50 m., care urma traseul șerpuitor al căii ferate. Împreună cu prietenul meu Ion Untură și trei soldați ne-am strecurat în această pădurice și am observat acțiunea soldaților din cele două vagoane. La ambele catepe ale traseului erau urcate în vagoane alte lăzi de muniție în locul celei aruncate asupra liniilor noastre. Am cronometrat timpul necesar pentru această operație și ne-am gândit să găsim o soluție pentru a scoate din acțiune locomotiva blestemată.

Unitatea de aruncătoare de la batalionul nostru era comandată de prietenul meu Ion Untură. La Alpăr ne-am găsit mereu unul lângă altul, sfātuindu-ne și ajutându-ne. Neneau idealuri comune, mentalitățile din satele noastre apropiate și educația pe care o primisem. După ce am făcut mica incursiune până la calea ferată am analizat împreună situația. Am mers din nou împreună după trecerea locomotivei cu cele două vagoane și am traversat calea ferată de câteva ori. Nu vedeam nici un pericol. În stânga căii ferate era o mică vâlcea. Am revenit la unitățile noastre, am ales o grupă de ostași voinici, căreia i-am expus situația. Nu aveam posibilitatea să minăm calea ferată. Ne-am decis să destabilizăm linia după ce trenul a trecut în dreapta noastră. La reîntoarcere, locomotiva împingea din spate cele două vagoane și mecanicul nu ar fi putut observa operațiile efectuate de noi pe linie. Am căutat în grabă pe la crame câteva târnăcoape, lopeți și topoare și

am plecat spre calea ferată. Ne-am ascuns în lăstărișul de salcâmi, am ales locul de acțiune și după ce locomotiva a trecut după colț, beneficiind și de întunericul care se lăsa, ne-am apucat de lucru, protejați de câțiva observatori. Am încercat, dar nu izbuteam să mișcăm traversele. Nu era nici un ceferist printre noi. Acțiunea era efectuată de soldați care nu cunoșteau decât tehnica plugăritului. Unul dintre ei s-a apucat să taie cu toporul trasversele de lemn. A reușit și între cele două șine distanța s-a mărit cu câțiva centimetri fără a fi observat faptul. Am reușit să spargem două traverse și să demontăm și șuruburile exterioare de protejare a șinelor. Ne făceam planuri că dacă nu vom termina operația, vom aștepta turul următor al locomotivei. Am terminat însă datorită cheltuielii de energie a ostașilor noștri. Ne-am retras între salcâmi, de unde încercam să privim cât mai bine trecerea vagoanelor. Ceea ce așteptam noi s-a și întâmplat: primul vagon s-a răsturnat în vâlceaua din stânga căii ferate, iar al doilea a deraiat de pe linie. N-am putut constata ce s-a întâmplat cu soldații care deserveau mitralierele și tunurile din cele două vagoane. Prin întunericul care se lăsa am văzut siluete îndepărtându-se. N-am tras după ei pentru a nu descoperi fragila noastră unitate. Mai târziu însă am aruncat grenade în locomotivă, apoi ne-am retras în liniile noastre. Noaptea a fost liniștită. Dimineața am constatat că se încercase refacerea liniei. Comandamentul nostru a dat ordin să facem un cap de pod peste linie și să-l păstrăm cu strășnicie. N-a fost o acțiune grea sau riscantă. Ne-a mărit însă siguranța noastră în acțiune și ne-a asigurat securitatea flancului unității. N-am rămas mult aci din cauză că forțele inamicului fuseră sleite în grelele încercări de străpungere a liniei noastre. Aflați în retragere, forțele inamice deveneau periculoase prin contraatacurile lor și prin cuiburile de rezistență bine camuflate în întinderea Pustei Ungare.

După ce luptele de la Alpár s-au încheiat în favoarea noastră ne-am continuat înaintarea printre fermele din Pusta Ungariei. În fiecare zi, în orele după amiezii trebuia să fim atenți pentru că era timpul potrivit efectuării contraatacurilor trupelor hitleriste. După un contraatac cu tancuri dat spre seară, în timpul nopții trupele inamice se repliau pe o nouă linie defensivă, de unde trebuia să le dislocăm cu noi jertfe. La un asemenea contraatac am avut de făcut față după ce am traversat o șosea care ducea spre Cegled. Era o zi frumoasă de octombrie. Pe la 3-4 după amiază, un foc năprasnic s-a abătut asupra unității sovietice din stânga noastră, care n-a rezistat și s-a repliat. Peste puțin timp focul a fost extins și asupra pozițiilor noastre. Reușisem să ne săpăm șanțuri bune și să amplasăm mitralierele și aruncătoarele din dotarea companiei noastre. Când focul s-a mai întețit, am văzut un soldat în stânga mea zvârcolindu-se. Era caporalul Guran din Moldova Nouă, un soldat isteț și rezistent. Fusese lovit de câteva schije în umăr și în ceafă. Sângera destul de puternic, dar nu-și pierduse încrederea și stăpânirea de sine. I-am oferit o bucată de zahăr și o înghițitură de apă. L-am evacuat imediat. Din modul cum s-a comportat la evacuare, cred că a rezistat. N-am mai auzit nimic de el. Peste noapte am rămas pe această linie, gândindu-ne la dârzenia încercărilor de la Alpár, unde mirosul parfumat al strugurilor se amesteca într-un chip straniu cu miasmele înecăcioase ale prafului de pușcă și ale obuzelor de artilerie.

3. *Străbătând Pusta*

Luptele purtate de noi în Pustă au devenit mai crâncene pe măsură ce pătrundeam mai adânc în dispozitivul inamic, a cărui apărare devenea din zi în zi tot mai îndârjită. În primele zile ale lunii noiembrie aveam în fața noastră numai trupe germane. Bine amplasate în adăposturi individuale, folosind cu experiența de luptă și priceperea soldatului german configurația terenului, unitățile inamice din fața noastră ne opuneau o rezistență înverșunată. Ploaia rece și mărunță de toamnă ne defavoriza și mai mult. Hainele ne erau mereu umede, iar adăposturile

pe care ni le construiam deveneau cu timpul inutilizabile. Aviația inamică bombarda tot mai des pozițiile sovietice din stânga noastră. Aprovizionarea soldaților din linia întâi cu hrană caldă și cu muniție devenise tot mai dificilă din cauza drumurilor deteriorate. Era nevoie să facem eforturi mai mari și, în special, să dispunem de o mare capacitate de rezistență fizică și morală pentru a învinge asprimea timpului și duritatea focului.

În dimineața zilei de 4 noiembrie 1944 am încercat o apropiere de liniile dușmane. Împreună cu prietenul meu Ion Untură am înaintat paralel cu un canal de irigație, păstrând o distanță de aproximativ 100 de metri de el. Am făcut liniștiți câteva sute de metri, adăpostindu-ne câteva minute pentru a face o recunoaștere mai amănunțită a terenului din fața noastră. Erau destule gropi în care ne puteam ascunde. În urma noastră veneu, mai mult din spirit de curiozitate, doi soldați nedespărțiți: Bălțeanu din jurul Craiovei și Radu, un bănățean voinic din Iablanița. Atenția ne era îndreptată spre un șir de salcâmi înalți aflați la 700-800 de metri în fața noastră. Era un loc potrivit pentru instalarea unui observator sau a unor arme automate. Ne-am înșelat. La un moment dat, din dreapta noastră s-a abătut asupra gropii în care eram foc de pistol și de armă automată. Densitatea focului făcea imposibilă ieșirea din aceste gropi. Două zile am stat nemișcați în aceste adăposturi din cauza focului inamic care făcea imposibilă orice mișcare. Se trăgea asupra noastră cu o precizie care ne uimea. O încercare făcută într-o dimineață de a ni se aduce hrană caldă s-a soldat cu jertfe: calul care trăgea căruciorul cu hrană caldă a fost împușcat, iar soldatul care-l ținea de căpăstru a fost rănit și cu greu s-a putut îndepărta de locul periculos. În această situație singura salvare era în noi înșine.

Frământându-ne să găsim un răspuns la întrebarea cum să ieșim din această încurcătură, am terminat și bruma de tutun pe care o aveam asupra noastră. Nu reușisem să depistăm nici postul inamic care trăgea atât de precis asupra noastră. Ce să facem? Cum comunicarea între noi, cei patru români aflați în aceste adăposturi ca într-o detențiune istovitoare, era lesnicioasă, ne-am sfătuit asupra modului de a acționa. Am localizat amplasamentul inamic. În timpul nopții se ridica, la scurte intervale de timp, o rachetă care lumina zona dintre noi. Timpul dintre cele două rachete era favorabil mișcării noastre spre postul inamic. Ne-am decis să-l asaltăm în cursul unei nopți, cu condiția ca în ziua precedentă să-l hărțuim mereu pentru a-i observa bine modul de a reacționa și a-i împușca muniția. În ziua premergătoare nopții alese, am simulat agitație continuă în adăposturi, am tras focuri de armă în direcția postului inamic, ridicând în vârful baionetelor șepcile noastre pentru a vedea cum reacționează soldații care ne stăteau în față. Erau numai doi, dar bine amplasați în teren. Tot ridicând șepcile, acestea au fost forfecate de gloanțele trase de ei. Doream să-i creem inamicului impresia că focul său a fost eficient și ca atare, unul câte unul „am dispărut din luptă”, căci în loc de patru focuri aproximativ simultane au fost trase trei, apoi două și, în sfârșit nici unul. În gropile noastre era liniște. Eram însă hotărâți să facem uz de armă numai în cazul că am fi atacați. De cu seară, postul inamic a devenit mult mai activ, bănuind un atac. Rachetele luminoase au fost mult mai dese, focurile de pistol erau razante. Nu era momentul potrivit de atac și am decis să-l amânăm. Numai spre ziuă acest ritm a suferit modificări. Cei doi soldați români aflați în apropierea noastră au luat ei înșiși hotărârea de a ieși din adăposturile lor individuale pentru a se lungi și odihni pe marginile gropilor pe care le ocupau. Cum au judecat nu știu, dar bine au gândit, căci în scurt timp nu ne-au mai răspuns. Sincer să fiu, am crezut că s-au retras spre liniile noastre de apărare aflate în urmă la câteva sute de metri. N-a fost așa. Târâș, ei s-au îndreptat spre postul de observare inamic, de care s-au apropiat în

liniște după ce au intrat în conul de penumbră al rachelor luminoase trase de cei doi trăgători aflați într-un adăpost cu tranșee de mișcare spre canalul de irigație din spatele lor. După ce unul din trăgători a tras o rachetă luminoasă și își schimba arma, cei doi români au sărit spre el cu pistoalele, cerându-i să se predea. Surprinși, cei doi soldați germani s-au predat. Erau un caporal și un soldat. Când au fost aduși la adăpostul nostru, caporalul ne-a salutat cu „Heil Hitler!”, afirmând că e mândru că e soldat german. I-am respectat afirmația și i-am comunicat că-i vom trimite pe amândoi la comandamentul unității. Informat de capturarea celor doi soldați, generalul Lăcătușu, comandantul Diviziei a 19-ă infanterie, a dispus să trimitem la comanda diviziei pe cei doi prizonieri împreună cu cei doi soldați români care îi capturaseră. Pentru curajul lor, cei doi soldați români au primit câte cinci zile de repaos la comanda regimentului.

Ziua de 6 noiembrie a fost liniștită în zona noastră. Am reușit să ne mișcăm în jurul adăpostului nostru și să primim hrană caldă. Spre seară, am fost anunțați că a doua zi, 7 noiembrie, zona noastră va cunoaște evenimente importante. Ni s-a recomandat să urmăm indicațiile care ni se vor da dimineața următoare. Dis de dimineață un ucigător foc de artilerie s-a abătut asupra liniilor inamice. În spatele nostru se înregistrau mișcări de tancuri și de trupe. Ni s-a transmis consemnul să urmăm linia de infanteriști din spatele tancurilor și să urmăm traseul șenilelor pentru a evita pătrunderea în terenuri minate. Așa am procedat. Un număr impresionant de tancuri sovietice a străbătut liniile noastre, fiind urmate de infanteriști ce cred că aparțineau unei unități din Siberia. Erau oameni mici de statură, cu umerii obrajilor ieșiți, atenți la tot ce se întâmplă în jurul lor și care urmau de aproape tancurile masive care-și croiau drum prin cocenii de porumb netăiați încă. Huruitul tancurilor era asurzitor și măsura într-un chip dramatic încordarea psihică în care ne aflam. În spatele infanteriștilor sovietici veneam noi ca unități de rezervă, care purtasem până aci greul luptelor din acest sector al frontului. Între noi și trupele sovietice era o distanță de aproximativ 300 metri. Așa am mers prima parte a zilei.

De cum am plecat de pe poziția pe care o ocupam, un sentiment de curiozitate mi s-a strecurat în suflet atât mie cât și prietenului meu Ion Untură. Doream să vedem din apropiere comportamentul ostașilor sovietici. Pe al germanilor îl cunoșteam. Parcă eram intrigați un pic: forța de atac era impresionantă, pregătirile de artilerie acoperiseră orice posibilitate de comunicare între noi, numărul infanteriștilor era mare, iar comenzile și comunicările circulau cu repezeală de la o unitate la alta. În rândul trupelor se găseau ofițeri combatanți dar și loțiitori politici-politrucci cum le spuneau chiar soldații sovietici. Aveam impresia că în unele mici unități acești politrucci nu prea erau agreeți de soldați. Ofițerii combatanți parcă erau mai apropiați și mai înțelegători cu soldații pe care-i comandau. Relațiile noastre cu ei erau corecte, dar destul de rezervate. Nici nu aveam posibilitatea pentru a ne întâlni și a stabili apropierea sufletească pe care o doream și noi ca și ei. Rezistența opusă de trupele germane în fața tancurilor era sporadică, limitată la puncte amplasate în diferite locuri bine alese de unde se putea deschide un foc viu asupra unor terenuri mai întinse. Între punctele de apărare fuseseră plantate mine, care s-au dovedit a fi foarte periculoase. La aproximativ un kilometru de locul de plecare, infanteriștii au întâlnit un puternic foc. Asaltul asupra acestui punct alcătuit din trăgători individuali bine instruiți s-a soldat cu aruncarea în aer a unor infanteriști sovietici care intraseră într-o zonă minată cu o meticulozitate și ingeniozitate remarcabilă. Spectacolul pe care l-am văzut noi, infanteriștii români din linia de rezervă, era dezarmant: în salcâmi înalți de 10-15 metri se găseau mâni și picioare spânzurate printre crengi, bucați de haine militare aninate, câte

un bocanc agățat de o creangă mai groasă ruptă și ea de suflul exploziei, cranii împrăștiate pe sub salcâmi și arme rupte. Îngroziți de această vedere de infern, unii soldați întorceau capul.

Poziția noastră de rezervă de front n-a durat mult. Pe la amiază ne-am regrupat forțele și întregul batalion a intrat în linia întâi în dreapta trupelor sovietice. Am urmat această ordine, care, de multe ori, ne punca în legătură direct cu comandanții unităților sovietice aflate în imediata apropiere. Beneficiam de ajutorul a doi ostași originali din Basarabia: Climente Ioan, un tânăr inteligent și energic, și Zaharia Constantin, mai tăcut și rezervat, dar soldat conștiincios, corect și respectuos în relațiile cu camarazii săi. Ambii cunoșteau bineșor limba rusă. Cu ajutorul lui Zaharia am putut descifra câte puțin semnificațiile umane și culturale ale relațiilor sociale și ostășești existente în cadrul unității sovietice, care, pentru noi era o adevărată „terra incognito”.

Reintrat în prima linie încercam un sentiment de demnitate: aveam sectorul nostru de front de a cărui soartă răspundeam și nu puteam fi considerați ca unitate subordonată sau bună pentru a fi „de umplură”. Ostașii noștri erau sensibili în ceea ce privește independența în acțiune, considerată de ei ca o expresie a dreptului de a fi noi înșine stăpâni pe soarta noastră. Un asemenea sentiment a început a fi sesizat și de unitățile inamice, care, în jurul datei de 10 noiembrie 1944, au început să emită prin megafioane instalate pe linia întâi proclamații adresate ostașilor români. Asemenea emisiuni, făcute în răgazul dintre bombardamentele de artilerie sau dintre acțiunile militare, au continuat în tot cursul lunii noiembrie fără nici cel mai mic efect. Nici un ostaș din batalionul din care făceam parte sau din cele din jur n-a dat urmare „invitațiilor” insistente venite din rândurile inamice de a ne părași și a se integra în rândurile dezertorilor, prezențați ca adevărați patrioți. Dragostea de țară, sentimentul datoriei, credința în victorie, iubirea pământului strămoșesc, a satului natal și a familiei erau sentimente puternice în sufletul ostașilor, care nu puteau fi clătinați de vorbe spuse în vânt. Atașamentul soldaților față de Țară lua adevărate forme sacre atunci când ei primeau scrisori de acasă: le sărutau, se închinau când li se comunicau vești bune și le păstrau ca pe niște amintiri scumpe, binefăcătoare în focul bătăliilor. Aceste sentimente de dragoste față de Țară, e un element al identității noastre naționale și ne-a menținut ca neam demn în vârtejul marilor frământări ale istoriei. Când se împărțea corespondența, era adevărată bucurie colectivă: prietenii își comunicau vești despre familiile și satele lor, despre cunoscuți și astfel aduceau ceva din sufletul neamului acolo pe front printre noi. Aceste valori au călăuzit comportamentul ostășesc al infanteriștilor noștri, caracterizați prin curaj în luptă, loialitate față de comandanți și spirit de omenie în relațiile cu populația civilă. Amare diziluzii trebuie să fi încercat organizatorii emisiunilor propagandistice pentru ostașii români când au constatat ineficiența lor totală și tăria suflească a ostașului român.

Pe la jumătatea lunii noiembrie, dimineața, când lumina soarelui de toamnă ne deschidea orizontul vederii, iar razele lui blânde ne îndemnau să ieșim din tranșee, în fața noastră se întindea Pusta Ungară, care a marcat atât de puternic spiritul maghiar. Am străbătut pusta de la trecerea Tisei și până la Budapesta fără a pătrunde în localitățile pe care le depășeam și la a căror eliberare contribuiseam. Trupele române au ocolit satele și orașele maghiare. Departele de a fi un dezavantaj, decizia care a stat la baza acestei tactici ne-a favorizat, căci populația civilă și-a format o imagine corectă despre noi. Dialogul cu el a devenit mai ușor. A apărut trocul: tutunul, sarea și mici servicii medicale au început s-o preocupe; în schimb laptele poraspăt și vinul bun începuseră să ne preocupe. Procedam cinstit și după obiceiuri ancestrale: schimb la schimb. Așa a apărut un pic de încredere,

augmentată de moralitatea soldaților noștri. Mă aflam în fața localităților Tapiosap și Tapiosuly. Era o vreme ploioasă de toamnă. Într-o seară am intrat în marginea unei păduri pentru a cerceta situația. Era o mică pădure - un smoc de pădure de stejar, care fusese minată la margine. Nu am observat minele și din întâmplare n-am apucat cu piciorul nici un fir de sârmă care să declanșeze explozia lor. După vreo 10 metri mi-am dat seama de pericol. Emoția pe care am trăit-o a fost profundă. M-am reîntors și un spațiu parcurs în aproximativ 2-3 minute mi-a cerut o încordare de nervi și de atenție de peste o oră pentru a reconstitui locurile pe unde călcasem și a evita sârmele buclucașe. Am revenit teafăr în șanțul nostru de adăpost unde se afla soldatul Balmez Florea - un bănățean de prin părțile Vărădiei, care îmi devenise foarte apropiat.

După tactica lor obișnuită, trupele inamice din fața noastră s-au retras în timpul nopții. Am petrecut o noapte liniștită. Am dormit în șure de paie sau în poduri cu fân, având în față câte două sentinele, amplasate la câteva sute de metri distanță, care să alerteze unitatea noastră în caz de pericol. Am făcut și eu de pază două ore după miezul nopții, când, în mod obișnuit se organizau incursiunile. Dimineața, ne-am continuat drumul. Am ajuns la marginea de nord a localității Tapiosáp. La câteva sute de metri de sat era un grup de case mai izolate, case de plugari care-și adunaseră în ogrăzi fânul și cocenii, își depozitaseră cerealele în magazii și aveau grijă de animale. La câteva sute de metri era un platou mai înalt, unde ne-am instalat sentinelele. Am postat o mitralieră deasupra unei râpe de unde localnicii luaseră pământ galben pentru sobe, olărit și diferite mici construcții sau reparații. Găsisem un minunat loc de adăpostire în acele râpe. Am așezat căruțele și ne pregăteam de găsirea unui loc potrivit pentru ostași, când s-a apropiat de noi un grup de patru cetățeni, plugari din sat, oameni în jur de 60-65 de ani. Ne-au asigurat de buna comportare a lor și ne-au oferit adăpost în șurele de paie sau fân pentru caii noștri lihniți de foame. Au adăugat că răspund cu viața pentru liniștea pe care o vor păstra. Ne-am dus să vedem locurile. Prin ferestre, de după perdele se vedeau chipuri de femei curioase. Am luat întâi fân pentru caii noștri: câte o spinare bună de fân pentru fiecare căruță. Gazda de la care luam fân, o casă așezată în stânga drumului după direcția noastră de mers, a adus o damigeană de 5-6 litri plină cu vin. A băut zdravăn din ea și ne-a dăruit-o nouă cu garanția gestului inițial că vinul nu e otrăvit. Totul a fost cumpătat și fără excese. Peste puțin timp grupul nostru s-a mărit. Au mai venit niște vecini. Femeile din casă și vecinele lor au devenit grijulii și cu o vădită curiozitate ne priveau de la 10-15 metri, schimbând discret câte o vorbă între ele. Noi le-am oferit ce aveam la îndemână: bani ungurești, sare, un frâu pentru un cal. Am conviețuit într-o atmosferă de respect reciproc. A doua zi, când vremea a devenit mai liniștită, cu ajutorul unui camarad care vorbea ungurește, am cerut voie să le vizităm casa și le-am povestit cum sunt casele noastre, care sunt ocupațiile plugarilor. Am rămas surprins că clăile de coceni se asemănau cu cele pe care le făceam noi în curtea casei părintești din Lelești în fiecare toamnă. Și uite așa, în spirit de omenie, într-un dialog cu oameni simpli din popor pe care i-am respectat fiindcă nu posedau arme, ne-am înțeles cu oamenii locului, unguri neoași, gospodari pricepuți cu gospodăria bine organizate, care dispuneau de tot ceea ce era necesar pentru traiul grupului familial.

Pe măsură ce înaintam în Pusta Maghiară și ne apropiam de Budapesta înclăștarea devenea mai dură, iar pierderile umane mai mari. În special în luna noiembrie am remarcat că, a crescut numărul pierderilor în rândurile noastre. După atacul început în 7 noiembrie 1944, în împrejurările orașului Czegled forțele armate inamice din fața noastră au contraatacat cu tancuri. Era una din acțiunile la

care comandamentul german recurgea adeseori pentru a-și asigura retragerea mai liniștită pe un nou aliniament. Aflându-ne în apărare, beneficiam de adăpostul pe care ni-l oferea un canal de irigație, așa cum se aflau multe în mănoasa câmpie dintre Tisa și Dunăre. Spre seara zilei de 8 noiembrie, câteva tancuri au încercat o pătrundere pe un drum agricol paralel cu canalul în care ne adăpostisem. Trupele sovietice se regrupaseră mai spre stânga cu câteva sute de metri, așa că ne-am văzut în prima linie a frontului și în fața unui contraatac neașteptat. Îmi săpasem repede o groapă în care mă adăpostisem. Unul dintre camarazii mei de arme cu care mă întâlnisem în forfota din canalul care constituia linia noastră de rezistență era sublocotenentul Mărculescu Ion din Gura Văii de lângă T. Severin. Își săpase și el un adăpost apropiat de al meu. Amândouă se aflau în apropierea unui pod, supus unui tir puternic de artilerie.

Am observat că din fața noastră vin amenințătoare câteva tancuri, din care se făceau trageri cu mitraliere și cu tunul de-a lungul canalului în care ne aflam. Un proiectil s-a spart în apropierea noastră. O schișă răită, de mărimea falangei degetului mare, a perforat buzunarul stâng al vestonului meu și tabachera cu țigări pe care o păstram în el și s-a agățat de un fir de lână din flanelul pe care îl purtam. S-a oprit în dreptul inimii! Câteva minute gândurile mele s-au fixat doar asupra întâmplării neprevăzute prin care războiul îți poate aduce moartea culcat în șanț. Colegul meu Mărculescu, speriat și el din cauza locului pe care-l alesesem în mod neinspirat, a propus să ne mișcăm 20-25 de metri înainte, unde canalul de irigație făcea un unghi drept cu un alt canal și să ne instalăm în acesta, paralel cu linia de atac a forțelor inamice. Am dat curs urmării lui. Dintr-o răsufare am fost la încrucișarea celor două canale și am apucat-o la stânga. Datorită exploziilor, în canalul în care ne căutam adăpost căzuse pământ aruncat de obuze și ca urmare adâncimea devenise mai redusă și astfel eram nevoiți să mergem aplecați spre a nu fi observați de inamic. În timpul mișcării noastre, căutându-ne câte un loc printre soldații care-și săpaseră adăpost în canal, un proiectil de tun de tanc a făcut explozie în marginea canalului. O schișă nemiloasă a rețezat șira spinării lui Mărculescu, care s-a prăbușit cu fața în pământ și cu părul lui negru răvășit de suflul exploziei. Era la cel mult doi metri de mine. N-a putut să mai rostească nici un cuvânt. Era student prin anii III-IV ai Academiei de Înalte Studii Comerciale din București, pe ale cărei bănci le părăsise pentru a-și, îndeplini datoria lui ostășească.

Pe măsură ce tancurile se apropiau, încordarea în rândurile noastre creștea în mod dramatic. Ne așteptam la o încheștare sângeroasă cu tancurile și cu valul de trăgători care le urma. Noi ne deprinsesem însă cu rigorile luptei și știam însă că trebuie să ne păstrăm sângele rece pentru a-l aștepta pe inamic să se apropie la o distanță convenabilă riposteii. Acesta a venit la timpul potrivit. Întâi au intrat în acțiune tunurile antitanc, al căror foc a determinat unitatea blindată care ne ataca să încerce o manevră de apărare deplasându-se la stânga drumului care trecea peste canal. Când am văzut grupul de trăgători care venea, am deschis focul. Dacă înainte cu câteva minute se răriseră rândurile noastre, acum tributul de jertfă adus războiului era dat de forțele atacatoare. După incendierea unui tanc și răirirea simțitoare a rândurilor de infanteriști, am constatat o reducere vizibilă a focului inamic, care și-a regrupat forțele și a dispus retragerea lor. Odată cu lăsarea serii, zgomotul strident al șenilelor de tancuri care se îndepărtau de noi ne reaminteau obligațiile morale față de camarazii căzuți. Durerea era mare.

4. Ne apropiem de porțile Budapestei

După o zi sau două petrecute pe o vreme mohorâtă de toamnă în apropierea localității Tapiosap, am atacat. Unitățile noastre atacau printr-o plantație de vie.

Mă aflam cu unitatea mea în zona mărginașe, unde se găseau pivnițe și colne cu tot felul de unelte viticole. Plutonul comandat de prietenul Anuțoiu ataca pe o fâșie largă de aproximativ 2 km până la o pădure. Plutonul pe care-l conduceam a atacat marginea plantației de vie, pe unde erau grădini și pivnițe. În multe șoproane se găseau căzi pline cu struguri zdrobiți. Odată cu venirea serii, ne-am oprit pe un aliniament pe care se găseau șanțuri și gropi pregătite de apărători. După ce ne-am instalat în șanțuri și ne-am organizat linia de apărare, am început să ne căutăm pritenii. Era seara zilei de 18 noiembrie 1944. Cu câteva ore înainte de atac îl văzusem pe prietenul Anuțoiu Avram din Zorlești-Gorj. terminase studiile la Tg. Jiu cu un an înaintea mea. Împreună cu prietenul meu Ion Untură din Curtișoara Gorj l-am căutat foarte mult, cercetând cu atenție fâșia de teren pe unde atacasă cu unitatea sa. Nu l-am găsit în seara aceea. Numai dimineața am aflat că a căzut secerat de rafala unei mitraliere. Mergând la comandantul batalionului spre a mă interesa de soarta lui Anuțoiu, am găsit corpurile neînsuflăte ale unor ostași care căzuseră în după amiaza zilei de 18 noiembrie. Căutam printre cei căzuți pe Anuțoiu Avram, dar spre marea mea surprindere și durere am recunoscut pe camaradul Răulea Ioan, sublocotenent din regimul 96 infanterie. Nu-l reîntâlnisem pe front. Îmi fusese camarad de școală militară la Câmpulung Muscel, ne impresionase pe toți camarazii lui prin optimismul său, prin dorul mereu viu al Clujului unde fusese student al facultății de drept și prin spiritul său de întruajutorare. era oricând gata să întindă o mână de ajutor colegului care avea nevoie de sprijin material sau moral. El a cultivat în sufletele noastre dorul Clujului, el ne-a învățat cântecele duiioase în care se vorbea de Cluj și pe care noi le intonam în fiecare dimineață urcând dealul Gruului. El a insistat să învățăm „marșul lui Iancu”, pe care-l intonam cu gândul și hotărârea recuceririi Ardealului de Nord. Răulea era originar din Păuca din jurul Sibiului și fost în mijlocul nostru un romantic, ale cărui acte erau ghidate de o fermă conștiință națională.

L-am căutat însă pe Anuțoiu Avram, fără a-l putea găsi viu sau mort. Mi-a rămas în suflet imaginea tânărului liniștit, calm și sceptic, care a căzut departe tăcut așa cum îi era și firea și a cărui pierdere mi-a marcat toate acțiunile din ziua de 19 noiembrie 1944. Seara, în liniștea tulburată doar de câte un foc izolat, am povestit cu Ion Untură despre colegul nostru Anuțoiu, gândindu-ne la jalea care va cuprinde familia lui atunci când va afla tragicul sfârșit al unui tânăr atât de liniștit și de cumpătat, încât îi asemănam comportamentul cu al unei tinere liceene.

În ziua de 20 noiembrie am atacat din nou în zona din fața noastră. Atacul a fost declanșat pe la amiază. Am mers alături cu Ion Untură, care mi-a fost tovarăș apropiat de luptă. Am atacat cu el de-a lungul unui drum ce separa plantația de vie din fața noastră de cereale cultivate pe câmp. Înaintarea noastră a fost stopată de un bombardament ucigător, care a precedat contraatacul unei unități de infanterie inamică susținută de o puternică formație de tancuri. Am fost surprinși de tancurile inamice camuflăte în vii și măcăcișurile de pe lângă drum. Încercările noastre rapide de a ne adăposti în șanțuri și măști individuale săpate la rezezală au eșuat. Era în jurul orei 18. În spatele șopronului în care ne aflam, exploziile proiectilelor de artilerie se țineau lanț. Cea mai bună decizie în situația aceasta era retragerea pe linia noastră de plecare, bine întărită, pe care se găseau încă tunuri anticar și lăzi de muniție. Din ordin, am plecat spre linia noastră, având grijă să ne protejăm în fața tancurilor. Într-un șopron am găsit un soldat român care fusese grav rănit și se retrăsese cum putuse sub șopron, unde a încetat din viață, pe când eu încercam să mă dumiresc dacă mai trăiește sau nu. O nouă explozie m-a îndepărtat și mai mult de Ion Untură, care făcuse câțiva pași până în măcăcișii din marginea drumului de care. De acolo mi-a strigat că el trece drumul și să-l urmez și eu. Când m-am

apropiat de mărăcinișul din marginea drumului, am observat că drumul era acoperit de o pânză deasă de focuri de mitralieră. Era imposibil să trec. Untură trecuse mai înainte când nu se trăgea pe drum. Din spate se auzea huruitul unor tancuri germane. L-am văzut pe Ion Untură peste drum. Îmi făcea cu mâna să trec și eu. I-am spus că e imposibil de trecut drumul. Nu cred că a înțeles ceea ce i-am spus. Un nou proiectil de artilerie ne-a întrerupt dialogul. Eu am întâlnit un alt soldat rănit căruia i-am dat ajutor să se retragă. ne-am făcut semn cu mâna că mergem spre linia de plecare. Ion Untură a mers paralel cu mine, despărțiti de drumul agricol și de rarele construcții care stau situate pe fâșia pe unde mă retrăgeam eu. Protejat de aceste construcții, am ajuns în linia de plecare și am reocupat pozițiile din tranșeele noastre, care șerpuiau printr-o tânăra pădure de salcâmi. Tancurile au fost oprite de artileriștii noștri. Câteva tanchete s-au strecurat printre smocurile de salcâmi și ne-au atacat cu aruncătoare de flăcări. Ne-am apărat cu îndârjire, strecurându-ne pe după salcâmi și incendiind două tanchete. Celelalte s-au retras. când liniștea serii s-a așternut peste tranșeele noastre în care toți ostașii erau într-o dramatică încordare, am ieșit din adăpostul meu în care mai pâlăia focul materialului inflamabil aruncat de tanchetele inamice și am întrebat pe ostași cine lipsește dintre camarazii și vecinii lor. Am constatat absența soldatului Ionescu Grigore pe care l-am regăsit baricadat într-o clădire situată la aproximativ 200 de metri în fața liniei noastre. Avea în jur muniție suficientă pentru a se apăra în caz că soldații inamici ar fi încercat să pătrundă în ea. Întrebând mereu de prietenul meu Ion Untură n-am reușit să aflu nimic precis. Nu sosise în liniile noastre.

Am luat atunci hotărârea să merg în fața liniilor noastre de apărare pe partea dreaptă a drumului agricol pe unde încercase să se retragă. Am mers cu grijă strecurându-mă după chiușele de coceni. Am cercetat cu atenție fiecare chiuș, știind că Ion Untură avea obiceiul să folosească pentru camuflaj cocenii de porumb. Mă orientam după clădirile de peste drum, printre care trecusem de mai multe ori și ca atare cunoșteam împrejurimile. Când m-am apropiat la 40-50 de metri de clădirea de unde Ion Untură se despărțise de mine, l-am găsit cu mâinile încheștate în pământ după ce făcuse 2-3 pași de la locul unde-i căzuse pistolul. Fusese prins de o rafală de mitralieră. Două gloanțe îi perforaseră ficatul. Cu ajutorul unor ostași l-am adus în liniile noastre. În timpul nopții am făcut de strajă în jurul corpului său neînsuflăit. Un destin demn de tragediile antice urmărise pe acest neînfricat ofițer român, animat de convingeri democratice și apropiat de soldații săi, pe care îi considera ca frați, referindu-se la originea lui țărănească. Era originar din satul Tetila, localitate aparținând comunei Curtișoara - Gorj. Aci Ion Untură respirase aerul curat al înălțimilor și învățase să se joace „De-a soldații”. Fusese crescut în luptele aprige de la Mărășești. Dragostea de patrie era o stare de spirit trăită cu alese vibrații de către tânărul sublocotenent I. Untură, care a dovedit în marșul său de la Dunăre și până în apropiere de Budapesta un curaj admirabil.

Tot în aceeași zi a căzut în luptă colegul Caba Teodor, pe care îl cunoscusem într-o noapte de veghe imediat după trecerea Tisei. Era originar dintr-un sat din Bihor. Spirit cumpătat și cu larg orizont cultural, Caba Teodor dispunea de o distincție sufletească aparte și era îndrăgît de noi toți. Nu știu în ce împrejurări a căzut, dar pe întreaga linie încheștarea a fost sângeroasă, așa că unitatea pe care el a comandat-o cred că a întâlnit o rezistență înverșunată.

Am stat în șanțurile noastre din marginea viei o zi sau două, după care ne-am continuat înaintarea prin vii spre Ișzaszeg. Ne-am instalat în pădurea din apropierea acestei localități, având tranșee pe o creastă de deal. O mică vale ne despărțea de linia de apărare germană, al cărei traseu urma culmea dealului din fața noastră. la capătul văii se afla un monument ridicat în semn de omagiu adus

revoluționarilor de la 1848. În spatele liniei noastre era o casă de vânătoare, în care nu instalasem nimic fiind reperată de artileria inamică. Unitatea din stânga noastră avea liniile amplasate în interiorul pădurii la aproximativ 100 de metri de marginea ei.

În acest cadru ne-am construit un adăpost în care se puteau odihni șase persoane. Ploaia mărunță și continuă de toamnă a pătruns și prin acoperișul adăpostului, silindu-ne să ne gândim la o altă soluție. Am găsit-o săpând trepte într-o râpă aproape dreaptă cu o adâncime de 10-11 metri, pe la mijlocul acestei râpe am săpat un adăpost cu aceeași suprafață „locuibilă”, care prezenta aproape siguranță deplină pentru bombardamentele de artilerie. Am adus paie și ne-am adăpostit aci până în ultima săptămână a lunii decembrie. Lupta a avut aci un caracter pozițional. Se trăgea cu arma după fiecare soldat care se mișca pe creasta dealului, în spatele căruia mișcarea se putea face în voie. Numai la o distanță de aproximativ 1 km în dreapta noastră se înregistrau dese și violente ciocniri.

În apropierea monumentului ce ne despărțea de liniile inamice se afl un izvor spre care atât noi, cât și soldații germani din fața noastră ne îndreptăm cu gamelele și bidoanele pentru a le umple cu apă. În spatele liniilor noastre nu se găsea o sursă de apă apropiată, așa că fusesem nevoiți să ne furișem spre izvor. Soldații germani ne-au observat, dar n-au tras în noi. Nici noi în ei. Nu știu care dintre cei doi combatanți a avut ideea de a se îndrepta spre acest izvor, care a devenit cu adevărat „izvor de viață”. Un armistițiu tacit, respectat cu rigurozitate de ambele părți, era între cei doi adversari aflați față în față. Am mers și eu la acest izvor, respectând înțelegerea fixată tacit între noi și ordinea stabilită prin consensul unității mele. Eram cu gamele și cu legătură de bidoane pline și nu făcusem decât câțiva pași când mi-a ieșit în față un locotenent german. M-a salutat românește: „Vă salut, domnule sublocotenent!” I-am răspuns la salut și l-am prevenit că sunt neînarmat și dacă va încerca să mă facă prizonier cu ajutorul câinelui lup care-l însoțea, soldații din spatele nostru vor trage în amândoi. Am precizat că acesta este consemnul nostru. M-a asigurat, zâmbind, că nu va schița nici un gest față de mine și că e bucuros că m-a întâlnit. L-am întrebat de unde știe românește atât de bine și mi-a spus că este bănățean, a studiat în Timișoara și a fost trimis de părinți la studii la Viena, de unde a fost încorporat în armata germană. Acum constată că Germania a pierdut războiul, nu mai are nici o șansă și de aceea nu-și va încărca sufletul cu victime nevinovate.

Ascultându-i convingerile, i-am propus să mă urmeze, asigurându-l că voi avea grijă să nu i se întâmple nimic. Mi-a răspuns că e convins că în șase luni cel mult războiul se va încheia și cu toate că e pierdut de către Germania, el, ca ofițer german, nu-și poate călca jurământul față de Führer și față de Germania. A precizat că e dator să lupte până la primirea ordinului de încetare a focului. Am considerat că orice întrebare sau discuție este inoportună, deși din punct de vedere psihologic avantajul era de partea mea. L-am salutat și i-am urât să-l găsească ziua păcii teafăr și nevătămat. M-am îndreptat spre șanțul nostru de apărare ducând apa binefăcătoare pentru camarazii mei. Le-am redat scena de la izvor pe care ei o priviseră de la aproximativ 100 de metri.

În tranșeele noastre din pădurea Iszaseg stăteam cu ochii ațintiți spre cuiburile de mitralieră inamice. Orice mișcare era urmărită pentru a i se descifra semnificația în cadrul dispozitivului de apărare de care dispuneau trupele germane. Inamicul proceda la fel și adeseori între noi aveau loc schimburi violente de focuri. N-am suferit nici o pierdere în aceste lupte. În bucăruș pe care mi-l construisem, seara ne povesteam întâmplări din lupte, ne comunicam informații de acasă și ne prezentam planurile noastre de viitor. Eram toți tineri pentru care viața socială, și

în special cea civică, abia începea și era firesc ca în încheștarea teribilă de pe front să fim optimiști, să ne alungăm gândurile că oricând putem cădea victimă unui glonț rătăcit sau unui dens foc de mitraliere.

Două evenimente deosebite petrecute în stufulușul din vecinătatea Iszasegului mi-au rămas întipărite în minte. Comandant al batalionului nostru fusese numit căpitanul Camil Popescu, un om calm și cumpătata în deciziile sale. A dat dovadă de sânge rece în aprecierea situațiilor dificile. Adăpostul său era apropiat de unitatea noastră. Într-o după amiază a fost bombardat. M-am dus să văd care este situația și l-am găsit pe calmul căpitan ferăcându-și adăpostul și interesându-se de funcționarea legăturilor telefonice.

Un alt eveniment care mi-a rămas întipărit în minte s-a petrecut în zilele premergătoare sărbătorii Crăciunului.

În preziua Crăciunului, în tranșeele germane se observa forfota și mișcarea dintr-un loc în altul a soldaților. Am auzit și cântece de crăciun și ne-am reamintit și noi de obiceiurile care au dat un farmec apartae copilăriei noastre. Soldații germani au sărbătorit cum au putut și ei ziua de 24 decembrie, ajunul crăciunului. În după amiaza zile de crăciun, am primit ordin să atacăm. Am pornit la atac prin pădure, constatând că la marginea ei este un gard de sârmă care o împrejmuia întrucât era un teren de vânătoare al guvernului. La o distanță de 50-60 de metri de la gard se aflau adăposturile trupelor germane. Am intrat în șanțuri și în adăposturi și am constatat că sunt părăsite, iar multe obiecte, în special personale, era aruncate la întâmplare. În timp ce încercam să ne dăm seama asupra situației, rafale de mitraliere și lovituri de aruncătoare s-au abătut asupra noastră. Ostașii inamici ne întinseră de capcană în care am căzut în primul moment, redresându-ne ulterior, am opus rezistență, dar ei înaintau cu hotărâre. Muniția ne era pe terminate. Am primit ordin să ne reocupăm locurile în linia proprie, cu am mai tras 2-3 focuri și am constatat că nu mai am muniție pentru arma mea. Dilema era cruntă: să mă retrag prin salturi până la linia noastră riscând să nu găsesse locurile de trecere prin gardul de împrejmuire și să fiu împușcat sau să aștept calm în adăpost pentru a fi luat prizonier. E tragică situația atunci când te găsești în luptă și constai că ai terminat muniția, de o luptă corp la corp nu putea fi vorba întrucât eram singur. Cei doi trăgători ai mitralierei inamice făceau scurte salturi, trăgeau și se apropiau amenințător. Căutând în disperare cu ochii prin împrejurimi am zărit două grenade ofensive germane. M-am lungit pe pământ, le-am agățat cu arma mea care devenise un simplu par sau măciucă și am așteptat apropierea celor doi soldați inamici. Am aruncat cu putere o grenadă în direcția lor și la adăpostul exploziei ei am făcut câteva salturi până la gardul de sârmă. Am aruncat și cea de-a doua grenadă și apoi am trecut gardul. După trecerea gardului, la câțiva metri am găsit proptită de stejar o armă încărcată și 20 de cartușe lângă ea. Fusese, probabil, părăsită de un soldat rănit. M-am adăpostit după stejarul salvator, m-am orientat asupra situației și am traversat dintr-un salt șoseaua ce trecea prin pădure, ajungând teafăr în liniile noastre. Ne-am reorganizat forțele, am pus aruncătoarele în acțiune și am reluat lupta, respingând trupele germane. În ziua următoare ne-am continuat înaintarea într-un teren deluros, în care micile plantații de vie alternau cu fânețe și grădini cultivate cu zarzavat. Ne apropiem de periferiile Budapestei.

Cu cât însă ne apropiam de Budapesta și se profila norul de ceață specific marilor orașe, cu atât zborurile de recunoaștere ale aviației inamice erau mai dese. Terenul însă ne favoriza, ne ascundeam destul de repede pentru a nu fi surprinși de privirile iscoditoare ale observatorilor din avioanele inamice. Bănuiam că rezistența va fi dârză, iar eforturile mai mari mai ales că în ultimele zile ale lunii

decembrie mercurul termometrului a coborât. În pădurea de la Iszaseg mai făcusem focul în adăposturi și reușisem să ne mai odihnim prin schimburi pe linie. Acum, însă, cu cât ne apropiam de Budapesta responsabilitățile individuale erau bine stabilite și fiecare soldat era pătruns de conștiința responsabilității sale. Străbătusem Pusta Ungară înregistrând jertfe printre cei mai apropiați prieteni ai mei. Mulți dintre camarazii mei de arme erau fii de luptători din primul război mondial, crescuți în amintirile povestite de părinți despre jertfele prin care a fost făurită România Mare. Când ne-am apropiat de Budapesta ni s-a reamintit obligația morală de ostași ai unui popor civilizat de a cruța populația neînmarmată și operele de artă pe care le vom întâlni în cale. Înaintam, dar în sinea mea mă întrebam: ce ne rezervă viitorul în fața inimei Ungariei?

La sfârșitul lunii Decembrie 1944 era evidentă sporirea înclășării în fața Budapestei. Trupele aflate în fața noastră nu voiau să cedeze. Capitala Ungariei unor forțe atacatoare printre care se găseau și românii. Lupta intra așa dar în sfera simbolurilor naționale, care accentuau dârzenia înclășării.

Asprimea gerului care se întetea, duritatea luptelor și caracterul tăios al micilor „încăierări” locale au fost resimțite de noi pe măsură ce ne apropiam de Cinkota. Lupta era dusă pentru fiecare casă, construcție gospodărească sau formă de teren ce oferea un spațiu de securitate soldaților atacatori sau apărători; șanțuri, grămezi de pământ, copaci mai groși, trunchiuri de copaci sau plăci mortuare la cimitir. În împrejurimile cimitirului Cinkota, grupuri mici de pistolari răsăreau de unde nu te așteptai. Din smocurile de salcâmi care se aflau pe micul povârniș din dreapta uneia din autostrăzile de acces spre Budapesta eram primiți cu focuri de mitraliere și proiectile de aruncătoare. Mai erau câteva sute de metri până la autostradă Miskolc - Budapesta și ne gândeam câți vom ajunge s-o traversăm și ce ne va aștepta pe câmpul neted de dincolo de ea. Cu mari eforturi am ajuns la autostradă și spre seară am depășit-o. La câteva sute de metri de ea am găsit zeci de tranșee părăsite, amplasamente pentru tunuri antiaeriene, lăzi de muniție goale sau pline, învălmășeală de lăzi și lucruri în adăposturi. Ne-am instalat în ele în seara zilei de 28 decembrie. N-a urmat o noapte calmă din cauză că atât noi cât și forțele inamice am căutat să sondăm capacitatea de luptă a adversarului, să depistăm amplasamentul armamentului greu și al armelor automate și să descifrăm intențiile forțelor inamice. Cu acest orilej am descoperit că în fața noastră la aproximativ 1 km și jumătate se află o altă linie de apărare, în spatele căreia se găsesc câteva construcții. Era ferma Forrás Major.

Unitatea din care făceam parte avea în fața ei o fâșie netedă de pământ. În dreapta, după direcția noastră de înaintare, grâul fusese secerat la timp, dar arături de toamnă nu se mai făcuseră. Aproximativ două grupe de pușcași erau mai bine amplasate la adăpostul cocenilor de porumb din stânga, care fereau, cel puțin, pe soldați de ochiul mereu treaz al inamicului. Cele două loturi agricole erau despărțite de un drumeag, străjuit de pruni aflați la distanțe destul de apreciable. Din această cauză era destul de greu și de riscant să ne strecurăm de-a lungul celor două rânduri de pruni ce străjuiau drumul ce ducea spre ferma Forrás Major. Mișcărilor cele mai sigure erau printre rândurile de coceni. Prin această parte ne-am strecurat spre linia de apărare inamică aflată la peste 1 km în fața noastră. Luată prin surprindere de grupele din stânga direcției de atac, unitatea inamică a părăsit linia. Ne-am instalat în tranșee privind prin păcla serii mișcărilor inamice dincolo de micul pârâu Rákos de care ne despășteau 700-800 de metri. Era seara zilei de 29 decembrie.

Ceea ce ne neliniștea pe noi în această seară era incertitudinea pe care o aveam despre clădirile din fața noastră. Era vorba de un complex de 5-6 clădiri de locuit și dependențe gospodărești aparținând fermei Forrás Major. Erau construcții

masive, care ar fi putut fi folosite ca bază de contraatac sau punct de apărare. Consfătuindu-mă cu câțiva soldați din apropierea adăpostului în care mă aflam, m-am decis să efectuăm o cercetare a acestui grup de clădiri pentru a constata posibilitățile inamicului de a le folosi. Ele se aflau la aproximativ 100 de metri în fața noastră și erau ușor de cercetat sub acoperirea armelor automate din linia noastră în caz că s-ar fi ivit un pericol pentru noi.

Însoțit de o grupă de ostași, am procedat la cercetarea clădirilor. Destul de repede am descoperit niște scări care conduceau spre un subsol imens, amenajat ca pentru o pivniță de vinuri din care se scosese butoaiele. Subsolul era cimentat. Pe lângă pereți fusese depus un strat gros de paie, pe care se aflau întinse 107 persoane: copii și părinții lor, femei și bărbați, oameni de diferite vârste care și-au găsit securitatea fizică în acest subsol, slab luminat cu lămpi și lumânări. Când am coborât scările și locatarii acestui adăpost au observat grupa noastră, au început să se ridice în picioare. S-au ridicat toți, până la unul. Cu ajutorul celor doi ostași care cunoșteau bine limba maghiară, am început comunicarea cu ei. I-am întrebat dacă au arme - am enumerat armele la care mă refeream - și dacă se află soldați printre dânșii. Am repetat întrebarea de trei ori și de fiecare dată mi s-a răspuns nu! În privința calității de ostaș au fost trei inși care au declarat că au fost în serviciul armatei în toamnă, iar acum sunt civili. N-au precizat cum au plecat din cadrele armatei. Un ostaș i-a percheziționat și a constatat că nu posedă nici o armă: pistol de calibru mic, grenadă sau cuțit. M-am gândit că eu trebuie să acționez față de ei în raport cu situația constatată: civili neînarmați într-un adăpost în care căutau siguranță. Am considerat că fiind vorba de un mare număr de civili, avem ocazia să manifestăm față de ei o atitudine civilizată și demnă.

Primul act pe care l-am făcut a constat din invitarea de a sta în mod comod pe paie, întrucât nu sunt prizonieri, ci oameni neînarmați aflați într-un adăpost. S-au uitat lung unul la altul și treptat, treptat au dat curs invitației. Am întrebat dacă e cineva bolnav și are nevoie de ajutor, dacă au hrană și apă. I-am rugat să ne informeze când vreunui i s-ar face rău și ar fi nevoie de ajutor medical. În încheie i-am asigurat de înțelegerea și ocrotirea noastră, rugându-i să respecte ostașii români, care au primit ordine severe să se poarte frumos și elegant cu populația civilă. Le-am comunicat că pot povesti, intona cântece sau juca șah dacă se suportă reciproc. Le-am urat să ajungă sănătoși la casele lor. Ca la un semn, ascultătorii mei s-au ridicat și au aplaudat, reținut și prudent, dar semnificativ pentru înțelegerea mesajului de omenie pe care reușisem să îl transmit. Grupa de pază a rămas în continuare în acest loc, iar eu am revenit în tranșeele noastre.

În adăposturile noastre, care fuseseră săpate de trupele inamice respectând cerințele tehnicii militare - erau adăposturi adânci în zig-zag și cu cămări pentru muniție - așteptam timpul să se scurgă. Nu era nici urmă de zăpadă. Pământul era înghețat, iar noi stăteam cu ochii ațintiți spre rândurile de pruni ce se întindeau la peste 100 de metri în fața noastră până la pâraul Rákos de la capătul lor. La câțiva km în stânga noastră un duel de artilerie tulbura liniștea celorlalte sectoare ale frontului. Cu cât duelul devenea mai intens, se și extindea apropiindu-se de noi. Începusem să fim grijulii din cauza acestui duel, complicat la un moment dat de intervenția neașteptată a unor salve trase de legendarele catiușe. A urmat o ripostă promptă de proiectile trase de-a lungul liniei noastre de „Măgarul lui Hitler”, așa cum botezam pe front tunul automat cu 16 lovituri existent în dotarea armatei germane. În fața liniei noastre proiectilele au căzut la câteva zeci de metri, semănate în linie dreaptă, paralele cu tranșeele noastre. Cei doi temuți adversari au încetat schimbul de focuri, dar noi am devenit mai atenți și mai preocupați de surprizele pe care ziua ni le va aduce. Pare paradoxal în raport cu zgomotul exploziilor

bombelor și țacănitul asurzitor al mitralierelor, dar starea de veghe din tranșee se unea în sufletele noastre cu reflecția existențială, cu meditația asupra proiectelor făurite de sufletele noastre tinere ca și asupra neșanselor de a le realiza datorită trecerii în lumea umbrelor în crâncenul conflict la care participam, în primul rând, tinerii care nu și-au încercat puterile în activități constructive, nu cunosc bucuria autorealizării ca oameni. Suprema lor jertfă are însă semnificații naționale mult mai ample; e o expresie a modului cum comunitatea a cizelat conștiința tinerei generații, făcând-o capabilă de dăruire de sine pentru ca alte și alte generații să-și poată desfășura activitatea lor constructivă în liniște și pace.

Cu astfel de gânduri am întâmpinat ziua de 30 decembrie 1944. Vechiul proverb românesc că „Ziua bună se cunoaște de dimineață” a fost încălcat și răsturnat ca normă. Liniștea dimineții a fost înlocuită pe la amiază cu un foc viu, în special în flancul nostru drept. Am văzut cum plutoanele din dreapta noastră cedează terenul pas cu pas. Ne-am ținut bine pe poziții, am încercat să ajutăm unitățile vecine din dreapta noastră, dar în zadar. Nu ne-am retras. Spre seară, când se profila pericolul de a avea în față forțe inamice, ne-am retras pe vechile linii, unde aveam un pluton de rezervă și câteva aruncătoare. Acolo, soldații noștri pusese în ordine lăzile de muniție pe care le găsiseră.

Când am ajuns pe vechea linie, soarele de un roșu aprins asfințea. Din partea dreaptă, veneau grupe de ostași în șanțurile noastre. Printre ei se afla și căpitanul Frize Barbu de la o unitate din Lugoj. Eu eram singurul ofițer din regimentul 94 infanterie aflat în această aglomerare pripită de ostași: în jur de 120 de soldați. Dispuneam de 28 de arme automate: mitraliere și puști mitraliere. Am încercat să iau legătura cu batalionul nostru sau cu un comandant superior. Comandamentul nostru se afla în apropierea cimitirului din Cinkota. Pentru scurt timp am avut legătura. Un sergent mi-a spus că și ei evacuează postul, întrucât pușcașii inamici au ajuns până în rândul artileriei noastre. Pe șoseaua din spatele nostru se vedeau vehicule inamice care se îndreptau spre Cinkota.

Situația noastră era clară: eram aproape încercuți. Autostrada din spate putea fi traversată în salturi numai de ostași izolați, nu de un număr atât de mare ca al nostru. De aceea, când căpitanul lugojean Frize mi-a dat ordin să mă retrag și să antrenez și ostașii din alte unități care căutaseră adăpost în șanțul nostru, am refuzat categoric. A urmat un schimb dur de cuvinte între mine și dânsul. N-am cedat nici în fața amenințărilor, la care am răspuns că retragerea în asemenea condiții e un act de trădare, de fugă de pe linia întâi, iar eu voi rămâne acolo, preferând să mor apărându-mă, nu fugind ca lașii. Interlocutorul meu mi-a aruncat în față câteva caracterizări spuse la necaz, cărora nu le-am dat importanță. I-am comunicat că dacă vine în șanț și preia comanda unității, mă supun, altfel, la fugă, nu! A încheiat discuția și protejat de întinericul care se lăsa s-a retras. Pentru noi, retragerea devenea riscantă. Am rămas pe loc, așteptând contraatacul forțelor inamice. Am ieșit din șanț și târându-mă prin fața soldaților, i-am întrebat clar: ne organizăm pe loc sau ne retragem? Marca majoritate a optat pentru prima soluție.

Decizia fiind luată, am procedat la organizarea noastră pe bază de voluntariat, organizând o apărare în formă de arici. Am trimis 10 oameni pe linia unde fusesem dimineață, cerându-le să observe totul și în caz că se vor îndrepta spre noi forțe inamice să ne prevină. De-acolo, de-a lungul drumeagului, puteau veni forțe inamice spre linia lor înaintată. Altă grupă a fost amplasată în șanțul autostrăzii și câțiva ostași în cocenii din stânga și în miriștea din dreapta noastră. N-am avut nimic pentru a ne hrăni. Am distribuit muniția pe care o găsisem în lăzi, fără a ști ce fel de gloanțe sunt. A început așteptarea care făcea ore din minutele de încordare.

Trecuse bine de miezul nopții când grupa aflată în fața noastră vine grăbită

de-a lungul rândului de pruni care străjuiau drumul agricol. Au intrat în șanț și mi-au comunicat că din față se îndreaptă spre noi o unitate militară. Vine pe drum cu arme ușoare și muniție. Am comunicat ostașilor informația și am decis să-i așteptăm și, dacă va fi posibil, să-i surprindem pentru a obține de la ei muniție și eventual hrană. Împrospătarea muniției era vitală pentru noi. Am precizat că eu voi trage primul glonț când primele rânduri vor ajunge la aproximativ 50-60 de metri. Consideram că numai așa putem lichida unitatea adversară. Când primele rânduri s-au apropiat de noi la această distanță, am tras primul foc, razant cu pământul. Am constatat rapid că dispuneam de gloanțe trasoare din lăzile pe care le găsisem în șanțuri. Un adevărat iad de foc s-a revărsat din cele 25 de arme automate existente în prima linie - grupele mărginașe aveau numai câte o pușcă mitralieră - și din zecile de arme individuale. Pe un spațiu relativ îngust se încrucișau sute de gloanțe. Nu știu câți soldați inamici s-au salvat din compania respectivă, câți au fost răniți și câți morți a ridicat inamicul după încetarea focului în afara zecilor de trupuri mutilate și risipite pe miriștea din fața noastră. Asupra inamicului am tras și cu aruncătoarele mici pe care le aveam, precum și cu grenade din flancuri. Noi n-am avut nici un mort s-au rănit. Era una din alternativele din fața căreia ne aflam: cealaltă fiind jertfa în tranșee. Șansa a fost de partea noastră datorită curajului nostru de a rămâne pentru suprema înclăstare cu orice atacator, bine ascunși în tranșee, necunoscuți de inamic, protejați de întunericul și frigul nopții de 30 spre 31 decembrie 1944, am reușit să transformăm un eșec local într-un succes care a bucurat și pe vecini. Focul nostru a fost receptat și de unitățile care se retrăseseră. Dimineața, printre cocenii de porumb din stânga, două tancuri sovietice înaintau cu grijă, căutându-ne. Când le-am observat, le-am semnalat prezența. Din turela unuia a sărit un căpitan sovietic, căruia i-am prezentat situația. M-a îmbrățișat cu căldură, și-a notat câteva date despre noi și a cerut să-l conducem la tranșeele din față. Am făcut acest serviciu, unde și noi ne-am instalat repede două grupe. Până la amiază ne-am reocupat poziția avansată. Ostașii din alte unități au rămas pe loc pentru a merge la unitățile lor cu sentimentul unui act brav săvârșit la porțile Budapestei.

Cea de-a doua parte a zilei de 31 decembrie 1944 a fost liniștită și ne reaminteam de modul cum petrecusem în copilăria noastră sfârșitul anului. Acum ne gândeam la duelurile de artilerie ce vor urma și la acțiunile din ziua următoare. Simțeam că se pregătește ceva după forfota din spatele nostru: erau verificate liniile telefonice, drumurile de acces spre posturile de prim ajutor instalat la o mică distanță în spatele unității noastre; se proceda la masiva aprovizionare cu muniție și se cerea observarea și studierea atentă a terenului din fața fiecărei unități. Noi am luat din nou sub supraveghere grupul de case. În subsolul amintit am găsit o mulțime de civili maghiari, ne-am interesat, din nou, dacă au apărut ostași, cine sunt noii veniți. Am înregistrat puține schimbări.

Se apropia seara Anului Nou și în șanțurile noastre frigul aspru pătrundea până în măduva oaselor. Pentru a ne putea desmorți mai făceam câte un drum până la adăpostul civililor maghiari, cărora le-am urat An Nou fericit. În șanțurile noastre o coeziune admirabilă întărea sentimentul de securitate morală pe care îți-l dă un prieten apropiat, o rudă sau un frate. Trăind aceleași privațiuni determinate de frontul aflat în continuă mișcare, nutrinđ speranța că sfârșitul războiului se apropie cu pași repezi și dorind ca numelui de român să i se alătore imaginea unei conduite frumoase, demne și curajoase aici, la Budapesta, unitatea noastră, care trecuse prin întâmplări deosebite de la trecerea Tisei, se manifesta ca o formație omogenă sub raport psihic, întărită de frumoase sentimente de frățietate, întrajutorare și omenie. Împărțeam tot: grijile, pâinea și apa. Ne ajutam și ne

înțelesesem să comunicăm celor de acasă orice situație gravă ar fi intervenit în viața noastră. Tinerețea își spunea cuvântul nu numai în evidenta și încercata putere de rezistență, ci și în feravoarea cu care elaboram proiecte de viitor după reîntoarcerea în țară. Imaginația îndeplinea și o funcție terapeutică, îndepărtându-ne preocupările și gândurile de la mizeria și amenințările în care trăiam. Așa am petrecut noaptea Anului Nou. Liniștea, visarea, îngrijorarea și meditația existențială au fost întrerupte de salva de foc pe care am tras-o în aer la miezul nopții.

Când s-au ivit zorii zilei de 1 ianuarie 1945, atenția ne-a fost mai puternic încordată. Priveam zona din fața noastră, căutând un loc mai potrivit pentru înaintare atunci când se va da ordinul de atac. Treptat-treptat, terenul din fața noastră a devenit mai clar, pâcla s-a ridicat, coroanele prunilor și ale sălciilor de pe malul pârâului au dobândit contururi clare, iar siluetele clădirilor din marginea Budapestei puteau fi distinse cu mai multă ușurință. Erau mai limpezi aceste siluete, unde doream să ajungem fără micșorarea rândurilor noastre. De inamic, nici urmă. Printr-un curier am primit dispoziții de la batalion. Ni se transmitea ordinul ca la un semnal de rachetă să pornim la atac, având ca obiectiv traversarea pârâului Rákos depășirea câmpului învecinat și ocuparea unui grup de case din fața noastră. Au sosit în linii și câțiva observatori ai unei unități de artilerie. Printre noii sosiți în tranșeele noastre era și o tânără fată, infirmieră în diviziția noastră: Elena Chiriță. O întâlnisem de câteva ori printre ostași ai regimentelor 94 și 96 infanterie. Acum se găsea în șanț la doi pași de mine. Am salutat-o și mi-a răspuns. Cu mișcări reținute, prudente, s-a apropiat de mine și mi-a șoptit: „Ne pregătim de atac!”

Așteptarea e obositoare pe front. E greu să aștepti încordat apariția forțelor inamice care te atacă cu înverșunare, e greu să aștepti prietenul plecat într-o misiune, vești de la cei dragi de acasă, dar și semnalul de atac, pe care, din nefericire, îl receptează și inamicul. Așa așteptam și noi racheta luminoasă care să fie semnalul ieșirii din tranșee. Până atunci căutam să observăm mișcări la inamic și ne gândeam, în special, la căile cele mai bune de acces spre liniile lui. Știam că drumurile sunt presărate cu capcane, în special cu mine; zonele neabătute de foc de mitraliere erau periculoase pe măsura apropierii de liniile inamice, locurile de trecere peste pârâuri sau obstacole naturale erau ținta unui baraj intens de artilerie, în locurile deschise deveneam țintă sigură pentru trăgătorii experimentați ai inamicului. Locul din șanț pe care-l ocupam era în dreptul ultimului rând de pomi, în dreapta cărora până la grupul de case care alcătuiau ferma Forrás major se afla un loc liber. După ce la distanță de aproximativ 1 km în stânga noastră și-au făcut apariția câteva tancuri sovietice, inamicul a început să-și regleze tragerea de artilerie cu lovituri rare. Zona dintre livada de pruni și casă a rămas neabătută. Era un indiciu pentru noi că fiind o zonă deschisă se va trage cu mitraliera, dar după ce vom parcurge câteva sute de metri, cel puțin până la pârâul Rákos. Livada de pruni mi s-a părut periculoasă, bănuind că inamicul, gândindu-se că noi ne vom strecura pe lângă rândurile de pruni, o va supune unui bombardament. Judecata mea inițială s-a dovedit a fi corectă.

După ce tancurile sovietice și-au făcut apariția, un semnal de rachetă ne-a chemat la atac. Am avut un schimb de opinii cu Elena Chiriță, sugerându-i să mergem prin zona din dreapta livezii de pruni. Mă gândeam și la faptul că poate inamicul știe că în casele din dreapta sunt adăpostiți civili maghiari și nu va trage lovituri de artilerie în apropierea lor pentru a nu-i pune în pericol pe oamenii pașnici din clădiri. Elena Chiriță n-a fost de acord să mergem prin intervalul dintre livada de pruni și clădiri, spunând că ea va merge printre pruni, printre ale căror rânduri se strecurau ostași din unitățile din stânga noastră care nu avea alte posibilități. I-am respectat decizia. Camarazii mei de arme au ieșit repede din

șanțuri și prin salturi rapide și scurte se îndreptau pe o pantă ușoară spre pârau pe care trebuia să-l traversăm. Ne-am apropiat cât mai mult de case. Am observat că livada de pruni este bombardată tot mai intens. După 30-40 de metri făcuți paralel cu ultimul rând de pomi, exploziile din livadă au devenit mai dese. Cădeau proiectilele de artilerie, dar făceau explozie și minele plantate printre pomi de către inamic, care se gândise la scurgerea noastră printre rândurile de pruni. Una din aceste explozii a prins-o pe Elena Chiriță, care s-a prăbușit și nu se mișca. Ușoare gesturi făcute din mâini ne-au sugerat temerea că e grav rănită. M-am repezit spre ea și ajutat de un ostaș am încercat s-o ridicăm și s-o luăm între noi pentru a o duce în șanțul de adăpost. Am observat că picioarele erau pline de sânge și nu se putea sprijini de loc. Am așezat-o pe o foaie de cort și i-am înfășurat picioarele cu colțurile foi. Am reușit s-o ducem în șanț, unde cu câteva minute înainte se aflase sănătoasă. De acolo a fost transportată de doi brancardieri la postul de prim ajutor, iar noi ne-am reluat locul în dispozitivul de atac. Imi părea rău că n-am stăruit mai mult ca această inimoasă fată să mai rămână în șanț până ar constata că e nevoie de ajutorul ei pentru salvarea unui rănit sau să vină cu noi prin zona mai puțin periculoasă. Peste câteva zile am auzit că a fost grav rănită, iar pe când mă aflam în spital în apropierea Budapestei am aflat că a decedat într-un spital din Lipova.

În timpul încercărilor noastre de a o așeza pe Elena Chiriță pe foaia de cort și de a asigura evacuarea ei cât mai rapidă, am observat că sub picioarele ei era o adevărată baltă de sânge din care se ridicau aburi calzi. Fața îi era palidă, iar ochii scufundați în cap. Aveam la mine câteva bucăți de zahăr. I-am pus una între dinți. Am frecionat ușor fruntea și mâinile ei. Această fată tânără fusese printre noi un admirabil model de curaj și spirit de jertfă. Ar fi putut rămâne în loc mai ferit la postul de prim ajutor. Ea n-a optat pentru o asemenea conduită, ci pentru una riscantă: să meargă în primele rânduri. Trebuie să mărturisim că toți ostașii îi prețuiau devotamentul și spiritul de sacrificiu. Se mișca printre noi cu rapiditatea, curajul și dezinvoltura care îi creaseră faima și legenda „că nu se ating gloanțele de ea”. După plecarea la atac n-a rămas în urmă nici măcar trei metri, ci a fost în primele rânduri, cu ochii în toate părțile pentru a vedea mai repede unde e nevoie de ajutorul ei. Ea a fost lovită între rândurile de pruni, trecând spre un ostaș care fusese rănit la mână. Se ducea să-l panseze și a căzut ajutându-și fratele ei țăran din Oltenia sau Banat, încercând să salveze pe românul care îngenunchea sub povara răni. Ea a căzut îndeplinindu-și o nobilă datorie umană, o datorie asumată cu dragoste și spirit de jertfă. De aceea, figura și jertfa ei se înscriu printre legendarele chipuri de eroine ale istoriei noastre zbuciumate. În spre seara zilei de 1 ianuarie 1945 printre soldați din compania comandată de calmul și competentul căpitan Camil Popescu nu s-a mai vorbit altceva decât despre modelul de curaj și spirit de jertfă pe care ni-l oferise Elena Chiriță.

După străpungerea prin mai multe locuri a liniei defensive care ne ținuse pe loc la ferma Forrás major am urmărit puțin trupele inamice care se retrăgeau, apoi am fost depășiți de alte unități. Am rămas pentru refacere o zi în Maryasföld. Aci am avut ca interlocutor de plăcute convorbiri pe sublocotenentul Ilie Chintă, originar din comuna Ocoliș, satul Satu Mare. Se refugiase după scandalosul Diktat de la Viena și nu-și revăzuse părinții. Se afla pe front în timp ce locurile sale natale făceau parte iarăși, în virtutea legilor istoriei, din structura statului național român. Chintă vorbea bine ungurește și era căutat de oameni - români sau maghiari - pe strada unde eram încartiruiți pentru a face pe talmaciul Într-o seară am primit ordin să ne apropiem de prima linie. Ne-am înghesuit în câteva clădiri părăsite. Împreună cu Chintă și câțiva ostași am ocupat două camere care comunicau printr-

o ușă. Nu era nici un fel de mobilă în cele două camere, iar ferestrele erau sparte. După moda vechilor construcții aveau obloane la ferestre. Am pus paic pe lângă pereți. am făcut focul într-o sobă de tuci și am început să povestim. La un moment dat, una din sentinele ne aduce două tinere care fugeau pe stradă. Erau două surori, studente ale Universității din Budapesta. Fugiseră ca să scape de niște soldați... Am asigurat în condiții de moralitate și civilitate găzduirea și paza acestor fete, care s-au simțit jenate atunci când, dimineața, mulțumeau lui Chintă pentru admirabilul comportament al ostașilor români, iar el le-a spus că nu și-a văzut de ani de zile părinții întrucât a fost nevoit să se refugieze de la Baia Mare. Bietul Chintă ! N-a ajuns să-și mai revadă părinții niciodată. În 7 martie 1945 a decedat în spitalul Szrcsany de lângă Budapesta în urma rănilor căpătate în Tatra.

Nu mai o noapte am stat în liniștea relativă a celor două camere în care ne înghesuisem 12 persoane. În dimineața următoare ne-am structurat spre linia întâi, primind un sector la dreapta liniei de tramvai și a drumului pietruit cu piatră cubică ce lega Matyasföld de Budapesta. Între denivelările dintre cele două căi de acces - mici șanțuri - mi-am găsit adăpostul. În dreapta era un cartier de locuințe care aveau mici grădini de flori și de zarzavat în jurul lor. În subsolul uneia din aceste case se afla colonelul Mihăilescu, comandantul regimentului 95 infanterie din T. Severin. În stânga liniei de tramvai, pe un câmp deschis, se afla o puternică forță sovietică, dotată cu armament automat și tunuri anticar amplasate cu grijă de servanții lor. Primisem consemnul să țin legătura cu unitatea sovietică. Mișcări ale trupelor au avut loc, în special, în sectoarele din dreapta noastră, unde unitățile românești au reușit să înainteze câteva sute de metri și să aducă linia frontului în continuarea unei drepte care se prelungea din aliniamentul caselor ocupate de noi.

Deși era începutul lui ianuarie, timpul era frumos. În general, așa a fost în primele două săptămâni ale noului an. Rar, fulguia câte un pic. Luptele purtate în aceste zile au fost de o intensitate neobișnuită. Se resimțea din plin îndârjirea cu care inamicul apăra fiecare colț de stradă și fiecare clădire peștană. Inaintarea noastră viza ocuparea hipodromului și a fabricii de rom. Când ne apropiam de hipodrom, un contraatac efectuat de o puternică formație de tancuri „Panther” și „Ferdinand” a izbit ca un ciocan enorm în linia de rezistență sovietică. De pe linia de tramvai, situată cu aproximativ 1 metru deasupra câmpului din stânga, am văzut cum se apropiau tancurile germane. Tunurile sovietice le-au întâmpinat cu un foc dens când s-au apropiat la 600-700 de metri de linia de apărare sovietică. Am asistat la un spectacol rar întâlnit. Tunarii trăgeau la disperare, proiectilele izbeau turela tancurilor și ricoșau, înălțându-se, aprinse, câteva sute de metri în aer, până când, oboseți parcă și atrase de pământ, cădeau. Când au văzut acest spectacol, ostașii sovietici, luptători cu o îndelungată experiență de război, au introdus trotil pe țevile tunurilor și au provocat explozia lor, după care s-au retras. După ce am constatat această situație, m-am furișat printre case și am raportat colonelului Mihăilescu situația creată, cerând ordine asupra atitudinii noastre în caz că tanchiștii inamici ar decide să treacă șoseaua și linia de tramvai. N-am coborât în subsolul în care se afla colonelul Mihăilescu, ci am comunicat printr-o fereastră de la nivelul pământului. Eu stăteam culcat pe burtă și raportam prin fereastra deschisă, informațiile menite să-i permită o evaluare corectă a situației.

După ce m-a ascultat, colonelul Mihăilescu a dispus să rămânem pe loc deoarece formația de tancuri nu ne va ataca printre case și e posibil să se retragă odată cu venirea serii. Tunarii sovietici s-au retras până în spatele comandamentului nostru. Acesta era amplasat în spatele liniei ferate care ducea spre Budapesta. După ce au controlat și distrus adăposturile sovietice, tanchiștii germani s-au retras și ei. Întrucât linia din stânga noastră era părăsită, am traversat calea de tramvai și

de autobuze cu câțiva soldați bine înarmați și ne-am dus să vedem situația la fața locului. Atunci am văzut țevile de tun decalibrate sau plesnite, închizătoare scoase, aparate de ochire defectate, muniție împrăștiată și armament portativ aruncat. Asemenea lovitură are mare putere de dezorganizare și trupele germane cunoșteau această lege aspră a războiului și de aceea recurgeau la această formă de luptă.

Ordinul dat de colonelul Mihăilescu, s-a dovedit a fi corect sub raport tactic. Gruparea de tancuri inamică n-a atacat grupul de case ocupat de noi, ci s-a retras. Noi am supravegheat cu atenție zona din stânga, reocupată rapid de alte forțe sovietice, înarmate cu armament ușor. În zilele următoare ne-am continuat asaltul asupra hipodromului. Am ajuns în zona grajdurilor de cai, unde un șmecher de jockey, care vorbea bine românește și cunoștea cartiere întregi din București, mi-a oferit un ceas de aur - *captatio benevolentiae* - pe care l-am refuzat. Se ținea prea scai de noi și l-am rugat să se retragă dintr-o zonă extrem de periculoasă. N-a înțeles sensul mesajului nostru și atunci i-am comunicat ordinul de a se retrage 2 km înapoia liniei, altfel riscând să fie trimis cu forța.

La capătul clădirilor hipodromului am fost primiți cu focuri puternice din față. Peste zidul care înconjura hipodromul se aruncau grenade. Lupta la mică distanță devenea îndârjită și grea. Însoțit de doi ostași m-am urcat în podul unei clădiri. Cu grijă am mișcat fiecare câte o țiglă și în felul acesta am putut observa mișcările inamicului și amplasamentul de arme automate. Focuri sporadice au fost auzite tot timpul nopții. Dis-de-dimineată, focul s-a întetit, iar noi am luat cu asalt casă cu casă, cu stradă, magazii până ce am ajuns în zona gării. Un număr mare de linii, pe care se aflau vagoane pierdute sau uitate, altele răsturnate creaseră o încurcătură în care nu știai cum să acționezi. De după fiecare vagon și linie se trăgea foc, mișcarea trebuia să fie extrem de rapidă de la o linie la alta. În dreapta se profila clădirea gării. Din stânga, dintr-o clădire impunătoare se auzea un schimb violent de focuri și amețitor prin țăcănitul continuu al mitralierelor. Acolo, inamicul a depus cea mai îndârjită rezistență din această zonă. După ce traversasem liniile, am întâlnit pe locotenentul Rogociu din Scoarța, fratele colegului meu de clasă Trifon Rogociu. Locotenentul Rogociu a fost rănit la picior. Nu mi s-a părut greu rănit și nici nu era etrem de îngrijorat. Nu știu ce complicații au apărut pentru faptul că locotenentul Rogociu a decedat în spital. Tot în această zonă am întâlnit și pe locotenentul de rezervă Viorel Blaj din compania noastră, un bănațean omenos și cu mult umor în situații grele. A doua zi am aflat că a fost și el rănit. Pe semne că rana a fost ușoară pentru că despre Blaj am auzit că s-a stabilit în Timișoara. El era originar din Dalboșeț-Caraș. Îl cunoșteam de la Moldova-Veche. Era un băiat înalt, suplu, plin de curaj și foarte apropiat de ostașii săi, cu care a împărțit nu numai hrana, ci și bucuriile și durerile frontului. Aci am constatat că ni se răresc rândurile. Însă alți luptători veneau să le ia locul în acest crunt măcel și să mențină capacitatea de luptă a armatei, aflată la Budapesta în fața unuia din cele mai grele examene ale existenței sale.

După ce am trecut de multe linii de cale ferată, am pătruns prin niște străzi mai scurte și întortocheate spre cimitirul Kerepes. Acum Budapesta ni se înfățișa în măreția ei ca istorie și urbanistică. Ne-am apropiat de acest oraș cuprins de curiozitatea și sentimentele pe care ni le da istoria. La Budapesta nu s-au confruntat două civilizații, ci două istorii, două popoare cu istoria lor și cu aspirațiile de viitor. Nici unde soldații români n-au avut sentimentul istoriei prezent în timpul luptelor ca la Budapesta.

Când ne-am apropiat de intrarea în cimitirul Kerepes, un miros neplăcut, indefinit, cumva apropiat cu mirosurile amestecate ale sudorii și putrefacției, venea din partea evreească a acestui întins și bine organizat țintirim, devenit cămin de

veșnică odihnă pentru atâtea glorii ale Ungariei. Am intrat în cimitir pe sub o poartă străjuită de câteva cămăruțe utilizate de portari. Ne-am îndreptat spre clădirea învechită și înegrită de fumul lumânărilor mortuare și răsuflarea ne-a fost oprită de o imagine de infern, incredibilă pentru cultura și civilizația acestui secol. Sute de cadavre de femei, tinere și bătrâne, care fuseseră deposedate de îmbrăcămintea groasă, erau puse unele peste altele, alcătuiind, nu o piramidă de capete ca în nuvelele romantice, ci o ridicătură impresionantă de corpuri omenești sacrificate într-un chip bestial: ochi scoși, împușcături în inimă, în frunte și în stomac, picioare zdrobite, frunți izbite de lovituri de ciocan sau paturi de armă, nasuri și urechi tăiate și îmbrăcămintea sumară răvășită. Unele cadavre intraseră, parțial în putrefacție: pânțele era negru, ochii la fel. În sala lungă din interiorul clădirii, în care, probabil, se efectua ritualul religios premergător înhumării, alte stive de cadavre. Am căutat pe cineva prin jur căci doream să știm de unde provin și ce s-a întâmplat, ce au făcut acești oameni de au fost masacrați în chip așa de bestial. A doua zi, ne-am continuat căutările și încercările de a găsi pe cineva care să ne dea informații cât de sumare. Noi ne-am instalat de-a lungul unei mici alei printre șirurile de morminte. Toată noaptea ostașii au stat culcați pe lângă lespezile mormintelor sau au mers unul la altul, la prieteni sau cunoșcuți, căutând să-și alunge gândurile sumbre provocate de această icoană dureroasă de bestialitate care ne îngrozise pe toți.

A doua zi, pe la amiază, ochii noștri s-au izbit de o imagine și mai înfricoșătoare, care a mărit simțitor scara degradării ființei umane și a cruzimilor pe care omul e capabil să le facă atunci când e condus de dogme iar rațiunea e întunecată de fanatism. Pe o alee, în apropierea monumentului lui Kossuth, am găsit câteva sute de cadavre de tinere fete. Fuseseră dezbrăcate aproape complet. Câte una din ele mai avea câte un ciorap, bască sau fular atunci când a fost asasinată. Moartea lor a fost lentă. Fuseseră culcate toate pe spate la aproximativ 50-75 de cm între trupuri. Călăii le uciseseră cu ajutorul cuțitului, înjunghindu-le în inimă, tăindu-le arterele femurale, deschizându-le pânțele sub forma unei cruci, împușcându-le în organul sexual sau în frunte. Lupta cu moartea fusese înspăimântătoare, în special pentru cele cărora li se tăiaseră arterele femurale. Se apucaseră cu mâinile de pământ, de părul lor sau al vecinilor, aveau petriș de pe alee strâns în mâini sau picioare încovoiate. Pe lângă trupurile lor sângele se amestecase cu pământul și se făcuse o pastă cleioasă în care se recunoșteau urmele degetelor. Ce inimă de călăi trebuie să fi avut brutele care le-au asasinat în acest chip bestial pentru faptul că erau evreice! Așa am ajuns să cunoaștem o altă fațetă a războiului și a Budapestei. Nu i-am atribuit nici un calificativ specific animalității, dar am compătimit orașul care avea în urma sa atâta istorie pentru faptul că fusese loc ales de ocupanții ei pentru o acțiune atît de hidoasă.

Zilele petrecute în cimitirul Kerepes au fost dominate de impresiile puternice provocate de imaginile înspăimântătoare cu care am rămas din acest loc de reculegere. Într-o seară am întâlnit pe locotenentul Coheci Constantin, învățător în Brădiceni-Gorj. Era profund marcat de coborârea demnității umane și triumful animalității. Ne-am comunicat unul altuia impresiile reținute din luptele la care am participat, informațiile primite de acasă sau cele pe care le posedam despre colegii noștri. Pe când stăteam de vorbă cu el au apărut doi ofițeri sovietici - aveau amândoi grad de căpitan -, indignați și ei de ceea ce văzuseră.

Dintr-o damigeană pe care o aveau cu ei, cei doi căpitani mi-au oferit 2-3 litri de vin bun ca să ne reconfortăm. Am primit vinul oferit, dar nu l-am consumat. Întrucât era zona noastră, ne-au predat două tinere reținute fiindcă se furișau printre crucile de marmoră din cimitir. După ce am stat de vorbă cu cele două fete speriate

și alarmate de tot felul de zvonuri, am reținut comunicarea că ele mergeau la părinții lor, care se aflau într-un adăpost în cimitir. Le-am condus la părinți, care au fost impresionați de gestul nostru. Li se terminaseră proviziile și probabil că locuința lor era situată pe o stradă mai îndepărtată. Le-am oferit pâine, puțină slănină și tutun. Ne-au mulțumit, iar tatăl, inginer aflat în slujba căilor ferate, ne-a comunicat că impresiile multor concetățeni ai săi despre armata română s-au schimbat și că a cunoscut familii maghiare care s-au mutat dintr-o parte în alta a orașului pentru a ajunge în sectoarele românești ale frontului. Asemenea constatări, făcute și de noi ne-au bucurat mult. Se schimba ceva, în bine, în mentalitatea populației civile și acest fapt constituia una din preermisele apropierii dintre cele două popoare vecine. Mentalitatea eroueană dominantă în cultura și relațiile interumane din interiorul celor două comunități naționale - română și maghiară - facilita această apropiere sau căutare, chiar dacă ea era de moment și decurgea și din condițiile determinate de înaintarea trupelor române pe teritoriul Ungariei.

Pe când ocupam poziții în cimitirul Kerepes am asistat la un masiv bombardament efectuat de aviația americană. Am fost preveniți de seara ca dimineața să ne retragem 200 metri și să semnalăm avanposturile liniilor noastre prin rachete verzi. În felul acesta preveam greșeli de orientare și eventuale lansări de bombe peste ostașii noștri. Dis-de-diminează și-au făcut apariția câteva avioane de vânătoare și recunoaștere. Zburau la mare înălțime. După ce au făcut câteva rotiri deasupra Budapestei, au trasat un cerc în interiorul căruia pătrundeau valuri-valuri de fortărețe zburătoare americane. Artileria antiaeriană germană a ripostat, dar inutil, fiind reduce la tăcere de aviația americană, a cărei prezență pe cerul senin al Budapestei a fost o adevărată demonstrație de forță militară și de voință de dobândire a victoriei finale.

După depășirea obstacolelor din cimitir ne-am angajat în cucerirea clădirilor masive de pe străzile învecinate, urmărind să stăpânim căile de acces spre piața Baross și bulevardul Rákoczi. Lupta de stradă își avea particularitățile ei determinate, în primul rând, de sporirea capacității de apărare a inamicului datorită capcanelor pe care ni le întindea și obstacolelor pe care noi le întâlneam în cale. În zilele de 13-14 ianuarie 1945 am urmărit cu o stăruință deosebită să punem stăpânire totală pe clădirea unei instituții publice. Încă din apropiere de Budapesta, găsisem pe câmp o pușcă germană de un tip nou. Avea zece cartușe în magazie și se descărca automat. Era mai ușoară și ca atare putea fi manipulată cu mai multă ușurință. Am păstrat-o în timpul luptelor. Când am ajuns la clădirea pe care trebuia s-o ocupăm, am pătruns în curte și după aceea am pus stăpânire pe parter, încercând apoi să urcăm pe scările principale, etaj cu etaj. La parter, era un balcon continuu exterior pe care se putea circula. Când am ajuns la etajul II și am privit pe fereastră în piața ce se deschidea în fața noastră, un foc viu de mitralieră și proiectile de artilerie pătrundeau în camerele spațioase și golite de mobilier ale acestei clădiri. Un tun anticar românesc ce venea pe stradă a fost imediat oprit. Ne-am camuflat cu grijă, dar nu reușeam să observăm amplasamentul inamicului. Între timp, un curier m-a anunțat că un cărucior cu proiectile de brand va sosi în curte. Am cerut să fie adus lângă scara principală. Am ieșit în întâmpinarea soldatului care purta calul de căpăstru. La ieșirea din clădire mi-am rezemat arma de perete, gândindu-mă unde să depozităm lăzile cu muniție adusă. Am coborât 3-4 trepte ale scării și mi-am adus aminte de armă. M-am reîntors s-o iau. Soldatul care ne adusese muniția s-a urcat pe scări în urma mea. De pe acoperiș, unde se găseau soldați inamici, a fost aruncată o grenadă, care a căzut între cal și prima treaptă a scării. Cu pânțele sfărtecate, bietul animal s-a prăbușit. Soldatul care adusese muniția a fost umplut de praf, iar eu am simțit o ușoară înțepătură în brațul stâng în apropiere de cot.

Ne-am uract repede pe scări și ne-am retras într-o cameră. Am dezbrăcat mantaua și vestonul, am suflat mâneaca stângă a cămășii și am văzut pe braț un șuvoi firav de sânge. M-am îmbrăcat. Îmi era un pic sete. Un ostaș mi-a oferit un pic de apă din bidonul său. Am intuit posibilitatea de a pleca la postul de prim-ajutor de la compania sanitară, dar n-am plecat imediat, hotărându-mă să lichidăm cuibul periculos de ostași inamici care stătea deasupra capului nostru. NU ne-am cățarat pe scările principale, ci pe scări improvizate, din etaj în etaj și am reușit să ajungem în spatele luptătorilor inamici de pe acoperiș. Au încercat să fugă pe altă clădire pentru a se coborî pe scara de incendiu, dar alți ostași români le-au ieșit în întâmpinare. Când soarele se apropia de asfințit, întregul edificiu era sub stăpânirea noastră. Era seara zilei de 14 ianuarie.

Peste noapte am rămas în această clădire. A doua zi am primit învoirea doctorului Niergheș, medicul nostru, să mă retrag la compania sanitară, aflată în apropierea comandamentului diviziei și a corpului de armată. Am ajuns acolo unde am fost pansat, mi s-a făcut o injecție și am fost invitat să mă odihnesc într-o bucătărie caldă. Am tras un somn bun de câteva ceasuri. Spre seară mi s-a comunicat că nu voi fi evacuat la Arad, ci voi avea o permisiune de câteva zile la companie. Mi s-a comunicat că nu am permisiunea să mă îndepărtez de sediul companiei. Am luat hotărârea să respect ordinul.

Pe când stăteam în camera mea calduță și mă gândeam să scriu o scrisoare părinților mei pentru a-i liniști puțin, a fost dată alarma pentru companie și comandament. Ne-am pregătit armamentul și ne-am deplasat spre comandamentul Corpului 7 armată, unde se adunau și alți ofițeri aflați la compania sedentară. M-am apropiat și eu. Era un număr mic de ofițeri care s-a adunat. Mi s-a repartizat câte un sector de câțiva metri pe drumul de acces spre clădirea în care era situat comandamentul în fruntea căruia se afla generalul Nicolae Șova. Spre comandament era un du-te-vino de motocicliști români și sovietici, care alergau și aduceau ofițeri superiori la consfătuirea din interior. Mereu eram cu mâna la chipiu și salutam ofițerii care pătrundeau grăbiți în clădire. Soarele se apropia de asfințit și-și trimitea razele lui mângâietoare spre noi. Speram să le simțim binefacerile pe meleagurile natale în condiții de pace.

Liniștea serii la care ne așteptam a apărut un vis îndepărtat în zgomotul produs de o formație aeriană inamică. Pe câmpul din stânga cartierului ocupat de unitățile noastre de comandă și organizare erau lansate containere care conțineau armament și muniție. Aveau forma unei bombe și atunci când cădeau la sol se desfăceau în două prăji cum se desface carapacea sămburilor de nucă. La aterizarea lor, parașutiștii găseau armamentul și muniția de care aveau nevoie în acțiunile pe care le inițiau. Acest desant aerian neașteptat a provocat o vie agitație printre puținii ostași și ofițeri de la comandament și companiile de aprovizionare. Comandamentul sovietic a fost alertat și el imediat. Forțele germane nu erau însă numeroase și nu puteau întreprinde acțiuni de anvergură.

În ziua de 16 ianuarie, ne așteptam la o zi calmă și la liniște după ce încercarea inamică din ziua precedentă fusese anihilată. N-a fost însă așa. Au început frământări, mișcări, pregătiri de plecare și planuri determinate de comunicarea ordinului că Armata Română va fi retrasă din Budapesta și va primi o nouă zonă de front în Cehoslovacia. Unitățile aflate în prima linie au fost retrase din Budapesta și au pornit pe drumul care duce la Vac, în a cărui închisoare au suferit atâția români. Am început și eu să-mi pregătesc cele necesare drumului, pe care, a doua zi, trebuia să pornesc dis-de-dimineată. Am controlat ciorapii, bocancii, m-am îngrijit de puțină hrană și împreună cu bunul meu soldat Iancu Dumbravă am pornit și noi pe drum. Zăpada era mică, drumul era înghețat și bine bătătorit. În

unele locuri vizibilitatea era redusă. Marșul nostru în doi a fost un efort continuu pentru a ajunge unitatea noastră. Spre seară am întâlnit în drum un automobil militar românesc care nu mai putea să urce o pantă. Doi ofițeri încercau să împingă un automobil militar românesc până în vârful pantei. Împreună cu Dumbravă am pus umărul și am reușit să împingem automobilul în care ni s-a oferit câte un loc și nouă și cu ajutorul acestui destul de șubred mijloc de transport am ajuns la Balassagyarmat, un orașel tăcut, populat, după dimensiunile pe care le percepeam noi din mers, de aproximativ 10 mii de oameni. Am mărșăluit într-un ritm forțat pe drumul spre Vac. Eram în spatele unei mari unități românești pe care doream s-o ajungem și să fim împreună cu prietenii noștri. Un sentiment mai îndepărtat de incertitudine ni se strecura în suflet în legătură cu luptele din Cehoslovacia.

Cu toate că însuși părintele științei istoriei Herodot a consemnat că „neamul tracilor este cel mai numeros, după cele al înzilor” studierea urmelor tracice n-a constituit până relativ de curând obiect al unei părți bine delimitate a istoriei vechi - tracologia. Institute de cercetări tracologice și-au făcut apariția în Europa de abia în deceniul al VI-lea al secolului nostru. Din acest motiv întâia manifestare științifică a cărei tematică a fost istoria neamurilor trace a avut loc în anul 1972, în capitala Bulgariei. De la această dată, organismul coordonator internațional al cercetărilor privind semnițele trace, Consiliul Internațional de Studii Indoeuropene și Tracice a luat decizia ca din 4 în 4 ani să se desfășoare câte o întrunire generală (Congres științific) al celor preocupați de cunoașterea tracilor. Așadar, în 1976 a avut loc al II-lea Congres de tracologie, în țara noastră, la București. Au urmat congresele III, Austria (Viena, 1980), IV, Olanda (Rotterdam, 1984), V, U. R. S. S. (Moscova, 1988), VI, Spania (Palma de Majorca, 1992).

În intervalul 20-26 mai 1996 a avut loc la Constanța, Mangalia și Tulcea marea întâlnire a specialiștilor de tracologie. Manifestarea, desfășurată sub înaltul patronaj al președintelui României, domnul Ion Iliescu, a fost organizată și sprijinită material de către Ministerul Culturii, Ministerul Învățământului, Academia Română, Ministerul Științei și Tehnologiei, Prefecturile județelor Tulcea și Constanța. De partea științifică s-a ocupat Institutul Român de Tracologie, Muzeul Național de Istorie și Arheologie Constanța, Institutul Ecomuzeal Tulcea, Muzeul arheologic Mangalia, și nu în ultimul rând Inspectoratele pentru Cultură ale celor două județe din spațiul cuprins între Dunăre și Pontul Euxin (Constanța și Tulcea).

Comitetul de organizare l-a avut ca președinte al grupului științific pe profesorul universitar ieșean Mircea Petrescu-Dâmbovița, ca secretar general pe arheologul specializat în tracologie Petre Roman (directorul Institutului Român de Tracologie, din capitală), iar ca membrii lucrativi pe cunoscuții arheologi Adrian Rădulescu, Valeriu Georgescu-Cheluță și Gavrilă Simion.

Au luat parte la lucrări și au susținut comunicări specialiști din 20 de state, după cum urmează: Albania, 6 comunicări; Bulgaria, 35 comunicări; Canada, 1 comunicare; Costa Rica, 1 comunicare, Franța, 1 comunicare; Georgia, 1 comunicare; Germania 1 comunicare; Great Britain (Marea Britanie - am dat numele în limba oficială a Congresului spre a nu modifica ordinea înscrisă în programul oficial, n.n.), 1 comunicare; Grecia, 1 comunicare; Lituania, 1 comunicare; F (ederal) Yougoslavisch R(epublic) Macedonia, 4 comunicări; R(epublica) Moldova, 16 comunicări; Polonia, 1 comunicare; România, 99 comunicări (dintre care au fost susținute circa 50); Rusia, 1 comunicare; Turcia, 1 comunicare; Ukraina, 17 comunicări și Yougoslavia, 4 comunicări. De notat că față de cei înscrși în programul editat anticipat deschiderii Congresului s-au mai prezentat și alți cercetători din străinătate care au avut posibilitatea înscrierii „oe loc” și de a susține câte o comunicare, astfel încât paleta științifică a fost considerabil îmbogățită în primele două zile ale manifestării.

Congresul propriu-zis a debutat la muzeul constănțean, în data de 17 mai prin întâlnirea anuală de lucru a Consiliului Internațional pentru Studii Indo-Europene și Tracologie, organism ale cărui lucrări s-au prelungit și în ziua următoare. În cea de-a doua zi s-a discutat problematica internațională a studiilor de tracologie de către organismul subordonat Consiliului Internațional deja citat, și anume

Comisia de Avizare și de Promovare a Studiilor Indo-Europene și Tracice.

Festivitatea de deschidere la care au luat parte toți cei înscriși la congres a avut loc la sala teatrului constănțean. După alocuțiunile oficiale naționale și locale s-a desfășurat în continuare *sesiunea în plen*. În acest cadru au prezentat comunicări reputații corifei ai tracologiei, erudiți de talie internațională, domnii profesori universitari Miliutin Garasanin, Alexander Fol, Ștefan Hiller, Nicola Tasič, Eleonora Petrova, Joseph Maran, și nu în ultimul rând, Mircea Petrescu-Dâmbovița.

Nota generală care caracterizează conținutul științific al celor mai numeroase dintre comunicările susținute este aceea a interdisciplinarității. Dacă la congresele anterioare au avut prioritate exclusiv rezultatele cercetărilor arheologice concrete pe al căror teme se trăgeau concluzii de ordin tipologic și teritorial (în sensul atestării vestigiilor tracice în zone în care acestea lipseau anterior declanșării investigațiilor sistematice), în momentul de față sunt utilizate și elementul lingvistic, cel etnografic, și chiar cel statistic-computerizat. S-a pus accentul în cercetarea tracologică din ultimul deceniu pe studierea fenomenelor de interferență cultural-materială și urmărirea extensiunii acestora pe spații foarte largi, bi sau chiar tri-continentale, stabilindu-se căi și coridoare de implementări culturale inter-tracice care au creat o multitudine de aspecte particulare ce s-au perpetuat de-a lungul mileniilor până la actualii urmași ai tracilor de undinioară.

Un benefic aport științific l-au constituit comunicările specialiștilor tracologici din Republica Moldova, al căror număr a fost un veritabil record de participări la o astfel de manifestare științifică internațională. Reputatul tracolog de la Chișinău, Ion Niculiță, care a prezentat extinsul raport „Tracii septentrionali în istoriografia statelor Europei de Est: Moldova, Ucraina, Rusia”, a adus la Constanța o pleiadă de mai tineri cercetători ale căror contribuții înfățișează rodul unor serioase și pertinente investigații în trecutul istoric îndepărtat al spațiului dintre Carpații Răsăriteni și Nistru (V. Bănariu, *Cetatea tracică de la Bucuteni*, Al. Furtună, *În legătură cu câteva interpretări ale calendarului geto-dacic*, E. Iarovici, *Prima necropolă din Hallstat-ul tracic pe malul stâng al Nistrului*, S. Sărănuță, G. Fucareva, *Aspecte de unitate în broderia românească*).

Din multiplele comunicări ale „tracologilor găzduitori români” a rezultat eficiența înființării în România a Institutului de tracologie, precum și a secțiilor acestuia din principalele centre universitare Iași, Cluj-Napoca, Craiova, Constanța și Timișoara. Subiectele abordate acoperă întregul teritoriu al țării și demonstrează intensitatea prezenței tracilor de miazănoapte și a descendenților nemijlociți ai acestora *geto-dacii*.

În paralel cu lucrările Congresului a funcționat și o expoziție de carte (cu vânzare și schimb de publicații - o premieră la noi) în cadrul căreia s-au prezentat numeroase lucrări editate în țara noastră sub egida Institutului Național de tracologie.

Sub egida Ministerului Învățământului și a Institutului Român de Tracologie cunoscutul arheolog din Banat, Marian Gumă, a publicat o importantă lucrare referitoare la complexa problematică a celei dintâi epoci a fierului pe cuprinsul bănățean. Până în prezent nu s-a mai editat o lucrare unitară referitoare la Hallstatt-ul pe arealul Banatului. Este adevărat că cercetarea intensă a acestui interval de timp a început doar cu circa două decenii în urmă, fiind deci necesară o etapă de acumulare, atât ca materiale concrete cât și un volum cât mai consistent de cunoștințe teoretice. Autorul dr. Marian Gumă s-a numărat printre arheologii din ținutul nostru care și-a orientat activitatea dintru început de carieră spre investigarea debutului epocii fierului în actualele județe Caraș-Severin și Timiș, fără a neglija nici cunoașterea descoperirilor de această factură din județele Arad, Mehedinți, precum și cele din estul Voivodinei (Banatul sârbesc).

Cartea debutează cu o foarte instructivă și convingătoare bibliografie a problematicii abordate, minuțios organizată, pe autorii situați în ordine alfabetică, iar în cazul (frecvent de altfel) în care un autor este citat cu mai multe contribuții acestea sunt așezate în ordine cronologică (p.21-100).

Apoi urmează un relativ succint „Capitol introductiv” (p.101-148), subdivizat în trei părți: 1. Cadrul geografic și resursele naturale; 2. Probleme de terminologie. Sisteme cronologice și de periodizare ale primei epoci a fierului; 3. Istoricul și stadiul actual al cercetărilor asupra primei epoci a fierului în sud-vestul României.

Așa cum rezultă din cele trei titluri autorul pune în temă și pe eventualii cititori nespecialiști în arheologia primei epoci a fierului, conferind lucrării un sporit grad de adresabilitate.

Travaliul și contribuția de esență a autorului se reliefează în cadrul capitolelor II-IV, unde pe parcursul a circa 125 pagini supune unei pertinente analize științifice materialele arheologice de o mare diversitate tipologică ce au fost culese din nu mai puțin de 175 de localități. Sunt aduse în discuție cele mai vechi urme ale întrebuintării metalului pe cuprinsul Banatului și se fac veritabile incursiuni în istoria universală a apariției primelor metale spre a afla cât mai numeroase analogii cu situația din ținutul bănățean și de a afla legături cultural-materiale cu lumea înconjurătoare contemporană epocii analizate. De un real folos este și faptul că pentru fiecare cultură sau grup cultural identificate în Banat se prezintă o hartă a descoperirilor, fără să se evite cazurile în care nu se dispune la ora actuală decât de două sau trei descoperiri. Acest detaliu dezvăluie cât de mult mai rămâne de cercetat și pentru generațiile viitoare de arheologi ce se vor încumeta să își desfășoare activitatea în Banat.

Referitor la începuturile metalurgiei fierului în Banat și implicit în întregul areal carpato-dunărean, Marian Gumă documentează prin cinci dovezi concrete că în acest ținut prelucrarea acestui metal a început în faza de debut a epocii Hallstattiene, și anume în Hallstatt A. Se conchide că zona bănățeană se înscrie printre ariile primare de prelucrare a acestui metal din întreaga zonă carpato-dunăreană (p.263).

Nu în ultimul rând e necesar să consemnăm și foarte bogata ilustrație grupată pe descoperirile arheologice din diferite localități, astfel încât o privire generală asupra întregului material grafic echivalează cu câteva zeci de vizite la muzeele

din Banat.

Lucrarea se remarcă a fi un instrument de lucru pentru specialiștii români și străini, pe cât de așteptat pe atât de util.

Lucrarea realizată de directorul arhivei autoguvernării din Seghedin și de un arhivist principal al aceleiași instituții au editat în original și cu regeste în limba maghiară documente legate de un proces iscat în cadrul seminției întemeiate de Chanadinus, procesul s-a derulat în fața instanțelor principatului Transilvaniei, sentința definitivă aparținând însuși voievodului Stefan Báthory.

Documentele sunt precedate de un studiu introductiv dominat de două elemente. Pe de o parte citim recapitularea unor aspecte principale ale jurisprudenței feudale practică în regatul ungar, aplicată și în Crișana și Banat precum și în voievodatul Transilvaniei apoi continuată în epoca principatului, cu specific local (p.7-19, 31-34).

În a doua parte a studiului introductiv se recapitulează filiațiunea seminției Chanadinus, începând cu anul 1030, când este numit administratorul ducatului lui Ahtum. Textul devine și mai concludent pe baza arborelui genealogic. Astfel, aflăm că printre descendenții lui direcți a figurat banul Belenyg, tatăl lui Kelemenus, primul comite suprem al Aradului, semnalat în 1214.

Seminția respectivă pe lângă beneficiile primite de întemeietorul ei, pe parcurs a acumulat importante proprietăți funciare. O hartă oglindește situația de vârf din secolele XIII-XIV, în zona Timișului și Mureșului, din care aflăm că numai în comitatul Arad, dispuneau de beneficii în 18 localități. Altele se găseau și în comitatele Bihor și Sătmar.

În cursul procesului au fost invocate 26 documente din perioada 1247-1503, rezultate din transcrierea și confirmarea periodică a documentelor privind proprietățile lor de către locurile de adevărire din Arad, Oradea etc, încorporând 65 elemente.

Materialul documentar a fost structurat după criteriile științifice. În prima parte apar regestele (p. 35-63), apoi textele originale (p. 67-214). Ele sunt urmate de o sinteză în limba germană (215-218), lista abreviațiilor, de fapt o bibliografie a lucrărilor citate (p.219-222) și în fine s-a inserat un glosar de termeni, (p. 223-235). Utilizarea materialului este facilitată de un indice amplu de persoane și localități (p.227-282).

Regestele definesc locul și data redactării documentului, identitatea emitentului, lista transcrierilor, ubicațiunea actuală, ediții, regeste publicate anterior, și traduceri existente. În acest context amintim că în rubrica traducerilor la unele documente se menționează *Documente privind istoria României. C. Transilvania*, respectiv *Documenta Romaniae Historica*. Se face mențiune și despre vol. I din colecția Hurmuzaki. Autorii au avut posibilitatea de a folosi diplomatariul manuscrise a lui Fekete Nagy Antal, privind Banatul Timișan (1093-1590). De asemenea au valorificat din nou diplomele publicate de dânsii în 1991 la Seghedin în vol. XVIII al anuarului arhivei locale.

Studiind textele publicate am putut constata că în cele 26 documente sunt încorporate 19 fragmente ce se referă la vestul Transilvaniei, inclusiv zona Aradului și care sunt inedite. La 7 februarie 1323, se procedează la locul de adevărire de pe dealul Orășii la vânzarea pământului numit Feold Pheld, situat în Bihor. O diplomă emanată cu câteva zile mai devreme la Timișoara cuprinde autorizația regală a tranzacției. Diploma din 12 iunie 1323, confirmă înstrăinarea imobilului.

Critica izvoarelor de mult a stabilit faptul că diploma seminției lui Chanadinus din 1247, privind posesiunile lor din comitatele Arad, Cenad, Timiș etc este falsă. Între confirmările lui ulterioare pe care a reușit să le obțină găsim două inedite, date din 19 ianuarie 1320 și 12 iunie 1323. Aici e locul să amintim și de diploma regelui Mihai Corvin din 6 februarie 1484 în care transcrie o diplomă similară provenită din 1256, la fel falsă.

Tot o diplomă regală din 20 septembrie 1323, confirmă una din 1319 ce a repus în posesie unii membri ai seminției în satele Pongraeffaja, Chenkwerme și Kyshodos, primele două situate chiar pe malul Mureșului.

O donație și hotărnicire din 12 februarie 1330, respectiv 7 martie 1333, privește diferendul iscat în legătură cu posesiunea Onad din comitatul Sătmar, cu ocazia punerii în posesiune a arhiepiscopului Chanadinus.

Un document datat din Vișegrad la 28 martie 1344, se referă la pasajul vastelor proprietăți ale seminției amintite. La 16 mai 1382, se încheie un proces în fața palatinului, obiectul diferendului fiind o diplomă în care figurează Zent Miklos, Sânicolaul Mare de azi.

Diplomele promulgate la Szond la 6 martie și la Buda în 30 septembrie 1398, stabile succesiunea în cazul feudelor de la Gepiu, Ceica, Galoșpetreu, Chișineu-Criș și alte trei localități azi dispărute. În două exemplare s-a moștenit confirmarea diplomei referitoare la beneficiul de la Urvind, conform încheierii din 16 iunie 1478.

Suita documentelor inedite se încheie cu actul conventului de pe dealul Orășii din 1 aprilie 1503, în care se specifică zălogirea unei părți al Tileagdului, locuit de maghiari și români.

Desigur, documentele nu se rezumă doar la probleme de proprietate. Ele conțin date etnodemografice ca de exemplu amintitul document din 1503, de la Tileagd. Unele localități din Bihor sunt semnificative chiar prin toponimia lor în care apare caracterul lor românesc. De asemenea găsim date despre comerțul de sare pe Mureș, probleme agrare, forme ale rentei feudale, etc.

Oricum documentele publicate în volum ca și datele furnizate în studiul introductiv oferă cercetătorului zonelor amintite un reper valoros.

Tipărit la EASY PRINT CO.LTD. ARAD

ISSN 1224 - 7316

